

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

ΟΙ ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΙ ΤΗΣ ΚΥΘΝΟΥ

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ & ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

ΔΠΜΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

(Α')

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Μεταπτυχιακός Φοιτητής: Παναγιώτης Μάρκου

Επιβλέποντες Καθηγητές: Ελένη Μαϊστρου, Κωνσταντίνος Καραδήμας

Η μελέτη είναι αφιερωμένη:

- στη μνήμη της γιαγιάς μου, **Καίτης Παντελοπούλου** (1928-2019), γένους Γονίδη, κάτοικο της Δρυοπίδας Κύθνου

- στη μνήμη του παππού μου, **Παναγιώτη Παντελόπουλου** (1928-2016), ο οποίος διατέλεσε αστυνομικός στο νησί της Κύθνου περί τα τέλη της δεκαετίας του 1950.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία πραγματεύεται την τεκμηρίωση των ανεμόμυλων της νήσου Κύθνου και τη διατύπωση προτάσεων για την προστασία και τη διαχείρισή τους. Πρόκειται για ένα σύνολο κυκλικών κατασκευών που ανεγέρθηκαν σε άγνωστη, με τα σημερινά δεδομένα, εποχή, ελάχιστα μελετημένες από την επιστημονική κοινότητα και που αφημένες στις φθορές του χρόνου, αναμένουν την καταστροφή τους.

Η μελέτη είναι διαιρεμένη σε έξι διακριτά μέρη. Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει γενικά στοιχεία για το νησί της Κύθνου, ενώ το δεύτερο γενικά στοιχεία για τους ανεμόμυλους, με ιδιαίτερη έμφαση στις Κυκλάδες. Το τρίτο μέρος πραγματεύεται τη σχέση των ανεμόμυλων του νησιού με τις παραγωγικές δραστηριότητες, την οικονομία, τους κατοίκους και τον τρόπο ζωής εν γένει. Το τέταρτο μέρος σχετίζεται με όλες τις δράσεις που πραγματοποιήθηκαν στο πεδίο, δηλαδή τις επιτόπου καταγραφές και τις ενδεικτικές μετρήσεις. Από τις επισκέψεις αυτές συνετάχθησαν χάρτες και πίνακες ταξινόμησης. Τέλος, στο πέμπτο και το έκτο μέρος πραγματοποιήθηκε μια διερεύνηση για το πώς θα ήταν δυνατό τα μνημεία αυτά να προστατευτούν και να αξιοποιηθούν αποτελεσματικά, αλλά και με ποιόν τρόπο θα μπορούσαν να γίνουν επισκέψιμα. Βάσει των αρχών και των στόχων διαχείρισης που τέθηκαν, η μελέτη προχώρησε σε ενδεικτική πρόταση αποκατάστασης ενός εκ των μύλων.

ABSTRACT

The current postgraduate dissertation concerns the documentation of windmills for the island of Kythnos, and the formulation of proposals for their protection and management. It regards a series of circular constructions erected in an unknown (as of today) era, which are little studied by the scientific community and are left to wear out over time, awaiting their collapse.

This study is divided into six distinct sections. The first section contains general information about the island of Kythnos, while the second section provides an overview of windmills, with particular emphasis on the ones of Cyclades. The third section examines the relationship between the island's windmills and productive activities, the economy, the inhabitants and their way of living in general. The fourth section is associated with activities at site, i.e. field recordings and indicative measurements. From these site visits, maps and sorting tables were compiled. Finally, in sections five and six, an investigation was conducted to determine how these monuments could be effectively preserved and exploited, as well as the ways in which they could be rendered visitable. Based on the management principles and objectives that were set, the study proceeded with an indicative proposal for the restoration of one of the mills.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Για την περάτωση της μελέτης, αδιαμφισβήτητη υπήρξε η συμβολή αρκετών ανθρώπων, χωρίς τους οποίους το αποτέλεσμα δεν θα ήταν το ίδιο. Η πλειοψηφία των προσώπων που συνέβαλλαν ανιδιοτελώς μέσα από πληροφορίες, υλικό και προσωπικό κόπο δύναται να ταξινομηθεί σε τέσσερις ομάδες. Στην πρώτη ομάδα ανήκουν τα πρόσωπα που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με το Πολυτεχνείο, όπως διδάσκοντες, απόφοιτοι, ερευνητές, μεταπτυχιακοί φοιτητές κα. Η δεύτερη ομάδα σχετίζεται με τα μέλη της ελληνικής ομάδας International Molinological Society, δηλαδή τους Έλληνες μυολόγους που έχουν ερευνητικά και επαγγελματικά ασχοληθεί με τους ελληνικούς μύλους. Οι δύο τελευταίες ομάδες αφορούν τους γηγενείς κατοίκους του νησιού, χωρισμένοι σε κατοίκους της Μεσσαριάς και της Δρυοπίδας αντίστοιχα, στους οποίους πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις. Οι συνεντεύξεις αυτές, αν και ήταν προσανατολισμένες στους μύλους του νησιού, περιλάμβαναν ένα μεγάλο εύρος πεδίων σχετιζόμενων με την παραγωγή, την οικονομία και την κοινωνία του νησιού κατά το παρελθόν. Σε αυτές τις ομάδες εντάσσονται και όλοι οι κάτοικοι που διαμένουν μόνιμα εκτός Κύθνου, με καταγωγή όμως από αυτήν. Ποιο συγκεκριμένα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους ακόλουθους ανθρώπους:

Από το Πολυτεχνείο:

- Την επιβλέπουσα της διπλωματικής μου εργασίας, ομότιμη καθηγήτρια **Ελένη Μαϊστρου**, για τις συμβουλές και την καθοδήγησή της καθ' όλη τη διάρκεια της μελέτης.
- Τον επιβλέποντα της διπλωματικής μου εργασίας, καθηγητή **Κωνσταντίνο Καραδήμα**, για τις συμβουλές και την καθοδήγησή του καθ' όλη τη διάρκεια της μελέτης
- Το διδάσκοντα του εν λόγω μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών, **Αντώνη Πλυτά**, για τις συμβουλές και τις πληροφορίες που μου παρέιχε
- Τη διδάσκουσα του εν λόγω μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών, **Δώρα Χατζή Ροδοπούλου** για τις πληροφορίες που μου παρέιχε
- Τον καθηγητή της σχολής τοπογράφων μηχανικών, **Ανδρέα Γεωργόπουλο**, για τις συμβουλές του και για τον τοπογραφικό εξοπλισμό που μου παρέιχε για τις αποτυπώσεις στο πεδίο
- Την τοπογράφο μηχανικό **Μαργαρίτα Σκαμαντζάρη** για την πολύτιμη βοήθεια αποτυπώσεων στο πεδίο με μη συμβατικά μέσα και για την εν συνεχεία επεξεργασία των δεδομένων
- Την αρχαιολόγο **Ειρήνη Σπυροπούλου**, συμφοιτήτρια στο εν λόγω μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών, για τη βοήθειά της σε τομείς εκτός του πεδίου της αρχιτεκτονικής

- Τον αδερφό μου, **Άγγελο Μάρκου**, μηχανολόγο μηχανικό, για τη βοήθειά του σε τομείς εκτός του πεδίου της αρχιτεκτονικής

Από την ελληνική ομάδα της International Molinological Society:

- Τον αρχιτέκτονα μηχανικό **Στέφανο Νομικό**, για τις συμβουλές και το υλικό που μου παρείχε

- Τον αρχιτέκτονα μηχανικό **Γιώργο Σπέη**, για τις συμβουλές που μου παρείχε

- Τον πολιτικό μηχανικό **Στέλιο Μουζάκη**, για τις συμβουλές που μου παρείχε

Από την ευρύτερη περιοχή της Μεσσαριάς:

- Τη συνταξιούχο εκπαιδευτικό **Ειρήνη Βλαστάρη**, για τις πληροφορίες που μου παρείχε

- Τον αρχιτέκτονα μηχανικό **Γιώργο Πασχάλη**, για τις πληροφορίες που μου παρείχε

- Τον συντηρητή αρχαιοτήτων και έργων τέχνης, πρόεδρο του Αγροτικού Συνεταιρισμού Κύθνου, **Τζώρτζη Μάνεση**, για τις πληροφορίες που μου παρείχε

- Το χωραίτη κάτοικο **Σταμάτη Γκούμα**, για τις πληροφορίες που μου παρείχε

- Το χωραίτη κάτοικο **Φιλιππή Γκούμα**, για τις πληροφορίες που μου παρείχε

- Το ζωγράφο **Αντώνη Κοζαδίνο**, για τις πληροφορίες και το υλικό που μου παρείχε

- Το χωραίτη κάτοικο **Πέτρο Φίλιππα**, για τις πληροφορίες που μου παρείχε

- Τον ιδιοκτήτη ανεμόμυλου (Μ3) **Γιώργο Σαβαρίδη**, για τη δυνατότητα πρόσβασης στο εσωτερικό του αποκατεστημένου μύλου του

- Τον **Αντώνη Κοκιασμένο**, από το Σύνδεσμο Κυθνίων για τις πληροφορίες και το υλικό που μου παρείχε

Από την ευρύτερη περιοχή της Δρυοπίδας:

- Το φιλόλογο και λαογράφο, **Γιώργη Βενετούλια**, για τις πληροφορίες και το υλικό που μου παρείχε

- Τον παλαιό μυλωνά **Αντώνη Βιτάλη (Τσίρος)**¹, γαμπρό μυλωνά και μυλομαραγκού, για τις πληροφορίες που μου παρείχε
- Τον παλαιό μυλωνά **Φραγκίσκο Τζιωτάκη**² (του Κωστάκη του μυλωνά), γιο μυλωνά και μυλομαραγκού, για τις πληροφορίες που μου παρείχε
- Τον ιδιοκτήτη ανεμόμυλου (Δ7) **Κωνσταντίνο Τζιωτάκη**, για τη δυνατότητα πρόσβασης στο εσωτερικό του αποκατεστημένου μύλου του
- Τον **Γεώργιο Λαρεντζάκη** (του Κώστα του Στέλιου) για τις πληροφορίες που μου παρείχε
- Τον **Γιάννη Μπουρίτη** για τις πληροφορίες που μου παρείχε
- Τον κοινωνιολόγο και αμπελουργό **Γιώργο Μπουρίτη**, δημοτικό σύμβουλο στο δήμο Κύθνου, για τις πληροφορίες και το υλικό που μου παρείχε
- Τη φιλόλογο **Μαρία Φιλιππαίου**, για τις πληροφορίες και το υλικό που μου παρείχε
- Τον πρόεδρο του εξωραϊστικού και εκπολιτιστικού συλλόγου Μέριχα Κύθνου, **Κοσμά Φίλιππα**, για τις πληροφορίες και την υποστήριξη που μου παρείχε
- Την κάτοικο Δρυοπίδας **Μαρία Φίλιππα**, για τις πληροφορίες που μου παρείχε
- Τον κάτοικο Δρυοπίδας **Νικόλαο Ζαμπέτα**, για τις πληροφορίες που μου παρείχε
- Το λαογράφο **Γιώργο Λαρετζάκη (Καϊντιέρη)**, για τις πληροφορίες που μου παρείχε
- Τον κάτοικο Δρυοπίδας **Γιάννη Φιλιππαίο (Απίθανος)** για τις πληροφορίες που μου παρείχε
- Το γραφίστα **Γιάννη Σπηλιόπουλο**, για το υλικό που μου παρείχε

Πρέπει να σημειωθεί πως εκτός των αναγραφόμενων, υπήρξε ένα σύνολο ανθρώπων που παρείχε πληροφορίες ανώνυμα, τους οποίους και ευχαριστώ. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους γονείς μου, **Στέλιο Μάρκου** και **Ρουμπίνη Παντελοπούλου** για την υποστήριξη τους στην εκπόνηση της παρούσας μελέτης, αλλά και στο σύνολο των σπουδών μου γενικότερα.

---

¹ Ο Αντώνης Βιτάλης εργάστηκε κατά την παιδική του ηλικία σε ανεμόμυλο και στο πλαίσιο της μελέτης θα καλείται ως μυλωνάς.

² Ο Φραγκίσκος Τζιωτάκης εργάστηκε κατά την παιδική του ηλικία σε ανεμόμυλο και στο πλαίσιο της μελέτης θα καλείται ως μυλωνάς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
ABSTRACT.....	6
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	7
Από το Πολυτεχνείο:	7
Από την ελληνική ομάδα της International Molinological Society:	8
Από την ευρύτερη περιοχή της Μεσσαριάς:.....	8
Από την ευρύτερη περιοχή της Δρυοπίδας:.....	8
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	10
ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΣ	15
ΜΕΘΟΔΟΣ.....	18
Α.1. ΘΕΣΗ, ΥΠΟΔΟΜΕΣ & ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	23
Α.2. ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΙΣΗ	27
Α.3. ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΝΗΣΟΥ & ΟΙΚΙΣΜΩΝ.....	31
Α.4. ΚΥΘΝΟΣ ΚΑΙ ΑΝΕΜΟΣ	37
Α.5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ Α' ΜΕΡΟΥΣ	40
Β.1. Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΟΥ ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΥ	45
Β.1.1. Ο αξετροχάρης ανεμόμυλος	46
Β.1.2. Ο ξετροχάρης ανεμόμυλος	48
Β.1.3. Η περίπτωση της Κύθνου. Γενικά στοιχεία μέσα από συνεντεύξεις και αυτοψίες	57
Β.2. Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΥ	60
Β.2.1. Η προέλευση της ονομασίας.....	60
Β.2.2. Οι καταβολές	61
Β.3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ Β' ΜΕΡΟΥΣ.....	64
Γ.1. ΟΙ ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΙ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ	69
Γ.2. ΟΙ ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΙ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	78
Γ.2.1. Φωτογραφίες & Σχέδια από τους ανεμόμυλους της Μεσσαριάς	78
Γ.2.2. Φωτογραφίες από τους ανεμόμυλους της Δρυοπίδας.....	86
Γ.3. ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΙ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.....	100
Γ.4. ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΙ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ & ΠΑΡΑΔΟΣΗ	116
Γ.7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ Γ' ΜΕΡΟΥΣ	124
Δ.1. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΓΡΑΦΩΝ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ	131
Δ.2. ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΘΕΣΕΩΝ - ΜΥΛΟΤΟΠΙΑ.....	137
Δ.2.1. Οι ανεμόμυλοι της Μεσσαριάς.....	139

Δ.2.2. Οι ανεμόμυλοι της Δρυοπίδας.....	140
Δ.3. ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΚΑΣΤΟΥ ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΥ (ΜΕΣΣΑΡΙΑ)	144
Δ.3.1. Ο ανεμόμυλος Μ1	144
Δ.3.2. Ο ανεμόμυλος Μ2.....	152
Δ.3.3. Ο ανεμόμυλος Μ3.....	157
Δ.3.4. Ο ανεμόμυλος Μ4.....	161
Δ.3.5. Ο ανεμόμυλος Μ5.....	163
Δ.3.6. Ο ανεμόμυλος Μ6.....	168
Δ.3.7. Ο ανεμόμυλος Μ7.....	173
Δ.3.8. Ο ανεμόμυλος Μ8.....	175
Δ.3.9. Ο ανεμόμυλος Μ9.....	177
Δ.3.10. Ο ανεμόμυλος Μ10	180
Δ.3.11. Ο ανεμόμυλος Μ11	183
Δ.3.12. Ο ανεμόμυλος Μ12	185
Δ.3.13. Ο ανεμόμυλος Μ13	187
Δ.3.14. Ο ανεμόμυλος Μ14	189
Δ.3.15. Ο ανεμόμυλος Μ15	191
Δ.3.16. Ο ανεμόμυλος Μ16	193
Δ.4. ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΚΑΣΤΟΥ ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΥ (ΔΡΥΟΠΙΔΑ)	195
Δ.4.1. Ο ανεμόμυλος Δ1.....	195
Δ.4.2. Ο ανεμόμυλος Δ2.....	200
Δ.4.3. Ο ανεμόμυλος Δ3.....	208
Δ.4.4. Ο ανεμόμυλος Δ4.....	213
Δ.4.5. Ο ανεμόμυλος Δ5.....	218
Δ.4.6. Ο ανεμόμυλος Δ6.....	221
Δ.4.7. Ο ανεμόμυλος Δ7.....	225
Δ.4.8. Ο ανεμόμυλος Δ8.....	229
Δ.4.9. Ο ανεμόμυλος Δ9.....	234
Δ.4.10. Ο ανεμόμυλος Δ10.....	237
Δ.4.11. Ο ανεμόμυλος Δ11	240
Δ.4.12. Ο ανεμόμυλος Δ12.....	246
Δ.4.13. Ο ανεμόμυλος Δ13.....	252
Δ.4.14. Ο ανεμόμυλος Δ14.....	255
Δ.4.15. Ο ανεμόμυλος Δ15.....	257
Δ.4.16. Ο ανεμόμυλος Δ16.....	259
Δ.4.17. Ο ανεμόμυλος Δ17	261

Δ.4.18. Ο ανεμόμυλος Δ18.....	263
Δ.4.19. Ο ανεμόμυλος Δ19.....	265
Δ.4.20. Ο ανεμόμυλος Δ20.....	267
Δ.5. ΘΕΣΕΙΣ ΕΙΔΙΚΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ	269
Δ.5.1. Μυλοτόπι Χ1.....	269
Δ.5.2. Μυλοτόπι Σ1	270
Δ.5.3. Μυλοτόπι Σ2.....	270
Δ.5.4. Μυλοτόπι Σ3.....	271
Δ.5.5. Περιοχή Π1	273
Δ.5.6. Περιοχή Π2.....	274
Δ.5.7. Περιοχή Π3.....	275
Δ.5.8. Περιοχή Π4.....	275
Δ.5.9. Περιοχή Π5.....	277
Δ.5.10. Περιοχή "Παλαιόμυλος" στο Βελίδι.....	278
Δ.5.11. Το όρος "Ανεμόμυλος" στον Κατακέφαλο.....	279
Δ.6. ΤΑΞΙΝΟΜΙΣΗ ΥΛΙΚΟΥ ΣΕ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ. ΠΙΝΑΚΕΣ & ΧΑΡΤΕΣ	282
Δ.6.1. Πίνακες	282
Δ.6.2. Χάρτες τυπολογιών (Χ03 & Χ04)	285
Δ.6.3. Χάρτες κατάστασης διατήρησης (Χ05 & Χ06)	287
Δ.6.4. Χάρτες αιολικού δυναμικού και υψομέτρων (Χ07 & Χ08)	290
Δ.7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ Δ' ΜΕΡΟΥΣ	293
Ε.1. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ & ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ.....	301
Ανεμόμυλοι της Κύθνου και λοιπά παραδείγματα.....	301
Ε.1.1. Υφιστάμενη προστασία ανεμόμυλων Κύθνου	301
Ε.1.2. Υφιστάμενη προστασία μυλοτοπιών Κύθνου & νέα δόμηση.....	302
Ε.1.3. Υφιστάμενη ανάδειξη ανεμόμυλων Κύθνου	304
Ε.1.4. Παραδείγματα προστασίας & διαχείρισης ανεμόμυλων στο Αιγαίο.....	311
Ε.2. ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ	316
Ε.2.1. Ιεράρχηση αξιών	316
Ε.2.2. Σχέδιο δράσεων	318
Ε.3. ΑΜΕΣΑ ΜΕΤΡΑ.....	322
Ε.4. ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΑ ΜΕΤΡΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ	325
Ε.5. ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ	327
Ε.6. ΠΕΡΙΠΑΤΗΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ.....	328
Ε.7. ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ	330
Ε.8. ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΔΡΑΣΕΩΝ.....	335

E.9. ΠΡΟΒΟΛΗ - ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ	337
E.10. ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΔΡΑΣΕΩΝ.....	338
ΣΤ.1. Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΟΥ ΜΥΛΟΥ	345
ΣΤ.2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗΣ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ.....	346
ΣΤ.3. ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΥ	350
ΣΤ.3.1. Γεωμετρικά & αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά μνημείου	350
ΣΤ.3.2. Κατασκευαστικά χαρακτηριστικά μνημείου.....	352
ΣΤ.3.3. Παθολογία μνημείου.....	354
ΣΤ.4. ΠΡΟΤΑΣΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ & ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗΣ	357
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	367
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	373
Γενικές πληροφορίες	373
Υπόβαθρο 1 - Ενδεικτικός χάρτης πεδίου.....	374
Υπόβαθρο 2 - Πίνακας αρίθμησης πεδίου	376
Υπόβαθρο 3 - Πίνακας ταξινόμησης	378
Υπόβαθρο 4 - Ανάλυση έκαστου ανεμόμυλου	380
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	399
Μονογραφίες	399
Μονογραφίες από τις οποίες αντλήθηκε μόνο εικονογραφικό υλικό.....	402
Κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους	402
Άρθρα/επιστημονικές δημοσιεύσεις σε περιοδικά & εφημερίδες	403
Επιστημονικές δημοσιεύσεις σε συνέδρια.....	403
Αρχεία.....	404
Εφημερίδα της Κυβέρνησης	404
Διαδικτυακές πηγές	404
Οπτικοακουστικό υλικό.....	405
Οπτικοακουστικό υλικό που δεν αναφέρεται στο κείμενο	405

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης εξετάζεται ένα σύνολο κατασκευών, διάσπαρτων στην ύπαιθρο της Κύθνου, που έχουν εδώ και πολλά χρόνια εγκαταλειφθεί ή απολέσει την αρχική τους χρήση. Ανεμόμυλοι αντίστοιχης μορφής και λειτουργίας συναντώνται σε ολόκληρη την περιοχή του Αιγαίου, από τα παράλια της Πελοποννήσου και της Στερεάς Ελλάδας μέχρι αυτά της Μικράς Ασίας. Η Κύθνος, δεν αποτελεί παρά ένα παράδειγμα νησιού που συγκεντρώνει τέτοιες κατασκευές και εντάσσεται στο γενικότερο κανόνα. Υπό αυτή την έννοια, μια μελέτη με κύριο αντικείμενο την εμβάθυνση στις κατασκευαστικές τεχνικές, τα οικοδομικά υλικά και τη λειτουργία των μηχανισμών, θα ήταν ελάσσονος σημασίας, αφού θα επιβεβαιώνονταν και θα επαναλαμβάνονταν τα ίδια περίπου στοιχεία που ισχύουν για τους ανεμόμυλους των γειτονικών νήσων. Εντούτοις, πίσω από τις κατασκευές αυτές κρύβεται μια άλλη διάσταση, περισσότερο τοπική και λιγότερο μελετημένη, αυτή της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Και αυτό, διότι οι κατασκευές αυτές είναι αλληλένδετες με τον ανθρώπινο παράγοντα. Οι ανεμόμυλοι κατασκευάστηκαν από μια συγκεκριμένη κοινωνία για να επιτελέσουν ένα συγκεκριμένο έργο. Πρόκειται για μια ιερή λειτουργία που στόχευε στη διασφάλιση μιας βιοτικής ανθρώπινης ανάγκης. Μέσα στο μύλο ενώνονταν ο μόχθος του μυλωνά με το μόχθο του γεωργού, δημιουργώντας ζωή.³ Ερευνώντας τους ανεμόμυλους, διεξάγονται στοιχεία για τη σχέση του πληθυσμού με την αγροτική παραγωγή, την αφθονία ή την έλλειψη προϊόντων, τις εισαγωγές, τις εξαγωγές, τα κριτήρια επιλογής των θέσεων τους, το αγροτικό οδικό δίκτυο, ακόμα και για την πολεοδομική εξέλιξη των οικισμών.

Οι λόγοι για τους οποίους οι ανεμόμυλοι της Κύθνου επιλέχθηκαν ως θέμα της μεταπτυχιακής αυτής διπλωματικής εργασίας ήταν αρκετοί. Αρχικά, πρόκειται για ένα σύνολο μνημείων ελάχιστα μελετημένων,⁴ τουλάχιστον επιστημονικώς, ευρισκόμενων σε μια οικεία για το μελετητή τοποθεσία. Παράλληλα, πρόκειται για κατασκευές ως επί το πλείστον σε πολύ κακή κατάσταση, αφημένες στη φθορά του χρόνου για πολλές δεκαετίες. Αν δεν πραγματοποιηθούν σύντομα μελέτες στερέωσης πολλοί εξ' αυτών θα καταρρεύσουν και πιθανότατα θα χαθούν για πάντα οι πληροφορίες που θα μπορούσαν να αντληθούν από αυτούς. Η πλειοψηφία δε των παλαιών μυλωνάδων της νήσου δεν βρίσκεται πια εν ζωή και έτσι τα στοιχεία για τις κατασκευές αυτές συνεχώς φθίνουν. Συνεπώς, η τεκμηρίωση και η διάσωσή τους καθίσταται πιο επιτακτική από ποτέ. Πρέπει να επισημανθεί ότι ένας από τους λόγους για τους οποίους τα μνημεία αυτά δεν προστατεύονται ανάγεται στο γεγονός ότι δεν έχουν έως σήμερα καταγραφεί και τεκμηριωθεί. Είναι ιδιαίτερα παράδοξο πάντως το γεγονός, ότι παρότι ουδεμία μέριμνα λαμβάνεται για τη στερέωση των ανεμόμυλων της Κύθνου, οι ίδιοι οι κάτοικοι τους προβάλλουν ως σήμα κατατεθέν του νησιού, στο πλαίσιο της τουριστικής ανάπτυξης. Κατά τα τελευταία έτη, το φαινόμενο της στροφής του αστικού πληθυσμού στα νησιά του αρχιπελάγους για την αξιοποίηση της ακίνητης περιουσίας του ενόψει του τουρισμού, έχει λάβει αρκετά μεγάλες διαστάσεις. Λαμβάνοντας υπόψη ότι όλοι οι ανεμόμυλοι της Κύθνου είναι ιδιωτικοί, η τουριστική τους εκμετάλλευση δεν

---

³ Κουμανούδης Ιωάννης Ν., 2004, σελ. 13

⁴ Αν και οι ανεμόμυλοι των Κυκλάδων συνολικά έχουν εκτενώς μελετηθεί, δεν έχει εκπονηθεί μέχρι σήμερα κάποια μελέτη που να εξετάζει συγκεκριμένα τους ανεμόμυλους της Κύθνου.

πρόκειται να αργήσει να λάβει χώρα. Δεδομένου ότι λανθασμένες αποκαταστάσεις και λανθασμένες χρήσεις ιστορικών κτηρίων αποτελούν σύνηθες φαινόμενο, η τεκμηρίωση και η διάσωση των ανεμόμυλων του νησιού θεωρείται διπλά απαραίτητη.⁵ Πέραν λοιπόν, του προσωπικού ενδιαφέροντος για τα μνημεία αυτά, η μελέτη συνετάχθη για ένα βασικό σκοπό: την τεκμηρίωση και τη διάσωσή τους, καθώς και την αφύπνιση της τοπικής κοινωνίας για ζητήματα που άπτονται της πολιτιστικής κληρονομιάς που παρέλαβε από τους προγόνους της.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η εξέταση των κατασκευών αυτών στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, πιθανότατα να μην προσφέρει τα μέγιστα δυνατά στη βιβλιογραφία των ελληνικών ανεμόμυλων. Αντιθέτως, στοχεύει κυρίως να προσφέρει στην κατανόηση του πολιτισμού και του τρόπου ζωής της τοπικής κοινωνίας που τους δημιούργησε και τους χρησιμοποίησε, καθώς και στην κατανόηση της εξέλιξης της κοινωνίας αυτής. Ποιά συγκεκριμένα, για την επίτευξη του στόχου αυτού τέθηκαν ορισμένα ερωτήματα, τα οποία η παρούσα μελέτη καλείται να διαπραγματευτεί και ενδεχομένως να απαντήσει. Τα κυριότερα εξ' αυτών είναι:

[1] Πότε κατασκευάστηκαν οι ανεμόμυλοι του νησιού;

[2] Πότε εγκαταλείφθηκαν;

[3] Πόσοι ήταν συνολικά;

[4] Ποιά ήταν τα κριτήρια επιλογής της θέσης τους;

[5] Τι σήμαινε ο ανεμόμυλος για την τοπική κοινωνία;

[6] Γιατί είναι σημαντικός ο ανεμόμυλος της Κύθνου; Γιατί πρέπει να προστατευτεί;

Όλα τα παραπάνω ερωτήματα είναι από τη φύση τους δύσκολο να απαντηθούν. Το πρώτο, αποτελεί ίσως και το δυσκολότερο ερώτημα, καθώς δεν έχει απαντηθεί για καμία τοποθεσία ανά τον κόσμο, ενώ δεν αποκλείεται να μην απαντηθεί και ποτέ.⁶ Στην περίπτωση της Κύθνου, αυτό που επιχειρείται από την παρούσα μελέτη είναι να ομαδοποιηθούν τα υλικά κατάλοιπα σε κατηγορίες και βάσει στοιχείων, όπως η πληθυσμιακή εξέλιξη και η παραγωγή, να προκύψουν υποθέσεις για την παλαιότητά τους. Το δεύτερο ερώτημα είναι αρκετά συναφές με το πρώτο, αλλά σχετικά πιο εύκολο στην απάντηση, καθώς υπάρχουν φωτογραφικές λήψεις του περασμένου αιώνα που προσδίδουν πληροφορίες, ενώ οι εν ζωή γηραιοί κάτοικοι μέσα από τις αναμνήσεις τους είναι σε θέση να συμβάλλουν στην απάντησή του. Και σε αυτήν όμως την περίπτωση, δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο ορισμένοι ανεμόμυλοι να εγκαταλείφθηκαν αρκετούς αιώνες πριν, με αποτέλεσμα, όπως και στο πρώτο ερώτημα, να προκύψουν μόνο θεωρίες και όχι αποδείξεις. Το τρίτο ερώτημα είναι ομοίως, δύσκολο να απαντηθεί. Και αυτό, διότι απαιτείται εξονυχιστικός έλεγχος για τον εντοπισμό όλων των καταλοίπων των ανεμόμυλων, ορισμένα εκ των οποίων ίσως βρίσκονται θαμμένα κάτω από τη γη. Εκτός των καταλοίπων που χρήζουν αρχαιολογικής έρευνας, ορισμένοι ανεμόμυλοι ίσως έδωσαν τη θέση ή το υλικό τους σε άλλες κατασκευές, με

---

⁵ Παραδείγματα αποκατεστημένων ανεμόμυλων που προκάλεσαν αλλοίωση στη μορφή τους παρατηρούνται τόσο στο σύνολο των Κυκλάδων όσο και συγκεκριμένα στο νησί της Κύθνου (πχ ανεμόμυλος M3).

⁶ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 50, 56, 66, Κουμανούδης Ιωάννης Ν., 2004, σελ. 13

αποτέλεσμα να μην υπάρχουν πλέον. Ακόμα, δεν αποκλείεται η έρευνα να περιέλθει σε πλάνη, αφού μπορεί να μην λειτουργούσαν όλοι οι εντοπισμένοι ανεμόμυλοι ταυτόχρονα. Το τέταρτο ερώτημα δύναται να απαντηθεί και μέσω της βιβλιογραφίας από τις παρακείμενες νήσους και τα γενικά στοιχεία των Κυκλάδων. Ωστόσο, αυτό που καλείται να απαντήσει η παρούσα μελέτη είναι ποια κριτήρια υπερισχύουν στην περίπτωση της Κύθνου για την επιλογή της τοποθεσίας ανέγερσής τους. Μέσα από τους διαδικτυακούς χάρτες περιήγησης ή τους χάρτες κλιματολογικών δεδομένων, που κατά το παρελθόν δεν ήταν διαθέσιμοι, μπορούν πλέον να ληφθούν ποσοτικά δεδομένα. Το πέμπτο ερώτημα δεν εμπίπτει σε επιστημονική έρευνα και η δυσκολία του έγκειται στο μεγάλο βαθμό υποκειμενικότητάς του. Αρμόδιοι για να το απαντήσουν είναι οι άνθρωποι που χρειάστηκαν τους ανεμόμυλους, που βασίστηκαν σε αυτούς και που επιβίωσαν εξαιτίας τους. Το έκτο τέλος ερώτημα είναι ίσως και το σημαντικότερο. Έως ένα βαθμό απαντήθηκε από τους λόγους για τους οποίους η μελέτη αυτή αποτέλεσε και το θέμα της μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας. Η επιστημονική του όμως απάντηση μπορεί να γίνει μόνο μετά από εκτενή εξέταση των αξιών, υλικών και άυλων, που συγκεντρώνουν τα μνημεία αυτά. Όλα τα παραπάνω ερωτήματα δεν εξετάζονται μεμονωμένα ανά μέρος, αλλά διαπραγματεύονται κατά κανόνα στο σύνολο της μελέτης, ιδίως μέσα από τα πορίσματα του κεφαλαίου των συμπερασμάτων στο τέλος κάθε Μέρους.

Με γνώμονα την επίτευξη των στόχων που αναλύθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, καθορίστηκε και η μέθοδος έρευνας της μελέτης. Αρχικά, έγινε χρήση των μεθόδων του κλάδου της αρχαιολογίας. Τα ερωτήματα που τέθηκαν παραπάνω ώστε να προσδιορίσουν τους στόχους, ανάγονται στις μεθόδους της επιστήμης αυτής.⁷

Εν συνεχεία, πραγματοποιήθηκε βιβλιογραφική έρευνα. Ερευνήθηκαν ιστορικά συγγράμματα του 19^{ου} αιώνα, αλλά και προγενέστερα κείμενα περιηγητών, ώστε να καλυφθεί κατά το δυνατόν πληρέστερα το διάστημα μεταξύ του 13^{ου} και του 20^{ου} αιώνα, διάστημα κατά το οποίο ο ανεμόμυλος γνώρισε ευρύτατη εξάπλωση στην περιοχή του Αιγαίου, αρχικά από τους σταυροφόρους. Παράλληλα, να αποσαφηνιστεί κάτω από ποιές συνθήκες λειτούργησαν οι κατασκευές αυτές και να κατανοηθεί ο τρόπος ζωής της κοινωνίας που τους κατασκεύασε, να εξεταστεί πώς αυτός μεταβλήθηκε και γιατί. Δεδομένου ότι η βιβλιογραφία πάνω στους ανεμόμυλους της Κύθνου είναι πενιχρή, η μελέτη προχώρησε και σε μελέτες ανεμόμυλων στην ευρύτερη περιοχή του Αιγαίου και σε αντίστοιχα, από κάθε άποψη, νησιά, έτσι ώστε μοιραία να πραγματοποιηθεί μια σύγκριση αυτών με τα υλικά κατάλοιπα της Κύθνου. Στη μελέτη της βιβλιογραφίας ανάγεται και η εξέταση της τοπικής παράδοσης, όπως παραμυθιών, διηγήσεων και εκφράσεων, προκειμένου να διερευνηθεί η επιρροή που άσκησαν οι ανεμόμυλοι στην κοινωνία του νησιού. Για την εξεύρεση των παραπάνω συγγραμμάτων πραγματοποιήθηκε έρευνα στις βιβλιοθήκες του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, στη βιβλιοθήκη του Πολυτεχνείου Κρήτης, στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης, στη βιβλιοθήκη του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, στη βιβλιοθήκη του Δήμου Κύθνου και στη βιβλιοθήκη του Μουσείου Μπενάκη. Παράλληλα, εκτός από συγγράμματα, έρευνα πραγματοποιήθηκε και σε αρχεία υπηρεσιών, όπως στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, στις απογραφές πληθυσμών της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, στο Ινστιτούτο Ελληνικών Μύλων, το Φωτογραφικό Αρχείο του Συνδέσμου Κυθνίων, κα, ασχέτως αν σε κάποιες περιπτώσεις η έρευνα απέβη άκαρπη όπως στα αρχεία της ζυθοποιίας Φιξ ή στις μελέτες της Εθνικής Μετεωρολογικής Υπηρεσίας.

Τη βιβλιογραφική έρευνα ακολούθησε η έρευνα στο πεδίο. Εκεί εντοπίστηκαν, καταγράφηκαν και φωτογραφήθηκαν όλοι οι ανεμόμυλοι του νησιού, ενώ, σε όσους ήταν εφικτό, ελήφθησαν οι βασικές τους διαστάσεις. Παράλληλα, έγινε προσπάθεια εντοπισμού καταλοίπων από προγενέστερους ανεμόμυλους, των οποίων διατηρούνταν μόνο η θεμελίωση ή το αποτύπωμά τους στο χώρο. Πρόκειται για μια επιφανειακή έρευνα, που ανάγει και αυτή τη μεθοδολογία της στον κλάδο της αρχαιολογίας. Εκτενής ανάλυση της μεθοδολογίας που ακολουθήθηκε στο πεδίο αναγράφεται στο σχετικό κεφάλαιο. Το υλικό που συλλέχτηκε από το πεδίο ταξινομήθηκε σε χάρτες και πίνακες. Δεδομένου ότι δεν έχουν έως τώρα συνταχθεί τοπογραφικά διαγράμματα σε κλίμακα οικισμού, δημιουργήθηκαν υπόβαθρα εκ του μηδενός. Ακόμα, πραγματοποιήθηκε μια σειρά από συνεντεύξεις σε ηλικιωμένους μυλωνάδες, συγγενείς αυτών ή κατοίκων του νησιού που μέσα από τις προσωπικές τους εμπειρίες ή γνώσεις ήταν σε θέση να βοηθήσουν στην έρευνα. Πιο συγκεκριμένα, συνετάχθη ειδικό ερωτηματολόγιο, τις ερωτήσεις του οποίου κλήθηκαν να

---

⁷ Renfrew Colin, Bahn Paul, 2001, σελ. 14-15

απαντήσουν. Ιδιαίτερα πολύτιμες απεδείχθησαν οι συζητήσεις με διακεκριμένους μελετητές μύλων, λαογράφους και γενικότερα ερευνητές, για τους οποίους έχει ήδη γίνει λόγος στις ευχαριστίες. Οι συζητήσεις και οι συνεντεύξεις έλαβαν χώρα τόσο στο νησί της Κύθνου όσο και στην Αθήνα.

Συμπληρωματικά, για την καλύτερη και ταχύτερη κατανόηση του αντικείμενου μελέτης, πραγματοποιήθηκε προσωπική παρακολούθηση του κύκλου διαλέξεων με θέμα "Ιστορία, Τεχνολογία, Τεκμηρίωση: Ελληνικοί Μύλοι", που διοργανώθηκε από το Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, σε συνεργασία με την ελληνική ομάδα της International Molinological Society και του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης, στον οποίο παρευρίσκοντο διακεκριμένοι μελετητές ανεμόμυλων. Οι διαλέξεις ήταν 4 σε αριθμό και πραγματοποιήθηκαν στις 02/04/2019, με θέμα "Εισαγωγή στους μύλους - Ιστορικό περίγραμμα", στις 09/04/2019, με θέμα "Ιστορίες μύλων (Ειδικές περιπτώσεις)", στις 21/05/2019, με θέμα "Πρωτοβιομηχανική και βιομηχανική εποχή" και στις 28/05/2019, με θέμα "Οργάνωση / αξιοποίηση".

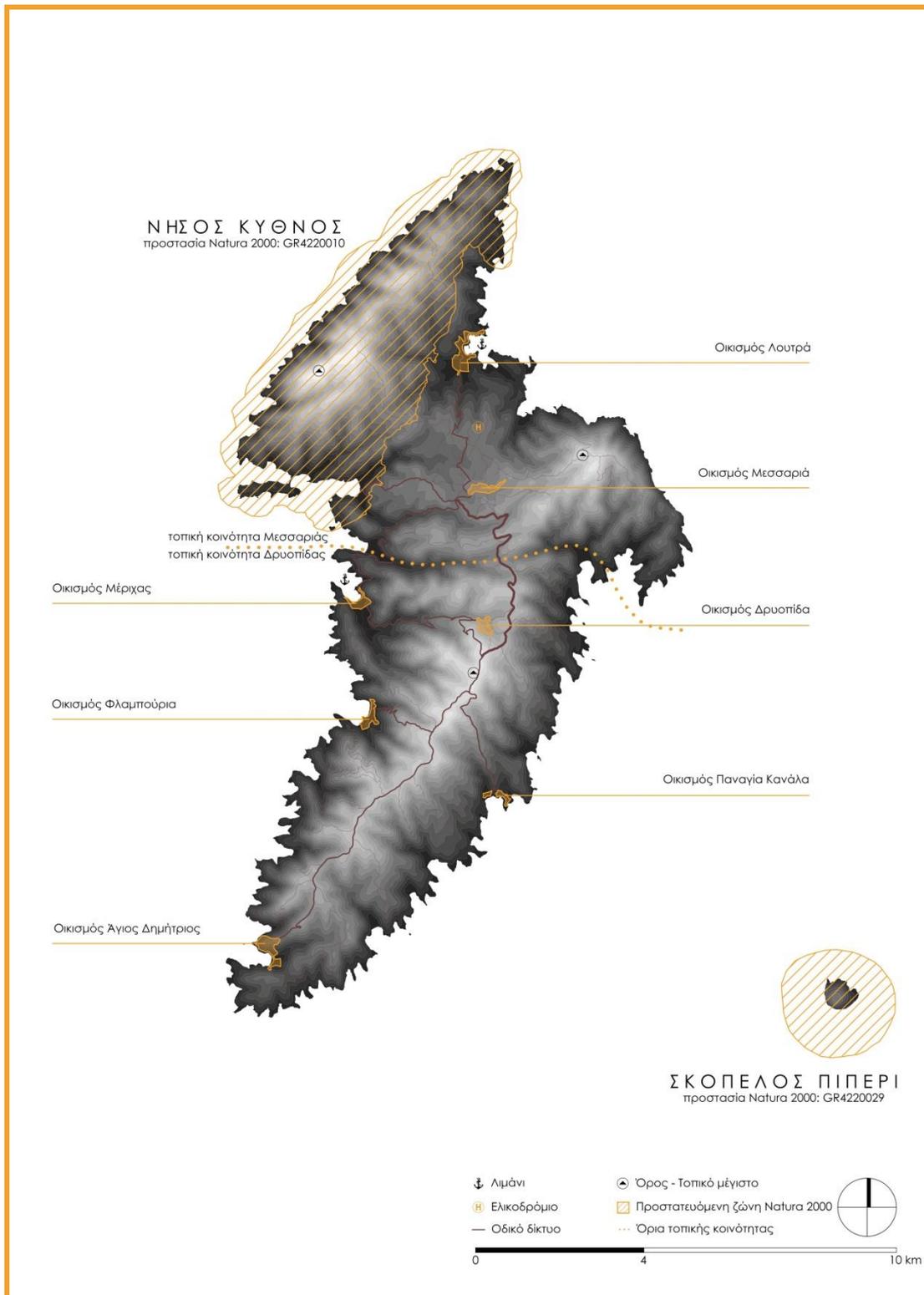
Εκτός των παραπάνω, σημαντική ήταν και η συμβολή της διαδικτυακής έρευνας, που συμπλήρωσε τη μελέτη. Η μέθοδος αυτή είχε επικουρικό χαρακτήρα και χρησιμοποιήθηκε κυρίως για το σχεδιασμό τοπογραφικών υποβάθρων. Τέλος, έγινε παρακολούθηση οπτικοακουστικού υλικού από το διαδίκτυο, άμεσα σχετιζόμενο με το προς εξέταση αντικείμενο μελέτης, περιλαμβάνοντας τρισδιάστατες αναπαραστάσεις και συνεντεύξεις από Κυκλαδίτες μυλωνάδες. Σε αυτό συγκαταλέγεται και η παρακολούθηση της ελληνικής ταινίας "Η Δίψα" (1957), η οποία περιλαμβάνει λήψεις από το νησί της Κύθνου, αλλά και της κοινωνικής σειράς "Το Μυθιστόρημα των Τεσσάρων" (1981), που ενώ υποτίθεται ότι διαδραματίζεται στην Αίγινα, περιέχει γυρίσματα από το νησί της Κύθνου.

Συνολικά, η μελέτη διήρκησε ένα περίπου έτος. Ξεκίνησε το θέρος του 2018 και ολοκληρώθηκε τον Σεπτέμβριο του 2019. Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι κατά το διάστημα μεταξύ Αυγούστου 2018 και Απριλίου 2019 η μελέτη διεξήχθη αποσπασματικά, εξαιτίας άλλων ακαδημαϊκών υποχρεώσεων, ενώ κατά το υπόλοιπο διάστημα διεξήχθη παράλληλα με τη διεκπεραίωση των στρατιωτικών υποχρεώσεων του μελετητή.

ΜΕΡΟΣ Α'

γενικά στοιχεία για το νησί της Κύθου

Εικόνα 1. Χάρτης υποδομών & γενικών χαρακτηριστικών νήσου Κύθνου. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

A.1. ΘΕΣΗ, ΥΠΟΔΟΜΕΣ & ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Η Κύθνος είναι μια αιγαιοπελαγίτικη νήσος, ευρισκόμενη στο σύμπλεγμα των δυτικών Κυκλάδων, νοτιοανατολικά της νήσου Κέας - Τζιας και βόρεια της Σερίφου. Πρόκειται για ένα νησί μεσαίου μεγέθους (99,30 km²),⁸ το 9^ο κατά σειρά κλίμακας των κατοικημένων νησιών των Κυκλάδων. Η Κύθνος είναι προσβάσιμη δια θαλάσσης μέσω των δύο οργανωμένων λιμένων της, στην περιοχή των Λουτρών και του Μέριχα. Το δεύτερο αποτελεί και το κύριο λιμάνι, το οποίο προσεγγίζουν και ελλιμενίζονται τα πλοία της γραμμής από τον Πειραιά και το Λαύριο. Εκτός από την ακτοπλοϊκή σύνδεση, το νησί είναι προσβάσιμο και δια αέρος, αφού διαθέτει ελικοδρόμιο πλησίον του οικισμού της Μεσσαριάς. Το ελικοδρόμιο αυτό δεν χρησιμοποιείται, παρά μόνο για ιατρικούς λόγους σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης. Ο χάρτης της νήσου με τις υποδομές και τα κύρια χαρακτηριστικά της διακρίνεται στην εικόνα 1.

Διοικητικά, το νησί ανήκει στην περιφέρεια νοτίου Αιγαίου, ενώ σύμφωνα με το σχέδιο "Καλλικράτης" αποτελεί ανεξάρτητο δήμο. Στο δήμο Κύθνου, εκτός από το ίδιο το νησί, ανήκει ο σκόπελος Πιπέρι στα νοτιοανατολικά. Πρωτεύουσα της νήσου είναι ο οικισμός της Μεσσαριάς, αποκαλούμενος και ως Χώρα ή Κύθνος. Ο δήμος διαιρείται σε δύο τοπικές κοινότητες, αυτή της Κύθνου και αυτή της Δρυοπίδας. Αμφότεροι οι ομώνυμοι οικισμοί που αποτελούν τις έδρες των τοπικών αυτών κοινοτήτων είναι μεσόγειοι.

Κατά την τελευταία πληθυσμιακή απογραφή⁹ η Μεσσαριά αριθμούσε 561 κατοίκους, η Δρυοπίδα 325, ενώ τα Λουτρά 81. Εκτός από τους ιστορικούς αυτούς οικισμούς, οι υπόλοιποι συγκροτήθηκαν μόλις κατά τον περασμένο αιώνα, ενώ κυριότεροι εξ' αυτών είναι ο Μέριχας με πληθυσμό 365 κατοίκους, η Παναγία Κανάλα με πληθυσμό 24 κατοίκους, τα Φλαμπούρια με πληθυσμό 16 κατοίκους και ο Άγιος Δημήτριος με πληθυσμό 33 κατοίκους. Πέραν αυτών, οι άλλοι οικισμοί έχουν καθαρά τουριστικό χαρακτήρα, είναι μικροί σε έκταση, ενώ ο μόνιμος πληθυσμός τους ανέρχεται σε αριθμό μικρότερο των 15 ανθρώπων. Ο συνολικός πληθυσμός του νησιού αριθμείται σε 1456 ψυχές.

Οι κάτοικοι ασχολούνται σήμερα κυρίως με τον τουρισμό, την αλιεία και την κτηνοτροφία.¹⁰ Ο κλάδος του τουρισμού αναπτύχθηκε μόλις τα τελευταία χρόνια και συνεχίζει να αναπτύσσεται με ταχείς ρυθμούς. Οι κάτοικοι που ασχολούνται με αυτόν, εργάζονται εποχιακά, κυρίως κατά το θέρος. Επομένως, κατά τους χειμερινούς μήνες τους δίδεται η δυνατότητα απασχόλησης σε διαφορετικά επαγγέλματα στον ίδιο ή και σε διαφορετικούς παραγωγικούς τομείς.

Από γεωλογικής άποψης, το μεγαλύτερο ποσοστό του υπεδάφους της νήσου, της τάξης του 90%, καταλαμβάνεται από σχιστολιθικά πετρώματα.¹¹ Η Κύθνος ανήκει στην κατηγορία σεισμικής επικινδυνότητας 1, ήτοι στις πιο ακίνδυνες περιοχές της χώρας. Το νησί έχει χαμηλά όρη στο σύνολό του, με υψηλότερες κορυφές αυτή της οροσειράς Πέτρα (356 m), αυτή του Προφήτη Ηλία (326 m) και αυτή του όρους Λάρνι -

⁸ Δήμος Κύθνου: www.kythnos.gr

⁹ Ελληνική Στατιστική Αρχή: www.statistics.gr

¹⁰ Γιλαντζή Ιουλία, 2007, σελ. 26

¹¹ Γιλαντζή Ιουλία, 2007, σελ. 21

Μεροβίγλι (318 m) βορειοδυτικά, βορειοανατολικά και στο κέντρο της νήσου αντίστοιχα.¹² Μικρές κοιλάδες σχηματίζονται πλησίον των ακτών, ενώ στο βορειοκεντρικό τμήμα της νήσου σχηματίζεται το οροπέδιο της Μεσσαριάς. Το νησί χαρακτηρίζεται από πολλούς μικρούς κόλπους που συγκροτούν ένα σχετικά μεγάλο μήκος ακτογραμμής (104 km)¹³, αναλογικά με την επιφάνειά του.

Εικόνα 2. Παραλία Κολώνα. Πηγή: www.oneman.gr

Το νησί διαθέτει πλούσιο φυσικό τοπίο και για το λόγο αυτό είναι κηρυγμένο στο σύνολό του ως "τόπος ιδιαίτερου κάλλους", σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία.¹⁴ Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, το βορειοδυτικό τμήμα της νήσου και ο σκόπελος Πιπέρι εντάσσονται στη ζώνη προστασίας Natura 2000, με κωδικούς GR4220010 και GR4220029 αντίστοιχα.¹⁵ Πέραν των νομοθετικών διατάξεων προβολής και προστασίας της φυσικής κληρονομιάς του τόπου, το νησί διαθέτει ιδιαίτερα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά όπως την παραλία Κολώνα, βορειοδυτικά του νησιού (εικόνα 2), τις θερμές πηγές στην περιοχή των Λουτρών με θερμοκρασίες 38° C και 52° C (εικόνα 3) και το σπήλαιο Καταφύκι εντός του οικισμού της Δρυοπίδας (εικόνα 4), ένα από τα

Εικόνα 3. Ιαματικές πηγές στα Λουτρά. Πηγή: www.margaritakythnos.gr

¹² Γιλαντζή Ιουλία, 2007, σελ. 19

¹³ Δήμος Κύθνου: www.kythnos.gr

¹⁴ ΦΕΚ 931/Δ/2002

¹⁵ Natura 2000: natura2000.eea.europa.eu

μεγαλύτερα σπήλαια της χώρας.

Εικόνα 4. Σπήλαιο Καταφύκι. Πηγή: www.aegeanislands.gr

Εικόνα 5. Οικισμός Παναγίας Κανάλας. Πηγή: www.margaritakythnos.gr

Η χλωρίδα της νήσου περιορίζεται κυρίως σε χαμηλή βλάστηση, όπως φρύγανα και αλλοφυτικές διαπλάσεις. Εξαιρεση αποτελεί το πευκόδασος της Παναγίας Κανάλας (εικόνα 5), το οποίο όμως αποτελεί προϊόν δενδροφύτευσης κατά το πρώτο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των γηραιών κατοίκων της νήσου.

Δενδροφυτεύσεις από αλμυρικά έχουν πραγματοποιηθεί και σε αρκετές ακτές, περί τα τέλη του ίδιου αιώνα. Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι κατά το παρελθόν η βλάστηση δεν ήταν η ίδια. Κατά τις διηγήσεις των περιηγητών, αλλά και την τοπική παράδοση προκύπτει ότι η βλάστηση ήταν αρκετά πλουσιότερη, ενώ υπήρχαν ακόμα και δάση.¹⁶ Οι λόγοι για τους οποίους το τοπίο της νήσου διαμορφώθηκε ως έχει και παραμένει άδεντρο κατά τους τελευταίους αιώνες, ανάγονται στην έντονη υλοτόμηση για την κατασκευή των επιστεγάσεων των κατοικιών, στην παραμέληση των δενδροκαλλιεργειών και στην ανεξέλεγκτη βόσκηση.¹⁷ Πρέπει να σημειωθεί επίσης ότι κατά το παρελθόν η χλωρίδα ήταν αρκετά πλουσιότερη στο σύνολο των Κυκλάδων.¹⁸

---

¹⁶ Tournefort Joseph Pitton, 1717, σελ. 329, Βάλληνδας Αντώνης, 1882, σελ. 24

¹⁷ Βάλληνδας Αντώνης, 1882, σελ. 20, 24, Φιλίππιδης Δημήτρης, 2010, σελ. 255, Haugsted Ida, 1987, σελ. 23, Γιλαντζή Ιουλία, 2007, σελ. 77

¹⁸ Φιλίππιδης Δημήτρης, 2010, σελ. 255

Α.2. ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΙΣΗ

Κύρια πηγή πληροφόρησης για την ιστορία της Κύθνου αποτελεί το συγγραφικό έργο του Αντώνη Βάλληνδα που εκδόθηκε κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Τα τελευταία χρόνια έχουν διεξαχθεί στο νησί νέες επιστημονικές έρευνες λαογραφικού, αρχαιολογικού και αρχιτεκτονικού περιεχομένου, που συμπλήρωσαν και συμπληρώνουν σημαντικά το έργο αυτό, τόσο για τους ιστορικούς οικισμούς που ακόμα κατοικούνται, όσο και για τους αρχαιολογικούς χώρους του Μαρουλά, του Βρυόκαστρου και του Κάστρου της Ωριάς.

Εικόνα 6. Ανθρώπινος σκελετός στην τοποθεσία Μαρουλάς. Πηγή: www.hellinon.net

Η ιστορία της Κύθνου, τουλάχιστον κατά τα σημερινά δεδομένα, ξεκινάει από την τοποθεσία Μαρουλάς πλησίον του σημερινού οικισμού των Λουτρών. Στην τοποθεσία αυτή εντοπίστηκαν λείψανα κυκλικών κατασκευών και ανθρώπινα οστά (εικόνα 6), που χρονολογούνται από τη μεσολιθική περίοδο (8500 - 6500 π.Χ.).¹⁹ Από τα ευρήματα αυτά αποδεικνύεται ότι πρόκειται για την παλαιότερη εγκατάσταση των Κυκλάδων.²⁰ Πρέπει να σημειωθεί ότι στην ευρύτερη περιοχή των Λουτρών πιθανόν να απουσίαζαν οι θερμές πηγές κατά την εποχή αυτή, καθώς πρωτοαναφέρονται βιβλιογραφικά κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους.

Η κάθοδος των Δωριέων το 1100 π.Χ. είχε σαν αποτέλεσμα την μετακίνηση πληθυσμών σε ολόκληρο τον Ελλαδικό χώρο. Ανάμεσα στα φύλλα που αναζητήσαν νέα τοποθεσία κατοίκησης ήταν και αυτό των Δρυόπων. Οι Δρύοπες, με αρχηγό τον

---

¹⁹ Δραστηριότητες Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας: extras.ha.uth.gr

²⁰ Δραστηριότητες Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας: extras.ha.uth.gr

Κύθνο, από τον οποίο και πήρε το όνομά της η νήσος, κατέφθασαν και εγκαταστάθηκαν σε αυτή.²¹

Εικόνα 7. Αρχαία πόλη της Κύθνου στο Βρυόκαστρο. Πηγή: www.naxospress.gr

Στη συνέχεια, εγκαταστάθηκαν στο νησί οι Ίωνες, στις δυτικές ακτές του νησιού.²² Σημαντικότερη πόλη και πρωτεύουσα της Κύθνου κατά τους ιστορικούς χρόνους ήταν αυτή που ιδρύθηκε στην περιοχή που σήμερα καλείται Βρυόκαστρο, στο ακρωτήριο μεταξύ των παραλιών της Απόκρουσης και της Επισκοπής (εικόνα 7).²³ Η πόλη αυτή κατοικήθηκε αδιάκοπα από τον 10^ο αιώνα π.Χ. μέχρι τον 6^ο - 7^ο αιώνα μ.Χ.²⁴ Πέραν αυτής, έχει εντοπιστεί αρχαία εγκατάσταση στη θέση Κάστελλας, νοτιώς του σημερινού οικισμού Φλαμπούρια.

Κατά τον 6^ο - 7^ο αιώνα μ.Χ. οι κάτοικοι εγκατέλειψαν τον οικισμό και μετακινήθηκαν σε υφιστάμενη νεολιθική εγκατάσταση στο βορειοδυτικό άκρο του νησιού. Η μετακίνηση στο κάστρο της Ωριάς (εικόνα 8) πραγματοποιήθηκε σε μια εποχή ανασφάλειας και μετακινήσεων σε ολόκληρο τον ευρωπαϊκό χώρο.²⁵ Ακολουθώντας την τάση της εποχής, οι κάτοικοι της Κύθνου εγκαταστάθηκαν σε μια φυσικά οχυρή και δυσπρόσιτη τοποθεσία. Παρότι υπάρχουν αντιφατικά στοιχεία απόδειξης ότι το κάστρο της Ωριάς αποτέλεσε τον κυριότερο οικισμό και την πρωτεύουσα της Κύθνου κατά τη μεσαιωνική περίοδο,²⁶ πρόκειται για έναν οικισμό με στρατηγική σημασία, απομονωμένο και με δυνατότητα θέασης των γύρω νησιών και

²¹ Βάλληνας Αντώνης, 1896, σελ. 5-7

²² Βάλληνας Αντώνης, 1896, σελ. 7

²³ Δραστηριότητες Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας: extras.ha.uth.gr

²⁴ Δραστηριότητες Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας: extras.ha.uth.gr

²⁵ Μαρμαράς Εμμανουήλ Β., 2011, σελ. 28, Δημητριάδης Ευάγγελος Π., 1995, σελ. 202

²⁶ Βελουδάκη Χρυσάνθη Άννα, 2014, σελ. 35-36

των ακτών της Πελοποννήσου. Μετά την άφιξη της Δ' σταυροφορίας στον ελλαδικό χώρο και την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204, η Κύθνος πέρασε στην κατοχή των Φράγκων.²⁷ Έκτοτε το κάστρο της Ωριάς τειχίστηκε. Η καταστροφή του κάστρου χρονολογείται στο 1570 και οφείλεται στις εισβολές του Πεαλή Πασά στο Αιγαίο.²⁸ Έκτοτε αυτό εγκαταλείφθηκε.

Εικόνα 8. Κάστρο της Ωριάς. Πηγή: <http://www.topoguide.gr>

Εκτός από το κάστρο της Ωριάς, κατά την εγχώρια παράδοση, οι κάτοικοι της αρχαίας πόλης της Κύθνου βρήκαν καταφύγιο και στο οροπέδιο της Μεσσαριάς.²⁹ Εκεί συνοικίστηκαν πιθανόν σε δύο διαφορετικές τοποθεσίες, το Κατωχώρι και το Απανωχώρι.³⁰ Μετά την καταστροφή του κάστρου της Ωριάς, ο πληθυσμός του μετακινήθηκε στη Μεσσαριά. Από την μετακίνηση αυτή οι δύο συνοικισμοί συνενώθηκαν, σχηματίζοντας έναν ενιαίο οικισμό (εικόνα 9).³¹ Κατά τις υποθέσεις του Βάλληνδα, εξαιτίας της απόστασης της Μεσσαριάς από τις γαίες του νότου, μέρος των κατοίκων μετακινήθηκε νοτιότερα και ίδρυσε τον οικισμό του Μεγάλου Χωριού. Κατά την ίδια υπόθεση, μετά την καταστροφή του Μεγάλου Χωριού, ο οικισμός του μετακινήθηκε εκ νέου, ιδρύοντας τον οικισμό των Συλλάκκων. Ο οικισμός αυτός αργότερα, κατά την οθωνική περίοδο, μετονομάστηκε σε Δρυοπίδα (εικόνα 10). Η καταστροφή του Μεγάλου Χωριού φαίνεται πως σημάδεψε ιδιαίτερα την τοπική κοινωνία και πέρασε μέσα στην παράδοσή της.³²

²⁷ Βάλληνδας Αντώνης, 1896, σελ. 28

²⁸ Βάλληνδας Αντώνης, 1896, σελ. 57

²⁹ Βάλληνδας Αντώνης, 1882, σελ. 31

³⁰ Βάλληνδας Αντώνης, 1896, σελ. 42-43

³¹ Βάλληνδας Αντώνης, 1896, σελ. 43

³² Βενετούλιας Γιώργης, 2007, σελ. 34, 45

Κατά τον 20^ο αιώνα, όταν οι συνθήκες διαβίωσης βελτιώθηκαν και διασφαλίστηκε η ασφάλεια των κατοίκων, πραγματοποιήθηκε κάθοδος στις ακτές.³³ Η ανάπτυξη των παράκτιων οικισμών έγινε εντονότερη κατά τα τέλη του ίδιου αιώνα, όταν το φαινόμενο του τουρισμού ξεκίνησε να λαμβάνει χώρα και στις μικρότερες νήσους του αρχιπελάγους. Πλέον παρατηρείται μια ταχύτατη ανάπτυξη των οικισμών αυτών και μια στροφή των επαγγελματικών δραστηριοτήτων των κατοίκων στον τριτογενή τομέα παραγωγής.

Εικόνα 9. Οικισμός Μεσσαριάς (Χώρας). Πηγή: www.touristorama.com

Εικόνα 10. Οικισμός Δρυοπίδας. Πηγή: <http://www.greekgastronomyguide.gr>

---

³³ Εξαιρέση αποτελεί ο οικισμός των Λουτρών, που αποτέλεσε και το λιμάνι του νησιού κατά τη νεότερη και τη σύγχρονη ιστορία μέχρι τα μέσα περίπου του 20^{ου} αιώνα.

Α.3. ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΝΗΣΟΥ & ΟΙΚΙΣΜΩΝ

Για την πληθυσμιακή εξέλιξη των οικισμών των παλαιότερων αιώνων της εξεταζόμενης περιόδου, οι δεδομένες πηγές είναι ιδιαίτερα πενιχρές και περιορίζονται σε μαρτυρίες περιηγητών. Οι μαρτυρίες αυτές δεν είναι τεκμηριωμένες και τα δεδομένα δεν λαμβάνονταν με κάποια επιστημονική μέθοδο καταγραφής. Έτσι, παρότι αποτελούν τα μοναδικά ίσως τεκμήρια των εποχών αυτών, πρέπει να αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη και πάντα συγκριτικά με άλλα δεδομένα όπου υπάρχουν, σύμφωνα με μαρτυρίες για άλλα νησιά και σε συνάρτηση με τις ιστορικές συγκυρίες της εκάστοτε εποχής. Αντιθέτως, μετά την απελευθέρωση του ελληνικού κράτους, σε μια εποχή που τα δεδομένα λαμβάνονταν με επιστημονικό τρόπο, η κατανόηση της πληθυσμιακής εξέλιξης των οικισμών καθίσταται ευκολότερη. Και σε αυτήν όμως την περίπτωση, τα δεδομένα πρέπει να λαμβάνονται με επιφύλαξη, καθώς έχει παρατηρηθεί το φαινόμενο της απόκρυψης αρκετών αρένων από τους οικείους τους, κατά τις απογραφές πληθυσμού, προκειμένου να αποφύγουν την εκπλήρωση των στρατιωτικών τους υποχρεώσεων.³⁴ Στο διάγραμμα 1 φαίνεται η πληθυσμιακή εξέλιξη των δύο μεσόγειων οικισμών της Κύθου. Τα δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν για το σχεδιασμό του είναι τα κάτωθι:

Μεσσαριά (Χώρα):

1655: 2000 κάτοικοι, 300 κατοικίες³⁵

1700: 4000 κάτοικοι, 700 οικογένειες³⁶

1830: 1564 κάτοικοι, 350 οικογένειες³⁷

1836: 1800 κάτοικοι³⁸

1842: 1715 κάτοικοι, 445 οικογένειες³⁹

1861: 1486 κάτοικοι⁴⁰

1870: 1438 κάτοικοι⁴¹

1879: 1543 κάτοικοι, 430 οικογένειες⁴²

1889: 1487 κάτοικοι⁴³

---

³⁴ Βάλληνας Αντώνης, 1882, σελ. 28

³⁵ Thévenot Jean, 1665, σελ. 203

³⁶ Tournefort Joseph Pitton, 1717, σελ. 327, Βάλληνας Αντώνης, 1882, σελ. 36

³⁷ Βάλληνας Αντώνης, 1882, σελ. 37

³⁸ Haugsted Ida, 1987, σελ. 21, 31

³⁹ Βάλληνας Αντώνης, 1882, σελ. 37

⁴⁰ Γραφείον Δημόσιας Οικονομίας, 1862, σελ. 15 (Β' Μέρος)

⁴¹ Βάλληνας Αντώνης, 1882, σελ. 37

⁴² Βάλληνας Αντώνης, 1882, σελ. 37

⁴³ Στατιστική της Ελλάδος, 1890, σελ. 105

1896: 1967 κάτοικοι⁴⁴

1907: 1563 κάτοικοι⁴⁵

1920: 1223 κάτοικοι⁴⁶

1940: 557 κάτοικοι οικισμού, 624 κάτοικοι κοινότητας⁴⁷

1951: 1085 κάτοικοι οικισμού, 1112 κάτοικοι κοινότητας⁴⁸

1961: 890 κάτοικοι οικισμού, 896 κάτοικοι κοινότητας⁴⁹

1971: 744 κάτοικοι οικισμού, 751 κάτοικοι κοινότητας⁵⁰

1981: 631 κάτοικοι οικισμού, 684 κάτοικοι κοινότητας⁵¹

1991: 672 κάτοικοι οικισμού, 837 κάτοικοι κοινότητας⁵²

2001: 695 κάτοικοι οικισμού, 750 κάτοικοι κοινότητας⁵³

Δρυοπίδα:

Αρχές 18^{ου} αιώνα (1700 συμβατικά): 40 κατοικίες⁵⁴

1836: 1400 κάτοικοι⁵⁵

1861: 1347 κάτοικοι⁵⁶

1879: 1660 κάτοικοι, 850 οικογένειες, 450 περίπου κατοικίες⁵⁷

1889: 1294 κάτοικοι⁵⁸

1896: 2386 κάτοικοι⁵⁹

1907: 1628 κάτοικοι⁶⁰

1920: 1809 κάτοικοι⁶¹

---

⁴⁴ Τμήμα Δημόσιας Οικονομίας και Στατιστικής, 1897, σελ. 121

⁴⁵ Υπουργείον των Εσωτερικών - Υπηρεσία Απογραφής, 1909, σελ. 13 (Β' Μέρος)

⁴⁶ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας - Διεύθυνσις Στατιστικής, 1923, σελ. 56

⁴⁷ Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1950, σελ. 241

⁴⁸ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1955, σελ. 120

⁴⁹ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1964, σελ. 274

⁵⁰ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1972, σελ. 114

⁵¹ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1994, σελ. 446

⁵² Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1994, σελ. 147

⁵³ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 2004, σελ. 147

⁵⁴ Βάλληνας Αντώνης, 1882, σελ. 37

⁵⁵ Haugsted Ida, 1987, σελ. 21

⁵⁶ Γραφείον Δημόσιας Οικονομίας, 1862, σελ. 15 (Β' Μέρος)

⁵⁷ Βάλληνας Αντώνης, 1882, σελ. 38

⁵⁸ Στατιστική της Ελλάδος, 1890, σελ. 105

⁵⁹ Τμήμα Δημόσιας Οικονομίας και Στατιστικής, 1897, σελ. 120

⁶⁰ Υπουργείον των Εσωτερικών - Υπηρεσία Απογραφής, 1909, σελ. 13 (Β' Μέρος)

1940: 641 κάτοικοι οικισμού, 686 κάτοικοι κοινότητας⁶²

1951: 1377 κάτοικοι οικισμού, 1424 κάτοικοι κοινότητας⁶³

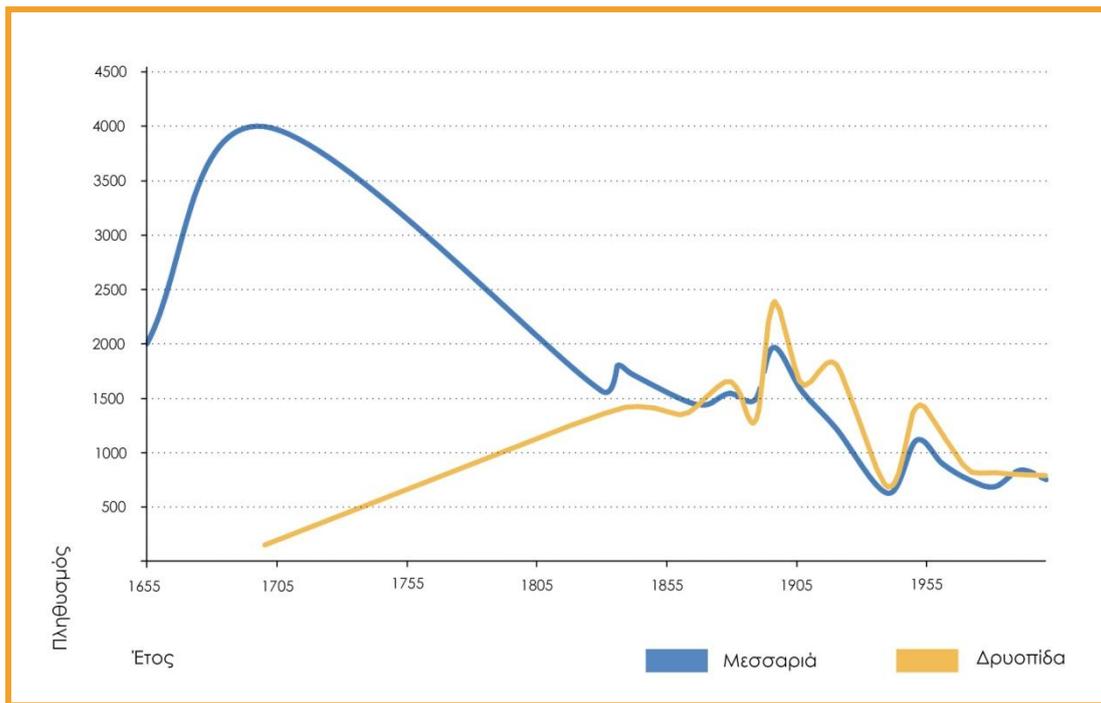
1961: 1128 κάτοικοι οικισμού, 1168 κάτοικοι κοινότητας⁶⁴

1971: 786 κάτοικοι οικισμού, 835 κάτοικοι κοινότητας⁶⁵

1981: 701 κάτοικοι οικισμού, 818 κάτοικοι κοινότητας⁶⁶

1991: 591 κάτοικοι οικισμού, 795 κάτοικοι κοινότητας⁶⁷

2001: 519 κάτοικοι οικισμού, 788 κάτοικοι κοινότητας⁶⁸

Διάγραμμα 1. Πληθυσμιακή εξέλιξη Μεσσαριάς και Δρυοπίδας Κύθνου. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Κατά τον αναλογισμό ότι η κάθε κατοικία στέγαζε 3-4 άτομα (βλ. Δρυοπίδα, έτος 1879), με μια πρόχειρη εκτίμηση, κατά το έτος 1700 η Δρυοπίδα πρέπει να είχε συνολικά 150 άτομα περίπου, οπότε και η τιμή αυτή καταχωρήθηκε στο διάγραμμα. Επίσης, ήδη από το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, όταν ο κίνδυνος της πειρατείας περιορίστηκε και ξεκίνησε η κάθοδος στις ακτές, μέρος του πληθυσμού μεταφέρθηκε από τους μεσόγειους οικισμούς στις νέες τοποθεσίες. Σε αυτές τις περιπτώσεις, στο διάγραμμα χρησιμοποιήθηκε ο πληθυσμός των κοινοτήτων και όχι των οικισμών, διότι

⁶¹ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας - Διεύθυνσις Στατιστικής, 1923, σελ. 56

⁶² Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1950, σελ. 240

⁶³ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1955, σελ. 120

⁶⁴ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1964, σελ. 273

⁶⁵ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1972, σελ. 114

⁶⁶ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1994, σελ. 445

⁶⁷ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1994, σελ. 147

⁶⁸ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 2004, σελ. 147

για την εξέταση των ανεμόμυλων του νησιού μεγαλύτερη σημασία έχει ο συνολικός αριθμός των ανθρώπων που τροφοδοτούσαν, ανεξαρτήτως σε ποιόν οικισμό αυτοί κατοικούσαν. Για την εποχή προ του έτους 1655 δεν υπάρχουν μαρτυρίες που να σχετίζονται με τον πληθυσμό των οικισμών, παρά μόνο με τον πληθυσμό της νήσου στο σύνολό της και θα αναπτυχθούν στη συνέχεια.

Παρατηρώντας το διάγραμμα, διακρίνεται μια μεγάλη ανάπτυξη στον οικισμό της Μεσσαριάς μέσα σε μισό περίπου αιώνα (1655-1700), διάστημα κατά το οποίο ο πληθυσμός διπλασιάστηκε. Στη συνέχεια όμως, κατά τον 18^ο αιώνα παρατηρείται μεγάλη πληθυσμιακή πτώση. Κατά τις μαρτυρίες που επικαλείται ο Βάλληνας, στις αρχές του αιώνα αυτού ξέσπασε πανώλη που αποδεκάτισε τον πληθυσμό του οικισμού.⁶⁹ Το Κατωχώρι, το οποίο επλήγη κυρίως από την επιδημία, σχεδόν ερήμωσε.⁷⁰ Είναι γνωστό επίσης ότι πριν την επανάσταση ήταν έντονο το φαινόμενο της μετανάστευσης στα Μικρασιατικά παράλια και την Κωνσταντινούπολη για την εξασφάλιση εργασίας με μεγαλύτερο οικονομικό αντίκρισμα.⁷¹ Συμπληρωματικά, στη μείωση του πληθυσμού συνέβαλε και η πειρατεία.⁷² Η πληθυσμιακή συρρίκνωση ανακόπηκε με την ελληνική επανάσταση, κατά την οποία ο πληθυσμός συγκεντρώθηκε και πάλι στο νησί.⁷³ Η ανάπτυξη αυτή όμως απεδείχθη βραχύβια, καθώς σύντομα ο πληθυσμός επέστρεψε στα προ της ανάκαμψης αυτής επίπεδα και σταθεροποιήθηκε για μισό περίπου αιώνα. Ίσως τα αίτια της μείωσης αυτής να ανάγονται και πάλι στη μετακίνηση του πληθυσμού, που μετά την απελευθέρωση της χώρας άλλαξε προορισμό και στράφηκε αρχικά στη Σύρο και στη συνέχεια στη νέα πρωτεύουσα, την Αθήνα.⁷⁴ Έως ένα βαθμό, στη μείωση του πληθυσμού συνέβαλαν και τα θύματα από ασθένειες. Ενδεικτικά, στη Μεσσαριά κατά το 1850 απεβίωσαν από πυρετούς 150 άνθρωποι.⁷⁵ Νέα σημαντική αύξηση του πληθυσμού παρατηρείται κατά την απογραφή του έτους 1896. Ίσως τα αίτια αυτής να ανάγονται στις εξορύξεις μεταλλευμάτων που έλαβαν χώρα κατά την περίοδο αυτή.⁷⁶ Στη συνέχεια, ωστόσο, θα παρατηρηθεί πληθυσμιακή συρρίκνωση με ταχύτερους ρυθμούς και η Μεσσαριά θα φτάσει το 1940 στον ελάχιστο πληθυσμό από τότε που υπάρχουν μαρτυρίες για αυτόν. Πρέπει να σημειωθεί ότι κατά το διάστημα αυτό πραγματοποιήθηκαν πολλοί και μεγάλης κλίμακας πόλεμοι όπως οι δύο Βαλκανικοί το 1912 και το 1913 αντίστοιχα, ο Α' Παγκόσμιος το 1914-1918, ο Μικρασιατικός το 1919-1922, ενώ μεσολαβούσαν λίγες μόνο ημέρες για την έξοδο της Ελλάδας στο Β' Παγκόσμιο, το 1940. Ο πληθυσμός θα αυξηθεί εκ νέου και για τελευταία φορά το διάστημα της κατοχής. Σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων, εξαιτίας των ευνοϊκών συνθηκών διαβίωσης στο νησί έναντι της πρωτεύουσας, οι Κύθνιοι κάτοικοι της Αθήνας μετακινούνταν στην Κύθνο και φιλοξενούνταν από τους συγγενείς τους. Μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου θα σημειωθεί πληθυσμιακή συρρίκνωση που θα συνεχιστεί έως σήμερα.

Ο οικισμός της Δρυοπίδας, ενώ είχε μικρό μέγεθος έως τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, αναπτύχθηκε σημαντικά και με ταχύ ρυθμό για περισσότερο από δύο αιώνες. Φαίνεται πως ο οικισμός όχι μόνο δεν επηρεάστηκε από την πανώλη που εξαπλώθηκε

⁶⁹ Βάλληνας Αντώνης, 1882, σελ. 28

⁷⁰ Βάλληνας Αντώνης, 1882, σελ. 28

⁷¹ Haugsted Ida, 1987, σελ. 25, Βάλληνας Αντώνης, 1882, σελ. 29

⁷² Βάλληνας Αντώνης, 1882, σελ. 28

⁷³ Haugsted Ida, 1987, σελ. 25

⁷⁴ Haugsted Ida, 1987, σελ. 25, Βάλληνας Αντώνης, 1882, σελ. 29

⁷⁵ Βάλληνας Αντώνης, 1882, σελ. 20

⁷⁶ Παπαστεφανάκη Λήδα, 2005, σελ. 27-47, Μπελαβίλας Νίκος, κ.α., 2009, σελ. 86-90

στη Μεσσαριά, αλλά συνέχισε αμείωτη σχεδόν την πληθυσμιακή του ανάπτυξη⁷⁷ έως το 1879, όταν για πρώτη φορά ξεπέρασε τον πληθυσμό της Μεσσαριάς. Χωρίς να προσδιορίζει εποχή, ο Βάλληνας αναφέρει ότι ο γηγενής πληθυσμός του οικισμού ενισχύθηκε από Φράγκους, Αλβανούς, Κρήτες, άλλους νησιώτες και Πελοποννήσιους.⁷⁸ Πιθανότατα να αναφέρεται σε αυτό το διάστημα της ανάπτυξης. Σε γενικές γραμμές παρατηρείται ότι έκτοτε, η πληθυσμιακή εξέλιξη του οικισμού της Δρυοπίδας συμβαδίζει με αυτή της Μεσσαριάς, με μεγαλύτερες όμως αυξομειώσεις. Μετά από μια σημαντική πληθυσμιακή μείωση (1889), κατά το έτος 1896 ο πληθυσμός της Δρυοπίδας, μέσα σε διάστημα μόλις 11 ετών, σχεδόν διπλασιάστηκε και έφτασε στο ολικό μέγιστο του πληθυσμού της. Κατά την υπόθεση ότι τα αίτια αύξησης του πληθυσμού ανάγονται όντως στα μεταλλεία, προκύπτει ότι η Δρυοπίδα είχε περισσότερο εργατικό δυναμικό από τη Χώρα. Πράγματι, οι πρώτες τοποθεσίες εκμετάλλευσης μεταλλευμάτων και οι μόνες που λειτούργησαν από το 1895 ήταν στο Ζωγκάκι και στα Λιοτρίβεια,⁷⁹ σε περιοχές δηλαδή που γειτνιάζουν με τον οικισμό της Δρυοπίδας. Τα κίνητρα επομένως των Δρυοπιδέων κατοίκων να εργαστούν σε αυτά θα ήταν σαφώς μεγαλύτερα από αυτά των κατοίκων της Μεσσαριάς. Στη συνέχεια, ο αριθμός των μεταλλείων που λειτούργησαν πλησίον της Δρυοπίδας ήταν μεγαλύτερος από αυτόν της Μεσσαριάς, ενώ μια από τις τοποθεσίες εξόρυξης, το σπήλαιο Καταφύκι, βρίσκεται στις νότιες παρυφές του οικισμού της Δρυοπίδας με αποτέλεσμα να δώσει περεταίρω κίνητρα στους κατοίκους του οικισμού, αφού η μετακίνηση ήταν μηδαμινή. Πρέπει να σημειωθεί επίσης, ότι ο πληθυσμός της Δρυοπίδας αποτελούσε ήδη κατά τους παρελθόντες αιώνες το εργατικό δυναμικό του νησιού, καθώς το σύνολο των γαιών ανήκε κάποτε στους Χωραϊτες κάτοικους και εργάζονταν σε αυτές για λογαριασμό τους.⁸⁰ Αντίστοιχα, με εξαίρεση μια ανάκαμψη το 1920, οι απώλειες σε ζωές από τους πολέμους φαίνεται να ήταν μεγαλύτερες από τη Μεσσαριά, ενώ οι αφίξεις συγγενών από την πρωτεύουσα περισσότερες. Όπως και στην περίπτωση της Μεσσαριάς, μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο, ο πληθυσμός του οικισμού σταδιακά μειώθηκε και συνεχίζει την πορεία αυτή μέχρι σήμερα.

Πέραν των παραπάνω στοιχείων που αφορούν συγκεκριμένα τους οικισμούς, για το σύνολο του νησιού, υπάρχουν μερικές ακόμα μαρτυρίες που όμως έρχονται σε αντίθεση μεταξύ τους. Κατά τον περιηγητή G. Rizzardo η Κύθνος είχε το 1470 200 κατοίκους, ενώ κατά τους περιηγητές J. Van Chistele και A. da Milo, το έτος 1485 και 1579 αντίστοιχα, η Κύθνος αναφέρεται σαν ακατοίκητη.⁸¹ Ομοίως, το 1590 η Κύθνος αναφέρεται από τον L.C. Tubino εγκαταλελειμμένη για πολύ καιρό και ότι οικίστηκε από Αλβανούς.⁸² Αντίθετα με τις μαρτυρίες αυτές, ο περιηγητής Carlier de Pinon αναφέρει ότι το έτος 1528 η Κύθνος ήταν καλά κατοικημένη.⁸³ Το γεγονός ότι τρεις διαφορετικοί άνθρωποι επικαλούνται πλήρη ερήμωση του νησιού, δηλαδή αναπαράγουν την ίδια πληροφορία, προσδίδει μια σχετική αξιοπιστία στις μαρτυρίες τους, χωρίς όμως να παραλείπεται το ενδεχόμενο αναπαραγωγής ενός λάθους, το οποίο φαίνεται και επικρατέστερο για αρκετούς λόγους. Αρχικά, είναι γνωστό ότι συχνά οι περιηγητές

⁷⁷ Μικρή εξαίρεση αποτελεί η απογραφή του έτους 1861. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα θύματα από τον ίδιο πυρετό που έπληξε τη Μεσσαριά κατά το 1850, ανέρχονταν σε 200. Πηγή: Βάλληνας Αντώνης, 1882, σελ. 20

⁷⁸ Βάλληνας Αντώνης, 1896, σελ. 44

⁷⁹ Μπελαβίλας Νίκος, κ.α., 2009, σελ. 86

⁸⁰ Βάλληνας Αντώνης, 1882, σελ. 38

⁸¹ Βελουδάκη Χρυσάνθη Άννα, 2014, σελ. 43

⁸² Βελουδάκη Χρυσάνθη Άννα, 2014, σελ. 43

⁸³ Βελουδάκη Χρυσάνθη Άννα, 2014, σελ. 43

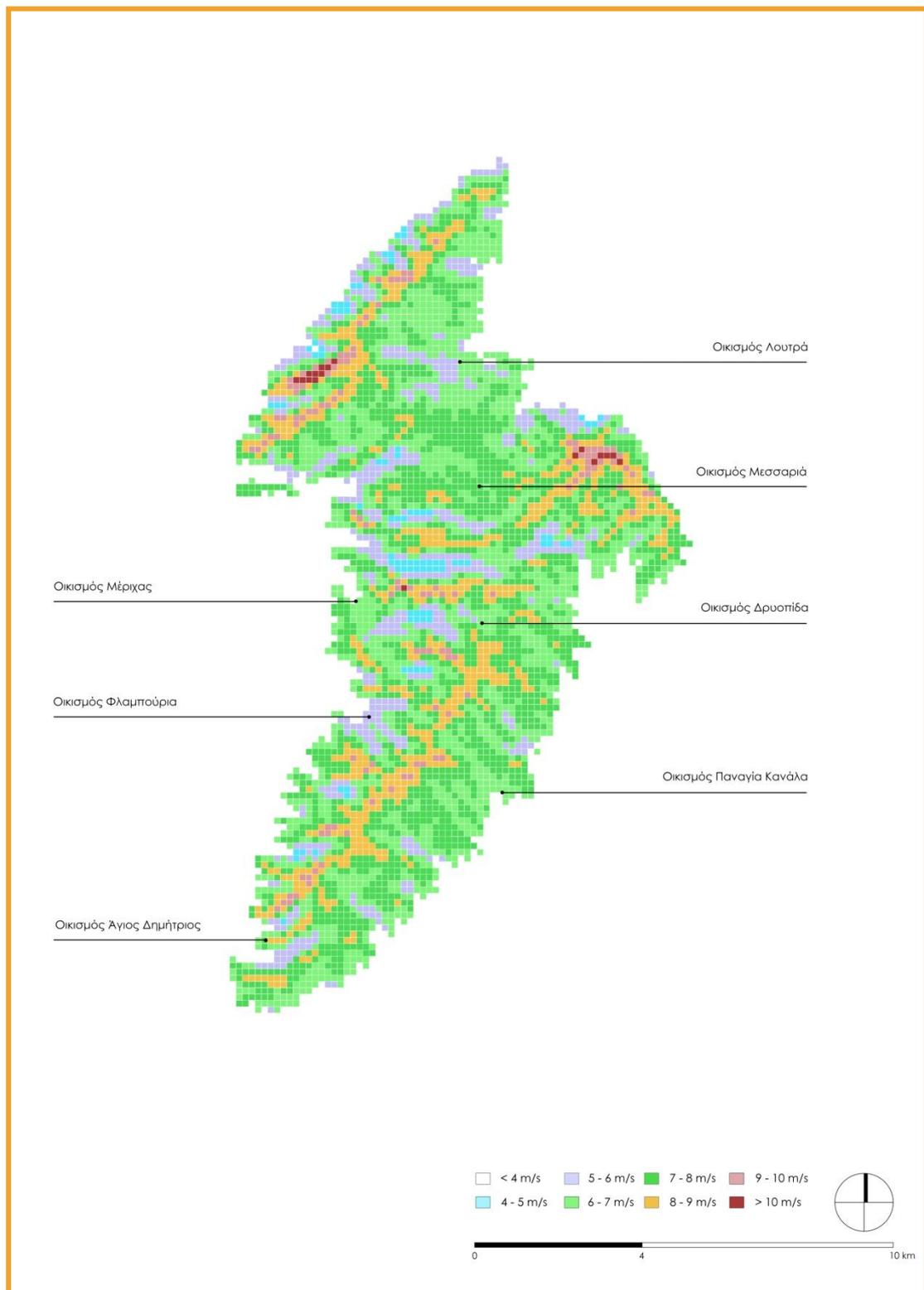
χρησιμοποιούσαν το ίδιο υλικό από προγενέστερες περιηγήσεις διαφορετικών ανθρώπων. Παράλληλα, η διάσωση επωνύμων μεσαιωνικής περιόδου έως σήμερα, τοπωνύμιων, θρησκευτικών πεποιθήσεων και γλώσσας, μαρτυρά μια πολιτισμική συνέχεια που αντιτίθεται στην πλήρη ερήμωση του νησιού. Τέλος, κατά τις επόμενες μαρτυρίες, μόλις μισό αιώνα μετά την επίσκεψη του L.C. Tubino, ο πληθυσμός της Μεσσαριάς και μόνο αριθμείται σε 2000 ψυχές.

Βάσει των παραπάνω, καθίσταται επικρατέστερο το σενάριο της δραματικής μείωσης του πληθυσμού στο σύνολο της νήσου, όχι όμως στο σημείο της πλήρους ερήμωσης. Πιθανόν, ο λιγοστός πληθυσμός του νησιού να μεταφέρθηκε εξολοκλήρου για κάποια περίοδο στο κάστρο της Ωριάς και οι περιηγητές που αναγράφουν το νησί ως ακατοίκητο, να μην το εντόπισαν και να μην το επισκέφθηκαν. Η τοποθεσία εξάλλου του κάστρου είναι σε δυσπρόσιτη τοποθεσία στην άκρη της νήσου. Αυτό το σενάριο προϋποθέτει ότι οι πληροφορίες που είχαν για την Κύθνο πριν ξεκινήσουν το ταξίδι τους ήταν ελλιπείς, ενώ το πλοίο τους δεν έκανε τον περίπλου της νήσου ώστε να το εντοπίσουν δια θαλάσσης. Αντίθετα ο μοναδικός περιηγητής αυτής της περιόδου που αναγράφει ότι η Κύθνος ήταν καλά κατοικημένη, πιθανόν να επισκέφθηκε το κάστρο της Ωριάς, στο οποίο είχαν μετακινηθεί οι κάτοικοι της νήσου για να εξασφαλίσουν ασφάλεια. Κατά το σενάριο αυτό, δεν είναι απίθανο οι περιηγητές που χαρακτήρισαν ακατοίκητο το νησί, να εντόπισαν τα εγκαταλελειμμένα μεσαιωνικά χωριά (Κουκκουνάς, Κώμη, Μεγάλο Χωριό, κ.α.)⁸⁴ και να θεώρησαν ότι αντιπροσώπευαν το σύνολο των οικισμών του νησιού.

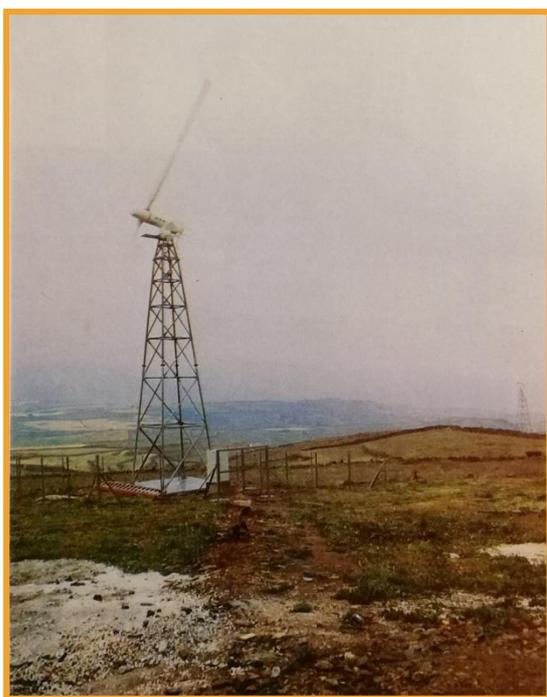
⁸⁴ Βάλληνδης Αντώνης, 1882, σελ. 50-51

Α.4. ΚΥΘΝΟΣ ΚΑΙ ΑΝΕΜΟΣ

Εικόνα 11. Χάρτης αιολικού δυναμικού Κύθνου. Πηγή: aims.cres.gr, προσωπική επεξεργασία

Η Κύθνος παρουσιάζει παρόμοιες κλιματολογικές συνθήκες με αυτές των άλλων κυκλαδίτικων νήσων. Ανάμεσα σε αυτές συγκαταλέγεται και η παρουσία ισχυρών ανέμων. Πρόκειται για μια περιοχή που συγκεντρώνει ευνοϊκούς προς εκμετάλλευση ανέμους 310 ημέρες ετησίως.⁸⁵ Οι επικρατούντες άνεμοι στην περίπτωση της Κύθνου είναι οι βορειοανατολικοί και οι βορειοδυτικοί, ενώ έπονται οι νότιοι και οι νοτιοδυτικοί.⁸⁶ Στην εικόνα 11, φαίνεται η μέση ετήσια ταχύτητα του ανέμου ανά περιοχή στο χάρτη της Κύθνου. Μεγαλύτερες ταχύτητες ανέμου παρατηρούνται βορειοδυτικά και βορειοανατολικά καθώς και στη ραχοκοκαλιά της νήσου στο κεντρικό και νότιο τμήμα της. Συγκρίνοντας τις μετρήσεις αυτές με το ανάγλυφο της Κύθνου (εικόνα 1) προκύπτει το συμπέρασμα ότι η ένταση του ανέμου είναι περίπου ανάλογη με το υψόμετρο. Παρατηρώντας επίσης το χάρτη του αιολικού δυναμικού διακρίνεται ότι η ευρύτερη περιοχή του οικισμού της Δρυοπίδας παρουσιάζει μεγαλύτερες ταχύτητες ανέμου από αυτές της Μεσσαριάς, καθώς η πρώτη περιβάλλεται από όρη ενώ η δεύτερη βρίσκεται σε ένα σχετικά ομαλό οροπέδιο. Το δεδομένο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την κατανόηση ενός εκ των λόγων για τους οποίους η Μεσσαριά διατηρεί λιγότερους ανεμόμυλους από τον οικισμό της Δρυοπίδας. Παράλληλα, συμβάλλει περεταίρω στην έρευνα πεδίου για την αναζήτηση καταλοίπων ανεμόμυλων στις αντίστοιχες τοποθεσίες.

Εικόνα 12. Αιολικό πάρκο Κύθνου. Πηγή: Μπεργελές Γεώργιος, 2005, σελ. 364

Η ένταση των ανέμων της νήσου είναι ιδιαίτερα υψηλή αναλογικά με άλλες περιοχές του Αιγαίου όπως φαίνεται από τα διαθέσιμα στοιχεία, καθώς η εκτιμώμενη ετήσια ενέργεια που δεσμεύεται ανέρχεται σε 691 kWh/m², την ώρα που η αντίστοιχη τιμή για την Άνδρο είναι 662, για τη Θήρα 632, για τα Κύθηρα 429, για την Κω 524, για τη Λήμνο 386, για τη Μήλο 550, για τη Μυτιλήνη 291, για τη Νάξο 787, για τη Σάμο 511 και για τη Σκύρο 677.⁸⁷ Αυτός είναι και ο λόγος που το νησί της Κύθνου επιλέχθηκε για να εγκατασταθεί και να τεθεί σε εφαρμογή το πρώτο αιολικό και στη συνέχεια υβριδικό πάρκο ολόκληρης της Ευρώπης (εικόνα 12), το 1982.⁸⁸ Το πάρκο αυτό περιλάμβανε 5 ανεμογεννήτριες, ονομαστικής ισχύς 20 kw έκαστη.⁸⁹ Η θέση που επιλέχθηκε έχει ταχύτητα ανέμου 7-8 m/s, ήτοι 4-5 beaufort. Τα κριτήρια επιλογής της πρέπει να

σχετίζονταν περισσότερο με την απόσταση από τη ΔΕΗ και από τον οικισμό της Χώρας και λιγότερο με την ένταση του ανέμου, αλλιώς θα είχε επιλεγεί διαφορετική τοποθεσία. Λίγα χρόνια αργότερα τοποθετήθηκε στο νησί μια ακόμα ανεμογεννήτρια,

⁸⁵ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 66

⁸⁶ Γιλαντζή Ιουλία, 2007, σελ. 22

⁸⁷ Μπεργελές Γεώργιος, 2005, σελ. 83

⁸⁸ Φωτιάδη Ιωάννα, 30/05/2009

⁸⁹ Μπεργελές Γεώργιος, 2005, σελ. 36

μεταξύ του οικισμού της Μεσσαριάς και της παραλίας Απόκρουσης, συνολικής ισχύος 500 kw.⁹⁰ Τόσο το αιολικό πάρκο όσο και η μεγάλη ανεμογεννήτρια έχουν, χρόνια τώρα, διακόψει τη λειτουργία τους και έχουν αφεθεί στις φθορές του χρόνου.

---

⁹⁰ Γιλαντζή Ιουλία, 2007, σελ. 55

A.5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ Α' ΜΕΡΟΥΣ

Από τα στοιχεία που αναλύθηκαν στο πλαίσιο του παρόντος κεφαλαίου διεξάγονται αρκετές ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις. Αρχικά, από ιστορικής άποψης, οι οικισμοί που αναπτύχθηκαν και εξελίχθηκαν προ του 20^{ου} αιώνα είναι τρεις: Η Μεσσαριά, τα Λουτρά και η Δρυοπίδα. Κατά το παρελθόν επίσης, υπήρχαν χωριά και πόλεις που καταστράφηκαν ή εγκαταλείφθηκαν από τους κατοίκους τους. Τα βασικότερα αυτών είναι η Αρχαία Πόλη της Κύθνου, το Κάστρο της Ωριάς και το Μεγάλο Χωριό. Πέραν των Λουτρών, τα οποία ανέκαθεν είχαν πολύ μικρό πληθυσμό, με τα δεδομένα του παρόντος κεφαλαίου και μόνο, όλοι οι άλλοι οικισμοί αποτελούν υποψήφιος τοποθεσίες για ύπαρξη ανεμόμυλων.

Από την πληθυσμιακή εξέλιξη επίσης, προκύπτουν οι πρώτες ενδείξεις για την εποχή ανέγερσης των ανεμόμυλων της νήσου. Μια αύξηση πληθυσμού μπορεί να δημιουργήσει ανάγκες για σίτιση, όπως και μια μείωση, τάσεις για εγκατάλειψη των υφιστάμενων ανεμόμυλων και τη διατήρηση ίσως των πιο παραγωγικών ή των ευκολότερα προσβάσιμων. Η επιδημία στο Κατωχώρι στις αρχές του 18^{ου} αιώνα για παράδειγμα, ίσως συνέβαλε στην εγκατάλειψη των μύλων που βρίσκονταν πλησίον του. Αντίστοιχα, σε περίπτωση που οι μύλοι στην περιοχή αυτή είναι μεταγενέστεροι, ίσως ανεγέρθηκαν όταν το Κατωχώρι επανακατοικήθηκε. Κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι οι παραπάνω υποθέσεις σχετικά με την πληθυσμιακή εξέλιξη και την ανέγερση/εγκατάλειψη μύλων δεν λαμβάνουν υπόψη τις εισαγωγές και εξαγωγές και αντιλαμβάνονται το νησί ως ένα κλειστό σύστημα, χωρίς αλληλεπίδραση με τον περίγυρό του. Για την εξέταση των εμπορικών συναλλαγών με τις γύρω περιοχές, απαιτείται εξέταση της παραγωγικής δραστηριότητας, κάτι που πραγματοποιείται σε κεφάλαιο επόμενου Μέρους.

Από την πληθυσμιακή εξέλιξη διεξάγεται ένα ακόμα πόρισμα. Ο Βάλληνδας αναφέρει ότι ολόκληρος ο 16^{ος} αιώνας ήταν αιώνας ακμής καθώς τότε ανεγέρθηκαν ή ανακαινίστηκαν οι σημαντικότεροι ναοί του οικισμού της Μεσσαριάς.⁹¹ Οι ναοί, ωστόσο, που ο ίδιος επικαλείται, αναφέρονται στον επόμενο αιώνα, καθώς κατά τα λεγόμενα του ίδιου η Αγία Τριάδα διακοσμήθηκε τον 17^ο αιώνα, ο ναός του Σωτήρος ανακαινίστηκε το 1636, ενώ ο ναός του Αγίου Σάββα κατασκευάστηκε το 1613.⁹² Έτσι, δεν αποκλείεται το σενάριο ο συγγραφέας να προέβη σε λάθος κατά τη συγγραφή και να αναφέρονταν στον 17^ο αιώνα. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από τα πληθυσμιακά στοιχεία που περιλαμβάνονται στο έργο των περιηγητών. Εξετάζοντας το διάγραμμα 1, ο πληθυσμός της Μεσσαριάς κατά τον 17^ο αιώνα σχεδόν διπλασιάζεται σε διάστημα μόλις 50 ετών υποδηλώνοντας μια πρωτοφανή ανάπτυξη. Αντιθέτως, τον προηγούμενο αιώνα πραγματοποιήθηκε η κατάληψη της νήσου από τους Οθωμανούς και η καταστροφή του κάστρου της Ωριάς, ενώ οι μαρτυρίες των περιηγητών διχάζονται για το εάν το νησί κατοικούνταν. Τα στοιχεία αυτά δεν συνάδουν με την αναφερόμενη ευπορία και θα πρέπει να θεωρηθεί επικρατέστερο το σενάριο ότι ο συγγραφέας αναφέρονταν στον επόμενο αιώνα.

---

⁹¹ Βάλληνδας Αντώνης, 1882, σελ. 35

⁹² Βάλληνδας Αντώνης, 1882, σελ. 32-35

Παρά τις διαφωνίες των περιηγητών σχετικά με τον πληθυσμό, η τρέχουσα μελέτη ελάχιστα επηρεάζεται από οποιοδήποτε σενάριο, ανεξάρτητα ποιο είναι περισσότερο πιθανό. Και αυτό, διότι είτε ο πληθυσμός κατά τον 16^ο αιώνα μειώθηκε δραματικά είτε η νήσος παρέμεινε παντελώς ακατοίκητη, συντελεί πρακτικά στο ίδιο ακριβώς αποτέλεσμα: στην εγκατάλειψη των (ενδεχόμενων) μύλων.

Από τον πληθυσμό του νησιού μπορεί να γίνει μια πρώτη εξέταση του αριθμού των ανεμόμυλων. Από τη βιβλιογραφία είναι γνωστό ότι οι ατομικές ανάγκες σε κριθάρι κατ' έτος ανέρχονταν σε 400 οκάδες το λιγότερο,⁹³ ήτοι 512,80 kg. Είναι γνωστό ακόμα ότι κάθε ανεμόμυλος στις Κυκλάδες εξυπηρετούσε 181 ανθρώπους κατά μέσο όρο.⁹⁴ Με έναν πρόχειρο υπολογισμό, προκύπτει ότι κατά τις περιόδους ακμής που η Κύθνος αριθμούσε 4150 και 4353 κατοίκους κατά τα έτη 1700 και 1896, πρέπει να είχε περί τους 23 και 24 ανεμόμυλους. Αντίστοιχα, κατά τις περιόδους πληθυσμιακής συρρίκνωσης σε 2781 και 1198 κατοίκους κατά τα έτη 1889 και 1940 πρέπει να λειτουργούσαν περίπου 15 και 7 ανεμόμυλοι. Προφανώς και οι υπολογισμοί αυτοί είναι αρκετά απλουστευμένοι και πραγματοποιούνται τη δεδομένη στιγμή ώστε να συγκριθούν στη συνέχεια με τα επόμενα στοιχεία.

Τέλος, ιδιαίτερα σημαντικός καθίσταται ο χάρτης του αιολικού δυναμικού. Διαμέσου αυτού και μελετώντας τις τοποθεσίες των υφιστάμενων καταλοίπων, δύναται να εξαχθούν συμπεράσματα για τη λειτουργία των ανεμόμυλων και για την επιθυμητή/βέλτιστη ταχύτητα του ανέμου ώστε να λειτουργήσουν εύρυθμα. Παράλληλα, σε σύγκριση πάλι με τα κατάλοιπα των μύλων, μπορούν να προκύψουν κάποια εκ των κριτηρίων επιλογής της θέσης τους. Με αυτά τα δεδομένα καθίσταται ευκολότερη η αναζήτηση ανεμόμυλων που πλέον έχουν καταστραφεί, καθώς περιορίζονται σημαντικά από το αιολικό δυναμικό οι τοποθεσίες αναζήτησής τους.

---

⁹³ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 37, 248

⁹⁴ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 69, 248

ΜΕΡΟΣ Β'

γενικά στοιχεία για τους ανεμόμυλους στις Κυκλάδες

Εικόνα 13. Ανεμόμυλος στην Τήνο. Πηγή: <http://psamoukos.blogspot.com>

B.1. Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΟΥ ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΥ

Ο ανεμόμυλος αποτελεί ένα προβιομηχανικό αλεστικό μηχάνημα που, εκμεταλλευόμενο την αιολική ενέργεια, συντελεί στην άλεση των δημητριακών. Είναι το πλέον σύνθετο δείγμα μηχανισμού ολόκληρης της προβιομηχανικής τεχνολογίας, που συνέχισε να χρησιμοποιείται έως και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.⁹⁵ Πρόκειται για μία λίθινη κατασκευή (τουλάχιστον στο χώρο του Αιγαίου) με ξύλινο μηχανισμό, ο οποίος είναι συνδεδεμένος με δύο λίθους, τις μυλόπετρες. Η κίνηση του μηχανισμού από τον άνεμο προκαλεί στρέψη της άνω μυλόπετρας και με την τριβή που αναπτύσσεται μεταξύ των δύο, προκαλείται σύνθλιψη των δημητριακών κόκκων. Σε αντίθεση με τους σύγχρονους ανεμοκινήτηρες όπου η κίνηση οφείλεται ως επί το πλείστον στην άνωση που ασκείται στα περύγια τους, ο μηχανισμός των παραδοσιακών ανεμόμυλων κινείται είτε με την αντίσταση των περυγίων τους στον αέρα, είτε με την κακή εκμετάλλευση της άνωσης.⁹⁶ Η απόδοση επομένως των παραδοσιακών τεχνικών καθίσταται αρκετά μικρότερη των σύγχρονων, κατά τον αναλογισμό ότι η άνωση δύναται να γίνει υπερδεκαπλάσια της αντίστασης.⁹⁷

Εκ της κατασκευής και της λειτουργίας τους, οι ανεμόμυλοι - αλευρόμυλοι διαχωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: στους ανεμόμυλους σταθερού προσανατολισμού (αξετροχάριδες ανεμόμυλοι) και σε αυτούς με δυνατότητα περιστροφής της φτερωτής τους (ξετροχάριδες ανεμόμυλοι). Δύναται να γίνουν περαιτέρω διαχωρισμοί ανάλογα με τον προσανατολισμό του άξονα (οριζόντιος ή κατακόρυφος), αλλά και με τις ιδιαίτερες περιπτώσεις ανεμόμυλων που συναντώνται στο Αιγαίο. Δεδομένου όμως ότι πρόκειται για υποκατηγορίες, οι οποίες δεν συναντώνται μάλιστα στο νησί της Κύθνου, κρίνεται σκόπιμη μία συνοπτική μόνο αναφορά σε αυτούς. Η συντριπτική πλειοψηφία των ανεμόμυλων του Αιγαίου, ανάγεται στη δεύτερη μεγάλη κατηγορία (ξετροχάριδες ανεμόμυλοι) (εικόνα 13). Το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση της Κύθνου, όπως θα αποδειχθεί στη συνέχεια στο Μέρος Δ', για το λόγο αυτό στο πλαίσιο του παρόντος κεφαλαίου η εξέταση της κατηγορίας αυτής θα είναι εκτενέστερη των άλλων.

Πρέπει τέλος να επισημανθεί ότι η τρέχουσα μελέτη σχετίζεται με την ευρύτερη περιοχή του Αιγαίου και εστιάζει στη νήσο Κύθνο. Ως εκ τούτου, καθίσταται προφανές ότι συναντώνται ορισμένες διαφορές με τους ανεμόμυλους της βορειοδυτικής Ευρώπης, οι οποίες όμως δεν θα επισημανθούν, καθώς δεν αποτελούν αυτοσκοπό της μελέτης.

---

⁹⁵ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 11

⁹⁶ Μπεργελές Γεώργιος, 2005, σελ. 14

⁹⁷ Μπεργελές Γεώργιος, 2005, σελ. 14

B.1.1. Ο αξετροχάρης ανεμόμυλος

Εικόνα 14. Αξετροχάριδες ανεμόμυλοι στο οροπέδιο Λασιθίου. Πηγή: <http://hania.news>

Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει όλους τους ανεμόμυλους των οποίων ο μηχανισμός δεν έχει τη δυνατότητα να περιστραφεί ανάλογα με τη διεύθυνση του ανέμου. Για το λόγο αυτό, πριν την ανέγερσή τους, οι κατασκευαστές όφειλαν να μελετήσουν διεξοδικά τις κατευθύνσεις του ανέμου και τη συχνότητά τους, ώστε να προσδιοριστεί ο επικρατούν άνεμος και να προσανατολιστεί ανάλογα ο μηχανισμός. Οι ανεμόμυλοι αυτοί εντοπίζονται στη βιβλιογραφία και ως "μονόκαιροι", προφανώς εξαιτίας της αδυναμίας τους να προσαρμοστούν σε διαφορετικές κατευθύνσεις ανέμων ώστε να επιτελέσουν το ρόλο τους.

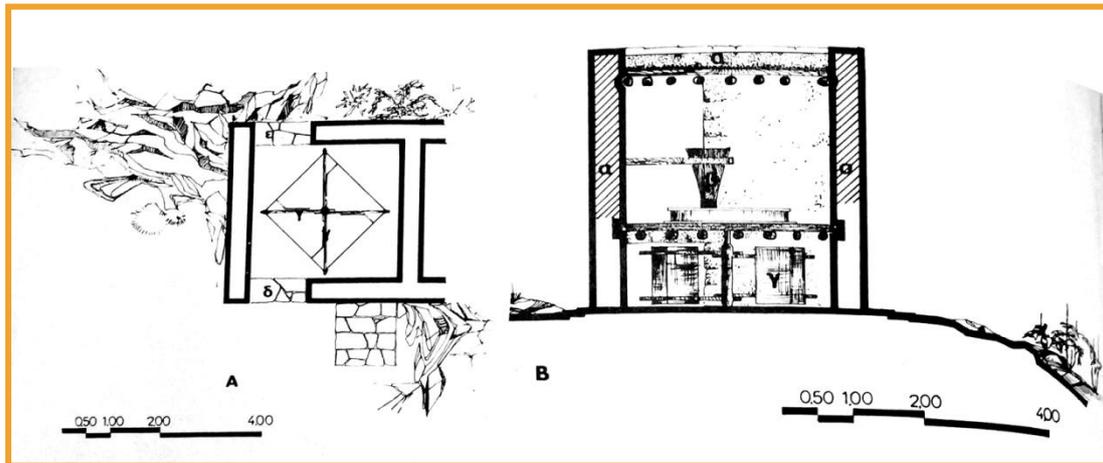
Η τυπολογία τους διαφέρει από νησί σε νησί και από περιοχή σε περιοχή. Συνηθέστερη ίσως μορφή είναι αυτή του πεταλόσχημου ανεμόμυλου. Πρόκειται για μεγάλου ύψους λιθόκτιστες κατασκευές ορθογωνίου σχήματος, με κυρτή την απόληξη της μιας μικρής πλευράς. Προφανώς, η κυρτή πλευρά τοποθετούνταν κάθετα στην κατεύθυνση του ανέμου, για τον περιορισμό του μεγέθους της ανεμοπίεσης στην επιφάνεια της τοιχοποιίας. Η επιστέγασή τους κατασκευάζονταν με δώμα, ενώ ο άξονας περιστροφής του μηχανισμού τους ήταν οριζόντιος. Πεταλόσχημοι ανεμόμυλοι εντοπίζονται περιορισμένα στον ελλαδικό χώρο. Μεγαλύτερη συγκέντρωση παρατηρείται στην περιοχή της ανατολικής Κρήτης, στο οροπέδιο του Λασιθίου (εικόνα 14).

Διαφορετική τυπολογία αξετροχάρη ανεμόμυλου είναι ο τάραλης, ο οποίος συναντάται σε δύο μορφές. Κατά τη βιβλιογραφία, ο τάραλης (α) είναι ο παλαιότερος τύπος ανεμόμυλου στον ελλαδικό χώρο (εικόνα 15). Ο κορμός του μύλου είναι τετράγωνης διατομής και διαθέτει δύο μεγάλα ανοίγματα, από τα οποία διέρχεται ο αέρας. Ο άξονας του μύλου βρίσκεται στο κέντρο του δωματίου, είναι κατακόρυφος και με τη βοήθεια του ανέμου στρέφεται και κινεί τις μυλόπετρες.

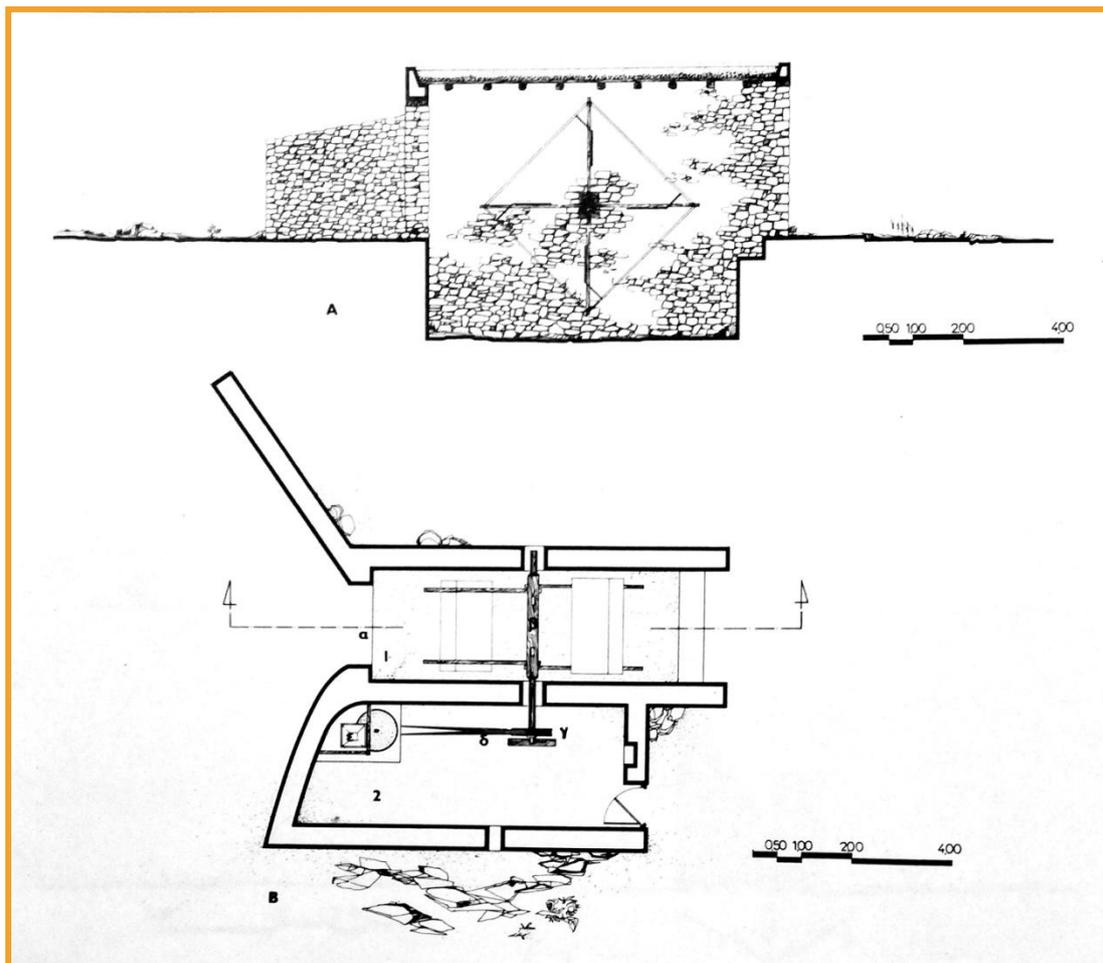
Ο τάραλης (β) παρουσιάζει ελαφρώς διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά (εικόνα 16). Περιλαμβάνει δύο δωμάτια, ένα για τον κινητικό μηχανισμό και ένα για τον αλεστικό.⁹⁸ Το πρώτο έχει σχήμα ορθογωνίου, ενώ απουσιάζουν οι τοιχοποιίες στις μικρές πλευρές για να διέρχεται ο αέρας. Ο οριζόντιος άξονας του μύλου κινείται με τον

⁹⁸ Λειμώννα - Τρεμπέλα Ελένη, 1974, σελ. 320

αέρα και μεταφέρει την κίνηση στον αλεστικό μηχανισμό του διπλανού δωματίου. Το δεύτερο δωμάτιο έχει ανεξάρτητη είσοδο, ενώ αμφότερα τα δωμάτια είναι δωματοσκέπαστα.

Εικόνα 15. Τάραλης (α) ανεμόμυλος. Πηγή: Λειμώνα - Τρεμπέλα Ελένη, 1974, σελ. 320

Εικόνα 16. Τάραλης (β) ανεμόμυλος. Πηγή: Λειμώνα - Τρεμπέλα Ελένη, 1974, σελ. 321

B.1.2. Ο ξετροχάρης ανεμόμυλος

Πρόκειται για μία πιο εξελιγμένη μορφή ανεμόμυλου, καθώς σε αντίθεση με τον αξετροχάρη, ο ξετροχάρης ανεμόμυλος είχε τη δυνατότητα να στρέφει τον μηχανισμό του και να τον προσαρμόζει στην κατεύθυνση του ανέμου, ώστε να εκμεταλλευτεί με βέλτιστο τρόπο τη δυναμική του και να λειτουργεί κατά το δυνατόν περισσότερες ημέρες. Ο άξονας του μηχανισμού του ξετροχάρη ανεμόμυλου ήταν οριζόντιος.

Το σχήμα των ανεμόμυλων αυτής της κατηγορίας προσεγγίζει αυτό του κυλίνδρου ή του κολουρου κώνου, με αρκετές όμως παραλλαγές. Εξαιτίας αυτού, στη βιβλιογραφία οι ανεμόμυλοι της κατηγορίας αυτής αναγράφονται συχνά και ως "πυργόμυλοι".⁹⁹ Ο χαρακτηρισμός αυτός ωστόσο, δεν είναι επακριβώς προσδιορισμένος και ως εκ τούτου επικρατεί μια σύγχυση κατά τη χρήση του. Εκτός από τους συγγραφείς που ταυτίζουν την έννοια του πυργόμυλου με το ξετροχάρη ανεμόμυλο, υπάρχουν ερευνητές που θεωρούν τους πρώτους υποσύνολο των δεύτερων. Στη δεύτερη περίπτωση, ο προσδιορισμός τους γίνεται βάσει της αναλογίας του ύψους του λίθινου κορμού προς την εξωτερική διάμετρο (H/D). Όταν ο λόγος υπερβαίνει την αριθμητική τιμή της μονάδας, τότε ο ξετροχάρης ανεμόμυλος θεωρείται πυργόμυλος.¹⁰⁰ Ανεξαρτήτως ποια εκ των δύο περιπτώσεων θεωρείται επιστημονικά δόκιμη, στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης θα χρησιμοποιηθεί η δεύτερη άποψη καθώς περιλαμβάνει μια επιπρόσθετη παράμετρο κατηγοριοποίησης των μύλων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8. ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΜΟΡΦΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΥΡΓΟΜΥΛΟΥ								
		$\Delta\beta < \Delta\epsilon < \Delta\kappa$	$\Delta\beta > \Delta\epsilon > \Delta\kappa$	$\Delta\epsilon = \Delta\kappa$		$\Delta\epsilon = \Delta\beta$		$\Delta\beta < \Delta\epsilon > \Delta\kappa$
				$\Delta\epsilon > \Delta\beta$	$\Delta\epsilon < \Delta\beta$	$\Delta\epsilon < \Delta\kappa$	$\Delta\epsilon > \Delta\kappa$	
1	$\Delta\kappa > \Delta\beta$ ΕΥΘΕΙΣ							
2	$\Delta\kappa = \Delta\beta$ ΕΥΘΕΙΣ							
3	3.1 ΕΥΘΕΙΣ							
		3.2 $\Delta\kappa < \Delta\beta$ ΕΥΘΕΙΣ & ΚΟΝΕΣ						
	3.3 ΕΥΘΕΙΣ & ΚΥΡΤΕΣ							

ΣΗΜ.: $\Delta\kappa$ = διάμετρος κορυφής, $\Delta\epsilon$ = ενδιάμεση διάμετρος, $\Delta\beta$ = διάμετρος βάσης.

Πίνακας 1. Τυπολογία εξωτερικής μορφής του κορμού των ελληνικών μύλων. Πηγή: Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 133

⁹⁹ πχ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994

¹⁰⁰ Κουμανούδης Ιωάννης Ν., 2009, σελ. 272

Υπάρχουν αρκετές κατηγορίες ως προς το σχήμα του κορμού του ξετροχάρη ανεμόμυλου, οι βασικότερες εξ' αυτών φαίνονται στον πίνακα 1. Οι κατηγορίες αυτές μπορούν να τα ταξινομηθούν σε τρεις βασικές ομάδες, ανάλογα με τη σχέση της διαμέτρου της βάσης και της κορυφής. Οι πληροφορίες για τον κορμό και την επιστέγαση του μύλου που ακολουθούν έχουν αντληθεί από τη βιβλιογραφία.¹⁰¹

[1] $\Delta\kappa > \Delta\beta$: Πρόκειται για την παλαιότερη μορφή ξετροχαρίδων ανεμόμυλων. Εφαρμόστηκε για να διευκολύνεται η κίνηση των ανθρώπων κατά την περιστροφή της φτερωτής μπροστά από τη θύρα εισόδου και για να αποφευχθεί η τυχόν τριβή των πανιών με τον κορμό του μύλου. Σήμερα διασώζονται ελάχιστα δείγματα της ομάδας αυτής. Σε αυτή την ομάδα ανήκουν τέσσερις κατηγορίες, όπως φαίνεται στον πίνακα 1.

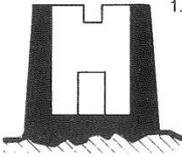
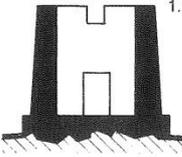
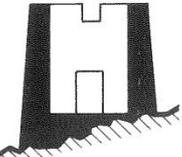
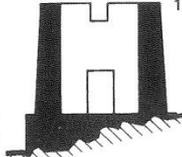
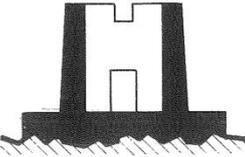
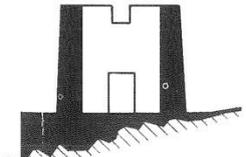
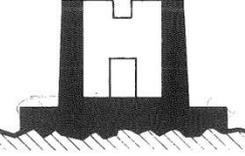
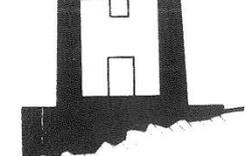
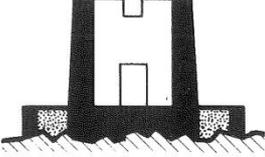
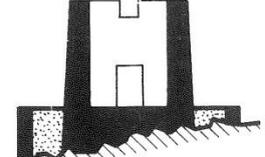
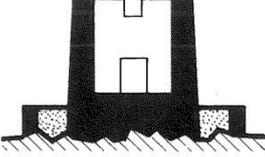
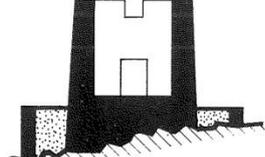
[2] $\Delta\kappa = \Delta\beta$: Πρόκειται για το επόμενο στάδιο της εξελικτικής πορείας των ξετροχαρίδων ανεμόμυλων. Η κατασκευή της ήταν ευκολότερη από την προηγούμενη ομάδα, ενώ δεν είχε ανάλογα στατικά μειονεκτήματα. Κατά πάσα πιθανότητα, η μορφή αυτή ταυτίζεται εξελικτικά με το ανασήκωμα του αξονιού, κάτι που εξασφάλισε την επιδιωκόμενη διέλευση των ανθρώπων μεταξύ φτερωτής και θύρας εισόδου και θα απέτρεπε την τυχόν τριβή των πανιών με τον κορμό του μύλου. Όπως και στην προηγούμενη ομάδα, τα διασωζόμενα δείγματα είναι λίγα.

[3] $\Delta\kappa < \Delta\beta$: Πρόκειται για την κατηγορία με τα περισσότερα σωζόμενα κατάλοιπα. Η κλίση αυτών κυμαίνεται από 3% έως 10%. Πρόκειται για μια μορφή με μεγαλύτερη ευστάθεια λόγω σχήματος και ανασηκωμένο αξόνι για τον περιορισμό των προβλημάτων για το οποία ήδη έγινε λόγος. Ανάλογα με την μορφή της επιφάνειάς τους (καμπύλες ή ευθείες γραμμές) διαχωρίζονται σε τρεις υποκατηγορίες, όπως φαίνεται στον πίνακα 1.

Οι διαστάσεις του λίθινου κορμού των μύλων καθορίζονταν από ένα σύνολο διαφορετικών παραγόντων όπως τον αριθμό πατωμάτων και τον τρόπο κατασκευής αυτών, το είδος της πέτρας και κατ' επέκταση το πάχος της τοιχοποιίας, τη διάμετρο των μυλοπετρών, το μήκος και τον αριθμό των αντενών, τον επιθυμητό άνεμο ανάλογα με το ύψος, τη μορφολογία του εδάφους (για την κατασκευή βάσης) και τις τοπικές κατασκευαστικές συνήθειες των συνεργείων. Οι συνήθεις διαστάσεις των εξωτερικών διαμέτρων των βάσεων κυμαίνονταν μεταξύ 5,70 και 6,40 μέτρων, με ακραίες τιμές τα 6,70 και τα 5,20 μέτρα. Αντίστοιχα, το σύνηθες ύψος κυμαίνονταν μεταξύ 4,70 και 5,40 μέτρων, με ακραίες τιμές τα 6,30 και τα 4,50 μέτρα. Το πάχος του τοίχου δεν έμενε σταθερό, αλλά μεταβάλλονταν ανάλογα με το ύψος. Συνήθως, για τους ανεμόμυλους με ξύλινη κατασκευή στο εσωτερικό, στη βάση ήταν περίπου 1,20 μέτρα, ενώ στη στέψη 0,80 μέτρα. Η εξωτερική και η εσωτερική επιφάνεια συνήθως επιχρίονταν. Η θεμελίωση των ανεμόμυλων ποίκιλε, ανάλογα με το υπέδαφος, το επικλινές του εδάφους και τις κατασκευαστικές επιλογές των συνεργείων. Οι συνηθέστεροι μέθοδοι θεμελίωσης σε βραχώδες έδαφος φαίνονται στον πίνακα 2. Ο κορμός του μύλου είχε μια θύρα εισόδου, ανοιγμένη στην πλευρά με τους σπανιότερους ανέμους, δηλαδή συνήθως ανατολικά. Πέραν αυτής είχε δύο ανοίγματα στο ανώι, στα ανατολικά πάνω από τη θύρα και στα δυτικά.

---

¹⁰¹ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 132-140, 152-156, 164, 169, 171, 175, 177-181

ΠΙΝΑΚΑΣ 12. ΤΡΟΠΟΙ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗΣ ΣΕ ΒΡΑΧΩΔΕΣ ΕΔΑΦΟΣ ¹					
		ΟΡΙΖΟΝΤΙΟ ΕΔΑΦΟΣ 1.		ΚΕΚΛΙΜΕΝΟ ΕΔΑΦΟΣ 2.	
		ΧΩΡΙΣ ΔΟΝΤΙ	ΜΕ ΔΟΝΤΙ	ΧΩΡΙΣ ΔΟΝΤΙ	ΜΕ ΔΟΝΤΙ
1.	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΠΕΔΙΛΟ - ΒΑΣΗ	1.1.1	1.1.2	1.2.1	1.2.2
					
2.	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΠΕΔΙΛΟ - ΒΑΣΗ	2.1	2.1.1	2.1.2	2.1.2
		ΔΑΠΕΔΟ ΣΤΟ ΙΔΙΟ ΜΕ ΤΟ ΔΑΚΤΥΛΙΔΙ			
		2.2	2.2.1	2.2.2	2.2.2
		ΔΑΠΕΔΟ ΨΗΛΟΤΕΡΑ ΑΠΟ ΤΟ ΔΑΚΤΥΛΙΔΙ			
3.	ΒΑΣΗ ΜΕ ΟΜΟΚΕΝΤΡΗ ΚΥΚΛΙΚΗ ΤΟΙΧΟΠΟΙΑ	3.1	3.1.1	3.1.2	3.1.2
		ΔΑΠΕΔΟ ΣΤΟ ΙΔΙΟ ΎΦΟΣ ΜΕ ΤΟ ΔΑΚΤΥΛΙΔΙ			
		3.2	3.2.1	3.2.2	3.2.2
		ΔΑΠΕΔΟ ΨΗΛΟΤΕΡΑ ΑΠΟ ΤΟ ΔΑΚΤΥΛΙΔΙ			

ΣΗΜ.: 1. Χωρίς διάνοιξη θεμελίου

Πίνακας 2. Τρόποι θεμελίωσης ανεμόμυλων σε βραχώδες έδαφος. Πηγή: Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 155

Στους ανεμόμυλους των Κυκλάδων το εσωτερικό του κορμού παρουσίαζε τρεις διαφορετικές κατηγορίες, ανάλογα με τον αριθμό των πατωμάτων. Αυτές ήταν οι μονόπατοι ανεμόμυλοι (περιλάμβαναν ισόγειο και όροφο), οι δίπατοι (περιλάμβαναν ισόγειο, πατάρι και όροφο) και οι τρίπατοι (περιλάμβαναν ισόγειο και δύο ορόφους). Το κατώι χρησιμοποιούνταν ως αποθήκη, ως χώρος αναμονής και συνδιαλλαγής με τους πελάτες και ως εργαστήριο για την επισκευή των εξαρτημάτων του μηχανισμού. Το ενδιάμεσο πάτωμα όταν υπήρχε χρησιμοποιούνταν ως χώρος ύπνου του μυλωνά και στέγαζε το μηχανισμό ρύθμισης των μυλοπετρών. Στο ανώι γίνονταν το άλεσμα και στέγαζε το μηχανισμό κίνησης, τις μυλόπετρες, το σύστημα περιστροφής και το τιμόνι του μύλου. Μονόπατοι ανεμόμυλοι κατασκευάζονταν με ξύλινα πατώματα ή με θολωτές λίθινες εσωτερικές κατασκευές. Δίπατοι ανεμόμυλοι κατασκευάζονταν επίσης με ξύλινα πατώματα. Τρίπατοι ανεμόμυλοι κατασκευάζονταν είτε με συνδυασμό τοξοτών βάσεων και εκφορικού συστήματος είτε με συνδυασμό χτιστών και ξύλινων

τεχνικών. Οι κλίμακες ανάβασης ήταν σχεδόν πάντα κτισμένες στα αριστερά του εισερχομένου, ενώ στις κοινές ξύλινες κατασκευές δεν ήταν δεμένες με τον κορμό. Κατασκευάζονταν εκ των υστέρων με περισσεύματα λίθων, με μόνη εξαίρεση το δάπεδό τους που ήταν από λαξευμένους λίθους. Το πλάτος τους διατηρούνταν συνήθως σταθερό, περίπου 0,80 μέτρα. Η λίθινες σκάλες κατέληγαν στο ανώι, ενώ σπανίως από ένα ύψος και πάνω κατασκευάζονταν από ξύλο. Από τα μέσα περίπου του κατωγιού μέχρι το δάπεδο του ανωγιού διανοίγονταν εσοχές που ονομάζονταν σοκαρότρυπες. Στην κάτω άκρη τους ήταν αγκυρωμένο οριζόντια ένα κομμάτι ξύλο στο οποίο δένονταν το σοκαρόσκοινο για το σταμάτημα του κινητικού μηχανισμού. Ανεξαρτήτως αριθμού, οι σοκαρότρυπες δεν ήταν ποτέ κάτω από τα παράθυρα του ανωγιού, διότι σε αυτό το σημείο πατούσε ο μυλωνάς. Ο ρόλος τους ήταν σημαντικός γιατί εκτός από τη δέση του σοκαρόσκοινου χρησίμευαν στον εξαερισμό και φωτισμό του χώρου και στην αποθήκευση των εφεδρικών αντενών.

Η επιστέγαση των ανεμόμυλων πραγματοποιούνταν συνήθως με χόρτινες τρούλες, κωνικής μορφής. Η κλίση αυτών ήταν αλληλένδετη με τη διάμετρο της στέψης, αλλά επηρεάζονταν και από άλλους παράγοντες. Κατασκευαστικά, πρώτα τοποθετούνταν τα τουρλόξυλα που ακυρώνονταν στην περιστρεφόμενη βάση, και στη συνέχεια τοποθετούνταν καλάμια σε δαχτυλίδια ή σε σπείρα για να τα συγκρατήσουν. Ως υλικό πλήρωσης χρησιμοποιούνταν βούρλα. Άλλη μέθοδος κατασκευής ήταν οι σανιδένιες τρούλες, οι οποίες προς τα τέλη της λειτουργίας των ανεμόμυλων αντικατέστησαν τις χόρτινες τρούλες.

Ο μηχανισμός του ανεμόμυλου ήταν ξύλινος, με ελάχιστα μεταλλικά εξαρτήματα, ενώ συντελούνταν από τρεις επιμέρους μηχανισμούς, τον κινητικό, τον αλεστικό και αυτόν του προσανατολισμού της φτερωτής. Ο κινητικός μηχανισμός βρίσκονταν τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά του κτηρίου και επιτελούσε το ρόλο της μετατροπής της δύναμης του αέρα σε κίνηση. Όπως για το κορμό και την επιστέγαση των ανεμόμυλων έτσι και για το μηχανισμό, οι πληροφορίες έχουν αντληθεί από τη βιβλιογραφία.¹⁰² Τα κύρια μέλη του μηχανισμού κίνησης ήταν τα εξής:

Αξόνι: Πρόκειται για ένα μεγάλου μήκους ξύλο (7-8 m), με διάμετρο 30-40 cm. Στην περίπτωση των νησιών των Κυκλάδων, που δεν διέθεταν κατάλληλη ξυλεία για την κατασκευή του, πραγματοποιούνταν μεταφορά ακατέργαστου κορμού από τις περιοχές του Αγίου Όρους και της Μικράς Ασίας. Ένα μέρος του αξονιού βρίσκονταν στο εσωτερικό του κτηρίου και ένα άλλο εξωτερικά. Ο ρόλος του ήταν να φέρει την αντενωσιά. Προκειμένου να μην εδραστεί απευθείας το αξόνι στη βάση της τρούλας, τοποθετούνταν μεταξύ αυτών τα μαξιλάρια. Επίσης, η πίσω πλευρά του αξονιού εδράζονταν στο αντίξονο, ένα τετραγωνικής διατομής ξύλο.

Κούδουνας: Αποτελούσε την προέκταση του αξονιού και αποτελούνταν από ένα έως τέσσερα δοκάρια με μήκος έως 3 m. Ο ρόλος του ήταν να συγκρατήσει τις αντένες κατά την έντονη ανεμοπύση. Η σύνδεσή του με το αξόνι πραγματοποιούνταν με σιδερένια στεφάνια, δύο ή τρία σε αριθμό.

Αντένες: Πρόκειται για δοκούς που χρησιμοποιούνταν για την ανάρτηση πανιών. Είχαν μήκος 4,50 - 5,50 m περίπου και πάχος 7,00 x 7,00 cm περίπου. Το πρώτο ζευγάρι αντενών τοποθετούνταν 40,00 cm από την εξωτερική επιφάνεια του κτηρίου, ενώ η απόστασή τους από το έδαφος ήταν περίπου 50,00 cm. Οι αντένες αγκυρώνονταν

---

¹⁰² Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 191-225, 231-235

στο αξόνι σε οπές βάθους 20,00 cm περίπου ή στερεώνονταν με σιδερένιο δαχτυλίδι σε τετράγωνης διατομής δοκάρια, τις μάνες, κατασκευασμένες από ανθεκτικό ξύλο μήκος περίπου 1,20 m. Οι μάνες αγκυρώνονταν σε διαμπερείς οπές στο αξόνι και εξείχαν αυτού 40,00 cm εκατέρωθεν. Τα ζευγάρια αντενών ήταν συνήθως πέντε ή έξι, σπανίως τέσσερα και επτά, σε παλαιότερους και πιο εξελιγμένους ανεμόμυλους αντίστοιχα. Η φορά περιστροφής των αντενών στον ελλαδικό χώρο ήταν πάντα αριστερόστροφη. Σε χώρες της βορειοδυτικής Ευρώπης υπήρχαν και φτερωτές που εκτελούσαν ανάποδη περιστροφή.

Ξάρτια & Γύρος: Πρόκειται για τα στηρίγματα της αντενωσιάς. Αμφότερα ήταν κατασκευασμένα από σκοινί, ενώ μεταγενέστερα από συρματοσχοινο και τέλος μεταλλικές βέργες. Τα ξάρτια ήταν τα σημαντικότερα και συνέδεαν τις άκρες των αντένων με την άκρη του κούδουνα. Ο γύρος συνέδεε τις άκρες των αντενών μεταξύ τους. Σε αντίθεση με τα ξάρτια που ήταν χαλαρωμένα για να έχουν οι αντένες ελαστικότητα στην ταλάντωση από τον αέρα, ο γύρος ήταν κατά το δυνατόν τεντωμένος.

Πανιά: Πρόκειται για βαμβακερό ύφασμα κομμένο σε σχήμα που προσέγγιζε ισοσκελές τρίγωνο. Το ύφασμα δεν ήταν μονοκόμματο, αλλά από περισσότερες λουρίδες ώστε να αυξηθεί η αντοχή του. Μια εκ των μεγάλων πλευρών των πανιών καρφώνονταν στην αντένα, ενώ στην ελεύθερη γωνία ράβονταν σχοινί, που ενώνονταν με την άκρη της παρακείμενης αντένας ή στο γύρο, ανάλογα με την ένταση του αέρα.

Ρόδα: Βρίσκονταν σφηνωμένη στη μέση περίπου του εσωτερικού τμήματος του αξονιού. Ήταν οδοντωτή ώστε να μεταδίδει την κίνηση στην ανέμη. Αποτελούνταν από τον τροχό, τον σταυρό και τα δόντια. Πρόκειται για το εξάρτημα με τις μεγαλύτερες απαιτήσεις ακρίβειας στο σύνολο της κατασκευής, ιδίως στα κενά μεταξύ των οδόντων, ώστε να μην δημιουργηθούν ανωμαλίες στη λειτουργία. Ο τροχός δεν κατασκευάζονταν από ένα ενιαίο τμήμα ξύλου, αλλά από τέσσερα μέλη. Ο σταυρός αποτελούνταν από τέσσερα τετραγωνικής διατομής ξύλα, ενώ ενίοτε γίνονταν χρήση ενισχύσεων στις ενώσεις. Η διάμετρος της ρόδας καθορίζονταν από τον αριθμό των οδόντων, ενώ το πάχος της ήταν συνήθως μεταξύ 14,00 και 18,00 cm.

Ανέμη & βασιλικό σίδερο: Όπως και η ρόδα έτσι και η ανέμη απαιτούσε μεγάλη κατασκευαστική ακρίβεια, προκειμένου να περιοριστούν οι φθορές. Τοποθετούνταν κάθετα στην κάτω πλευρά της ρόδας και αξονικά του κτηρίου. Το σχήμα της ανέμης ήταν αρχικά κυλινδρικό, ενώ αργότερα κολουροκωνικό. Στην άνω απόληξη της ανέμης διανοίγονταν οπές, στις οποίες τοποθετούνταν τα πεντάραβδα, ώστε η κατασκευή να αποκτήσει οδοντωτή μορφή. Τα πεντάραβδα συγκρατούνταν με τη βοήθεια μεταλλικών στεφανιών. Αξονικά της ανέμης διανοίγονταν διαμπερής οπή, τετραγωνικής διατομής από κάτω έως τη μέση και στρογγυλής από τη μέση και άνω. Σε αυτή τοποθετούνταν το βασιλικό σίδερο, ένα από τα ελάχιστα μεταλλικά εξαρτήματα του μηχανισμού. Είχε μήκος 0,95 - 1,30 m και το σχήμα του αναλογούσε στην οπή της ανέμης. Η κάτω απόληξή του ήταν διχαλωτή ώστε να εφαρμόζει η χελιδόνα, ένα επίσης μεταλλικό στοιχείο. Μέσω του βασιλικού σίδερου και της χελιδόνας, η κίνηση μεταδίδονταν στην άνω μολόπετρα, την παναριά. Η ανέμη με την παναριά δεν εφάπτονταν, αλλά μεσολαβούσε διάκενο 25,00 περίπου cm.

Ζυγός: Πρόκειται για ένα δοκάρι μήκους περισσότερων των 4,00 m και διατομής 20,00 x 12,00 cm. Τοποθετούνταν ελαφρώς χαμηλότερα από το αξόνι, αλλά παράλληλα με τη ρόδα. Συνήθως εδράζονταν στα μπρατσόλια, δυο ξύλινα δοκάρια ώστε να μειωθεί το

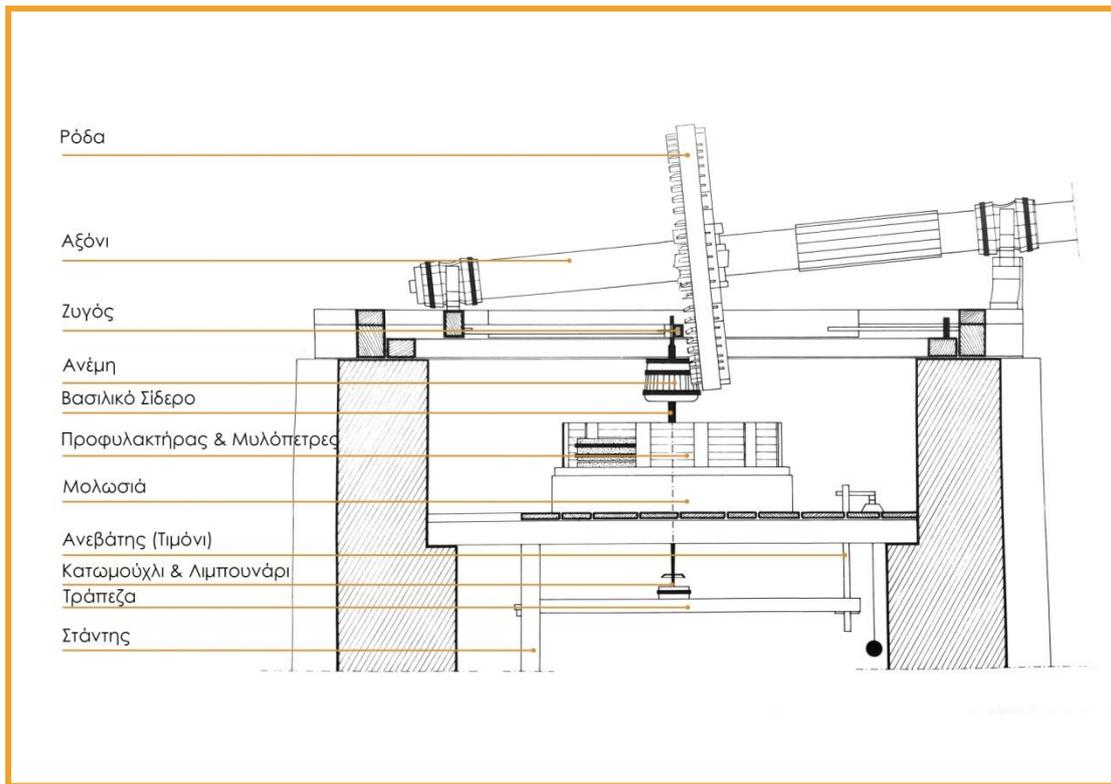
μήκος της ξυλείας. Σπανίως, εδράζονταν στη βάση της τρούλας. Ο προορισμός του στοιχείου αυτού ήταν διπλός. Αρχικά, συγκρατούσε το βασιλικό σίδερο σε κατακόρυφη θέση. Συγχρόνως, διαδραμάτιζε το ρόλο του ρυθμιστή για τη σωστή επαφή της ανέμης με τη ρόδα.

Όλα τα παραπάνω μέλη σχετίζονται με την διαδικασία κίνησης του μηχανισμού. Ιδιαίτερα σημαντική ωστόσο ήταν και η διαδικασία τερματισμού της κίνησης, όταν τελείωνε η δουλειά της ημέρας ή όταν οι καιρικές ανάγκες το απαιτούσαν. Οι μέθοδοι τερματισμού της κίνησης του ανεμόμυλου ήταν τρεις, με το κοπέλι, με την παναριά και με το σοκαρόσκοινο. Τα μέσα αυτά λειτουργούσαν είτε ανεξάρτητα είτε σε συνδυασμό.

Σύστημα με το κοπέλι: Κοπέλι ονομάζονταν ένα σκοινί 6,00 m περίπου, που έφερε μεταλλικό γάντζο. Ο γάντζος αυτός τοποθετούνταν σε κάποιον από τους χαλκάδες που βρίσκονταν στην εξωτερική όψη της τοιχοποιίας του μύλου, σε μικρό ύψος από τη βάση του. Έτσι, σε περίπτωση ανάγκης τερματισμού της διαδικασίας άλεσης, ο μυλωνάς έπιανε με το κοπέλι κάποια αντένα από την άκρη της και, ασκώντας δύναμη, περιόριζε βαθμιαία την κίνηση. Στη συνέχεια έδενε το κοπέλι και το σύστημα ακινητοποιούνταν. Η τεχνική αυτή χρησιμοποιούνταν όταν η ένταση του αέρα ήταν μέτριας έντασης.

Σύστημα με την παναριά: Πρόκειται για τον απλούστερο τρόπο τερματισμού της κίνησης του μηχανισμού του μύλου. Οι μυλωνάδες σε αυτή την περίπτωση χρησιμοποιούσαν το ίδιο το βάρος του μηχανισμού και τη δύναμη της τριβής για να τον σταματήσουν. Χαλαρώνοντας το τιμόνι, η παναριά εδράζονταν με όλο της το βάρος στην καταριά με αποτέλεσμα ο μηχανισμός να φρενάρει. Για να μην φθαρεί η επιφάνεια των μυλόπετρων, πριν λάβει χώρα η διαδικασία, ο μυλωνάς αύξανε την τροφοδοσία. Η μέθοδος αυτή χρησιμοποιούνταν από μόνη της όταν ο αέρας ήταν μικρής έντασης και συνδυαστικά με το σοκαρόσκοινο όταν ο άνεμος ήταν ισχυρός.

Σύστημα με το σοκαρόσκοινο: Πρόκειται για ένα σκοινί μήκους μεγαλύτερο των 10 m, με το μεσαίο τμήμα του διπλό σε πάχος, φτιαγμένο από δύο σκοινιά. Το τμήμα αυτό ήταν περασμένο σε δύο ή τρεις βόλτες πάνω στο αξόνι. Η μία άκρη του σκοινιού συνδέονταν με αλυσίδα και δένονταν στη πλησιέστερη σοκαρότρυπα, ενώ η άλλη κατέληγε σε γάντζο και κρέμονταν ελεύθερη. Στην περίπτωση που ο μυλωνάς επιθυμούσε να διακόψει τη λειτουργία του μύλου, έσφιγγε τις βόλτες και αναρτούσε μια μεταλλική σφαίρα στο γάντζο. Η μέθοδος αυτή επιλέγονταν όταν η ένταση του ανέμου ήταν μεγάλη και ενίοτε λειτουργούσε συνδυαστικά με διαφορετική μέθοδο.

Εικόνα 17. Τα κυριότερα εξαρτήματα μηχανισμού ανεμόμυλου. Πηγή: Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 396, Προσωπική επεξεργασία

Ο αλεστικός αποτελούσε τον κύριο μηχανισμό του ανεμόμυλου (εικόνα 17), καθώς επιτελούσε τον προορισμό του, το άλεσμα. Σχετίζονταν τόσο με την τροφοδότηση, όσο και με τις ρυθμίσεις των μυλόπετρών και τη συγκέντρωση του παραγόμενου προϊόντος. Τα κύρια μέλη του μηχανισμού άλεσης ήταν τα εξής:

Μυλόπετρες: Οι μυλόπετρες ήταν δύο. Η πάνω ονομάζονταν παναριά και στρέφονταν από το μηχανισμό κίνησης που περιγράφηκε. Στο κέντρο της είχε οπή, εντός της οποίας κατέληγε ο καρπός προκειμένου να αλεστεί. Η κάτω όψη της παναριάς έφερε χαράξεις ώστε να επιτελεστεί ομοιόμορφη κατανομή του καρπού κατά τη σύνθλιψη. Οι χαράξεις αυτές ήταν προσαρμοσμένες στη φορά περιστροφής των αντενών. Η κάτω μυλόπετρα ονομάζονταν καταριά και παρέμενε ακίνητη. Η διάμετρός τους ήταν συνήθως 1,20 - 2,00 μέτρα, ενώ το πάχος τους 30-40 εκατοστά.

Μολωσιά: Πρόκειται για μια κυκλική λιθοδομή κατασκευασμένη με την περίσσεια του οικοδομικού υλικού ανέγερσης του κτηρίου. Η κατασκευή αυτή χρησίμευε ως βάση για την έδραση της καταριάς.

Χελιδόνα: Η χελιδόνα ήταν ένα μεταλλικό στοιχείο που συνδέονταν με το βασιλικό σίδερο και μετέδιδε την κίνηση στην παναριά. Για να μην έρχεται σε επαφή με την καταριά, πελεκούνταν εσοχή στην κάτω όψη της παναριάς.

Στρούμπα: Ως στρούμπα νοούνταν τόσο η οπή στο κέντρο της καταριάς όσο και το ξύλο κυλινδρικής διατομής που την έφραζε. Διαμέσου της στρούμπας διέρχονταν το λιμπουνάρι ώστε να αγκυρωθεί με τη χελιδόνα.

Ανεξάρτητα από τη λειτουργία των παραπάνω μηχανισμών, λειτουργούσε το βοηθητικό σύστημα του μηχανισμού άλεσης ώστε να τροφοδοτήσει τις μυλόπετρες. Τα εξαρτήματα αυτού ήταν τα ακόλουθα δύο:

Κοφινίδα: Πρόκειται για ένα κιβώτιο σχήματος ανάποδης πυραμίδας, δεμένο από το ξύλο του ζυγού και τα τουρλόξυλα. Τόσο η πάνω πλευρά του κιβωτίου όσο και η απόληξη στο κάτω μέρος του ήταν διάτρητες. Από την πάνω πλευρά γέμιζε με τα δημητριακά, ενώ άδειαζε από κάτω με αργό ρυθμό, όπως ακριβώς ένα χωνί.

Ταϊστής: Πρόκειται για ένα λούκι μήκους 70 cm περίπου με μείωση προς τη μια πλευρά. Η μεγαλύτερου πλάτους μικρή πλευρά τοποθετούνταν κάτω από την κοφινίδα, ενώ η μικρότερη πλευρά πάνω από την οπή της παναριάς. Δένονταν με σκοινιά, ένα εκ των οποίων ρύθμιζε την κλίση και κατ' επέκταση την ταχύτητα των σπόρων που θα έπεφταν στην οπή.

Ξυπητήρι: Πρόκειται για ένα βοηθητικό όργανο προειδοποίησης του μυλωνά όταν τη κοφινίδα κόντευε να αδειάσει. Τυχόν παράλειψη έγκαιρης αναπλήρωσης είχε ως αποτέλεσμα την παραγωγή ακατάλληλου αλευριού για ψωμί και την ανάγκη για εκ νέου χάραξη των μυλοπετρών. Το όργανο αυτό αποτελούνταν από ένα κορδόνι, το οποίο στη μία άκρη του είχε δεμένο ένα κουδούνι και στην άλλη ένα σανιδάκι. Το σανιδάκι αυτό τοποθετούνταν μέσα στη κοφινίδα και όταν η στάθμη των σιτηρών κατέβαινε κάτω από ένα όριο, το σανιδάκι ξεσκεπάζονταν και το κουδούνι έπεφτε. Από το θόρυβο αυτό ο μυλωνάς καταλάβαινε ότι η κοφινίδα άδειαζε, με αποτέλεσμα να μπορεί να αποκοιμηθεί χωρίς άγχος για ενδεχόμενη ζημιά.

Πέραν του συστήματος τροφοδοσίας, ο μηχανισμός άλεσης υποστηρίζονταν από το σύστημα ρύθμισης των μυλοπετρών. Το σύστημα αυτό αποτελούνταν από δύο ομάδες εξαρτημάτων. Η πρώτη βρισκόνταν κάτω από το δάπεδο του ανωγιού και ονομάζονταν τραπέζια, ενώ η δεύτερη στο ανώι και ονομάζονταν τιμόνι. Τα εξαρτήματα αυτών ήταν τα παρακάτω:

Τράπεζα: Πρόκειται για μια ξύλινη δοκό διατομής 20,00x25 cm και μήκους 2,50 m περίπου, τοποθετημένη σε οριζόντια θέση χαμηλότερα από τη στάθμη του δαπέδου του ανωγιού. Πάνω στην τράπεζα εδράζονταν κάθετα το κατωμούχλι, ένα κυλινδρικό ξύλο στο οποίο εισχωρούσε το λιμπουνάρι. Η μία πλευρά της δοκού εισχωρούσε στο εσωτερικό της τοιχοποιίας ενώ η άλλη στηρίζονταν είτε από ένα κάθετο ξύλο διατομής 25,00x15,00 cm περίπου, το στάντη, είτε από ένα κάθετο ξύλο διαμέτρου 8,00 cm, τον ανεβάτη.

Στάντης: Πρόκειται για το κάθετο ξύλο στο οποίο στερεώνονταν η τράπεζα. Για τη στερέωση και τη ρύθμιση της κλίσης χρησιμοποιούνταν ξύλινες σφήνες. Επίσης, χρησιμοποιούνταν και δεύτερος στάντης και έτσι η δεύτερη πλευρά της τράπεζας δεν αγκυρώνονταν στον τοίχο. Το σύστημα αυτό η παναριά δεν ήταν δυνατό να χρησιμοποιηθεί για το φρενάρισμα του μηχανισμού κίνησης και ο μυλωνάς ήταν αναγκασμένος, κάθε φορά που απαιτείτο ρύθμιση, να κατεβαίνει στην υποκείμενη στάθμη και να κάνει τις απαραίτητες αναπροσαρμογές.

Ανεβάτης: Πρόκειται για ένα κάθετο ξύλο στο οποίο στερεώνονταν η τράπεζα. Σε αντίθεση με τον στάντη του οποίου η διατομή ήταν μεγάλη, ο ανεβάτης διέρχονταν

από το εσωτερικό της τράπεζας και διαπερνούσε το δάπεδο του ανωιού, εξέχοντας από αυτό 20 cm. Στην προεξοχή αυτή υπήρχε μια οπή στην οποία τοποθετούνταν ξύλινη καβίλια ώστε οι ρυθμίσεις των μυλοπετρών να μπορούν να γίνουν από την ίδια στάθμη. Ο μηχανισμός αυτός ήταν νεότερος και ονομάζονταν τιμόνι. Για να κρατηθεί το τιμόνι στην επιθυμητή στάθμη, ανάλογα με την παραγωγή ψιλού ή χοντρού αλευριού, ο μυλωνάς το έδενε με μια οβίδα κανονιού ή με έναν πελεκημένο λίθο, μάζας 3-4 kg.

Παράλληλα, λειτουργούσε και ένα τρίτο βοηθητικό σύστημα του μηχανισμού άλεσης. Το σύστημα αυτό σχετίζεται με τη συγκράτηση και τη συγκέντρωση του έτοιμου αλευριού. Τα κύρια μέλη του ήταν τα παρακάτω:

Προφυλακτήρας: Πρόκειται για μια ξύλινη κατασκευή περιμετρικά των μυλοπετρών, αποτελούμενη από επιμέρους ξύλινα στοιχεία. Ανάμεσα στον προφυλακτήρα και τις μυλόπετρες παρεμβάλλονταν ένα λούκι, στο οποίο συσσωρεύονταν το αλεύρι και διαμέσου μιας οπής εξέρχονταν στην αλευροκασέλα.

Αλευροκασέλα: Πρόκειται για ένα ξύλινο κιβώτιο σχήματος ορθογωνίου παραλληλεπίπεδου και χωρητικότητας 50 οκάδων περίπου. Στις θολωτές κατασκευές η θέση προβλέπονταν κατά την κατασκευή του έργου, ενώ στην περίπτωση ξύλινων δαπέδων, τοποθετούνταν μεταγενέστερα. Από την αλευροκασέλα ο μυλωνάς γέμιζε τα σακιά, με τη βοήθεια μιας σέσουλας.

Τέλος, ιδιαίτερα σημαντικός ήταν και ο μηχανισμός περιστροφής της φτερωτής. Ο μηχανισμός αυτός αποτελούσε το βασικό πλεονέκτημα του ξετροχάρη ανεμόμυλου έναντι του αξετροχάρη, καθώς διασφάλιζε τη λειτουργία του σε όλες τις κατευθύνσεις του ανέμου. Πρόκειται για ένα σύστημα διαχωρισμένο σε δύο μέρη, ένα σταθερό στη βάση που προσαρμόζονταν στην υποκείμενη τοιχοποιία και ένα κινητό που περιστρέφονταν πάνω στη σταθερή βάση. Στο κινητό μέρος ήταν ενσωματωμένη η τρούλα, το αξόνι, η φτερωτή και η ρόδα. Στους ανεμόμυλους των Κυκλάδων έγινε χρήση δύο τεχνικών περιστροφής της φτερωτής, ο απλός με τα φαλάγγια και ο σύνθετος με τις κατώπλακες.

Απλό Σύστημα: Πρόκειται για ένα σύστημα οικονομικό και εύκολο στην κατασκευή. Στη στέψη της τοιχοποιίας τοποθετούνταν τα φαλάγγια, κατασκευασμένα από ξύλο, με μήκος όσο και το πάχος της τοιχοποιίας (0,50-0,70 m). Πάνω στα φαλάγγια τοποθετούνταν το ξύλινο δαχτυλίδι, το οποίο δεν στρέφονταν, αλλά αποτελούσε τον οδηγό για την κίνηση των υπερκείμενων στοιχείων. Το δαχτυλίδι διέθετε οπές, οι οποίες συνέχιζαν στην υποκείμενη τοιχοποιία. Στις οπές αυτές τοποθετούνταν κυλινδρικά σιδερένια εξαρτήματα, οι πάλοι. Τα πανάρικα ήταν και αυτό ένα ξύλινο δαχτυλίδι, μεγαλύτερης όμως διαμέτρου από το πρώτο και περιστρέφονταν. Πάνω στα πανάρικα ήταν τοποθετημένος ο σκελετός της στέγης και τα στηρίγματα του μηχανισμού. Στα πανάρικα, πλησίον του αξονιού, διανοίγονταν οπές διαμέτρου και βάθους 6,00 cm περίπου. Με τη βοήθεια ενός λοστού, της μανέλας και των πάλων, ο μυλωνάς γύριζε την τρούλα.

Σύνθετο Σύστημα: Πρόκειται για ένα σύστημα σημαντικά δυσκολότερο κατασκευαστικά, δυσμενέστερο οικονομικά, όμως πιο γερό. Ήταν παρεμφερές με το απλό σύστημα, με μόνες διαφορές την αντικατάσταση των φαλαγγιών από κατώπλακες και τη χρήση διαφορετικών πανάρικων. Οι κατώπλακες ήταν ένα δαχτυλίδι πλάτους όσο περίπου και αυτό της υποκείμενης τοιχοποιίας το οποίο έφερε από την πάνω του πλευρά ένα λούκι. Στην υποκείμενη τοιχοποιία υπήρχε εσοχή ώστε η κατασκευή να θηλυκώνει. Τα πανάρικα εδράζονταν στις κατώπλακες και περιστρέφονταν πάνω από αυτές. Στην κάτω επιφάνειά τους προεξείχε ένα δόντι, που θηλυκωνε μέσα στο λούκι από τις κατώπλακες.

B.1.3. Η περίπτωση της Κύθνου. Γενικά στοιχεία μέσα από συνεντεύξεις και αυτοψίες

Κατά την παρούσα μελέτη ελήφθησαν συνεντεύξεις από τους κατοίκους αμφότερων των δύο οικισμών, ενώ πραγματοποιήθηκε επιτόπου έλεγχος στους ανεμόμυλους της Κύθνου, προκειμένου να επιβεβαιωθούν οι προφορικές μαρτυρίες και να τεκμηριωθούν τα χαρακτηριστικά των κατασκευών αυτών, ώστε να γίνει σύγκριση με αυτά που εντοπίζονται στη βιβλιογραφία.

Κατά τις πληροφορίες αυτές, η κατασκευή του κορμού των ανεμόμυλων κατασκευάζονταν από λίθους του ίδιου του νησιού. Πολύ πιθανόν μάλιστα να εξάγονταν από τα ίδια τα χωράφια στα οποία επρόκειτο να χτιστούν οι μύλοι, αφού κατά το παρελθόν οι οδοί δεν ήταν αμαξιτές. Το δε κονίαμα ήταν από λάσπη. Το πάχος της τοιχοποιίας του κορμού, ανέρχονταν σε 80 περίπου εκατοστά, ενώ το συνολικό ύψος άγγιζε τα 6 περίπου μέτρα. Στην πραγματικότητα, όπως απεδείχθη από τις μετρήσεις στο πεδίο, που θα αναλυθούν κατά το μέρος Δ', κανένας εκ των ακέραιων ανεμόμυλων του νησιού δεν έφτανε το ύψος αυτό, αλλά περιοριζονταν κατά μέγιστο, σε μισό περίπου μέτρο χαμηλότερα. Μετά τα πρώτα τρία μέτρα, κατά τις ίδιες μαρτυρίες, η κατασκευή των ανεμόμυλων παρουσίαζε διαφορετική τεχνική, εξαιτίας της διάνοιξης των σοκαρότρυπων. Σε αυτές αγκυρώνονταν τα ξύλα από τα οποία δένονταν το σοκαρόσκοινο. Η επίσκεψη στο πεδίο απέδειξε ότι το ύψος αυτό δεν ήταν σταθερό, αλλά μεταβάλλονταν από ανεμόμυλο σε ανεμόμυλο. Τα ξύλα δεν ήταν συνεχή στο εσωτερικό της τοιχοποιίας, ώστε να επιτελέσουν το ρόλο ξυλοδεσιάς, αλλά είχαν μικρό βάθος αγκύρωσης. Στη στέψη τους, οι ανεμόμυλοι είχαν δύο ανοίγματα, ένα στα ανατολικά και ένα στα δυτικά. Η πληροφορία αυτή, όπως φάνηκε κατά την έρευνα πεδίου αποτέλεσε τον κανόνα, χωρίς όμως την απόκλιση και εξαιρέσεων. Όπως απεδείχθη μετά την επιτόπου έρευνα όλες οι κλίμακες ανάβασης των ανεμόμυλων του νησιού ήταν κατασκευασμένες στα αριστερά του εισερχομένου ενώ η κατεύθυνσή τους δεξιόστροφη, ακολουθώντας δηλαδή τον κανόνα των Κυκλάδων. Όλοι σχεδόν οι μύλοι είχαν εστίες. Ο κινητός εξοπλισμός δεν ήταν παρά ελάχιστος. Περιοριζονταν σε ένα σκαμνί για το μυλωνά και ενίοτε σε κάποιο πρόχειρο κρεβάτι στο εσωτερικό του μύλου. Ντουλάπια σπανίως υπήρχαν, αφού τα εργαλεία αναρτιούνταν στην τοιχοποιία.

Η συντριπτική πλειοψηφία των ανεμόμυλων της Κύθνου, κατά τις προφορικές μαρτυρίες είχε τρία "πατάρια"¹⁰³, κάτι το οποίο επαληθεύτηκε στο πεδίο. Στο ισόγειο

¹⁰³ Στο εξής τα πατάρια αυτά θα καλούνται ως εξής:

τοποθετούνταν τα τσουβάλια με το κριθάρι, ήτοι αποτελούσε το χώρο της αποθήκης. Ενίοτε, στο πρώτο πατάρι τοποθετούνταν ένα πρόχειρο κρεβάτι, ενώ για μαξιλάρια χρησιμοποιούσαν τα πανιά του μύλου. Στο δεύτερο πατάρι βρίσκονταν το τιμόνι και μόνο, ενώ σε περίπτωση υπάρξεως πολλών τσουβαλιών με κριθάρι, λειτουργούσε σαν αποθήκη. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τη βιβλιογραφία, που όπως φαίνεται οι μυλωνάδες σε άλλα νησιά των Κυκλάδων προτιμούσαν να χρησιμοποιήσουν το χώρο αυτό για να τοποθετήσουν κάποιο πρόχειρο κρεβάτι. Το σύνολο της εργασίας πραγματοποιούνταν στο τρίτο πατάρι. Η επιστέγαση γίνονταν με χόρτινη τρούλα, της οποίας ο σκελετός κατασκευάζονταν με κεκλιμένα ξύλινα στοιχεία (τουρλόξυλα), τα οποία πληρώνονταν με βούρλα. Τα βούρλα, τα οποία οι γηγενείς, τουλάχιστον οι Δρυοπίδες, καλούσαν "βρούλα", τα προμηθεύονταν κυρίως από την περιοχή του Αγίου Στεφάνου στα ανατολικά του νησιού, όπου υπήρχαν βάλτοι, ενώ επικουρικά και από άλλες περιοχές, όπως το Μέριχα ή την Επισκοπή (τουλάχιστον στην περίπτωση των ανεμόμυλων της Δρυοπίδας). Γύρω από τα βούρλα, τοποθετούνταν χλωρά ξύλα, συνήθως από πικροδάφνη, ενώ το σύνολο της τρούλας δένονταν με σύρμα. Για σανιδένιες τρούλες δεν έγινε λόγος από τους γηγενείς, αφού φαίνεται πως παντελώς απουσίαζαν από αυτό.

Η περιστροφή της φτερωτής πραγματοποιούνταν πάντα αριστερόστροφα. Το αξόνι αποτελούσε το μοναδικό ξύλο που οι Κύθνιοι προμηθεύονταν από περιοχές εκτός Κύθνου. Τα υπόλοιπα μέλη ήταν κατασκευασμένα, κατά κάποιες μαρτυρίες, από αγριελιά, ενώ κατά κάποιες άλλες από οποιοδήποτε είδος ξύλου είχαν στη διάθεσή τους κατά τη δεδομένη στιγμή. Ανάλογα με το ξεδιπλωμένο πανί, το οποίο καθορίζονταν βάσει της έντασης του ανέμου, χρησιμοποιούνταν οι εξής ορολογίες για να υποδηλώσουν την κατάσταση των πανιών του ανεμόμυλου, από το ασθενέστερο στο ισχυρότερο:

- Αλέθω στις 5 βόλτες
- Αλέθω στις μεσιανές
- Αλέθω στα τρετσαρόλια
- Αλέθω στα γεμάτα

Υπήρχε και η ορολογία αλέθω στις 3 βόλτες, ωστόσο ήταν κάτι ιδιαίτερα σπάνιο. Όσο μεγαλύτερη ήταν η ένταση του αέρα, τόσο μικρότερη επιφάνεια είχαν τα πανιά. Κατά το καλοκαίρι οι ανεμόμυλοι δούλευαν κυρίως στο μαΐστρο, ήτοι στο βορειοδυτικό άνεμο. Κατά τη λειτουργία του ο ανεμόμυλος, αν και εξωτερικά ήταν αθόρυβος, παρήγαγε θόρυβο στο εσωτερικό του. Οι μηχανισμοί των ανεμόμυλων που εγκαταλείφθηκαν, φαίνεται πως σύντομα συλήθηκαν για να χρησιμοποιηθούν για άλλες χρήσεις, δεδομένου ότι η ξυλεία στο νησί σπανίζει. Ενδιαφέρον, τέλος, παρουσιάζει η σύγκριση της ονομασίας των εξαρτημάτων που αναπτύχθηκε με την

1ο πατάρι: Ισόγειο
2ο πατάρι: Πατάρι
3ο πατάρι: Όροφος

τοπική ορολογία. Σε γενικές γραμμές η τοπική φαίνεται να συμβαδίζει με τη γενική ορολογία, με εξαίρεση τις ακόλουθες λέξεις:

Αδράχτι: Βασιλικό Σίδερο

Δοχείο Λαδιού: Κατωμούχλι

Βιολάρι ή ντινέλια (τα): Κούδουνας

Πηχύστρα: Κοφινίδα

Σοκάρο: Σοκαρόσκοινο

Μασέλα: Πανάρικα

Συνοψίζοντας, οι ανεμόμυλοι της Κύθνου φαίνεται πως παρουσιάζουν σε γενικές γραμμές κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα με το σύνολο των ανεμόμυλων των Κυκλάδων. Επιβεβαιώνουν τα ήδη γνωστά από τη βιβλιογραφία στοιχεία και αποτελούν παραδείγματα που εντάσσονται στον κανόνα. Εξαίρεση αποτελεί η αναλογία του κορμού τους, κάτι όμως που θα αναλυθεί εκτενώς σε επόμενα κεφάλαια.

B.2. Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΥ

B.2.1. Η προέλευση της ονομασίας

Ως ανεμόμυλος, κατά την νεοελληνική γλώσσα, ορίζεται "ο μύλος που χρησιμοποιεί ως κινητήρια δύναμη τον άνεμο, την αιολική ενέργεια"¹⁰⁴. Η λέξη είναι σύνθετη και αποτελείται από τα συνθετικά "άνεμος" και "μύλος". Το συνθετικό "άνεμος" ορίζεται ως "το ρεύμα ατμοσφαιρικού αέρα που κινείται προς ορισμένη κατεύθυνση"¹⁰⁵. Η ετοιμολογία του ανάγεται στην αρχαία ελληνική γλώσσα, στην ινδοευρωπαϊκή ρίζα *anē-* που σημαίνει φυσώ, πνέω. Ως "μύλος" ορίζεται "το μηχάνημα ή το σύνολο των μηχανημάτων που χρησιμοποιούνται για το άλεσμα των σιτηρών ή άλλων σκληρών, φυτικών υλών"¹⁰⁶. Η λέξη προέρχεται από το ουσιαστικό "μύλη", δηλαδή μολόπετρα κατά τη σύγχρονη μορφή της γλώσσας, με καταβολές από την ινδοευρωπαϊκή ρίζα *mel-* που σημαίνει αλέθω. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η λέξη "ανεμόμυλος" είναι αμιγώς ελληνική αφού αμφότερα τα συνθετικά της ανάγονται σε ελληνικές καταβολές.

Η διεθνής ορολογία της λέξης "μύλος" στην αγγλική γλώσσα είναι "mill", παρουσιάζει δηλαδή συγγένεια με την ελληνική. Κατά την παλαιή αγγλική ορολογία ονομάζονταν "mylen", λέξη η οποία ανάγει τις καταβολές της στην ύστερη λατινική λέξη "molinum", που με τη σειρά της προέρχεται από τη λατινική λέξη "mola".¹⁰⁷ Δεδομένου ότι η λατινική γλώσσα είναι βασισμένη στην ελληνική και δανείστηκε πολλά στοιχεία από αυτή, ενώ το νόημα της λέξης "mola" ταυτίζεται με αυτό της λέξης "μύλος" ή "μύλη",¹⁰⁸ οδηγεί στη διαπίστωση ότι κατά πάσα πιθανότητα η λατινική λέξη να έχει τις καταβολές της στην αντίστοιχη ελληνική. Το ίδιο συμβαίνει και σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες που χρησιμοποίησαν το λατινικό αλφάβητο, όπως στη γαλλική γλώσσα (moulin), στην ιταλική (mulino), στην ισπανική (molino), στη γερμανική (Mühle), στην πολωνική (młyn) και σε πολλές άλλες. Υπό αυτή την έννοια, εάν αληθεύει το ότι η λατινική λέξη mola αποτελεί γλωσσολογικό δάνειο προερχόμενο από την ελληνική γλώσσα, τότε το γεγονός ότι ένας πολύ μεγάλος αριθμός κρατών της ευρωπαϊκής ηπείρου χρησιμοποιεί μια ελληνική λέξη για να περιγράψει την ίδια κατασκευή, υποδηλώνει ότι η κατασκευή εισήχθη στις χώρες αυτές από τον ελλαδικό χώρο.

Σε αντίθεση με τη λέξη "μύλος", η λέξη "ανεμόμυλος" ορίζεται διαφορετικά στις γλώσσες του εξωτερικού. Δεν χρησιμοποιείται η ελληνική λέξη "άνεμος" που αποτελεί το πρώτο συνθετικό, αλλά η αντίστοιχη αυτής στην εκάστοτε γλώσσα. Στην αγγλική για παράδειγμα χρησιμοποιείται ο όρος "windmill", στη γερμανική χρησιμοποιείται ο όρος "windmühle", ενώ στη γαλλική, την ιταλική και την ισπανική γλώσσα χρησιμοποιείται ο όρος περιφραστικά, "moulin à vent", "mulino a vento" και "molino de viento" αντίστοιχα. Παράλληλα, παρατηρείται και η περίπτωση χρήσης μιας εντελώς

---

¹⁰⁴ Μπαμπινιώτης Γ., 2002, σελ. 180

¹⁰⁵ Μπαμπινιώτης Γ., 2002, σελ. 180

¹⁰⁶ Μπαμπινιώτης Γ., 2002, σελ. 1153

¹⁰⁷ Λεξικό Αγγλικής Γλώσσας, Πανεπιστήμιο Οξφόρδης: en.oxforddictionaries.com

¹⁰⁸ Κουμανούδης Στέφανος Α., 1884, σελ. 39

διαφορετικής λέξης για την περιγραφή της κατασκευής αυτής, χωρίς να περιλαμβάνεται η λέξη "μύλος". Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η πολωνική γλώσσα με τη λέξη "wiałtrak". Συνεπώς, ενώ στην περίπτωση του μύλου τα στοιχεία συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι η λέξη είναι ελληνική και εξήχθη στις χώρες της ευρωπαϊκής ηπείρου, στην περίπτωση του ανεμόμυλου δεν αποδεικνύεται κάτι τέτοιο.

B.2.2. Οι καταβολές

Ο ανεμόμυλος, δεν αποτελεί παρά το τελευταίο στάδιο εξέλιξης της προβιομηχανικής τεχνολογίας άλεσης. Πριν ο άνθρωπος σκεφτεί να θρυμματίσει τον καρπό ώστε να παρασκευάσει χυλό, κατανάλωνε τους σπόρους νωπούς ή ελαφρά ψημένους. Το πρώτο στάδιο της εξέλιξης στην παρασκευή του άρτου ήταν η κατασκευή τριπτήρων, γουδιών και χειρόμυλων.¹⁰⁹ Ο τελευταίος είναι άγνωστο πότε ανακαλύφθηκε, ωστόσο αποτέλεσε και τη βάση για τα επόμενα στάδια εξέλιξης. Αποτελείται από δύο μυλόπετρες, εκ των οποίων στρέφεται η άνω με τη βοήθεια μιας χειρολαβής.¹¹⁰ Στο δεύτερο στάδιο συγκαταλέγονται οι ανθρωπόμυλοι και οι ζωόμυλοι. Σε αντίθεση με τους χειρόμυλους που κάλυπταν οικογενειακές ανάγκες, οι ανθρωπόμυλοι και οι ζωόμυλοι διέθεταν μεγαλύτερη αλεστική ικανότητα και είχαν επαγγελματικό χαρακτήρα.¹¹¹ Τόσο το πρώτο όσο και το δεύτερο στάδιο της εξελικτικής πορείας λειτουργούσε με την κατανάλωση μηχανικής ενέργειας και απαιτούσε μυϊκή δύναμη.

Το τρίτο εξελικτικό στάδιο έχει μια σημαντική διαφορά με τα προηγούμενα δύο. Για πρώτη φορά ο άνθρωπος σκέφτηκε να χρησιμοποιήσει μια φυσική, πρακτικά ανεξάντλητη πηγή ενέργειας, ώστε να απαλλαγεί από την επίπονη χειρονακτική εργασία. Πρώτα, ο άνθρωπος σκέφτηκε να εκμεταλλευτεί την κίνηση του νερού των ποταμών, κατασκευάζοντας νερόμυλους. Ο νερόμυλος μπορεί να ταξινομηθεί σε δύο βασικές κατηγορίες, ανάλογα με τον προσανατολισμό της φτερωτής, το "ρωμαϊκό" (με όρθια φτερωτή) που είναι πιθανόν ο παλαιότερος και τον "ανατολικό" ή "ελληνικό" (με οριζόντια φτερωτή), του οποίου ο τροχός ήταν εσωτερικός.¹¹² Η πρώτη κατηγορία μπορεί να διαιρεθεί σε δύο μικρότερες, ανάλογα με το σημείο του τροχού στο οποίο έδινε την κίνηση το νερό (πάνω ή κάτω μέρος).¹¹³ Κάθε πλήρης νερόμυλος περιλάμβανε τρία βασικά έργα, τα έργα υποδομής για την παρεκτροπή της ροής του ποταμού προς τον μύλο, το κτήριο στέγασης του μηχανισμού και της λειτουργίας του και το μηχανισμό άλεσης στο εσωτερικό του.¹¹⁴ Κατά τα ρωμαϊκά χρόνια η χρήση του νερόμυλου γενικεύτηκε.¹¹⁵ Παρά ταύτα, δεν έγινε εκτεταμένη χρήση του, καθώς οι Ρωμαίοι προτιμούσαν να κρατούν απασχολημένους τους δούλους παρά να

---

¹⁰⁹ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 42-46

¹¹⁰ Οικονομίδης Δημήτριος Β., 1977, σελ. 151

¹¹¹ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 47-48

¹¹² Γιαννίσαρης Γεώργιος Κ., 2015, σελ. 22, Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 48

¹¹³ Ρούσκας Γιάννης, 1999, σελ. 21

¹¹⁴ Γιαννίσαρης Γεώργιος Κ., 2015, σελ. 23

¹¹⁵ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 48

χρησιμοποιήσουν ανθρώπινες επινοήσεις περιορισμού του ανθρώπινου μόχθου.¹¹⁶ Το ενδιαφέρον για τις κατασκευές αυτές αυξήθηκε κατά τις μεταγενέστερες εποχές, με τον περιορισμό της δουλείας στην ευρωπαϊκή ήπειρο.¹¹⁷ Η λειτουργία του νερόμυλου παρέμεινε η ίδια μέχρι σήμερα, όπως προκύπτει από τη σύγκριση των αρχαίων περιγραφών με τους διασωζόμενους νερόμυλους των περασμένων αιώνων.¹¹⁸ Με την ανακάλυψη του νερόμυλου, αυτομάτως διαχωρίστηκε το επάγγελμα του μυλωνά και του φούρναρη, αφού το πρώτο απαιτούσε τοποθεσία εκτός οικισμού, πλησίον ποταμού, ενώ το δεύτερο ενδεικνυόταν σε τοποθεσία εντός οικισμού, για την εξυπηρέτηση των πελατών.¹¹⁹

Το τελευταίο στάδιο εξέλιξης του προβιομηχανικού μηχανισμού άλεσης είναι αυτό του ανεμόμυλου. Ο άνεμος ως κινητήρια δύναμη χρησιμοποιήθηκε ήδη από τα προϊστορικά χρόνια στον τομέα της ναυσιπλοΐας. Είναι, επομένως, πιθανόν ο ανεμόμυλος να αποτελεί το προϊόν της συνένωσης των ιδεών του ιστίου και του υδροτροχού.¹²⁰ Σε αντίθεση με τη ροή του νερού, η οποία είναι συνήθως σταθερής έντασης, η ένταση και η διεύθυνση του ανέμου είναι μεγέθη που συνεχώς μεταβάλλονται. Το στοιχείο αυτό προσδίδει μια ειδοποιό διαφορά μεταξύ του νερόμυλου και του ανεμόμυλου. Στον πρώτο, ο μυλωνάς είχε τη δυνατότητα να αφήσει το μύλο να λειτουργεί και να απομακρυνθεί για αρκετή ώρα από αυτόν για την εκτέλεση άλλων εργασιών. Ο μόνος περιορισμός του ήταν ο χρόνος απουσίας, καθώς εξαρτιόνταν από το άδειασμα της κοφινίδας. Ο χρόνος όμως αυτός ήταν υπολογισμένος εμπειρικά κι έτσι ο μυλωνάς γνώριζε με σχετική ακρίβεια πόση ώρα μπορούσε να απομακρυνθεί από το μύλο. Αντίθετα, ο μυλωνάς του ανεμόμυλου έπρεπε να βρίσκεται διαρκώς στο μύλο κατά τις ώρες λειτουργίας του, καθώς μια αλλαγή στην ένταση ή τη διεύθυνση του ανέμου, θα μπορούσε να καταστρέψει το μηχανισμό.¹²¹ Για το λόγο αυτό ανεμόμυλοι κατασκευάζονταν όπου δεν μπορούσαν να κατασκευαστούν νερόμυλοι, παρότι οι δεύτεροι είχαν χαμηλότερη απόδοση.¹²² Παράλληλα, υπήρχε και η πεποίθηση πως ο νερόμυλος παράγει καλύτερο αλεύρι.¹²³

Για την καταγωγή και τη χρονολόγηση του ανεμόμυλου δεν υπάρχει μέχρι στιγμής επιστημονική απάντηση, αλλά αλληλοσυγκρουόμενες θεωρίες βασισμένες σε μεμονωμένες ενδείξεις. Ομοίως, δεν είναι γνωστή η διαδρομή που ακολούθησε ο ανεμόμυλος στην εξάπλωση του και μόνο εικασίες μπορούν να γίνουν. Αδιαμφισβήτητο, σημαντικό ρόλο στην εξάπλωση διαδραμάτισαν οι σταυροφόροι, οι οποίοι σε κάθε περιοχή που εγκαθίσταντο, έχτιζαν ανεμόμυλους.¹²⁴ Άγνωστη είναι επίσης η εποχή που εμφανίστηκαν στον ελλαδικό χώρο. Η πρώτη αναφορά σε αυτούς ανάγεται στα μέσα του 13^{ου} αιώνα, ενώ οι αναφορές πληθαίνουν για τους επόμενους αιώνες.¹²⁵ Δεδομένης της παλαιότερης αυτής αναφοράς, του ρόλου των σταυροφόρων στην εξάπλωση των ανεμόμυλων, αλλά και του γεγονότος ότι η Δ'

---

¹¹⁶ Ρούσκας Γιάννης, 1999, σελ. 20

¹¹⁷ Ρούσκας Γιάννης, 1999, σελ. 20

¹¹⁸ Οικονομίδης Δημήτριος Β., 1977, σελ. 154-155

¹¹⁹ Ρούσκας Γιάννης, 1999, σελ. 23

¹²⁰ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 50

¹²¹ Γιαννίτσαρης Γεώργιος Κ., 2015, σελ. 22

¹²² Πιο συγκεκριμένα, οι νερόμυλοι είχαν απόδοση που άγγιζε τα 2/3 ή 3/4 αυτής του ανεμόμυλου. Πηγή: Δημητρόπουλος Δημήτρης, 1994, σελ. 44-45

¹²³ Ρούσκας Γιάννης, 1999, σελ. 26

¹²⁴ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 51

¹²⁵ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 56

Σταυροφορία κατέληξε στην Κωνσταντινούπολη και μέσα από τη συνθήκη διανομής οι σταυροφόροι κατέλαβαν ένα αρκετά μεγάλο τμήμα του ελλαδικού χώρου, στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης θα γίνει εξέταση της περιόδου μεταξύ του 13^{ου} και του 20^{ου} αιώνα και δεν θα προχωρήσει σε παλαιότερη εποχή.

Πρέπει να σημειωθεί ότι κάθε στάδιο εξέλιξης δεν εκτόπιζε το προγενέστερο, αλλά συνυπήρχε με αυτό.¹²⁶ Έτσι, κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα που οι ανεμόμυλοι, το τελευταίο δηλαδή εξελικτικό στάδιο, ήταν σε εντατική χρήση παγκοσμίως,¹²⁷ συνέχιζαν να χρησιμοποιούνται συγχρόνως χειρόμυλοι και νερόμυλοι.

Μεταβιομηχανικά, η τεχνολογία άλεσης συνέχισε να εξελίσσεται. Ήδη από τη δεκαετία του 1860 λειτούργησαν οι πρώτοι ατμοκίνητοι ανεμόμυλοι στην Ελλάδα.¹²⁸ Η χρήση τους αρχικά ήταν περιορισμένη στα μεγάλα αστικά κέντρα, στη συνέχεια όμως διαδόθηκαν και στα μικρότερα αστικά κέντρα της ελληνικής επαρχίας.¹²⁹ Έκτοτε παρατηρείται το φαινόμενο εισαγωγής σίτου σε πολύ μεγάλες ποσότητες, που συνέβαλε στον περιορισμό της εγχώριας παραγωγής, αφού ήταν οικονομικότερο στην αγορά του.¹³⁰ Ωστόσο, φαίνεται ότι σε μικρής κλίμακας νησιά, όπως αυτό της Κύθνου, η εισαγωγή σίτου έλαβε χώρα έναν περίπου αιώνα αργότερα. Η εξέλιξη του ανεμόμυλου κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα μπορεί να θεωρηθεί η ανεμογεννήτρια. Η κατασκευή, ωστόσο, αυτή δεν σχετίζεται με την άλεση σιτηρών, αλλά με την παραγωγή ενέργειας.

---

¹²⁶ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 11

¹²⁷ Μπεργελές Γεώργιος, 2005, σελ. 12

¹²⁸ Ρούσκας Γιάννης, 1999, σελ. 27, Χιώτη Λαμπρινή, 2011, σελ. 2

¹²⁹ Ρούσκας Γιάννης, 1999, σελ. 27

¹³⁰ Πετμεζάς Σωκράτης Δ., 2003, σελ. 111

B.3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ Β' ΜΕΡΟΥΣ

Μέσα από το τρέχον κεφάλαιο πραγματοποιήθηκε μια γενική εξέταση του κυκλαδίτικου ανεμόμυλου. Από την υπάρχουσα βιβλιογραφία έχουν εκτενώς αναλυθεί τα γενικά χαρακτηριστικά του, στοιχεία απαραίτητα για την εμβάθυνση σε μία τοποθεσία, συγκεκριμένα αυτή της Κύθνου. Πιο συγκεκριμένα, η ανάλυση αυτή καθίσταται απαραίτητη για την κατηγοριοποίηση και την ταξινόμηση των ανεμόμυλων της Κύθνου που πραγματοποιείται μέσα από το Μέρος Δ', αλλά και για τις προτάσεις προστασίας και διαχείρισης των Μερών Ε και ΣΤ. Το μόνο μέρος που βιβλιογραφικά δεν έχει εκτενώς αναλυθεί είναι αυτό της εξέτασης των καταβολών της λέξης "μύλος" και "ανεμόμυλος", στην πραγμάτευση του οποίου προχώρησε έως ένα μικρό βαθμό η παρούσα μελέτη.

Από τη γλωσσολογική ερμηνεία που πραγματοποιήθηκε, προκύπτει ότι κατά πάσα πιθανότητα ο μύλος διαδόθηκε από τον ελλαδικό χώρο στην ευρωπαϊκή ήπειρο και από αυτόν δανείστηκαν το όνομα οι άλλοι πολιτισμοί της. Δεν είναι φυσικά γνωστό σε ποια περιοχή εφευρέθηκε και αν οι Έλληνες συνέβαλλαν μόνο στη διάδοση και την ονομασία του. Αντίθετα, το γεγονός ότι η λέξη ανεμόμυλος είναι διαφορετική στις ίδιες ευρωπαϊκές χώρες, υποδηλώνει ότι πρόκειται για μια εφεύρεση που πιθανότητα να μην μεταδόθηκε στη δύση από τον ελλαδικό χώρο και να αποτελεί ένα δάνειο αυτής προς αυτόν. Φυσικά, για τα παραπάνω μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν. Σε κάθε περίπτωση πρόκειται για ενδείξεις που πρέπει πάντα να λαμβάνονται υπόψη συνδυαστικά με άλλα δεδομένα.

Τέλος, οι παλαιότερες αναφορές σε ανεμόμυλους στο Αιγαίο προσδιορίζουν και το εύρος έρευνας. Τεκμηριωμένα, μέσα από αναφορές, οι ανεμόμυλοι στο Αιγαίο εμφανίζονται κατά τον 13^ο αιώνα, μετά δηλαδή την εμφάνιση των Λατίνων κατακτητών στον ελλαδικό χώρο. Από την έρευνα πεδίου επομένως, αυτόματα πρέπει να εξαιρεθεί η περιοχή της Αρχαίας Πόλης της Κύθνου, αφού εγκαταλείφτηκε σε μια εποχή αρκετά παλαιότερη από την έλευση των κατακτητών. Αντιθέτως, όλοι οι άλλοι οικισμοί, εγκαταλελειμμένοι ή μη, συνεχίζουν να αποτελούν πιθανές τοποθεσίες ύπαρξης ανεμόμυλων κατά το παρελθόν.

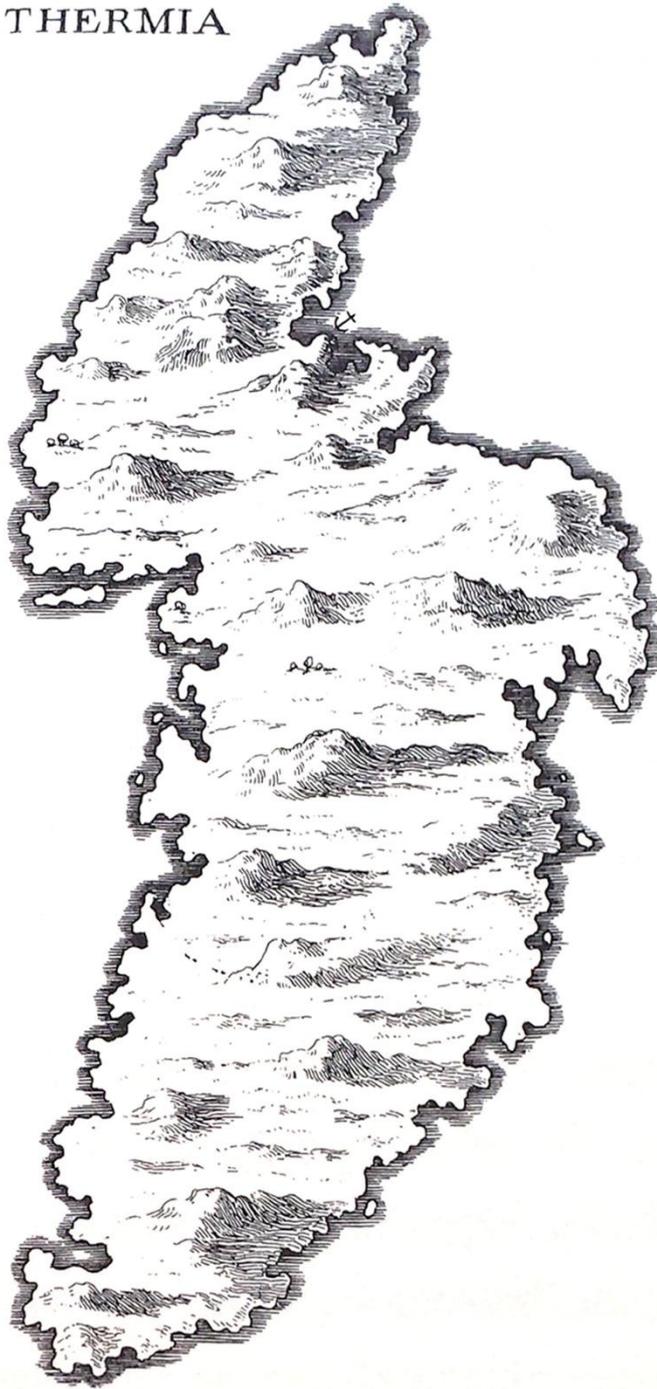

ΜΕΡΟΣ Γ'

γενικά στοιχεία για τους ανεμόμυλους της Κύθνου

Isle de THERMIA

Εικόνα 18. Ο χάρτης της Κύθνου σε χαλκογραφία (1702). Πηγή: Tournefort Joseph Pitton, 1717, σελ. 124

Γ.1. ΟΙ ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΙ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

Όπως αναφέρθηκε ήδη στο Α' Μέρος, μέσα στο εξεταζόμενο διάστημα επισκέφθηκαν το νησί της Κύθνου αρκετοί περιηγητές ή επισκέπτες, για διαφορετικό σκοπό έκαστος. Πολλοί εξ' αυτών άφησαν πίσω τους τεκμήρια για την επίσκεψή τους είτε σε μορφή κειμένου είτε σε μορφή χαρτών (εικόνα 18). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα τεκμήρια που αναφέρονται σε ανεμόμυλους. Προς το τέλος της εξεταζόμενης περιόδου, πραγματοποιήθηκαν επίσης ορισμένες μελέτες, άλλες τουριστικού και άλλες επιστημονικού ενδιαφέροντος που έμμεσα ή άμεσα σχετίζονται με τους ανεμόμυλους του νησιού. Ακολουθούν οι αναφορές αυτές σε χρονολογική σειρά:

Η πρώτη εντοπισμένη καταγεγραμμένη αναφορά σε ανεμόμυλους ανάγεται στο έτος 1802 από το Δεσπότη Κέας και Κύθνου, ο οποίος έλυσε μια κληρονομική διαφορά μεταξύ αδελφών για έναν ανεμόμυλο που βρίσκονταν σε κακή κατάσταση.¹³¹ Δεν διευκρινίζεται αν πρόκειται για βλάβες ή για φθορές από χρόνια εγκατάλειψη, ωστόσο, το γεγονός ότι η παθολογία εντοπιζονταν στον κορμό του μύλου, σε συνδυασμό με το ότι επρόκειτο για κληρονομική διαφορά, συνηγορεί υπέρ του δεύτερου σεναρίου. Σε περίπτωση που αυτό αληθεύει, λαμβάνοντας υπόψη ότι δεν υπάρχουν μαρτυρίες για το εάν ο ανεμόμυλος αποκαταστάθηκε, ίσως πρόκειται για έναν από τους ανεμόμυλους του νησιού που εγκαταλείφτηκε έκτοτε. Δεν διευκρινίζεται επίσης εάν πρόκειται για ανεμόμυλο εβρισκόμενο στο νησί της Κύθνου ή της Κέας. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το επώνυμο Φίλιππας συναντάται στο νησί της Κύθνου σήμερα αλλά και μέσα από τη βιβλιογραφία τουλάχιστον από τον 19^ο αιώνα,¹³² ενώ μέσα από προφορικές μαρτυρίες κατοίκων της Κέας φαίνεται πως το επώνυμο σπανίζει εκεί, κρίνεται κατά το συγγραφέα ότι η μαρτυρία αναφέρεται σε ανεμόμυλο της Κύθνου.

Το έτος 1835 επισκέφθηκε το νησί της Κύθνου ο απεσταλμένος από την αυλή του Όθωνα, Xavier Landerer, για να μελετήσει τις θερμές πηγές του νησιού. Στη γενική περιγραφή αυτού, που κάνει πριν ξεκινήσει να αναλύει το κυρίως έργο του, αναφέρει ότι στις κορυφές των βουνών γύρω από τη Δρυοπίδα υπήρχαν 22 ανεμόμυλοι φαντασιώδους εντυπώσεως.¹³³ Η πληροφορία του συγγραφέα και ιδίως ο τρόπος αναγραφής της, υποδηλώνει ότι το θέαμα του προκάλεσε δέος και ήταν άξιο μνείας. Υποδηλώνει επίσης ότι οι ανεμόμυλοι που εντόπισε βρίσκονταν σε λειτουργία. Δεν διευκρινίζεται αν η αναφορά του (φαντασιώδους εντυπώσεως) αναφέρεται στους ίδιους τους ανεμόμυλους ως κατασκευές ή στη γενικότερη εντύπωση του συνόλου τους, συναρτήσει του τοπίου. Επικρατέστερο φαίνεται το δεύτερο σενάριο, καθώς ο οικισμός είναι σε βύθισμα και περιβάλλεται από όρη, συνεπώς και από ανεμόμυλους. Μεγαλύτερη ακόμα εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο συγγραφέας δεν αναφέρει τίποτα για τους ανεμόμυλους της Μεσσαριάς, παρότι είναι γνωστό ότι την επισκέφθηκε. Η επιλογή του αυτή ενισχύει το δεύτερο σενάριο που αναγράφηκε για τη Δρυοπίδα, καθώς στη Μεσσαριά, το ανάγλυφο που την περιβάλλει είναι σχετικά ομαλό.

---

¹³¹ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 84

¹³² Βάλληγδας Αντώνης, 1882, σελ. 147

¹³³ Landerer Xavier, 1835, σελ. 5-6

Ευθύς μετά τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους, η αντιβασιλεία του Όθωνα, προκειμένου να εξασφαλίσει περισσότερους δημόσιους πόρους,¹³⁴ προέβη στη διάλυση των αντρικών μονών με αριθμό μοναχών μικρότερο των 6, δηλαδή της πλειοψηφίας αυτών και όλων των γυναικείων μονών της χώρας, πλην τριών.¹³⁵ Η διάλυση έλαβε χώρα μετά τη θέσπιση δύο βασιλικών διαταγμάτων, το 1833 και το 1834 αντίστοιχα, σύμφωνα με τα οποία η κινητή και η ακίνητη περιουσία των μονών εκποιήθηκε στο ελληνικό κράτος. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές είχαν αντίκτυπο στο νησί της Κύθνου, καθώς καμία εκ των μονών της δεν πληρούσε τις προδιαγραφές που τέθηκαν ώστε να διατηρηθεί. Από την καταγραφή της περιουσίας τους, γνωστοποιείται ότι στην ιδιοκτησία της μονής της Παναγίας Κανάλας, ανήκε ένας ανεμόμυλος.¹³⁶ Είναι άγνωστο σε ποια τοποθεσία βρίσκονταν αυτός και αν είναι κάποιος εκ των διασωζόμενων σήμερα. Από το χάρτη του αιολικού δυναμικού (εικόνα 11) και μόνο, όπου παρατηρείται ότι ο μέσος άνεμος της ευρύτερης περιοχής της Κανάλας ανάγεται σε 4, το πολύ 5 bf, δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο να βρίσκονταν πλησίον της μονής.

Το 1882 ο Αντώνης Βάλληγδας συνέγραψε το ένα εκ των δύο πονημάτων του για το νησί της Κύθνου. Αν και η μελέτη του Βάλληγδα καλύπτει ένα πολύ μεγάλο εύρος επιστημονικών πεδίων, ο συγγραφέας δεν ασχολήθηκε καθόλου με τους ανεμόμυλους του νησιού. Οι μόνες αναφορές σε αυτούς είναι έμμεσες και πολύ περιορισμένες σε έκταση. Άγνωστοι είναι οι λόγοι για την επιλογή του αυτή και μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν. Δεν αποκλείεται να επέλεξε συνειδητά να μην ασχοληθεί με αυτούς, καθώς δεν χαρακτηρίζονταν τότε, όπως σήμερα, μνημεία,¹³⁷ ενώ αποτελούσαν μια τρέχουσα για την εποχή του τεχνολογία, η ιστορική αξία της οποίας δεν είχε έως τότε μελετηθεί επιστημονικά τόσο στον ελλαδικό όσο και στο διεθνή χώρο. Η πρώτη αναφορά γίνεται στο κεφάλαιο περί σχήματος της νήσου,¹³⁸ όπου αναγράφεται ότι στη βορειοδυτική πλευρά του νησιού υπάρχουν δύο μεγάλα όρη, τα Κακόβολα και ο Κατακέφαλος, με κορυφές την Πέτρα (830 πόδια) και τον Ανεμόμυλο (710 πόδια). Η δεύτερη ονομασία, προφανώς θα οφείλεται σε κάποιον ανεμόμυλο που θα υπήρχε στην κορυφή αυτή, ειδάλλως αυτή θα είχε διαφορετικό όνομα. Τα υψόμετρα που δίδει ο συγγραφέας δεν αντιπροσωπεύουν την αλήθεια και το νησί έχει αρκετά υψηλότερα τοπικά μέγιστα σε αυτήν την τοποθεσία. Σε κάθε περίπτωση όμως, γνωστοποιείται ότι η τοποθεσία βρίσκεται στο δεύτερο υψηλότερο τοπικό μέγιστο του βορειοδυτικού τμήματος της νήσου. Η δεύτερη αναφορά γίνεται στο κεφάλαιο "12. Όρη".¹³⁹ Σε αυτό αναφέρεται ότι οι υψηλότερες κορυφές του νησιού βρίσκονται στις τοποθεσίες που είναι κατασκευασμένοι οι ανεμόμυλοι της Δρυοπίδας καθώς και στο Πετροβούνι. Κάνει επίσης νύξη, ανάμεσα σε άλλες ψηλές βουνοκορφές, σε αυτή του Ανεμόμυλου. Η τελευταία αναφορά του συγγραφέα είναι επίσης ιδιαίτερα σημαντική. Για την ίδρυση του οικισμού της Μεσσαριάς, ο Βάλληγδας καταγράφει τις κυριότερες παραδόσεις. Μια εξ' αυτών αναφέρει ότι οι κάτοικοι θέλησαν να μάθουν για το ποια πλευρά του οικισμού είναι η υγιεινότερη, ώστε να επεκτείνουν τον οικισμό προς τα εκεί. Έτσι, τοποθέτησαν δυο πνεύμονες ζώων, ένα στα ανατολικά και ένα στα δυτικά ώστε να διαπιστώσουν ποιός θα έχει πιο βραδεία σήψη. Στη μια εκ των δύο τοποθεσιών, αυτή

¹³⁴ Τα αίτια είναι πολύ πιθανόν εκτός από οικονομικά να ανάγονται και σε θρησκευτικά.

¹³⁵ Προύζος Γεώργιος Εμμ., 2010, σελ. 77, 86

¹³⁶ Γενικά Αρχεία του Κράτους: Φάκελος #574, Αρχείο Μοναστηριακών (1833-1886)

¹³⁷ Η μελέτη τους, διεθνώς, ξεκίνησε μερικές δεκαετίες αργότερα, ενώ αντιμετωπίστηκαν ως μνημεία κατά τον επόμενο αιώνα. Πηγή: Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 330

¹³⁸ Βάλληγδας Αντώνης, 1882, σελ. 8

¹³⁹ Βάλληγδας Αντώνης, 1882, σελ. 12

στα ανατολικά όπου και αποδείχθηκε ως η υγιεινότερη, υπήρχε κάποιος ανεμόμυλος, πλησίον ενός μεσαιωνικού πύργου.¹⁴⁰ Αξιοσημείωτο είναι ότι για τη θέση που τοποθετήθηκε ο πνεύμονας στα δυτικά, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί ως σημείο προσανατολισμού το ναό του Σωτήρος και όχι τον ανεμόμυλο που βρίσκεται σε πολύ μικρή απόσταση από αυτόν. Ίσως, ο πνεύμονας τοποθετήθηκε μπροστά ακριβώς από το ναό, κάτι όμως δύσκολο λόγω των οσμών της σήψης, ίσως ο συγγραφέας απλά να ανέγραψε αυτολεξεί τα λεγόμενα της παράδοσης, ίσως πάλι ο ίδιος θεώρησε ότι ο ναός αποτελεί μια κατασκευή σημαντικότερη από αυτή του ανεμόμυλου, ίσως όμως και ο εν λόγω ανεμόμυλος να μην υπήρχε κατά την εποχή αυτή.

Το έτος 1885 επισκέφθηκε την Κύθνο ο Theodore Bent. Στο σύγγραμμά του¹⁴¹ αναφέρει ότι η Μεσσαριά είναι μια μακριά, στενή και χωρίς ενδιαφέρον λευκή περιοχή πάνω σε μια χαμηλή κορυφογραμμή, με δύο ή τρεις ανεμόμυλους από πίσω, που σπάνε τη μονοτονία της θέας. Από την αναφορά αυτή δεν γίνεται σαφές εάν αυτοί ήταν όλοι οι ανεμόμυλοι του οικισμού ή ποιοι ήταν, σε περίπτωση που αποτελούσαν μέρος του συνόλου.

Στο επόμενο σύγγραμμά του, ο Βάλληγδας κάνει αναφορά στο μεσαιωνικό πύργο στο ανατολικό άκρο της Μεσσαριάς, στη συνοικία του Ανεμόμυλου.¹⁴² Από την αναφορά σε αυτόν γίνεται αντιληπτό ότι ο συγγραφέας κάνει λόγο για τον ίδιο ανεμόμυλο που αναφέρει στο προηγούμενό του έργο. Φαίνεται πως ο ανεμόμυλος έδωσε το όνομά του σε ολόκληρη τη γειτονιά στα ανατολικά του οικισμού. Από τον τρόπο της αναγραφής, συμπεραίνεται ότι ο οικισμός δεν είχε ακόμα επεκταθεί πέραν αυτού.

Από την απογραφή του έτους 1896, την επιτόπου έρευνα και τις συνεντεύξεις από μυλωνάδες και γηραιούς κατοίκους της μελέτης των ερευνητών Βάου και Νομικού, συνετάχθη στο έργο τους ένας πίνακας αναλογίας μύλων προς πληθυσμό.¹⁴³ Σύμφωνα με αυτόν, ο αριθμός των μύλων που βρίσκονταν σε λειτουργία περί τα τέλη του 19^{ου} αιώνα σε ολόκληρο το νησί της Κύθνου ήταν 22. Λαμβάνοντας υπόψη ότι ο πληθυσμός κατά την ίδια περίοδο (1896) ανέρχονταν σε 4353 ανθρώπους, προκύπτει ότι σε κάθε ανεμόμυλο αναλογούσαν 198 κάτοικοι.

Το έτος 1938 εκδόθηκε το σύγγραμμα του Αντώνη Γούναρη, βασισμένο στο (πρώτο) έργο του Αντώνη Βάλληγδα και εμπλουτισμένο με τις αλλαγές και τις εξελίξεις του μισού αιώνα που χωρίζει τα δύο συγγράμματα. Στο σύγγραμμα αυτό πραγματοποιείται μια αναφορά στους ανεμόμυλους.¹⁴⁴ Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι οι ψηλότερες οροσειρές της νήσου βρίσκονται στην περιοχή της Δρυοπίδας, πάνω στις οποίες βρίσκονται οι ανεμόμυλοι του οικισμού. Ο συγγραφέας προβαίνει στο χαρακτηρισμό του θεάματος ως γραφικότατο, ωστόσο επισημαίνει ότι οι ανεμόμυλοι αφήνονται άνευ επισκευής και καταστρέφονται. Υποδηλώνεται έτσι ότι η εγκατάλειψή τους είχε ήδη λάβει χώρα κατά την εποχή συγγραφής της μελέτης.

---

¹⁴⁰ Βάλληγδας Αντώνης, 1882, σελ. 30

¹⁴¹ Bent Theodore J., 1885, σελ. 431

¹⁴² Βάλληγδας Αντώνης, 1896, σελ. 31

¹⁴³ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 71

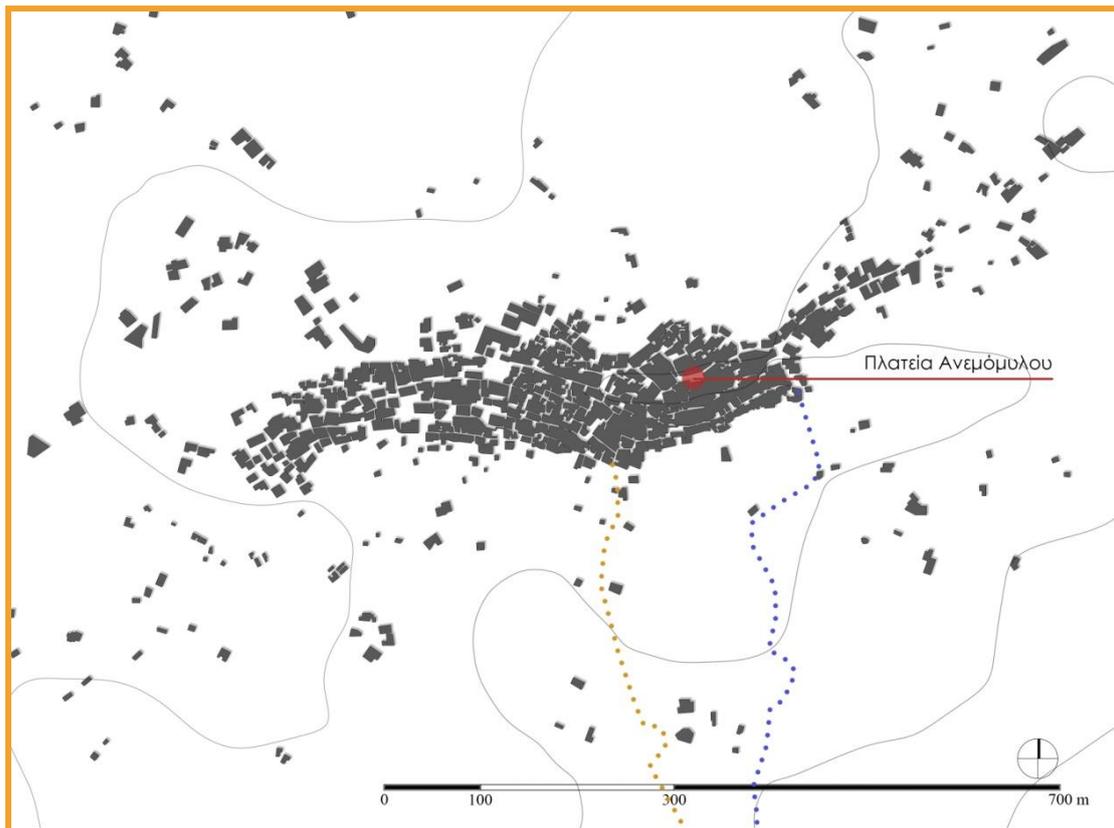
¹⁴⁴ Γούναρης Αντώνιος, 1938, σελ. 15

Κατά τις προφορικές μαρτυρίες του μυλωνά Αντώνη Βιτάλη από τη Δρυοπίδα, γεννηθείς το 1929, οι ανεμόμυλοι που βρίσκονταν σε λειτουργία κατά την περίοδο της κατοχής ήταν 15 σε αριθμό συνολικά, 10 στη Δρυοπίδα και 5 στη Μεσσαριά. Δύο εκ των μύλων της Δρυοπίδας κατασκευάστηκαν το 1942, συνεπώς κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, τουλάχιστον στην ύστερη φάση του, λειτουργούσαν 8 ανεμόμυλοι στη Δρυοπίδα. Για ένα πολύ μικρό, αμελητέο ίσως, χρονικό διάστημα κατά το μεσοπόλεμο, λειτούργησε ένας ακόμα ανεμόμυλος, στην περιοχή του Γαλατά. Κατά την περίοδο της κατοχής οι ανεμόμυλοι αλέθανε κρυφά τη νύχτα. Κατά το "μυλωνά" Φραγκίσκο Τζιωτάκη οι ανεμόμυλοι που λειτουργούσαν στη Μεσσαριά, κατά την περίοδο της κατοχής ανέρχονταν σε 4, παραθέτοντας στοιχεία για τους ιδιοκτήτες αυτών. Δεν είναι γνωστό ποιός είναι ο 5ος ανεμόμυλος για τον οποίο έκανε λόγο ο Αντώνης Βιτάλης και μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν. Παράλληλα, δεν κατέστη δυνατό, στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, να ληφθούν συνεντεύξεις από τους, εν ζωή ακόμα, μυλωνάδες της Μεσσαριάς, ώστε να διαλευκανθεί ο ακριβής αριθμός.

Εικόνα 19. Πλατεία του Ανεμόμυλου. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 20. Πιθανές διαδρομές προς τη Δρυοπίδα. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Λίγα χρόνια μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο¹⁴⁵ επισκέφθηκε την Κύθνο ο Στέλιος Χιλιαδάκης με σκοπό τη σύνταξη ενός τουριστικού οδηγού για το νησί. Ο συγγραφέας κάνει τέσσερις αναφορές σε ανεμόμυλους στο σύνολο του έργου του.¹⁴⁶ Η πρώτη σχετίζεται με έναν ανεμόμυλο στη Μεσσαριά, ο οποίος σήμερα δεν υπάρχει. Πιο συγκεκριμένα ο συγγραφέας αναφέρει ότι ο ανεμόμυλος αυτός βρισκόταν εντός του οικισμού, αλλά κατά την επίσκεψή του στη θέση αυτή υπήρχε μια στενόχωρη πλατεία. Είναι η πλατεία που σήμερα καλείται ως "πλατεία του Ανεμόμυλου" (εικόνα 19). Πρόκειται για τη θέση που προϋπήρχε ο ανεμόμυλος που αναφέρει και ο Βάλληνδας στο ανατολικό τότε άκρο της Μεσσαριάς. Σήμερα ο οικισμός έχει επεκταθεί προς τη διεύθυνση αυτή, πέραν της πλατείας του Ανεμόμυλου. Η δεύτερη αναφορά στους μύλους σχετίζεται με αυτούς που βρίσκονται πλησίον της διαδρομής προς τον οικισμό της Δρυοπίδας. Πιο συγκεκριμένα ο συγγραφέας αναφέρει ότι υπήρχαν μύλοι σε ολόκληρη τη διαδρομή, άλλοι πιο κοντά και άλλοι πιο μακριά, άλλοι με μαζεμένα τα φτερά τους και άλλοι εντελώς γκρεμισμένοι, οικτρά ερείπια ερειπίων. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι δεν αναφέρει ανεμόμυλους με ανοιχτά πανιά να λειτουργούν. Η διαδρομή που ακολούθησε ο συγγραφέας πρέπει να ήταν μια εκ των δύο νοτιοανατολικά του οικισμού (εικόνα 20). Οι λόγοι που συνηγορούν υπέρ τους είναι δύο. Αρχικά, φαντάζουν ως οι πλησιέστερες προς τον οικισμό της Δρυοπίδας διαδρομές. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο ασφαλτοστρωμένος δρόμος που χρησιμοποιείται σήμερα για τη διέλευση τροχοφόρων οχημάτων δεν είχε ακόμα διανοιχθεί. Ο δεύτερος λόγος σχετίζεται με το χάρτη που ο ίδιος ο Χιλιαδάκης παραθέτει στις πρώτες σελίδες του έργου του (εικόνα 21), τον οποίο πιθανότατα έχει αντλήσει

¹⁴⁵ Σύμφωνα με προφορικές πηγές το έτος 1948

¹⁴⁶ Χιλιαδάκης Στέλιος Ε., χ.χ., σελ. 37-38, 41, 42, 43

Μεσσαριά και προμηνύουν τη Δρυοπίδα που είναι κτισμένη πίσω από το λόφο που αυτοί βρίσκονται. Η αναφορά σχετίζεται επομένως με το μυλοτόπι στα βόρεια της οικισμού. Η τέταρτη τέλος αναφορά γίνεται για το σύνολο των ανεμόμυλων της Δρυοπίδας. Πιο συγκεκριμένα, ο συγγραφέας αναφέρει ότι ο οικισμός βρίσκεται μέσα σε βαθιά κοιλάδα, γύρω από την οποία σχηματίζονται οροπέδια, στις κορυφές των οποίων βρίσκονται ανεμόμυλοι και ξωκλήσια, δημιουργώντας ένα στεφάνι γύρω από τον οικισμό. Πρόκειται για την ίδια εντύπωση που είχε και ο Landerer κατά τον παρελθόντα αιώνα, ενισχύοντας την υπόθεση ότι η αναφορά του σχετίζονταν με τη σχέση ανεμόμυλων και τοπίου.

Το 1960 εκπονήθηκε από την Εθνική Μετεωρολογική Υπηρεσία μια μελέτη σχετικά με τον αριθμό των ανεμόμυλων που βρίσκονταν σε λειτουργία ή είχαν ήδη εγκαταλειφτεί.¹⁴⁷ Δυστυχώς, δεν κατέστη δυνατός ο εντοπισμός της από την ίδια την υπηρεσία ώστε να αποσαφηνιστεί ο αριθμός των ανεμόμυλων της Κύθνου κατά την περίοδο αυτή. Παρά ταύτα, η εν λόγω μελέτη αποτελεί μία εν δυνάμει πηγή που επρόκειτο να συμπληρώσει την τρέχουσα εργασία σε περίπτωση που εντοπιστεί.

Κατά το διάστημα 1973 - 1992 εκπονήθηκε η μελέτη του Βάου Ζαφείρη και του Στέφανου Νομικού, για την οποία έχει γίνει αρκετές φορές λόγος. Στην έρευνα πεδίου που πραγματοποίησαν οι συγγραφείς,¹⁴⁸ κατέγραψαν 12 ανεμόμυλους στη Μεσσαριά και 13 στη Δρυοπίδα, σύνολο δηλαδή 25. Παράλληλα, βασισμένοι σε μαρτυρίες κατοίκων κατέγραψαν 3 ανεμόμυλους που δεν υπήρχαν κατά την εποχή της επίσκεψής τους, 1 στη Μεσσαριά και 2 στη Δρυοπίδα. Προφανώς, οι ανεμόμυλοι που εντόπισαν οι ερευνητές ήταν όλοι τους εγκαταλελειμμένοι.

Τέλος, κρίνεται σκόπιμη η αναγραφή ορισμένων νεότερων μαρτυριών. Η πρώτη αποτελεί προφορική μαρτυρία κατοίκου της Μεσσαριάς. Σύμφωνα με αυτόν, κατά την επίσκεψή του στην Αδρίτσαινα της Πελοποννήσου, του γνωστοποιήθηκε ότι στο νερόμυλο που βρίσκονταν απέναντι από το χωριό Φανάρι, είχαν χρησιμοποιηθεί οι μυλόπετρες κάποιου ανεμόμυλου της Κύθνου.

Η δεύτερη μαρτυρία είναι γραπτή και εντοπίζεται στο σύγγραμμα του Βάου και του Νομικού, την οποία τους διηγήθηκαν γηγενείς της Δρυοπίδας κατά τη δεκαετία του 1970.¹⁴⁹ Σύμφωνα με αυτούς ο μύλος του Μπελεφάντη κήκε ολόκληρος στη Δρυοπίδα τη μερα της Υπαπαντής, το 1900 περίπου. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης δεν εντοπίστηκε πουθενά το όνομα αυτό, ούτε σαν επώνυμο ούτε σαν παρατσούκλι. Ουδείς εκ των κατοίκων, γηραιών και νέων, γνώριζε για ποιόν ανεμόμυλο ήταν η αναφορά αυτή. Θα πρόκειται ίσως για κάποιο παρατσούκλι κάποιου, που θα ανάγονταν 2-3, μπορεί και 4 γενιές παλαιότερες από τους σύγχρονους ηλικιωμένους.

Η τρίτη μαρτυρία είναι προφορική. Σύμφωνα με αυτή, κατά τη διάρκεια μίας σφοδρής κακοκαιρίας, κεραυνός πέρασε μέσα από την καμινάδα ενός ανεμόμυλου και άφησε σε ένα μεγάλο βαθμό παράλυτο το μυλωνά που εργάζονταν σε αυτόν. Πολύ πιθανόν η μαρτυρία αυτή, βάσει άλλων στοιχείων, να αναφέρεται στον ανεμόμυλο που στη συνέχεια θα ονομαστεί Δ5.

---

¹⁴⁷ Μπεργελές Γεώργιος, 2005, σελ. 20

¹⁴⁸ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 70

¹⁴⁹ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 252

Συνοπτικά, οι κύριες μαρτυρίες που αναλύθηκαν παραπάνω ταξινομήθηκαν στους κάτωθι πίνακες (πίνακας 3 & 4):

ΕΤΟΣ	ΜΑΡΤΥΡΙΑ	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ
1802	Έγγραφο από Δεσπότη Κέας	Επίλυση κληρονομικών διαφορών μεταξύ αδελφών, για έναν ανεμόμυλο που βρίσκονταν σε κακή κατάσταση
1835	Xavier Landerer	Αρίθμησε τους ανεμόμυλους της Δρυοπίδας σε 22 και τους χαρακτήρισε φαντασιώδους εντυπώσεως
1833-1886	Γενικά Αρχεία του Κράτους	Η μονή της Παναγίας Κανάλας είχε στην ιδιοκτησία της έναν ανεμόμυλο, ο οποίος εκποιήθηκε μαζί με τα υπόλοιπα περιουσιακά στοιχεία της μονής, στο ελληνικό δημόσιο
1882	Αντώνης Βάλληγδας	1) Κορυφή "Ανεμόμυλος" στο όρος Κατακέφαλος 2) Οι υψηλότερες κορυφές του νησιού βρίσκονται στις τοποθεσίες που είναι κατασκευασμένοι οι ανεμόμυλοι της Δρυοπίδας 3) Ύπαρξη ανεμόμυλου στα ανατολικά της Μεσσαριάς
1885	Theodore Bent	Αναφέρει ότι πίσω από τον οικισμό υπήρχαν 2-3 ανεμόμυλοι που σπάνε τη μονοτονία της θέας
1896	Αντώνης Βάλληγδας	Κάνει λόγο για τη "συνοικία του ανεμόμυλου" στα ανατολικά του οικισμού
1896	Ζαφείρης Βάος & Στέφανος Νομικός	Από την έρευνά τους κατέληξαν ότι κατά την περίοδο αυτή, λειτουργούσαν 22 ανεμόμυλοι στο σύνολο του νησιού
1938	Αντώνης Γούναρης	Οι υψηλότερες κορυφές του νησιού βρίσκονται στις τοποθεσίες που είναι κατασκευασμένοι οι ανεμόμυλοι της Δρυοπίδας. Το θέαμα είναι γραφικό, ωστόσο οι ανεμόμυλοι αφήνονται άνευ επισκευής και καταστρέφονται.

Πίνακας 3. Ταξινόμηση αναφορών για τους ανεμόμυλους της Κύθνου (α). Πηγή: Προσωπικό αρχείο

1939-1945	Βιτάλης Αντώνης	Στην Κύθνο λειτουργούσαν 15 ανεμόμυλοι συνολικά, 5 στη Μεσσαριά και 10 στη Δρυοπίδα
1948	Στέλιος Χιλιαδάκης	1) Αναφορά σε ανεμόμυλο στα ανατολικά του οικισμού, στη θέση του οποίου κατά την επίσκεψή του υπήρχε πλατεία 2) Αναφορά στους ανεμόμυλους κατά μήκος της διαδρομής Μεσσαριάς - Δρυοπίδας. Άλλοι ήταν κοντά, άλλοι μακριά, άλλοι με μαζεμένα τα φτερά τους και άλλοι εντελώς γκρεμισμένοι, οικτρά ερείπια ερειπίων. 3) Οι ανεμόμυλοι στα βόρεια της Δρυοπίδας φαίνονται ήδη από τη Μεσσαριά και προμηνύουν τον οικισμό από πίσω τους. 4) Οι κορυφές των βουνών γύρω από τη Δρυοπίδα, στις οποίες βρίσκονται ανεμόμυλοι, δημιουργούν ένα στεφάνι γύρω από αυτή.
1960	Εθνική Μετεωρολογική Υπηρεσία	-
1973-1992	Ζαφείρης Βάος & Στέφανος Νομικός	Καταγραφή 12 ανεμόμυλων στη Μεσσαριά και 13 στη Δρυοπίδα, συνολικά 25. Βασισμένοι σε μαρτυρίες κατέγραψαν 3 ανεμόμυλους για τους οποίους δεν διασώζονταν τεκμήρια, 1 στη Μεσσαριά και 2 στη Δρυοπίδα

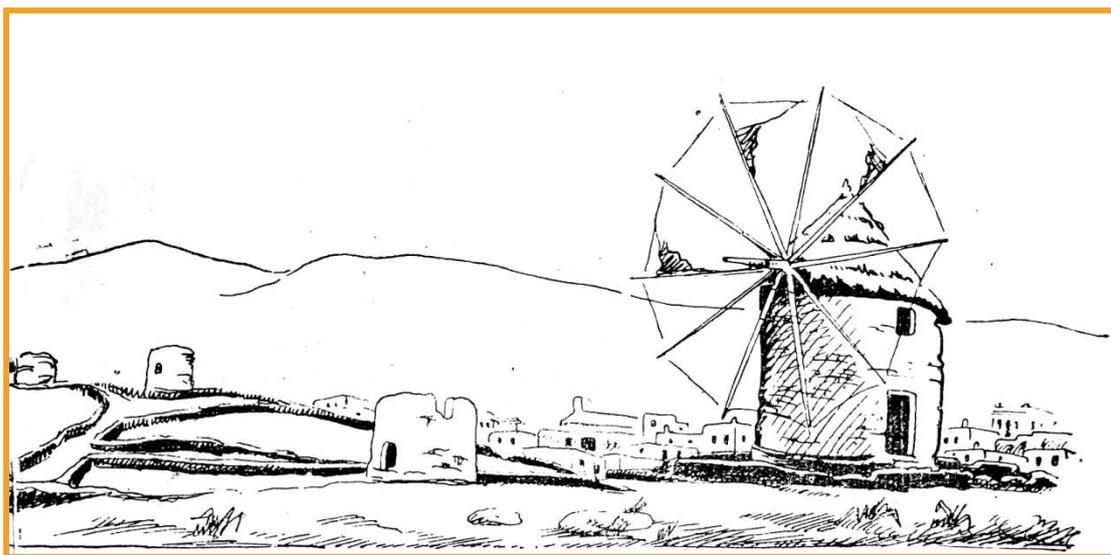
Πίνακας 4. Ταξινόμηση αναφορών για τους ανεμόμυλους της Κύθνου (β). Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Γ.2. ΟΙ ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΙ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Στο πλαίσιο του παρόντος κεφαλαίου θα πραγματοποιηθεί μια παράθεση ιστορικών φωτογραφιών, που περιλαμβάνουν περισσότερους του ενός ανεμόμυλους. Αντίστοιχα, θα παρατεθούν σύγχρονες φωτογραφικές λήψεις από την έρευνα πεδίου, ώστε μέσα στα επόμενα κεφάλαια να μπορέσει να γίνει η σύγκριση μεταξύ του παρελθόντος και της σύγχρονης πραγματικότητας. Έγινε προσπάθεια ώστε οι σύγχρονες φωτογραφίες να ληφθούν από τα ίδια ακριβώς σημεία. Αυτό όμως δεν κατέστη δυνατό σε όλες τις περιπτώσεις, καθώς το δομημένο περιβάλλον τροποποιήθηκε, άλλαξε τις συνθήκες θέας ή αντικατέστησε με κτήρια τα σημεία λήψεων. Οι φωτογραφίες παρατίθενται με χρονολογική σειρά λήψης, ανεξαρτήτως πηγής προέλευσης.

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι ημερομηνίες λήψεων δεν ήταν σε όλες τις περιπτώσεις γνωστές. Στο πόνημα του Γούναρη για παράδειγμα, οι εικόνες δεν αριθμούνται, δεν αναγράφουν πηγή, παρά φέρουν μόνο μια επεξηγηματική λεζάντα. Στην περίπτωση αυτή, η ημερομηνία που θα αναγραφεί θα είναι αυτή της έκδοσης του συγγράμματος λήψης της (1938). Επίσης, στο ίδιο σύγγραμμα παρατηρείται το φαινόμενο μη αρίθμησης της σελίδας, στην περίπτωση που η φωτογραφία καταλαμβάνει το σύνολο αυτής. Για το λόγω αυτό, στις σχετικές λεζάντες θα αναγράφεται η προηγούμενη και η επόμενη σελίδα ώστε να γίνει κατανοητό ότι η προέλευση της φωτογραφίας βρίσκεται ανάμεσα στις δύο.

Γ.2.1. Φωτογραφίες & Σχέδια από τους ανεμόμυλους της Μεσσαριάς

Εικόνα 22. Ανεμόμυλοι στα νότια της Μεσσαριάς περί το έτος 1938. Πηγή: Γούναρης Αντώνιος, 1938, σελ. 9

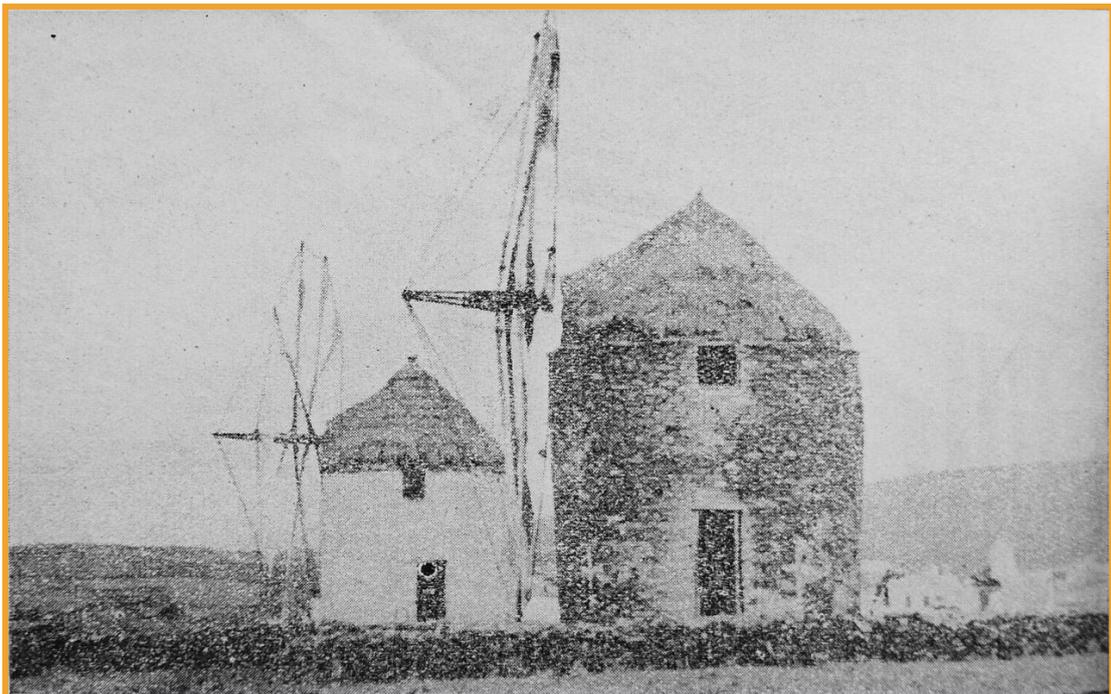
Εικόνα 23. Σύγχρονη άποψη (2019) της εικόνας 21. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 24. Άποψη της Μεσσαριάς από το νότο, περί το έτος 1938. Στα αριστερά της εικόνας διακρίνονται δύο ανεμόμυλοι. Πηγή: Γούναρης Αντώνιος, 1938, σελ. 216/217

Εικόνα 25. Σύγχρονη άποψη (2019) της εικόνας 23. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

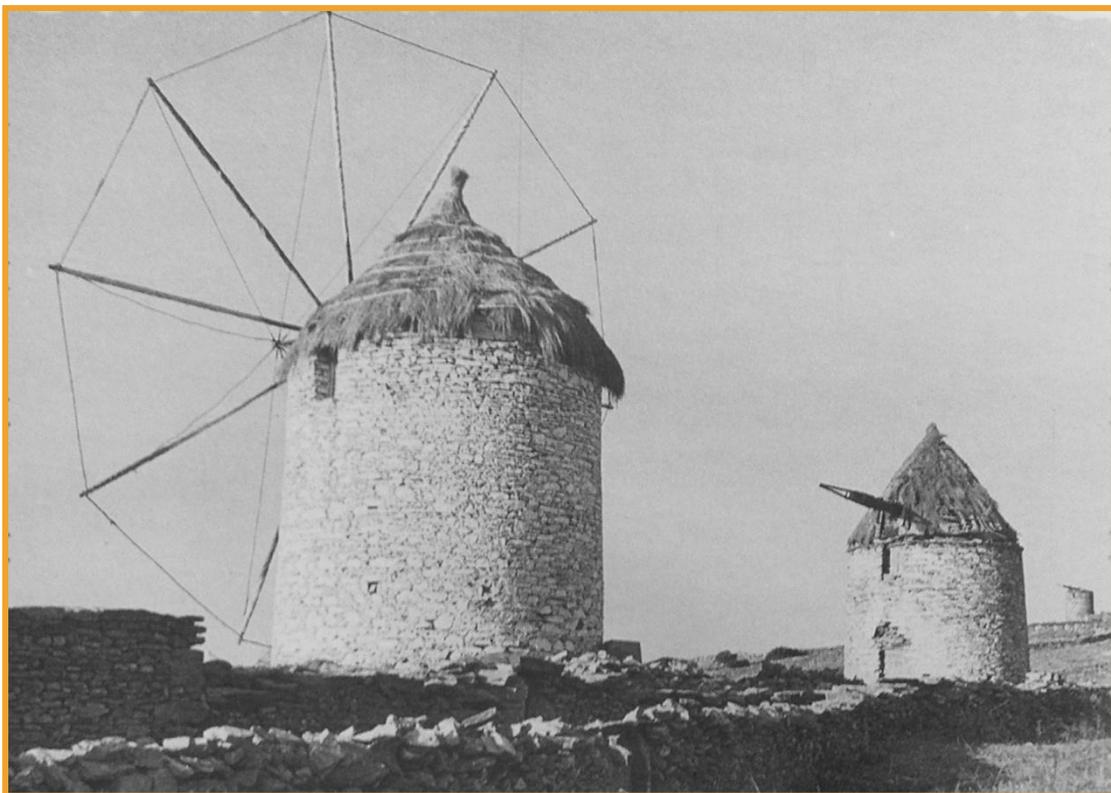

Εικόνα 26. Ανεμόμouλοι στα νότια της Μεσσαριάς περί το έτος 1938. Πηγή: Γούναρης Αντώνιος, 1938, σελ. ιη'

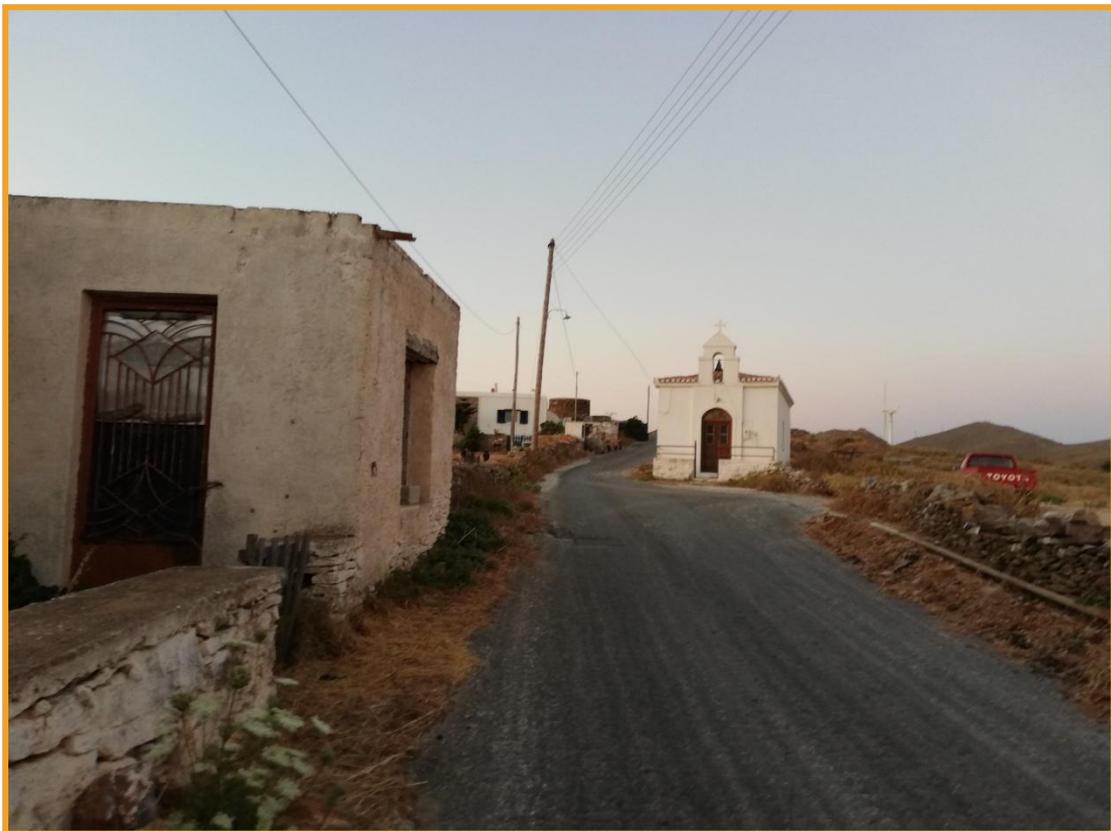
Εικόνα 27. Σύγχρονη άποψη (2019) της εικόνας 25. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 28. Ανεμόμυλοι στα ανατολικά της Μεσσαριάς περί τη δεκαετία 1950'. Πηγή: Βενετούλιας Γιώργης, 1998, σελ. 12

Εικόνα 29. Σύγχρονη άποψη (α) (2018) της εικόνας 27. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 30. Σύγχρονη άποψη (β) (2019) της εικόνας 27. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 31. Ανεμόμυλοι στα ανατολικά της Μεσσαριάς, περί το 1961. Πηγή: Βενετούλιας Γιώργης, 2012, σελ. 99

Εικόνα 32. Σύγχρονη άποψη (2019) της εικόνας 30. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 33. Ανεμόμυλοι στα νότια της Μεσσαριάς περί το έτος 1974. Πηγή: Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 126

Εικόνα 34. Σύγχρονη άποψη (2019) της εικόνας 32. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

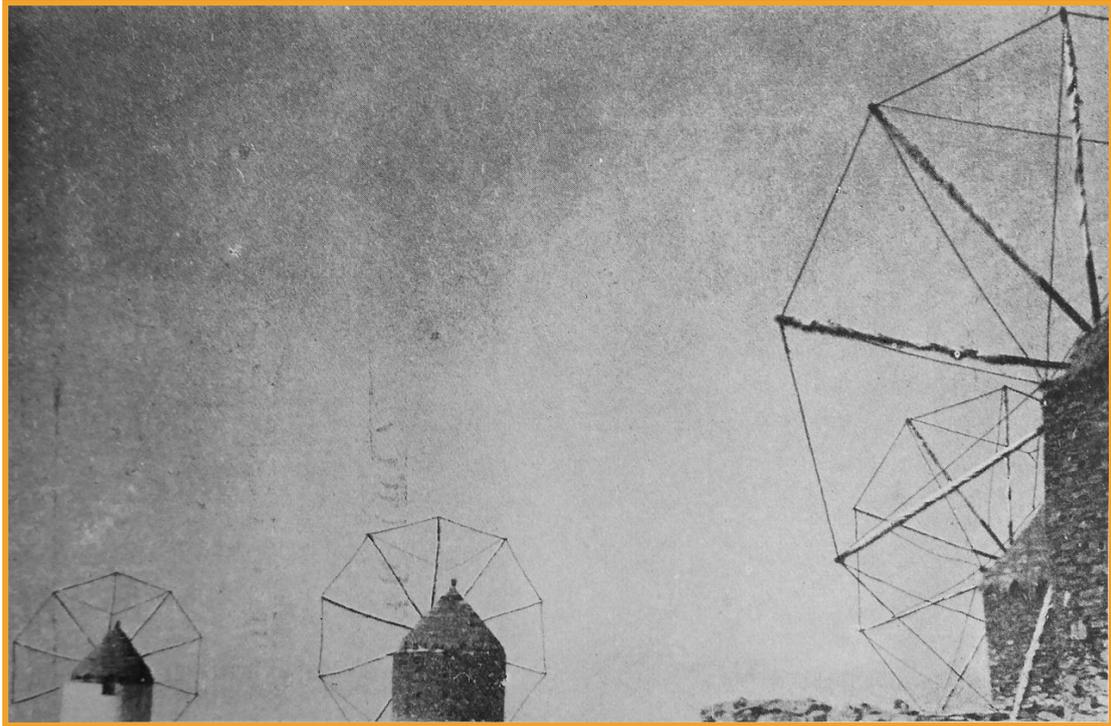
Γ.2.2. Φωτογραφίες από τους ανεμόμυλους της Δρυοπίδας

Εικόνα 35. Άποψη της Δρυοπίδας από τα νοτιοδυτικά περί το έτος 1938. Πηγή: Γούναρης Αντώνιος, 1938, σελ. 32/33

Εικόνα 36. Σύγχρονη άποψη (2019) της εικόνας 34. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 37. Ανεμόμυλοι στα νότια της Δρουσπίδας περί το έτος 1938. Πηγή: Γούναρης Αντώνιος, 1938, σελ. 208/209

Εικόνα 38. Σύγχρονη άποψη (2019) της εικόνας 36. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 39. Ανεμόμυλοι στα νότια της Δρυοπίδας περί τη δεκαετία 1950'. Πηγή: Βενετούλιας Γιώργης, 1998, σελ. 13

Εικόνα 40. Σύγχρονη άποψη (2018) της εικόνας 38. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 41. Ανεμόμυλοι στα νότια της Δρυοπίδας περί το έτος 1972. Πηγή: Βενετούλιας Γιώργης, 2007, σελ. 160

Εικόνα 42. Σύγχρονη άποψη (2019) της εικόνας 40. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 43. Ανεμόμυλοι στα νότια της Δρυοπίδας περί το έτος 1974. Πηγή: Αρχείο Στέφανου Νομικού

Εικόνα 44. Σύγχρονη άποψη (2019) της εικόνας 42. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 45. Ανεμόμυλοι στα νότια της Δρυοπίδας περί το έτος 1974. Πηγή: Αρχείο Στέφανου Νομικού

Εικόνα 46. Σύγχρονη άποψη (2019) της εικόνας 44. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 47. Ανεμόμυλοι στα νότια της Δρυοπίδας περί το έτος 1974. Πηγή: Αρχείο Στέφανου Νομικού

Εικόνα 48. Σύγχρονη άποψη (2019) της εικόνας 46. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 49. Άποψη Γαλατά Δρυοπίδας περί το έτος 1976. Πηγή: Αρχείο Στέφανου Νομικού

Εικόνα 50. Σύγχρονη άποψη (2019) της εικόνας 48. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 51. Ανεμόμυλοι στα νότια της Δρυσσπίδας περί το έτος 1976. Πηγή: Αρχείο Στέφανου Νομικού

Εικόνα 52. Σύγχρονη άποψη (2019) της εικόνας 50. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 53. Ανεμόμυλοι στα νότια της Δρυοπίδας περί το έτος 1976. Πηγή: Αρχείο Στέφανου Νομικού

Εικόνα 54. Σύγχρονη άποψη (2019) της εικόνας 52. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 55. Άποψη του Γαλατά της Δρουσιόδας περί το έτος 1988. Πηγή: Βενετούλιας Γιώργης, 2007, σελ. 93

Εικόνα 56. Σύγχρονη άποψη (2019) της εικόνας 54. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 57. Άποψη της Δρουσιτίδας περί το έτος 1989. Πηγή: Βενετούλιας Γιώργης, 2007, σελ. 38

Εικόνα 58. Σύγχρονη άποψη (2019) της εικόνας 57. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 59. Ανεμόμυλοι στα βορειοανατολικά της Δρυοπίδας περί το έτος 1992. Πηγή: Αρχείο οικογένειας Μάρκου

Εικόνα 60. Σύγχρονη άποψη (2019) της εικόνας 62. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 61. Ανεμόμυλοι στα νότια της Δρυοπίδας περί το έτος 1992. Πηγή: Αρχείο οικογένειας Μάρκου

Εικόνα 62. Σύγχρονη άποψη (2019) της εικόνας 64. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Γ.3. ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΙ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Σε αντίθεση με την πλειοψηφία των κυκλαδίτικων νήσων, όπου οι ιστορικοί οικισμοί αναπτύχθηκαν παραλιακά, στο νησί της Κύθνου η ανάπτυξη πραγματοποιήθηκε μεσογείως. Η επιλογή των κατοίκων του νησιού να εγκατασταθούν σε μεσόγειες τοποθεσίες αποδεικνύει, πέραν των άλλων, ότι η Κύθνος αποτελούσε έναν τόπο προορισμού και όχι μια αφετηρία πειρατών.¹⁵⁰ Οι πειρατικές επιδρομές στο νησί επηρέασαν σημαντικά την τοπική παράδοση,¹⁵¹ ενώ ακόμα και σήμερα αναπαράγονται διηγήσεις αμνημονεύτων χρόνων. Η επιλογή της μεσόγειας εγκατάστασης ανάλογα επηρέασε και την οικονομία. Η απομάκρυνση από τις ακτές είχε ως συνεπακόλουθο την ελάχιστη ενασχόληση των κατοίκων με τα επαγγέλματα της θάλασσας. Το 1836 το νησί διέθετε μόνο 3-4 ψαρόβαρκες,¹⁵² ενώ από το συνολικό αριθμό των κατοίκων του νησιού, το 1879, μόνο 20 άνθρωποι εργάζονταν ως ναυτικοί αλιείας και ακτοπλοΐας.¹⁵³ Η πληθυσμιακή αυτή απογραφή έλαβε χώρα σε μια εποχή ανάπτυξης για την ευρύτερη περιοχή των Κυκλάδων και σε μια εποχή που η κάθοδος στις ακτές είχε ήδη ξεκινήσει, αφού είχε περιοριστεί σημαντικά το φαινόμενο της πειρατείας. Παρά ταύτα, η Κύθνος συνέχισε να παραμένει εσωστρεφής για πολλές ακόμα δεκαετίες. Η κάθοδος στις ακτές, πλην μικρών εξαιρέσεων, έλαβε χώρα μεταπολεμικά, ενώ ο πρώτος τεχνητός λιμένας κατασκευάστηκε μόλις το 1974 στο Μέριχα.¹⁵⁴

Βάσει των παραπάνω, η μοναδική πλουτοπαραγωγική πηγή για τους κατοίκους της Κύθνου ήταν το έδαφος και το υπέδαφος του νησιού τους. Το δεύτερο υπέστη εκμετάλλευση ήδη από την αρχαιότητα. Κατά τη νεότερη εποχή (1895-1940)¹⁵⁵, τα μεταλλεία του νησιού λειτούργησαν ξανά από τις εταιρίες του Φερδινάνδου Σερπιέρη, του Λουδοβίκου Δεπιάν, της ολλανδικής εταιρίας Muller et Cie, της Εταιρίας Τεχνικών Έργων και Αξαρλής και της εταιρίας Α.Ε. Τεχνικών Έργων Κύθνου.¹⁵⁶ Το πρώτο, σχετίζεται με την κτηνοτροφική και ιδίως με τη γεωργική παραγωγή. Η άλεση των δημητριακών στο νησί ανάγεται ήδη από την εποχή της κλασικής αρχαιότητας, όπως αποδεικνύουν οι τρυπτήρες που βρέθηκαν κατά τις ανασκαφές στην τοποθεσία Βρυόκαστρο, την αρχαία πόλη της Κύθνου.

Οι πληροφορίες για το ιδιοκτησιακό καθεστώς πριν την έλευση των Φράγκων κατακτητών είναι πενιχρές. Φαίνεται πως κατά τα τελευταίους, τουλάχιστον, αιώνες της βυζαντινής αυτοκρατορίας οι γαίες της δεν ανήκαν στους γεωργούς που τις καλλιεργούσαν.¹⁵⁷ Για την περίπτωση της Κύθνου και γενικότερα των Κυκλάδων δεν είναι κάτι περισσότερο γνωστό. Κατά την εγκατάστασή τους, οι Λατίνοι κατακτητές,

---

¹⁵⁰ Μπελαβίλας Νίκος, 1997, σελ. 166

¹⁵¹ Βενετούλιας Γιώργης, 2007, σελ. 48-72

¹⁵² Haugsted Ida, 1987, σελ. 21

¹⁵³ Στατιστική της Ελλάδος, 1881, σελ. 91

¹⁵⁴ Σακκοπούλου Καθλήν Α., 1993, σελ. 11

¹⁵⁵ Δεν λειτούργησαν όλα τα μεταλλεία καθ' όλο το αναγραφόμενο διάστημα. Το διάστημα αυτό αναφέρεται στην έναρξη των μεταλλευτικών δραστηριοτήτων στην Κύθνο κατά τα νεότερα χρόνια και στη λήξη τους.

¹⁵⁶ Μπελαβίλας Νίκος, κ.α., 2009, σελ. 86-90

¹⁵⁷ Τουλάχιστον στις βόρειες εκτάσεις της αυτοκρατορίας, στην περιοχή της Μακεδονίας. Πηγή: Λάιου - Θωμαδάκη Αγγελική, 1987, σελ. 192, 201

δέσμευσαν την πλειοψηφία των γαιών του νησιού, ιδίως τις πιο εύφορες εκτάσεις, ενώ χρησιμοποίησαν ως εργάτες τους πρώην ιδιοκτήτες τους.¹⁵⁸ Οι Κοζαδίνιοι, που ήταν οι τοπικοί Φράγκοι ηγεμόνες μέχρι την κατάληψη της νήσου από τους Οθωμανούς, συνέχισαν να διαμένουν στο νησί και μετά αυτήν, όπως συνέβη και με τους αντίστοιχους Λατίνους ηγεμόνες στα άλλα νησιά των Κυκλάδων.¹⁵⁹ Με την πάροδο όμως του χρόνου, λαμβάνοντας υπόψη ότι κατά την οθωμανική περίοδο η καλλιέργεια των γαιών μεταβιβάζονταν από γενιά σε γενιά,¹⁶⁰ η κάποτε μεγάλη ιδιοκτησία τους διαμοιράστηκε σε πολυάριθμους κληρονόμους.¹⁶¹ Παράλληλα, οι πρώην ακτήμονες, εργάτες στα κτήματα της άρχουσας τάξης, με την πάροδο του χρόνου αγόρασαν κτήματα από αυτούς κι έτσι η γη διαμοιράστηκε εκ νέου.¹⁶²

Φαίνεται πως η Κύθνος, όπως και το σύνολο των Κυκλάδων, ελάχιστα επηρεάστηκε από την ανακατανομή των γαιών, που έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα. Σύμφωνα με αυτή, οι γαίες που μέχρι πρότινος ανήκαν σε ιδιώτες μουσουλμάνους ή το οθωμανικό δημόσιο απαλλοτριώθηκαν χωρίς αντάλλαγμα ώστε να διανεμηθούν στους Έλληνες πολίτες.¹⁶³ Στην περίπτωση των Κυκλάδων όμως, οι Οθωμανοί δεν εγκαταστάθηκαν, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων, σε αυτές και ως εκ τούτου δεν είχαν περιουσιακά στοιχεία υπό την κυριότητά τους.

Από το Βάλληνδα είναι γνωστό ότι ιδιοκτησιακά, κατά τη νεότερη εποχή, όλες οι γαίες του νησιού ανήκαν σε Μεσσαριώτες κατοίκους, στις οποίες απασχολούνταν ως μισθωτοί εργάτες οι κάτοικοι της Δρυοπίδας.¹⁶⁴ Από την εργατικότητα και την οικονομία των δευτέρων, ξεκίνησε η αγορά γαιών εκ μέρους τους.¹⁶⁵ Ήδη κατά την εποχή της συγγραφής του έργου του Βάλληνδα, το νότιο ήμισυ του νησιού είχε αλλάξει ιδιοκτήτες και είχε περάσει στη δικαιοδοσία των κατοίκων της Δρυοπίδας.¹⁶⁶ Δεν γνωστοποιείται ωστόσο, πότε ακριβώς συνέβη η αλλαγή αυτή, πότε ξεκίνησε και πότε ολοκληρώθηκε.

Κατά το παρελθόν, δεδομένου ότι ούτε τα έσοδα της κτηνοτροφίας ούτε της γεωργίας ήταν αρκετά, οι ίδιοι άνθρωποι ασχολούνταν συγχρόνως και με τους δύο κλάδους. Το σύστημα που εφαρμόζονταν στην περιοχή της Δρυοπίδας, είχε ως εξής: Η περιοχή διαιρούνταν σε δύο τμήματα, βόρειο και νότιο, στο ένα εκ των οποίων μεταφέρονταν όλα τα ζωντανά, ενώ στο άλλο οι κάτοικοι ασχολούνταν με την καλλιέργεια της γης· κατά το επόμενο έτος οι χρήσεις αντιστρέφονταν, δηλαδή τα ζωντανά μεταφέρονταν εκ νέου και ξεκινούσαν οι καλλιέργειες στο τμήμα που, μέχρι πρότινος, αυτά βρισκόνταν.¹⁶⁷ Το βόρειο τμήμα που καλούνταν Άνω Γκεριά, περιλάμβανε τις εκτάσεις μεταξύ του ιερού ναού του Αγίου Κωνσταντίνου και άνω, μέχρι το Βελίδι που αποτελούσε τα σύνορα με την περιοχή της Μεσσαριάς, ενώ η Κάτω Γκεριά περιλάμβανε τις εκτάσεις νότια του Αγίου Κωνσταντίνου έως το νότιο άκρο της νήσου. Όταν το έτος ήταν μονό (πχ. 2019), η Γκεριά που (θα) καλλιεργούνταν ήταν η Κάτω, ενώ όταν το έτος ήταν διπλό (δίσεκτο) (πχ. 2020), η Γκεριά που (θα)

---

¹⁵⁸ Βάλληνδας Αντώνης, 1896, σελ. 39

¹⁵⁹ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 18, 86

¹⁶⁰ Πετμεζάς Σωκράτης Δ., 2003, σελ. 39

¹⁶¹ Βάλληνδας Αντώνης, 1896, σελ. 35

¹⁶² Βάλληνδας Αντώνης, 1896, σελ. 40

¹⁶³ Πετμεζάς Σωκράτης Δ., 2003, σελ. 23

¹⁶⁴ Βάλληνδας Αντώνης, 1882, σελ. 38

¹⁶⁵ Βάλληνδας Αντώνης, 1882, σελ. 38

¹⁶⁶ Βάλληνδας Αντώνης, 1882, σελ. 38

¹⁶⁷ Σακκοπούλου Καθλίν Α., 1993, σελ. 10

καλλιεργούνταν ήταν η Πάνω. Οι κάτοικοι της Δρυοπίδας φρόντιζαν να έχουν στην κατοχή τους γαίες τόσο στην Άνω όσο και στην Κάτω Γκεριά ώστε η διαδικασία να λαμβάνει χώρα σε δικές τους ιδιοκτησίες. Έγκαιρο, ονομάζονταν το χωράφι που τύχαινε, για ειδικούς λόγους, να σπαρθεί στη Γκεριά που κατά τη δεδομένη εποχή λειτουργούσε προς όφελος της κτηνοτροφίας.

Εικόνα 63. Το αγροτικό τοπίο της Κύθνου. Πηγή: Βενετούλιας Γιώργης, 2007, σελ. 84

Στην περιοχή της Μεσσαριάς, κατά τις μαρτυρίες των γηγενών, συνέβαινε κάτι αντίστοιχο, με μια σημαντική διαφορά. Οι μεσσαριώτικες γαίες (στο βόρειο δηλαδή τμήμα του νησιού) δεν διαιρούνταν στα δύο, όπως συνέβαινε στις γαίες των Δρυοπιδέων, αλλά οι μετακινήσεις των ζωντανών λάμβαναν χώρα μεταξύ των γειτονικών γαιών, του ίδιου ή διαφορετικού ιδιοκτήτη. Πρόκειται δηλαδή για ανάκατες μετακινήσεις μικρών συνήθως αποστάσεων χωρίς σαφή προσανατολισμό. Μεταξύ των δύο συστημάτων, μεγαλύτερο βαθμό πολυπλοκότητας παρουσιάζει αυτό της Δρυοπίδας, υποδηλώνοντας έτσι ένα υψηλότερο επίπεδο κοινωνικής οργάνωσης και συλλογικών δράσεων.

Είναι άγνωστο πότε αυτό το σύστημα της αμειψισποράς πρωτοεμφανίστηκε. Πιθανόν να αποτελεί προϊόν του 19^{ου} αιώνα, μετά την βαθμιαία αλλαγή ιδιοκτητών στις γαίες του νότου, από τους Μεσσαριώτες κατοίκους στους Δρυοπιδάιους, αφού οι δύο οικισμοί ακολούθησαν παρεμφερή αλλά διαφορετικό τρόπο αντιμετώπισης του ίδιου προβλήματος. Ο Βάλληγδας, παρότι παραθέτει στο σύγγραμμά του ειδικά κεφάλαια για τη γεωργία και την κτηνοτροφία, δεν κάνει κάποια νύξη στο σύστημα αυτό. Η μόνη αναφορά του, που το αφήνει εμμέσως να εννοηθεί, είναι στο κεφάλαιο "10. Έθη Γεωργικά". Πιο συγκεκριμένα αναγράφει ότι όποιος βοσκήσει σε θερισμένο χωράφι,

είναι υποχρεωμένος να οργώσει εκ νέου τον αγρό, υπό την προϋπόθεση ότι δεν είναι κολλήγας.¹⁶⁸

Ανεξάρτητα από το πότε εφαρμόστηκε το σύστημα της αμειψισποράς στην Κύθνο, απεδείχθη ιδιαίτερα ωφέλιμο, καθώς τα λύματα από τα ζωντανά συνέβαλλαν στη λίπανση των εν δυνάμει αγρών, ενώ αποφεύγονταν οι συγκρούσεις μεταξύ του κλάδου της γεωργίας και της κτηνοτροφίας. Η εγκατάλειψή του, κατά τις μαρτυρίες των γηγενών, ανάγεται στις δεκαετίες 1970' - 1980', όταν δηλαδή η εγκαταλείφθηκε η ενασχόληση των κατοίκων με τη γεωργική παραγωγή.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το νησί της Κύθνου δεν είναι ιδιαίτερα ορεινό. Ωστόσο, τα οροπέδια και οι κοιλάδες είναι αρκετά περιορισμένης έκτασης. Προκειμένου, λοιπόν, να συγκρατηθεί το λιγοστό χώμα αλλά και τα όμβρια ύδατα, ώστε να μετατραπούν οι πλαγιές σε καλλιεργήσιμες εκτάσεις, οι κάτοικοι εφήρμοσαν τη μέθοδο καλλιέργειας σε αναβαθμίδες. Κατά τη μέθοδο αυτή, το πρηνές του εδάφους, που ονομάζονταν από τους γηγενείς "γύρος", οριζοντιώνονταν και συγκρατούνταν από λιθοδομές αντιστήριξης, κατασκευασμένες εν ξηρώ. Οι λιθοδομές αυτές καλούνταν "όχτες". Η καλλιέργεια σε αναβαθμίδες, που συναντάται και σε άλλα νησιά των Κυκλάδων, καλείται από τους γηγενείς κάτοικους της Κύθνου "σκάλα". Οι γαίες χωρίζονταν ιδιοκτησιακά, επίσης, με εν ξηρώ κατασκευασμένες πεζούλες, αφού ο σχιστόλιθος αφθονούσε. Οι πεζούλες αυτές εμπόδιζαν συγχρόνως τα ζωντανά να μετακινούνται μεταξύ διαφορετικών ιδιοκτησιών. Ο συνδυασμός των αναβαθμίδων, των λιθοδομών αντιστήριξης και των πεζούλων διαχωρισμού των ιδιοκτησιών, συναρτήσε των άλλων αγροτικών κατασκευών, δίνει έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα στο φυσικό και πολιτιστικό τοπίο του νησιού (εικόνα 63).

Εικόνα 64. Καλυβάρα στην Κύθνο. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

¹⁶⁸ Βάλληγδας Αντώνης, 1882, σελ. 121

Κατά την περίοδο της σποράς και της συγκομιδής οι κάτοικοι του νησιού εγκαθίσταντο σε αγροτικές κατοικίες, τις καλυβάρες (εικόνα 64). Ως κελλιά νοούνταν τόσο οι αγροτικές κατοικίες όσο και οι άλλης χρήσης στεγασμένες κατασκευές της υπαίθρου. Η εγκατάσταση σε αυτά ήταν απαραίτητη στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, καθώς οι οικισμοί κατά τα νεότερα χρόνια ήταν ουσιαστικά μόνο δύο¹⁶⁹ και επομένως οι αποστάσεις μεγάλες ώστε να γίνονται διαδρομές επί καθημερινής βάσης. Όπως και οι άλλες λίθινες κατασκευές της υπαίθρου, τα κελλιά ήταν κατασκευασμένα από σχιστόλιθο που αντλούνταν από το ίδιο το χωράφι, καθώς η μεταφορά του από αλλού θα ήταν ασύμφορη.

Εικόνα 65. Λίχνισμα στην Κύθνο κατά το παρελθόν. (πιθανόν κατά τη δεκαετία του 1970). Πηγή: Αρχείο Συνδέσμου Κυθνίων

Κατά τη συγκομιδή του κριθαριού, τα στάχια συγκεντρώνονταν δίπλα στα αλώνια. Τα αλώνια (εικόνα 63) ήταν κατασκευασμένα σε μικρά υψώματα, ώστε να είναι ευάλωτα σε μέτριας έντασης ανέμους πάσης διεύθυνσης. Κάθε χωράφι ή κάθε ομάδα χωραφιών του ίδιου ιδιοκτήτη διέθετε τουλάχιστον ένα αλώνι. Επομένως, τα αλώνια ήταν σχεδόν πάντα περισσότερα από τους ιδιοκτήτες. Κατά το αλώνισμα τεμαχίζονταν τα στάχια προκειμένου στη συνέχεια να επιτελεστεί η διαδικασία του λιχνίσματος (εικόνες 65, 66). Κατά τη διαδικασία αυτή, με τη βοήθεια μιας πιρούνας¹⁷⁰ ρίπτονταν στον αέρα τα προϊόντα του αλέσματος, ενώ ο άνεμος παρέσυρε τα στάχια και ο

---

¹⁶⁹ Ο οικισμός των Λουτρών αποτελούσε το επίγειο της Μεσσαριάς και δεν διέθετε παρά μερικές μόνο κατοικίες.

¹⁷⁰ Πρόκειται για εργαλεία αρχικά ξύλινα, στη συνέχεια με μεταλλική απόληξη. Συνδυαστικά φαίνεται από την εικόνα 69 πως χρησιμοποιούνταν, τουλάχιστον κατά τον 20^ο αιώνα και άλλα εργαλεία, όπως φτυάρια.

καρπός έπεφτε στο έδαφος. Ακολουθούσε το κοσκίνισμα¹⁷¹ ώστε να απομακρυνθούν και τα μεγαλύτερα στάχυα (κόνταλα), τα οποία εξαιτίας του βάρους τους δεν απομακρύνονταν από τον αέρα και να απομονωθεί ο καρπός. Πρέπει να επισημανθεί ότι ο καρπός δεν ξεπλένονταν, όπως συνήθως σε άλλα μέρη της Ελλάδας, πολύ πιθανόν λόγω των περιορισμένων σχετικά υδάτων.

Εικόνα 66. Λίχνισμα στην Κύθνο κατά το παρελθόν (πιθανόν κατά τη δεκαετία του 1970). Πηγή: Αρχείο Συνδέσμου Κυθνίων

Μόλις ολοκληρώνονταν η παραπάνω διαδικασία ξεκινούσε αυτή του λακκιάσματος. Σε ειδικά κελλιά, τα οποία λειτουργούσαν ως αποθηκευτικοί χώροι, αποθηκεύονταν τα στάχυα, που αποτελούσαν την τροφή των ζωντανών για όλο το διάστημα του χειμώνα. Τα στάχυα ρίπτονταν από μια οπή στη μέση περίπου του δώματος των κελλιών, που καλούνταν "κάπασος". Στα μεγάλα κελλιά υπήρχαν δύο κάπασοι, ένας μικρός και ένας μεγάλος. Εν συνέχεια, τα στάχυα συμπιέζονταν προς τα τοιχώματα των κελλιών, δημιουργώντας και πάλι κενό κάτω από την οπή. Μόλις τα στάχυα δημιουργούσαν συμπαγή μάζα και δημιουργούνταν το επιθυμητό κενό, ρίπτονταν από την οπή οι καρποί του κριθαριού. Κατά την ολοκλήρωση της

¹⁷¹ Τα μεγάλα κόσκινα σιτηρών, που χρησιμοποιούνταν από δύο άτομα συγχρόνως, καλούνταν από τους γηγενείς δρεμόνια.

διαδικασίας, ο κάπασος καλύπτονταν με λίθινη πλάκα και στεγανώνονταν από αυτοσχέδιο πηλό, που παρασκευάζονταν επιτόπου.

Σε περίπτωση που το κελλί ήταν μικρό ή τα προϊόντα πολλά, δημιουργούνταν οι "εξώλακκοι". Πρόκειται για διανοίξεις οπών μικρού βάθους στο φυσικό έδαφος, όπου τοποθετούσαν το κριθάρι. Μεταξύ αυτού και του φυσικού εδάφους τοποθετούνταν ένα φυτό, ο αγούδουρος. Οι οπές δεν είχαν μεγάλο βάθος για να μην επηρεάζεται ο καρπός από υγρασία. Έτσι, κατά την τοποθέτησή του στις οπές, εξείχε της στάθμης του φυσικού εδάφους, δημιουργώντας κωνικό σχήμα. Στη συνέχεια καλύπτονταν από αγούδουρο και τέλος χώμα,¹⁷² ώστε να προστατευτεί από τα έντομα. Κατά το ξελάκκισμα, πρώτα εξαгонταν το περιεχόμενο των εξωλάκκων και μετά των κελλιών, καθώς το πρώτο ήταν εκτεθειμένο στις καιρικές συνθήκες, ιδίως στις πιθανές βροχοπτώσεις, που θα κατέστρεφαν τον καρπό. Το ξελάκκισμα των εξωλάκκων λάμβανε χώρα συνήθως περί το μήνα Σεπτέμβριο, προκειμένου να ελαχιστοποιηθεί η υγρασία στο εσωτερικό τους. Σε περίπτωση μεγάλης παραμονής του κριθαριού στο εσωτερικό του εξώλακκου "άναβε", ήτοι αναπτύσσονταν σε αυτό μικρά έντομα.

Η διαδικασία του λακκιάσματος αποτελούσε έναν ανέξοδο, προσωρινό χώρο αποθήκευσης. Παράλληλα, φαίνεται πως είχε επιπρόσθετα οφέλη, τα οποία όμως δεν είναι σαφώς καθορισμένα. Άλλοι εκ των γηγενών υποστηρίζουν πως η διαδικασία αυτή συνέβαλλε στην προστασία του καρπού από ασθένειες ενώ άλλοι ότι το άχυρο λειτουργούσε ως προστατευτικό στρώμα για την υγρασία, οπότε το κριθάρι "ψήνονταν". Ακόμα, ορισμένοι υποστηρίζουν ότι με τις παραπάνω μεθόδους αποκρύπτονταν ο καρπός από τα ζωντανά και άλλοι ότι η τεχνική αυτή αποθήκευσης αποθάρρυνε τυχών απόπειρες κλοπής, καθώς απαιτούσε τουλάχιστον δύο άτομα για την απόσπαση του καρπού. Δεν αποκλείεται όλες οι παραπάνω μαρτυρίες να ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Οι καρποί που προορίζονταν για άμεση κατανάλωση τοποθετούνταν σε σάκους και οδηγούνταν στους μύλους, ώστε να παραχθεί αλεύρι.

Για την παραγωγική δραστηριότητα του νησιού υπάρχουν αναφορές από πλήθος πηγών, όπως διηγήσεις περιηγητών, επιστημονικές μελέτες ή διηγήσεις γηγενών. Συγχρόνως, καθ' όλο το διάστημα της νεότερης εποχής επέδρασαν καταλυτικές συνθήκες που επηρέασαν την παραγωγή του νησιού. Στις γραμμές που ακολουθούν θα πραγματοποιηθεί μια παράθεση των γεγονότων αυτών με χρονολογική σειρά.

Περί τα τέλη του 17^{ου} αιώνα επισκέφθηκε το νησί της Κύθνου ο περιηγητής Olfert Dapper. Στο έργο του γίνεται μια σύντομη αναφορά για το νησί της Κύθνου.¹⁷³ Ανάμεσα στα άλλα προϊόντα, αναγράφει ότι το νησί είναι πλούσιο σε σιτηρά.

Το 1700 επισκέφτηκε το νησί της Κύθνου ο Γάλλος περιηγητής Tournafort. Στο έργο του αναφέρει, ανάμεσα στα άλλα προϊόντα, ότι οι κάτοικοι παράγουν λίγο σιτάρι και πολύ κριθάρι.¹⁷⁴ Όπως και ο Dapper όμως, δεν προχώρησε σε ποσοτική καταγραφή των δύο αυτών ειδών, όπως έκανε για άλλα, για παράδειγμα το μετάξι.

¹⁷² Κάποιοι μαρτυρίες θέλουν, αντί για αγούδουρο, φρύγανα ή άχυρα.

¹⁷³ Dapper Olfert, 1703, σελ. 773

¹⁷⁴ Tournafort Joseph Pitton, 1717, σελ. 326

Κατά το διάστημα μεταξύ των ετών 1738 και 1739 επισκέφτηκε την Κύθνο ο περιηγητής Sandwich John Montagu. Στο έργο του¹⁷⁵ γίνεται αναφορά στα είδη που παρήγαγε το νησί κατά την εποχή της επίσκεψής του. Ανάμεσα στα άλλα αναφέρει τα δημητριακά, χωρίς να ξεχωρίζει όμως συγκεκριμένα είδη. Το μόνο είδος εξαγωγής που αναγράφει είναι το μετάξι.

Η επόμενη αναφορά σε αλέσιμα είδη, γίνεται από τον περιηγητή Frieseman (1789). Ο περιηγητής αναφέρει¹⁷⁶ ότι το νησί ήταν καλά καλλιεργημένο και ότι παρήγαγε, ανάμεσα στα άλλα, λίγο σιτάρι και πολύ κριθάρι. Αναφέρει επίσης το κριθάρι ανάμεσα στα προϊόντα που ήταν σε πλεόνασμα. Με την αναφορά αυτή υπονοεί πιθανόν ότι το προϊόν αυτό εξάγονταν εκτός του νησιού. Δεν προχωράει όμως στον προσδιορισμό των περιοχών στις οποίες εξάγονταν ούτε σε καταγραφή της εξαγόμενης ποσότητας.

Από τις παραπάνω πληροφορίες, φαίνεται πως μέχρι τη σύσταση του ελληνικού κράτους οι περιηγητές δεν κατέφυγαν σε ποσοτικά δεδομένα, τουλάχιστον για την περίπτωση του κριθαριού. Το κριθάρι αποτέλεσε ένα από τα κατεξοχήν προϊόντα του νησιού, χωρίς όμως να είναι γνωστή η παραγόμενη ποσότητα ώστε να συγκριθεί με τον πληθυσμό του νησιού. Παράλληλα, φαίνεται πως η παραγωγή συχνά ξεπερνούσε την εγχώρια κατανάλωση που είχε ως συνεπακόλουθο εμπορικές δραστηριότητες για την εξαγωγή της περισσευούμενης ποσότητας.

Το 1836 επισκέφτηκαν το νησί της Κύθνου ο Λουδοβίκος Ρος και ο Χριστιανός Χάνσεν, προκειμένου να προχωρήσουν στη σύνταξη μιας μελέτης για την καλύτερη αξιοποίηση των θερμών πηγών της περιοχής των Λουτρών και του εκσυγχρονισμού των υφιστάμενων εγκαταστάσεων. Στα κείμενα που άφησε πίσω του,¹⁷⁷ ο Ρος γράφει ότι στο νησί καλλιεργούνταν κυρίως κριθάρι, με ετήσια παραγωγή 40.000 κιλά (του έτους 1835). Επισημάνει επίσης, ότι το κριθάρι δεν αποτελούσε προϊόν εξαγωγής αλλά απευθύνονταν αποκλειστικά στην εντός του νησιού κατανάλωση, διότι οι κάτοικοι τρέφονταν αποκλειστικά με κριθινο ψωμί. Πέραν του κριθαριού αναφέρει ότι καλλιεργούνταν και πολύ λίγο σιτάρι. Εκτός από τα παραπάνω, τα υπόλοιπα προϊόντα παραγωγής του νησιού κατά τη δεδομένη περίοδο δεν σχετίζονται με την άλεση.

Ο συγγραφέας Βάλληγδας, ανάμεσα στα άλλα, κάνει νύξη στην παραγωγή του νησιού κατά την εποχή συγγραφής του έργου του (1882).¹⁷⁸ Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει ότι η παραγωγή χρειαζόταν περισσότερη προσοχή και επιστημονική συμβολή, διότι οι καλλιέργειες δεν απέδιδαν πολύ και οι γεωργοί ασχολούνταν συγχρόνως και με την κτηνοτροφία. Μόνο από το κριθάρι έβγαζαν κάποια έσοδα, τα οποία όμως δεν επαρκούσαν. Το κριθάρι της Κύθνου διακρίνονταν για την ποιότητά του, το βάρος, την λευκότητα και την καθαρότητά του. Η ετήσια παραγωγή κριθαριού και σμιγού επί των ημερών του συγγραφέα ανέρχονταν σε 40.000 κιλά. Το ένα τέταρτο περίπου της παραγωγής αυτής, πλεόναζε και εξάγονταν εκτός του νησιού. Κατά τον Βάλληγδα, παρά την ανυδρία του, το οροπέδιο της Μεσσαριάς δεν ενδείκνυτο να

---

¹⁷⁵ Sandwich John Montagu, 1799, σελ. 89

¹⁷⁶ Frieseman Hendrik, 1789, σελ. 131

¹⁷⁷ Haugsted Ida, 1987, σελ. 21-22

¹⁷⁸ Βάλληγδας Αντώνης, 1882, σελ. 20-24

καλλιεργηθεί για άλλα είδη πέραν του κριθαριού, εξαιτίας του ισχυρού βορεινού άνεμου.¹⁷⁹

Το έτος 1864 ιδρύθηκε η ελληνική ζυθοποιία Φιξ. Η σύσταση μιας μεγάλης βιομηχανίας μπύρας στον ελλαδικό χώρο, το προϊόν της οποίας χρησιμοποιούσε ως πρώτη ύλη κριθάρι, λειτούργησε ως καταλύτης στην παραγωγική δραστηριότητα του νησιού της Κύθου και στις εξαγωγές αυτού. Φαίνεται, όπως αποδεικνύουν τα στοιχεία από τα έγγραφα του Βάλληνδα που αναλύθηκαν παραπάνω, ότι εντός του 19^{ου} αιώνα η εξαγωγή ήταν ακόμα περιορισμένη. Μέχρι στιγμής δεν έχουν βρεθεί τεκμήρια που να υποδηλώνουν ότι το εξαγόμενο προϊόν του 19^{ου} αιώνα σχετιζόταν με την τροφοδοσία της ζυθοποιίας.

Από τις παραπάνω πληροφορίες διακρίνεται πως ο 19^{ος} αιώνας προχώρησε σε ποσοτικοποίηση των δεδομένων της παραγωγής, η οποία φαίνεται να διατηρήθηκε σταθερή κατά τη διάρκειά του. Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι οι συνθήκες εντός του ελληνικού κράτους μετά την απελευθέρωση ήταν σημαντικά διαφορετικές με αυτές των προηγούμενων αιώνων στην ίδια περιοχή. Η πειρατεία στη θάλασσα πρέπει να περιορίστηκε αρκετά νωρίτερα από τις ληστείες στο επαρχιακό οδικό δίκτυο της χερσαίας Ελλάδας, που είχε ως συνεπακόλουθο οι πλωτές μεταφορές να καταστούν προτιμότερες από τις χερσαίες.¹⁸⁰ Παράλληλα, στο σύνολο του ελλαδικού χώρου απουσίαζε αμαξιτό οδικό δίκτυο, που καθιστούσε τη χρήση του τροχού αδύνατη. Η απουσία αυτή αύξανε την τιμή των δημητριακών στη νέα πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους, που είχε ως αποτέλεσμα να προτιμάται η εισαγωγή τους δια θαλάσσης, από την Τουρκία και τη Ρωσία.¹⁸¹ Τα αίτια επιλογής όμως εισαγόμενου σίτου από τις χώρες του εξωτερικού ανάγονται και στη χαμηλή τιμή του έναντι της εγχώριας παραγωγής.¹⁸² Δεν είναι επακριβώς καθορισμένο αν οι παραπάνω συνθήκες επηρέασαν θετικά ή αρνητικά την παραγωγή της εξεταζόμενης νήσου. Η εγγύτητά της στο λιμάνι του Πειραιά και η ανάγκη για πλωτές μεταφορές σιτηρών συναρτηθεί των μικρών εξαγωγών που παρατηρούνται περί τα τέλη του 19^{ου} αιώνα τάσσονται υπέρ της θετικής επιρροής. Ωστόσο, το κύριο προϊόν εισαγωγής από τις χώρες του εξωτερικού ήταν ο σίτος και όχι το κριθάρι, στοιχείο που τάσσεται υπέρ της αρνητικής ή ουδέτερης επιρροής. Από την απομείωση του συνολικού αριθμού των ανεμόμυλων του νησιού κατά τον 19^ο αιώνα, βάσει των μαρτυριών των προηγούμενων κεφαλαίων, φαίνεται πως οι επιπτώσεις ήταν μάλλον αρνητικές.

Ο συγγραφέας Γούναρης, ανάμεσα στα άλλα, κάνει νύξη στην παραγωγή του νησιού κατά την εποχή συγγραφής του έργου του (1938).¹⁸³ Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει ότι η ετήσια παραγωγή κριθαριού και σμιγαδιού ανέρχονταν σε 5000 ξάγια, ήτοι 44.870 κιλά περίπου. Από την τιμή αυτή παρατηρείται ότι η παραγωγή κριθαριού παρουσίασε μικρές αυξήσεις από αυτή του προηγούμενου αιώνα. Από τα δεδομένα αυτά, φαίνεται πως η Κύθνος αποτελεί μια εξαίρεση για το σύνολο του ελλαδικού χώρου, που θέλει αύξηση του σιταριού και της βρώμης εις βάρος του κριθαριού, για το διάστημα 1860-1950.¹⁸⁴ Ο συγγραφέας επισημαίνει ότι και κατά την εποχή του, ο κρίθινος άρτος αποτελούσε την κυριότερη τροφή των κατοίκων του νησιού. Τέλος, ο

¹⁷⁹ Βάλληνδας Αντώνης, 1882, σελ. 13

¹⁸⁰ Σπαθάρη Έλση, 1995, σελ. 244, Πατρώνης Βασίλης, 2015, σελ. 45

¹⁸¹ Πατρώνης Βασίλης, 2015, σελ. 45, Πετμεζάς Σωκράτης Δ., 2003, σελ. 300

¹⁸² Πετμεζάς Σωκράτης Δ., 2003, σελ. 111

¹⁸³ Γούναρης Αντώνιος, 1938, σελ. 32-33

¹⁸⁴ Πετμεζάς Σωκράτης Δ., 2003, σελ. 126

συγγραφέας αναφέρει ότι το κριθάρι του νησιού εκρίθη ως το πλέον καταλληλότερο για την παρασκευή ζύθου και επομένως κατά τα τελευταία έτη εξαγόταν στα εργοστάσια ζυθοποιίας των Αθηνών. Η μνεία στις ζυθοποιίες μαρτυρά ότι η εξαγωγή είχε λάβει μεγάλες διαστάσεις σε σχέση με τις προγενέστερες περιόδους. Παρά ταύτα, δεδομένου ότι η κύρια τροφή των κατοίκων παρέμενε ο κρίθινος άρτος, υποδηλώνει ότι οι εξαγωγές αφορούσαν μέρος της παραγόμενης ποσότητας και όχι το σύνολο ή την πλειοψηφία της.

Ευθύς μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, τα παραδοσιακά επαγγέλματα συνέχισαν την προπολεμική τους ροή, αν και όπως απεδείχθη, διάνυσαν την τελευταία τους φάση. Η παραγωγή του νησιού πρέπει να σημείωσε σημαντικές αυξήσεις, φτάνοντας στο απόγειό της. Κατά τους γηγενείς, μέχρι και το 1960 περίπου "σπέρνονταν ακόμα και τα βράχια". Σύμφωνα με τοπική εφημερίδα (της Μεσσαριάς) της εποχής¹⁸⁵ περί το έτος 1958 η παραγωγή κριθαριού έφτασε τις 403.000 οκάδες, ήτοι 516.646 κιλά. Δεν είναι σαφές αν το άρθρο αναφέρεται στην παραγωγή ολόκληρου του νησιού ή μονάχα της Μεσσαριάς. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες των κατοίκων της Δρυοπίδας, η παραγωγή αυτής και μόνο, προσέγγιζε τους 800 τόνους κριθάρι ετησίως. Λαμβάνοντας υπόψη την έκταση του νησιού (99,26 km²), αλλά και τη παραγωγική δυναμική ενός μέσου χωραφιού (40 οκάδες ανά 3 στρέμματα),¹⁸⁶ θεωρώντας αμελητέες τις εκτάσεις των οικισμών και τις ακατάλληλες για καλλιέργεια εκτάσεις, προκύπτει ότι η δυνατότητα παραγωγής του νησιού ανέρχονταν σε 1.696,684 τόνους ετησίως (από το οποίο το κριθάρι θα αποτελούσε το μεγαλύτερο ποσοστό). Έτσι, παρά τις υπερβολές της προαναφερθείσας προφορικής μαρτυρίας αλλά και του άρθρου της τοπικής εφημερίδας, εν συγκρίσει των προγενέστερων περιόδων, η παραγωγή κριθαριού, αυτή συμβαδίζει με τους πρόχειρους υπολογισμούς. Συνεπώς, αν δεν άγγιξε τους αριθμούς αυτούς, τουλάχιστον πρέπει να σημείωσε θεαματική αύξηση κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Ολοένα και μεγαλύτερες ποσότητες εξαγόταν προς τη ζυθοποιία Φιξ, αφού η ποιότητα του κριθαριού της Κύθνου το καθιστούσε περιζήτητο σύμφωνα με τους γηγενείς, αλλά και τη βιβλιογραφία (βλ. σελ. 101). Το παραγόμενο προϊόν συγκεντρώνονταν στις ακτές, απ' όπου και φορτώνονταν σε καΐκια για να μεταφερθεί στο λιμάνι του Πειραιά. Η παραγωγή σε σιτάρι, όπως και τις προγενέστερες περιόδους ήταν σχετικά περιορισμένη, σε σύγκριση πάντα με το κριθάρι, ενώ περιοριζόνταν αποκλειστικά στην περιοχή της Μεσσαριάς, ήτοι στο βόρειο τμήμα της νήσου.

Παρά την καλπάζουσα πορεία της αγροτικής παραγωγής, φαίνεται πως η μεταπολεμική κοινωνία της Κύθνου ακολούθησε εντελώς διαφορετική οδό από αυτή των προγενέστερων αιώνων. Μεταπολεμικά πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες σημαντικές μεταβολές στην παραγωγική δραστηριότητα του νησιού, που διατάραξαν τις προγενέστερες ισορροπίες. Οι αλλαγές φαίνεται να ξεκίνησαν ήδη από τη δεκαετία του 1950. Κατά τις αρχές της δεκαετίας πρέπει να ξεκίνησε η εισαγωγή σταρένιου αλευριού από περιοχές εκτός Κύθνου. Η επιλογή αυτή πιθανόν να ανάγει τις καταβολές της στο χαμηλότερο κόστος του εισαγόμενου προϊόντος έναντι του εγχώριου, όπως συνέβη και κατά τον περασμένο αιώνα στην πόλη των Αθηνών. Έκτοτε, διαταράχθηκαν οι διατροφικές συνήθειες των κατοίκων, που μέχρι πρότινος τρέφονταν σχεδόν αποκλειστικά με κρίθινο άρτο. Συγχρόνως, η αλματώδης αύξηση του βιοτικού και οικονομικού τους επιπέδου, συνετέλεσε με τη σειρά της σε τροποποίηση της τοπικής

¹⁸⁵ Μενεΐδης Κωστής, 1958, σελ. 3

¹⁸⁶ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 25, 36

κουζίνας και στην εισαγωγή ακριβότερων ειδών προς κατανάλωση. Κατά ορισμένες μαρτυρίες, εκτός από σιτάρι, εισάγονταν στο νησί της Κύθνου και κριθάρι(!) από τον Καναδά. Οι λόγοι της εισαγωγής αυτής δεν ήταν άλλοι από το χαμηλό κόστος του εισαγόμενου προϊόντος, αλλά και από την ποιότητα του εγχώριου κριθαριού, απαραίτητη για την παραγωγή ζύθου. Έτσι, κρίθηκε περισσότερο συμφέρουσα η εξαγωγή του εγχώριου κριθαριού, η οποία προσέφερε ένα καλό και σίγουρο εισόδημα στους Κύθνιους αγρότες και η εισαγωγή δημητριακών διαφορετικής ποιότητας με χαμηλότερη τιμή για να καταναλωθεί στο νησί. Παράλληλα, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι διατροφικές συνθήκες σταδιακά άλλαζαν καθ' όλη τη δεκαετία του 1950 και ο κριθίνος άρτος αντικαθίσταντο από άλλες τροφές, ελαχιστοποιούνταν τα κίνητρα της εγχώριας κατανάλωσης και αυξάνονταν αυτά της εξαγωγής. Πολύ πιθανόν να συνέβη συγχρόνως και το αντίστροφο φαινόμενο, ήτοι τα υψηλά κίνητρα εξαγωγής να αποτέλεσαν μια εκ των αιτιών της αλλαγής των διατροφικών συνηθειών των κατοίκων.

Η εξαγωγή του συνόλου σχεδόν του κριθαριού, η εισαγωγή δημητριακών από άλλες περιοχές και οι αλλαγές στις διατροφικές συνήθειες των κατοίκων του νησιού είχαν ως συνεπακόλουθο την εγκατάλειψη των ανεμόμυλων του νησιού. Το εξαγόμενο κριθάρι στις ζυθοποιίες των Αθηνών, χρησιμοποιούνταν στη μορφή του καρπού για την παρασκευή βύνης. Έτσι, δεν απαιτούνταν άλεση στους μύλους. Παράλληλα, ο εισαγόμενος σίτος ήταν ήδη αλεσμένος και συνεπώς παρέκαμπτε το στάδιο της εγχώριας άλεσης. Φαίνεται, λοιπόν, πως η περίπτωση των ανεμόμυλων της Κύθνου δεν ξέφυγε του κανόνα που ανάγει την εγκατάλειψη των μύλων των Κυκλάδων στην εισαγωγή σιταριού,¹⁸⁷ αλλά εντάχθηκε πλήρως σε αυτόν με μία χρονική υστέρηση. Οι ανεμόμυλοι της Μεσσαριάς φαίνεται πως εγκαταλείφθηκαν προγενέστερα αυτών της Δρουπίδας, τουλάχιστον η πλειοψηφία τους, αφού σύμφωνα με μαρτυρίες γηγενών, οι Χωραΐτες κάτοικοι έρχονταν στη Δρουπίδα για να αλέσουν για να εξυπηρετηθούν ταχύτερα.

Κατά την εποχή αυτή εισήχθη επίσης νέα τεχνολογία στο νησί, στον τομέα της άλεσης. Κατά τις δεκαετίες του 1950 - 1960 εκτοπίστηκε και αντικαταστάθηκε η προβιομηχανική τεχνολογία των ανεμόμυλων από τη βιομηχανική των αποκαλούμενων "μηχανικών μύλων". Κατά την εμφάνισή τους, ήδη οι συμβατικοί ανεμόμυλοι είχαν στην πλειοψηφία τους εγκαταλειφθεί. Ωστόσο, με τη σειρά τους συνέβαλαν στην οριστική τους εγκατάλειψη. Οι μύλοι αυτοί χρησιμοποιούσαν ορυκτούς πόρους για την άλεση των δημητριακών. Στην Κύθνο λειτούργησαν τέσσερεις μηχανικοί μύλοι, δύο στη Μεσσαριά και δύο στη Δρουπίδα. Στη Μεσσαριά, ο πρώτος λειτούργησε στην περιοχή του Κατωχωρίου, απέναντι από το ναό του Αγίου Σάββα, με ιδιοκτήτη το Γιώργο Αγιοπετρίτη. Ο δεύτερος λειτούργησε λίγα χρόνια αργότερα στο Απανωχώρι, με ιδιοκτήτη τον Λεβαντή¹⁸⁸ πλησίον του ναού του Θεολόγου. Στο κτήριο αυτό σήμερα κατοικεί ο ένας εκ των ζώντων σήμερα μυλωνάδων της Μεσσαριάς, ο Νικολός Λεβαντής (Καλουμάρας). Στη Δρουπίδα, ο ένας μύλος ανήκε στον Μπαρμπαμιχάλη Χίο¹⁸⁹, ενώ ο δεύτερος στον Αντώνη Γιαννισάνη. Ο πρώτος βρισκόταν στην άκρη του οικισμού από την έξοδο του νεκροταφείου (εικόνα 67), ενώ ο άλλος στην περιοχή του Νεροφαώματος. Ο τελευταίος φαίνεται πως τερμάτισε τη λειτουργία του σχετικά

---

¹⁸⁷ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 72

¹⁸⁸ Το μικρό του όνομα δεν κατέστη δυνατόν να γνωστοποιηθεί στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης.

¹⁸⁹ Κατά ορισμένες μαρτυρίες ανήκε στον Ζαμπέτα Αντώνη. Ίσως πρόκειται για τον επόμενο ιδιοκτήτη του.

πρώωρα, κατά το 1960 περίπου. Στους μηχανικούς μύλους της Δρυοπίδας είναι γνωστό ότι φέρνανε κριθάρι για άλεσμα και οι Χωραϊτες κάτοικοι, όπως δηλαδή συνέβαινε και στους ανεμόμυλους κατά την ίδια περίπου περίοδο. Η θέση τους εντός των οικισμών τους καθιστούσε πιο προσιτούς από τους συμβατικούς, ενώ ήταν ευκολότεροι στη χρήση τους από τους μυλωνάδες. Παράλληλα, δεν υφίσταντο εξάρτηση από τον άνεμο, ενώ ο κίνδυνος καταστροφής του μηχανισμού από τις καιρικές συνθήκες εξέλειπε. Τέλος, η παραγωγή των μύλων αυτών ήταν η διπλάσια των συμβατικών. Παρά ταύτα, μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα έπεσαν σε αδράνεια και εντός της δεκαετίας του 1970 ή το πολύ κατά τις αρχές της επόμενης δεκαετίας είχαν όλοι τους εγκαταλειφτεί, κατά τις μαρτυρίες των κατοίκων. Τα αίτια της μικρής περιόδου για την οποία λειτούργησαν οι μηχανικοί μύλοι ανάγονται, όπως φαίνεται, στα ίδια αίτια για τα οποία εγκαταλείφθηκαν και οι συμβατικοί ανεμόμυλοι.

Εικόνα 67. Ο μηχανικός μύλος στην έξοδο του νεκροταφείου. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Βάσει των παραπάνω, φαίνεται πως η δεκαετία του 1960 αποτέλεσε το μεταβατικό στάδιο μεταξύ του τρόπου ζωής του παρελθόντος και του παρόντος. Εκτός από τη βαθμιαία μετάβαση από την προβιομηχανική στη βιομηχανική εποχή, κατά το διάστημα αυτό η παραγωγή κριθαριού βρισκονταν στο απόγειό της, ενώ οι κάτοικοι του νησιού σταμάτησαν να τρέφονται με αυτό, εξήγαγαν την πλειοψηφία του και αντ' αυτού εισήγαγαν αλεύρι από αλλού.

Η γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή συνέχισε να αποτελεί τη βάση της οικονομίας στο νησί έως και τις δεκαετίες του 1970 και του 1980.¹⁹⁰ Από τις ιστορικές φωτογραφίες που ανάγονται στη δεκαετία του 1970 φαίνεται ότι οι γαίες ήταν ακόμα καλλιεργημένες. Κατά τις δεκαετίες, ωστόσο, αυτές, η παραγωγή δεν έμεινε σταθερή,

¹⁹⁰ Νίκος Μαρτίνος, 2008, σελ. 37

αλλά μειώνονταν με ταχείς ρυθμούς, μέχρι την οριστική εγκατάλειψη του αγροτικού τομέα. Οι λόγοι της συρρίκνωσης της παραγωγής είναι αρκετοί. Για την αλλαγή των διατροφικών συνηθειών των κατοίκων έγινε ήδη λόγος. Οι κυβερνήσεις της στρατιωτικής δικτατορίας (1967-1974) προκειμένου να προωθήσουν τα ελληνικά προϊόντα, ιδίως κρέατα, έδωσαν κίνητρα ανάπτυξης της εγχώριας κτηνοτροφίας. Έτσι σταδιακά, το νησί από γεωργικό μετατράπηκε σε κτηνοτροφικό. Παράλληλα, ήδη από τα τέλη του εμφυλίου πολέμου και ιδίως κατά τη δεκαετία του 1960 ξεκίνησε η εσωτερική μετανάστευση των κατοίκων της νήσου, κατά κύριο λόγο στην πόλη των Αθηνών.¹⁹¹ Ανάμεσα στα άλλα, στα αίτια αυτής συμπεριλαμβάνεται και η απουσία υποδομών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, όπως μαρτυρούν οι κάτοικοι. Έτσι, σταδιακά οι γαίες της νήσου ξεκίνησαν να εγκαταλείπονται. Από τις μαρτυρίες των κατοίκων της Δρυοπίδας, οι πρώτες γαίες που εγκαταλείφθηκαν ήταν αυτές στα δυτικά του οικισμού (πριν τη δεκαετία του 1970), που εκτείνονταν από αυτόν έως τις περιοχές της Επισκοπής και του Μέριχα. Οι ανατολικές και οι νότιες εκτάσεις, που ήταν και οι πιο εύκολες στην εκμετάλλευση, συνέχισαν να καλλιεργούνται για μερικές ακόμα δεκαετίες. Δεν είναι σαφές αν η εγκατάλειψη των γαίων αυτών έγινε συμπτωματικά ή εξαιτίας του ανάγλυφου και της προσβασιμότητας της εν λόγω περιοχής. Στη Μεσσαριά, φαίνεται πάντως πως οι γαίες δεν εγκαταλείφθηκαν με κάποια συγκεκριμένη γεωγραφική σειρά. Και πάλι, μέσα από τις μαρτυρίες των γηγενών, φαίνεται πως αρχικά (περί τη δεκαετία του 1950) εγκατέλειψαν το νησί οι οικονομικά ασθενέστεροι γαιοκτήμονες, που είχαν στην κατοχή τους τις μικρότερες γαίες. Η μετανάστευση στην πρωτεύουσα δεν ήταν πάντα μόνιμη. Κατά ορισμένες μαρτυρίες πολλές εκ των οικογενειών που επέλεξαν να μείνουν στο νησί προέβησαν σε μία μέση λύση προκειμένου να ανταπεξέλθουν οικονομικά: Οι άντρες μετακινούνταν εποχιακά στην Αθήνα για την εξεύρεση μισθωτής εργασίας, ενώ οι γυναίκες έμεναν πίσω και ασχολούνταν με την αγροτική παραγωγή.

Ένα ακόμα βασικό αίτιο της εγκατάλειψης του αγροτικού τομέα ήταν η σύγκρουση των χρήσεων γης. Οι αγροτικές εργασίες, αν και ανέκαθεν αποτελούσαν την κύρια χρήση της υπαίθρου του νησιού, τις δεκαετίες αυτές όπως ήδη αναφέρθηκε σταδιακά εγκαταλείφθηκαν και έχασαν τη δυναμική τους. Την ίδια εποχή διαδόθηκε στον ελλαδικό χώρο ένα νέο φαινόμενο, αυτό της οικοδόμησης εξοχικών κατοικιών. Η εγκατάσταση του πληθυσμού στην πρωτεύουσα και η βελτίωση του οικονομικού του επιπέδου, έδωσε τη δυνατότητα στους ξενιτεμένους να ανεγείρουν εποχιακές κατοικίες στους τόπους καταγωγής τους προκειμένου να μην χάσουν την επαφή τους με αυτόν.¹⁹² Παράλληλα, Έλληνες και ξένοι έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για αγορά γης σε παραλιακές τοποθεσίες, ενώ το ενδιαφέρον φάνηκε αρκετά εντονότερο μετά την καθιέρωση του Σαββάτου ως αργία.¹⁹³ Πρέπει να σημειωθεί ότι οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις πλησίον της θάλασσας ήταν λιγότερο παραγωγικές και για το λόγο αυτό μάλιστα δίδονταν συχνά ως προίκα στις κόρες της οικογενείας, σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες. Έτσι, για τις περιοχές αυτές υπήρχε ένα επιπρόσθετο κίνητρο αλλαγής χρήσης. Στο πλαίσιο αυτό, λαμβάνοντας υπόψη την εγγύτητά της στο λιμάνι του Πειραιά, η ύπαιθρος της Κύθνου απώλεσε την αρχική της υπόσταση και το παρθένο της τοπίο. Νέα οικιστικά συγκροτήματα δημιουργήθηκαν σε περιοχές που είχαν καθαρά γεωργικό χαρακτήρα, τα οποία εξελίχθηκαν σε οικισμούς, με κυριότερο

¹⁹¹ Νίκος Μαρτίνος, 2008, σελ. 41

¹⁹² Φιλιππίδης Δημήτρης, 1994, σελ. 9

¹⁹³ Φιλιππίδης Δημήτρης, 1994, σελ. 9

αυτόν του Μέριχα.¹⁹⁴ Ουδείς εκ των οικισμών αυτών εξελίχθηκε βάσει σχεδίου.¹⁹⁵ Πολύ σύντομα, εν όψει της τουριστικής ανάπτυξης του νησιού προέκυψαν επιπρόσθετες ανάγκες δόμησης, προκειμένου να στεγαστούν εποχιακά οι επισκέπτες, αλλά και να εξυπηρετηθούν κατά την παραμονή τους στο νησί. Στην κατεύθυνση αυτή συνέβαλε η κατασκευή του και επιβατικού λιμένα στο Μέριχα το 1974. Έτσι, πολύ σύντομα αναδύθηκε ο τριτογενής τομέας παραγωγής με έμφαση σε υπηρεσίες άμεσα σχετιζόμενες με τον τουρισμό. Λαμβάνοντας υπόψη την απουσία μιας συνολικής αναπτυξιακής στρατηγικής, δεν ήρθαν μόνο σε σύγκρουση οι χρήσεις γης, αλλά και οι τρεις παραγωγικοί τομείς μεταξύ τους.¹⁹⁶ Από τη σύγκρουση αυτή, ηττημένος απεδείχθη ο πρωτογενής τομέας, εις βάρος του οποίου βαθμιαία αναδείχθηκε αρχικά ο κλάδος των κατασκευών και τέλος ο τριτογενής τομέας παραγωγής με έμφαση στις υπηρεσίες του τουρισμού. Έκτοτε, η εγκατάλειψη του αγροτικού τομέα ήταν θέμα χρόνου.

Το έτος 1983 η ζυθοποιία Φιξ κήρυξε πτώχευση, κάτι που είχε άμεσο αντίκτυπο στην οικονομία του νησιού. Η έλλειψη ζήτησης μείωσε τα κίνητρα παραγωγής, την ώρα που νέα επαγγέλματα είχαν εμφανιστεί στο προσκήνιο, περισσότερο κερδοφόρα και λιγότερο κοπιαστικά. Αν και η πτώχευση της ζυθοποιίας έλαβε χώρα σε μία εποχή που η παραγωγή του νησιού είχε δραματικά περιοριστεί, φαίνεται πως αποτέλεσε και το τελειωτικό χτύπημα στην παραγωγική δραστηριότητα της Κύθνου.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύγκριση του διαγράμματος πληθυσμιακής εξέλιξης (1) με την παραγωγή κριθαριού. Η παραγωγή του κριθαριού από το 1836 έως και το 1882 τουλάχιστον, παρατηρείται σταθερή παρά τις πληθυσμιακές αυξομειώσεις. Δεδομένου ότι το 1882 μέρος της παραγωγής εξαγόταν, ενώ ο πληθυσμός ήταν μικρότερος του 1836 οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η τοπική κατανάλωση μειώθηκε. Ίσως η ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων κατά το διάστημα αυτό να οδήγησε στην συμπλήρωση της διατροφής τους με άλλα είδη, σε πολύ μικρό όμως βαθμό, συγκριτικά με τον επόμενο αιώνα. Παρατηρώντας στη συνέχεια την παραγωγή κριθαριού στο νησί κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, φαίνεται μια μικρή ανάπτυξη, η οποία όμως έρχεται σε αντίθεση με τον πληθυσμό του νησιού, που με μικρές εξαιρέσεις παρουσίασε φθίνουσα πορεία. Μετά τον πόλεμο, αν και ο πληθυσμός παρουσιάζεται αρκετά αυξημένος, λόγω της έλευσης των ξενιτεμένων από την πρωτεύουσα κατά την περίοδο της κατοχής, παρουσιάζει στη συνέχεια φθίνουσα πορεία με ταχείες μεταβολές. Αντιθέτως, η παραγωγή κριθαριού φτάνει στο απόγειό της κατά την ίδια περίοδο. Η σημαντική αύξησή της ερμηνεύεται με δύο πιθανές εξηγήσεις: Η πρώτη σχετίζεται με την επιστημονική επιμέλεια της παραγωγής, για την οποία κάνει λόγο ο Βάλληνδης (βλ. σελ. 101). Ίσως μετά τον πόλεμο να εφαρμόστηκαν μέθοδοι που είχαν δοκιμαστεί σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, ενώ δεν αποκλείεται να εισήχθη εξοπλισμός, που να έκανε την παραγωγή ευκολότερη και τις γαίες αποδοτικότερες. Η δεύτερη εξήγηση σχετίζεται με το ποσοστό της νήσου που καλλιεργούνταν. Δεδομένου ότι οι γαίες που βρίσκονταν πλησίον της θάλασσας ήταν λιγότερο παραγωγικές, συναρτήσει της πειρατείας που περιορίστηκε μόλις κατά τον 19^ο αιώνα και εξαλείφτηκε περί τα μέσα του 20^{ου} αιώνα (όταν δηλαδή η παραγωγή έφτασε στο απόγειό της), ίσως ο αγροτικός τομέας να περιοριζόταν

---

¹⁹⁴ Ο κάμπος του Μέριχα συγκεκριμένα αποτελεί την μεγαλύτερη πεδινή επιφάνεια ολόκληρου του νησιού. Πηγή: Βιτάλης Μανώλης, 2008, σελ. 71

¹⁹⁵ Νίκος Μαρτίνος, 2008, σελ. 42-43

¹⁹⁶ Νίκος Μαρτίνος, 2008, σελ. 43

ενδότερα της νήσου. Και αυτό, διότι η παραγωγή του κριθαριού ανέρχονταν σε 40 περίπου τόνους σε ολόκληρο τον 19^ο αιώνα, ενώ το προϊόν αυτό αποτελούσε (και τότε) το κυριότερο είδος καλλιέργειας. Παράλληλα, δεν αποκλείεται οι λιγοστές, λόγω υψομέτρου και κλίσης του εδάφους, δυσπρόσιτες τοποθεσίες του νησιού, να μην καλλιεργούνταν κατά το παρελθόν. Σε συνδυασμό με την πρώτη εξήγηση, η χρήση νέων επιστημονικών μεθόδων στις καλλιέργειες, ίσως συνέβαλλε στην αύξηση του ποσοστού των καλλιεργήσιμων εκτάσεων του νησιού.

Η γεωργική παραγωγή εκτός από την οικονομία, επηρέασε άμεσα τους ανεμόμυλους της νήσου καθώς αυτοί ήταν άμεσα εξαρτημένοι από αυτή. Η ημερήσια παραγωγή ενός κυκλαδίτικου ανεμόμυλου, από την ανατολή μέχρι τη δύση του ηλίου, ανέρχονταν σε 500 - 600 οκάδες,¹⁹⁷ ήτοι 641 - 769 περίπου κιλά. Ανάλογα με τις ανάγκες, η παραγωγή μπορούσε να διπλασιαστεί, με τον ανάλογο όμως μόχθο, χρόνο και ποιότητα αλέσματος.¹⁹⁸ Αντίστοιχα, υπήρχαν ημέρες που, είτε λόγω άπνοιας είτε λόγω ισχυρών ανέμων, μεγαλύτερων των 7 bf, οι ανεμόμυλοι δεν λειτουργούσαν. Βάσει των παραπάνω δεδομένων, η παραγωγή ενός κυκλαδίτικου ανεμόμυλου κατ' έτος ανάγονταν σε 84.000 οκάδες, ήτοι 107.688 κιλά.¹⁹⁹ Οι αριθμοί ωστόσο αυτοί είναι υπολογισμένοι με ιδανικά δεδομένα, καθώς ο άνεμος δεν ήταν πάντα ευνοϊκός, συχνά οι ανεμόμυλοι παρουσίαζαν μικρές οι μεγάλες βλάβες με αποτέλεσμα να ανακόπτουν τη λειτουργία τους μέχρις ότου να επισκευαστούν, ενώ οι ποσότητες σιταριού δεν ήταν σταθερές ανά μήνα. Η υπερβολή των παραπάνω δεδομένων γίνεται αντιληπτή κατά τη σύγκριση της ετήσιας παραγόμενης ποσότητας κριθαριού περί το 19^ο αιώνα (40.000 κιλά) του συνόλου του νησιού με τη θεωρητική απόδοση ενός και μόνο ανεμόμυλου (107.688 κιλά).

Κατά εκτίμηση μυλωνά της Δρουπίδας, η ετήσια παραγωγή ενός ανεμόμυλου ανέρχονταν σε 500 τσουβάλια, βάρους 50 οκάδων, ήτοι 64,10 κιλά έκαστο. Βάσει, των στοιχείων αυτών προκύπτει ότι η παραγωγή ανάγονταν σε 32.050 κιλά. Συγχρόνως, μια διαφορετική μαρτυρία κατοίκου, υπολογίζει την ετήσια παραγωγή ενός ανεμόμυλου στο νησί σε 36 τόνους. Οι τιμές αυτές φαίνεται να αποτελούν ένα πιο ρεαλιστικό δεδομένο, ωστόσο και πάλι φαντάζουν μεγάλες, συγκριτικά με την παραγωγή του νησιού του προηγούμενου αιώνα. Σε περίπτωση που αυτές αληθεύουν, υποδηλώνεται ότι κατά τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, οι λιγοστοί μύλοι που ακόμα δούλευαν, άλεθαν πολύ μεγαλύτερες ποσότητες δημητριακών από ότι στις προγενέστερες εποχές. Και αυτό καθίσταται ιδιαίτερα λογικό, αφού η παραγωγή κριθαριού αυξήθηκε κατακόρυφα²⁰⁰ ενώ ο αριθμός των ανεμόμυλων περιορίστηκε δραματικά.

Ενώ, οι ανεμόμυλοι - αλευρόμυλοι δημιουργήθηκαν, αποκλειστικά για να επιλύσουν τις ανάγκες της σίτισης του πληθυσμού, μέσω της άλεσης του παραγόμενου κριθαριού, το ίδιο το προϊόν αυτό ήταν υπαίτιο για την εγκατάλειψή τους. Για την παραγωγή της μύρας, χρησιμοποιείται κρίθινη βύνη, η οποία δεν απαιτεί άλεση. Με αυτόν το τρόπο, το παραγόμενο κριθάρι, που πλέον δεν προοριζόταν κατά κανόνα για την τοπική κατανάλωση, εξάγονταν απευθείας σε μορφή καρπού για τη ζυθοποιία Φιξ, παρακάμπτοντας το στάδιο της άλεσης στο μύλο. Έτσι, βαθμιαία, ο ένας μετά τον άλλο ανεμόμυλος εγκαταλείφθηκαν. Παρά την επαναλειτουργία 15 εξ'

¹⁹⁷ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 246

¹⁹⁸ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 246

¹⁹⁹ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 248

²⁰⁰ Παρότι το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής εξάγονταν υπήρχε ακόμα κατανάλωση στο νησί τόσο από τους ανθρώπους όσο και από τα ζωντανά (κοψός)

αυτών κατά το διάστημα της κατοχής, σύντομα εγκαταλείφθηκαν οριστικά (περί τη δεκαετία του 1960 οι τελευταίοι), υπό το πλαίσιο των συνθηκών που αναλύθηκαν παραπάνω.

Γ.4. ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΙ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ & ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, σε ολόκληρη την περιοχή των Κυκλάδων κατά το παρελθόν, οι μύλοι δεν ανήκαν στους ίδιους τους μυλωνάδες, αλλά σε οικονομικά ισχυρούς που τους ενοικίαζαν στους πρώτους.²⁰¹ Δεδομένου ότι οι ανεμόμυλοι ήσαν κατασκευές που εντοπίζονται στο αιγαίο τουλάχιστον από τον 13^ο αιώνα, είναι βάσιμο να υποστηριχθεί ότι ανήκαν αρχικά (ή τουλάχιστον κατά τον αιώνα αυτό) στους Φράγκους κατακτητές. Η άποψη αυτή ενισχύεται κατά τον αναλογισμό ότι στη δυτική Ευρώπη, το δικαίωμα ίδρυσης αλλά και λειτουργίας των μύλων αποτέλεσε αποκλειστικό προνόμιο του φεουδάρχη.²⁰² Πρόκειται για μία θεωρία που ενστερνίζονται και οι συγγραφείς Βάος και Νομικός.²⁰³ Όταν το νησί καταλήφθηκε από τους Οθωμανούς, η άρχουσα τάξη των Κοζαδίνων απώλεσε το ρόλο της και ενώ το οικονομικό επίπεδο των ακτημόνων άρχισε βαθμιαία να ανεβαίνει, ίσως οι ανεμόμυλοι, όπως και η γη,²⁰⁴ πέρασαν στα χέρια νέων ιδιοκτητών. Δεν αποκλείεται επίσης το ενδεχόμενο συνιδιοκτησίας των ανεμόμυλων κατά το παρελθόν, συχνά με περισσότερα από δύο μέλη, όπως συνέβη και σε άλλα νησιά των Κυκλάδων, ήδη από τον 17^ο αιώνα.²⁰⁵ Από βιβλιογραφικής άποψης, η ταύτιση του προσώπου του ιδιοκτήτη του μύλου με το μυλωνά στις Κυκλάδες έγινε κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα,²⁰⁶ σε μια εποχή που η σημασία του ανεμόμυλου είχε σημαντικά μειωθεί,²⁰⁷ ενώ το βιοτικό και το οικονομικό επίπεδο των κατοίκων είχε συνολικά ανέβει. Στην περίπτωση της Κύθνου, οι εν ζωή γηραιοί κάτοικοι δεν θυμούνται αυτή τη μετάβαση, που συνηγορεί ότι συνέβη το αργότερο κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Κατά την επόμενη περίοδο, οι μυλωνάδες της Κύθνου φαίνεται πως είχαν στην ιδιοκτησία τους εκτός από τους μύλους και τα κτήματα γύρω από αυτούς.

Αν και το επάγγελμα τόσο του ιδιοκτήτη όσο και του μυλωνά ήταν κληρονομικό²⁰⁸, ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η σύγκριση των ονομάτων των μυλωνάδων του 19^{ου} αιώνα με αυτά του πρόσφατου παρελθόντος. Από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους διασώζεται καταγεγραμμένη λίστα του έτους 1864 με τα επαγγέλματα του συνόλου των κατοίκων του νησιού,²⁰⁹ στην οποία εντοπίζονται και αυτά του μυλωνά και του μυλωθρού. Ιδιαίτερη μνεία οφείλει να γίνει στο γεγονός ότι στη Μεσσαριά συναντάται μόνο το επάγγελμα του μυλωθρού, ενώ στη Δρυοπίδα μόνο του μυλωνά. Η λίστα αυτή περιλαμβάνει τα εξής πρόσωπα:

---

²⁰¹ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 86

²⁰² Δημητρόπουλος Δημήτρης, 1994, σελ. 50, Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 86

²⁰³ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 79, 86

²⁰⁴ βλ. κεφάλαιο Γ.3.

²⁰⁵ Δημητρόπουλος Δημήτρης, 1994, σελ. 46-48

²⁰⁶ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 86

²⁰⁷ Ο αριθμός των ανεμόμυλων αυξήθηκε κατά την εποχή αυτή, με συνεπακόλουθη τη μείωση της αξίας τους. Πηγή: Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 92

²⁰⁸ Αυτό διακρίνεται τόσο από τη βιβλιογραφία, όσο και από τις μαρτυρίες των κατοίκων της Κύθνου, τουλάχιστον για το επάγγελμα του μυλωνά.

²⁰⁹ Γενικά Αρχεία του Κράτους: Εκλογικά Συλλογής Γιάννη Βλαχογιάννη, Σειρά #001 - Εκλογικοί Κατάλογοι, Φάκελος #019 - Εκλογικοί Κατάλογοι Επαρχίας Κέας (1864-1889)

Μεσσαριά (μυλωθροί):

- (1) Αντώνιος Βλαστάρης του Νικολάου, ηλικίας 36 ετών
- (2) Γεώργιος Λάχανος του Δημητρίου, ηλικίας 43 ετών
- (3) Δημήτριος Μενεΐδης του Ιωάννη, ηλικίας 26 ετών
- (4) Ζώρτζης Καλλίας του Δημητρίου, ηλικίας 50 ετών
- (5) Ιωάννης Καζούρης του Ζώρτζη, ηλικίας 36 ετών
- (6) Ιωάννης Αρεάλης του Αντωνίου, ηλικίας 54 ετών
- (7) Ιωάννης Καζούρης του Ζώρτζη, ηλικίας 48 ετών
- (8) Κωνσταντίνος Καζούρης του Ιωάννη, ηλικίας 68 ετών
- (9) Λεωνάρδος Ματζαράκης του Νικολάου, ηλικίας 42 ετών
- (10) Μέναιος Λαουτάρης του Νικολάου, ηλικίας 60 ετών
- (11) Νικόλαος Καλίας του Ζώρτζη, ηλικίας 26 ετών
- (12) Πιπέρης Κανελόπουλος του Γεωργίου, ηλικίας 30 ετών
- (13) Γεώργιος Βλαστάρης του Νικολάου, ηλικίας 29 ετών
- (14) Γιαννούλης Τόλιας του Ζώρτζη, ηλικίας 58 ετών

Δρυοπίδα (μυλωνάδες):

- (1) Ιωάννης Αποστόλου του Αναγνώστη, ηλικίας 57 ετών
- (2) Σταμάτης Βρεπτός του Ιωάννη, ηλικίας 36 ετών
- (3) Βρεπτός Βρεπτός του Σταμάτη, ηλικίας 58 ετών
- (4) Παναγιώτης Γενεράλης του Φρατζέσκου, ηλικίας 39 ετών
- (5) Ζώρτζης Καθαρός του Δημητρίου, ηλικίας 40 ετών
- (6) Δημήτριος Λουκάς του Φραγκίσκου, ηλικίας 50 ετών
- (7) Σταμάτης Περκέτης του Εμμανουήλ, ηλικίας 47 ετών
- (8) Σταύρος Τήνιος του Σταύρου, ηλικίας 34 ετών
- (9) Ζανής Τήνιος του Γιάννη, ηλικίας 63 ετών
- (10) Παναγιώτης Νόστιμος του Νικολάου, ηλικίας 32 ετών

Από τη λίστα αυτή εξάγονται αρκετά συμπεράσματα για τα επαγγέλματα γύρω από το μύλο. Αρχικά, πρέπει να σημειωθεί ότι παρότι σήμερα το επάγγελμα του μυλωνά με αυτό του μυλωθρού έχουν το ίδιο ακριβώς εννοιολογικό περιεχόμενο,²¹⁰ η αναγραφή και των δύο λέξεων στο ίδιο έγγραφο υποδηλώνει διαφορετική σημασία. Λαμβάνοντας υπόψη το έτος της παραπομπής, δεν αποκλείεται το δεύτερο ουσιαστικό να αναφέρεται στον ιδιοκτήτη μύλου, ενώ το πρώτο στον εργαζόμενο σε αυτόν. Κατά την περίπτωση αυτή, ενισχύεται η άποψη ότι η Κύθνος ανήκει στον κανόνα περί ύπαρξης διαφορετικών προσώπων στη θέση του ιδιοκτήτη και του ενοικιαστή έως τουλάχιστον τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Παράλληλα, το γεγονός ότι μυλωθροί ήταν μόνο οι κάτοικοι της Μεσσαριάς, ενώ μυλωνάδες μόνο αυτοί της Δρυοπίδας, υποδηλώνει ότι όλοι οι ανεμόμυλοι πρέπει να ανήκαν στους πρώτους. Η υπόθεση αυτή ταιριάζει με την πορεία που ακολούθησε το ιδιοκτησιακό καθεστώς των γαιών που περιγράφηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, αλλά και με την γενικότερη οικονομική και πληθυσμιακή ανάπτυξη που παρατηρείται στη Δρυοπίδα κατά τον αιώνα αυτόν.

Ακόμα, συγκρίνοντας τα ονόματα των μυλωνάδων και των μυλωθρών του εγγράφου αυτού με τα ονόματα των τελευταίων μυλωνάδων πριν εγκαταλειφτούν και οι τελευταίοι ανεμόμυλοι, συμπεραίνεται μια πλήρης αναντιστοιχία. Από τα ονόματα των μυλωθρών της Μεσσαριάς συναντάται κατά τα τέλη του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα το όνομα του Λάχανου και του Καζούρη. Πρόκειται μάλιστα για ιδιοκτήτες γειτονικών ανεμόμυλων (M3 και M7), όπως θα φανεί στη συνέχεια. Από τα ονόματα των μυλωνάδων της Δρυοπίδας δεν υπάρχει καμία αντιστοιχία. Το γεγονός ότι ελάχιστα εκ των ονομάτων αυτών συναντώνται σήμερα υποδηλώνει ότι παρότι το επάγγελμα ήταν κληρονομικό (τόσο του ιδιοκτήτη όσο και του μυλωνά), οι ανεμόμυλοι εν τέλει πέρασαν από πολλές διαφορετικές οικογένειες. Και αυτό διότι η αλλαγή ονόματος από κόρες κληρονόμους φαντάζει δύσκολο, λαμβάνοντας υπόψη το μεγάλο αριθμό των τέκνων των οικογενειών της εποχής.

Από τον αριθμό των μυλωνάδων και των μυλωθρών, δεν δύναται να διεξαχθεί κάποιο ασφαλές συμπέρασμα σχετικά με το συνολικό αριθμό των μύλων κατά τη δεδομένη εποχή, καθώς είναι πιθανόν να εργάζονταν σε έναν ανεμόμυλο περισσότερα του ενός άτομα. Το ίδιο επώνυμο συγχρόνως, μπορεί να υποδηλώνει και διαφορετική ιδιοκτησία. Ακόμα, δεν αποκλείεται κάποιοι ανεμόμυλοι να λειτουργούσαν εποχιακά και το επάγγελμα του μυλωνά να λάμβανε χώρα παράλληλα ή συμπληρωματικά με κάποιο άλλο. Κατά την περίπτωση αυτή, μπορεί να υπήρχαν επιπρόσθετα πρόσωπα σχετιζόμενα με κάποιον ανεμόμυλο, που όμως δήλωσαν διαφορετικό επάγγελμα κατά την καταγραφή. Το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση του μυλωθρού, κατά την αποδοχή ότι πρόκειται για τον ιδιοκτήτη, καθώς η ενοικίαση κάποιου μύλου, δεν αναιρεί την ενασχόλησή του με κάποιο επάγγελμα συγχρόνως. Επίσης, δεν αναιρείται το ενδεχόμενο ο ίδιος ιδιοκτήτης να είχε υπό την κυριότητά του περισσότερους του ενός μύλους. Δεν πρέπει να αποκλειστεί και το ενδεχόμενο ορισμένα πρόσωπα να μην έχουν καταγραφεί, αφού όπως ήδη αναφέρθηκε, οι συγγένειες συνήθιζαν να αποκρύπτουν αρένες από τις απογραφές, προκειμένου να μην υπηρετήσουν τη στρατιωτική τους θητεία.

Το γεγονός, πάντως, ότι δεν παρατηρείται το επάγγελμα του μυλωνά στη Μεσσαριά, οδηγεί με τη σειρά του στην υπόθεση ότι οι "μυλωθροί" μπορεί να ήταν συγχρόνως και μυλωνάδες. Ειδάλλως, θα πρέπει να εργάζονταν στους ανεμόμυλους

---

²¹⁰ Μπαμπινιώτης Γ., 2002, σελ. 1153-1154

της πρόσωπα που θα μνημονεύονταν στο έγγραφο ως μυλωνάδες. Η απουσία σχετικής αναγραφής υποδηλώνει ότι, τουλάχιστον στη Μεσσαριά, ιδιοκτήτης και μυλωνάς είχαν ήδη ταυτιστεί κατά την εποχή αυτή σαν ιδιότητες. Το ενδεχόμενο να εργάζονταν στους ανεμόμυλους της Μεσσαριάς κάτοικοι της Δρυοπίδας θα πρέπει να θεωρηθεί μάλλον απίθανο, λαμβάνοντας υπόψη το μικρό αριθμό των καταγεγραμμένων μυλωνάδων, σε σχέση με το σύνολο των ανεμόμυλων του νησιού, αλλά και τις χρονικές απαιτήσεις του επαγγέλματος στο πεδίο. Κατά τους εν ζωή μυλωνάδες εξάλλου, δεν υπήρχαν αλληλεπιδράσεις μεταξύ των μυλωνάδων της Μεσσαριάς και της Δρυοπίδας. Σε κάθε περίπτωση, ο συνολικός αριθμός μυλωνών και μυλωνάδων (24) προσδίδει μια γενική τάξη μεγέθους για το σύνολο των μύλων που λειτουργούσαν στο νησί και συμβαδίζει με τις υπόλοιπες πηγές, που θέλουν τους ανεμόμυλους του νησιού σε πλήρη λειτουργία κατά τις αρχές του 19^{ου} αιώνα (με 22 ανεμόμυλους μόνο στη Δρυοπίδα) και σε μερική εγκατάλειψη περί τα τέλη του ίδιου αιώνα (με 22 ανεμόμυλους σε λειτουργία στο σύνολο του νησιού). Έτσι, παρότι είναι ασαφής ο προσδιορισμός του αριθμού των ανεμόμυλων με ακρίβεια κατά τη δεδομένη εποχή, καθίσταται προφανές ότι η εγκατάλειψη τους είχε ήδη ξεκινήσει να λαμβάνει χώρα.

Τέλος, από τη λίστα αυτή, προκύπτουν ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις σχετικά με τις ηλικίες των μυλωνάδων και των μυλωνών. Αυτές κυμαίνονται μεταξύ 26 και 68 ετών. Το γεγονός ότι δεν παρατηρούνται μεγαλύτερες ηλικίες δεν πρέπει να αποδοθεί στη φύση του επαγγέλματος, στις δυσκολίες και στα ατυχήματά του, αλλά στη μικρότερη διάρκεια ζωής των ανθρώπων συνολικά, όπως προκύπτει από τη σύγκριση των ηλικιών με αυτές των άλλων επαγγελματιών. Η άνοδος της διάρκειας ζωής των κατοίκων της Κύθνου, πρέπει να έγινε περί το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα,²¹¹ συμβαδίζοντας με την οικονομική και πληθυσμιακή ανάπτυξη συνολικά, καθώς και τον περιορισμό της πειρατείας. Φυσικά, δεν αποκλείεται και το ενδεχόμενο η λίστα να περιλαμβάνει τους ενεργούς μόνο εργαζομένους και όχι τους πρώην, που κατά την περίοδο καταγραφής είχαν αποσυρθεί από το επάγγελμα ή τους ανήλικους. Η άποψη αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι δεν παρατηρούνται ηλικίες μικρότερες αυτής των 21 ετών για όλα τα επαγγέλματα, ωστόσο, αντικρούεται από το γεγονός ότι συναντώνται (σε μικρό ποσοστό) ηλικίες έως και 92 ετών.

Σχετικά με τη ζωή στους ανεμόμυλους, οι συνθήκες ήταν κοινές στο σύνολο των Κυκλάδων, αλλά και παρεμφερείς με αυτές των νερόμυλων της χερσαίας Ελλάδας. Η απομονωμένη τοποθεσία τους, τους καταστούσε το επίκεντρο μιας διαφορετικής κοινωνίας. Στο μύλο συγκεντρώνονταν πελάτες, κατά την αναμονή των οποίων πραγματοποιούνταν συζητήσεις, ανταλλαγές απόψεων, αγοροπωλησίες, ενώ αναλύονταν τα κουτσομπολιά του χωριού.²¹² Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, ο μυλωνάς στον ελλαδικό χώρο ήταν ένα πρόσωπο που συγκέντρωνε τα χαρακτηριστικά του κλέφτη, του κατεργάρη και του γυναϊκά.²¹³ Από τα παραπάνω χαρακτηριστικά φαίνεται πως ορισμένες μαρτυρίες των κατοίκων της Κύθνου επιβεβαιώνουν τον τελευταίο χαρακτηρισμό. Αν και θεωρούνταν, για το σύνολο των Κυκλάδων, ένα επάγγελμα οικονομικά ασθενές, οι μυλωνάδες ουδέποτε αντιμετώπιζαν προβλήματα αστίας,

²¹¹ Κατά την εποχή του Βάλληνδα, δεν ήταν λίγοι οι κάτοικοι που πέθαιναν σε βαθύ γήρας, έχοντας συμπληρώσει έναν περίπου αιώνα ζωής.

²¹² Ρούσκας Γιάννης, 1999, σελ. 34, 36, Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 242

²¹³ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 92, 290, 293, Ρούσκας Γιάννης, 1999, σελ. 51, 54-61

αφού είχαν πάντα πρόσβαση στο βασικό είδος διατροφής, το αλεύρι. Το εισόδημά τους ήταν αλληλένδετο με τον αριθμό των πελατών. Έτσι, κατά τις μαρτυρίες των γηγενών της Κύθνου δεν είχαν όλοι οι μυλωνάδες τις ίδιες απολαβές. Υπήρχαν, έτσι, περιπτώσεις μυλωνάδων με αρκετά κέρδη. Παρά ταύτα, κατά τις μαρτυρίες των γηγενών οι μυλωνάδες είχαν καλές σχέσεις μεταξύ τους και βοηθούσαν ο ένας τον άλλο σε περίπτωση ανάγκης. Κάθε χρόνο, όλοι οι μυλωνάδες πήγαιναν σε έναν διαφορετικό ανεμόμυλο και τον επισκεύαζαν. Οι εργασίες αφορούσαν ως επί το πλείστον επιδιορθώσεις της τρούλας, ώστε να μην διέρχεται νερό στους εσωτερικούς χώρους των μύλων, αφού η επιστέγαση λάμβανε χώρα αποκλειστικά δια χόρτινης τρούλας. Εργάσιμες ημέρες ήταν και οι επτά της εβδομάδας, με εξαίρεση μόνο τις αργίες, τουλάχιστον σύμφωνα με ορισμένες προφορικές μαρτυρίες. Το καλοκαίρι που οι ανάγκες για άλεση ήταν πολύ μεγάλες, οι μυλωνάδες εργάζονταν στους μύλους μέρα και νύχτα. Όταν ο ανεμόμυλος ήταν σε ετοιμότητα, ο μυλωνάς ξετύλιγε το ένα μόνο πανί ως σήμα, ώστε οι κάτοικοι να μεταφέρουν σε αυτούς τα προς άλεση δημητριακά.²¹⁴ Οι μυλωνάδες της Κύθνου, κατά μία προφορική μαρτυρία, τουλάχιστον κατά τον 20^ο αιώνα, δεν είχαν άλλη επαγγελματική ενασχόληση πέραν αυτής του αλέσματος των σιτηρών (πχ ενασχόληση με την αγροτική ή κτηνοτροφική παραγωγή). Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τη βιβλιογραφία, που θέλει τους Κυκλαδίτες μυλωνάδες του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα να εργάζονται συγχρόνως και με άλλα επαγγέλματα, αφού οι μύλοι δεν ήταν τόσο επικερδείς όσο παλιά.²¹⁵ Μία άλλη μαρτυρία πάλι, έρχεται σε αντίθεση με την πρώτη και συμβαδίζει με τη βιβλιογραφία. Σύμφωνα με αυτή, οι μυλωνάδες έκαναν συγχρόνως πολλά και εντελώς διαφορετικά μεταξύ τους επαγγέλματα, ένα εκ των οποίων ήταν και η άλεση δημητριακών στο μύλο. Ως εκ τούτου, δεν μπορούσε να γίνει λόγος για τον κανόνα ως προς το οικονομικό και κοινωνικό προφίλ των μυλωνάδων, αφού το επάγγελμα δεν ήταν ένα, ενώ τα υπόλοιπα επαγγέλματα δεν ήταν κοινά μεταξύ των μυλωνάδων. Παράλληλα, βάσει της ίδια μαρτυρίας, τουλάχιστον κατά τον 20^ο αιώνα, κατά την οποία οι μυλωνάδες ασκούσαν συγχρόνως και άλλα επαγγέλματα, η εργασία δεν μπορούσε να προσδιοριστεί με αριθμό ημερών, αφού εξαρτιόταν από τις άλλες ασχολίες του μυλωνά. Δεδομένης της απόστασης από τους οικισμούς, πλησίον των μύλων κατασκευάζονταν συνήθως κελλιά²¹⁶ για να διαμείνει σε αυτά ο μυλωνάς το μεγαλύτερο διάστημα του έτους, ιδίως όταν τα τσουβάλια στο εσωτερικό του μύλου δεν άφηναν χώρο για ύπνο. Κατά μία μαρτυρία, οι μυλωνάδες της Κύθνου, τουλάχιστον η πλειοψηφία τους, ήταν συγχρόνως και μυλομαραγκοί.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι τοπικές παραδόσεις σχετικά με τους μυλωνάδες, από τις οποίες εξάγονται συμπεράσματα σχετικά με το χαρακτήρα τους, τον τρόπο ζωής και τη λαογραφία γενικότερα. Στο νησί της Κύθνου είναι αρκετά διαδεδομένη η έκφραση "κατωπέτρα του μύλου", που χρησιμοποιείται ως υποτιμητικό επίθετο για να χαρακτηρίσει κάποιο οκνό, αργό υποκείμενο. Είναι προφανές ότι ο χαρακτηρισμός αυτός οφείλεται στο γεγονός ότι η καθαριά μυλόπετρα παραμένει ακίνητη κατά την άλεση.

Πρέπει να σημειωθεί ότι στην Κύθνο κατά το παρελθόν ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη η δεισιδαιμονία.²¹⁷ Οι άνθρωποι πίστευαν τουλάχιστον έως και τον 19^ο

²¹⁴ Βλαστάρη Ειρήνη, 2019, σελ. 10

²¹⁵ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 72

²¹⁶ Τουλάχιστον στην περίπτωση της Δρυοπίδας

²¹⁷ Haugsted Ida, 1987, σελ. 25, Βάλληγδας Αντώνης, 1882, σελ. 121-126

αιώνα σε διάφορα υπερφυσικά στοιχεία, τα οποία κατά το Βάλληνδα ανάγουν τις καταβολές τους στην αρχαιότητα. Αξίζει να σημειωθεί επίσης, ότι τα υπερφυσικά στοιχεία της παράδοσης, που συχνά καλούνται "αερικά", εκ της ονομασίας τους συγκεντρώνονται σε περιοχές με έντονη παρουσία αέρα. Ο ανεμόμυλος, αποτελεί την κατεξοχήν ανθρώπινη κατασκευή που βρίσκεται σε τοποθεσίες με έντονο άνεμο και επομένως η παρουσία των στοιχείων αυτών σε αυτήν καθίσταται κατά την παράδοση συχνή.

Από ένα σύνολο προφορικών διηγήσεων που έχουν καταγραφεί από το λαογράφο Γεώργιο Βενετούλια, διασώζονται δύο ιστορίες άμεσα σχετιζόμενες με μυλωνάδες και ανεμόμυλους:

(1) *"Ο μύλος, λέει, είναι ζηλεμένος. Όταν φυσά ο αγέρας για ν' αλέσει ο μύλος, έρχεται ο Διάολος και πειράζει το μυλωνά. Κι ούλοι οι παλαιοί μυλωνάδες λέανε πολλά για τον Οξαποδό. Άλλοι τα 'δανε κι άλλοι τα 'χανε ακουστά."*²¹⁸

(2) *"Κάποτε οι κοπέλες στη Χώρα πηαίνανε στον Ανεμόμυλο και χορεύανε. Αλλά κει χορεύανε κι οι ανεραϊδες πολλές φορές. Κάποιας κοπέλας, εκεί που χόρευνε, περάσενε από δίπλα τσης μια νεραϊδα και τση πήρενε το μποξαδάτσο τσης. Εκείνη τότες άρχισε να φωνάζει: "Ανεραϊδα, ανεραϊδα ...". Κι από τότες τσ' έμεινε η βρισιά "Ανεραϊδα."*²¹⁹

Συνεπακόλουθο της δεισιδαιμονίας ήταν και η επινόηση των παραμυθιών. Φαίνεται πως τα παραμύθια δεν επηρεάστηκαν μόνο από την αρχαιότητα όπως πίστευε ο Βάλληνδας, αλλά και από την πολιτισμική επιρροή της Ασίας που έφερε η οθωμανική κατάκτηση.²²⁰ Εκτός από τη θεματολογία των παραμυθιών, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τόπος διήγησης και τα πρόσωπα στα οποία απευθύνονταν. Σε αντίθεση με τη σύγχρονη εποχή, που τα παραμύθια αποτελούν παιδικά διηγήματα, στην παραδοσιακή κοινωνία της Κύθνου απευθύνονταν σε ενήλικες. Τα διηγούνταν ο ένας στον άλλο, τις νύχτες του χειμώνα ή κατά την ανάπαυλα της εργασίας, φυσικά και στους ανεμόμυλους.²²¹

Τα παραμύθια της Κύθνου είναι πολλά σε αριθμό, η θεματολογία τους, ωστόσο, περιορίζεται συνήθως γύρω από κάποια συγκεκριμένα θέματα. Πολλά πραγματεύονται τη σύμπραξη σχέσεων μεταξύ ανθρώπων διαφορετικής οικονομικής και κοινωνικής θέσης, άλλα σχετίζονται με πολυάριθμες οικογένειες, στα οποία το μικρότερο συνήθως τέκνο αποτελεί και τον πρωταγωνιστή της ιστορίας, ενώ άλλα σχετίζονται με την αιώνια διαμάχη μεταξύ πθεράς και νύφης. Αξίζει να σημειωθεί ότι έμμεσα ή άμεσα, συχνά τα παραμύθια αυτά²²² σχετίζονται με τη γεωργική παραγωγή, αφού ήταν λογικό να επηρεαστούν από τις οικονομικές συνθήκες του τόπου. Ιδιαίτερη μνεία οφείλει να γίνει για τα δύο καταγεγραμμένα παραμύθια που αναφέρονται σε μυλωνάδες, που ήταν λογικό να υπάρξουν, γνωρίζοντας τη σημασία τους για την τοπική κοινωνία. Κανένα όμως από αυτά δεν σχετίζεται με υπερφυσικά στοιχεία.

---

²¹⁸ Πρόκειται για διήγηση της Κατερινιώς Μαρτίνου (1910-2003). Πηγή: Βενετούλιας Γιώργης, 2007, σελ. 133

²¹⁹ Πρόκειται για διήγηση της Κατίνας Αλαφούζου (1907-2003). Πηγή: Βενετούλιας Γιώργης, 2007, σελ. 142

²²⁰ Βενετούλιας Γιώργης, 1995, σελ. 15-16

²²¹ Βενετούλιας Γιώργης, 1995, σελ. 17-18

²²² Βενετούλιας Γιώργης, 1995, σελ. 35-43, 62-66, 67-71, 72-80, 91-101, 182-186, 200-202

Το ένα εκ των δύο αυτών παραμυθιών ονομάζεται "οι συννυφάδες".²²³ Πρωταγωνίστριες είναι οι γυναίκες δύο μυλωνάδων, με δύο εντελώς διαφορετικούς χαρακτήρες, η μία πιστή στο σύντροφό της και η άλλη άπιστη. Μέσα από το παραμύθι, ανάμεσα στα άλλα, αντλείται η πληροφορία ότι οι μυλωνάδες ήταν οικονομικά ασθενείς. Το παραμύθι πραγματεύεται τη σύγκρουση δύο αξιών, της οικονομικής αξίας και της ηθικής, που από την κατάληξή του, αναδεικνύεται η δεύτερη.

Το δεύτερο παραμύθι έχει τίτλο "ο παππάς και οι μυλωνάδες".²²⁴ Οι τρεις μυλωνάδες του παραμυθιού παρουσιάζονται ως αγαθοί, τους οποίους τους εκμεταλλεύεται και τους ξεγελά συχνά και με διαφορετικούς τρόπους ο παππάς, μέχρι που τους σκοτώνει. Σε αντίθεση με τους αγαθούς μυλωνάδες, στο πρόσωπο του παππά συγκεντρώνεται ο χαρακτήρας του πονηρού, του ψεύτη και του απατεώνα. Λαμβάνοντας υπόψη ότι και στο προηγούμενο παραμύθι, οι μυλωνάδες δεν γνώριζαν για τις πράξεις των συζύγων τους, παρατηρείται ότι μέσα από την παράδοση ο μυλωνάς πέρασε με το χαρακτήρα του αγαθού.

Εκτός από τα παραμύθια, η αγροτική απασχόληση των ανθρώπων είχε ιδιαίτερα στιγματίσει την τοπική κοινωνία όπως περιγράφεται μέσα από παραδοσιακά τοπικά τραγούδια. Αν και δεν υπάρχει καταγεγραμμένο παραδοσιακό τραγούδι της Κύθνου που να αναφέρεται σε ανεμόμυλο, υπάρχει αυτό του "Μάη" (Ηρθε ο Μάης), το οποίο πραγματεύεται το θέρος στους αγρούς. Πρέπει να σημειωθεί όμως ότι τα παραδοσιακά τραγούδια της Κύθνου που περιήλθαν στις σύγχρονες γενιές είναι αυτά που αναπαράγονταν κατά τον 20^ο αιώνα. Είναι άγνωστο εάν κατά το παρελθόν υπήρχαν και άλλα που δεν διασώθηκαν. Λαμβάνοντας υπόψη τη σημασία των ανεμόμυλων για την τοπική κοινωνία, αλλά και την πρόωρη εγκατάλειψή τους εντός του αιώνα, δεν αποκλείεται να υπήρχαν τραγούδια σχετικά με αυτούς, που να ξεχάστηκαν και να μην διασώθηκαν. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι μύλοι ήταν αλληλένδετοι με τη λαϊκή παράδοση σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο και έχουν συνδεθεί με αυτούς παραδόσεις, άσματα, παραμύθια και παροιμίες.²²⁵ Η Κύθνος δεν αποτελεί, παρά μία επιβεβαίωση του κανόνα, προσαρμοσμένο στα μέτρα της τοπικής παράδοσης.

Εκτός από τις διηγήσεις, τα παραμύθια, τα τραγούδια και γενικότερα τα ευχάριστα στοιχεία της λαϊκής παράδοσης οι τοπικές κοινωνίες στις Κυκλάδες έδωσαν λύση σε θέματα δικαίου, που καθόριζαν τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Στο σύνολο του ελλαδικού χώρου, κατά το παρελθόν λειτούργησε ένα άτυπο δίκαιο, το αποκαλούμενο εθιμικό, το οποίο, ανάμεσα στα άλλα, έθετε κανόνες σχετικούς με τη δόμηση και τη λειτουργία των ανεμόμυλων. Οι κανόνες αυτοί αποτέλεσαν προϊόν δημιουργίας του λαού.²²⁶ Οι καταβολές του εθιμικού δικαίου, τουλάχιστον για την περίπτωση των ανεμόμυλων, ανάγονται στην περίοδο της φραγκοκρατίας, όπως μαρτυρά η ταύτιση των κανόνων που ίσχυαν στις Κυκλάδες με τις έγγραφες διατάξεις των αρχοντικών εγγράφων της δυτικής Ευρώπης.²²⁷ Εν αντιθέσει των Λατίνων κατακτητών οι Οθωμανοί δεν εγκαταστάθηκαν στις Κυκλάδες, πλην ορισμένων οικογενειών στην Άνδρο και τη Νάξο για διοικητικούς, κυρίως, λόγους.²²⁸ Παράλληλα,

²²³ Βενετούλιας Γιώργης, 1995, σελ. 221-224

²²⁴ Βενετούλιας Γιώργης, 1995, σελ. 225-230

²²⁵ Οικονομίδης Δημήτριος Β., 1977, σελ. 167

²²⁶ Μαρμαράς Εμμανουήλ Β., 1995, σελ. 246

²²⁷ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 79

²²⁸ Μαρμαράς Εμμανουήλ Β., 1995, σελ. 248

οι διοικητικές πράξεις που εξέδιδε ο σουλτάνος για τον έλεγχο των Κυκλάδων, συχνά απαγόρευαν την εμπλοκή της οθωμανικής διοίκησης στις εσωτερικές υποθέσεις των νησιών.²²⁹ Έτσι, τα νησιά των Κυκλάδων διέπονταν από ένα καθεστώς αυτονομίας, παρότι βρισκόνταν κάτω από τον οθωμανικό ζυγό.²³⁰

Οι κανόνες που σχετίζονται με τους ανεμόμυλους είναι αρκετοί. Πιο συγκεκριμένα, ο ιδιοκτήτης του πρώτου ανεμόμυλου ενός μυλοτοπίου, είχε το δικαίωμα απαγόρευσης ανέγερσης νέων, σε περίπτωση που περιόριζαν την ένταση του ανέμου, ενώ ήταν γενική η απαγόρευση άλλης χρήσης κτηρίων, ακόμα και η φύτευση δέντρων.²³¹ Κατά την περίπτωση ύπαρξης ανεμόμυλων πλησίον των κατοικιών των οικισμών, το εθιμικό δίκαιο απαγόρευε την επέκταση των οικισμών προς τη διεύθυνση αυτή.²³² Τέλος, για την πρόσβαση στους ανεμόμυλους, συνίσταντο "δουλεία διέλευσης" εντός ξένων ιδιοκτησιών.²³³ Εκτός των παραπάνω, υπήρχε ένα σύνολο κανόνων σχετικά με τις ημέρες λειτουργίας και τις αργίες.

Στην περίπτωση της Κύθνου, δεν έχει εντοπιστεί κάποια νομοθεσία τυπική ή άτυπη, σχετικά με ανεμόμυλους. Παρότι ο Βάλληγδας προχώρησε στην καταγραφή των ηθών περί αστικού δικαίου,²³⁴ δεν αναγράφει κάτι σχετικό. Λαμβάνοντας υπόψη όμως ότι το εθιμικό δίκαιο, τουλάχιστον για την περίπτωση των ανεμόμυλων, αποτελούσε ένα γενικευμένο σύνολο διατάξεων στο σύνολο των νησιών των Κυκλάδων,²³⁵ πρέπει να είχε εφαρμογή και στο νησί της Κύθνου.

Τέλος, μέσα από τις προφορικές διηγήσεις, ακόμα διατηρείται έντονη η προσφορά των ανεμόμυλων κατά την περίοδο της κατοχής, όταν αλέθανε κρυφά από τους κατακτητές, τη νύχτα. Δεδομένου ότι τα πανιά των ανεμόμυλων της Μεσσαριάς ήταν συνεχώς σκισμένα, προφορικές μαρτυρίες κάνουν λόγω ότι για να λειτουργήσουν χρησιμοποιούσαν σεντόνια, υποδηλώνοντας έτσι την ανάγκη λειτουργίας τους.²³⁶ Κατά την περίοδο της Κατοχής επίσης, βυθίστηκε πλοίο στην περιοχή του κόλπου του Αγίου Στεφάνου, στο εσωτερικό του οποίου εντοπίστηκαν μεγάλες ποσότητες κριθαριού, οι οποίες και οδηγήθηκαν στους μύλους για άλεση.

Σε αντίθεση με τους κατοίκους των Αθηνών, όπου η αστιία προκάλεσε θάνατο σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού, στην Κύθνο οι κάτοικοι εξασφάλισαν την επιβίωσή τους από τους ανεμόμυλους. Για το λόγο αυτό άλλωστε, παρατηρήθηκε μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα από συγγενείς κάτοικους της πρωτεύουσας προς την Κύθνο, προκειμένου να επιβιώσουν. Πρόκειται για μαρτυρίες που αναφέρθηκαν από πολλούς γηγενείς και χωρίς να ερωτηθούν σχετικά, κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων. Φαίνεται, λοιπόν, πως η σημασία τους ήταν τεράστια για την τοπική κοινωνία και η προσφορά τους όχι μόνο αναγνωρίστηκε, αλλά θεωρήθηκε δόκιμο να διαδοθεί στις επόμενες γενιές και να περάσει στην τοπική παράδοση.

---

²²⁹ Μαρμαράς Εμμανουήλ Β., 1995, σελ. 248

²³⁰ Μαρμαράς Εμμανουήλ Β., 1995, σελ. 248

²³¹ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 79, Δημητρόπουλος Δημήτρης, 1994, σελ. 52, Μαρμαράς Εμμανουήλ Β., 1995, σελ. 257

²³² Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 79

²³³ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 80

²³⁴ Βάλληγδας Αντώνης, 1882, σελ. 119-120

²³⁵ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 79

²³⁶ Κατά την ίδια μαρτυρία δεν συνέβαινε κάτι ανάλογο στην περίπτωση της Δρουπίδας

Γ.7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ Γ' ΜΕΡΟΥΣ

Από τα στοιχεία που αναλύθηκαν παραπάνω προκύπτουν αρκετά συμπεράσματα για τους ανεμόμυλους της Κύθνου. Από τις πηγές που κάνουν άμεσα λόγο για αυτούς, ιδιαίτερης σημασίας καθίσταται το έργο του Landerer, το οποίο προσδιορίζει αριθμό για τους ανεμόμυλους της Δρυοπίδας. Δυστυχώς, ο συγγραφέας δεν προχώρησε σε καταγραφή των ανεμόμυλων της Μεσσαριάς, ώστε βάσει της παραγωγής του νησιού σε κριθάρι, η οποία είναι γνωστή για την εποχή του, να προέκυπταν συμπεράσματα για την αναλογία των μύλων προς το παραγόμενο προϊόν. Ο αριθμός επίσης των ανεμόμυλων, παρότι η παραγωγή μεταξύ του 1836 και του 1882 ήταν ακριβώς η ίδια, σημείωσε φθίνουσα πορεία μέσα στον 19^ο αιώνα. Ενώ το 1835 μόνο ο οικισμός της Δρυοπίδας συγκέντρωνε 22 ανεμόμυλους, περί τα τέλη του αιώνα 22 ανεμόμυλοι λειτουργούσαν στο σύνολο του νησιού. Κατά την περίοδο της κατοχής είναι γνωστό επίσης ότι λειτουργούσαν μόλις 15 ανεμόμυλοι σε όλο το νησί. Από τις μαρτυρίες ακόμα του Χιλιαδάκη κατά τα μέσα του 20^{ου} αιώνα παρουσιάζονται σημάδια χρόνιας εγκατάλειψης. Όλα τα στοιχεία αυτά υποδηλώνουν ότι η ακμή των ανεμόμυλων και η εκτεταμένη χρήση τους ανάγεται στον 18^ο αιώνα ή και προγενέστερα. Ως χρονικό σημείο αναφοράς θα μπορούσε να θεωρηθεί αυτό της εθνικής ανεξαρτησίας, αφού έκτοτε η πορεία του νότιου ελλαδικού χώρου διαφοροποιήθηκε από την προϋπάρχουσα και από αυτή των κατεχόμενων ακόμα περιοχών από την οθωμανική αυτοκρατορία. Η εθνική ανεξαρτησία ωστόσο φαίνεται συμπτωματικά να ταυτίζεται με την παρακμή των ανεμόμυλων. Η πραγματική αιτία πρέπει να αναζητηθεί στην εξάπλωση της βιομηχανικής επανάστασης στην Ευρώπη, που βαθμιαία επηρέασε την οικονομία στον ελλαδικό χώρο.

Είναι πάντως ιδιαίτερα παράδοξο το γεγονός ότι ουδείς περιηγητής απέδωσε χάρτη ή σχέδιο της Κύθνου και των οικισμών της που να διακρίνονται ανεμόμυλοι. Ο Tournefort για παράδειγμα, παρότι σχεδίασε χάρτη του νησιού, ιδιαίτερης ακρίβειας για την εποχή του (εικόνα 18), δεν προχώρησε σε απόδοση λεπτομερειών, όπως έκανε σε άλλα νησιά. Οι ανεμόμυλοι της Κύθνου, επομένως, ή δεν ήταν ακόμα αρκετοί σε αριθμό για να καταστούν άξιοι απεικόνισης ή ο αριθμός τους και η τοπογραφία που συνθέταν υστερούσε των άλλων νησιών και ηθελήμενα ο περιηγητής επέλεξε να μην τους απεικονίσει. Η απουσία ποσοτικών καταγραφών για την παραγωγή της Κύθνου κατά την επίσκεψή του, δεν επιτρέπει τον προσδιορισμό του πιθανότερου σεναρίου. Σε κάθε περίπτωση, ο πληθυσμός της Κύθνου άγγιξε το πρώτο τοπικό μέγιστο κατά την περίοδο που επισκέφτηκε το νησί ο Tournefort, στοιχείο που συνηγορεί υπέρ της υπόθεσης ότι οι ανεμόμυλοι κατά το διάστημα αυτό είχαν το μέγιστο αριθμό. Ωστόσο, η Δρυοπίδα κατά την περίοδο αυτή ήταν ασήμαντη πληθυσμιακά, που σημαίνει ότι η ανάγκη σε ανεμόμυλους θα ήταν μικρή. Επομένως, επικρατέστερο καθίσταται το σενάριο η Κύθνος να έφτασε στο μέγιστο αριθμό ανεμόμυλων περί τα μέσα ή τέλη του 18^{ου} αιώνα όταν ο πληθυσμός του νησιού μοιράστηκε ισόρροπα στα δύο χωριά, επομένως διατηρήθηκαν οι υφιστάμενοι ανεμόμυλοι της Μεσσαριάς παρά τα περιορισμένα αλέσματα, ενώ προέκυψε η ανάγκη για νέους στη Δρυοπίδα.

Τα παραπάνω στοιχεία έρχονται να καταρρίψουν τις απλουστευμένες υποθέσεις του κεφαλαίου Α, στο οποίο υπολογίστηκε βάσει των ατομικών αναγκών σε κριθάρι ο αριθμός των ανεμόμυλων ανά περιόδους. Φαίνεται πως στην

πραγματικότητα λειτουργούσαν σχεδόν οι διπλάσιοι ανεμόμυλοι από αυτούς που υπολογίστηκαν που σημαίνει ότι οι ετήσιες ατομικές ανάγκες ήταν αρκετά μεγαλύτερες ή ο αριθμός των κατοίκων ήταν αρκετά μεγαλύτερος από αυτόν που αναγράφουν οι περιηγητές και οι απογραφείς. Ίσως επομένως είναι πολύ νωρίς, για να αναγραφεί με βεβαιότητα η αναλογία κατοίκων προς ανεμόμυλους, αφού οι πηγές έρχονται σε αντίθεση με τους κανόνες που αναπτύχθηκαν στα συμπεράσματα του Α' Μέρους.

Σε γενικές γραμμές παρατηρείται ότι για τον οικισμό της Μεσσαριάς υπάρχουν περισσότερες πηγές γενικού ενδιαφέροντος, ενώ για αυτόν της Δρυοπίδας περισσότερες πηγές που σχετίζονται με τους ανεμόμυλους. Το στοιχείο αυτό υποδηλώνει πιθανόν ότι τόσο ο αριθμός των ανεμόμυλων της Δρυοπίδας όσο και η τοπογραφία του οικισμού εξαίτιας αυτών υπερτερούσαν της Μεσσαριάς. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι οι κάτοικοι της Μεσσαριάς δεν είχαν ιδέα για τους ανεμόμυλους της Δρυοπίδας και το σύστημα αμειψισποράς σε αυτήν, όπως και οι Δρυοπιδαίους κάτοικοι δεν γνώριζαν τίποτα για την κατάσταση στη Μεσσαριά.

Ιδιαίτερα σημαντικό επίσης καθίσταται το τοπωνύμιο Ανεμόμυλος, σε ένα όρος στη βορειοδυτική πλευρά του νησιού. Η ονομασία αυτή υποδηλώνει ότι κάποτε υπήρχε σε αυτή την τοποθεσία κάποιος ανεμόμυλος, για τον οποίο τίποτα δεν είναι γνωστό. Σε περίπτωση που όντως υπήρχε κάποιος ανεμόμυλος εκεί, η θέση του, μακριά από οποιαδήποτε κατοικημένη περιοχή, υποδηλώνει ότι προοριζόνταν για την κάλυψη των αναγκών του κάστρου της Ωριάς, που επίσης βρίσκονταν στη βορειοδυτική άκρη του νησιού. Ειδικά, θα πρέπει να σχετίζεται με κάποιον οικισμό, του οποίου τα ίχνη να μην διασώζονται σήμερα. Πρόκειται επομένως για τον παλαιότερο ανεμόμυλο του νησιού, σε περίπτωση που αληθεύει η υπόθεση περί ύπαρξής του.

Από το περιηγητικό υλικό των παρελθόντων αιώνων διεξάγεται το συμπέρασμα ότι το κριθάρι καλλιεργούνταν από πολύ παλιά στο νησί και αποτέλεσε τη βάση της οικονομίας του. Ανά περιόδους καταναλώνονταν πλήρως από την τοπική κοινωνία, ενώ συχνά εξάγονταν εκτός του νησιού. Σχετικά με τον 20^ο αιώνα, φαίνεται πως η παραγωγή κριθαριού αυξήθηκε κατακόρυφα. Ο υπολογισμός των ανεμόμυλων βάσει της παραγωγής θα πρέπει να θεωρηθεί, τουλάχιστον για το παρόν, αδύνατος, αφού δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία. Παράλληλα, ποτέ δεν λειτουργούσαν όλοι οι ανεμόμυλοι συγχρόνως διότι πάντα κάποιος θα είχε κάποια μικρή ή μεγάλη βλάβη και θα επισκευάζονταν, με αποτέλεσμα τα σφάλματα στους υπολογισμούς να πληθαίνουν.

Η σχεδόν αποκλειστική απασχόληση των κατοίκων της νήσου με τον αγροτικό τομέα καθιστούσε τη χρήση των ανεμόμυλων ζωτικής σημασίας. Η άλεση στο μύλο αποτελούσε το τελευταίο στάδιο μιας μακροχρόνιας και κοπιαστικής εργασίας. Η εμπειρία του μυλωνά, οι καιρικές συνθήκες και ο μηχανισμός του μύλου μπορούσαν να επηρεάσουν στο μέγιστο την ποιότητα του κριθίνου άρτου, της σχεδόν αποκλειστικής τροφής των κατοίκων του νησιού για αιώνες. Η σημασία του επομένως για τους κατοίκους ήταν ύψιστη. Αποκορύφωμα της σημασίας τους μπορεί να θεωρηθεί το διάστημα της κατοχής από τις δυνάμεις του άξονα, στους οποίους η τοπική κοινωνία αποδίδει τη διασφάλισή της.

Αν και η παραγωγή κριθαριού αποτέλεσε την αιτία κατασκευής των μύλων, συγχρόνως αποτέλεσε και την αιτία εγκατάλειψής τους. Η εξαγωγή επεδείχθη πιο συμφέρουσα από την κατανάλωση κι έτσι σύντομα οι ανεμόμυλοι εγκαταλείφθηκαν. Η

εγκατάλειψη αυτή πραγματοποιήθηκε σε μία εποχή σημαντικών αλλαγών στον ελλαδικό χώρο, που εντάθηκαν κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα.

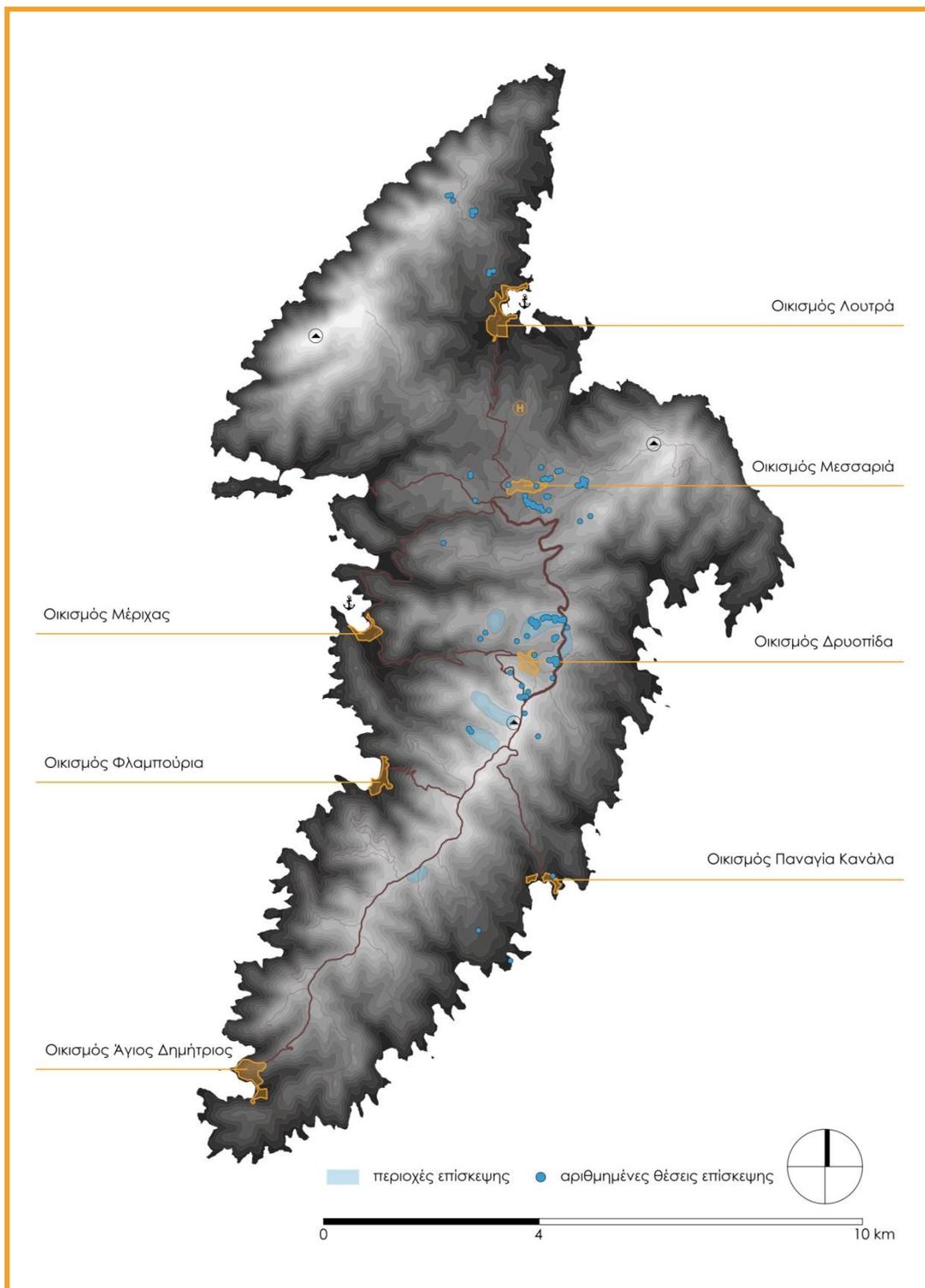

ΜΕΡΟΣ Δ'

επιτόπου καταγραφή και ανάλυση

Εικόνα 68. Χάρτης θέσεων που διερευνήθηκαν κατά τη μελέτη. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.1. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΓΡΑΦΩΝ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ

Πέραν της βιβλιογραφικής επισκόπησης του θέματος που αναλύθηκε στα κεφάλαια που προηγήθηκαν, για την τεκμηρίωση των ανεμόμυλων η μελέτη προχώρησε και σε έρευνα πεδίου. Πιο συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκαν τέσσερις επισκέψεις στο νησί της Κύθνου, η πρώτη κατά το θέρος του 2018, η δεύτερη περί τον Οκτώβριο του 2018, η τρίτη τον Ιούνιο του επόμενου έτους ενώ η τέταρτη περί τα μέσα Αυγούστου. Η πρώτη επίσκεψη είχε διάρκεια δύο περίπου εβδομάδων και πραγματοποιήθηκε ευθύς μετά την ανάληψη του θέματος της διπλωματικής εργασίας. Δεδομένου ότι δεν υπήρχε η δυνατότητα δανεισμού ειδικού εξοπλισμού από το εκπαιδευτικό ίδρυμα (τηλεσκοπικό μέτρο), ενώ το θέμα δεν είχε ακόμα εξεταστεί βιβλιογραφικά, η έρευνα πεδίου είχε καθαρά αναγνωριστικό χαρακτήρα και αποτέλεσε μια πρώτη επαφή με το αντικείμενο μελέτης. Αρχικά, εντοπίστηκαν και καταγράφηκαν οι ακέραιοι ανεμόμυλοι, οι οποίοι ήταν εμφανείς από μεγάλη απόσταση και ήταν γνωστοί στην τοπική κοινότητα, ενώ έγινε συγχρόνως μια ενδεικτική μέτρηση των περιμέτρων τους. Κατά την επίσκεψη αυτή επίσης, έγινε η πρώτη συνάντηση με έναν εν ζωή μυλωνά, αντλώντας έτσι κάποιες βασικές πληροφορίες για την εκκίνηση της μελέτης.

Η δεύτερη και η τρίτη επίσκεψη, έχοντας εμβαθύνει στο θέμα, είχαν περισσότερο επιστημονικό χαρακτήρα και αναλυτική προσέγγιση. Πιο συγκεκριμένα, η δεύτερη επίσκεψη διήρκησε λιγότερο από 5 ημέρες, εντός των οποίων ερευνήθηκαν και άλλες ακαδημαϊκές υποχρεώσεις. Πριν την αναχώρηση έγινε η απαραίτητη προετοιμασία καταστρώντας έτσι την έρευνα πεδίου ταχύτερη και ευκολότερη. Υπό την προετοιμασία αυτή πραγματοποιήθηκε σχεδιασμός δύο υποβάθρων, τα οποία παρατίθενται στο σχετικό παράρτημα. Το πρώτο, είχε τη μορφή χαρτών. Αναλυτικότερα, μελετήθηκε από δορυφορικά υπόβαθρα ο χάρτης ολόκληρης της Κύθνου και έγινε προσπάθεια καταγραφής σε αυτόν οποιουδήποτε στοιχείου που προσέγγιζε κυκλική κατασκευή. Δεδομένου ότι η ποιότητα της ανάλυσης ήταν χαμηλή, χρησιμοποιήθηκαν 3 διαφορετικά υπόβαθρα του διαδικτύου.²³⁷ Ανάλογα με την ποιότητα της ανάλυσης στην κάθε περίπτωση επιλέχθηκε διαφορετικό υπόβαθρο και αριθμήθηκε σε αυτό η κάθε κυκλική μορφή που επρόκειτο να ελεγχθεί στο πεδίο. Το δεύτερο υπόβαθρο που σχεδιάστηκε ήταν ένας πίνακας αρίθμησης, έτσι ώστε να καταγραφούν σε αυτόν τα απαραίτητα στοιχεία προσδιορισμού του κάθε μύλου. Στον πίνακα αυτό αναγράφηκαν αρκετά πεδία συμπλήρωσης κατά την κρίση του συγγραφέα, στη συνέχεια όμως εμπλουτίστηκαν από αντίστοιχο πίνακα του συγγράμματος Ανεμομυλικά του Ιωάννη Κουμανούδη.²³⁸ Τέλος, πριν την αναχώρηση καθορίστηκε το χρονοδιάγραμμα της επίσκεψης στο νησί.

Οι ώρες εργασίας στο πεδίο κατά τη δεύτερη επίσκεψη, ήταν από την ανατολή έως τη δύση του ηλίου (6:50 - 17:30) και έγινε επίσκεψη σε όλες τις κατασκευές που είχαν σημειωθεί στα υπόβαθρα. Πολλές εξ' αυτών απεδείχθησαν άκυρες, καθώς αφορούσαν κελλιά, απροσδιόριστες κυκλικές κατασκευές, αλώνια, ακόμα και δέντρα,

---

²³⁷ Google Maps: www.google.com/maps, Bing Maps: www.bing.com/maps,

Ελληνικό Κτηματολόγιο: gis.ktimanet.gr/wms/ktbasemap/default.aspx

²³⁸ Κουμανούδης Ιωάννης Ν., 2004, σελ. 63-64

πολλές όμως απεδείχθησαν ερείπια μύλων. Παράλληλα, κατά μήκος των διαδρομών προσπέλασης από τον έναν μύλο στον άλλο, εντοπίστηκαν ερείπια ανεμόμυλων που δεν ήταν δυνατό να διακριθούν από τους χάρτες του διαδικτύου, λόγω της ανάλυσης της εικόνας. Οι κατασκευές αυτές προστέθηκαν στα υπόβαθρα επιτόπου. Έγιναν μετρήσεις σε όλους τους ανεμόμυλους που εντοπίστηκαν και τα στοιχεία τους καταγράφηκαν στο δεύτερο υπόβαθρο, τον πίνακα. Συγχρόνως, πραγματοποιήθηκε φωτογραφική τεκμηρίωση τόσο των ίδιων όσο και του περιβάλλοντός τους, καθώς και της διαδρομής από και προς αυτούς. Δεδομένου ότι η επίσκεψη αυτή εστίασε σε λιγότερο γνωστούς ανεμόμυλους, οι τοποθεσίες μελέτης ήταν ιδιαίτερα δυσπρόσιτες και τα μονοπάτια παραμελημένα, καταστρώντας τις διαδρομές προς αυτούς δύσκολες, ακόμα και επικίνδυνες. Πολλές φορές μάλιστα ήταν περισσότερο ωφέλιμη η πρόσβαση διαμέσου των αγρών παρά των υφιστάμενων μονοπατιών, εξαιτίας της κατάστασής τους. Στις δυσκολίες της επίσκεψης αυτής πρέπει να προστεθεί και ο σφοδρός άνεμος, η παρουσία του οποίου ήταν ιδιαίτερα έντονη στις κορυφές των λόφων όπου βρίσκονταν οι μύλοι. Κατά τη δεύτερη επίσκεψη καταγράφηκε η πλειοψηφία των διασωζόμενων ανεμόμυλων του νησιού.

Η τρίτη επίσκεψη συμπλήρωσε τη δεύτερη και ολοκλήρωσε σχεδόν τη μελέτη πεδίου. Πραγματοποιήθηκε το μήνα Ιούνιο του 2019, σε μια εποχή που η μελέτη είχε σημαντικά προχωρήσει. Πλέον, είχε εκτενώς μελετηθεί η βιβλιογραφία, ιδίως αυτή του 19^{ου} αιώνα, η οποία ανά περιπτώσεις προχωρούσε στον προσδιορισμό κάποιων θέσεων, ενώ είχε ήδη γίνει μια εξέταση των αποτελεσμάτων των στοιχείων των προηγούμενων επισκέψεων. Ανάμεσα σε αυτά ήταν και τα κριτήρια επιλογής των θέσεων. Βάσει των αποτελεσμάτων αυτών, συναρτήσε του χάρτη αιολικού δυναμικού, πριν την αναχώρηση για το νησί, καταγράφηκαν τοποθεσίες με μεγάλη πιθανότητα ύπαρξης ερειπίων μύλων, παρότι δεν ήταν κάτι ορατό από το χάρτη. Στον προσδιορισμό των θέσεων αυτών συνέβαλλαν και τα τοπογραφικά διαγράμματα που σχεδιάστηκαν εκ του μηδενός, με τις θέσεις των ήδη εντοπισμένων μύλων και τις ισούψεις καμπύλες. Στην έρευνα συνέβαλλε και ο προσδιορισμός της βέλτιστης έντασης του ανέμου για τη λειτουργία ενός ανεμόμυλου, που αντλήθηκε από τη βιβλιογραφία. Ιδιαίτερα πολύτιμες απεδείχθησαν και οι οδηγίες των κατοίκων και οι πληροφορίες τους για ανεμόμυλους που υπήρχαν, αλλά στη θέση τους βρίσκονται πλέον διαφορετικά κτήρια.²³⁹ Παράλληλα, γνωρίζοντας από τη βιβλιογραφία έναν ενδεικτικό αριθμό μύλων, η έρευνα εντάχθηκε σε ένα πλαίσιο διερεύνησης και δεν ήταν ασαφώς προσδιορισμένη όπως πρότινος. Ακόμα, από τις παλιές φωτογραφίες που συγκεντρώθηκαν από την έρευνα, έγινε προσπάθεια εντοπισμού καταλοίπων που δεν ήταν κατά την προηγούμενη επίσκεψη γνωστά. Έγινε προσπάθεια, επίσης, ταύτισης παλαιών φωτογραφιών με σύγχρονες, στις θέσεις αυτές, έτσι ώστε να εντοπιστούν στη συνέχεια οι διαφορές και οι αλλοιώσεις στους ίδιους τους μύλους αλλά και στον περιβάλλοντα χώρο. Πρόκειται για τις φωτογραφίες που παρουσιάστηκαν στο κεφάλαιο Γ.2., αλλά και σε αυτές που έπονται στο παρόν Μέρος.

Κατά τις καταγραφές στο πεδίο, καταχωρήθηκε στους πίνακες ένα σύνολο στοιχείων, με πρώτο τον αριθμό καταγραφής, ενώ εξετάζονταν εάν η κατασκευή αποτελούσε ανεμόμυλο ή όχι. Κατά την πρώτη περίπτωση λαμβάνονταν με τηλεσκοπικό μέτρο ένα ενδεικτικό ύψος από το φυσικό έδαφος έως το μέγιστο ύψος

---

²³⁹ Ωστόσο, παράδοξο ήταν το γεγονός ότι παρά τη μικρή κλίμακα του νησιού, μεγάλο ποσοστό των ερωτηθέντων γηγενών δεν γνώριζαν τους σημερινούς ιδιοκτήτες των ανεμόμυλων και συχνά ούτε των παλαιών μυλωνάδων τους.

της κατασκευής και αναγράφονταν εάν αυτό αντιστοιχούσε στη στέψη ή σε χαμηλότερη στάθμη, σε περίπτωση που ο μύλος δεν διασώζονταν ακέραιος. Στη συνέχεια πραγματοποιούνταν λήψη της περιμέτρου της βάσης της κατασκευής και αναγράφονταν το ύψος της μέτρησης από το φυσικό έδαφος. Η αναγραφή αυτή ήταν απαραίτητη, καθώς δεν κατέστη δυνατό να ληφθούν όλες οι διαστάσεις από τη βάση, εξαιτίας εμποδίων, ενώ ο κάθε ανεμόμυλος είχε διαφορετική μορφή και κλίση από την κατακόρυφο. Η μέτρηση πραγματοποιήθηκε είτε με την τοποθέτηση ατσαλόκαρφου είτε με την αγκύρωση της μετροταινίας σε υφιστάμενα, προεξέχοντα από τον κορμό των μύλων, μεταλλικά στοιχεία. Δεδομένου ότι δεν πραγματοποιήθηκαν όλες οι μετρήσεις στην ίδια απόσταση από τη βάση, οι ανεμόμυλοι δεν είχαν όλοι το ίδιο σχήμα, ενώ δεν πραγματοποιήθηκε χωροστάθμηση για τη λήψη των υψών, είναι δεδομένο ότι οι μετρήσεις παρουσιάζουν σφάλματα. Στο πλαίσιο όμως της παρούσας έρευνας, που είχε σαν στόχο την καταγραφή, τα σφάλματα αυτά θεωρούνται από το μελετητή εντός του αποδεκτού ορίου και ότι τα στοιχεία επαρκούν για μια αρχική σύγκριση των μύλων μεταξύ τους, προκειμένου να διεξαχθούν κάποια αρχικά συμπεράσματα.

Η τέταρτη τέλος επίσκεψη είχε καθαρά συμπληρωματικό χαρακτήρα. Περιορίστηκε σε επισκέψεις τοποθεσιών με αμφιβολίες περί ύπαρξης ανεμόμυλων, ολοκληρώθηκαν και οι τελευταίες συνεντεύξεις, ενώ ελήφθησαν φωτογραφίες που συμπλήρωσαν τη μελέτη ή αντικατέστησαν υφιστάμενες που είχαν ληφθεί από διαφορετική οπτική γωνία ή με μη ευνοϊκό φυσικό φωτισμό.

Μετά από έκαστη επίσκεψη πραγματοποιούνταν ηλεκτρονική καταχώριση των στοιχείων που συλλέγονταν στο πεδίο. Συνολικά, σημειώθηκαν 96 αριθμημένες θέσεις προς επιθεώρηση (εικόνα 68), διάσπαρτες στο σύνολο του νησιού. Δεν πραγματοποιήθηκε επίσκεψη σε 6 εξ' αυτών (35, 44, 45, 57, 58, 79)²⁴⁰ λόγω καιρικών συνθηκών, δυνατότητας πρόσβασης, απόστασης από οδικό δίκτυο και έλλειψης χρόνου. Σε κάθε περίπτωση όμως, πρόκειται για τοποθεσίες που δεν συγκεντρώνουν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των μυλοτοπιών (υψόμετρο, ένταση ανέμου, απόσταση από οικισμούς κτλ) και θεωρείται από το μελετητή πλέον βέβαιο ότι δεν αποτελούν υποψήφιες θέσεις ανεμόμυλων, με μόνη ίσως εξαίρεση τη θέση 79. Επειδή, ήδη από τη δεύτερη επίσκεψη, κατέστη γνωστό ότι υπήρχαν ανά τοποθεσίες κατάλοιπα που δεν ήταν διακριτά από τους διαδικτυακούς χάρτες, έγινε επίσκεψη και σε ολόκληρες περιοχές, χωρίς κάποια αρίθμηση. Πρόκειται για περιοχές που βάσει της βιβλιογραφίας αλλά και της μορφολογίας του εδάφους, συναρτήσει των ισχυρών ανέμων είχαν μεγάλες πιθανότητες να περιλαμβάνουν κατάλοιπα. Το σύνολό τους βρίσκονταν περίξ του οικισμού της Δρυοπίδας, όπως φαίνεται στην εικόνα 68.

Από τις πληροφορίες των κατοίκων επίσης, κατέστη γνωστό ότι στο νησί λειτουργούσε κατά το παρελθόν ένας νερόμυλος. Ο νερόμυλος αυτός φαίνεται πως εγκαταλείφτηκε τουλάχιστον από το 19^ο αιώνα κατά τις διηγήσεις των ίδιων ανθρώπων. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης πραγματοποιήθηκε προσπάθεια εντοπισμού του,

---

²⁴⁰ Οι συντεταγμένες των θέσεων αυτών είναι οι ακόλουθες:

Θέση 35: 37.333570, 24.427080

Θέση 44: 37.406941, 24.441514

Θέση 45: 37.407500, 24.442419

Θέση 57: 37.387157, 24.420774

Θέση 58: 37.388273, 24.421587

Θέση 79: 37.408485, 24.435929

καθώς ήταν κατά προσέγγιση γνωστή η τοποθεσία του. Σύμφωνα με τους γηγενείς, βρίσκονταν στη νότια όχθη ενός εκ των μεγαλύτερων ρεμάτων του νησιού, στα βορειοδυτικά της Μεσσαριάς (εικόνα 69). Πρόκειται για το ρέμα που καταλήγει στην παραλία της Απόκρουσης στα δυτικά του νησιού. Δεδομένης της αποτυχημένης προσπάθειας προσέγγισής του από το βορρά, από μια ερευνήτρια κατά το πρόσφατο παρελθόν, κατά την παρούσα έρευνα επιχειρήθηκε προσέγγιση από το νότο. Και σε αυτήν όμως την περίπτωση η έρευνα απέβη άκαρπη, καθώς δεν κατέστη δυνατή και πάλι η προσέγγισή του. Η διαδρομή μέχρι το ρέμα ήταν δύσβατη και μεγάλης απόστασης, ενώ η βλάστηση του ρέματος απεριόγραπτα πυκνή (εικόνα 70), με αποτέλεσμα να καθιστά την προσπέλαση αδιαπέραστη. Επιπρόσθετα, η διαχείριση των λυμάτων στο νησί βρίσκεται ακόμα σε εμβρυακό στάδιο. Αμφότεροι οι δύο ιστορικοί οικισμοί, δεδομένης της μεσόγειας τοποθεσίας τους, διαθέτουν αποχετευτικό δίκτυο το οποίο καταλήγει σε ρέματα. Στην περίπτωση της Μεσσαριάς, το ρέμα που χρησιμοποιήθηκε για το σκοπό αυτό ήταν αυτό που βρίσκεται ο νερόμυλος. Έτσι, εκτός από κοπιαστική και δύσβατη η διαδρομή προς αυτόν, καθίσταται επικίνδυνη και ανθυγιεινή. Δεδομένου ότι η τρέχουσα μελέτη εστιάζει στους ανεμόμυλους και λιγότερο σε άλλους αλεστικούς μηχανισμούς, ενώ ο χρόνος στις επισκέψεις πεδίου ήταν ιδιαίτερα περιορισμένος, αποφασίστηκε εν τέλει να μην πραγματοποιηθεί επίσκεψη στο νερόμυλο.

Εικόνα 69. Το ρέμα στα ΒΔ της Μεσσαριάς. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Επειδή η αρχική αρίθμηση περιλάμβανε στοιχεία, που εν τέλει απεδείχθησαν ότι δεν ήταν ανεμόμυλοι, πραγματοποιήθηκε στη συνέχεια και δεύτερη αρίθμηση. Για την αρίθμηση αυτή χρησιμοποιήθηκαν τα αρχικά Μ και Δ για τους εντοπισμένους ανεμόμυλους που βρίσκονταν στους οικισμούς της Μεσσαριάς και της Δρουπίδας αντίστοιχα. Η σειρά της δεύτερης αρίθμησης αντιστοιχεί στη σειρά με την οποία

εντοπίστηκαν οι ανεμόμυλοι στο πεδίο. Έτσι, υπάρχουν περιπτώσεις ανεμόμυλων που βρίσκονται εγγύτατα ο ένας στον άλλον, με μεγάλη αριθμητική διαφορά. Επίσης, σημειώθηκαν οι συντεταγμένες των αριθμημένων θέσεων που εν τέλει απεδείχθησαν άκυρες, προκειμένου να διευκολυνθούν οι ενδεχόμενοι μεταγενέστεροι μελετητές και να μην επαναλάβουν άσκοπα την ίδια διαδικασία για τις ίδιες περιοχές.

Εικόνα 70. Η βλάστηση κατά μήκος του ρέματος στα ΒΔ της Μεσσαριάς. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Για την καλύτερη οργάνωση του υλικού, τα στοιχεία ταξινομήθηκαν σε πίνακες. Οι πίνακες που σχετίζονται με την ανάλυση έκαστου ανεμόμυλου, βασίστηκαν σε υφιστάμενους, από το Ελληνικό Τμήμα της Διεθνούς Επιτροπής Διατήρησης της Βιομηχανικής Κληρονομιάς (TICCIH),²⁴¹ με μικρές προσθήκες και βελτιώσεις. Τέλος, οι ανεμόμυλοι ομαδοποιήθηκαν σε μυλοτόπια. Προκειμένου να αποφευχθεί οποιαδήποτε παρερμηνεία στην ονομασία, τα μυλοτόπια ονομάστηκαν με τα αρχικά Χ και Σ από το Χώρα και Σύλλακα αντίστοιχα.

Την έρευνα πεδίου συμπλήρωσαν οι συνεντεύξεις των γηγενών. Οι απαντήσεις και οι υποδείξεις τους υπήρξαν ιδιαίτερα πολύτιμες, καθώς υπέδειξαν θέσεις παλαιότερων ανεμόμυλων που δεν είχαν εντοπιστεί από τις δορυφορικές εικόνες, ενώ παράλληλα έδωσαν πληροφορίες για τη ζωή των μυλωνάδων, για την ιστορία των μύλων και για την εγκατάλειψή τους. Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι οι πληροφορίες που σχετίζονταν με τα ονόματα των μυλωνάδων συχνά έρχονταν σε αντίθεση μεταξύ τους. Πολλές φορές αναφέρονταν το παρατσούκλι κάποιου ως επώνυμο, άλλες φορές οι γηγενείς αναφέρονταν στο όνομα του τελευταίου μυλωνά και άλλες σε

²⁴¹ Ελληνικό Τμήμα της Διεθνούς Επιτροπής Διατήρησης της Βιομηχανικής Κληρονομιάς: ticcih.gr

κάποιον προγενέστερο μωλανά, πατέρα ή παππού του προηγούμενου. Τις περισσότερες όμως φορές, ιδίως στην περίπτωση της Μεσσαριάς, οι κάτοικοι έλεγαν τα ίδια περίπου ονόματα μωλανάδων, μόνο που τα αντιστοιχούσαν σε διαφορετικό ανεμόμυλο. Για το λόγο αυτό, υπάρχουν περιπτώσεις που δεν είναι ακόμα καθορισμένος ποιός ήταν ο ιδιοκτήτης. Δυστυχώς, στην περίπτωση της Μεσσαριάς δεν ελήφθη συνέντευξη από γηραιούς μωλανάδες, παρότι εντοπίστηκαν δύο, λόγω της κατάστασης υγείας τους. Οι πληροφορίες από αυτούς θα μπορούσαν ίσως να δώσουν λύση στις όποιες αμφιβολίες.

Δ.2. ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΘΕΣΕΩΝ - ΜΥΛΟΤΟΠΙΑ

Η επιτόπου έρευνα έλαβε χώρα σε ολόκληρο το νησί, παρότι δεν εντοπίστηκαν ακέραιοι ανεμόμυλοι σε τοποθεσίες μακριά των δύο μεσόγειων οικισμών. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε σε περιοχές πλησίον οικισμών που κατοικούνται ή κατοικούνταν κατά το παρελθόν και σήμερα έχουν εγκαταλειφτεί. Πιο συγκεκριμένα πραγματοποιήθηκε επίσκεψη στην περιοχή έξω από το κάστρο της Ωριάς, αλλά και πλησίον του πρώην μοναστηρίου της Παναγίας Στρατολάτησας, όπου πιθανόν να βρίσκονταν ο, αναφερόμενος από τη βιβλιογραφία, οικισμός του Μεγάλου Χωριού. Η έρευνα στις τοποθεσίες αυτές απέβη άκαρπη. Η απουσία ωστόσο, ορατών τεκμηρίων δεν συνεπάγεται απαραίτητα με το συμπέρασμα ότι δεν υπήρχαν ανεμόμυλοι στις περιοχές αυτές. Από την επιτόπου έρευνα και τον έλεγχο των 90 εκ των 96 τοποθεσιών, μόνο οι 36 αποτελούσαν ανεμόμυλους. Όλες οι θέσεις των ανεμόμυλων ήταν πλησίον των δύο κατοικημένων μεσόγειων οικισμών, της Μεσσαριάς και της Δρυοπίδας.

Κατά την επιτόπου έρευνα, λίγο πριν τον εντοπισμό κάποιου ανεμόμυλου υπήρχαν σημάδια που προμήνυαν την ύπαρξή του. Πολλοί εξ' αυτών βρίσκονταν σε τοπικά μέγιστα λόφων, τα οποία δεν ήταν διακριτά από τα συνταχθέντα τοπογραφικά διαγράμματα, αφού οι ισοϋψείς σε αυτά ήταν ανά 20 μέτρα, με αποτέλεσμα οι μικρότερες, αλλά ικανές υψομετρικές διαφορές να μην είναι ορατές. Ακόμα, πλησίον των θέσεων αυτών, η ένταση του ανέμου ξαφνικά δυνάμωνε, υποδηλώνοντας το ιδανικό της τοποθεσίας για την εκμετάλλευση της αιολικής ενέργειας. Φαίνεται πως η τοπική αυτή αύξηση της έντασης του ανέμου ήταν αρκετή για να την αισθανθεί ο άνθρωπος, αλλά όχι και για να αλλάξει η βαθμίδα στο χάρτη του αιολικού δυναμικού. Όπως και στην περίπτωση των ισοϋψών των τοπογραφικών διαγραμμάτων έτσι και στο χάρτη του αιολικού δυναμικού, οι διαβαθμίσεις απεδείχθησαν αραιότερες του επιθυμητού. Ωστόσο, η παρουσία των δύο αυτών στοιχείων κατέστη ιδιαίτερα σημαντική για τον προσδιορισμό των καταλοίπων πολύ κακής κατάστασης, που χωρίς αυτά θα αμφισβητούνταν η λειτουργία τους ως ανεμόμυλοι.

Παρατηρώντας τα δύο συνταχθέντα τοπογραφικά (Χάρτης 01, 02), παρατηρείται ότι αυτό της περιοχής της Δρυοπίδας παρουσιάζει μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Οι αυξομειώσεις του ανάγλυφου της ευρύτερης περιοχής της Δρυοπίδας είναι αρκετά έντονες, καθώς η απόσταση από τη θάλασσα είναι μικρότερη από ότι στην περίπτωση της Μεσσαριάς, ενώ το υψόμετρο αρκετά υψηλότερο. Στα διαγράμματα αυτά σχεδιάστηκε η ρυμοτομία των οικισμών με τη μορφή δομημένου - αδόμητου χώρου, στην ποιότητα του εφικτού, βάσει της ανάλυσης των δορυφορικών υποβάθρων. Εκτός από τη δόμηση εντός οικισμών καταγράφηκε και αυτή εκτός, σε μια ικανή ακτίνα, προκειμένου να γίνει αντιληπτή η κατάσταση της υπαίθρου, λαμβάνοντας υπόψη ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ανεμόμυλων βρίσκεται σε τοποθεσίες εκτός οικισμών. Παράλληλα, καταγράφηκε το κύριο επαρχιακό οδικό δίκτυο (ασφαλτοστρωμένες οδοί), τα παραδοσιακά μονοπάτια και οι χωματόδρομοι.²⁴² Οι τελευταίοι συμβολίστηκαν με το ίδιο σύμβολο με τα μονοπάτια, καθώς στην

---

²⁴² Σε ορισμένα σημεία των διαδρομών αυτών έχει γίνει πλέον διάστρωση από τσιμεντοειδούς σύστασης υλικά. Ωστόσο, επειδή πρόκειται για τοπικές χρήσεις, ενώ η χρήση τροχοφόρων οχημάτων είναι ιδιαίτερα περιορισμένη, δεν αλλάζει ο συμβολισμός του χωματόδρομου στα τοπογραφικά διαγράμματα.

πλειοψηφία τους αποτελούν μεταγενέστερες διανοίξεις σε υφιστάμενους χώρους κίνησης. Για την καταγραφή των μονοπατιών και των χωματόδρομων χρησιμοποιήθηκαν κάποιες συμβάσεις, καθώς καθίσταται δύσκολο να οριστεί μία διαδρομή. Πιο συγκεκριμένα, σε άλλες περιπτώσεις τα μονοπάτια ορίζονταν από πεζούλες εκατέρωθεν τους, σε άλλες περιπτώσεις δεν υπήρχαν πεζούλες, ενώ σε άλλες υπήρχαν πεζούλες αλλά σε ικανή απόσταση από αυτά, πλαισιώνοντάς τα αλλά όχι και οριοθετώντας τα. Δεδομένου ότι το ζητούμενο ήταν η αποτύπωση των προσβάσεων, καταγράφηκε το πλάτος του κάθε μονοπατιού και χωματόδρομου, κατά περίπτωση. Το υπόβαθρο που χρησιμοποιήθηκε για την αποτύπωση του οδικού δικτύου στα τοπογραφικά διαγράμματα ήταν του 2004, προκειμένου οι αλλοιώσεις στο τοπίο από τη δόμηση και τις μεταγενέστερες διανοίξεις να είναι κατά το δυνατόν μικρότερες.

Από την καταγραφή αυτή, παρατηρείται ότι το επαρχιακό δίκτυο των προγενέστερων εποχών δεν ακολουθούσε κάποια σαφή σχεδιαστική πορεία, αλλά συχνά κατέληγε σε "αδιέξοδα" και η πρόσβαση συνεχίζονταν διαμέσου ιδιωτικών αγρών. Ειδάλλως, θα έπρεπε να ακολουθηθεί εντελώς διαφορετική διαδρομή και αρκετά μεγαλύτερου μήκους προκειμένου ο αγρότης, ο κτηνοτρόφος ή ο μυλωνάς να φτάσει στον προορισμό του. Κατά κανόνα, οι μεταγενέστερες διανοίξεις παρουσιάζουν μεγαλύτερο πλάτος από τα παλαιά μονοπάτια, ενώ προσαρμόζονται περισσότερο στο τοπικό ανάγλυφο προκειμένου να καθίστανται αμαξιτές. Έτσι, παρουσιάζουν συχνά μια οφιούσα μορφή, σε αντίθεση με τα παραδοσιακά μονοπάτια που μέσα από κλίμακες ανάβασης, πρόχειρα κατασκευασμένες, δεν προκαλούν παρεκτροπή από την ηθελημένη πορεία. Υπάρχουν βέβαια και αρκετές εξαιρέσεις. Φαίνεται πως λόγω ομαλότερου αναγλύφου, το παραδοσιακό οδικό δίκτυο της Μεσσαριάς παρουσιάζεται περισσότερο ανεπτυγμένο.

Ακόμα, στο τοπογραφικό διάγραμμα της Μεσσαριάς (Χάρτης 01) καταγράφηκαν οι θέσεις των ανεμογεννητριών του αιολικού πάρκου πλησίον του οικισμού, προκειμένου να φανεί σε πρώτη φάση η σύγκριση των θέσεων επιλογής των αιολικών εγκαταστάσεων του χθες και του σήμερα, με δεδομένο πάντα το υφιστάμενο οδικό δίκτυο και τα μέσα της κάθε εποχής. Τέλος, στα διαγράμματα αυτά καταγράφηκαν οι θέσεις των ανεμόμυλων που εντοπίστηκαν είτε στο πεδίο είτε μέσα από τη βιβλιογραφία, που αποτελούν και το καθεαυτό αντικείμενο της τρέχουσας μελέτης. Από τις θέσεις αυτές οι ανεμόμυλοι χωρίστηκαν σε ομάδες και καταγράφηκαν τα μυλοτόπια που αυτοί συγκροτούν.

Σχετικά με τα μυλοτόπια, τα οποία θα αναλυθούν στη συνέχεια ανά οικισμό, πρέπει να αναφερθεί η σχέση τους με τις αγροτικές κατοικίες. Σύμφωνα με κάτοικο του οικισμού της Δρυοπίδας, όλοι οι εν λειτουργία ανεμόμυλοι είχαν πλησίον τους αγροτική κατοικία πλην ενός. Και αυτό διότι οι μυλωνάδες το χειμώνα έμεναν στο χωριό, αλλά το καλοκαίρι στα κελλιά δίπλα στους μύλους. Η πληροφορία αυτή φαίνεται να επιβεβαιώνεται από την επιτόπου έρευνα. Στην περίπτωση των μύλων της Μεσσαριάς αντιθέτως, σπανίως διακρίνονται κελλιά δίπλα στους μύλους. Δύο είναι τα πιθανά αίτια αυτής της διαφοράς. Ίσως, εξαιτίας της μικρής απόστασης και του σχετικά ομαλού αναγλύφου, οι Μεσσαριώτες κάτοικοι να προτίμησαν να διαμείνουν μόνιμα στον οικισμό τους. Ίσως πάλι υπήρχαν και εκεί κελλιά, τα οποία όμως έδωσαν τη θέση τους σε κατοικίες, όπως έκαναν και αρκετοί μύλοι.

Δ.2.1. Οι ανεμόμυλοι της Μεσσαριάς

Παρατηρώντας το Χάρτη 01, διακρίνονται οι θέσεις των, καταγεγραμμένων από την έρευνα πεδίου και τη βιβλιογραφία, ανεμόμυλων της Μεσσαριάς. Πιο συγκεκριμένα διακρίνεται μια μεγάλη ομάδα ανεμόμυλων στα νότια του οικισμού (μυλοτόπι Χ1), που περιλαμβάνει με τη σειρά, από τα δυτικά προς τα ανατολικά, τους ανεμόμυλους Μ2, Μ15, Μ12, Μ9, Μ14, Μ10 και Μ11. Πρόκειται για το μεγαλύτερο μυλοτόπι της Μεσσαριάς, το οποίο βρίσκεται σε υψόμετρο 160 - 200 μέτρων, ακολουθώντας γραμμική πορεία πάνω στο πρηνές του λόφου, με τοπικό μέγιστο την περιοχή που είναι κατασκευασμένος ο μύλος Μ11. Η μέση ένταση του ανέμου σε αυτή την περιοχή ανέρχεται σε 7,50 m/s, ήτοι σε 4 bf περίπου. Οι ανεμόμυλοι του μυλοτοπίου αυτού διακρίνονται στα ιστορικά τεκμήρια της εικόνας 22 και 33, σε δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους. Πλησίον των ανεμόμυλων αυτών πέρασε ο Στέλιος Χιλιάδης, λίγα μόλις χρόνια μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο και προέβη σε σχόλια σχετικά με την κατάσταση διατήρησής τους κατά την εποχή αυτή (βλ. κεφάλαιο Γ.1.). Ο Βάος και ο Νομικός, κατά την επίσκεψή τους στη Μεσσαριά, κατέγραψαν 5 ανεμόμυλους στο εν λόγω μυλοτόπι, ενώ κάνουν λόγο για ακόμα 3 ανεμόμυλους, τους οποίους δεν εντόπισαν, αλλά τους ανέφεραν οι γηγενείς. Οι εν λόγω συγγραφείς δεν προχώρησαν σε αρίθμηση και ονομασία έκαστου ανεμόμυλου, με αποτέλεσμα να μην είναι γνωστό ποιοι εντοπίστηκαν και ποιοι όχι. Κατά την κρίση του μελετητή της τρέχουσας διπλωματικής εργασίας κρίνεται ότι οι ανεμόμυλοι που δεν εντοπίστηκαν από το Βάο και το Νομικό ήταν ο Μ12, ο οποίος έδωσε τη θέση του σε νέα κατασκευή πιθανότατα λίγα χρόνια πριν την επίσκεψή τους και ο Μ15, για τον οποίο δεν υπάρχουν κατάλοιπα του σήμερα. Το μόνο τεκμήριο αυτού είναι το σκίτσο της εικόνας 22, το οποίο δεν φαίνεται να είχαν στην κατοχή τους οι εν λόγω συγγραφείς.

Στα ανατολικά του οικισμού διακρίνεται το μυλοτόπι Χ2, που περιλαμβάνει 5 ανεμόμυλους, με τη σειρά τους Μ13, Μ3, Μ7, Μ4 και Μ16. Τα δύο μυλοτόπια παρουσιάζουν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά. Όπως και το μυλοτόπι Χ1, το μυλοτόπι Χ2 είναι γραμμικά διατεταγμένο και ακολουθεί την κορυφογραμμή του λόφου. Βρίσκεται σε παρεμφερές υψόμετρο με αυτό, με εξαίρεση τους ανεμόμυλους Μ4 και Μ16 που κατασκευάστηκαν στο τοπικό μέγιστο στην περιοχή, στην απόληξη της κορυφογραμμής στα βορειοανατολικά, όπως αντίστοιχα ο Μ11. Ομοίως, η μέση ένταση του ανέμου είναι η ίδια για όλους τους μύλους (7,50 m/s, ήτοι 4 bf περίπου), με εξαίρεση το Μ4 και το Μ16, στην περιοχή των οποίων ανέρχεται σε 8,50 m/s, ήτοι 5 bf περίπου. Δεν είναι γνωστό ποιοι εκ των δύο μυλοτοπίων λειτούργησε πρώτο και μόνο υποθέσεις δύναται να γίνουν. Από τη βιβλιογραφία είναι γνωστό ότι οι ανεμόμυλοι αρχικά κατασκευάζονταν σε μεγαλύτερα υψόμετρα, ενώ αργότερα, η εξέλιξη του μηχανισμού τους έδωσε τη δυνατότητα εκμετάλλευσης του ανέμου και σε χαμηλότερες στάθμες.²⁴³ Υπό αυτή την έννοια και μόνο, τα δύο μυλοτόπια θα πρέπει να θεωρηθούν σύγχρονα. Τρεις ανεμόμυλοι του μυλοτοπίου αυτού (Μ3, Μ4 και Μ7) διακρίνονται στην εικόνα 28, ενώ δύο στην εικόνα 31 (Μ3 και Μ7). Δεν είναι γνωστό αν ο Βεντ κάνει αναφορά σε αυτό το μυλοτόπι ή στο Χ1. Βάσει αριθμού ανεμόμυλων, περισσότερο πιθανό είναι να αναφέρεται στο Χ2. Το μυλοτόπι Χ2 αποτελεί την νοητή προέκταση του οικισμού προς τα ανατολικά, καθώς βρίσκεται στην κορυφογραμμή του ίδιου λόφου με αυτόν. Από τις μαρτυρίες των γηγενών φαίνεται πως οι μύλοι αυτοί ήταν οι

²⁴³ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 112

τελευταίοι που λειτούργησαν στον οικισμό, πριν την οριστική εγκατάλειψη, που έλαβε χώρα περί το 1960.

Οι υπόλοιποι ανεμόμυλοι του οικισμού της Μεσσαριάς είναι κατασκευασμένοι σε δυάδες ή μονάδες, διάσπαρτοι προς όλες σχεδόν τις διευθύνσεις. Η μόνη τοποθεσία που δεν συναντώνται ανεμόμυλοι είναι βορειοδυτικά του οικισμού, καθώς σε αυτήν την τοποθεσία, όπως φαίνεται από το τοπογραφικό διάγραμμα και το χάρτη αιολικού δυναμικού, χαμηλώνει το υψόμετρο και η μέση ένταση του ανέμου. Συνολικά για τους ανεμόμυλους της Μεσσαριάς, το υψόμετρο των τοποθεσιών εγκατάστασής τους κυμαίνεται μεταξύ 140 και 200 μέτρων, ενώ η μέση ένταση ανέμου μεταξύ 7,50 και 8,50 m/s, ήτοι 4 και 5 bf περίπου.

Δ.2.2. Οι ανεμόμυλοι της Δρυοπίδας

Παρατηρώντας το Χάρτη 02, διακρίνονται οι θέσεις των, καταγεγραμμένων από την έρευνα πεδίου και τη βιβλιογραφία, ανεμόμυλων της Δρυοπίδας. Σε αντίθεση με τη Μεσσαριά, στη Δρυοπίδα οι ανεμόμυλοι που στέκουν μόνοι δεν είναι παρά ελάχιστοι, ενώ η πλειοψηφία του συνόλου βρίσκεται ομαδοποιημένη σε μυλοτόπια. Πιο συγκεκριμένα, οι ανεμόμυλοι του οικισμού μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις ομάδες.

Εικόνα 71. Οι ανεμόμυλοι Δ2, Δ3, Δ4 και Δ5 και Δ18 όπως φαίνονται από το νότο. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Το μυλοτόπι Σ1 βρίσκεται στα νότια του οικισμού και περιλαμβάνει 7 ανεμόμυλους, τους Δ1, Δ2, Δ3, Δ4, Δ5, Δ6 και Δ18. Όπως θα γίνει κατανοητό από την ανάλυση εκάστου ανεμόμυλου στη συνέχεια, δεν κατασκευάστηκαν όλοι οι ανεμόμυλοι

αυτοί κατά την ίδια εποχή. Κοινό χαρακτηριστικό τουλάχιστον των μισών εξ' αυτών (Δ3, Δ4, Δ5 και πιθανόν Δ6) είναι η αρνητική μείωση που υποδηλώνει ότι πρόκειται για κάποιους από τους παλαιότερους ανεμόμυλους της νήσου. Κατά τις υποθέσεις των ερευνητών Βάου και Νομικού, η τυπολογία αυτή ανάγεται από τον 15^ο αιώνα και πρότινος, όταν δηλαδή πρέπει να πραγματοποιήθηκε το αναστήκωμα του αξονιού.²⁴⁴ Επίσης, οι ανεμόμυλοι αυτοί βρίσκονται στο μεγαλύτερο υψόμετρο της περιοχής (280-300+ μέτρα), στοιχείο που εντείνει την άποψη ότι το μυλοτόπι αυτό προηγήθηκε των άλλων δύο. Η μέση ένταση ανέμου στην τοποθεσία αυτή ανάγεται σε 8,50 m/s, ήτοι 5 bf περίπου. Παράλληλα, πρόκειται για την ομάδα ανεμόμυλων που οι περισσότεροι εξ' αυτών εγκαταλείφθηκαν τελευταίοι, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των γηγενών. Οι ανεμόμυλοι αυτοί δεν ακολουθούν κάποια γραμμική πορεία, αλλά βρίσκονται στην κορυφή ενός λόφου. Οι ανεμόμυλοι Δ2, Δ3, Δ4 και Δ5 βρίσκονται σε μικρές αποστάσεις μεταξύ τους, ενώ ο Δ1 και ο Δ6 είναι κάπως πιο απομονωμένοι και σε ελαφρώς χαμηλότερο υψόμετρο. Ο Δ18 βρίσκεται και αυτός σχετικά απομονωμένος αλλά σε μεγαλύτερο υψόμετρο από τους υπόλοιπους. Για το μυλοτόπι αυτό υπάρχουν τα περισσότερα τεκμήρια από φωτογραφικό υλικό ιστορικής σημασίας. Πιο συγκεκριμένα, αυτό διακρίνεται στις εικόνες 37, 39, 41, 43, 45, 47, 51, 53 και 61. Για το μυλοτόπι Σ1 έχουν επισημάνει οι συγγραφείς Βάος και Νομικός στο έργο τους ότι η διάνοιξη του κεντρικού οδικού δικτύου του νησιού συνέβαλε στη διάσπαση της ενότητάς του, αφού πέρασε ανάμεσα στους ανεμόμυλους Δ3 και Δ4.²⁴⁵ Περεταίρω διάσπαση πραγματοποιήθηκε μετά τις επισκέψεις των εν λόγω συγγραφέων, με την ανέγερση της ιδιωτικής εκκλησίας του Αγίου Νεκτάριου και της δεντροφύτευσης μεταξύ των ανεμόμυλων Δ2 και Δ3 (εικόνα 71). Στην ίδια εικόνα φαίνεται και ο αισθητικός αντίκτυπος της υπέρχειας ηλεκτροδότησης στην περιοχή αυτή. Εκτός των παραπάνω, η εκτός σχεδίου δόμηση, ιδίως κατά τα τελευταία έτη με την ανοικοδόμηση βιλών ως τουριστικά καταλύματα, συνέβαλε με τη σειρά της στην περεταίρω διάσπαση του μυλοτοπίου αυτού (εικόνα 72). Προφανώς, η έξαρση της ανοικοδόμησης στην τοποθεσία αυτή οφείλεται τόσο στους ανεμόμυλους που αποτελούν τοπόσημα, όσο και στη διάνοιξη του ασφαλτοστρωμένου δρόμου που περιγράφηκε, καθιστώντας την εύκολα προσβάσιμη για τους επισκέπτες.

Ο Βάος και ο Νομικός εντόπισαν στο μυλοτόπι Σ1 6 ανεμόμυλους. Προφανώς πρόκειται για τους 6 ακέραιους μύλους, ήτοι δεν εντόπισαν τον Δ18. Κατά τις μαρτυρίες των γηγενών κατά την επίσκεψη των συγγραφέων, υπήρχαν κατά το παρελθόν περισσότεροι ανεμόμυλοι στην τοποθεσία αυτή. Δεν είναι γνωστό αν οι μαρτυρίες αυτές αναφέρονταν αποκλειστικά στον ανεμόμυλο Δ18 ή αν υπήρχαν και περισσότεροι. Σε κάθε περίπτωση, από την επιτόπια έρευνα δεν βρέθηκαν άλλα ίχνη που να υποδηλώνουν ότι κατά το παρελθόν υπήρχαν και άλλοι ανεμόμυλοι πέραν αυτού.

---

²⁴⁴ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 202

²⁴⁵ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 332-33

Εικόνα 72. Ο ανεμόμυλος Δ6, όπως φαίνεται από τη θέση του Δ5. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Το μυλοτόπι Σ2 βρίσκεται στα ανατολικά του οικισμού της Δρυοπίδας, σε μία τοποθεσία με χαμηλότερο υψόμετρο (περί τα 220-240 μέτρα) και μέση ένταση ανέμου (περί τα 7,50 m/s, ήτοι 4 bf περίπου) από τα άλλα δύο. Περιλαμβάνει τρεις ανεμόμυλους, τους Δ12, Δ13 και Δ16. Ο τελευταίος φαίνεται να εγκαταλείφτηκε σε πολύ προγενέστερη εποχή από τους άλλους δύο, ενώ είναι αμφίβολο αν ποτέ συνυπήρξε μαζί τους. Οι ιστορικές φωτογραφίες που τεκμηριώνουν την παρουσία των δύο πρώτων κατά το παρελθόν σχετίζονται με τις εικόνες 35, 49 και 57. Η περιοχή, αν και βρίσκεται παραπλεύρως ασφαλτοστρωμένης οδού και πλησίον του οικισμού της Δρυοπίδας, είναι σχετικά δυσπρόσιτη. Αυτό ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι το έδαφος είναι ιδιαίτερα επικλινές από την πλευρά του δρόμου, ενώ η συμβατική πρόσβαση είναι δια μέσου μονοπατιού που ξεκινάει από τον οικισμό. Έτσι, το μυλοτόπι αυτό καθίσταται αποκομμένο από την τουριστική δραστηριότητα του νησιού και χαρακτηρίζεται από εγκατάλειψη.

Το μυλοτόπι Σ3 βρίσκεται στα βόρεια του οικισμού, διατεταγμένο γραμμικά πάνω στη ράχη ενός υψώματος. Βρίσκεται σε υψόμετρο μεταξύ του Σ1 και Σ2, ήτοι σε στάθμη 220-260 μέτρων, ωστόσο η μέση ένταση του ανέμου σε αυτό είναι ανάλογη του μυλοτοπίου Σ1 και κατά τόπους ακόμα μεγαλύτερη (8,50-9,50 m/s, ήτοι 5 bf περίπου). Πρόκειται για το μεγαλύτερο μυλοτόπι, καθώς περιλαμβάνει συνολικά 8 ανεμόμυλους, από τα ανατολικά προς τα δυτικά τους Δ7, Δ8, Δ9, Δ15, Δ10, Δ14, Δ17 και Δ11. Εξαιτίας του μεγέθους του μυλοτοπίου, αλλά και της απόστασης μεταξύ των ανεμόμυλων, δύναται να γίνει περεταίρω διαχωρισμός σε υποομάδες. Αυτές είναι οι τρεις ανεμόμυλοι στα ανατολικά (Δ7, Δ8, Δ9), οι τρεις ανεμόμυλοι στη μέση (Δ10, Δ14, Δ15) και οι δύο ανεμόμυλοι στα δυτικά (Δ11, Δ17), οι οποίοι όμως απέχουν ικανή απόσταση μεταξύ τους. Ο Δ7, δεδομένης της μικρής απόστασης από την

ασφαλτοστρωμένη οδό, συναρτήσεϊ του ομαλού ανάγλυφου μεταξύ των δύο, έχει αποκατασταθεί και μετατραπεί σε κατοικία. Προχωρώντας όμως προς τα δυτικά, η περιοχή είναι ιδιαίτερα παραμελημένη και πλέον δύσβατη. Το μυλοτόπι αυτό περιλαμβάνει την πλειοψηφία των ανεμόμυλων που διασώζονται σε ελάχιστο βαθμό, σε μορφή θεμελίων. Για το μιλοτόπι αυτό κάνει λόγο ο Στέλιος Χιλιαδάκης, ο οποίος αναφέρει ότι αυτό προμηνύει τον οικισμό της Δρυοπίδας που βρίσκεται ακριβώς από πίσω του, κατά την διαδρομή Μεσσαριάς - Δρυοπίδας (βλ. κεφάλαιο Γ.1.). Οι ιστορικές φωτογραφίες που σχετίζονται με το μυλοτόπι αυτό είναι σχετικά περιορισμένες και περιλαμβάνουν μικρό αριθμό μύλων έκαστη (εικόνα 35, 55 και 59).

Η μόνη τοποθεσία που δεν συναντώνται ανεμόμυλοι είναι στα δυτικά του οικισμού, καθώς η στάθμη του εδάφους είναι αρκετά χαμηλότερη, όπως και η ένταση του ανέμου. Συνολικά για τους ανεμόμυλους της Δρυοπίδας, φαίνεται πως ήταν κατασκευασμένοι σε αρκετά υψηλότερες στάθμες από αυτές της Μεσσαριάς (220-300 μέτρα). Αντίστοιχα, η μέση ένταση ανέμου κυμαίνεται μεταξύ 7,50-9,50 m/s, ήτοι 4-5 bf περίπου.

Όπως αναφέρθηκε ήδη στο σχετικό κεφάλαιο, ο Αντώνης Γούναρης αναγράφει τους ανεμόμυλους της Δρυοπίδας ως εγκαταλειμμένους. Οι ιστορικές, ωστόσο, φωτογραφίες που παραθέτει υποδηλώνουν το αντίθετο καθώς διακρίνονται σε καλή κατάσταση. Πιθανόν, η εγκατάλειψη να έλαβε χώρα λίγα μόλις χρόνια πριν ο συγγραφέας ολοκληρώσει το πόνημά του και επομένως δεν είχαν ακόμα προλάβει να παρουσιάσουν σοβαρές φθορές και βλάβες. Είναι γεγονός πάντως ότι δεν διασώζεται φωτογραφία του συνόλου των ανεμόμυλων του μυλοτοπίου Σ3 από την εποχή αυτή, που δύναται να ερμηνευτεί ότι εγκαταλειμμένοι ήταν μόνο οι ανεμόμυλοι του μυλοτοπίου αυτού. Δεν αποκλείεται όμως, οι φωτογραφίες που παραθέτει στο έργο του, όπως θα φανεί και στη συνέχεια, να ήταν αρκετά προγενέστερες της ολοκλήρωσής του.

Δ.3. ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΚΑΣΤΟΥ ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΥ (ΜΕΣΣΑΡΙΑ)

Δ.3.1. Ο ανεμόμυλος Μ1

Εικόνα 73. Ο ανεμόμυλος Μ1. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 73) που βρίσκεται στο δυτικό άκρο του οικισμού της Μεσσαριάς, σε απόσταση (πραγματική) 324 μέτρων από το ιστορικό κέντρο του οικισμού. Η πρόσβαση σε αυτόν γίνεται μέσα από τον οικισμό, επομένως πρόκειται για μία εύκολη διαδρομή. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 140-160 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας, με άνεμο μέσης έντασης 7,50 m/s, ήτοι 4,00 bf περίπου. Είναι δηλαδή μια θέση με πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Πρόκειται για το μοναδικό ανεμόμυλο σε ακτίνα πολλών μέτρων. Είναι γνωστός στους γηγενείς ως "ο μύλος του Σαβάδη". Σαβάδης ήταν το παρατσούκλι του τελευταίου μυλωνά, Στεφανή Τζιώτη. Σήμερα ο ανεμόμυλος ανήκει στον Ανδρέα Κοτούλια.

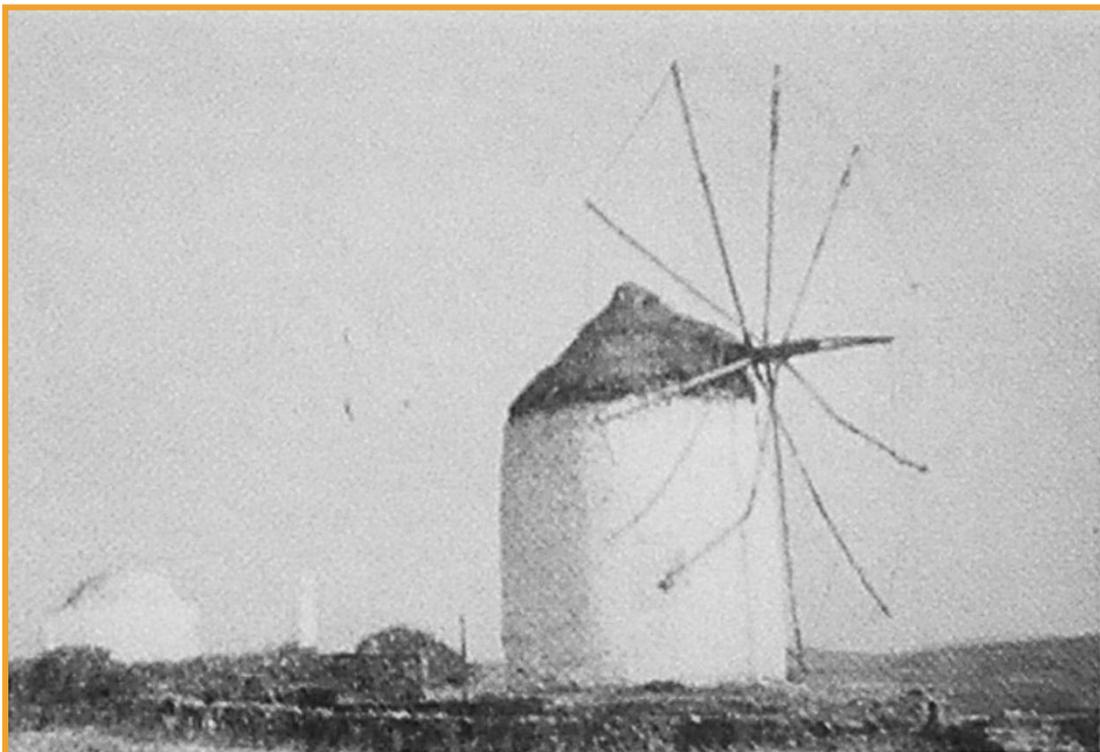
Πρόκειται για το μύλο που βρίσκεται πλησίον του ναού του Σωτήρος, δηλαδή στην περιοχή που κατά την παράδοση ήταν λιγότερο υγιεινό το κλίμα και ο οικισμός δεν επεκτάθηκε άλλο πέραν αυτής, δυτικότερα. Ο ανεμόμυλος είναι της μορφής [3] (βλ. κεφάλαιο Β.1.), δηλαδή έχει θετική μείωση. Ως εκ τούτου πρόκειται για έναν από τους νεότερους ανεμόμυλους του νησιού. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τη θέση του, που βρίσκεται σε μια τοποθεσία χαμηλότερη των γύρω λόφων, πλησίον του οικισμού και η

οποία υποδηλώνει ότι κατασκευάστηκε σε μια εποχή που ο μηχανισμός είχε εξελιχτεί στο βαθμό που να μπορεί να εκμεταλλεύεται τον άνεμο από χαμηλότερα υψόμετρα.

Εικόνα 74. Ο ανεμόμυλος Μ1 περί το έτος 1957. Πηγή: Ελληνική Ταινία: Η Δίψα, 1957. Πηγή: www.youtube.com/watch?v=_s3YIQ5-v-M

Εικόνα 75. Ο ανεμόμυλος Μ1 περί το έτος 1968. Πηγή: Μενεΐδης Κωστής, 1968, σελ. 3

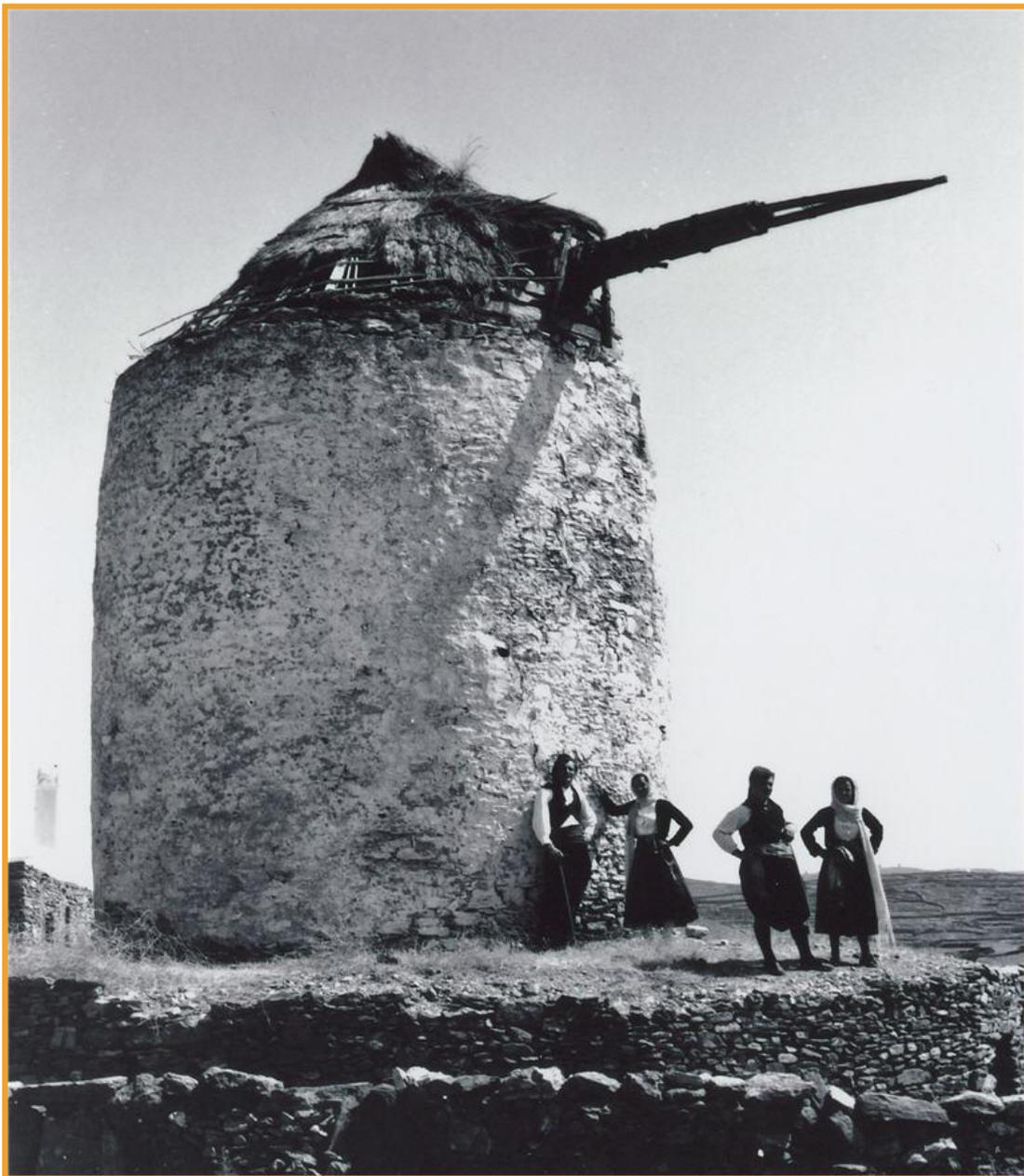
Εικόνα 76. Ο ανεμόμυλος Μ1 περί το έτος 1972. Πηγή: Βενετούλιας Γιώργης, 2007, σελ. 18

Αν και δεν είναι πλήρως διακριτό, εκ πρώτης όψης φαίνεται στην εικόνα 74 ότι ο ανεμόμυλος βρισκόταν σε λειτουργία τουλάχιστον για μια δεκαετία μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο. Στην εικόνα 75, ωστόσο, παρουσιάζεται εγκαταλελειμμένος, αφού απουσιάζουν τα πανιά του. Οι αντένες φαίνεται να διατηρούνται μεν, σε κακή κατάσταση δε, στοιχείο που υποδηλώνει ότι η εγκατάλειψη δεν είχε λάβει χώρα πολλά χρόνια πριν. Από τη σχετική λεζάντα της εφημερίδας στην οποία και δημοσιεύτηκε η φωτογραφία, ο αρθρογράφος κάνει λόγο για τον τελευταίο εκ των επιζώντων, ακόμα, γραφικών ανεμόμυλων της Μεσσαριάς.²⁴⁶ Από την αναφορά αυτή διαπιστώνεται ότι ο ανεμόμυλος ήταν ένας από τους τελευταίους που εγκαταλείφθηκαν, αλλά και ο καλύτερα διατηρημένος για την εποχή του. Η εγκατάλειψή του λοιπόν πρέπει να ανάγεται περί τις αρχές της δεκαετίας του 1960, ειδάλλως οι φθορές θα ήταν μεγαλύτερες στην εικόνα 75. Στις εικόνες 76, 77 και 78 που ακολουθούν φαίνεται η κατάσταση του ανεμόμυλου κατά τη δεκαετία του 1970. Η χόρτινη τρούλα διακρίνεται σε κακή κατάσταση με πολλά κενά στην πλήρωσή της, ενώ οι αντένες απουσιάζουν. Σε κακή κατάσταση επίσης διακρίνεται το επίχρισμα του κορμού του ανεμόμυλου.

Κατά το διάστημα 1974 - 1977 ο ανεμόμυλος Μ1 αποκαταστάθηκε από το Σύνδεσμο Κυθνίων. Ο μηχανισμός του αντικαταστάθηκε με νέο, για την κατασκευή του οποίου χρησιμοποιήθηκε αφρικανική ξυλεία. Τα εξαρτήματα του μηχανισμού κίνησης αντικαταστάθηκαν πλήρως, ενώ του αλεστικού μηχανισμού στο εσωτερικό του μύλου κατά περίπτωση, ανάλογα με την κατάσταση που διατηρούνταν έκαστο. Κατά την μελέτη αυτή όμως δεν προηγήθηκε τεκμηρίωση του ανεμόμυλου και σήμερα παραμένει ανάμεσα στα άλλα άγνωστο ποια μέλη ανήκαν στον αυθεντικό και ποιά στο νέο

²⁴⁶ Μενεϊδης Κωστής, 1968, σελ. 3

μηχανισμό. Η εικόνα 78 ανάγεται στην ολοκλήρωση των εργασιών. Φαίνεται πως οι εργασίες έλαβαν χώρα κυρίως κατά το τελευταίο έτος, αφού η εικόνα 77 ανάγεται στο έτος 1976, όταν δηλαδή, κατά τα πρακτικά του συνδέσμου, οι εργασίες λάμβαναν χώρα. Παράλληλα, φαίνεται πως ακόμα δεν είχε γίνει εκ νέου επίχριση της εξωτερικής επιφάνειας του μύλου, αφού στην εικόνα 80 και 81, λίγα μόλις χρόνια μετά την αποκατάσταση, διακρίνεται ένα εντελώς διαφορετικό, παχύ επίχρισμα, το οποίο και διατηρείται μέχρι σήμερα. Έκτοτε δεν φαίνεται να ελήφθη κάποια μέριμνα για τη συντήρηση του ανεμόμυλου, με αποτέλεσμα τις συνεπακόλουθες φθορές από το χρόνο. Ο ανεμόμυλος λειτουργούσε μετά την αποκατάσταση με την ίδια χρήση, αλλά μόνο τα θέρη για τουριστικούς κυρίως λόγους. Κατά τη δεκαετία του 1990 ο ανεμόμυλος εγκαταλείφτηκε οριστικά.

Εικόνα 77. Ο ανεμόμυλος M1 περί τα μέσα της δεκαετίας 1970. Πηγή: Αρχείο Συνδέσμου Κυθνίων

Εικόνα 78. Ο ανεμόμυλος Μ1 περί το έτος 1976. Πηγή: Αρχείο Στέφανου Νομικού

Εικόνα 79. Ο ανεμόμυλος Μ1 αμέσως μετά την αποκατάστασή του, περί το έτος 1977. Στο βάθος, στα δεξιά της εικόνας, διακρίνονται οι ανεμόμυλοι του μυλοτοπίου Σ3. Πηγή: Αρχείο Συνδέσμου Κυθνίων

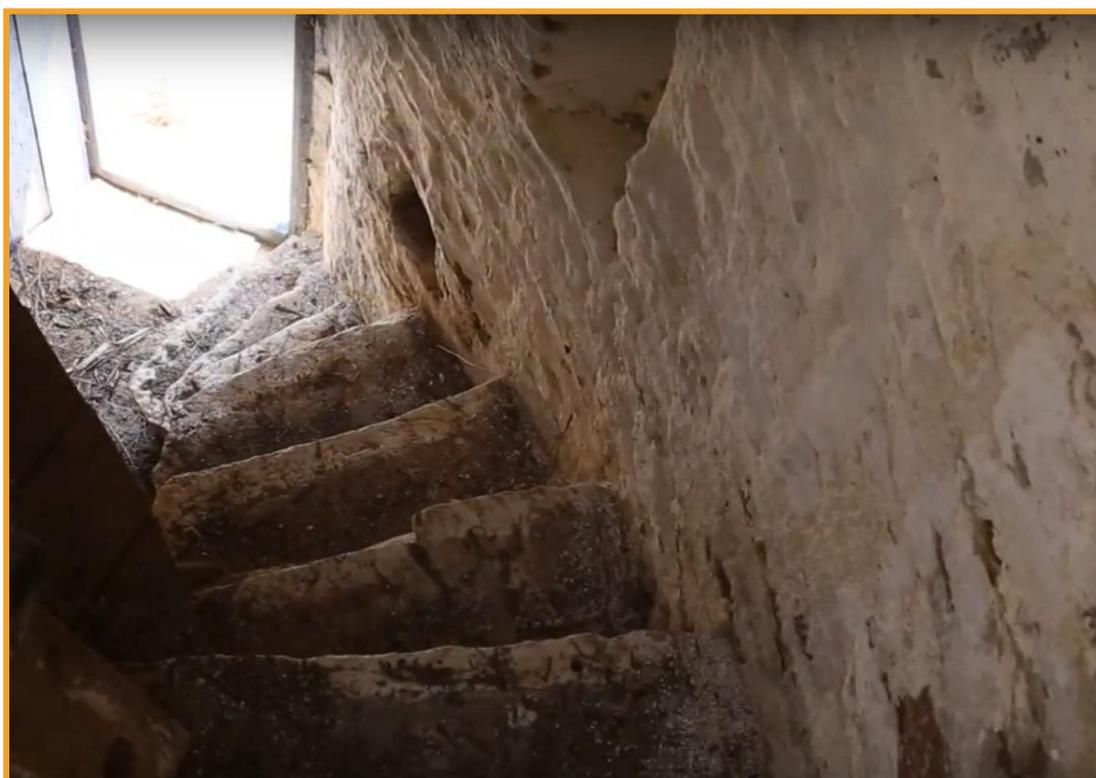

Εικόνα 80. Ο ανεμόμυλος Μ1 περί το έτος 1981. Πηγή: Κοινωνική Σειρά: Το Μυθιστόρημα των Τεσσάρων. Πηγή: https://www.youtube.com/watch?v=6ZIQv9T_kFI

Εικόνα 81. Ο ανεμόμυλος Μ1 περί τα μέσα της δεκαετίας 1980. Πηγή: Αρχείο Ειρήνης Βλαστάρη, υπό περικοπή

Ο ανεμόμυλος διασώζεται σήμερα σε ακέραια μορφή (εικόνα 73). Πρόκειται για μια κατασκευή ύψους κορμού 5,35 και περιμέτρου 17,88 μέτρων πλησίον της βάσης του. Αναλογικά με το μέσο όρο των διαστάσεων των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων (βλ. κεφάλαιο Β.1.) παρατηρείται ότι το ύψος του εντάσσεται στον κανόνα, όμως τείνει στο ανώτερο όριο. Ομοίως, η κάτω διάμετρός του (5,79 m) ανήκει στον κανόνα, όμως τείνει στο κατώτερο όριο. Πρόκειται δηλαδή για έναν ανεμόμυλο με σχετικά μεγάλο ύψος αλλά μικρή διάμετρο, όχι όμως σε τέτοιο βαθμό που να τείνει στη μορφή του πυργόμυλου, αφού ο λόγος H/D είναι αρκετά μικρότερος της μονάδος (0,94).

Εικόνα 82. Το εσωτερικό του ανεμόμυλου M1 σήμερα. Πηγή: Ντοκιμαντέρ Κύθνος Μνήμες Προγόνων, Κρασί - Κριθάρι - Μέλι - Τυρί, Παραδοσιακές πρακτικές στο διάβα του χρόνου. Πηγή: www.youtube.com/watch?v=vqePyFuoOmw

Η θεμελίωση του μύλου πραγματοποιείται με δαχτυλίδι, ενώ η επιστέγασή του με χόρτινη τρούλα. Χόρτινη τρούλα φαίνεται να είχε και πριν την αποκατάσταση, όπως αποδεικνύουν οι ιστορικές φωτογραφίες. Ο ανεμόμυλος έχει μια θύρα εισόδου, από την ανατολική πλευρά και δύο παράθυρα από την ανατολική και τη δυτική πλευρά αντίστοιχα. Αμφότερα τα ανοίγματα αυτά δεν διαθέτουν πρέκι. Το εσωτερικό του μύλου δεν είναι σήμερα επισκέψιμο, καθώς υπάρχει κλειδωμένη θύρα. Από την εικόνα 82 διακρίνεται ότι το εσωτερικό του είναι σήμερα επιχρισμένο, χωρίς ωστόσο να είναι γνωστό αν το ίδιο συνέβαινε και πριν την αποκατάσταση. Δεδομένου ότι δεν προηγήθηκε τεκμηρίωση της αποκατάστασης, δεν είναι πλέον γνωστό ούτε στο σύνδεσμο που προέβει σε αυτή. Είναι εμφανές ωστόσο, ότι η τρούλα διατηρείται σε ικανοποιητικό βαθμό, ενώ διατηρούνται πολλά στοιχεία από το μηχανισμό του μύλου, όπως το αξόνι, η ρόδα, η ανέμη και οι μυλόπετρες (εικόνα 83). Εξωτερικά εκτός από το αξόνι διατηρείται ο κούδουνας, ενώ η υπόλοιπη αντενωσιά έχει καταστραφεί. Ο αριθμός των αντενών, οι οποίες σήμερα έχουν καταρρεύσει, ανέρχονταν σε 10, όπως μαρτυρά η εικόνα 75. Πλησίον του μύλου διασώζεται ένα κελλί. Δεν είναι γνωστό

ωστόσο αν αυτό σχετίζονταν με τον ανεμόμυλο ή όχι. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

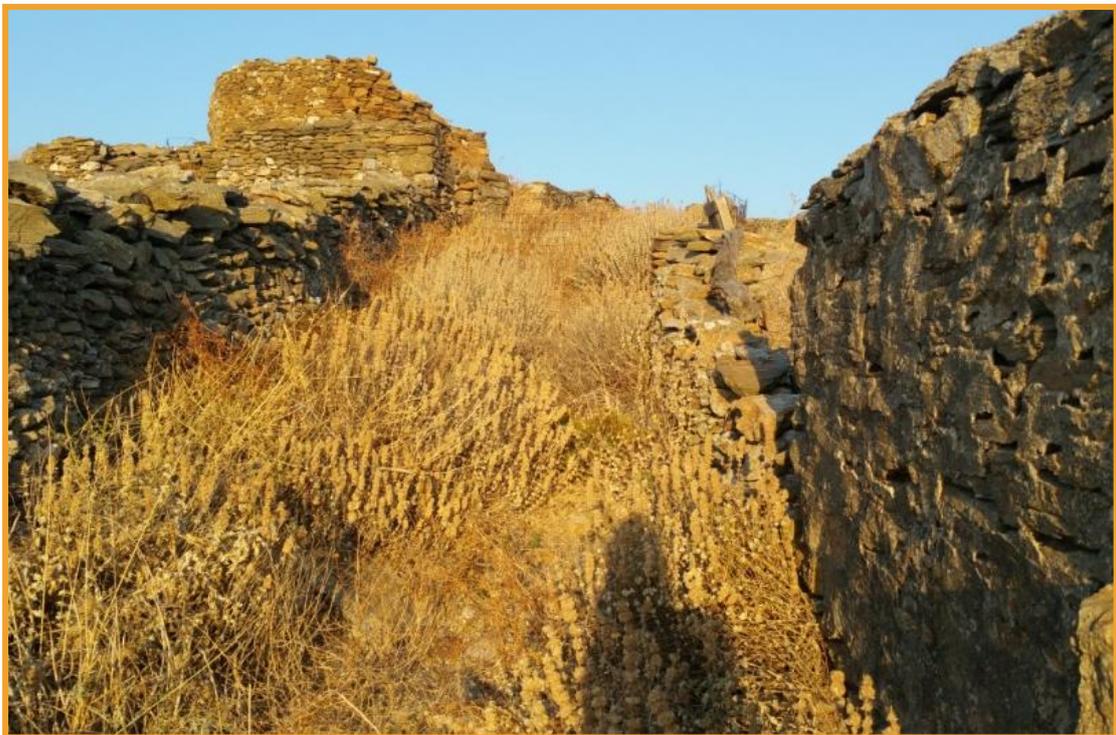

Εικόνα 83. Ο μηχανισμός του ανεμόμυλου M1 στο εσωτερικό του σήμερα. Πηγή: Ντοκιμαντέρ Κύθνος Μνήμες Προγόνων, Κρασί - Κριθάρι - Μέλι - Τυρί, Παραδοσιακές πρακτικές στο διάβα του χρόνου. Πηγή: www.youtube.com/watch?v=vqePyFuoOmw

Δ.3.2. Ο ανεμόμυλος Μ2

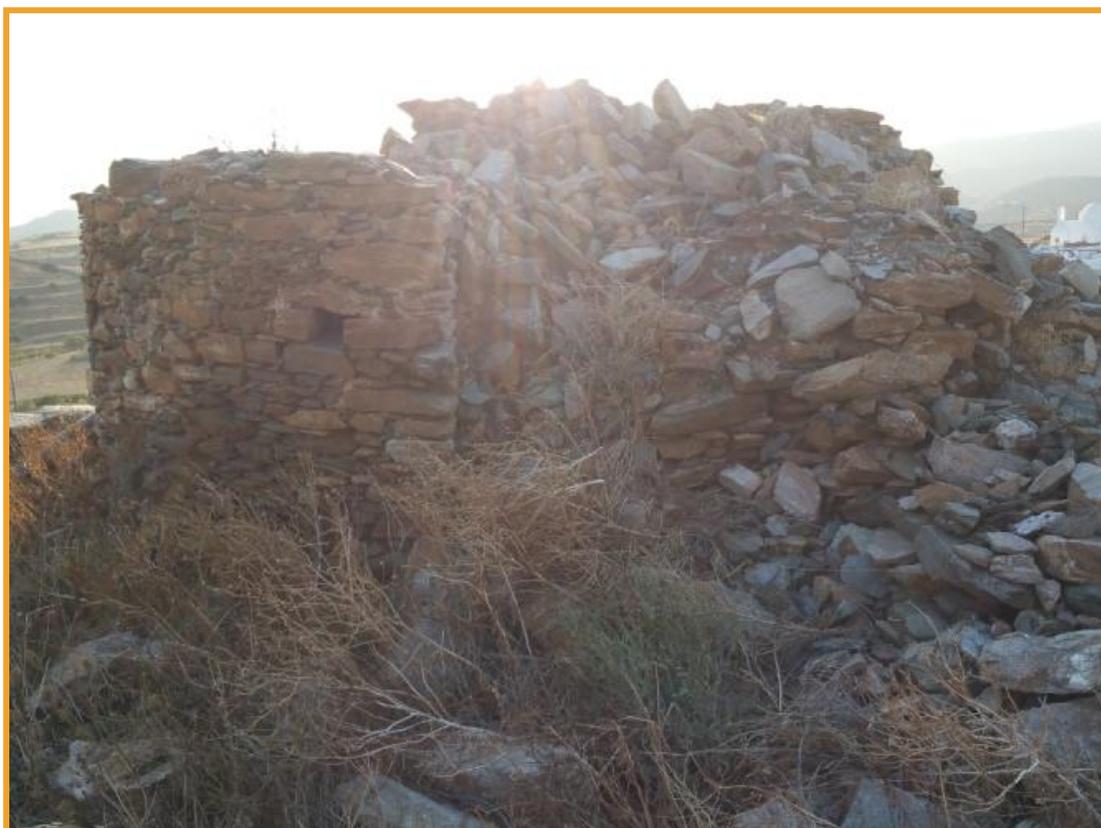
Εικόνα 84. Ο ανεμόμυλος Μ2. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 85. Πρόσβαση προς τον ανεμόμυλο Μ2 (τελευταίο τμήμα της διαδρομής). Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 84) εβρισκόμενο στα νότια του οικισμού της Μεσσαριάς, τον πρώτο από το νότιο μυλοτόπι (Χ1). Απέχει από το ιστορικό κέντρο μόλις 319 μέτρα (πραγματική απόσταση), ενώ έχει κατασκευαστεί σε υψόμετρο 160 περίπου μέτρων από τη στάθμη της θάλασσας. Η μέση ένταση ανέμου στη δεδομένη τοποθεσία είναι 7,50 m/s, ήτοι περίπου 4,00 bf. Είναι δηλαδή μια θέση με πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Η πρόσβαση σε αυτόν γίνεται από την περιοχή του Γαλατά στο νοτιοδυτικό άκρο του οικισμού. Βρίσκεται μετά το ρέμα στα νότια του οικισμού, με τη διαδρομή να γίνεται δυσπρόσπελαστη κατά τα τελευταία της μέτρα, εξαιτίας της βλάστησης (εικόνα 85). Ο ανεμόμυλος αυτός είναι γνωστός στους κάτοικους της Μεσσαριάς ως "ο μύλος του Μπιντάκου". Κάποτε ανήκε στο μυλωνά Τζιώτη Μηχάλη, καλούμενος και ως Σαβάδης, όπως ο ιδιοκτήτης του ανεμόμυλου Μ1. Σήμερα βρίσκεται στην κατοχή του Εμμανουήλ Τζιώτη.

Εικόνα 86. Ο ανεμόμυλος Μ2. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Για την ιστορία του λίγα μόνο είναι γνωστά. Η μορφή του ανεμόμυλου δεν επιτρέπει τη διεξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για την τυπολογία του (εικόνα 86). Εκ πρώτης όψης φαίνεται πως παρουσιάζει αρνητική μείωση, δηλαδή είναι της μορφής [1], της παλαιότερης που συναντάται. Η τοποθεσία του πλησίον του Κατωχωρίου, του παλαιότερου συνοικισμού της Μεσσαριάς, συντάσσεται υπέρ της άποψης ότι θα μπορούσε εκεί να υπάρχει ένας από τους παλαιότερους μύλους του οικισμού. Ωστόσο, η κατάσταση στην οποία ο μύλος διασώζεται δεν αποκλείει το ενδεχόμενο η κλίση από την κατακόρυφο να αποτελεί στοιχείο παθολογίας και όχι ηθελημένη μορφή. Για τον ανεμόμυλο αυτό τα στοιχεία που προσδιορίζουν τη μορφή του πριν καταρρεύσει είναι ελλιπή. Η παλαιότερη απεικόνιση του μύλου είναι στο σχέδιο της εικόνας 22. Πρόκειται για τον ανεμόμυλο που βρίσκεται στα αριστερά της εικόνας. Από αυτή δεν διακρίνεται κάποια μείωση, θετική η αρνητική. Αυτό δεν είναι ξεκάθαρο αν

οφείλεται στην ορθότητα ή μη του σχεδίου και στην απόσταση του μύλου από το σχεδιαστή, επομένως δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αξιόπιστη πληροφορία. Αυτό όμως που μπορεί να αντληθεί από την εικόνα είναι ότι ο μύλος ήταν σε κατάσταση εγκατάλειψης πολλά χρόνια πριν γίνει το σκίσο, αφού δεν διακρίνεται ούτε μηχανισμός ούτε επιστέγαση. Από τις μαρτυρίες των γηγενών κατέστη γνωστό ότι το οικοδομικό υλικό του μύλου λιθολογήθηκε για την κατασκευή κατοικίας στα νότια του οικισμού πριν τη δεκαετία του 1960. Η μόνη ιστορική φωτογραφία που εν μέρει απεικονίζει τον εν λόγω μύλο είναι η εικόνα 87. Φαίνεται πως κατά την εποχή λήψης της (1974) ο ανεμόμυλος διασώζονταν τουλάχιστον σε ένα ικανό ύψος, το οποίο όμως δεν είναι ευδιάκριτο εάν ταυτίζονταν με το σημερινό. Δυστυχώς δεν υπάρχει άλλη φωτογραφία, έστω και της εποχής αυτής, ώστε να επαληθεύσει τις προφορικές μαρτυρίες. Η επιλογή απόδοσης στη φωτογραφία ενός μόνο μέρους του μύλου, με κύρια έμφαση στο μηχανισμό, φαίνεται να ενισχύει την άποψη ότι ο μύλος ήταν κατεστραμμένος. Στην ίδια φωτογραφία διακρίνεται μια ανεπαίσθητη αρνητική μείωση στο μύλο, που συμβαδίζει με τη μεταγενέστερη λήψη της εικόνας 86. Έτσι, με κάθε επιφύλαξη θα θεωρηθεί στο πλαίσιο της μελέτης αυτής, ότι ο ανεμόμυλος ανήκει στην κατηγορία [1]. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η πεσμένη ρόδα στο έδαφος εξωτερικά του μύλου, η οποία διατηρείται ακόμα και σήμερα, στην ίδια περίπου θέση (εικόνα 88).

Εικόνα 87. Ρόδα πεσμένη δίπλα στον ανεμόμυλο M2, περί το έτος 1974. Πηγή: Αρχείο Στέφανου Νομικού

Εικόνα 88. Ρόδα πεσμένη δίπλα στον ανεμόμυλο M2 (2018). Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 89. Η λιθοδομή του ανεμόμυλου M2. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Ο ανεμόμυλος διασώζεται σήμερα σε κακή κατάσταση, ενώ από τον εξοπλισμό του διασώζεται μονάχα η ρόδα, για την οποία ήδη έγινε λόγος. Παρά την κατάστασή του, κατέστη δυνατό να μετρηθεί η εξωτερική του διάμετρος (5,60 m), από την οποία υπολογίστηκε η περίμετρος του (17,58 m). Το μικρό όμως διασωζόμενο ύψος του (2,55 m περίπου), δεν επέτρεψε τη διεξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για τη δομή του μύλου. Η θεμελίωση πραγματοποιείται χωρίς δαχτυλίδι, ενώ δεν είναι

ευδιάκριτο κάποιο δόντι στη βάση του. Εξωτερικά δεν φαίνεται να υπάρχει ίχνος επιχρίσματος, κάτι που τον καθιστά εξαίρεση από την πλειοψηφία. Παρά την υφιστάμενη κατάσταση το άνοιγμα εισόδου είναι εμφανές από το τελείωμα του λαμπά και είναι προσανατολισμένο στην ανατολή (εικόνα 86). Με μια προσεκτική εξέταση της εικόνας 22 αυτό φαίνεται να επιβεβαιώνεται. Για τα ανοίγματα που λογικά θα υπήρχαν στο ανώι, τίποτα δεν είναι γνωστό, καθώς η στέψη του μύλου στην εικόνα 22 παρουσιάζεται κατεστραμμένη. Η λιθοδομή του μύλου τόσο ως λάξευση λίθων όσο και ως κατασκευαστικά στο σύνολό της φαίνεται σχετικά πρόχειρη (εικόνα 89) και θα μπορούσε να αναγραφεί ως "μέτρια", αν όχι "κακή", συγκρινόμενη με αυτή των άλλων ανεμόμυλων του νησιού. Εντός του εν ξηρώ κατασκευασμένου λίθινου περιβόλου που προσδιορίζει την ιδιοκτησία του αγροτεμαχίου, δεν υπάρχει άλλη κατασκευή. Από την άλλη μεριά του περιβόλου όμως υπάρχουν νεότερες κατασκευές, που δεν αποκλείεται να κατασκευάστηκαν σε θέση κάποιας υφιστάμενης κατασκευής. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

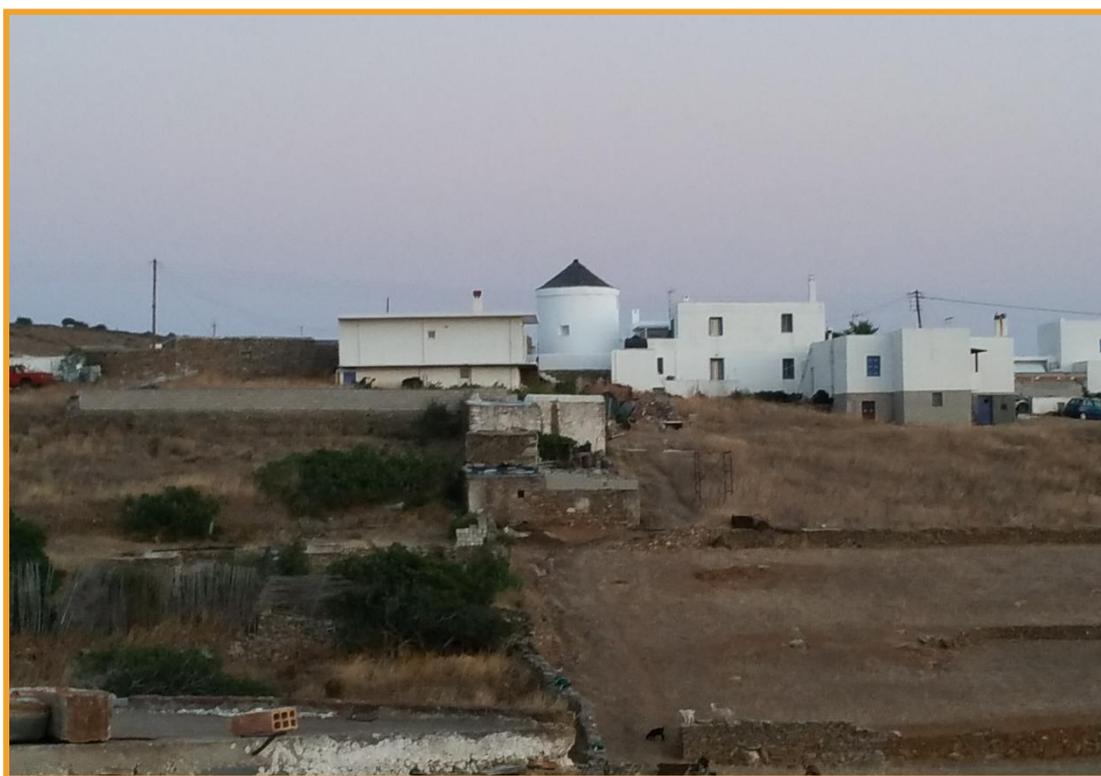
Δ.3.3. Ο ανεμόμυλος Μ3

Εικόνα 90. Ο ανεμόμυλος Μ3. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 90) πλησίον του ανατολικού άκρου της Μεσσαριάς, σε απόσταση 471 μέτρα (πραγματική απόσταση) από το ιστορικό κέντρο της. Κάποτε γειτνίαζε με τον ανεμόμυλο Μ7, ο οποίος σήμερα δεν υπάρχει, ενώ ήταν κοντά και στον ανεμόμυλο Μ13 που επίσης δεν διασώζεται. Βρίσκεται στο μολοτόπι Χ2, σε υψόμετρο 160 - 180 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας, σε μια τοποθεσία με μέση

ένταση ανέμου 7,50 m/s, ήτοι 4,00 bf περίπου. Είναι δηλαδή μια θέση με πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Η πρόσβαση σε αυτόν γίνεται με σχετική ευκολία, μέσα από τον οικισμό. Υπάρχει και δεύτερος, ευκολότερος τρόπος προσέγγισης, μέσα από την πίσω είσοδο του οικισμού, πλησίον του αιολικού πάρκου. Κάποτε ανήκε στο μυλωνά Νικόλαο Κατζούρη, ενώ σήμερα βρίσκεται στην κατοχή του Γιώργου Σαλβαρίδη. Το όνομα Κατζούρης συναντάται σε 3 μυλωνάδες του 19^{ου} αιώνα (βλ. κεφ. Γ.4), κάτι το οποίο υποδηλώνει ότι είχαν υπό την κατοχή τους τουλάχιστον έναν ανεμόμυλο, αν όχι και δεύτερο. Επομένως, ο Μ3 θα πρέπει να θεωρηθεί προγενέστερος των μέσων του αιώνα αυτού, κατά την υπόθεση ότι δεν αγοράστηκε ή ανεγέρθηκε μεταγενέστερα από την εν λόγω οικογένεια. Ο ανεμόμυλος Μ3 προστατεύεται σήμερα από την κείμενη νομοθεσία.

Εικόνα 91. Ο ανεμόμυλος Μ3 και το περιβάλλον του. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Ο ανεμόμυλος είναι της μορφής [3], ήτοι έχει θετική μείωση, με μικρή σχετικά κλίση, στοιχείο που τον καθιστά σχετικά νεότερο εν συγκρίσει των άλλων μύλων του νησιού. Ο ανεμόμυλος απεικονίζεται στην ιστορική φωτογραφία της εικόνας 28. Είναι αυτός στα αριστερά. Η λήψη της φωτογραφίας έλαβε χώρα τη δεκαετία του 1950, ενώ η κατάσταση του υποδηλώνει ότι κατά την περίοδο αυτή λειτουργούσε ακόμα. Κατά τις μαρτυρίες των γηγενών ο ανεμόμυλος αυτός ήταν ο τελευταίος που εγκαταλείφτηκε, με την εγκατάλειψη του να χρονολογείται περί τα πρώτα έτη της δεκαετίας του 1960. Ο οικισμός, όπως αποδεικνύει η εικόνα 28, δεν είχε επεκταθεί μέχρι τον ανεμόμυλο κατά τη δεκαετία του 1950. Ο ανεμόμυλος εικονίζεται ξανά το 1961 στην εικόνα 31. Πρόκειται για τον ανεμόμυλο στα δεξιά. Φαίνεται πως η φτερωτή του διατηρούνταν ακόμα, ενώ δεν έχει αλλάξει διεύθυνση. Σήμερα ο ανεμόμυλος είναι ένας από τους ελάχιστους αποκατεστημένους. Η αποκατάσταση ωστόσο αυτή, που πρέπει να πραγματοποιήθηκε περί τη δεκαετία του 1990, υποβιβάζει το μνημείο, καθώς ουδεμία σχέση έχει η παρούσα μορφή του με αυτή του παρελθόντος, ενώ η χρήση

ακατάλληλων υλικών, όπως οπλισμένου σκυροδέματος στη στέψη, συνιστούν μη αναστρέψιμες για το μνημείο επεμβάσεις. Ομοίως, από την πολεοδομική εξέλιξη του οικισμού της Μεσσαριάς προς αυτή την κατεύθυνση, έχει καταστραφεί ανεπανόρθωτα ο περιβάλλον χώρος του μύλου και το τοπίο της περιοχής εν γένει (εικόνα 91). Επομένως, ο ανεμόμυλος αυτός αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα του πώς η απουσία νομοθετικών ρυθμίσεων προστασίας συνετέλεσαν στην καταστροφή του περιγύρου του μνημείου. Η χρήση του ανεμόμυλου Μ3 σήμερα είναι η κατοικία που λειτουργεί εποχιακά, κυρίως τους θερινούς μήνες.

Το ύψος του κορμού του μύλου δεν μετρήθηκε κατά την παρούσα μελέτη, ενώ η περίμετρος του ανέρχεται σε 17,42 μέτρα (μέτρηση από 1,30 μέτρα). Αναλογικά με το μέσο όρο των διαστάσεων των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων παρατηρείται ότι βάσει διαμέτρου είναι κάτω του συνηθισμένου εύρους τιμών.

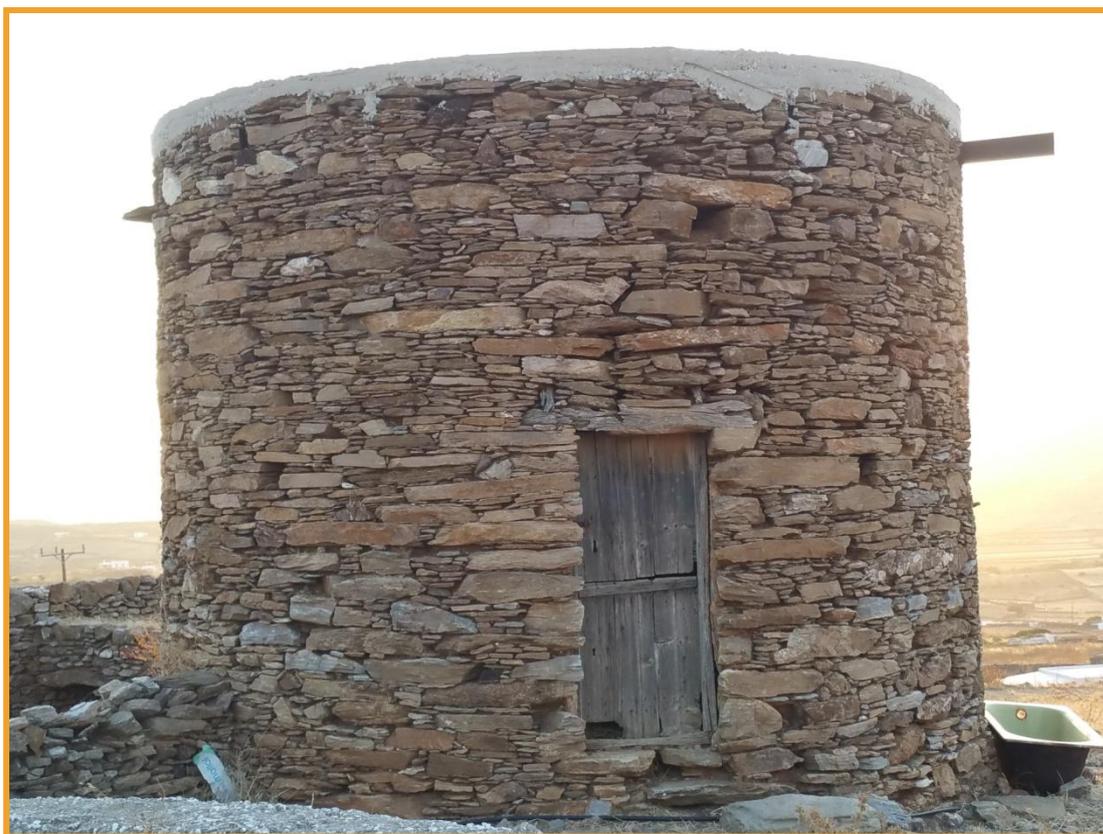

Εικόνα 92. Μεταλλικό ψάρι στη θύρα του Μ3 περί το έτος 1974, Πηγή: Αρχείο Στέφανου Νομικού

Η θεμελίωσή του μύλου πραγματοποιείται χωρίς δόντι και χωρίς δαχτυλίδι. Ωστόσο, δεδομένου ότι πλέον βρίσκεται εντός οικισμού, ενώ οι αλλοιώσεις από τις επεμβάσεις σε αυτόν είναι αρκετές, δεν αποκλείεται να πραγματοποιούνταν με διαφορετικό τρόπο ο οποίος πλέον να μην είναι διακριτός. Στην εικόνα 28 εξάλλου διακρίνεται κελλί στα αριστερά του μύλου το οποίο πλέον δεν υπάρχει. Η επιστέγαση του μύλου πάνω από τη ζώνη σπλισμένου σκυροδέματος φαίνεται να πραγματοποιείται με κάποια μη παραδοσιακή μέθοδο, επενδυμένη με βούρλα. Δεν αποκλείεται να πρόκειται για σανιδένια τρούλα εσωτερικά, η κλήση και η δομή της οποίας όμως δεν προσεγγίζει αυτή των ανεμόμυλων που συναντάται στη βιβλιογραφία. Κατά το παρελθόν, όπως μαρτυρείται από την ιστορική φωτογραφία, η τρούλα ήταν χόρτινη, όπως συμβαίνει και στη συντριπτική πλειοψηφία των μύλων της νήσου. Ο ανεμόμυλος έχει μια θύρα, από την ανατολική πλευρά και τρία παράθυρα. Η ξύλινη θύρα έχει πάνω της ένα μεταλλικό ψάρι, σύμβολο προστασίας από το "κακό μάτι". Το στοιχείο αυτό φωτογράφησαν οι συγγραφείς Βάος και Νομικός κατά την επίσκεψή τους στο νησί της Κύθνου σε έναν ανεμόμυλο στο Πανωχώρι (εικόνα 92). Δεδομένου ότι δεν εντοπίστηκε σε άλλον ανεμόμυλο, προκύπτει ότι πρόκειται για την ίδια θύρα, η οποία φαίνεται παραδόξως να διατηρήθηκε μετά την αποκατάσταση του μύλου. Τα δύο παράθυρα βρίσκονται στην ανατολική (πάνω από την είσοδο) και στη δυτική πλευρά, αντιδιαμετρικά του πρώτου, όπως συνηθίζεται. Κανένα εξ' αυτών δεν έχει πρέκι. Το τρίτο παράθυρο βρίσκεται στα βόρεια, σε ένα ενδιάμεσο ύψος (εικόνα 91). Δεδομένου ότι δεν συναντάται όμοιό του στο σύνολο των ανεμόμυλων του νησιού αλλά ούτε και στη βιβλιογραφία, θα πρέπει να θεωρηθεί μεταγενέστερη διάνοιξη. Ο ανεμόμυλος είναι επιχρισμένος εξωτερικά και εσωτερικά με παχιά στρώση κονιάματος. Από την παλαιά φωτογραφία που προαναφέρθηκε διακρίνεται εξωτερικό επίχρισμα, πολύ μικρότερου πάχους, δεν είναι όμως γνωστό τι συνέβαινε στο εσωτερικό του μύλου. Η λιθοδομή σήμερα δεν είναι διακριτή, εξαιτίας του επιχρίσματος, ενώ από την παλαιά φωτογραφία διακρίνεται σε μεγάλη απόσταση, καθιστώντας την περιγραφή της αδύνατη. Από το μηχανισμό δεν φαίνεται να διατηρείται κάποιο στοιχείο. Από την κατάσταση του ανεμόμυλου στην εικόνα 28, φαίνεται πως ο μύλος είχε 10 αντένες. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Δ.3.4. Ο ανεμόμυλος M4

Εικόνα 93. Ο ανεμόμυλος M4. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 93) στα ανατολικά της Μεσσαριάς, σε απόσταση 755 μέτρων (πραγματική απόσταση) από το ιστορικό κέντρο του οικισμού. Βρίσκεται σχετικά απομονωμένος από το υπόλοιπο μυλοτόπι Χ2, σε υψόμετρο 180 μέτρα, στην κορυφή σχεδόν ενός λόφου που αποτελεί το τοπικό μέγιστο της εγγυτέρας περιοχής. Η περιοχή αυτή φιλοξένησε εκτός από τον ανεμόμυλο αυτό και τον παρακείμενό του Μ16, το πρώτο αιολικό πάρκο της Ευρώπης. Η ένταση του ανέμου στο σημείο αυτό ανέρχεται σε 8,50 m/s, ήτοι 5,00 περίπου bf. Πρόκειται δηλαδή για μια ιδανική θέση με τις καλύτερες συνθήκες λειτουργίας για τον ανεμόμυλο. Η πρόσβαση σε αυτόν γίνεται σήμερα μέσω ασφαλτοστρωμένης οδού, σε μικρή απόσταση από τον οικισμό. Βρίσκεται ακριβώς δίπλα από αυτή, επομένως πρόκειται για μία πολύ εύκολη διαδρομή. Εναλλακτική διαδρομή είναι μέσα από το ιστορικό κέντρο του οικισμού, όπως στην περίπτωση του Μ3, μόνο που η απόσταση είναι μεγάλη. Κάποτε ανήκε στο μυλωνά Μιχάλη Βασάλο (με παρατσούκλι Αγάς), ενώ σήμερα βρίσκεται στην κατοχή του Αντρέα Γκριελά (Βασιλικός).

Ο ανεμόμυλος απεικονίζεται στην ιστορική φωτογραφία της εικόνας 28. Είναι αυτός στο βάθος, δεξιά. Φαίνεται πως ο ανεμόμυλος αυτός αποτέλεσε τον πρώτο εκ των τριών σε σειρά εγκατάλειψης. Η τρούλα απουσιάζει, ενώ η φτερωτή είναι κατεστραμμένη. Δεδομένου ότι η φωτογραφία ανάγεται στη δεκαετία του 1950, ο ανεμόμυλος πρέπει να εγκαταλείφτηκε προπολεμικά και να μην ξαναλειτούργησε έκτοτε. Ο ανεμόμυλος έχει τη μορφή ορθού κυλίνδρου, ήτοι ανήκει στην κατηγορία [2].

Πρόκειται δηλαδή για το ενδιάμεσο χρονολογικά και τυπολογικά στάδιο μορφής, από αρνητική μείωση σε θετική.

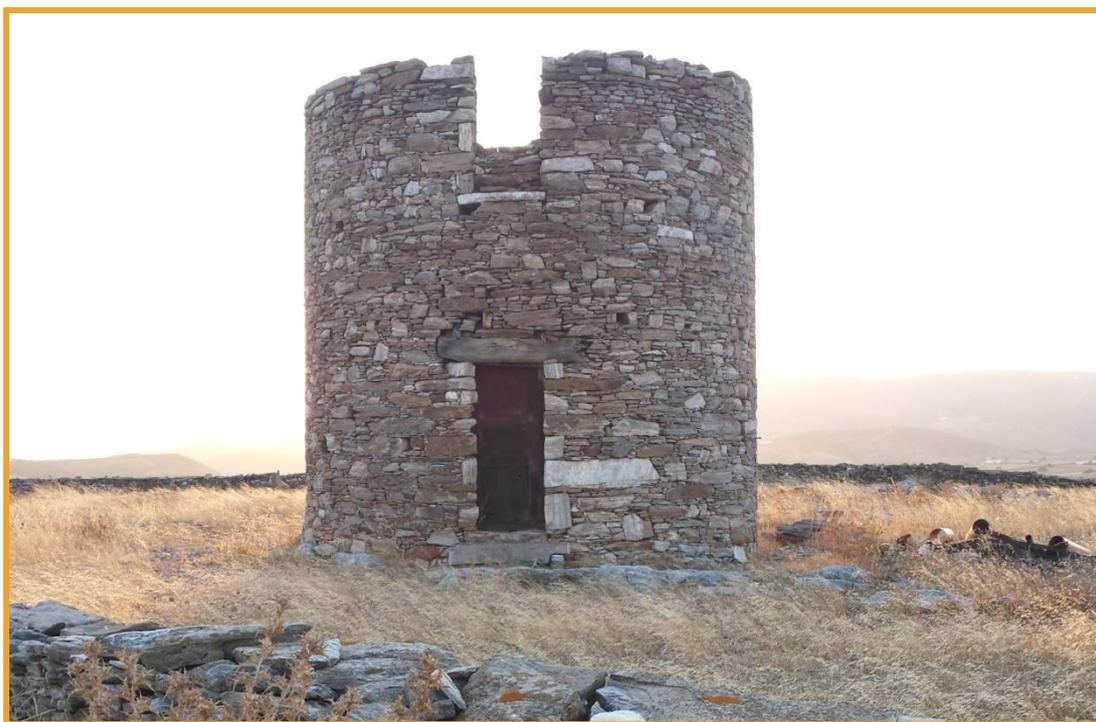
Το ύψος του κορμού του μύλου είναι σήμερα 4,20 μέτρα. Ο ανεμόμυλος όμως δεν διασώζεται μέχρι τη στέψη. Έχει κατεδαφιστεί από ένα σημείο και άνω και έχει στεγαστεί με πλάκα από οπλισμένο σκυρόδεμα. Η περίμετρος του μύλου είναι περίπου 16,24 μέτρα (μέτρηση από 1,65 μέτρα). Αναλογικά με τις συνήθεις διαμέτρους των ανεμόμυλων των Κυκλάδων, ο Μ4 έχει αρκετά μικρότερο μέγεθος.

Η θεμελίωση του μύλου πραγματοποιείται χωρίς δόντι, απευθείας στο φυσικό έδαφος. Η επιστέγασή του δεν είναι γνωστή κατά το παρελθόν, καθώς στην εικόνα 28 έχει ήδη καταρρεύσει. Δεν αποκλείεται να ακολουθούσε τον κανόνα της χόρτινης τρούλας. Πλην της θύρας στα ανατολικά, δεν διακρίνονται άλλα ανοίγματα, αφού ο μύλος δεν σώζεται μέχρι τη στέψη. Το εσωτερικό του μύλου δεν είναι σήμερα επισκέψιμο καθώς η διασωζόμενη θύρα είναι κλειδωμένη. Εξωτερικά δεν υπάρχει ίχνος επιχρίσματος, ενώ δεν είναι διακριτό αν ποτέ υπήρξε, καθώς η λήψη της εικόνας 28 είναι σε μεγάλη απόσταση από το μύλο. Η λιθοδομή του είναι σχετικά πρόχειρη, παρεμφερής με αυτή του Μ2, ήτοι θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μέτρια. Σχετικά επιμελημένοι παρουσιάζονται οι λαμπάδες. Δίπλα από το μύλο υπάρχει σήμερα ένα κελλί, ενώ μια πεζούλα κατασκευασμένη εν ξηρώ εφάπτεται στη μία πλευρά του μύλου (εικόνα 94). Στην εικόνα 28 δεν συμπεριλαμβάνεται η κατασκευή αυτή, υποδηλώνοντας ότι δεν αποκλείεται να πρόκειται για μεταγενέστερες κατασκευές, οι οποίες να χρησιμοποίησαν και υλικό από τη στέψη του μνημείου. Ο περιβάλλον χώρος, τουλάχιστον κατά το ένα τμήμα του, όπως διχοτομείται από τις προαναφερθείσες κατασκευές, χρησιμοποιείται προς όφελος του κλάδου της κτηνοτροφίας. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 94. Ο ανεμόμυλος Μ4 και οι παρακείμενες κατασκευές. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.3.5. Ο ανεμόμυλος M5

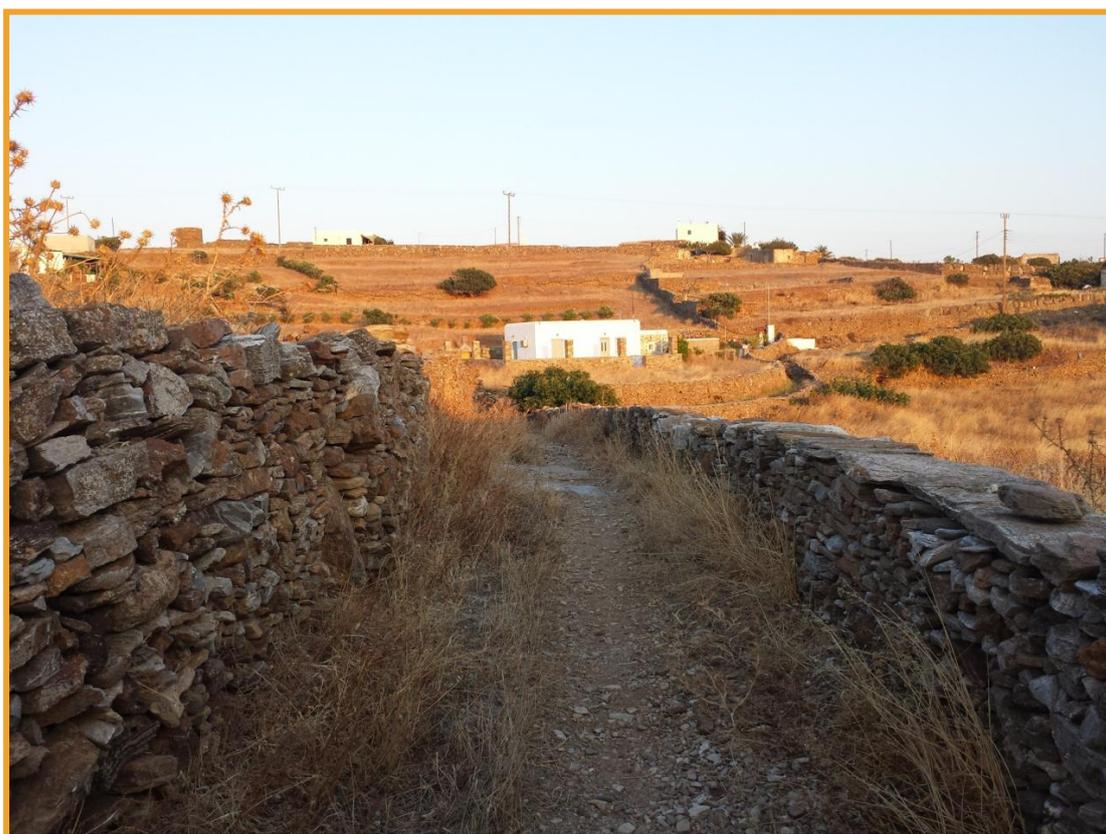

Εικόνα 95. Ο ανεμόμυλος M5. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 95), ευρισκόμενο στα βορειοανατολικά της Μεσσαριάς, σε (πραγματική) απόσταση 896 μέτρα από το ιστορικό της κέντρο. Βρίσκεται μόνος του, σε υψόμετρο 140 - 160 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας. Η ένταση του ανέμου στο σημείο αυτό ανέρχεται σε 7,50 m/s, ήτοι σε 4,50 περίπου bf. Πρόκειται δηλαδή για μια θέση με πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Αν και η πρόσβαση σε αυτόν γίνεται διαμέσου αγροτικής οδού, αυτή είναι κατά ένα ποσοστό επιστρωμένη με τσιμεντοειδούς σύστασης κονίαμα, ενώ στα υπόλοιπα σημεία της η βλάστηση δεν καθιστά τη διαδρομή απαγορευτική (εικόνα 96). Συνεπώς, παρά την απόσταση, πρόκειται για μια σχετικά εύκολα προσπελάσιμη διαδρομή. Ο παλιός μυλωνάς που εργάζονταν σε αυτόν ήταν ο Νικόλαος Λεβαντής, ενώ ο ιδιοκτήτης του σήμερα είναι ο Κώστας Γιαννακός.

Από την εικόνα 95 φαίνεται πως ο M5 ανήκει στην κατηγορία [2], δηλαδή παρουσιάζει μορφή ορθού κυλίνδρου. Ωστόσο, από διαφορετική λήψη (εικόνα 97), φαίνεται να έχει θετική μείωση. Η κατάταξή του επομένως σε κάποια κατηγορία εγείρει προβληματισμούς. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, συμβατικά θα θεωρηθεί ότι ανήκει στην κατηγορία [2]. Από την εικόνα 98 και 100, φαίνεται ότι κατά το έτος 1976 ο ανεμόμυλος είχε ήδη απολέσει τη φτερωτή, ενώ η επιστέγασή του ήταν σε άσχημη κατάσταση, αφήνοντας τα νερά της βροχής να εισέλθουν στο εσωτερικό του μνημείου. Κρίνοντας από το μέγεθος των φθορών, δεν αποκλείεται ο μύλος να λειτουργούσε κατά το διάστημα της κατοχής και να εγκαταλείφτηκε κατά την επόμενη δεκαετία. Από τις ίδιες εικόνες παρατηρείται επίσης ότι ο ανεμόμυλος ήταν κατά το παρελθόν επιχρισμένος εξωτερικά, όπως μαρτυρούν τα λείψανα του λευκού κονιάματος στο νότιο τμήμα του.

Το λιγοστό επίχρισμα των παλαιών φωτογραφιών, υποδηλώνει μια πολύ μεγαλύτερη χρονικά εγκατάλειψη από αυτήν που υποδηλώνει ο μηχανισμός του. Έτσι, δεν αποκλείεται και το σενάριο, ο μύλος να είχε εγκαταλειφθεί προπολεμικά και να δούλεψε ξανά μόνο κατά το διάστημα της κατοχής, κατά το οποίο δεν επιχρίστηκε. Άλλο σενάριο θα μπορούσε να είναι αυτό της συντήρησης μόνο της επιστέγασής του, προκειμένου να μην εισρεύσουν ύδατα στο εσωτερικό της κατασκευής, μέχρι την εποχή που και αυτή αφέθηκε στην τύχη της. Σε κάθε περίπτωση, τα στοιχεία δείχνουν πως ο ανεμόμυλος δεν λειτούργησε κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Δίχως επιστέγαση, είναι αμφίβολο αν το εσωτερικό του μύλου σήμερα στεγάζει κάποια χρήση. Σήμερα επίσης, το λιγοστό επίχρισμα που διακρίνονταν στις ιστορικές φωτογραφίες, έχει παντελώς απολεστεί.

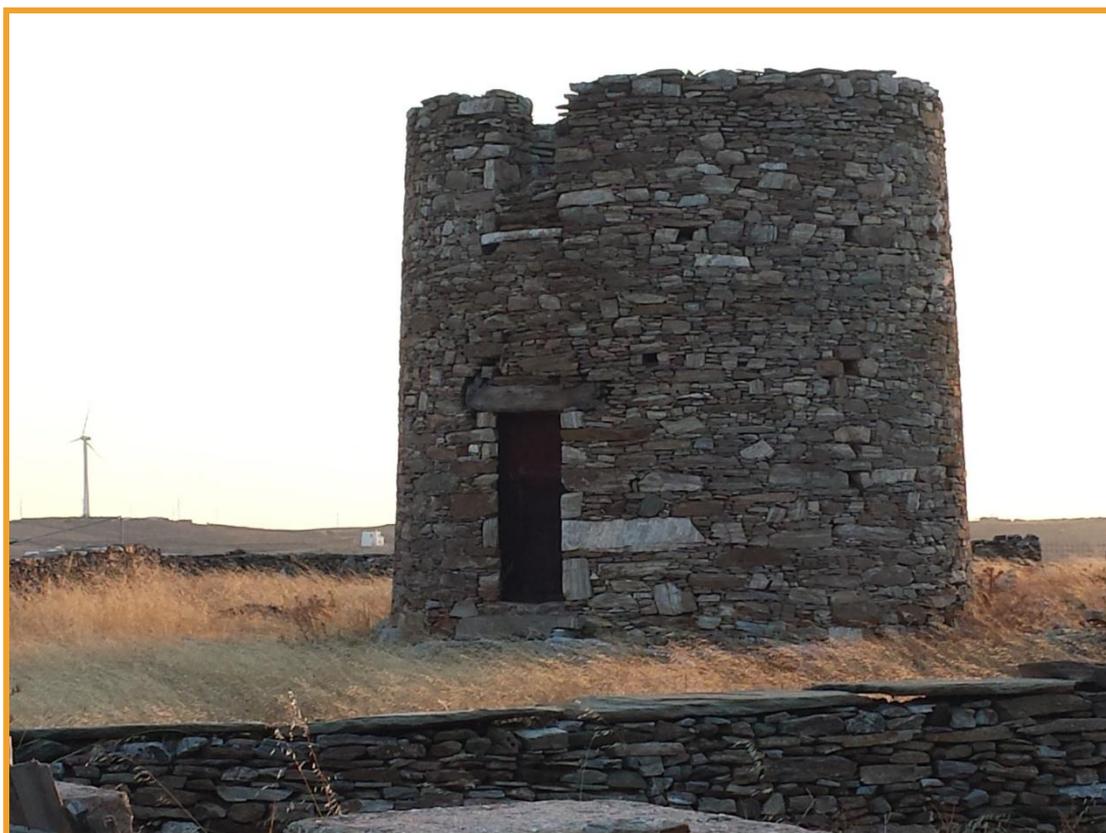

Εικόνα 96. Διαδρομή από τον ανεμόμυλο Μ5 προς τον οικισμό, περί τα μέσα της απόστασης. Στο βάθος στα αριστερά διακρίνεται ο ανεμόμυλος Μ4. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Ο ανεμόμυλος διασώζεται σήμερα σε ακέραια μορφή. Πρόκειται για μία κατασκευή ύψους κορμού 5,58 m και περιμέτρου 17,87 m πλησίον της βάσης του. Αναλογικά με το μέσο όρο των διαστάσεων των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων παρατηρείται ότι η εξωτερική διάμετρος βρίσκεται στο κατώτερο όριο των μέσων τιμών, ενώ το ύψος του μύλου είναι μεγαλύτερο από τον κανόνα. Έτσι, πρόκειται για έναν ανεμόμυλο που με σχετικά μεγάλο ύψος αλλά μικρή διάμετρο, που τείνει στη μορφή του πυργόμυλου χωρίς όμως να μπορεί να θεωρηθεί ως τέτοιος, αφού ο λόγος H/D είναι μικρότερος της μονάδος (0,98).

Η θεμελίωση του μύλου πραγματοποιείται με απλό τρόπο, χωρίς δαχτυλίδι ή δόντι. Η επιστέγασή του, όπως φαίνεται από τις παλαιές φωτογραφίες ήταν κατασκευασμένη με ξύλινο σκελετό και βούρλα για πλήρωση, όπως δηλαδή και η

συντριπτική πλειοψηφία των ανεμόμυλων του νησιού. Ο μύλος διακρίνεται για την άριστη κατασκευαστική του ποιότητα με ιδιαίτερα επιμελημένους λαξευτούς λίθους. Η θύρα εισόδου βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του μύλου, όπως συνηθίζεται στο σύνολο των ανεμόμυλων των Κυκλάδων. Το ξύλινο κούφωμά της φαίνεται να αντικαταστάθηκε μετά τη δεκαετία του 1970 από νεότερο, διαφορετικού τύπου. Έτσι, ο ανεμόμυλος δεν είναι σήμερα προσβάσιμος στο εσωτερικό του. Εκτός της θύρας, ο μύλος διατηρεί τα δύο παράθυρα στο πάνω πατάρι, ένα στα ανατολικά πάνω από τη θύρα και ένα στα δυτικά, αντιδιαμετρικά του πρώτου. Κανένα από τα ανοίγματα αυτά δεν διατηρούσε πρέκι, ενώ το ένα εκ των δύο διακρίνεται για το μεγάλο του ύψος (εικόνα 95, 97). Από το μηχανισμό του μύλου δεν διακρίνεται να έχει διασωθεί κάτι. Ανάμεσα στα άλλα, ορισμένα ξύλα είναι στοιβαγμένα πλησίον του μύλου (εικόνα 99) και δεν αποκλείεται να ανήκαν σε αυτόν, άγνωστο όμως αν ήταν μέλη της κατασκευής ή του μηχανισμού του ή αν αποτελούν μέλη από κάποια εντελώς διαφορετική κατασκευή. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης δεν πραγματοποιήθηκε περαιτέρω εξέτασή τους. Δεν αποκλείεται επίσης, τμήματα του μηχανισμού, όπως το αξόνι που φαίνεται στην εικόνα 98 να βρίσκονται στο εσωτερικό του μύλου μετά την κατάρρευση της τρούλας και πιθανόν των παταριών, με αποτέλεσμα να καθίσταται δυσχερής η απομάκρυνσή τους. Πλησίον του μύλου διακρίνεται ένα κελλί, χωρίς όμως να είναι γνωστό εάν σχετιζόταν με αυτόν. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 97. Ο ανεμόμυλος M5. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 98. Ο ανεμόμυλος Μ5 περί το έτος 1976. Πηγή: Αρχείο Στέφανου Νομικού

Εικόνα 99. Στοιβαγμένα ξύλα πλησίον του ανεμόμυλου Μ5. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 100. Ο ανεμόμυλος Μ5 περί το έτος 1976. Πηγή: Αρχείο Στέφανου Νομικού

Δ.3.6. Ο ανεμόμυλος Μ6

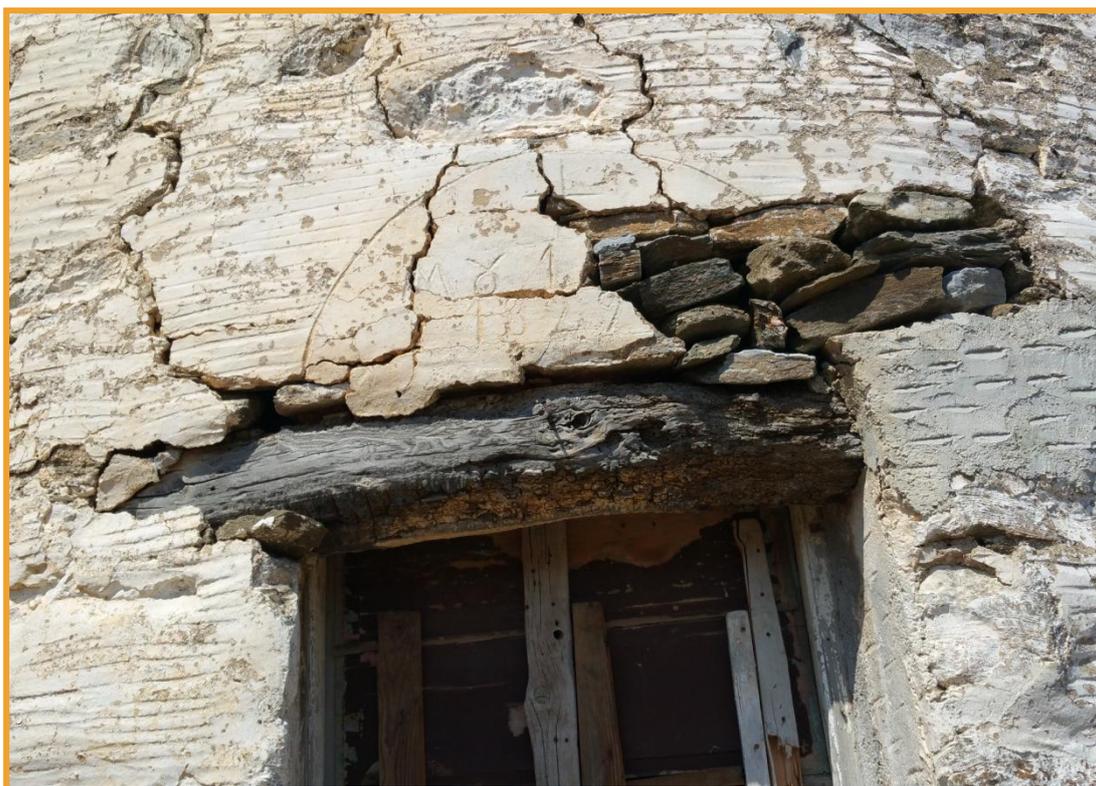
Εικόνα 101. Ο ανεμόμυλος Μ6. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 101) που βρίσκεται στα νοτιοανατολικά του οικισμού της Μεσσαριάς, μόλις 641 μέτρα (πραγματική απόσταση) από το ιστορικό της κέντρο. Πλησίον του, στα ανατολικά, υπήρχε ο ανεμόμυλος Μ8, ο οποίος σήμερα έχει δώσει τη θέση του σε νεότερη κατασκευή. Το υψόμετρο στη δεδομένη τοποθεσία ανάγεται σε 160 - 180 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ η μέση ετήσια ένταση του ανέμου ανέρχεται σε 7,00 m/s, ήτοι σε 4,00 bf περίπου. Πρόκειται δηλαδή για μια θέση με πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Η πρόσβαση σε αυτόν γίνεται μέσω οδού, διαστρωμένης με τσιμεντοειδές κονίαμα, που συνδέει τον οικισμό με την πρώην μονή της Παναγίας του Νίκους. Αν και δεν υπάρχει βλάστηση που να εμποδίζει την πρόσβαση, η μεγάλη απόσταση, συναρτήσει του επικλινούς του εδάφους καθιστούν τη διαδρομή εύκολη μεν, ιδιαίτερα κοπιαστική δε. Ο ανεμόμυλος αυτός, είναι γνωστός στους γηγενείς ως ο "μύλος της Τσάτσας". Ο ανεμόμυλος Μ6 είχε κοινό ιδιοκτήτη με τον ανεμόμυλο Μ5, τον Νικόλαο Λεβαντή. Δεν είναι γνωστό κάτω από ποιό καθεστώς λειτουργούσαν οι δύο αυτοί μύλοι, διότι πρόκειται για τη μοναδική περίπτωση ιδιοκτήτη που είχε στην κατοχή του περισσότερων του ενός μύλους (τουλάχιστον για την τελευταία γενιά μυλωνάδων). Ίσως πρόκειται για κατάλοιπο της προγενέστερης εποχής όταν ο ιδιοκτήτης του μύλου δεν ταυτιζόταν με το μυλωνά. Κατά μία μαρτυρία εξάλλου, προφορική, στον ανεμόμυλο εργαζόνταν ο μυλωνάς

Δημήτρης Πορίκης, ενώ κατά μία δεύτερη, γραπτή,²⁴⁷ επιβεβαιώνεται η πρώτη. Σήμερα ο ανεμόμυλος Μ6 ανήκει στον Αντώνη Λεβαντή.

Η μορφή του ανεμόμυλου ανάγεται στην κατηγορία [3], ήτοι έχει θετική μείωση. Εκτός από το στοιχείο αυτό, που υποδηλώνει ότι είναι νεότερος συγκριτικά με τους άλλους του νησιού, είναι ο μοναδικός που διαθέτει επιγραφή στο ανώφλι της εισόδου (εικόνα 102). Η επιγραφή αυτή αναγράφει το έτος 1829. Αν και δεν είναι σπάνιο οι επιγραφές να αναφέρονται στο έτος ανακαίνισης ή επισκευής, στην περίπτωση αυτή φαίνεται πως σχετίζεται με τη χρονολογία ανέγερσης, συνηγορώντας μαζί με την κατηγορία του μύλου ότι είναι νεότερος. Πάνω από το έτος, αναγράφεται μια ακόμα πληροφορία, η οποία όμως δεν είναι ευδιάκριτη καθώς έχει αποκολληθεί το επίχρισμα. Διακρίνεται μόνο η αναγραφή "ΜΟΥ 1," και πάνω από αυτήν ένας σταυρός. Μία πιθανή ερμηνεία της επιγραφής θα μπορούσε να είναι ότι πρόκειται για το μήνα Μάιο ή Μάρτιο σε πτώση γενική. Σε κάθε περίπτωση, η επιγραφή προσδίδει στον ανεμόμυλο μια ηθελημένη αναμνηστική αξία (κατά Riegl)²⁴⁸ αφού μνημονεύει ένα μήνυμα δαιωνίζοντάς το στις επόμενες γενιές. Παράλληλα, ο ανεμόμυλος αυτός αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα ανεμόμυλου στο νησί, του οποίου η χρονολογία ανέγερσης (αν όχι επισκευής) είναι γνωστή, αποδεικνύοντας έτσι την ηλικία του, την ώρα που δεν είναι κηρυγμένος επίσημα από κάποιο δημόσιο φορέα (ΥΠΠΟ ή ΥΠΕΚΑ) ως μνημείο ή διατηρητέο κτήριο.²⁴⁹

Εικόνα 102. Επιγραφή στο ανώφλι του ανεμόμυλου Μ6. Διακρίνεται το έτος 1829. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

²⁴⁷ Βλαστάρη Ειρήνη, 2019, σελ. 10

²⁴⁸ Riegl Alois, 2006, σελ. 63

²⁴⁹ Βάσει της κείμενης νομοθεσίας ο ανεμόμυλος θα έπρεπε να θεωρηθεί μνημείο αφού έχει ηλικία μεγαλύτερη των 100 ετών και συγκεκριμένα ως αρχαίο μνημείο αφού ανεγέρθηκε (αν όχι επισκευάστηκε) πριν το έτος 1830.

Εικόνα 103. Επιγραφή στο εξωτερικό επίχρισμα του ανεμόμυλου Μ6. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Επιγραφές διακρίνονται και σε άλλα σημεία του εξωτερικού επιχρίσματος του ανεμόμυλου. Δεν είναι πάντα σαφείς οι προθέσεις των δημιουργών τους. Στην εικόνα 103 διακρίνονται τα γράμματα "ΔΙΒ". Πάνω από αυτά είναι χαραγμένος ένας σταυρός, απλός, όμοιος με αυτόν πάνω από ανώφλι της εισόδου.

Ο ανεμόμυλος Μ6 διακρίνεται σε 2 ιστορικές φωτογραφίες που έχουν ήδη παρατεθεί στο τεύχος, στην εικόνα 24 και 26. Είναι ο μύλος στα αριστερά και στις δύο. Εξαιτίας της ποιότητας της εικόνας συναρτήσε της απόστασης λήψης από το μύλο όχι μόνο δεν είναι δυνατή η ανάγνωση της επιγραφής, αλλά ούτε δύναται να διακριθεί και να κατανοηθεί αν πρόκειται για το ίδιο επίχρισμα. Από τις φωτογραφίες αυτές διακρίνεται επίσης ότι ο ανεμόμυλος πρέπει να λειτουργούσε κατά την εποχή λήψης τους, αφού η φτερωτή διασώζεται ακέραια, ενώ διακρίνονται ακόμα και τα πανιά. Ο αριθμός των αντενών που είχε ο μύλος κατά το παρελθόν πρέπει να ήταν 10, όπως φαίνεται από τις σχετικές εικόνες. Η τρούλα του φαίνεται να ακολουθούσε τον κανόνα, ήτοι να ήταν χόρτινη. Η επόμενη χρονολογικά εικόνα που διακρίνεται ο ανεμόμυλος είναι η 114 από το αρχείο του Στέφανου Νομικού, η οποία ανάγεται στο έτος 1976. Αν και είναι μακρινή, διακρίνεται ότι ο ανεμόμυλος ήταν για πολλά χρόνια εγκαταλελειμμένος, αφού έχει απολέσει την τρούλα και το μηχανισμό του. Φαίνεται πως εγκαταλείφθηκε εντός της δεκαετίας του 1950, δεν λειτούργησε εκ νέου και δεν συντηρήθηκε. Όπως διακρίνεται στην εικόνα 101 έχει γίνει προσθήκη σκυροδέματος στη στέψη του κτηρίου για να το επιστεγάσει. Πρόκειται για μια περίπτωση που προσομοιάζει αυτή του ανεμόμυλου Μ4. Αν και δεν είναι εμφανώς ευδιάκριτο, πρέπει στην εικόνα 104 να μην έχει ακόμα πραγματοποιηθεί αυτή η επέμβαση. Πέραν των

παραπάνω, δεν υπάρχουν άλλες ιστορικές φωτογραφίες που να υποδηλώνουν τα επόμενα στάδια της ζωής του μέχρι σήμερα.

Εικόνα 104. Ο ανεμόμυλος Μ6 περί το έτος 1976. Πηγή: Αρχείο Στέφανου Νομικού

Η θεμελίωση του μύλου δεν έχει κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό όπως δόντι ή δαχτυλίδι. Ο ανεμόμυλος πρέπει να διασώζεται σε ακέραια μορφή, ήτοι μέχρι τη στέψη του, παρότι έχει χαμηλό ύψος. Αυτό υποδηλώνεται από τα πληρωμένα ανοίγματα. Δεν είναι γνωστό για ποιό λόγο έγινε αυτή η πλήρωση. Ίσως αποτέλεσε πιο εύκολη λύση από την προσθήκη κουφωμάτων αλλά ιδίως από την προσθήκη ξυλοτύπου εντός των ανοιγμάτων για την επιστέγαση με οπλισμένο σκυρόδεμα. Σε κάθε περίπτωση, η προσθήκη βάρους στη στέψη φαίνεται πως είναι υπαίτια για τις ρωγμές που εμφανίζονται κάτω από τα ανοίγματα, τουλάχιστον στις εξωτερικές παριές των τοιχοποιιών (εικόνα 101, 105). Το άνοιγμα πάνω τη θύρα εισόδου είναι έκκεντρο προς αυτή. Βάσει του στοιχείου αυτού πραγματοποιήθηκε η ταύτιση του μύλου με αυτόν των ιστορικών φωτογραφιών του μεσοπολέμου. Τόσο η θύρα εισόδου όσο και το έκκεντρο άνοιγμα πάνω της είναι στα ανατολικά του μνημείου, ενώ το δεύτερο παράθυρο στα δυτικά. Κανένα εκ των δύο ανοιγμάτων δεν φαίνεται να είχε πρέκι. Η πρόσβαση στο εσωτερικό δεν είναι δυνατή, καθώς η ξύλινη θύρα είναι κλειδωμένη. Δεν αποκλείεται σήμερα ο ανεμόμυλος να επιτελεί το ρόλο αποθήκης, αφού η επιστέγαση προστατεύει το εσωτερικό του από το νερό της βροχής. Δεν είναι ωστόσο, γνωστό κάτι

περισσότερο για το εσωτερικό του, όπως αν διαθέτει εσωτερικό επίχρισμα ή αν διατηρεί στοιχεία του μηχανισμού του. Στον εξωτερικό δεν έχει εντοπιστεί κανένα εξάρτημα αυτού. Όπως φαίνεται και στις εικόνες 101 και 105, ο περιβάλλον χώρος του ανεμόμυλου είναι παντελώς αδόμητος, ενώ δεν έχει εντοπιστεί πλησίον του κάποιο κελλί.

Εκτός από την επιγραφή και το εκκεντρο άνοιγμα, ο μύλος είναι μοναδικός στο νησί και για τις διαστάσεις του. Το ύψος του σωζόμενου κορμού είναι 4,67 μέτρα, ενώ η εξωτερική του περίμετρος 16,85 μέτρα (μέτρηση από 1,81 μέτρα). Πρόκειται για το χαμηλότερο ανεμόμυλο του νησιού. Χωρίς δυνατότητα πρόσβασης στο εσωτερικό και πάντα με υποθέσεις, θεωρείται απίθανο ο μύλος να διαθέτει τρεις στάθμες. Αναλογικά με το μέσο όρο των διαστάσεων των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων παρατηρείται ότι ο μύλος έχει μικρότερη διάμετρο και πολύ μικρότερο ύψος από το εύρος τιμών του μέσου όρου. Δεδομένου ότι ο ανεμόμυλος παρουσιάζει το χαμηλότερο ύψος αλλά όχι και τη χαμηλότερη διάμετρο, ο λόγος H/D απομακρύνεται πολύ από την τιμή της μονάδος και ανέρχεται σε 0,86. Παρά τις μικρές του διαστάσεις, προσεγγίζει τη μορφή του συνήθη ξετροχάρη ανεμόμυλου και όχι των μικρών ξετροχάριδων ανεμόμυλων που (σπάνια) συναντώνται σε άλλα νησιά, ιδίως σε αυτό της Σαντορίνης.²⁵⁰ Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 105. Ο ανεμόμυλος Μ6. Κάτω από το πληρωμένο άνοιγμα στα δυτικά, διακρίνονται αρμολογημένες ρωγμές. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

²⁵⁰ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 271

Δ.3.7. Ο ανεμόμυλος Μ7

Εικόνα 106. Η θέση του ανεμόμυλου Μ7. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο του μυλοτοπίου Χ2 που δεν υπάρχει σήμερα. Βρίσκονταν στη σημερινή ανατολική άκρη του οικισμού της Μεσσαριάς, μεταξύ του ανεμόμυλου Μ3 και Μ4. Η τοποθεσία του απέχει από το ιστορικό κέντρο του οικισμού 507 μέτρα (πραγματική απόσταση). Όπως και για τους ανεμόμυλους Μ3 και Μ4, η πιο σύντομη πρόσβαση είναι από την πίσω είσοδο του οικισμού, την οποία προσεγγίζει τροχοφόρο όχημα. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 160-180 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας, με άνεμο μέσης έντασης 7,50 m/s, ήτοι 4,00 bf περίπου. Είναι δηλαδή μια θέση με πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Ο παλιός μυλωνάς που εργάζονταν σε αυτόν ονομάζονταν Αγγελής Λάχανος. Πρόκειται για το ένα εκ των δύο επωνύμων που διατηρείται ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Στη συνέχεια πέρασε στην ιδιοκτησία του Δημήτρη Αγιουτάντη, επί της κυριότητας του οποίου γκρεμίστηκε, ενώ σήμερα, η κατασκευή στη θέση του ανεμόμυλου ανήκει στον Γιώργο Τζώγιο.

Ο ανεμόμυλος αυτός διακρίνεται στην εικόνα 28. Είναι αυτός στη μέση. Η φωτογραφία ανάγεται στη δεκαετία του 1950 και φαίνεται πως εγκαταλείφτηκε πριν το Μ3, αλλά μετά το Μ4, αφού απουσιάζει παντελώς η φτερωτή, αλλά η τρούλα διατηρείται στη θέση της. Ακόμα, διακρίνεται ότι κατά την εποχή αυτή, ο οικισμός δεν είχε επεκταθεί μέχρι τον ανεμόμυλο. Βάσει φθωρών, ο ανεμόμυλος θα μπορούσε να έχει εγκαταλειφτεί τουλάχιστον μία δεκαετία πριν, που σημαίνει ότι είναι αμφίβολο αν λειτουργούσε κατά το Β' παγκόσμιο πόλεμο. Ο ανεμόμυλος διακρίνεται στη συνέχεια και στην εικόνα 31. Είναι αυτός στα αριστερά της εικόνας. Ο ανεμόμυλος όμως φαίνεται να διαθέτει την φτερωτή του και να την έχει προσανατολισμένη προς το

βορρά, σε αντίθεση με την εικόνα 28. Ως εκ τούτου, είτε ο μύλος λειτούργησε ξανά είτε οι χρονολογίες που επικαλούνται οι φωτογραφίες είναι εσφαλμένες. Άγνωστο πότε και γιατί ο μύλος κατεδαφίστηκε. Το μόνο τεκμήριο που έχει απομείνει από αυτόν είναι η καμπύλη στην απόληξη της εξόδου του οικισμού, κατά μήκος της τοιχοποιίας (εικόνα 106, 107). Δεν είναι γνωστό εάν πρόκειται για λιθοδομή του ίδιου του μύλου ή για νέα λιθοδομή που κράτησε την καμπύλη. Δεν αποκλείεται στη δεύτερη περίπτωση μάλιστα, να χρησιμοποιήθηκε το οικοδομικό υλικό του ανεμόμυλου μετά την κατεδάφισή του. Επικρατέστερο φαίνεται το δεύτερο σενάριο, καθώς δεν είναι ευδιάκριτος κάποιος κατασκευαστικός αρμός που να δηλώνει ασυνέχεια, αλλά αντιθέτως οι λίθοι φαίνονται πλεγμένοι μεταξύ τους.

Τυπολογικά ανήκει στην κατηγορία [3], ήτοι στους ανεμόμυλους με θετική μείωση, αφού από την εικόνα 28 καθίσταται γνωστή η μορφή του. Φαίνεται όμως να διαθέτει χαμηλότερο ύψος από το Μ3, ίσως και μικρότερο λόγο H/D. Οι αναλογίες του, βάσει φωτογραφίας, θυμίζουν αυτές του ανεμόμυλου Μ6. Αυτό που προκαλεί εντύπωση είναι ότι η θύρα εισόδου του βρίσκεται από τη δυτική του πλευρά και όχι από την ανατολική, όπως συνηθίζεται. Λαμβάνοντας υπόψη ότι ο μύλος Μ7 βρίσκεται πολύ κοντά στο μύλο Μ3 (μόλις 36 μέτρα), που καθιστά την αλλαγή του μικροκλίματος με διαφορετικά ρεύματα αέρα μάλλον απίθανη, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι κατασκευάστηκε μεταγενέστερα. Και αυτό διότι δεν αποκλείεται ο Μ3 να ακολούθησε τον κανόνα, κατασκευάζοντας τη θύρα στα ανατολικά, ενώ κατά τη λειτουργία του να διαπιστώθηκε ότι ο δυτικός άνεμος ήταν σπανιότερος από τον ανατολικό κι έτσι να μην επαναλήφθηκε το λάθος στον ακριβώς διπλανό μύλο, το Μ7. Χωρίς άλλα δεδομένα, η πρόταση αυτή αποτελεί υπόθεση και μόνο. Πάνω από τη θύρα εισόδου διακρίνεται ένα άνοιγμα, το οποίο δεν διαθέτει πρέκι. Δεν αποκλείεται εκατέρωθεν αυτού να υπήρχε ένα ακόμη. Η επιστέγαση εκ πρώτης όψης φαίνεται να πραγματοποιούνταν με χόρτινη τρούλα, ωστόσο διακρίνεται περισσότερο οξυκόρυφη από το συνηθισμένο. Η θεμελίωση δεν είναι γνωστό πώς επιτυγχάνονταν, καθώς δεν διακρίνεται από την παλαιά φωτογραφία, ενώ σήμερα απουσιάζουν σχετικά τεκμήρια. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 107. Η θέση του ανεμόμυλου Μ7. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.3.8. Ο ανεμόμυλος Μ8

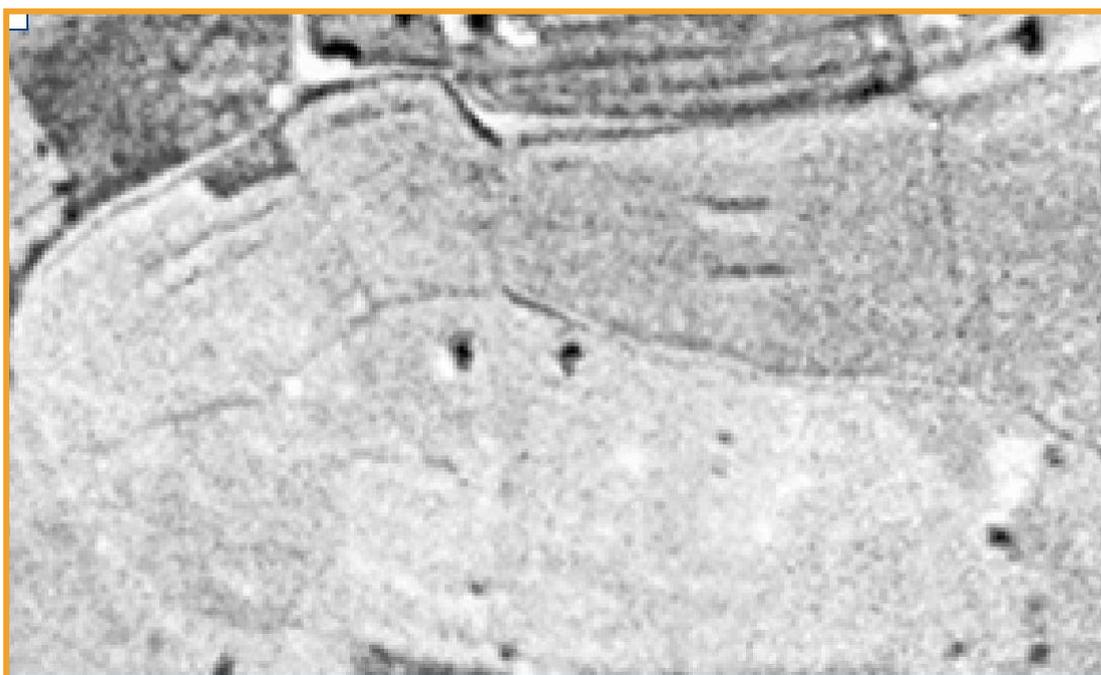
Εικόνα 108. Η θέση του ανεμόμυλου Μ8. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται επίσης για έναν εκ των εκλιπόντων ανεμόμυλων του νησιού. Βρίσκονταν σε πολύ μικρή απόσταση από τον ανεμόμυλο Μ6 προς τα δυτικά. Η πρόσβαση σε αυτόν γίνεται διαμέσου της ίδιας διαδρομής που οδηγεί στο Μ6, ενώ απέχει από το ιστορικό κέντρο του οικισμού μόλις 642 μέτρα (πραγματική απόσταση). Όπως και ο Μ6 έτσι και ο Μ8 βρίσκεται σε υψόμετρο 160 - 180 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ η μέση ετήσια ένταση του ανέμου ανέρχεται σε 7,50 m/s, ήτοι σε 4,00 bf περίπου. Πρόκειται δηλαδή για μια θέση με πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Ο παλιός μλωνάς που εργάζονταν σε αυτόν, ονομάζονταν Αυγουστάκης (Τζιώτης), ενώ η έκταση στην οποία βρίσκονταν ο ανεμόμυλος, ανήκει σήμερα στον Σταμάτη Γκούμα.

Η μορφή του ανεμόμυλου είναι γνωστή μόνο μέσα από τις ιστορικές εικόνες 24 και ιδίως 26. Έτσι, κατατάσσεται στην κατηγορία [1], ήτοι στους παλαιότερους ανεμόμυλους, αφού διαθέτει αρνητική μείωση. Το ύψος και οι αναλογίες του φαίνονται μεγαλύτερες από αυτές του Μ6, κάτι λογικό, αφού ο Μ6 αποτελεί εξαίρεση ως προς την κλίμακα, ενώ συγχρόνως ο Μ8 βρίσκεται εγγύτερα του φωτογραφικού φακού. Πιθανόν ο ανεμόμυλος να λειτουργούσε κατά την μεσοπολεμική περίοδο, καθώς όπως ο Μ6 διατηρεί την φτερωτή του.²⁵¹ Διακρίνεται ωστόσο, και ένα σημάδι εγκατάλειψης, αυτό του εξωτερικού επιχρίσματος. Φαίνεται πως η επιμέλειά του είχε ήδη αρκετά χρόνια σταματήσει, με αποτέλεσμα το επίχρισμα να αποκολληθεί και να

²⁵¹ Ο αριθμός των αντενών δεν μπορεί να υπολογιστεί λόγω της προοπτικής της εικόνας.

αποσαθρωθεί και εν τέλει να γίνουν εμφανείς οι λίθοι. Η ποιότητα της λάξευσης των λίθων και της κατασκευής εν γένει δεν δύναται να διακριθεί από τη φωτογραφία. Κάποια εποχή, άγνωστο πότε, ο ανεμόμυλος έδωσε τη θέση του σε ένα κελλί (εικόνα 108). Δεν αποκλείεται βέβαια, εκτός από τη θέση του να έδωσε και το υλικό του. Η εποχή αυτή ήταν σίγουρα προγενέστερη του έτους 1976, καθώς στην εικόνα 101 διακρίνεται το κελλί στη θέση του μύλου. Παράλληλα, φαίνεται μεταγενέστερη της περιόδου 1945-1960 (χωρίς μεγαλύτερη ακρίβεια) όπως φαίνεται από σχετικό χάρτη του Εθνικού Κτηματολογίου (εικόνα 109).

Εικόνα 109. Χάρτης περιόδου 1945-1960. Διακρίνεται ο Μ8 δεξιά του Μ6. Πηγή: Ελληνικό Κτηματολόγιο: gis.ktimanet.gr/wms/ktbasemap/default.aspx

Η θεμελίωση του μύλου δεν είναι γνωστή καθώς παρεμβάλλεται μια πεζούλα μεταξύ του φωτογράφου της εικόνας 26 και του ανεμόμυλου Μ8. Με δαχτυλίδι θεωρείται μάλλον απίθανο να ήταν κατασκευασμένη, καθώς ο μύλος θα ήταν υπερυψωμένος και θα διακρίνονταν. Έτσι, η λύση του δοντιού ή της απλής θεμελίωσης φαντάζουν πιο πιθανά σενάρια. Η επιστέγαση φαίνεται να επιτυγχάνονταν με το συμβατικό τρόπο της χόρτινης τρούλας. Ως προς τη δομή του εν γένει ο μύλος φαίνεται συμβατικός. Στη φωτογραφία διακρίνεται η θύρα εισόδου στην ανατολική μεριά του και ένα άνοιγμα πάνω από αυτή, χωρίς πρέκι. Λογικά θα είχε και δεύτερο εκατέρωθεν του πρώτου. Σήμερα δεν διατηρείται τίποτα από το μηχανισμό του. Σύμφωνα με προφορική μαρτυρία Χωραϊτή κάτοικου, ο μηχανισμός του μύλου αποσπάστηκε από αυτόν και μεταφέρθηκε στον ανεμόμυλο Δ10 στη Δρυοπίδα, όταν ο δεύτερος κατασκευάστηκε (1942). Συνεπώς, η εγκατάλειψη του ανεμόμυλου Μ8 πρέπει να ανάγεται το αργότερο κατά το μεσοπόλεμο. Από την εικόνα 109, δεν φαίνεται πλησίον του να υπήρχε κάποιο κελλί, όπως δηλαδή και στο Μ6. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Δ.3.9. Ο ανεμόμυλος M9

Εικόνα 110. Ο ανεμόμυλος M9. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 110) που βρίσκεται στο μυλοτόπι Χ1 στα νότια του οικισμού της Μεσσαριάς, μεταξύ των ανεμόμυλων M12 και M14. Η απόσταση από το ιστορικό κέντρο είναι περί τα 548 ή 535 μέτρα (πραγματική απόσταση), καθώς οι διαδρομές που δύναται να ακολουθηθούν για την πρόσβαση στην τοποθεσία είναι δύο. Η πρώτη αποτελεί συνέχεια αυτής που περιγράφηκε για την πρόσβαση στον ανεμόμυλο M2, το τελευταίο μέρος της οποίας είναι σήμερα δυσπροσπέλαστο. Η δεύτερη βρίσκεται στα νότια του Πανωχωρίου, ενώ πρέπει να αποτελεί την ιστορική διαδρομή που συνέδεε τη Μεσσαριά με τη Δρυοπίδα. Βάσει του στοιχείου αυτού είναι εύλογο να υποστηριχτεί ότι οι μυλωνάδες του παρελθόντος ακολουθούσαν τη διαδρομή αυτή για να προσεγγίσουν τον ανεμόμυλο M9 (κατά την παραδοχή ότι κατοικούσαν πλησίον του ιστορικού κέντρου του οικισμού). Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 160-180 μέτρα πάνω από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ ο μέσος άνεμος έχει ένταση 7,50 m/s, ήτοι 4,00 bf περίπου. Πρόκειται δηλαδή για μια θέση με πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Ο ανεμόμυλος κατά το παρελθόν ανήκε στο Δημήτρη Τάσο, ενώ σήμερα ανήκει στον Ιωάννη Κλάρα.

Για την ιστορία του μύλου ελάχιστα είναι γνωστά, καθώς δεν υπάρχουν παλαιές ιστορικές φωτογραφίες που να τον τεκμηριώνουν. Στο ιστορικό σχέδιο της εικόνας 22, ο ανεμόμυλος M9 δεν απεικονίζεται, αφού βρίσκεται οριακά έξω από την εικόνα, στα αριστερά. Ο σκισσογράφος φαίνεται πως επέλεξε συνειδητά να μην το συμπεριλάβει, κάτι που υποδηλώνει ότι ο ανεμόμυλος είχε ήδη καταρρεύσει. Από την περιοχή αυτή πέρασε ο Στέλιος Χιλιαδάκης μεταπολεμικά. Η ιστορική διαδρομή που ακολούθησε

φαίνεται πως περνούσε ακριβώς μπροστά από τον ανεμόμυλο Μ9. Ίσως ο χαρακτηρισμός του για "οικτρά ερείπια ερειπίων" να συμπεριλαμβάνει και το συγκεκριμένο ανεμόμυλο. Η παλαιότερη φωτογραφία του ανεμόμυλου Μ9 προέρχεται από το αρχείο του Στέφανου Νομικού κατά την επίσκεψή του στο νησί της Κύθνου το 1974. Πρόκειται για την εικόνα 33, στα δεξιά της. Φαίνεται πως η κατάσταση του μύλου ήταν ακριβώς η ίδια κατά την εποχή αυτή, στοιχείο που εντείνει την άποψη ότι ο ανεμόμυλος ηθελήμενα δεν αποδόθηκε στο μεσοπολεμικό σκίσιμο, λόγω της κατάστασης διατήρησής του.

Δεδομένης της απουσίας τεκμηρίων από το παρελθόν καθίσταται άγνωστη η μορφή του μύλου ώστε να ταξινομηθεί σε κάποια από τις τρεις κατηγορίες. Το μέγιστο ύψος του διασώζεται σήμερα μόλις 1,63 μέτρα από το έδαφος, ενώ μετρήθηκε η εσωτερική διάμετρος, από την οποία υπολογίστηκε η εσωτερική περίμετρος (15,70). Δεν κατέστη δυνατό να μετρηθεί η εξωτερική διάμετρος καθώς απουσίαζε η λιθοδομή σε μεγάλο μέρος της κατασκευής. Το πάχος του τοίχου υπολογίστηκε, από την πλευρά που διατηρούνταν, σε 1,05 μέτρα, επομένως κατά την υπόθεση ότι το πάχος της κατασκευής παρέμενε σταθερό στο σύνολό της, η εξωτερική διάμετρος πρέπει να έφτανε το 7,10 περίπου μέτρα. Αναλογικά με το μέσο όρο των κυκλαδικών ανεμόμυλων, πρόκειται για μια περίμετρο που τον ξεπερνάει. Δεδομένου του μικρού διασωζόμενου ύψους, δεν δύναται να υπολογιστεί ο λόγος H/D ώστε να προκύψουν περισσότερα συμπεράσματα.

Εικόνα 111. Είσοδος ανεμόμυλου Μ9. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Η θεμελίωση πραγματοποιείται χωρίς δαχτυλίδι ή δόντι. Για την τρούλα του μύλου τίποτα δεν είναι γνωστό. Από τη γεωμετρία του, συμπεραίνεται ότι η είσοδος βρισκονταν από τη δυτική πλευρά (εικόνα 111), επομένως ανήκει στις εξαιρέσεις των ανεμόμυλων. Για τα παράθυρα του ανεμόμυλου δεν είναι κάτι γνωστό. Η

κατασκευαστική ποιότητα των τοιχοποιιών που διασώζονται προσομοιάζουν αυτή της πλειοψηφίας των μύλων της Κύθνου και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μέτρια. Επίχρισμα δεν φαίνεται να διατηρείται ούτε εσωτερικά ούτε εξωτερικά του μύλου. Σήμερα δεν διατηρούνται επίσης, στοιχεία του μηχανισμού του μύλου. Από το εσωτερικό του ανεμόμυλου απουσιάζει παντελώς η κλίμακα ανάβασης (εικόνα 112), η οποία σύμφωνα με τη βιβλιογραφία δεν ήταν δεμένη με τον κορμό του μύλου. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 112. Το εσωτερικό του ανεμόμυλου Μ9. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.3.10. Ο ανεμόμυλος M10

Εικόνα 113. Ο ανεμόμυλος M10. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 113) ευρισκόμενο στο μυλοτόπι Χ1, στα νότια της Μεσσαριάς, μεταξύ του ανεμόμυλου M14 και M11. Η απόστασή του από το ιστορικό κέντρο του οικισμού ανέρχεται σε 612 μέτρα (πραγματική απόσταση). Όπως και στην περίπτωση του M9, επικρατούσα φαίνεται η διαδρομή που συνδέει τον οικισμό της Μεσσαριάς με αυτόν της Δρυοπίδας και όχι μέσα από την περιοχή του Γαλατά στα νοτιοδυτικά. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 160-180 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας, με άνεμο μέσης έντασης 7,00 m/s, ήτοι 4,00 bf περίπου. Είναι δηλαδή μια θέση με πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Ο παλιός μυλωνάς που εργαζόνταν στο μύλο M10, αλλά και σύγχρονος ιδιοκτήτης ήταν και είναι ο Νικολός Λεβαντής, γνωστός με το παρατσούκλι Καλουμάρας. Παρά τη συνωνυμία, πρόκειται για διαφορετικό άνθρωπο από τον ιδιοκτήτη του ανεμόμυλου M5 και M6.

Για τον ανεμόμυλο αυτό υπάρχει υλικό που τεκμηριώνει τη μορφή του κατά το παρελθόν. Αρχικά, ο ανεμόμυλος φαίνεται στο σχέδιο της εικόνας 22. Είναι αυτός στα δεξιά, ο πλέον κοντινός στο σχεδιαστή. Από την εικόνα αυτή συμπεραίνεται ότι ο ανεμόμυλος λειτουργούσε μεσοπολεμικά, αφού η φτερωτή διακρίνεται ακέραια, ενώ έχουν αποτυπωθεί ακόμα και τα πανιά. Πρόκειται για το μοναδικό ίσως ανεμόμυλο του μυλοτοπίου Χ1 που βρίσκονταν ακόμα σε λειτουργία, καθώς ο M2, ο M15 και ο M14 φαίνονται χρόνια εγκαταλελειμμένοι, ενώ ο M9 και ο M12 δεν συμπεριλαμβάνονται στο σχέδιο, πιθανότατα επειδή είχαν ήδη καταρρεύσει, όπως περιγράφηκε στο σχετικό κεφάλαιο για τον πρώτο. Από το σχέδιο δημιουργούνται υπόνοιες πως ο ανεμόμυλος ήταν της κατηγορίας [1], ήτοι ανήκε στους ανεμόμυλους με αρνητική μείωση, που ήταν

και οι παλαιότεροι. Τη εντύπωση αυτή επιβεβαιώνουν οι ιστορικές φωτογραφίες που έπονται χρονικά, η εικόνα 33 και η εικόνα 114, η λήψη των οποίων πραγματοποιήθηκε το 1974.

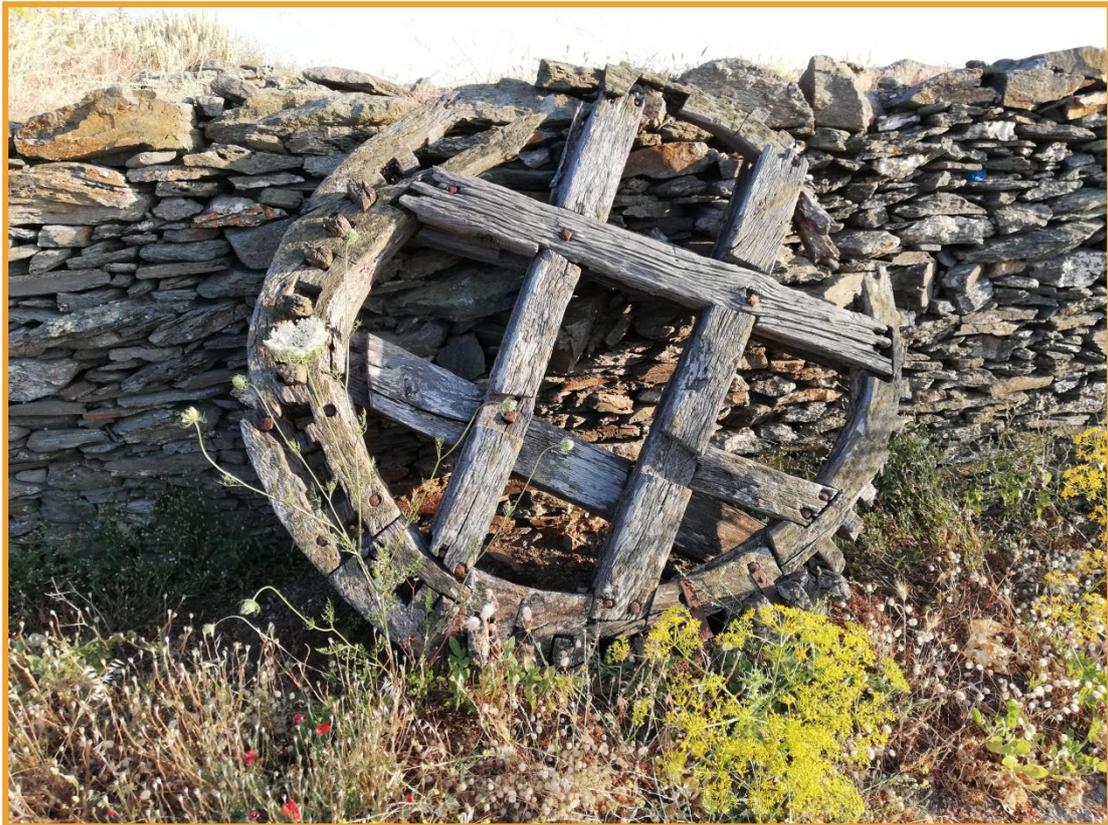

Εικόνα 114. Ο ανεμόμυλος M10 περί το έτος 1974. Πηγή: Αρχείο Στέφανου Νομικού

Από την εικόνα 33 επιβεβαιώνεται επίσης ότι ο ανεμόμυλος ήταν ο τελευταίος που εγκαταλείφτηκε, καθώς είναι ο μοναδικός ακέραιος. Η απουσία τρούλας που παρατηρείται στις δύο ιστορικές φωτογραφίες υποδηλώνει ότι ο ανεμόμυλος εγκαταλείφτηκε λίγο μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο. Φαίνεται πως η κατάρρευση του μύλου έλαβε χώρα κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, αφού στις ιστορικές φωτογραφίες διατηρείται ακόμα σε ακέραια μορφή, συγκρατούμενος όμως από μεταλλικά στοιχεία για να μην αστοχήσει "εκτός του επιπέδου του".

Ο ανεμόμυλος διασώζεται σήμερα σε κακή κατάσταση. Από τα κατάλοιπα, μετρήθηκε η διάμετρος από την οποία υπολογίστηκε η περίμετρος του μύλου (15,17 μέτρα), καθώς και το μέγιστο διασωζόμενο ύψος (2,50 περίπου μέτρα). Αναλογικά με το μέσο όρο των διαστάσεων των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων φαίνεται πως η διάμετρος του M10 ήταν αρκετά μικρότερη του εύρους τιμών. Ο λόγος H/D δεν κατέστη δυνατό να υπολογιστεί, αφού το ύψος του μύλου δεν διασώζεται σήμερα μέχρι τη στέψη.

Η θεμελίωση του μύλου πραγματοποιείται με δαχτυλίδι, ενώ η επιστέγασή του, όπως αποδεικνύει το μεσοπολεμικό σκίτσο, ήταν κατασκευασμένη από χόρτινη τρούλα. Η θύρα εισόδου βρίσκονταν από την ανατολική πλευρά, κατά το συνήθη κανόνα, ενώ ο μύλος διέθετε δύο ανοίγματα στο πάνω πατάρι (από την εικόνα 22 φαίνεται πως είχαν πρέκι), ένα πάνω από την είσοδο και ένα στα δυτικά, αντιδιαμετρικά του πρώτου. Φαίνεται ότι ο μύλος ήταν κατά το παρελθόν επιχρισμένος, τουλάχιστον εξωτερικά. Η κατασκευαστική ποιότητά του και η λάξευση των λίθων, που πλέον είναι εμφανή στοιχεία, ακολουθούν τον κανόνα και θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως μέτριες. Από το μηχανισμό σήμερα διατηρείται μόνο η ρόδα (εικόνα 115), ωστόσο φαίνεται ότι μέχρι και το 1974 διατηρούνταν πολλά περισσότερα στοιχεία, για τα οποία είναι άγνωστη η κατάληξή τους. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 115. Η ρόδα του ανεμόμυλου Μ10. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.3.11. Ο ανεμόμυλος M11

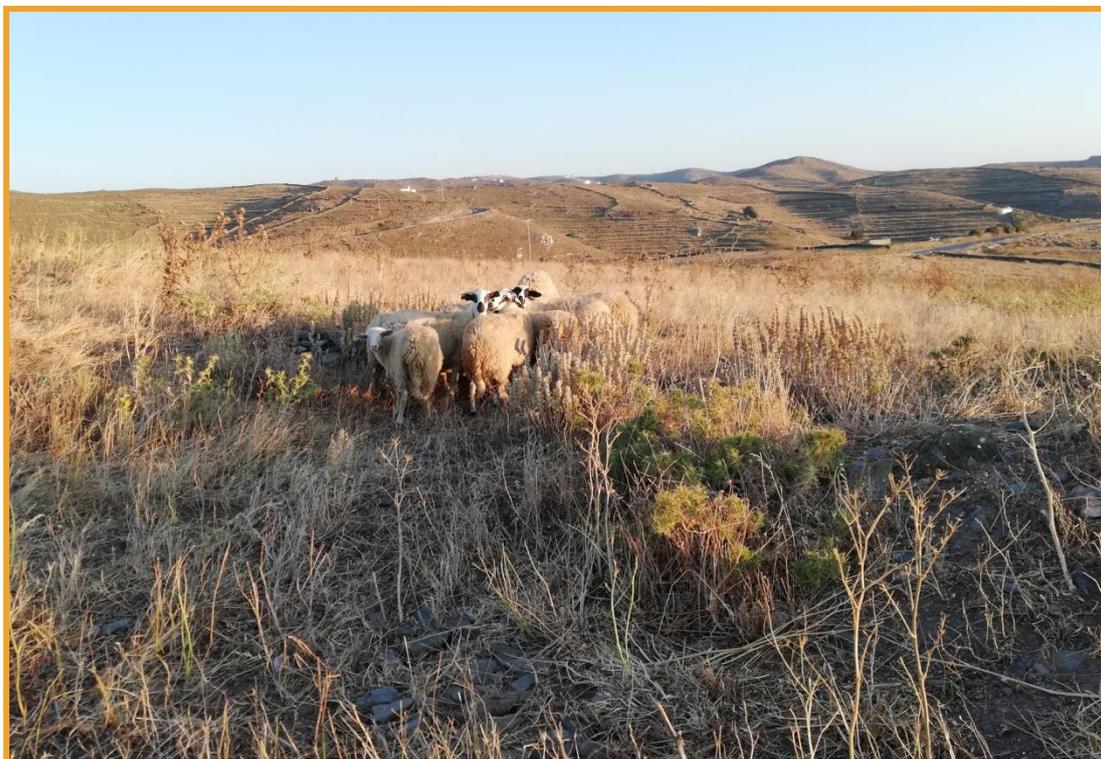

Εικόνα 116. Ο ανεμόμυλος M11. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 116) που ανήκει στο μυλοτόπι Χ1 στα νότια της Μεσσαριάς και αποτελεί τον τελευταίο στη σειρά, μετά τον ανεμόμυλο M10. Βρίσκεται σε απόσταση (πραγματική) 722 μέτρων από το ιστορικό κέντρο, στο τοπικό μέγιστο της περιοχής, υψομέτρου 180-200 μέτρων από τη στάθμη της θάλασσας. Πρόκειται για μια σχετικά δύσκολη διαδρομή, αφού μετά το μεγαλύτερο μέρος της που είναι κοινό με αυτό του ανεμόμυλου M10, η βλάστηση είναι αρκετά υψηλή. Ο άνεμος στο σημείο αυτό έχει μέση ετήσια ένταση 7,50 m/s, ήτοι 4,00 bf περίπου. Είναι δηλαδή μια θέση με πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Κάποτε ανήκε στο μυλωνά Δημήτρη Βλασταράκη, καλούμενο και ως Βλασταρή. Σήμερα βρίσκεται υπό την κυριότητα του Δημήτρη Κοζαδίνου.

Οι πληροφορίες για τον ανεμόμυλο κατά το παρελθόν είναι πενιχρές. Αρχικά, το μεσοπολεμικό σκίτσο της εικόνας 22 δεν τον απεικονίζει καθώς βρίσκεται πίσω από το σκιτσογράφο. Στο σημείο αυτό μπορεί να γίνει η ίδια υπόθεση που έγινε και για το M9, ήτοι ότι κατά το μεσοπόλεμο ο μύλος να ήταν ήδη κατεστραμμένος και ηθελημένα ο σκιτσογράφος δεν το συμπεριέλαβε στο σχέδιό του. Σε κακή κατάσταση φαίνεται ότι διατηρούνταν και κατά το έτος 1974, όταν επισκέφτηκαν το μυλοτόπι ο Βάος και ο Νομικός, χωρίς όμως να είναι διακριτά περισσότερα στοιχεία για αυτόν (εικόνα 33 στο βάθος, πίσω από το M10). Από τα λιγοστά στοιχεία που φαίνονται για αυτόν, δεν αποκλείεται η θύρα εισόδου να ήταν από τη δυτική πλευρά, αφού εκεί παρατηρείται απώλεια της μάζας της τοιχοποιίας μέχρι τη στάθμη του εδάφους. Παρατηρείται επίσης μια ανεπαίσθητη κλήση προς τα πάνω, χωρίς όμως να διακρίνεται εάν πρόκειται για

στοιχείο κατασκευής ή παθολογίας. Στην πρώτη περίπτωση, θα μπορούσε να καταταχτεί στην κατηγορία [1], ήτοι στους ανεμόμυλους με αρνητική μείωση. Σήμερα ο ανεμόμυλος είναι σχεδόν ανύπαρκτος, και λίγες πέτρες μόνο τεκμηριώνουν την ύπαρξή του. Η πλήρης κατάρρευσή του πρέπει να επιτελέστηκε περί τα τέλη του 20^{ου} αιώνα. Από τα λιγοστά τεκμήριά του υποδηλώνεται ότι το οικοδομικό του υλικό έχει συληθεί και χρησιμοποιηθεί σε άλλες κατασκευές. Σήμερα ο χώρος χρησιμοποιείται για κτηνοτροφικούς λόγους (εικόνα 117).

Εικόνα 117. Ζωντανά ακριβώς δίπλα από τον ανεμόμυλο M11 (στα δεξιά της εικόνας). Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Η θεμελίωση του μύλου δεν φαίνεται να ήταν με δαχτυλίδι. Αν ήταν με δόντι ή χωρίς δεν είναι εμφανές στα σημερινά κατάλοιπα, ούτε και στη μοναδική ιστορική φωτογραφία που απεικονίζεται (εικόνα 33). Ομοίως, η επιστέγασή του δεν είναι γνωστή, ενώ δεν είναι εμφανές εάν είχε εξωτερικό επίχρισμα. Στους λιγιστούς λίθους που κείτονται επί του εδάφους δεν είναι εμφανές κάποιο ίχνος του. Επίσης, στη γύρω περιοχή απουσιάζει οποιοδήποτε ίχνος εξοπλισμού, όπως άλλωστε και στην ιστορική φωτογραφία. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Δ.3.12. Ο ανεμόμυλος M12

Εικόνα 118. Η θέση του ανεμόμυλου M12. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο που βρίσκονταν στο μυλοτόπι Χ1 στα νότια του οικισμού της Μεσσαριάς, ανάμεσα στον ανεμόμυλο M15 και M9. Η τοποθεσία του βρίσκονταν σε απόσταση (πραγματική) 424 μέτρα από το ιστορικό κέντρο του οικισμού. Πρόκειται για μια διαδρομή σχετικά δύσκολη, αφού είναι κοινή κατά το μεγαλύτερο ποσοστό της με αυτή του ανεμόμυλου M2. Υπάρχει και άλλη πρόσβαση μεγαλύτερου μήκους αλλά ευκολότερη, αυτή που περιγράφηκε από στην περίπτωση του ανεμόμυλου M9. Το υψόμετρο της περιοχής ανέρχεται σε 160-180 μέτρα πάνω από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ ο μέσος ετήσιος άνεμος στη δεδομένη τοποθεσία ανέρχεται σε 7,50 m/s, ήτοι σε 4,00 bf περίπου. Είναι δηλαδή μια θέση με πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Το όνομα του παλαιού μυλωνά του ανεμόμυλου M12 δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστεί. Ο ιδιοκτήτης της οικίας που βρίσκεται σήμερα στη θέση του είναι ο Μιχάλης Παπαμακάριος.

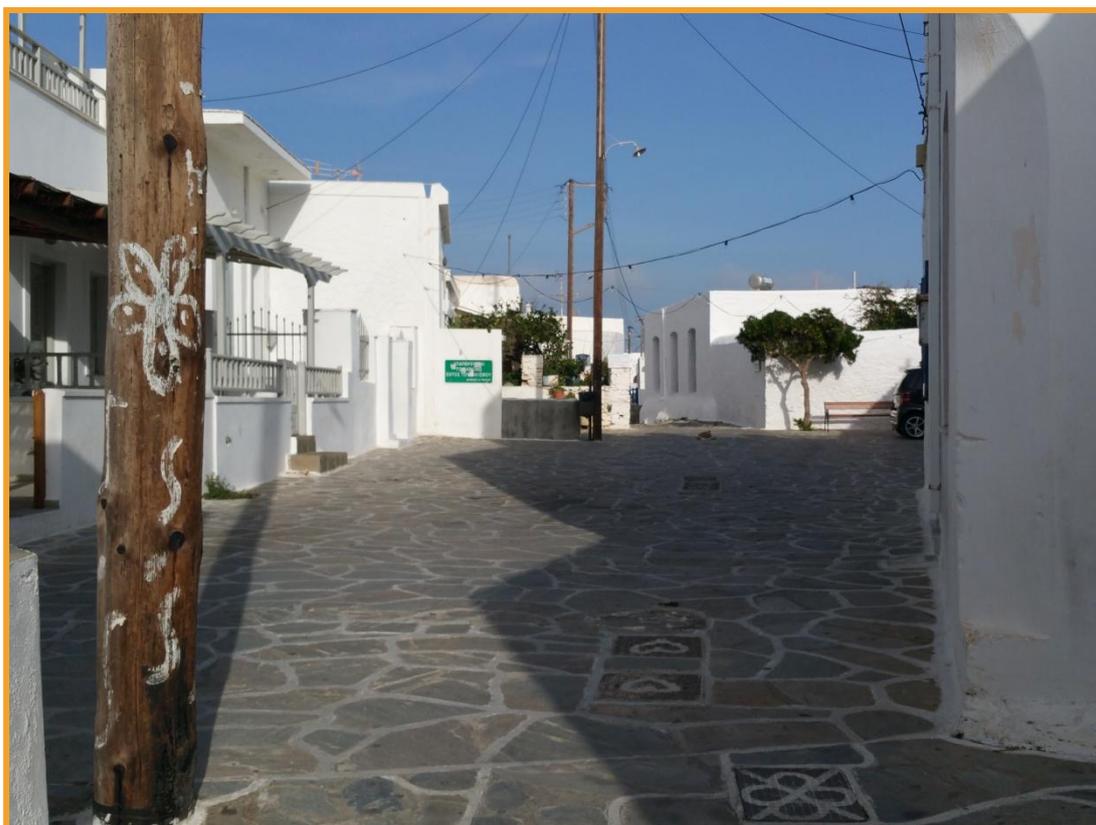
Για τον ανεμόμυλο αυτό ελάχιστες είναι οι πληροφορίες για το παρελθόν του. Στο σκίτσο της εικόνας 22 συνειδητά επιλέγεται, όπως και ο M9, να μην απεικονιστεί. Κατά τους γηγενείς ο ανεμόμυλος ήταν εγκαταλειμμένος πριν τη γέννηση των γηραιότερων. Ο ανεμόμυλος έχει δώσει τη θέση του σε νέα κατασκευή. Σήμερα, τα μόνα λείψανα του μνημείου εντοπίζονται στα δυτικά του νέου κτηρίου, σε επαφή με αυτό (εικόνα 118, 119). Για τις διαστάσεις, τη θεμελίωση και την επιστέγαση του μύλου τίποτα δεν είναι γνωστό, όπως επίσης και για την ύπαρξη ή όχι εξωτερικού επιχρίσματος. Ομοίως, η μερική του κατάρρευση δεν επιτρέπει τη διεξαγωγή στοιχείων για τη θέση της θύρας εισόδου και των ανοιγμάτων της ανώτερης στάθμης του

μύλου. Σήμερα δεν φαίνεται να διατηρείται κάποιο στοιχείο του μηχανισμού. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 119. Ο ανεμόμυλος Μ12. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.3.13. Ο ανεμόμυλος M13

Εικόνα 120. Η θέση του ανεμόμυλου M13. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο που βρίσκονταν στο δυτικό άκρο του μυλοτοπίου Χ2, σε πραγματική απόσταση 269 μέτρα από το ιστορικό κέντρο του οικισμού. Η πρόσβαση στην τοποθεσία γίνεται μέσα από τον οικισμό. Το υψόμετρο στη δεδομένη τοποθεσία ανέρχεται σε 160 περίπου μέτρα πάνω από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ η μέση ετήσια ένταση του ανέμου αγγίζει τα 7,00 m/s, ήτοι τα 4,00 περίπου bf. Είναι δηλαδή μια θέση με πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης δεν κατέστη δυνατός ο εντοπισμός του παλαιού μυλωνά.

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο που εγκαταλείφτηκε πολύ πρόωρα. Αναφέρεται από το Βάλληνδα ότι βρίσκονταν στο ανατολικό άκρο του οικισμού (τέλη 19^{ου} αιώνα), υποδηλώνοντας έτσι ότι ο οικισμός δεν είχε ακόμα επεκταθεί πέραν αυτού. Στη συνέχεια αναφέρεται λίγα χρόνια αργότερα από τον ίδιο συγγραφέα, που αναφέρει ότι η περιοχή αυτή ονομάζονταν "συνοικία του ανεμόμυλου". Η επέκταση του οικισμού προς τον ανεμόμυλο υποδηλώνει πως αυτός είχε ήδη εγκαταλειφτεί, αφού η παρουσία κτηρίων θα εμπόδιζε τη διόδο του αέρα και θα υπονόμεινε την κίνηση του μηχανισμού και κατ' επέκταση την παραγόμενη ποσότητα και ποιότητα του αλευριού. Για το λόγο αυτό άλλωστε απαγορεύονταν, σύμφωνα με το εθιμικό δίκαιο των Κυκλάδων, η επέκταση του οικισμού προς κάποιον ανεμόμυλο.²⁵² Βάσει των παραπάνω, η εγκατάλειψή του πρέπει να ανάγεται τουλάχιστον στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα. Μεταπολεμικά, όταν επισκέφτηκε τον οικισμό ο Στέλιος Χιλιαδάκης αναγράφει ότι ο ανεμόμυλος αντικαταστάθηκε από μία πλατεία. Η σημερινή πλακόστρωση της

²⁵² Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 79

πλατείας (εικόνα 120, 121) δεν επιτρέπει την εξέταση τυχόν θεμελίων του ανεμόμυλου που υπήρχαν εκεί.

Η τυπολογία του μύλου, οι αναλογίες των διαστάσεών του, οι θέσεις και ο αριθμός των ανοιγμάτων του, η ύπαρξη ή όχι επιχρίσματος δεν θα γίνουν ποτέ γνωστά, αφού δεν υπάρχουν ούτε υλικά τεκμήρια ούτε ιστορικές φωτογραφίες. Γνωστή επίσης δεν θα γίνει, τουλάχιστον χωρίς ανασκαφές, και η ακριβής τοποθεσία του ανεμόμυλου, καθώς η έκταση της πλατείας είναι αρκετά μεγάλη (εικόνα 120, 121). Πρόκειται όμως, για τη μοναδική περίπτωση ανεμόμυλου στην Κύθνο, που δίδει το όνομά του σε μια περιοχή ή μια πλατεία (με εξαίρεση ίσως το όρος "ανεμόμυλος" στα βορειοδυτικά του νησιού). Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 121. Η πλατεία του Ανεμόμυλου υπό διαφορετική οπτική γωνία. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.3.14. Ο ανεμόμυλος M14

Εικόνα 122. Η θέση του ανεμόμυλου M14. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο που βρίσκονταν στο μυλοτόπι Χ1 στα νότια του οικισμού της Μεσσαριάς, μεταξύ των ανεμόμυλων M9 και M10, σε απόσταση (πραγματική) 552 μέτρων από το ιστορικό κέντρο. Πρόκειται για την ίδια σχεδόν διαδρομή που ακολουθείται για την πρόσβαση στον ανεμόμυλο M9. Όπως και για το M9, έτσι και για το M14 υπάρχει και άλλη πρόσβαση, ελάχιστα μεγαλύτερης διαδρομής, με λιγότερη όμως σημασία. Η τοποθεσία βρίσκεται σε υψόμετρο 160-180 μέτρα πάνω από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ η μέση ετήσια ένταση του ανέμου σε αυτή ανέρχεται σε 7,50 m/s, ήτοι σε 4,00 περίπου bf. Είναι δηλαδή μια θέση με πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Ο παλιός ιδιοκτήτης του ανεμόμυλου αυτού καλούνταν Γιώργης Ευσταθίου, καλούμενος και ως "Βασιλιάς". Σήμερα η κατοικία που βρίσκεται στη θέση του ανεμόμυλου ανήκει στον Ραφαλή Βλαστάρη.

Ο ανεμόμυλος M14 διακρίνεται αρχικά στην ιστορική εικόνα 22. Πρόκειται για τον τρίτο από τα αριστερά μύλο. Ο μύλος έχει απολέσει την επιστέγαση και το μηχανισμό του, που μεταφράζεται ότι έχει για πολλά χρόνια εγκαταλειφτεί. Από την εικόνα αυτή καθίσταται γνωστή η μορφή του ανεμόμυλου. Ανήκει στην κατηγορία [3], καθώς έχει θετική μείωση. Η μορφή του προσομοιάζει τις αναλογίες του M6 και του M7, δηλαδή φαίνεται χαμηλού ύψους, τουλάχιστον αναλογικά με τη διάμετρό του. Η θύρα εισόδου φαίνεται στα νότια του μύλου, κάτι ιδιαίτερα παράδοξο, αφού ο νότιος είναι ο δεύτερος συχνότερος άνεμος στο νησί, όπως αναλύθηκε στο σχετικό κεφάλαιο. Παράλληλα, εκ πρώτης όψης διακρίνεται ότι το ανώφλι της εισόδου ήταν τοξωτό κάτι που συναντάται στη βιβλιογραφία συχνά, όχι όμως και στο νησί της Κύθου.

Επόμενη φωτογραφία που τον απεικονίζει είναι αυτή της εικόνας 33. Πρόκειται για τον ανεμόμυλο μπροστά ακριβώς από τον ακέραιο Μ10. Σε αυτή, φαίνεται πως ο ανεμόμυλος κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1970 διατηρούνταν στο μέσο περίπου του ύψους του. Το παράδοξο εδώ είναι ότι φαίνεται η θύρα εισόδου να βρίσκονταν από τη δυτική πλευρά του μνημείου και όχι από τη νότια. Η ανάλυση ωστόσο της φωτογραφίας δεν δύναται να προσδώσει περισσότερα στοιχεία. Σε κάθε περίπτωση φαίνεται πως η θέση του ανεμόμυλου στην εικόνα 22 και 33 είναι η ίδια που σημαίνει ότι και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για το Μ14. Ίσως αυτό που διακρίνεται στην εικόνα 33 να είναι μια τοπική κατάρρευση και όχι η θέση της θύρας εισόδου. Σήμερα ο ανεμόμυλος έχει δώσει τη θέση του σε μια κατοικία (εικόνα 122).

Για τη θεμελίωση και την επιστέγαση του ανεμόμυλου τίποτα δεν είναι γνωστό ούτε διακριτό σήμερα. Ομοίως, δεν είναι διακριτό από τις ιστορικές εικόνες εάν διέθετε ή όχι επίχρισμα εξωτερικά. Εκ πρώτης όψης, δεν φαίνεται να έχουν διατηρηθεί στοιχεία από το μηχανισμό του μύλου, κάτι εύλογο, αφού η εγκατάλειψή του δεν αποκλείεται να ανάγεται ακόμα και κατά το 19^ο αιώνα, λαμβάνοντας υπόψη την κατάσταση που αυτός εντοπίζεται στην περίοδο του μεσοπολέμου (εικόνα 22). Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Δ.3.15. Ο ανεμόμυλος M15

Εικόνα 123. Η θέση του ανεμόμυλου M15. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο που κατά το παρελθόν βρισκονταν στο μυλοτόπι Χ1, στα νότια του οικισμού της Μεσσαριάς, μεταξύ των ανεμόμυλων M2 και M12. Η πραγματική απόσταση της τοποθεσίας από το ιστορικό κέντρο του οικισμού ανέρχεται σε 328 μέτρα, ενώ οι διαδρομές που ακολουθούνται για την πρόσβαση σε αυτόν είναι δύο, ίδιου περίπου μήκους, η μία εκ των οποίων καθίσταται σχετικά εύκολη. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 160-180 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ η μέση ετήσια ένταση του ανέμου ανέρχεται σε 7,50 m/s, ήτοι 4,00 bf περίπου. Πρόκειται δηλαδή για μία θέση με πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Ο παλιός ιδιοκτήτης του ανεμόμυλου ήταν ο Φιλίππης Φιλίππáκης, στη συνέχεια πέρασε στον Γιώργο Βασιλάκη, ενώ ο ιδιοκτήτης της σύγχρονης κατασκευής που βρίσκεται σήμερα στη θέση του, είναι ο Γιώργος Αλαφούζος.

Για τον ανεμόμυλο αυτόν ελάχιστα είναι γνωστά. Η μόνη απόδοσή του είναι μέσα από το σκίτσο της εικόνας 22. Πρόκειται για το δεύτερο σε σειρά ανεμόμυλο από τα αριστερά. Φαίνεται πως ο ανεμόμυλος αυτός κατά την περίοδο του μεσοπολέμου όχι μόνο ήταν χρόνια εγκαταλελειμμένος, αλλά είχε υποστεί σημαντικές καταρρεύσεις από τη βόρεια πλευρά του. Η εγκατάλειψή του πρέπει επομένως να ανάγεται στον 19^ο αιώνα. Φαίνεται πως ο ανεμόμυλος παρουσιάζει μείωση προς τα πάνω (θετική), ως εκ τούτου η κατασκευή του πρέπει να είναι σχετικά νεώτερη. Σε κάθε περίπτωση όμως, δεδομένου ότι η απόσταση από το σκιτσογράφο είναι μεγάλη, ενώ απουσιάζουν επιπρόσθετα τεκμήρια, στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης ο μύλος δεν θα ενταχθεί σε κάποια από τις κατηγορίες.

Κατά τους γηγενείς, ο μύλος έδωσε τη θέση του σε νέα κατασκευή στο σημείο αυτό κατά τη δεκαετία του 1950, επί ιδιοκτησίας του Γιώργου Βασιλάκη. Στη

φωτογραφία της εικόνας 33, η ομάδα Βάος και Νομικός επέλεξαν να μην τον συμπεριλάβουν στη λήψη τους, παρότι θα μπορούσαν (βρίσκεται ακριβώς στα αριστερά της φωτογραφίας, στο ύψος του υποκειμένου λήψης). Ως εκ τούτου, θα πρέπει ο ανεμόμυλος να είχε ήδη δώσει τη θέση του στη νέα κατασκευή, όχι όμως πολύ καιρό πριν.

Σήμερα ο ανεμόμυλος έχει δώσει τη θέση του σε νέες κατασκευές (εικόνα 123). Για τις διαστάσεις, τη θεμελίωση και την επιστέγαση του μύλου τίποτα δεν είναι γνωστό, όπως επίσης και για την ύπαρξη ή όχι εξωτερικού επιχρίσματος. Ομοίως, η μερική του κατάρρευση, ήδη από την εποχή του μεσοπολέμου, δεν επιτρέπει τη διεξαγωγή στοιχείων για τη θέση της θύρας εισόδου και των ανοιγμάτων της ανώτερης στάθμης του μύλου. Σήμερα δεν φαίνεται να διατηρείται κάποιο στοιχείο του μηχανισμού. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Δ.3.16. Ο ανεμόμυλος M16

Εικόνα 124. Η θέση του ανεμόμυλου M16. Στο βάθος, στα δεξιά της φωτογραφίας, διακρίνεται ο ανεμόμυλος M4. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο που πιθανότατα βρίσκονταν στο μολοτόπι X2, στα ανατολικά του οικισμού της Μεσσαριάς, σε πολύ μικρή απόσταση από τον ανεμόμυλο M4. Ο ανεμόμυλος αυτός είναι γνωστός μόνο μέσα από μία προφορική μαρτυρία, ενώ στην τοποθεσία που υποδείχθηκε, παρότι οριοθετημένη από μία πεζούλα, δεν εντοπίζεται κανένα ίχνος του (εικόνα 124). Από την απέναντι πλευρά της ασφαλτοστρωμένης οδού εντοπίστηκαν κάποια κατάλοιπα (εικόνα 125), δημιουργώντας αμφισβητήσεις για την ακριβή τοποθεσία του, σε περίπτωση που αυτός υπήρχε. Ωστόσο, η ευρύτερη τοποθεσία συγκεντρώνει όλα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα για να φιλοξενούσε κάποιον ανεμόμυλο. Βρίσκεται σε υψόμετρο 180-200 μέτρων από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ απέχει από το ιστορικό κέντρο του οικισμού μόλις 814 μέτρα (πραγματική απόσταση). Πρόκειται για μία πολύ εύκολα προσβάσιμη τοποθεσία σήμερα, καθώς τα τροχοφόρα οχήματα διέρχονται ακριβώς δίπλα της. Η μέση ετήσια ένταση ανέμου σε αυτήν την τοποθεσία ανέρχεται σε 8,50 m/s, ήτοι 5,00 περίπου bf. Πρόκειται δηλαδή για μια ιδανική θέση με τις καλύτερες συνθήκες λειτουργίας για τον ανεμόμυλο. Ο ανεμόμυλος ανήκε στον Δημήτρη Λεβαντή κατά το παρελθόν, ενώ δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστεί ο σημερινός ιδιοκτήτης του αγροτεμαχίου.

Για την ιστορία του μύλου δεν είναι απολύτως τίποτα γνωστό, αφού απουσιάζουν τα σχετικά τεκμήρια. Σε περίπτωση που αυτός υπήρχε, πρέπει να εγκαταλείφθηκε τουλάχιστον από το 19^ο αιώνα, αφού εκτός της απουσίας υλικών καταλοίπων σήμερα, είναι γνωστό ότι ο Δημήτρης Λεβαντής στον οποίο ανήκε κάποτε,

δεν ήταν μυλωνάς, αλλά ιδιοκτήτης του εγκαταλελειμμένου μύλου. Δεδομένης της απουσίας στοιχείων, ο ανεμόμυλος αυτός δεν δύναται να ταξινομηθεί σε κάποια από τις κατηγορίες. Για τις διαστάσεις, τη θεμελίωση και την επιστέγαση του μύλου τίποτα δεν είναι γνωστό, όπως επίσης και για την ύπαρξη ή όχι εξωτερικού επιχρίσματος. Ομοίως, η απουσία του σήμερα, συναρτήσει της απουσίας οποιουδήποτε ιστορικού τεκμηρίου για αυτόν, δεν επιτρέπει τη διεξαγωγή στοιχείων για τη θέση της θύρας εισόδου και των ανοιγμάτων της ανώτερης στάθμης του μύλου. Σήμερα δεν φαίνεται να διατηρείται κάποιο στοιχείο του μηχανισμού. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 125. Υλικά κατάλοιπα πλησίον του ανεμόμυλου M4, ο οποίος και διακρίνεται στο βάθος της εικόνας. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.4. ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΚΑΣΤΟΥ ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΥ (ΔΡΥΟΠΙΔΑ)

Δ.4.1. Ο ανεμόμυλος Δ1

Εικόνα 126. Ο ανεμόμυλος Δ1. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 126) που βρίσκεται στο μυλοτόπι Σ1 στα νότια του οικισμού της Δρυοπίδας, σε πραγματική απόσταση 932 μέτρων από το ιστορικό κέντρο του οικισμού. Αποτελεί τον πρώτο σε σειρά ανεμόμυλο του μυλοτοπίου, η τοποθεσία του οποίου είναι σε σχετική απόσταση από την πλειοψηφία τους, που είναι συγκεντρωμένη στην κορυφή του λόφου. Η πρόσβαση σε αυτόν σήμερα είναι λίαν εύκολη, καθώς η ασφαλτοστρωμένη κεντρική οδός που συνδέει τη Δρυοπίδα με τους νότιους οικισμούς περνάει σε απόσταση λίγων μέτρων. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 280-300 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας, με άνεμο μέσης έντασης 8,50 m/s, ήτοι 5 bf περίπου. Είναι δηλαδή μια θέση που συγκεντρώνει τις καλύτερες συνθήκες λειτουργίας ανεμόμυλου. Κάποτε ο ανεμόμυλος Δ1 ανήκε στο μυλωνά Δημήτρη Γονιδάκη, στη συνέχεια πέρασε στο μυλωνά Γιώργη Γονιδάκη (ο βιολιντζής), ενώ σήμερα ανήκει στον Στέφανο Μανώλικά. Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο που σήμερα προστατεύεται από την κείμενη νομοθεσία.

Για την ιστορία του μύλου δεν έχουν εντοπιστεί πολλές πηγές. Ως τυπολογία, ανήκει στην κατηγορία [3], καθώς παρουσιάζει θετική μείωση. Η θέση του συγκριτικά με τους άλλους μύλους (βρίσκεται σε χαμηλότερη στάθμη και πλησιέστερα στον

οικισμό) συμβαδίζει με την κατηγορία του, στοιχεία που αμφότερα υποδηλώνουν ότι ο ανεμόμυλος αυτός είναι σχετικά μεταγενέστερος των άλλων. Η παλαιότερη απεικόνιση του μύλου που έχει εντοπιστεί είναι αυτή από το αρχείο του Στέφανου Νομικού και χρονολογείται στο 1974 (εικόνα 127). Αν και σήμερα δεν διακρίνεται ίχνος επιχρίσματος, ενώ οι γηγενείς επιβεβαιώνουν ότι ανέκαθεν ήταν ανεπίχριστος, στην εικόνα 127 διακρίνονται ίχνη που υποδηλώνουν την ύπαρξή του κατά το παρελθόν. Ακόμα, διακρίνεται ότι η ρόδα και το αξόνι παρέμεναν στη θέση τους. Από την κατάστασή του τη δεδομένη εποχή, φαίνεται πιθανό ο ανεμόμυλος να εγκαταλείφθηκε περί τη δεκαετία του 1950, ακολουθώντας τη γενικότερη τάση της εποχής για το σύνολο των μύλων, κάτι που επιβεβαιώνουν και οι προφορικές μαρτυρίες των κατοίκων. Ο μύλος στην ίδια ακριβώς κατάσταση φαίνεται και στην εικόνα 53 (στα αριστερά) δύο μόλις χρόνια αργότερα, αλλά και στην εικόνα 128, που ανάγεται στο έτος 1989.

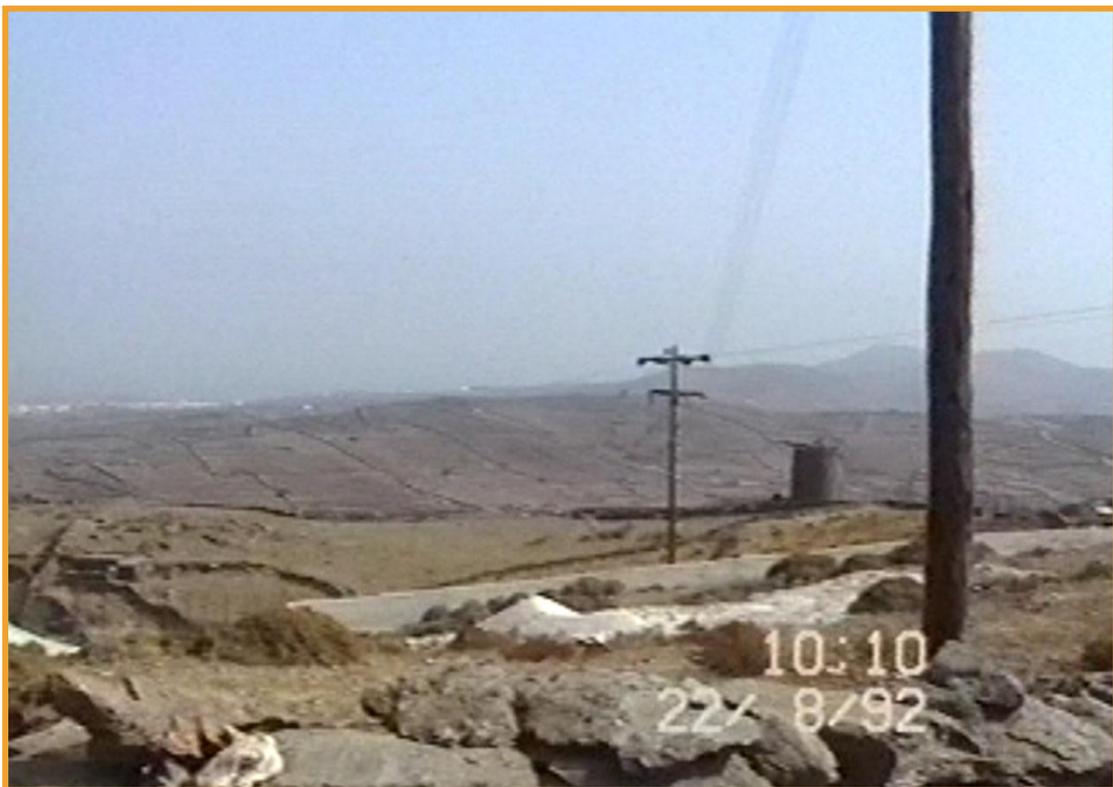
Εικόνα 127. Ο ανεμόμυλος Δ1 περί το έτος 1974. Στο βάθος διακρίνονται οι ανεμόμυλοι Δ11 (στο μέσον της εικόνας) και Δ10 (στα δεξιά της εικόνας). Πηγή: Αρχείο Στέφανου Νομικού

Η επόμενη απεικόνιση του μύλου ανάγεται στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Πρόκειται για ένα στιγμιότυπο μιας λήψης από βιντεοκάμερα, κατά την επίσκεψη της οικογένειας του μελετητή στο μυλοτόπι Σ1, το θέρος του 1992. Πρόκειται για την εικόνα 129. Φαίνεται πως τόσο ο κορμός όσο και ο μηχανισμός διατηρήθηκαν ακέραια στο διάστημα 15 περίπου ετών. Στην εικόνα αυτή όμως δεν διακρίνεται επίχρισμα στο

εξωτερικό του ανεμόμυλου. Σημαντικότερη φαίνεται η αλλαγή στον περιβάλλοντα χώρο, καθώς διακρίνονται υπέργειες καλωδιώσεις που υποβαθμίζουν αισθητικά το τοπίο.

Εικόνα 128. Άποψη της Δρουσπίδας περί το έτος 1989. Πηγή: Βενετούλιας Γιώργης, 2007, σελ. 65

Εικόνα 129. Ο ανεμόμυλος Δ1 περί το έτος 1992. Πηγή: Αρχείο οικογένειας Μάρκου

Κατά μία μαρτυρία ο ανεμόμυλος αποτέλεσε θύμα εμπρησμού κατά τη δεκαετία του 1990, από την οποία κάηκε το σύνολο του διασωζόμενου έως τότε εξοπλισμού. Παρότι η πληροφορία αυτή δεν επιβεβαιώθηκε από κανέναν άλλο κάτοικο του νησιού, αποτελεί μια πολύ λογική εξήγηση που αιτιολογεί την εξαφάνιση του εξοπλισμού σήμερα (εικόνα 126), αλλά και της ξύλινης θύρας που λογικά θα είχε. Ωστόσο, δεν υπάρχουν στοιχεία που να τεκμηριώνουν εμπρησμό, όπως τέφρα στο σύνολο της κατασκευής, ενώ έχουν διασωθεί σε πολύ καλή κατάσταση ορισμένα ξύλινα μέλη της κατασκευής, όπως το πρέκι της θύρας εισόδου και τα ξύλα στις σοκαρότρυπες (εικόνα 130).

Εικόνα 130. Το εσωτερικό του ανεμόμυλου Δ1. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Ο ανεμόμυλος διασώζεται σήμερα σε ακέραια μορφή (εικόνα 126). Πρόκειται για μία κατασκευή με ύψος κορμού τα 5,55 μέτρα και περιμέτρου 18,01 μέτρων πλησίον της βάσης του. Αναλογικά με το μέσο όρο των διαστάσεων των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων παρατηρείται ότι το ύψος του είναι μεγαλύτερο από το εύρος του μέσου όρου, ενώ η διάμετρός του εντός αυτού, στα κατώτερα όμως συνήθη όρια. Πρόκειται επομένως για έναν ανεμόμυλο με μεγάλη αναλογία H/D (0,97), τείνοντας στη μορφή του πυργόμυλου, χωρίς όμως να μπορεί να θεωρηθεί ως τέτοιος.

Η θεμελίωση του μύλου πραγματοποιείται με δόντι, ενώ η επιστέγασή του δεν είναι γνωστή από παλαιό φωτογραφικό υλικό. Πιθανότατα να ήταν χόρτινη, ακολουθώντας την κατασκευαστική τάση που απαντά στο σύνολο σχεδόν των ανεμόμυλων του νησιού. Η θύρα εισόδου του μύλου βρίσκεται από την νοτιοανατολική του πλευρά, όπως και το ένα εκ των δύο ανοιγμάτων, πάνω ακριβώς από αυτή. Όπως και στις άλλες περιπτώσεις ανεμόμυλων, το δεύτερο άνοιγμα είναι κατασκευασμένο αντιδιαμετρικά του πρώτου, ήτοι βορειοδυτικά. Ο ανεμόμυλος χαρακτηρίζεται από τη

λάξευση των λίθων του κορμού του, αλλά και για την κατασκευαστική του ποιότητα συνολικά. Ως προς το στοιχείο αυτό θυμίζει τον ανεμόμυλο Μ5 της Μεσσαριάς. Διαφέρει όμως ως προς το είδος των λίθων, καθώς για το Μ5 φαίνεται πως έχει χρησιμοποιηθεί οικοδομικό υλικό άγνωστης προέλευσης, που δεν θυμίζει το σύννηθες του νησιού, κάτι το οποίο θυμίζει όμως αυτό του Δ1. Στο εσωτερικό, αν και η ποιότητα λάξευσης και κατασκευής παραμένει πολύ καλή (εικόνα 130), σε σύγκριση με το σύνολο των ανεμόμυλων του νησιού, δεν μπορεί να συγκριθεί με αυτήν της εξωτερικής παρειάς. Παρατηρούνται λίθοι μικρότερου μεγέθους, μικρά θραύσματα, ανάκατα με μεγαλύτερους και λαξευμένους λίθους.

Πλησίον του μύλου δεν διακρίνεται κάποιο κελλί που να υποδηλώνει την κατοικία του μυλωνά κατά τις εντατικές περιόδους εργασίας στο μύλο. Από τις πληροφορίες των γηγενών, ο μύλος αυτός ήταν ο μοναδικός της Δρυοπίδας, του οποίου ο μυλωνάς διέμενε μόνιμα στο χωριό. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Δ.4.2. Ο ανεμόμυλος Δ2

Εικόνα 131. Ο ανεμόμυλος Δ2. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 131) που βρίσκεται στο μυλοτόπι Σ1 στα νότια του οικισμού της Δρυοπίδας, σε πραγματική απόσταση 1025 μέτρων από το ιστορικό κέντρο του οικισμού. Η πρόσβαση σε αυτόν είναι σχετικά ανώδυνη, αφού ο ανεμόμυλος βρίσκεται πολύ κοντά σε ασφαλτοστρωμένη οδό. Μεταξύ της οδού και του ανεμόμυλου Δ2 παρεμβάλλεται ο ανεμόμυλος Δ3 και ο ναός του Αγίου Νεκταρίου, μέσα από την αυλή του οποίου πραγματοποιείται η είσοδος στον περιβάλλοντα χώρο του ανεμόμυλου Δ2. Η διέλευση, ωστόσο, εντός της αυλής από τη θύρα εισόδου δεν είναι δυνατή, αφού η θύρα είναι μονίμως κλειδωμένη. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 300 μέτρα πάνω από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ ο άνεμος στην τοποθεσία αυτή ανέρχεται σε 8,00 m/s ήτοι σε 4,00 bf περίπου. Πρόκειται επομένως για πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Ο ανεμόμυλος αυτός ανήκε κατά το παρελθόν στο μυλωνά Μιχάλη Τζιωτάκη, στη συνέχεια στο μυλωνά και μυλομαραγκό Φραντζέσκο Τζιωτάκη, ενώ σήμερα ανήκει στον Παναγιώτη Τζιωτάκη. Για αρκετά χρόνια είχε εργαστεί ως μυλωνάς στον ανεμόμυλο αυτό ο γαμπρός του Φραντζέσκου, Αντώνης Βιτάλης (Τσίρος), από τον οποίο αντλήθηκε η πλειοψηφία των πληροφοριών περί των μύλων της Δρυοπίδας. Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο που σήμερα προστατεύεται από την κείμενη νομοθεσία.

Ο ανεμόμυλος Δ2 είναι ίσως ο ανεμόμυλος για τον οποίο διασώζεται το περισσότερο υλικό, επομένως η τεκμηρίωσή του δύναται να είναι και η πληρέστερη. Εκ της κατασκευής του, φαίνεται πως κατά προσέγγιση το σχήμα του ανεμόμυλου είναι ορθό κυλινδρικό, που σημαίνει ότι μπορεί να καταταχτεί στην κατηγορία [2], τη δεύτερη

χρονικά σε σειρά παλαιότητας. Πρέπει να επισημανθεί ότι υπάρχουν αποκλείσεις από την πραγματική γεωμετρία του στερεού, ωστόσο, τουλάχιστον οπτικά και μόνο δεν φαίνεται να υπάρχουν σημαντικές αποκλείσεις μεταξύ της διαμέτρου της βάσης και της στέψης. Η πρώτη φωτογραφική απεικόνιση του ανεμόμυλου Δ2 φαίνεται στην εικόνα 37 και ανάγεται στο έτος 1938. Αρχικά, φαίνεται πως ο ανεμόμυλος Δ2 διαφοροποιείται από τους παρακείμενους, εξαιτίας της παχιάς στρώσης επιχρίσματος στην εξωτερική του επιφάνεια. Από την εικόνα αυτή, καθίσταται γνωστός επίσης ο αριθμός των αντενών του μύλου, που ανέρχεται σε 10. Από την κατάσταση του ανεμόμυλου καθίσταται επίσης γνωστό ότι ο ανεμόμυλος λειτουργούσε κατά την περίοδο λήψης της φωτογραφίας.

Η επόμενη φωτογραφία στην οποία διακρίνεται ο ανεμόμυλος Δ2 είναι η εικόνα 39, η οποία ανάγεται στη δεκαετία του 1950. Φαίνεται και πάλι πως ο ανεμόμυλος λειτουργούσε, ενώ διακρίνεται και ο ίδιος αριθμός αντενών. Η εγκατάλειψη των ανεμόμυλων έχει ήδη αρχίσει να λαμβάνει χώρα, ωστόσο, ο Δ2 θα συνεχίσει να λειτουργεί ολόκληρη τη δεκαετία και θα εγκαταλειφτεί οριστικά περί το έτος 1965, σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες των κατοίκων. Κατά το διάστημα 1960 - 1965 ο ανεμόμυλος δεν παρήγαγε αλεύρι, μονάχα συντηρούνταν από τον ιδιοκτήτη του. Πρόκειται για τον ανεμόμυλο της Δρυοπίδας που εγκαταλείφτηκε τελευταίος. Και πάλι, το επίχρισμα του ανεμόμυλου Δ2 τον διαφοροποιεί από τους άλλους, αφού είναι αρκετά μεγαλύτερου πάχους και αποκρύπτει παντελώς τους λίθους της τοιχοποιίας.

Εικόνα 132. Ο ανεμόμυλος Δ2 περί το έτος 1972 Πηγή: Πηγή: Βενετούλιας Γιώργης, 2007, σελ. 104

Ο μύλος φαίνεται ξανά στην εικόνα 41, που χρονολογείται το 1972. Στο ίδιο έτος ανάγεται και η εικόνα 132, η λήψη της οποίας έχει πραγματοποιηθεί από το δυτικό παράθυρο του ανεμόμυλου Δ3. Για πρώτη φορά παρουσιάζεται εγκαταλελειμμένος, όπως υποδηλώνει η απουσία αντενών. Η επιστέγαση διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση, στοιχείο που συνηγορεί με τις μαρτυρίες των γηγενών και αποδεικνύει ότι ο ανεμόμυλος εγκαταλείφτηκε κατά την προηγούμενη δεκαετία. Το κονίαμα φαίνεται αισθητά φθαρμένο από την εγκατάλειψη, ενώ οι λίθοι πίσω από αυτό ίσα που διακρίνονται. Φαίνεται επίσης, πως λόγω της εγκατάλειψης τοποθετήθηκε κούφωμα στο παράθυρο πάνω από την είσοδο.

Εικόνα 133. Ο ανεμόμυλος Δ2 περί το έτος 1974. Πηγή: Αρχείο Στέφανου Νομικού

Η ίδια κατάσταση εξακολουθεί να ισχύει για όλη τη δεκαετία, όπως αποδεικνύουν οι εικόνες 43 (1974), 45 (1974), 47 (1974), 133 (1974) και 51 (1976). Στην τελευταία φωτογραφία διακρίνεται το αξόνι του ανεμόμυλου. Η σημαντικότερη όμως πληροφορία της εικόνας αυτής είναι ίσως η διάνοιξη του δρόμου ανάμεσα στο μυλοτόπι, που το διέσπασε. Η διάνοιξη αυτή πρέπει να έλαβε χώρα λίγα μόλις χρόνια πριν τη λήψη της φωτογραφίας, αφού είναι γνωστό από τους γηγενείς πως κατά τη δεκαετία αυτή οι μετακινήσεις από τον οικισμό του Μέριχα στα Φλαμπούρια δεν γίνονταν οδικώς, αλλά μέσω καϊκιών. Παράλληλα, κατά το έτος 1974 κατασκευάστηκε ο πρώτος τεχνητός λιμένας του νησιού στο Μέριχα, ο οποίος θα έδωσε τη δυνατότητα μεταφοράς των υλικών διάστροφσης, αλλά και θα επιτάχυνε την ανάγκη βελτίωσης των έργων υποδομής, ώστε να χρησιμοποιηθούν τροχοφόρα οχήματα.

Μια νέα εποχή ξεκινάει για τον ανεμόμυλο Δ2 μετά την αποκατάστασή του, που πρέπει να έλαβε χώρα περί τα τέλη της δεκαετίας του 1980. Ενδεικτικά, ο ανεμόμυλος λίγα χρόνια μετά την αποκατάστασή του φαίνεται στην εικόνα 134, 135 και 136. Παρατηρώντας τις εικόνες αυτές, συμπεραίνεται αρχικά ότι η κατασκευή του ναού του Αγίου Νεκταρίου χρονολογείται μεταξύ του 1974 και 1992, τα έτη δηλαδή που ελήφθησαν οι φωτογραφίες. Μετά την ανέγερση του ναού, την εγκατάσταση υπέργειας ηλεκτροδότησης και τη δεντροφύτευση, ολοκληρώθηκε η διάσπαση του μυλοτοπίου που είχε ξεκινήσει με τη διάνοιξη του δρόμου και έκτοτε ο ανεμόμυλος Δ2 απομονώθηκε και αποκρύφτηκε από τους άλλους. Το κελλί που φαίνεται στις εικόνες 132 και 133 διατηρείται σήμερα, αποκατεστημένο.

Εικόνα 134. Ο ανεμόμυλος Δ2 και ο Άγιος Νεκτάριος περί το έτος 1992. Στα αριστερά της εικόνας φαίνεται ο κούδουνας του ανεμόμυλου Δ3. Πηγή: Αρχείο οικογένειας Μάρκου

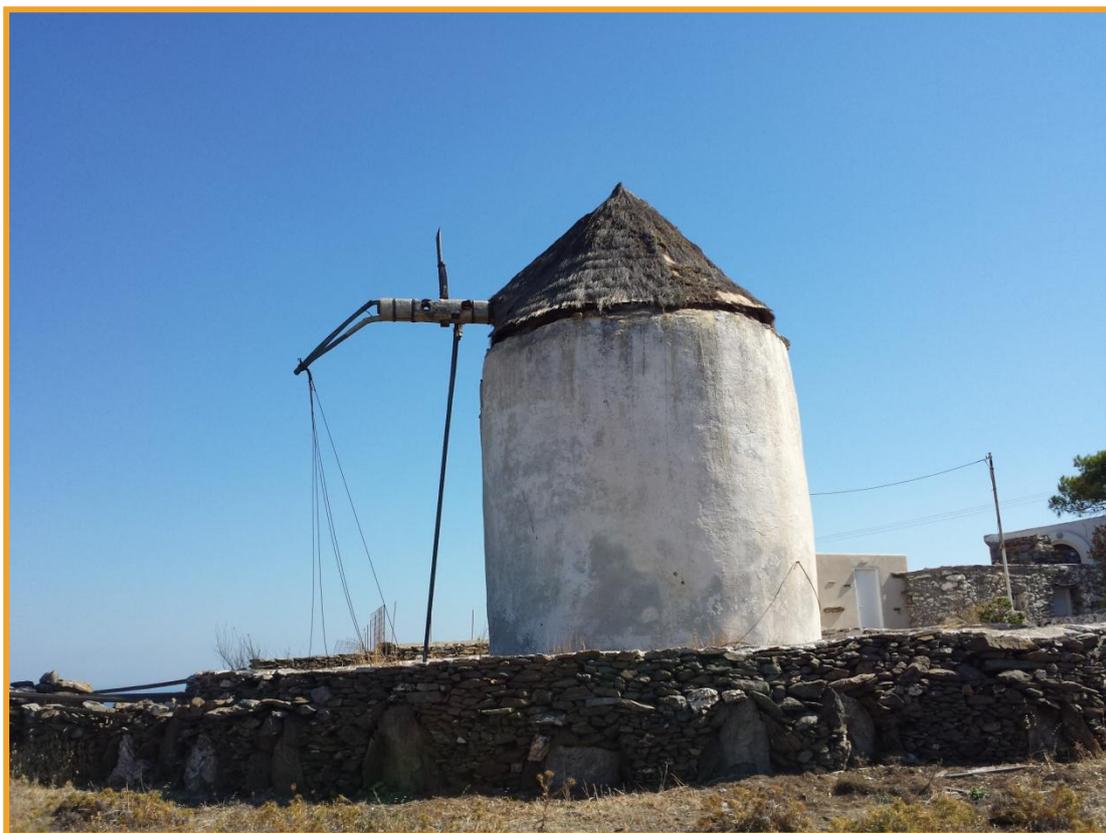

Εικόνα 135. Ο ανεμόμυλος Δ2 περί το έτος 1992. Πηγή: Αρχείο οικογένειας Μάρκου

Εικόνα 136. Ο κινητικός μηχανισμός του ανεμόμυλου Δ2 μετά την αποκατάστασή του, περί το έτος 1992. Πηγή: Αρχείο οικογένειας Μάρκου

Όπως φαίνεται από τα στιγμιότυπα της δεκαετίας του 1990 ο ανεμόμυλος επιχρίστηκε εκ νέου με παχύ κονίαμα, όπως δηλαδή ήταν και κατά το παρελθόν. Επίσης, όπως ελάχιστα φαίνεται από τη σύγχρονη φωτογραφία (εικόνα 131) πρέπει να αποκαταστάθηκε και η τρούλα του ανεμόμυλου, με διαφορετικό τρόπο από τον υφιστάμενο. Φαίνεται πως προτιμήθηκε η σανιδένια τρούλα έναντι της χόρτινης, ενώ στη συνέχεια επιλέχθηκε να επικαλυφθεί με βούρλα, δίνοντας έτσι την αίσθηση ότι πρόκειται για χόρτινη. Εκτός της τρούλας φαίνεται πως αποκαταστάθηκε και ο μηχανισμός του μύλου. Ο αριθμός των αντενών μετά την αποκατάσταση ανέρχονταν σε 10, όσες δηλαδή ήταν και αρχικά. Για την ενσωμάτωσή τους στο αξόνι, φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε η τεχνική με τις μάνες (εικόνα 136). Οι αντένες δέθηκαν μεταξύ τους και με τον κούδουνα με τη βοήθεια αλυσίδων. Αν και δεν υπήρχε δυνατότητα επίσκεψης στο εσωτερικό του μύλου, αφού η θύρα εισόδου ήταν κλειδωμένη, μέσα από προφορικές μαρτυρίες κατέστη γνωστό ότι αποκαταστάθηκε ο μηχανισμός του μύλου και εντός αυτού. Ωστόσο, κατά τις ίδιες μαρτυρίες, γνωστοποιήθηκε ότι δεν συνδέθηκαν οι μυλόπετρες με το μηχανισμό, με αποτέλεσμα η φτερωτή να είχε τη δυνατότητα περιστροφής χωρίς να παράγει έργο. Πρόκειται επομένως για μια αποκατάσταση που είχε καθαρά αισθητικό χαρακτήρα, με στόχο να προσφέρει θέαμα, ενώ δεν δόθηκε κάποια χρήση στο μνημείο. Το αποτέλεσμα ήταν αναμενόμενο. Μέσα σε διάστημα μερικών ετών οι αντένες έσπασαν και ο κούδουνας λύγισε (εικόνες 137, 138). Παράλληλα, με το ξεθώριασμα της εξωτερικής επιφάνειας του επιχρίσματος, αποκαλύφθηκαν οι ενδότερες στρώσεις, που εκ πρώτης όψης μοιάζουν να έχουν τσιμεντοπική σύσταση (εικόνα 139).

Εικόνα 137. Ο ανεμόμυλος Δ2. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 138. Οι αντένες του ανεμόμυλου Δ2. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 139. Το επίχρισμα του ανεμόμυλου Δ2. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Ο ανεμόμυλος Δ2 διασώζεται σήμερα σε ακέραια μορφή. Πρόκειται για μια κατασκευή με ύψος κορμού 5,52 μέτρα και περίμετρο 17,23 πλησίον της βάσης του. Αναλογικά με το μέσο όρο των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων παρατηρείται ότι το ύψος

του είναι μεγαλύτερο από το εύρος τιμών του μέσου όρου, ενώ η διάμετρος του λίγο μικρότερη από αυτό. Πρόκειται δηλαδή για έναν από τους ελάχιστους πυργόμυλους του νησιού, αφού η αναλογία H/D είναι (οριακά) μεγαλύτερη της μονάδος (1,01). Φυσικά, δεν αποκλείεται τα σφάλματα των μετρήσεων να παραποιούν την πραγματικότητα, αφού ο λόγος υπερβαίνει κατά 1/10 την οριακή τιμή, ενώ ο αριθμός στρογγυλοποιήθηκε στο δεύτερο δεκαδικό ψηφίο.

Η θεμελίωση του ανεμόμυλου Δ2 πραγματοποιείται με δαχτυλίδι ενώ η επιστέγασή του κατά το παρελθόν ήταν από χόρτινη τρούλα. Ο μύλος έχει τη θύρα εισόδου του στραμμένη προς την ανατολή, ενώ διαθέτει δύο παράθυρα, ένα πάνω από αυτή και ένα αντιδιαμετρικά του προς τη δύση. Το εσωτερικό του μύλου δεν είναι σήμερα επισκέψιμο, καθώς η θύρα είναι κλειδωμένη. Είναι γνωστό ωστόσο, ότι εκτός από εξωτερικό, φέρει και εσωτερικό επίχρισμα. Από το μηχανισμό διατηρούνται, έστω και σε άσχημη κατάσταση, οι αντένες, το αξόνι και ο κούδουνας. Ως προς το μηχανισμό του εσωτερικού είναι γνωστό, μέσα από προφορικές μαρτυρίες, ότι διατηρούνται όλα τα μέλη του.

Για τον ανεμόμυλο αυτό, ο τελευταίος εν ζωή άνθρωπος που εργάστηκε σε αυτόν, ο Αντώνης Βιτάλης (1929), έγραψε ένα ποίημα:

*"Με λένε ανεμόμυλο και το χω για τιμή μου,
ξύλινο εργοστάσιο είναι η κατασκευή μου.
Είμαι παλιά παράδοση που με είχανε αφήσει,
κάποτε με τη κατοχή τον κόσμο είχα ζήσει.
Βρέθηκε ο κατάλληλος και με έχει συντηρήσει,
και μια ωραία εκκλησιά κοντά μου έχει κτίσει."*

Παρότι μικρό, το ποίημα είναι περιεκτικό. Περιλαμβάνει τις σημαντικότερες πληροφορίες για τον ανεμόμυλο, συμπυκνμένες σε 6 γραμμές. Από αυτό μπορούν να εξαχθούν ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις. Αρχικά, ο ανεμόμυλος χαρακτηρίζεται ως ξύλινο εργοστάσιο, έναν χαρακτηρισμό που ο δημιουργός του χρησιμοποιούσε συχνά για να περιγράψει το μύλο. Η συντριπτική πλειοψηφία των μελών του ανεμόμυλου είναι από ξύλο, σε αντίθεση με τους βιομηχανικούς εξοπλισμούς των εργοστασίων, που χαρακτηρίζονται από το μέταλλο. Πρόκειται για μια σημαντική διαφορά της προβιομηχανικής και της βιομηχανικής τεχνολογίας, η οποία δεν πέρασε απαρατήρητη από το δημιουργό του ποιήματος. Ακολούθως, γίνεται αναφορά στην ύψιστη σημασία του ανεμόμυλου και την προσφορά του κατά την περίοδο της κατοχής, για την οποία έχει ήδη γίνει λόγος. Τέλος, κάνει αναφορά στη σημασία της συντήρησής του, αλλά και στο χώρο που τον περιβάλλει. Βέβαια, ο ίδιος όντας μλωνάς και όχι αρχιτέκτονας ή αρχαιολόγος, θεωρεί την ανέγερση του Αγίου Νεκταρίου μια σημαντική προσφορά στον περιβάλλοντα χώρο, κάτι το οποίο στην πραγματικότητα αλλοίωσε το τοπίο και διέσπασε το μυλοτόπι. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Δ.4.3. Ο ανεμόμυλος Δ3

Εικόνα 140. Ο ανεμόμυλος Δ3. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 140) ευρισκόμενο στο μυλοτόπι Σ1 στα νότια του οικισμού της Δρυοπίδας, ανάμεσα στους ανεμόμυλους Δ2 και Δ4. Η πραγματική του απόσταση από το ιστορικό κέντρο του οικισμού ανάγεται σε 991 μέτρα. Η πρόσβαση σε αυτόν καθίσταται ίσως η ευκολότερη από οποιονδήποτε άλλο μύλο της Δρυοπίδας, αφού τροχοφόρο όχημα μπορεί να διέλθει έως και τη θύρα εισόδου του. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας ανέρχεται σε 300 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ ο μέσος ετήσιος άνεμος προσεγγίζει τα 8,00 m/s, ήτοι τα 4,00 bf περίπου. Είναι δηλαδή μια θέση με πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Κάποτε ο ανεμόμυλος αυτός λειτουργούνταν από το μυλωνά Αντώνη Τζιωτάκη, στην ιδιοκτησία του οποίου ανήκει και σήμερα. Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο που σήμερα προστατεύεται από την κείμενη νομοθεσία, ενώ συγχρόνως προβάλλεται ως αξιοθέατο στα info point για τα οποία έγινε λόγος σε προηγούμενο κεφάλαιο.

Ο ανεμόμυλος Δ3 αποτελεί έναν από τους παλαιότερους ανεμόμυλους του νησιού, όπως αποδεικνύει η μορφή του. Ανήκει στην κατηγορία [1], ήτοι στους ανεμόμυλους με αρνητική μείωση. Η πλειοψηφία των ιστορικών φωτογραφιών που εικονίζουν το μύλο αυτό είναι οι ίδιες που αφορούν και το Δ2. Η πρώτη απεικόνισή του φαίνεται στην εικόνα 37 κατά το έτος 1938. Παρατηρώντας την εικόνα, διακρίνεται ότι ο ανεμόμυλος είχε 10 αντένες και βρισκόνταν σε λειτουργία κατά την εποχή λήψης της. Από την ίδια εικόνα διακρίνεται ότι ο ανεμόμυλος δεν είχε επίχρισμα ή τουλάχιστον ηθελημένα δεν διατηρούνταν.

Η επόμενη εικόνα στην οποία και φαίνεται ο εν λόγω ανεμόμυλος είναι η 39 που ανάγεται στη δεκαετία του 1950. Ανάμεσα στα έτη 1938 και 1955 (συμβατικά - κατά την παραδοχή ότι η εικόνα 37 είχε ληφθεί εκείνο το έτος), ο ανεμόμυλος επιχρίστηκε. Ιδιαίτερα πιθανό είναι το ενδεχόμενο να επιχρίστηκε προπολεμικά, αφού το επίχρισμα μετά τον πόλεμο έχει απολεστεί κατά ένα μεγάλο ποσοστό, ιδίως από ένα ύψος και κάτω. Το πάνω τμήμα επιχρίσματος φαίνεται ιδιαίτερα παχύ, προσομοιάζοντας αυτό του ανεμόμυλου Δ2. Ακόμα, από την ίδια φωτογραφία είναι ευδιάκριτη η κλειστή θύρα εισόδου, που επιβεβαιώνει την εγκατάλειψη. Μεταξύ του εικονιζόμενων μύλων (Δ2, Δ3 και Δ4) φαίνεται να είναι ο πρώτος που εγκαταλείφτηκε. Η κατάσταση της τρούλας, υποδηλώνει ότι η εγκατάλειψη έλαβε χώρα κατά την προηγούμενη δεκαετία, ήτοι με τη λήξη του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου.

Ο ανεμόμυλος εικονίζεται ξανά κατά τη δεκαετία του 1970 από διαφορετικές πηγές (εικόνες 41, 43, 45, 47). Η θύρα εισόδου του μύλου είναι πλέον ανύπαρκτη, που σε συνδυασμό με την περεταιίρω φθορά του επιχρίσματος υποδηλώνει ότι ο μύλος δεν χρησιμοποιήθηκε ξανά. Από τις εικόνες 51 και 53 που ανάγονται στο έτος 1976, συμπεραίνεται ότι μεταξύ των ανεμόμυλων Δ1, Δ2, Δ3, Δ4 και Δ5, ο Δ3 εγκαταλείφτηκε πριν από το Δ2 και το Δ4, συγχρόνως ίσως με το Δ1 και μετά το Δ5 και Δ6. Για την κατάσταση του εσωτερικού του μύλου κατά την περίοδο αυτή ελάχιστα είναι γνωστά. Η μόνη εικόνα που μπορεί να προσδώσει στοιχεία είναι η 132, καθώς έχει ληφθεί από το παράθυρο του ανεμόμυλου, στα εσωτερικά του. Η λήψη της υποδηλώνει ότι διασώζονταν ακόμα το ξύλινο πατάρι, ειδάλλως δεν θα ήταν δυνατό ο φωτογράφος να ανέβει σε αυτό το ύψος. Παράλληλα, η εικόνα αυτή δείχνει ότι ο ανεμόμυλος δεν ήταν εσωτερικά επιχρισμένος κατά το παρελθόν.

Εικόνα 141. Ο ανεμόμυλος Δ3 περί το έτος 1992. Πηγή: Αρχείο οικογένειας Μάρκου

Δεκαέξι περίπου χρόνια αργότερα ο ανεμόμυλος Δ3 απεικονίζεται ξανά. Πρόκειται για τις εικόνες 61 (στα αριστερά της εικόνας), 141 και 142. Λόγω ποιότητας

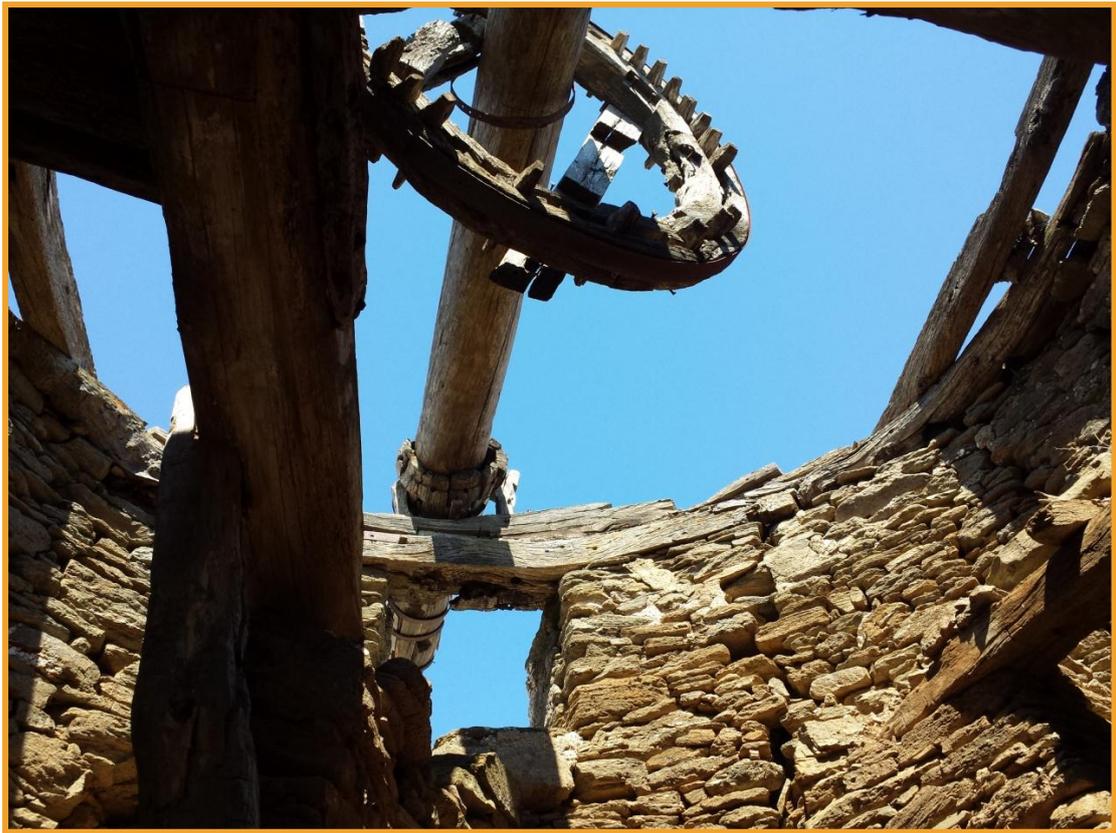
και φωτισμού δεν είναι ευδιάκριτο εάν το επίχρισμα από ένα σημείο και κάτω είχε πλήρως απολεστεί ή όχι. Σε κάθε περίπτωση είναι διακριτό πως ουδεμία επέμβαση έγινε στον ανεμόμυλο μέχρι την περίοδο αυτή, αφού το παχύ κονίαμα του άνω μέρους έχει σημαντικά υποχωρήσει, αφήνοντας τους λίθους να φανούν. Παράλληλα, τα πεσμένα τουρλόξυλα στο αξόνι του ανεμόμυλου που διακρίνονται στις φωτογραφίες της δεκαετίας του 1970 δεν διακρίνονται στη δεκαετία του 1990 που σημαίνει ότι είχαν παντελώς καταρρεύσει.

Εικόνα 142. Ο ανεμόμυλος Δ3 περί το έτος 1992. Πηγή: Αρχείο οικογένειας Μάρκου

Μεταξύ του πρώτου μισού της δεκαετίας του 1990 και της περιόδου εκπόνησης της παρούσας μελέτης (2018-2019) φαίνεται πως, για άγνωστο λόγο, ο μύλος επιχρίστηκε εξωτερικά εκ νέου (εικόνα 140). Πλέον δεν διακρίνονται οι λίθοι στο πάνω μέρος του μύλου, ενώ το κάτω μέρος, στο οποίο και απουσιάζει το παχύ κονίαμα οι λίθοι διακρίνονται κανονικά. Βάσει της τεκμηρίωσης που προηγήθηκε, το επίχρισμα του άνω μέρους του μύλου ανάγει τις καταβολές του στην περίοδο του μεσοπολέμου, που απλά περάστηκε ένα ακόμα χέρι ασπρίσματος εντός των τριών τελευταίων δεκαετιών. Σήμερα επίσης, είναι εμφανείς δομικές βλάβες στο σύνολο της μάζας του ανεμόμυλου, εσωτερικά και εξωτερικά (εικόνες 140, 143, 144), που δεν φαίνονται σε προγενέστερες εικόνες. Οι ρωγμές αυτές, πιθανότατα να προκλήθηκαν από την κατάρρευση των ξύλινων πατωμάτων του εσωτερικού του μύλου, που ίσως διαδραμάτιζαν έως ένα βαθμό το ρόλο διαφράγματος στην κατασκευή. Η απώλειά τους, συναρτηθεί του σχήματος του μύλου [1] (αρνητική μείωση) ίσως οδήγησε σε τάση ανατροπής των τοιχοποιιών εκτός "του επιπέδου τους"²⁵³ προς το εξωτερικό.

²⁵³ Τα εισαγωγικά τοποθετήθηκαν για να υποδηλώσουν ότι ο όρος επίπεδο στην περίπτωση αυτή χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει την καμπύλη επιφάνεια, για την οποία δεν υπάρχει αντίστοιχος ορισμός.

Εικόνα 143. Το εσωτερικό του ανεμόμυλου Δ3. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 144. Το εσωτερικό του ανεμόμυλου Δ3. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Ο ανεμόμυλος διασώζεται σήμερα σε ακέραια μορφή. Πρόκειται για μία κατασκευή με ύψος κορμού 5,33 μέτρα και περίμετρο 16,83 μέτρα πλησίον της βάσης του. Αναλογικά με το μέσο όρο των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων παρατηρείται ότι το ύψος του ανήκει εντός του εύρους τιμών του μέσου όρου στα ανώτατα όρια, ενώ η διάμετρός του είναι χαμηλότερη από αυτόν. Πρόκειται δηλαδή για έναν ανεμόμυλο με σχετικά μεγάλο ύψος αλλά μικρή διάμετρο, που τείνει στη μορφή του πυργόμυλου χωρίς όμως να μπορεί να θεωρηθεί ως τέτοιος, αφού ο λόγος H/D είναι μικρότερος της μονάδος (0,99).

Εικόνα 145. Το υπέρθυρο του ανεμόμυλου Δ3. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Η θεμελίωση του μύλου φαίνεται να πραγματοποιείται χωρίς δόντι ή δαχτυλίδι, ενώ η επιστέγασή του πραγματοποιούνταν κατά το παρελθόν με χόρτινη τρούλα, όπως αποδεικνύουν οι ιστορικές φωτογραφίες. Κατά την εικόνα 39 όμως, διακρίνεται μία βάση κάτω από τον ανεμόμυλο, που υποδηλώνει ότι πιθανότατα η θεμελίωση να πραγματοποιούνταν με δαχτυλίδι, το οποίο καταστράφηκε μεταγενέστερα. Ο ανεμόμυλος έχει τη θύρα εισόδου του στην ανατολική πλευρά και διαθέτει δύο παράθυρα στο πάνω πατάρι, το ένα πάνω από τη θύρα στα ανατολικά και το άλλο στα δυτικά. Πάνω από τη θύρα, διακρίνεται ανακουφιστικό τόξο, αδέξια κατασκευασμένο (εικόνα 145). Πρόκειται για το μοναδικό παράδειγμα ανεμόμυλου στην Κύθνο με ανακουφιστικό τόξο. Η τοιχοποιία είναι μέτριας ποιότητας, ενώ φαίνονται ιδιαίτερα επιμελημένοι οι λαμπάδες της θύρας εισόδου. Το εσωτερικό του μύλου διατηρείται ανεπίχριστο, ενώ η λάξευση και το μέγεθος των λίθων υστερεί του εξωτερικού (εικόνες 143, 144). Από τον εξοπλισμό του ανεμόμυλου σήμερα διασώζεται το αξόνι, ο κούδουνας και η ρόδα (εικόνες 140, 143). Η τελευταία όμως διασώζεται σε πολύ άσχημη κατάσταση. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Δ.4.4. Ο ανεμόμυλος Δ4

Εικόνα 146. Ο ανεμόμυλος Δ4. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 146) που βρίσκεται στο μυλοτόπι Σ1 στα νότια του οικισμού της Δρυοπίδας, μεταξύ των ανεμόμυλων Δ3 και Δ5. Η πραγματική απόστασή του από το ιστορικό κέντρο της Δρυοπίδας ανέρχεται σε 957 μέτρα, ενώ το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας αγγίζει τα 300 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας. Ο άνεμος στη δεδομένη τοποθεσία ανέρχεται σε 8,50 m/s, ήτοι σε 5,00 bf. Είναι δηλαδή μια θέση με τις καλύτερες δυνατές συνθήκες λειτουργίας. Η πρόσβαση στον ανεμόμυλο καθίσταται πολύ εύκολη εξαιτίας της μικρής απόστασής του από την παρακείμενη ασφαλτοστρωμένη οδό που το διαχωρίζει από το Δ3. Κάποτε ο ανεμόμυλος ανήκε στο μυλωνά Μιχάλη Φίλιππα, στη συνέχεια πέρασε στο μυλωνά Ιωάννη Φίλιππα, ενώ σήμερα βρίσκεται στην ιδιοκτησία των κορών του. Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο που σήμερα προστατεύεται από την κείμενη νομοθεσία.

Ο ανεμόμυλος Δ4 ανήκει στην κατηγορία [1], ήτοι στους παλαιότερους ανεμόμυλους του νησιού, αφού η διάμετρος της στέψης του είναι μεγαλύτερος από αυτή της βάσης του. Αν και δεν είναι διακριτό από το χάρτη Χ02, ο ανεμόμυλος αυτός βρίσκεται στο τοπικό μέγιστο της περιοχής. Δεν αποκλείεται επομένως να αποτέλεσε και τον παλαιότερο ανεμόμυλο μεταξύ των Δ2, Δ3, Δ4 και Δ5. Οι ιστορικές φωτογραφίες που τεκμηριώνουν τον ανεμόμυλο είναι στην πλειοψηφία τους κοινές με τους ανεμόμυλους για τους οποίους έγινε ήδη λόγος. Πρώτη απεικόνιση του μύλου γίνεται στην εικόνα 37 που ανάγεται στο έτος 1938. Αρχικά, διακρίνεται ο αριθμός των αντενών του μύλου, ο οποίος είναι κοινός με αυτούς των ανεμόμυλων Δ2 και Δ3 (10). Παράλληλα, διακρίνεται πως ο κορμός του ήταν ανεπίχριστος κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, με σημάδια επίχρισης στο κάτω μέρος του. Το στοιχείο αυτό υποδηλώνει

ότι ηθελημένα ο μύλος παρέμεινε ανεπίχριστος για μεγάλο διάστημα, αφού φαίνεται πως λειτουργούσε κανονικά. Άγνωστοι είναι οι λόγοι που οδήγησαν σε αυτήν την επιλογή.

Η επόμενη φωτογραφία που τεκμηριώνει ιστορικά τον ανεμόμυλο είναι η εικόνα 39, που ανάγεται στη δεκαετία του 1950. Δεν είναι ξεκάθαρο αν ο ανεμόμυλος λειτουργούσε κατά την περίοδο αυτή. Η κατάσταση του υποδηλώνει ότι θα μπορούσε να βρίσκεται σε λειτουργία, τα πανιά του ωστόσο, είναι μαζεμένα και η θύρα του κλειστή, σε αντίθεση με το Δ2 που κατά τη στιγμή λήψης της φωτογραφίας άλεθε. Ίσως να πρόκειται για μια πιθανή προσωρινή διακοπή της λειτουργίας του ανεμόμυλου, ίσως όμως να πρόκειται για τη μόνιμη, που ίσως ξεκίνησε λίγο καιρό πριν τη λήψη της φωτογραφίας. Κατά τους γηγενείς, ο ανεμόμυλος αυτός εγκαταλείφτηκε λίγο πριν το Δ2 (δηλαδή περί τις αρχές της δεκαετίας του 1960) αποτελώντας τον προτελευταίο ανεμόμυλο σε σειρά εγκατάλειψης, τουλάχιστον για το μυλοτόπι Σ1. Στη φωτογραφία αυτή επίσης ο ανεμόμυλος παρουσιάζεται επιχρισμένος εξωτερικά, με μια πολύ μικρή στρώση επιχρίσματος όμως.

Εικόνα 147. Ο ανεμόμυλος Δ4 περί το έτος 1976. Πηγή: Αρχείο Στέφανου Νομικού

Οι επόμενες φωτογραφίες που περιλαμβάνουν τον ανεμόμυλο Δ4 είναι οι εικόνες 43 και 47 που ανάγονται στο έτος 1974. Η τρούλα διακρίνεται αρκετά αραιότερη από το σύνηθες, που σημαίνει ότι το νερό της βροχής έχει αρχίσει να εισέρχεται στο εσωτερικό του μύλου. Παράλληλα, ο μύλος φαίνεται να έχει απολέσει τις αντένες του, ενώ πλησίον της θύρας εισόδου του, παρατηρείται ότι έχει φυτρώσει μία συκιά. Φαίνεται ότι σε διάστημα δύο μόλις ετών η συκιά επεκτάθηκε σημαντικά και κάλυψε το μεγαλύτερο μέρος της εισόδου του μύλου (εικόνα 147). Μια πιο ολοκληρωμένη φωτογραφία του ανεμόμυλου κατά το ίδιο έτος (1976) φαίνεται στην εικόνα 148. Πέραν των εικόνων αυτών, ο ανεμόμυλος διακρίνεται σε σχέση με τους ανεμόμυλους στον περίγυρό του στις εικόνες 50 και 52 που χρονολογούνται και αυτές στο έτος 1976 και επιβεβαιώνουν τα λεγόμενα των γηγενών, ότι δηλαδή ο ανεμόμυλος αποτέλεσε τον προτελευταίο μύλο που εγκαταλείφτηκε στη Δρουπίδα.

Εικόνα 148. Ο ανεμόμυλος Δ4 περί το έτος 1976. Πηγή: Αρχείο Στέφανου Νομικού

Η επόμενη απεικόνιση του ανεμόμυλου γίνεται από τα στιγμιότυπα των αρχών της δεκαετίας του 1990. Πιο συγκεκριμένα ο ανεμόμυλος διακρίνεται στις εικόνες 61 (πρόκειται για το μεσαίο ανεμόμυλο) και 149. Η κατάσταση του επιχρίσματος δεν δύναται να τεκμηριωθεί, λόγω της ποιότητας και της σκοτεινότητας του στιγμιότυπου. Η

τρούλα του ανεμόμυλου φαίνεται σε πολύ κακή κατάσταση, καθώς τα βούρλα έχουν καταστραφεί και διακρίνονται μόνο τα τουρλόξυλα. Συγκρίνοντας τα στιγμιότυπα αυτά με την εικόνα 225, την εικόνα προφίλ στο μέσο κοινωνικής δικτύωσης Facebook του Συνδέσμου Δρυοπιδέων Κύθου, συμπεραίνεται ότι αυτή αφορά τον εν λόγω ανεμόμυλο και ανάγεται στην ίδια δεκαετία, πιθανότατα περί τα τέλη της.

Εικόνα 149. Ο ανεμόμυλος Δ4 περί το έτος 1992. Πηγή: Αρχείο οικογένειας Μάρκου

Σήμερα ο ανεμόμυλος έχει απολέσει την τρούλα του (εικόνα 146) ενώ η συκιά στην είσοδο έχει εξαπλωθεί σε τέτοιο βαθμό που καθιστά την πρόσβαση στο εσωτερικό αδιαπέραστη (εικόνα 150). Συγχρόνως εμποδίζει τη θέα στο εσωτερικό σε τέτοιο βαθμό που δεν δύναται να ληφθούν πληροφορίες. Ο ανεμόμυλος πρέπει να επιχρίστηκε εκ νέου, αφού διακρίνονται διαφορές σε σχέση με τις εικόνες των παρελθόντων ετών.

Ο ανεμόμυλος διασώζεται σήμερα σε ακέραια μορφή. Πρόκειται για μία κατασκευή ύψους κορμού 5,26 μέτρα και περιμέτρου 17,10 μέτρα πλησίον της βάσης του. Αναλογικά με το μέσο όρο των διαστάσεων των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων παρατηρείται ότι το ύψος του ανήκει στα συνήθη ύψη, ενώ η διάμετρός του είναι μικρότερη από το σύνηθες εύρος τιμών. Η μικρή του διάμετρος αναλογικά με το ύψος καθιστά το λόγο H/D υψηλό αριθμητικά, καθώς τείνει στην τιμή της μονάδος (0,97).

Η θεμελίωση του ανεμόμυλου Δ4 πραγματοποιείται χωρίς δόντι ή δαχτυλίδι, αν και δεν αποκλείεται το δεύτερο σενάριο καθώς οι πεζούλες διαγράφουν κύκλο γύρω του. Παράλληλα, το ίδιο φαίνεται να ίσχυε και στην περίπτωση του γειτονικού μύλου Δ3. Ίσως με μια ανασκαφή στο σημείο αυτό να μπορέσει να τεκμηριωθεί η θεμελίωσή του. Όπως ήδη αναφέρθηκε η τρούλα του ανεμόμυλου ήταν χόρτινη όπως συνηθίζονταν στους ανεμόμυλους του νησιού. Η θύρα εισόδου του ανεμόμυλου βρίσκεται στην ανατολική του πλευρά, ενώ το ένα παράθυρο πάνω ακριβώς από τη θύρα και το άλλο

αντιδιαμετρικά του, με δυτικό προσανατολισμό. Πάνω από τη θύρα έχει διασωθεί μια παχιά στρώση επιχρίσματος (εικόνα 150). Η στρώση αυτή είναι ευδιάκριτη και στην εικόνα 39, αλλά και σε όλες τις επόμενες χρονικά μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Πρόκειται για μια αντίστοιχη περίπτωση του επιχρίσματος του Δ2 και Δ3. Δεδομένου ότι το επίχρισμα βρίσκεται πάνω από τη θύρα εισόδου δεν είναι διακριτό εάν και αυτός ο ανεμόμυλος διέθετε ανακουφιστικό τόξο, αφού σαν δομή προσεγγίζει τον ανεμόμυλο Δ3 ενώ βρίσκεται ακριβώς δίπλα του. Η ποιότητα λάξευσης των λίθων και η οικοδομική ποιότητα του ανεμόμυλου προσεγγίζουν τον κανόνα, θα μπορούσαν δηλαδή να χαρακτηριστούν μέτριες. Επιμελημένοι φαίνονται οι λαμπάδες της θύρας εισόδου, ενώ για το εσωτερικό του μύλου δεν είναι κάτι γνωστό. Στο άνω μισό του μύλου διακρίνονται κατακόρυφες ρωγμές στην εξωτερική τοιχοποιία. Πολύ πιθανόν ρωγμές να συναντώνται και στο εσωτερικό, κάτι που δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστεί λόγω της αδυναμίας πρόσβασης. Από το μηχανισμό διατηρείται σίγουρα το αξόνι και ο κούδουνας, ωστόσο κρίνεται σχεδόν βέβαιο ότι η πλειοψηφία των εξαρτημάτων του εσωτερικού μηχανισμού θα βρίσκεται εντός του κελύφους, καθώς η συκιά βρίσκεται στη δεδομένη τοποθεσία ήδη από τη δεκαετία του 1970 και σίγουρα πριν καταστραφεί η θύρα, επομένως η σύλησή του καθίσταται αδύνατη. Πλησίον του μύλου δεν διακρίνεται σήμερα κάποιο κελλί, ωστόσο στην εικόνα 39 φαίνεται ένα πίσω από την γυναίκα για την φωτογράφιση της οποίας πραγματοποιήθηκε η λήψη. Πρόκειται για το σημείο που σήμερα διέρχεται η ασφαλτοστρωμένη οδός. Έτσι, δύναται να υποτεθεί ότι το κελλί αυτό κατεδαφίστηκε περί το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1970. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 150. Ο ανεμόμυλος Δ4. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.4.5. Ο ανεμόμυλος Δ5

Εικόνα 151. Ο ανεμόμυλος Δ5. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 151) που βρίσκεται στο μυλοτόπι Σ1 στα νότια του οικισμού της Δρυοπίδας, πλάι στον ανεμόμυλο Δ4, σε (πραγματική) απόσταση μόλις 951 μέτρα από το ιστορικό κέντρο του οικισμού. Η πρόσβαση σε αυτόν είναι σχετικά εύκολη, αφού η απόσταση από το δρόμο είναι μικρή, ενώ ο περιβάλλον χώρος είναι σχετικά επιμελημένος και κρατάει τη βλάστηση χαμηλή. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 300 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας, με άνεμο μέσης ετήσιας έντασης τα 8,50 m/s, ήτοι τα 5 bf περίπου. Είναι δηλαδή μια θέση με τις καλύτερες δυνατές συνθήκες άλεσης. Κάποτε ο ανεμόμυλος ανήκε στο μυλωνά Μιχάλη Μπουριτή. Σήμερα βρίσκεται υπό την ιδιοκτησία του Νίκου Μπουριτή. Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο που σήμερα προστατεύεται από την κείμενη νομοθεσία.

Ο ανεμόμυλος Δ5 παρουσιάζει αρνητική μείωση, ήτοι εντάσσεται στην κατηγορία [1], στην οποία ανήκουν οι παλαιότεροι ανεμόμυλοι. Η παλαιότερη απεικόνιση του ανεμόμυλου φαίνεται στην εικόνα 36, η οποία ανάγεται το 1938. Είναι ο ανεμόμυλος στα δεξιά της εικόνας. Τα στοιχεία για αυτόν είναι τα ίδια ακριβώς που ισχύουν για τον Δ4, ήτοι φαίνεται στο μεγαλύτερο μέρος του κορμού του ανεπίχριστος, ελάχιστο επίχρισμα διακρίνεται πλησίον της βάσης του, ο αριθμός των αντενών του ανάγεται σε 10, ενώ φαίνεται να λειτουργούσε κατά την εποχή λήψης της φωτογραφίας.

Η επόμενη εικόνα από την οποία μπορούν να εξαχθούν στοιχεία για τον ανεμόμυλο είναι η 39. Αν και ο ανεμόμυλος δεν φαίνεται, η εικόνα γνωστοποιεί ότι διέθετε το πατάρι του, αφού η φωτογραφία έχει ληφθεί από το παράθυρο του ανωγιού

του. Ο ανεμόμυλος αυτός πρέπει να εγκαταλείφτηκε αμέσως μετά τη λήξη του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου. Ήδη κατά το έτος 1976 παρουσιάζεται σε πολύ κακή κατάσταση, χωρίς τρούλα και μηχανισμό, όπως αποδεικνύουν οι εικόνες 51 και 53. Από τις ίδιες εικόνες συμπεραίνεται ότι μαζί με τον ανεμόμυλο Δ6 αποτέλεσαν τους πρώτους εκ των εικονιζόμενων που εγκαταλειφθήκαν από το μυλοτόπι Σ1. Στο ίδιο έτος ανάγεται και η εικόνα 147 (είναι ο ανεμόμυλος στα αριστερά) και η εικόνα 152, που παρουσιάζει τον ανεμόμυλο από μια πιο κοντινή λήψη. Στοιχεία παθολογίας φαίνεται να συναντώνται ήδη από τότε, ωστόσο, δεν υπάρχει φωτογραφική λήψη της εποχής από την ανατολική πλευρά του μύλου, ώστε να διαπιστωθεί εάν υπήρχε η σημαντικότερη ίσως βλάβη που χαρακτηρίζει σήμερα το μύλο (εικόνα 151). Ο ανεμόμυλος τέλος διακρίνεται σε δύο λήψεις της δεκαετίας του 1990, την εικόνα 61 (στα δεξιά) και την εικόνα 149 (στο βάθος, πίσω από το Δ4), χωρίς όμως να είναι δυνατό να εξαχθούν συμπεράσματα. Σήμερα ο ανεμόμυλος αναδεικνύεται τα βράδια από τον τεχνητό φωτισμό που έχει, κατά τα τελευταία έτη, τοποθετηθεί, όπως θα επισημανθεί σε ανάλογο κεφάλαιο και στη συνέχεια.

Εικόνα 152. Ο ανεμόμυλος Δ5 περί το έτος 1976. Πηγή: Αρχείο Στέφανου Νομικού

Ο ανεμόμυλος διασώζεται σήμερα σε ακέραια σχεδόν μορφή και η τοιχοποιία του φτάνει το ύψος της στέψης στα περισσότερα σημεία της περιμέτρου του. Πρόκειται για μια κατασκευή με ύψος κορμού 4,95 μέτρα και εξωτερική περίμετρο 16,21 μέτρα πλησίον της βάσης του. Αναλογικά με το μέσο όρο των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων

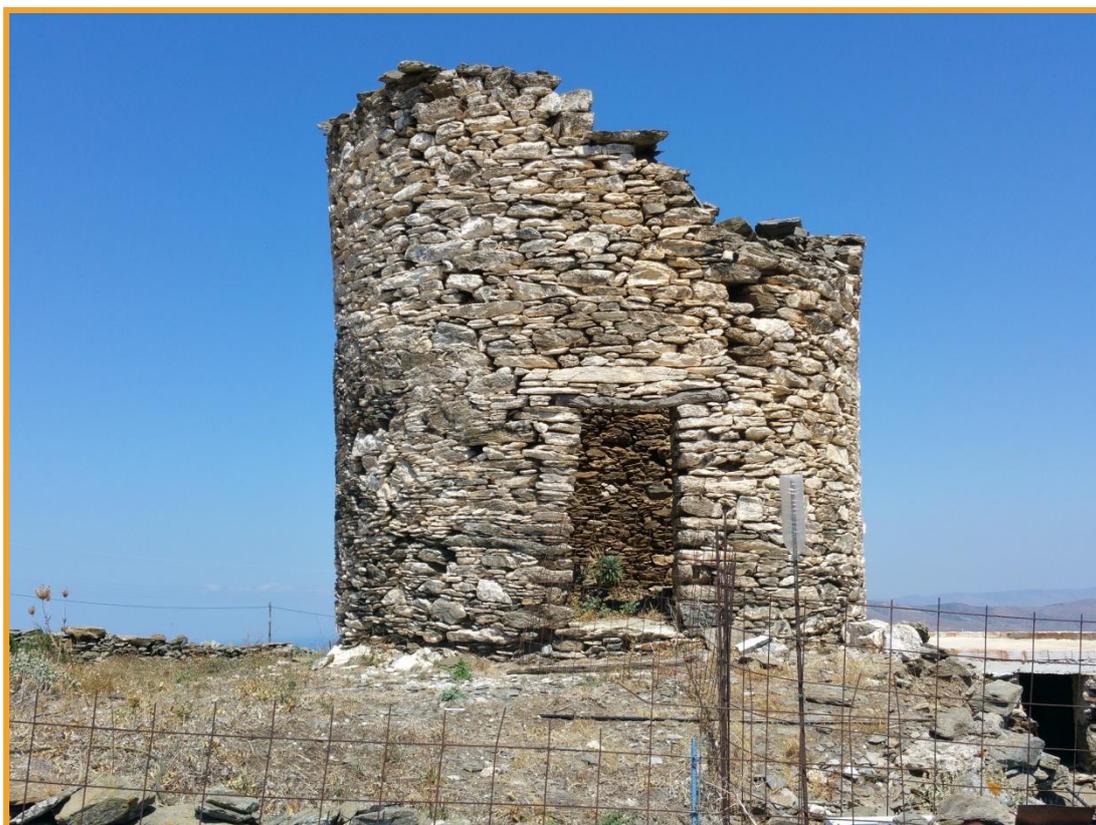
παρατηρείται ότι το ύψος βρίσκεται εντός του συνήθους εύρους τιμών, ενώ η διάμετρος μικρότερη. Ο λόγος H/D είναι 0,96.

Η θεμελίωση του μύλου πραγματοποιείται χωρίς δόντι και χωρίς δαχτυλίδι. Η επιστέγασή του καθίσταται γνωστή μόνο μέσα από την εικόνα 37, στην οποία ελάχιστα φαίνεται η χόρτινη τρούλα. Η θύρα εισόδου βρίσκεται στα ανατολικά του μύλου, με ελαφριά ίσως κλίση προς το νότο, ενώ υπάρχουν δύο παράθυρα, το ένα πάνω από τη θύρα και το άλλο από τη δυτική πλευρά του μύλου, από όπου και ελήφθη η εικόνα 39. Εξωτερικά ο μύλος είναι επιχρισμένος από ένα παχύ στρώμα κονιάματος, καθιστώντας τους λίθους αδιάκριτους ή σχεδόν αδιάκριτους. Το ίδιο επίχρισμα πρέπει να είχε κατά τη δεκαετία του 1970, αρκετά φθαρμένο όμως, στοιχείο που υποδηλώνει ότι περάστηκε τουλάχιστον ένα χέρι ακόμα. Φαίνεται λοιπόν ότι στο μυλοτόπι αυτό κάποια στιγμή, ίσως πριν από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, η πλειοψηφία των μύλων του επιχρίστηκε κατά τον ίδιο τρόπο, ενώ ανάλογα τις ιδιαίτερες συνθήκες του κάθε ανεμόμυλου τα επίχρισματα αυτά διατηρήθηκαν σε διαφορετικό ποσοστό σήμερα. Για την απόδειξη της υπόθεσης αυτής, απαιτείται η χρήση ημικαταστροφικών μεθόδων, ήτοι λήψη κονιαμάτων για εργαστηριακές μελέτες σε ειδικά εργαστήρια. Δεδομένου του επίχρισματος, δεν δύναται να γίνει σύγκριση της λάξευσης και της οικοδομικής ποιότητας της εσωτερικής και της εξωτερικής παρειάς της τοιχοποιίας του μύλου. Το εσωτερικό του μύλου (εικόνα 153) παρουσιάζεται ανεπίχριστο, ενώ η παθολογία του μύλου εντοπίζεται τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά. Σήμερα δεν διασώζεται τίποτα από το μηχανισμό του ανεμόμυλου. Στον περιβάλλοντα χώρο δεν διακρίνεται κάποιο κελλί. Είναι όμως γνωστό μέσα από προφορικές μαρτυρίες ότι όλοι οι ανεμόμυλοι της Δρυοπίδας είχαν κελλί πλησίον τους για τη στέγαση του μυλωνά κατά τις περιόδους εντατικής εργασίας, πλην του Δ1. Έτσι, μπορεί να υποτεθεί ότι το κελλί βρισκόταν στη θέση από την οποία διανοίχθηκε ο δρόμος κατά τη δεκαετία του 1970 και κατεδαφίστηκε, όπως συνέβη και στο κελλί του μύλου Δ4. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 153. Το εσωτερικό του ανεμόμυλου Δ5 στο ύψος της στέψης. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.4.6. Ο ανεμόμυλος Δ6

Εικόνα 154. Ο ανεμόμυλος Δ6. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 154) που βρίσκεται στο μυλοτόπι Σ1 στα νότια του οικισμού της Δρυοπίδας, σε πραγματική απόσταση 843 μέτρα από το ιστορικό κέντρο. Όπως ο ανεμόμυλος Δ1, βρίσκεται σχετικά απομονωμένος από το υπόλοιπο μυλοτόπι. Η πρόσβαση σε αυτόν μπορεί να θεωρηθεί δύσκολη, καθώς βρίσκεται σε σχετική απόσταση από δρόμο, ενώ παρά τις νέες, ξενοδοχειακού τύπου κατασκευές που τον αποκόπτουν από το μυλοτόπι (εικόνα 72), ουδεμία μέριμνα έχει ληφθεί για την αποκοπή της βλάστησης. Το υπόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 280 - 300 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ ο άνεμος ανέρχεται σε 8,50 m/s, ήτοι 5,00 bf. Πρόκειται για μια τοποθεσία επομένως με τις καλύτερες δυνατές συνθήκες λειτουργίας. Παλαιότερα ο ανεμόμυλος αυτός ανήκε στο μυλωνά Βρετό Μαρτίνο, στη συνέχεια πρέπει να πέρασε στο μυλωνά Εμμανουήλ Γονιδάκη, ακολούθως στον Γιώργο Γονιδάκη (Μαριόλης), έπειτα στον Μανώλη Γονιδάκη, ενώ σήμερα πρέπει να βρίσκεται στην ιδιοκτησία του Γεώργιου Παπαμακάριου. Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο που σήμερα προστατεύεται από την κείμενη νομοθεσία.

Ο ανεμόμυλος αυτός είναι δύσκολο να ταξινομηθεί σε κάποια από τις κατηγορίες. Εκ πρώτης όψης φαίνεται να έχει αρνητική μείωση, η παθολογία όμως στην στέψη του μπορεί να ανατρέπει το δεδομένο αυτό. Επίσης, στο μεγαλύτερο ποσοστό του, ο κορμός του μύλου φαίνεται να έχει σχήμα ορθού κυλίνδρου, ενώ η αλλαγή διαμέτρου παρουσιάζεται στη στέψη. Συμβατικά θα θεωρηθεί ότι ανήκει στην κατηγορία [1], με κάθε όμως επιφύλαξη. Σε αντίθεση με τους περισσότερους ανεμόμυλους του ίδιου μυλοτοπίου, για τους οποίους υπάρχει σχετικά άφθονο υλικό, ο

ανεμόμυλος Δ6 συγκεντρώνει πολύ λιγότερα στοιχεία. Ίσως αυτό να οφείλεται στη σχετική του απομόνωση από το μυλοτόπι, αλλά και στην απόστασή του από το δρόμο, κάτι που δεν παρουσιάζεται στο Δ1. Η παλαιότερη απεικόνιση του ανεμόμυλου που έχει ως τώρα εντοπιστεί είναι στην εικόνα 53 (είναι ο δεύτερος μύλος από τα αριστερά) κατά το έτος 1976, που δείχνει τη σχέση του ανεμόμυλου Δ6 με τους υπόλοιπους. Όπως έχει ήδη επισημανθεί, η φωτογραφία αυτή υποδηλώνει ότι ο ανεμόμυλος αυτός μαζί με το Δ5 αποτελούν τους πρώτους ανεμόμυλους που εγκαταλείφθηκαν από τους εικονιζόμενους. Η λειτουργία του κατά την περίοδο της κατοχής επιβεβαιώνεται από προφορικές μαρτυρίες, επομένως η εγκατάλειψη του πρέπει να ανάγεται ευθύς αμέσως μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Κατά το έτος 1976 ο ανεμόμυλος απεικονίζεται σε μια ακόμα εικόνα, την 155. Πέραν αυτών δεν έχουν εντοπιστεί άλλες φωτογραφίες του 20^{ου} αιώνα που να τεκμηριώνουν ιστορικά τον ανεμόμυλο Δ6.

Εικόνα 155. Ο ανεμόμυλος Δ6 περί το έτος 1976. Πηγή: Αρχείο Στέφανου Νομικού

Παρά τις έντονες βλάβες στη στέψη του, ο ανεμόμυλος διασώζεται έως αυτή. Πρόκειται για μία κατασκευή με ύψος κορμού 5,17 μέτρα και περίμετρο (πλησίον της βάσης του) 16,79 μέτρα. Αναλογικά με το μέσο όρο των διαστάσεων των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων, παρατηρείται ότι το ύψος του εντάσσεται στον κανόνα, ενώ η διάμετρό του είναι μικρότερη από αυτόν. Πρόκειται δηλαδή για έναν ανεμόμυλο με σχετικά μεγάλο ύψος αλλά μικρή διάμετρο, που τείνει στη μορφή του πυργόμυλου χωρίς όμως να μπορεί να θεωρηθεί ως τέτοιος, αφού ο λόγος H/D είναι μικρότερος της μονάδος (0,97).

Η θεμελίωση του ανεμόμυλου Δ6 φαίνεται να πραγματοποιείται με δαχτυλίδι, ενώ σε ορισμένα σημεία εδράζεται απευθείας σε βράχο. Για τη στέψη του δεν είναι κάτι γνωστό, καθώς οι ιστορικές φωτογραφίες ανάγονται σε μια εποχή στην οποία ο ανεμόμυλος είχε προ πολλού εγκαταλειφθεί. Ο ανεμόμυλος έχει τη θύρα εισόδου του στην ανατολική του πλευρά, ενώ διαθέτει ένα παράθυρο στη στέψη της δυτικής. Το άλλο παράθυρο δεν διασώζεται, καθώς συναντάται τοπική κατάρρευση στο σημείο αυτό (εικόνα 154). Η κατασκευή του μύλου κρίνεται κακή. Για την ακρίβεια πρόκειται για το μοναδικό ανεμόμυλο του νησιού, ο οποίος διαθέτει κακή τόσο οικοδομική ποιότητα όσο και λάξευση των λίθων. Οι λαμπάδες της θύρας εισόδου είναι πρόχειρα κατασκευασμένοι και παρουσιάζουν σήμερα τάσεις αποκόλλησης. Ρωγμές διακρίνονται στο σύνολο του κορμού του μύλου, ενώ το εξωτερικό επίχρισμα παρουσιάζεται ιδιαίτερα εξασθενημένο, αποπλυμένο από το νερό της βροχής. Πιθανότατα, σε αντίθεση με τους ανεμόμυλους του ίδιου μυλοτοπίου που ήδη περιγράφηκαν (Δ3, Δ4, Δ5), ο ανεμόμυλος Δ6 να μην επιχρίστηκε εκ νέου κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Κατά το θέρους του 2019 ο μύλος επιχρίστηκε έως τα μέσα του ύψους του κορμού του. Το εσωτερικό του ανεμόμυλου δεν φαίνεται να έχει επίχρισμα, ενώ η λάξευση και η κατασκευή εν γένει υστερεί του εξωτερικού (εικόνα 156). Ο εξοπλισμός του ανεμόμυλου δεν διασώζεται και όπως μαρτυρούν οι ιστορικές φωτογραφίες δεν πρέπει να υπήρχε ούτε κατά τη δεκαετία του 1970.

Εικόνα 156. Η εσωτερική παρειά της τοιχοποιίας του ανεμόμυλου Δ6. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δίπλα στο μύλο υπάρχει σήμερα ένα κελλί. Το κελλί αυτό είναι σε υψομετρική διαφορά από το μύλο και βρίσκεται κάτω από το δαχτυλίδι του, όντας κατά κάποιον τρόπο υπόσκαφο (εικόνα 157). Δεν είναι σαφώς καθορισμένο εάν πρόκειται για μεταγενέστερη κατασκευή ή επέμβαση σε υφιστάμενη. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης δεν πραγματοποιήθηκε επίσκεψη στο εσωτερικό του, ούτε ερευνήθηκε

περεταίρω. Για τον περιβάλλοντα χώρο του ανεμόμυλο έγινε ήδη λόγος και σε προηγούμενα κεφάλαια. Σήμερα ο ανεμόμυλος Δ6 καθίσταται διπλά απομονωμένος, αφού εκτός της σχετικής απόστασής του από τους άλλους ανεμόμυλους του μυλοτοπίου Σ1, αποκρύπτεται οπτικά από αυτούς εξαιτίας των ξενοδοχειακών κατασκευών που κατασκευάστηκαν κατά τα τελευταία χρόνια μεταξύ του εν λόγω μύλου και του Δ5 (εικόνα 72, 158). Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

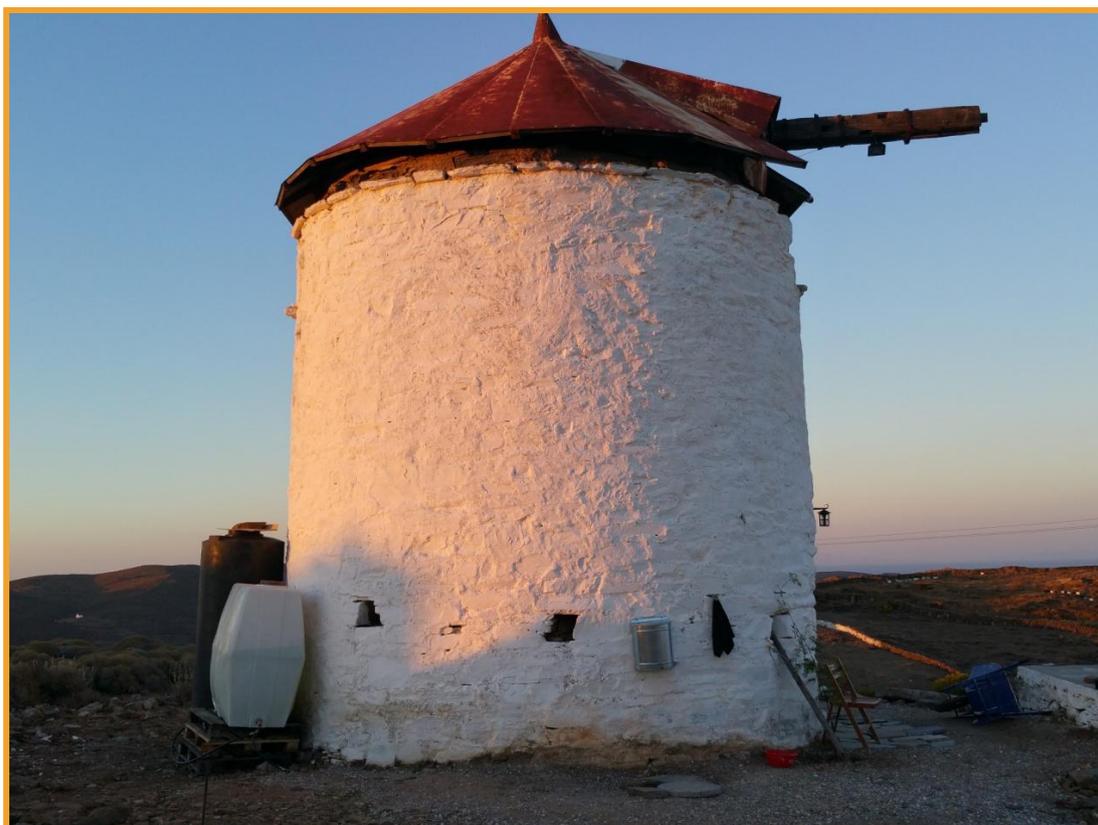
Εικόνα 157. Ο ανεμόμυλος Δ6 και το κελί δίπλα του. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 158. Ξενοδοχείο M4 Miloi by K4 Kythnos. Πηγή: www.booking.com

Δ.4.7. Ο ανεμόμυλος Δ7

Εικόνα 159. Ο ανεμόμυλος Δ7. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

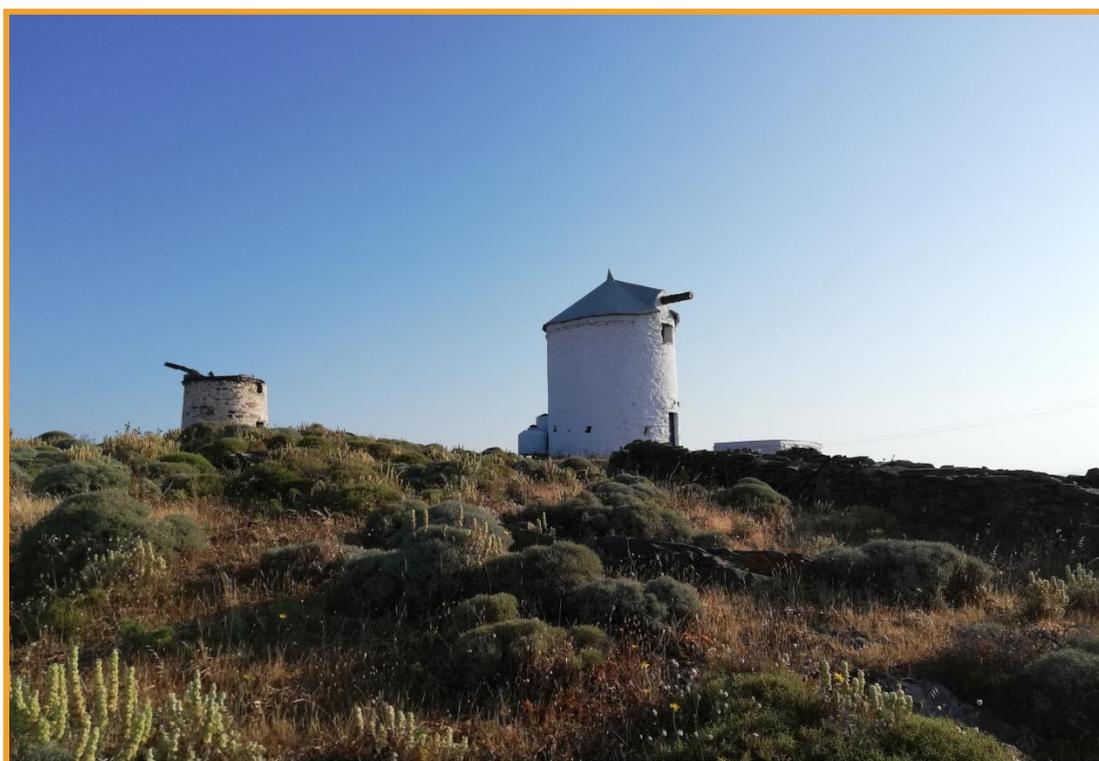
Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 159) που βρίσκεται στο μυλοτόπι Σ3, στα βόρεια του οικισμού της Δρυοπίδας, σε πραγματική απόσταση 1321 μέτρα από το ιστορικό της κέντρο. Είναι ο πρώτος σε σειρά ανεμόμυλος, σε μικρή απόσταση από το Δ8 με τον οποίο γειτνιάζει. Η πρόσβαση σε αυτόν είναι σχετικά εύκολη, καθώς βρίσκεται πλησίον του οδικού δικτύου που συνδέει τον οικισμό της Δρυοπίδας με αυτόν της Μεσσαριάς, ο οποίος και ασφαλοστρώθηκε μόλις κατά το 2009. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 240 μέτρα πάνω από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ η μέση ετήσια ένταση του ανέμου ανέρχεται σε 8,50 m/s, ήτοι σε 5,00 bf. Πρόκειται επομένως για τις καλύτερες δυνατές συνθήκες λειτουργίας. Παλαιότερα, ο ανεμόμυλος Δ7 ανήκε στο μυλωνά Βασαρίδη Μπέλη. Στη συνέχεια αγοράστηκε²⁵⁴ από το μυλωνά Κωνσταντίνο Τζιωτάκη. Οι μυλωνάδες του εν λόγω ανεμόμυλου στο εξής, είχαν συγγένεια με αυτούς του ανεμόμυλου Δ2. Στη συνέχεια ο ανεμόμυλος πέρασε στον Φραγκίσκο Τζιωτάκη, ο οποίος εργάστηκε κατά την παιδική του ηλικία σε αυτόν, ενώ σήμερα ανήκει στο γιό του, Κωνσταντίνο Τζιωτάκη, ο οποίος τον έχει αποκαταστήσει και μετατρέψει σε εξοχική κατοικία. Ο ανεμόμυλος είναι γνωστός στους γηγενείς ως "ο μύλος του Κωστάκη". Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο που σήμερα προστατεύεται από την κείμενη νομοθεσία.

Ο ανεμόμυλος Δ7 φαίνεται πως παρουσιάζει μια μικρή αλλά διακριτή μείωση της διατομής του κορμού του προς τη στέψη, το οποίο τον κατατάσσει στην κατηγορία

²⁵⁴ Το έτος αγοράς του, σύμφωνα με πρόχειρους υπολογισμούς του τελευταίου εν ζωή μυλωνά που εργάστηκε σε αυτόν, προσεγγίζεται στο 1910.

[3], ήτοι στους νεότερους ανεμόμυλους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εικόνα 35, καθώς ο ανεμόμυλος εκλείπει από τα αριστερά της εικόνας. Από τις προφορικές μαρτυρίες του Αντώνη Βιτάλη, που θεωρούνται λίαν αξιόπιστες, καθίσταται γνωστό ότι ο ανεμόμυλος λειτουργούσε κατά την κατοχή. Παράλληλα, ο ίδιος στη συνέντευξη έκανε μνεία για τους ανεμόμυλους που κατασκευάστηκαν κατά την περίοδο της κατοχής. Τον ανεμόμυλο Δ7 δεν το συγκαταλέγει σε αυτούς. Ακόμα, σύμφωνα με τον Φραγκίσκο Τζιωτάκη, ο ανεμόμυλος περί το 1910, όταν αγοράστηκε από τον πατέρα του, βρισκονταν σε λειτουργία. Πολλά σενάρια θα μπορούσαν να αναγραφούν για να αιτιολογήσουν την κατάσταση. Επικρατέστερο φαίνεται αυτό που θέλει την φωτογραφία αρκετά παλαιότερη από το έτος 1938, έτος που αναγράφηκε στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης συμβατικά, αφού το σύγγραμμα - πηγή λήψης δεν ανέγραφε χρονολογία και ως εκ τούτου αναγράφηκε αυτή του συγγράμματος. Δεν αποκλείεται η λήψη της εικόνας να πραγματοποιήθηκε προγενέστερα του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, ίσως και προγενέστερα του 20^{ου} αιώνα. Σε κάθε περίπτωση, από τη φωτογραφία αυτή εξάγεται το συμπέρασμα ότι ο ανεμόμυλος είναι σίγουρα μεταγενέστερος των ανεμόμυλων Δ8, Δ12 και Δ13 που διακρίνονται σε αυτή. Ο εν λόγω μύλος εγκαταλείφθηκε σίγουρα τελευταίος από το μυλοτόπι του (Σ3) περί τις αρχές της δεκαετίας του 1950.

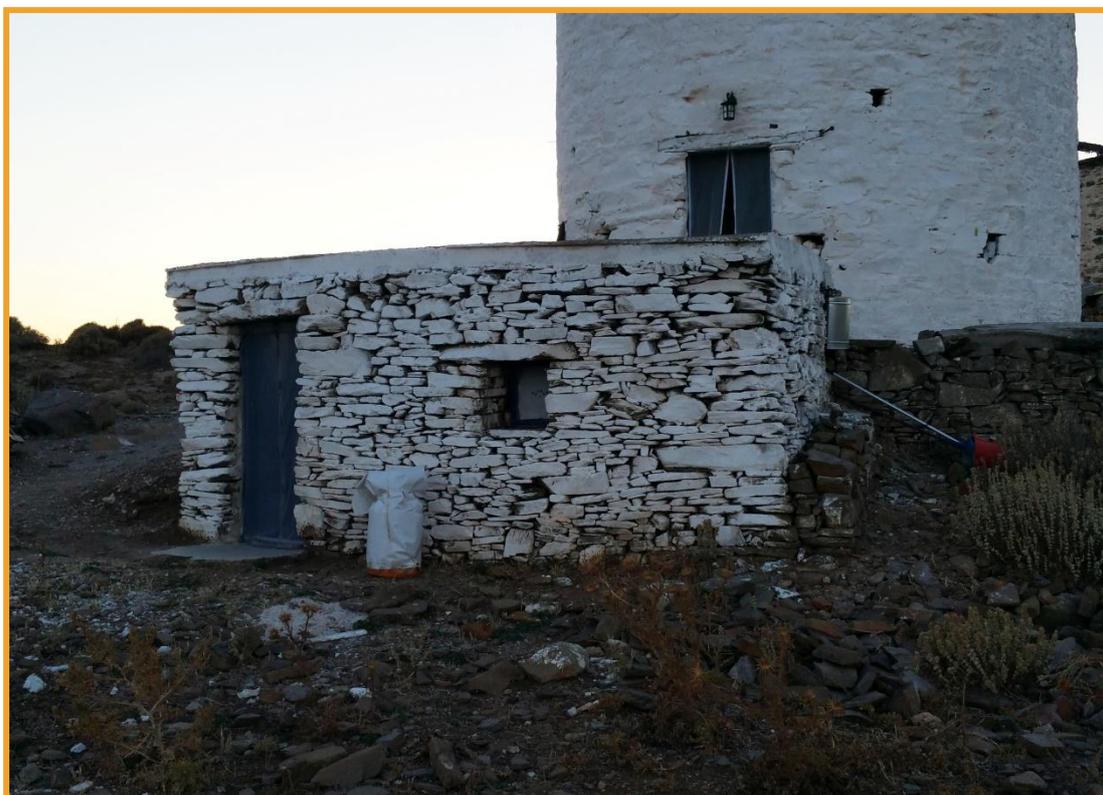
Οι ιστορικές φωτογραφίες στις οποίες διακρίνεται ο ανεμόμυλος Δ7 είναι η εικόνα 55, τραβηγμένη το 1988 και η εικόνα 59, από στιγμιότυπο βιντεοσκοπικής λήψης το 1992. Μεταξύ τους διακρίνεται μία μόνο διαφορά. Το αξόνι στην εικόνα 55 είναι στραμμένο προς τη δύση ενώ στην εικόνα 59 προς την ανατολή. Δεδομένου ότι και σήμερα είναι στραμμένο προς την ίδια διεύθυνση, δεν αποκλείεται το στοιχείο αυτό να υποδηλώνει την εποχή αποκατάστασης του ανεμόμυλου. Σε κάθε περίπτωση, το κονίαμα του μύλου φαίνεται να διατηρούνταν μέχρι να αποκατασταθεί.

Εικόνα 160. Ο ανεμόμυλος Δ7. Στα αριστερά του διακρίνεται ο ανεμόμυλος Δ8. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Ο ανεμόμυλος διασώζεται σήμερα σε ακέραια μορφή. Πρόκειται για μία κατασκευή με ύψος κορμού 5,41 μέτρα και περίμετρο (μετρημένη κοντά στη βάση της κατασκευής) 17,51 μέτρα. Αναλογικά με το μέσο όρο των διαστάσεων των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων παρατηρείται ότι το ύψος του οριακά ξεπερνάει το ανώτατο εύρος τιμών, ενώ η διάμετρός του είναι μικρότερη από το σύνηθες. Δεδομένης της αναλογίας H/D ο ανεμόμυλος τείνει προς τη μορφή πυργόμυλου, ωστόσο παρουσιάζει μικρότερη τιμή από αυτή της μονάδος (0,97).

Η θεμελίωση του ανεμόμυλου πραγματοποιείται χωρίς δόντι ή δαχτυλίδι. Πρόκειται για το μοναδικό ανεμόμυλο του νησιού, του οποίου η επιστέγαση πραγματοποιείται με λαμαρίνα. Κατά το παρελθόν όμως, ο ανεμόμυλος διέθετε χόρτινη τρούλα, κατά τις προφορικές μαρτυρίες του τελευταίου μυλωνά που εργάστηκε σε αυτόν. Κατά το έτος 2019 ο ιδιοκτήτης του μύλου προχώρησε σε ειδική βαφή της τρούλας αλλά και της περιστρεφόμενης βάσης της (εικόνα 160) ώστε να προστατευτεί από τη διάβρωση. Η θύρα εισόδου του μύλου βρίσκεται στην ανατολική του πλευρά, το ένα παράθυρο πάνω από αυτή, ενώ το δεύτερο εκατέρωθεν του πρώτου, στα δυτικά. Ο ανεμόμυλος είναι επιχρισμένος, αλλά και αρμολογημένος. Δεν αποκλείεται η αρμολόγηση να ανάγεται στην εποχή που ο μύλος αποκαταστάθηκε. Σήμερα δεν διακρίνονται στοιχεία παθολογίας, τουλάχιστον στο εξωτερικό του ανεμόμυλου. Στο εσωτερικό του μύλου πραγματοποιήθηκε επίσκεψη, δεν ελήφθησαν όμως φωτογραφίες, δεδομένου ότι το μνημείο στεγάζει πλέον κατοικία. Εσωτερικά, ο μύλος ήταν επιχρισμένος, κάτι το οποίο δεν είναι γνωστό αν συνέβαινε και κατά το παρελθόν. Από το μηχανισμό του ανεμόμυλου διασώζεται το αξόνι, ενώ για τα μέλη που βρίσκονται στο εσωτερικό του, σύμφωνα με τον τελευταίο μυλωνά που εργάστηκε σε αυτόν, διατηρούνται όλα, ακόμα και οι μυλόπετρες.

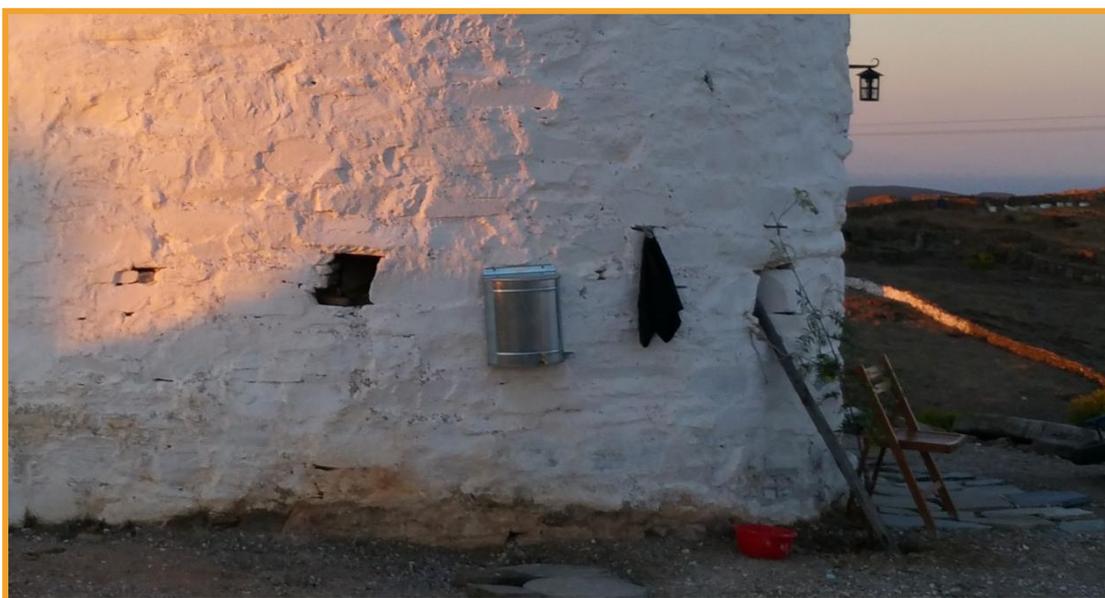

Εικόνα 161. Κελλί δίπλα από την είσοδο του ανεμόμυλου Δ7. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Στον περιβάλλοντα χώρο του μνημείου διακρίνεται ένα κελλί πλησίον της εισόδου (εικόνα 161), το οποίο φαίνεται να χρησιμοποιείται και σήμερα ως βοηθητικός χώρος της κατοικίας. Εκτός αυτού, διακρίνονται προσθήκες αντικειμένων και εξοπλισμού, απαραίτητων για τη λειτουργία της κατοικίας, οι οποίες όμως υποβαθμίζουν αισθητικά το μνημείο (εικόνες 162, 163). Ο ανεμόμυλος φαίνεται ότι αποτυπώθηκε με τοπογραφικό εξοπλισμό, όπως διακρίνεται στα σχέδια αποτύπωσης, που βρίσκονται στην κατοχή του ιδιοκτήτη. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 162. Ο ανεμόμυλος Δ7. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 163. Αντικείμενα περιμετρικά του ανεμόμυλου Δ7. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.4.8. Ο ανεμόμυλος Δ8

Εικόνα 164. Ο ανεμόμυλος Δ8. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 164) ο οποίος βρίσκεται στο μυλοτόπι Σ3 στα βόρεια του οικισμού της Δρυοπίδας, μεταξύ των ανεμόμυλων Δ7 και Δ9. Ο ανεμόμυλος απέχει από το ιστορικό κέντρο του οικισμού 1352 μέτρα (πραγματική απόσταση). Η πρόσβαση σε αυτόν είναι σήμερα δύσκολη, διότι παρότι κοντά στο δρόμο και τον ανεμόμυλο Δ7, η παραμέληση του περιβάλλοντος χώρου οδήγησε στην ανάπτυξη της βλάστησης. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 240 - 260 μέτρα πάνω από τη στάθμη της επιφάνειας της θάλασσας, ενώ η μέση ετήσια ένταση του ανέμου ανέρχεται σε 8,50 m/s. ήτοι σε 5,00 bf περίπου. Πρόκειται επομένως για τις καλύτερες δυνατές συνθήκες λειτουργίας. Κατά το παρελθόν ο ανεμόμυλος Δ8 ανήκε στο μυλωνά Μήλα Γονιδάκη, ενώ στη συνέχεια πέρασε στον Γιώργη Γονιδάκη. Σήμερα βρίσκεται στην ιδιοκτησία του Αιμίλιου Γονιδάκη. Στους κατοίκους του οικισμού ο ανεμόμυλος είναι γνωστός ως "ο μύλος του γέρο-Μήλα".

Ο ανεμόμυλος παρουσιάζει θετική μείωση, η οποία τον κατατάσσει στην κατηγορία [3], δηλαδή στους νεότερους σχετικά ανεμόμυλους. Κατά τους γηγενείς, ο ανεμόμυλος αυτός είναι παλαιότερος των ανεμόμυλων Δ7 και Δ9 με τους οποίους γεινιάζει. Η πρώτη εικόνα στην οποία διακρίνεται ο ανεμόμυλος αυτός είναι η εικόνα 35 (στα αριστερά της εικόνας), στην οποία φαίνεται στην ίδια ακριβώς κατάσταση που διασώζεται σήμερα. Από ορισμένες προφορικές μαρτυρίες επίσης, είναι γνωστό ότι ο μύλος δεν λειτουργούσε κατά το μεσοπόλεμο ή το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Η εγκατάλειψή του πιθανόν να ανάγεται στο 19^ο αιώνα. Σύμφωνα με διαφορετικές μαρτυρίες, ο ανεμόμυλος λειτουργούσε έως τη δεκαετία του 1950. Όπως και για τον

ανεμόμυλο Δ7 έτσι και για το Δ8, οι ιστορικές φωτογραφίες που τον απεικονίζουν είναι οι 55 (περί το έτος 1988) και 59 (περί το έτος 1992). Ο ανεμόμυλος σε αυτές παρουσιάζεται στην ίδια ακριβώς κατάσταση. Ως εκ τούτου, επικρατέστερο φαίνεται το σενάριο της πρώτης μαρτυρίας, ήτοι να μην λειτουργούσε περί την περίοδο της κατοχής.

Ο ανεμόμυλος διασώζεται σήμερα σε ακέραια μορφή. Πρόκειται για μια κατασκευή με ύψος κορμού 4,81 μέτρα και περίμετρο 16,18 μέτρα, πλησίον της βάσης του. Το ύψος αυτό υποδηλώνει ότι το πατάρι πάνω από τη στάθμη του εδάφους πρέπει να ήταν ένα και όχι δύο. Σε γενικές γραμμές οι αναλογίες του μύλου θυμίζουν τον ανεμόμυλο Μ6 της Μεσσαριάς. Αναλογικά με το μέσο όρο των διαστάσεων των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων παρατηρείται ότι το ύψος του ανήκει εντός του εύρους τιμών, αλλά στα κατώτερα όρια, ενώ η διάμετρος του είναι αρκετά μικρότερη από το σύνηθες. Η χαμηλή τιμή του λόγου H/D (0,93) τον απομακρύνει από τη μορφή του πυργόμυλου.

Εικόνα 165. Αρμολόγημα εξωτερικής τοιχοποιίας ανεμόμυλου Δ8. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

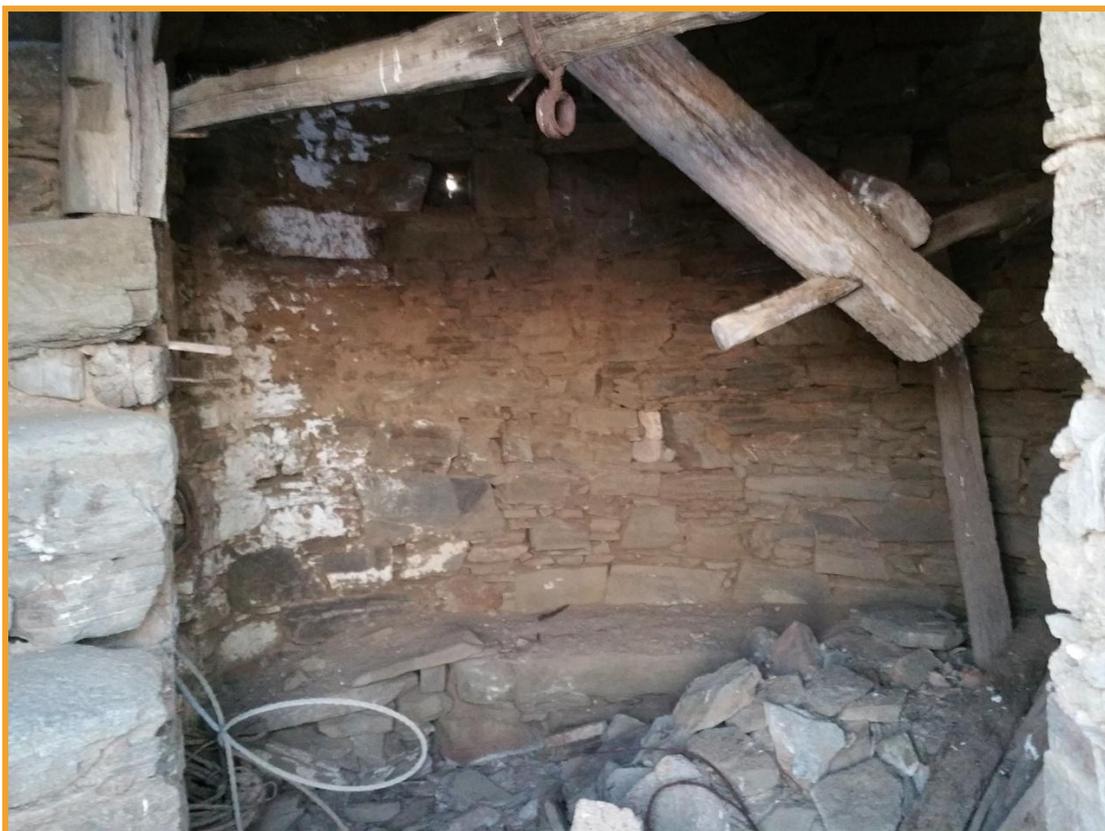
Η θεμελίωση του μύλου πραγματοποιείται χωρίς δόντι ή δαχτυλίδι, ενώ για την επιστέγασή του τίποτα δεν είναι γνωστό, αφού φαίνεται ότι κατέρρευσε τουλάχιστον από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα. Η θύρα εισόδου του ανεμόμυλου βρίσκεται από την ανατολική του πλευρά, το ένα παράθυρο πάνω από αυτή ενώ το άλλο αντιδιαμετρικά του πρώτου. Εξωτερικά ο μύλος είναι επιχρισμένος, ωστόσο το

επίχρισμα παρουσιάζεται αρκετά φθαρμένο από το χρόνο. Όπως αποδεικνύουν οι εικόνες 165 και 166, ο ανεμόμυλος αρμολογήθηκε και ενισχύθηκε με ενέματα.

Εικόνα 166. Σωληνάκι ενεμάτων στην εξωτερική τοιχοποιία του Δ8. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Σε γενικές γραμμές φαίνεται ότι ο ανεμόμυλος παρουσιάζει πολύ βραδεία τρωτότητα. Αυτό φαίνεται από την κατάστασή του, συναρτήσει του χρόνου που είναι εγκαταλελειμμένος. Η ανθεκτικότητά του ίσως οφείλεται στην κατασκευαστική του ποιότητα. Ρωγμές διακρίνονται στο σύνολο του ανεμόμυλου, ωστόσο συγκριτικά με άλλους ανεμόμυλους είναι πολύ λιγότερες και πολύ μικρότερες. Η εξωτερική τοιχοποιία φαίνεται ιδιαίτερα επιμελημένη, τουλάχιστον όσο διακρίνεται από το επίχρισμα, ενώ επιμελημένο, σε μικρότερο όμως βαθμό, φαίνεται και το εσωτερικό (εικόνα 167). Στην εικόνα 167 διακρίνεται ότι κατά το παρελθόν ο ανεμόμυλος ήταν επιχρισμένος και στο εσωτερικό. Το στοιχείο αυτό έρχεται σε αντίθεση με όλες τις άλλες περιπτώσεις εγκαταλελειμμένων ανεμόμυλων, που διατηρούν το εσωτερικό τους ανεπίχριστο. Με μεγάλη έκπληξη διαπιστώνεται ότι στο εσωτερικό διατηρούνται τα ξύλινα δομικά μέλη του μνημείου σε καλύτερο βαθμό από οποιονδήποτε άλλο μύλο ίσως (εικόνα 168). Το στοιχείο αυτό εντείνει την άποψη ότι πρόκειται για μια πολύ καλή κατασκευή ανεμόμυλου. Πατάρι φαίνεται από την εικόνα 168 πως ήταν μόνο ένα, επαληθεύοντας τις υποθέσεις βάσει του ύψους του κορμού του μύλου. Οι δοκοί που συγκρατούν το δάπεδο του παταριού (βορδονάρια) έχουν σπάσει στο μέσον τους, καθιστώντας την πρόσβαση στο εσωτερικό του μύλου επικίνδυνη. Έκκεντρα του μέσου του παταριού το δάπεδο έχει αστοχήσει. Πρόκειται ασφαλώς για βλάβη που προκάλεσε το βάρος των μυλοπετρών, οι οποίες μέσω κόπωσης, προκάλεσαν εν τέλει θραύση στα ξύλα. Οι πέτρες που βρίσκονται στο δάπεδο (εικόνα 167) πρέπει να αποτελούσαν μέρη τους. Έτσι, παρά τη θραύση της δοκού στο μέσον του παταριού, ο κίνδυνος περιορίζεται σημαντικά, καθώς τα φορτία παρουσιάζονται πλέον σημαντικά απομειωμένα.

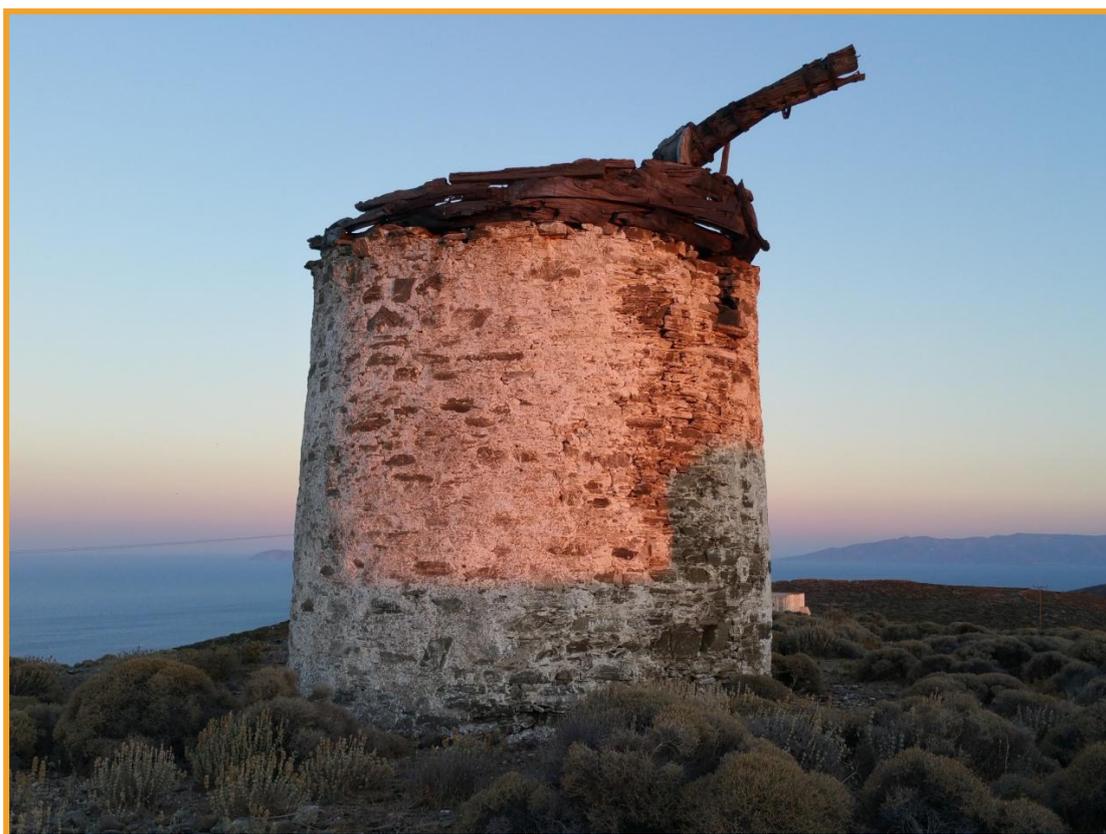
Εικόνα 167. Το εσωτερικό του ανεμόμυλου Δ8. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 168. Το εσωτερικό του ανεμόμυλου Δ8. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εκτός από τα ξύλα που αποτελούν δομικά μέλη της κατασκευής, διασώζεται σε εξαιρετικό βαθμό και ο εξοπλισμός του ανεμόμυλου. Από τις εξωτερικές λήψεις (εικόνες 164 και 169) φαίνεται πως διατηρείται το αξόνι του ανεμόμυλου, με προχωρημένη όμως διάβρωση. Η διάβρωση αυτή ήταν αναμενόμενη, αφού ο ανεμόμυλος έχει εγκαταλειφθεί τουλάχιστον έναν αιώνα. Παράλληλα, αποτελεί ένα παράδειγμα υλικού και κατασκευής με υψηλή ανθεκτικότητα, συγκρινόμενο με σύγχρονα υλικά και κατασκευαστικές τεχνικές. Από το εσωτερικό, φαίνεται ότι διατηρείται ο στάντης, ο ανεβάτης, η τράπεζα και το λιμπουνάρι (εικόνες 167 και 168).

Εικόνα 169. Ο ανεμόμυλος Δ8. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πλησίον του ανεμόμυλου, μεταξύ αυτού και του Δ9, διακρίνεται ένα σύνολο κατασκευών. Η ανατολική, ίσως να αποτελούσε το κελλί του ανεμόμυλου Δ8, καθώς δεν διακρίνεται άλλη πλησίον του. Σήμερα η κατασκευή αυτή διατηρείται σε μορφή ερειπίου, υποδηλώνοντας έτσι ότι εγκαταλείφτηκε μαζί με το μύλο. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Δ.4.9. Ο ανεμόμυλος Δ9

Εικόνα 170. Ο ανεμόμυλος Δ9. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 170) που βρίσκεται στο μυλοτόπι Σ3 στα βόρεια του οικισμού της Δρυοπίδας, σε πραγματική απόσταση 1391 μέτρων από το ιστορικό της κέντρο και μεταξύ του ανεμόμυλου Δ8 και Δ15. Με τον τελευταίο απέχει ικανή απόσταση, επομένως αποτελεί τον τελευταίο ανεμόμυλο σε σειρά της υποομάδας Δ7, Δ8 και Δ9. Η πρόσβαση σε αυτόν μπορεί να χαρακτηριστεί δύσκολη καθώς από μύλο σε μύλο στην εν λόγω υποομάδα η εγκατάλειψη είναι μεγαλύτερη. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 240-260 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ η μέση ετήσια ένταση του ανέμου ανέρχεται σε 8,50 m/s, ήτοι σε 5 bf περίπου. Πρόκειται επομένως για μια τοποθεσία με τις καλύτερες δυνατές συνθήκες λειτουργίας. Παλαιότερα ο ανεμόμυλος ανήκε στο μυλωνά Φραγκίσκο Τζιωτάκη, στη συνέχεια πέρασε στον Γεώργιο Μαρτίνο (του Βρετού), ενώ σήμερα πρέπει να ανήκει στη Μαρία Μαρτίνου. Ο ανεμόμυλος αναφέρεται και ως "ο μύλος του Γιωργάκη".

Για το παρελθόν του ανεμόμυλου Δ9 λίγα είναι γνωστά. Αρχικά, η κατάσταση στην οποία διατηρείται δεν επιτρέπει με βεβαιότητα την κατάταξή του σε κάποια κατηγορία. Αρνητική μείωση δεν φαίνεται να παρουσιάζει σε καμία περίπτωση. Πολύ μικρή κλίση φαίνεται να παρουσιάζει η πλευρά που διατηρείται σε μεγαλύτερο ύψος (στην εικόνα 165 η δεξιά), συνεπώς συμβατικά θα θεωρηθεί ότι είναι της κατηγορίας [3], δηλαδή είναι σχετικά νεότερος ανεμόμυλος. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες, ο ανεμόμυλος κατασκευάστηκε ευθύς μετά την εγκατάλειψη του ανεμόμυλου Δ19, από τον οποίο μεταφέρθηκε το σύνολο του οικοδομικού του υλικού καθώς και ο μηχανισμός του. Η ανέγερση πρέπει να πραγματοποιήθηκε περί τη δεκαετία 1920. Μυλομαραγκός ήταν ο μυλωνάς του Δ7, Κωνσταντίνος Τζιωτάκης. Στην εικόνα 35 ο ανεμόμυλος Δ9 θα έπρεπε να βρίσκεται στα αριστερά του Δ8, κάτι το οποίο όμως δεν

είναι διακριτό. Η εικόνα πρέπει να τελειώνει ακριβώς πριν τον ανεμόμυλο, ειδάλλως ο ανεμόμυλος επισκιάζεται από τη βουνοκορφή πίσω του, εξαιτίας της ποιότητας και της διχρωμίας της εικόνας. Η πρώτη περίπτωση δημιουργεί απορία στο γιατί δεν συμπεριλήφθηκε στη λήψη (πιθανόν ο ανεμόμυλος να βρίσκονταν σε κακή κατάσταση, πιθανόν όμως και ουδόλως να ενδιέφερε το φωτογράφο, αφού αντικείμενο της λήψης του θα μπορούσε να είναι ο οικισμός, ανεξάρτητα από τη σχέση του με τις γύρω κατασκευές), ενώ η δεύτερη προϋποθέτει ότι ο ανεμόμυλος ήταν ανεπίχριστος. Η παντελής απουσία επιχρίσματος και σήμερα θα μπορούσε να υπερασπιστεί τη δεύτερη άποψη. Επικρατέστερη, ωστόσο, άποψη είναι ο ανεμόμυλος να μην είχε ακόμα κατασκευαστεί. Κατά την περίπτωση αυτή, η ημερομηνία λήψης της φωτογραφίας θα πρέπει να ανάγεται τουλάχιστον στα μέσα της δεκαετίας του 1920. Εντύπωση προκαλεί το μικρό χρονικό διάστημα λειτουργίας του, καθώς δεν ανάγεται στους ανεμόμυλους που λειτουργούσαν κατά την περίοδο της Κατοχής, αφού δεν μνημονεύτηκε από κανέναν.

Στην εικόνα 55 (1988) ο ανεμόμυλος δεν είναι διακριτός, που σημαίνει ότι βρίσκονταν ήδη στη σημερινή του κατάσταση. Πρέπει να σημειωθεί ότι περιμετρικά του ανεμόμυλου υπάρχουν εν ξηρώ κατασκευασμένες πεζούλες και ένα κελλί, που εφάπτεται στην κατασκευή που προαναφέρθηκε ως πιθανό κελλί του Δ8. Δεν αποκλείεται επομένως να χρησιμοποιήθηκε οικοδομικό υλικό από τον ανεμόμυλο για την κατασκευή κάποιων εξ' αυτών των κατασκευών, μέρους ή και του συνόλου τους. Στην εικόνα 171 για παράδειγμα, η εν ξηρώ πεζούλα περιμετρικά του μύλου, που εικονίζεται μπροστά από αυτόν, περιέχει ορισμένους λίθους παράδοξα μεγάλους και λαξευμένους. Συγχρόνως, η πεζούλα πίσω από αυτή, στα δεξιά της εικόνας, εφάπτεται στον ανεμόμυλο. Ο αρμός κατά την επαφή με την εξωτερική επιφάνειά του, υποδηλώνει ότι κατασκευάστηκε μεταγενέστερα από αυτόν.

Εικόνα 171. Ο ανεμόμυλος Δ9 και οι γύρω κατασκευές. Στο βάθος στα αριστερά, διακρίνεται ο ανεμόμυλος Δ8. Πηγή: Προσωπικό αρχείο.

Ο ανεμόμυλος διασώζεται σήμερα σε κακή κατάσταση. Πρόκειται για μια κατασκευή με διασωζόμενο ύψος κορμού τα 2,63 μέτρα και περίμετρο 18,83 μέτρα. Αναλογικά με το μέσο όρο των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων παρατηρείται ότι η διάμετρός του ανήκει στο μέσο όρο των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων και μάλιστα προς το μέσον του εύρους τιμών. Ο λόγος H/D δεν δύναται να υπολογιστεί καθώς ο ανεμόμυλος δεν διασώζεται μέχρι τη στέψη.

Για την επιστέγαση του ανεμόμυλου δεν είναι κάτι γνωστό, ενώ η θεμελίωσή του πραγματοποιείται χωρίς δόντι και δαχτυλίδι. Η θύρα εισόδου του μύλου βρίσκονταν από την ανατολική του πλευρά, ενώ για τα δύο μικρότερα ανοίγματα που θα είχε στον όροφο δεν είναι κάτι γνωστό. Ο ανεμόμυλος διακρίνεται για την οικοδομική του ποιότητα αλλά και για τη λάξευση των λίθων του. Πρόκειται για μια πολύ επιμελημένη κατασκευή, που θυμίζει αυτή των ανεμόμυλων Μ5 και Δ1. Με το Δ1 μάλιστα, φαίνεται να έχουν κοινή προέλευση λίθων. Αντίστοιχη ποιότητα διακρίνεται και στο εσωτερικό, με λίγο μικρότερους όμως λίθους (εικόνα 172). Η ποιότητα της λάξευσης αποτελεί ίσως και το λόγο απόσπασής τους από το μνημείο, αφού η κατεργασία νέων στον ίδιο βαθμό θα ήταν κοστοβόρα και χρονοβόρα. Από το μηχανισμό του ανεμόμυλου Δ9 δεν έχει εντοπιστεί κάποιο στοιχείο. Όπως ήδη αναφέρθηκε γύρω από τον ανεμόμυλο υπάρχει ένα σύνολο μεταγενέστερων κατασκευών. Οι κατασκευές αυτές σε συνάρτηση με το χαμηλό διασωζόμενο ύψος του μύλου, τον αποκρύπτουν τόσο από το υπόλοιπο μυλοτόπι, όσο και από τον οικισμό, με αποτέλεσμα να μην είναι γνωστός. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 172. Το εσωτερικό του ανεμόμυλου Δ9. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.4.10. Ο ανεμόμυλος Δ10

Εικόνα 173. Ο ανεμόμυλος Δ10. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 173) ευρισκόμενο στο μυλοτόπι Σ3, στα βόρεια του οικισμού της Δρυοπίδας, σε πραγματική απόσταση μόλις 1215 μέτρων από το ιστορικό της κέντρο και μεταξύ των ανεμόμυλων Δ14 και Δ15. Η πρόσβαση σε αυτόν σήμερα γίνεται συνεχίζοντας τη διαδρομή που ακολουθεί κανείς για να φτάσει από τον ανεμόμυλο Δ7 στον Δ9. Φαίνεται πως μετά τον ανεμόμυλο Δ9 έχει πολλά χρόνια να διέλθει άνθρωπος, αφού η βλάστηση είναι απερίγραπτα πυκνή και συχνά προσεγγίζει το ήμισυ του ανθρώπινου ύψους (εικόνα 174), ενώ το επικλινές του εδάφους, οι έντονοι άνεμοι και η παρουσία αρκετών εντόμων εντείνουν τη δυσκολία πρόσβασης. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 240-260 μέτρα πάνω από τη στάθμη της θάλασσας (τοπικό μέγιστο περιοχής), ενώ η μέση ετήσια ένταση του ανέμου ανέρχεται σε 8,50 m/s, ήτοι σε 5 bf περίπου. Πρόκειται επομένως για τις καλύτερες δυνατές συνθήκες λειτουργίας. Ο ανεμόμυλος Δ10 είναι γνωστός στους γηγενείς ως "ο μύλος της παπαδιάς". Ο μυλωνάς που εργάζονταν σε αυτόν ήταν συγχρόνως και παππάς και ονομάζονταν Βαρθολομαίος Μαρτίνος, γνωστός ως "παπά-Βαγγέλης". Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες, συνέταιρος στο μύλο ήταν ο Βασιλάκης Τζιώτης, ο οποίος και τον κατασκεύασε. Σήμερα ο ανεμόμυλος ανήκει στην ιδιοκτησία του πρώην δημάρχου του νησιού, Γιώργου Μαρτίνου.

Η ιστορία του ανεμόμυλου είναι σχετικά γνωστή, καθώς πρόκειται για έναν από τους νεότερους ανεμόμυλους του νησιού. Κατασκευάστηκε περί το έτος 1942 και λειτούργησε μόνο κατά το διάστημα της κατοχής. Όπως ήδη επισημάνθηκε, ο ανεμόμυλος Δ10 χρησιμοποίησε το μηχανισμό του ανεμόμυλου Μ8 από τη Μεσσαριά,

όταν ανεγέρθηκε. Μετά το τέλος του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου ο ανεμόμυλος εγκαταλείφθηκε αμέσως. Δεν υπάρχουν ιστορικές φωτογραφίες που να τεκμηριώνουν τον ανεμόμυλο, ή τουλάχιστον να τον απεικονίζουν πριν την "εκτός επιπέδου" αστοχία της τοιχοποιίας του.

Εικόνα 174. Η διαδρομή προς τον ανεμόμυλο Δ10. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

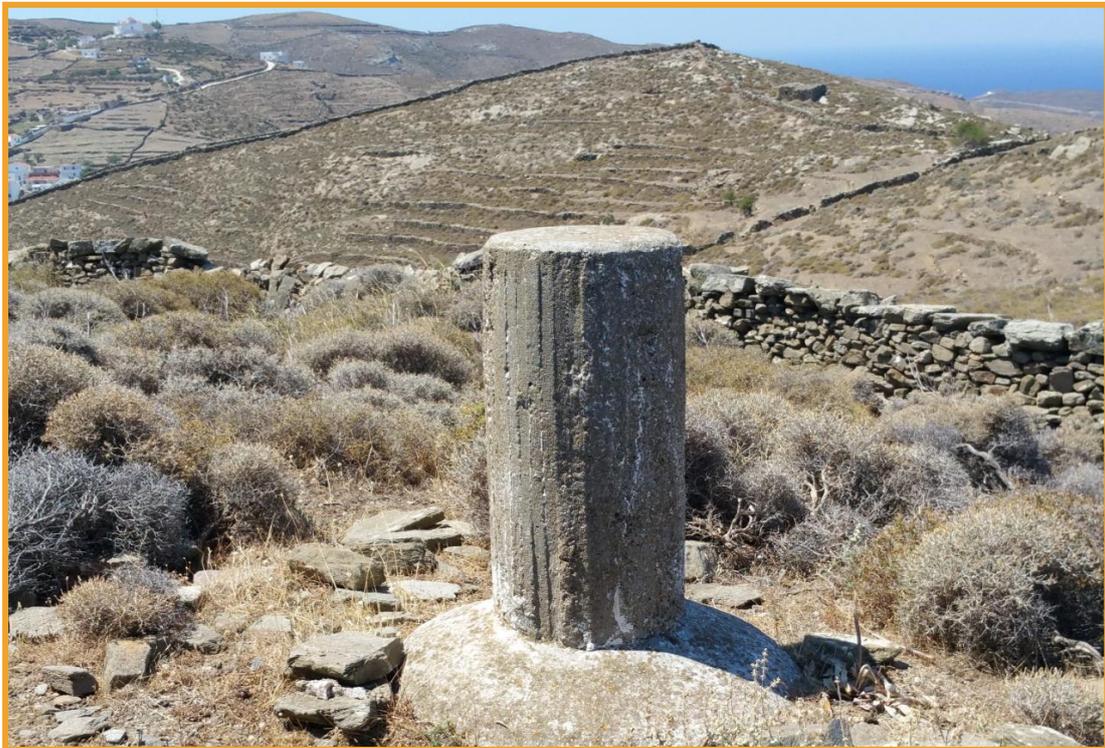
Ο ανεμόμυλος διασώζεται σήμερα μέχρι τη στέψη του, παρά τις σημαντικές αστοχίες που έχει στο κέλυφός του. Πρόκειται για μία κατασκευή ύψους κορμού 5,22 μέτρα και περιμέτρου 16,88 μέτρα πλησίον της βάσης του. Αναλογικά με το μέσο όρο των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων παρατηρείται ότι το ύψος του εντάσσεται στον κανόνα, ενώ η διάμετρος του είναι χαμηλότερη από το εύρος τιμών αυτού. Έτσι, όπως η πλειοψηφία των μετρημένων ανεμόμυλων άλλωστε, ο ανεμόμυλος Δ10 τείνει στη μορφή του πυργόμυλου, χωρίς όμως να μπορεί να θεωρηθεί ως τέτοιος, αφού ο λόγος H/D είναι μικρότερος από την τιμή της μονάδας (0,97). Φαίνεται πως ο ανεμόμυλος έχει κοινή διάμετρο στέψης και βάσης, με αύξηση στο μέσον του κορμού του. Πρόκειται για την τελευταία περίπτωση του πίνακα 1, επομένως συμβατικά θα ενταχθεί στην κατηγορία [3].

Η θεμελίωση του μύλου πραγματοποιείται χωρίς δαχτυλίδι και χωρίς δόντι, ενώ για την επιστέγασή του δεν είναι κάτι γνωστό. Η θύρα εισόδου του ανεμόμυλου βρίσκονταν στη νότια πλευρά του, κάτι ιδιαίτερα παράδοξο. Το ένα παράθυρο και το μοναδικό που διασώζεται βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του μύλου. Το άλλο θα πρέπει να βρίσκονταν στα νότια, πάνω από τη θύρα εισόδου. Η οικοδομική ποιότητα του ανεμόμυλου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μέτρια, η λάξευση των λίθων όμως καλή. Αυτό συμβαίνει τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό, σε μικρότερο όμως βαθμό (εικόνα 175). Ρωγμές παρουσιάζονται στο σύνολο του μύλου, όχι όμως σε ανησυχητικό βαθμό. Η μεγάλη κατάρρευση στην πλευρά της θύρας εισόδου δεν είναι εξακριβωμένο εάν προέκυψε από παθολογικά αίτια ή αν έγινε ηθελήμενα. Το δεύτερο σενάριο φαίνεται περισσότερο πιθανό, αφού απουσιάζει τόσο ο εξοπλισμός όσο και η πλειοψηφία των ξύλινων δομικών μερών από το εσωτερικό του ανεμόμυλου. Από το

μηχανισμό του μύλου, ο οποίος είχε ιστορική σημασία, δεν διασώζεται παρά μόνο ένα ξύλο, πιθανότατα η τράπεζα. Η ταύτισή του προκύπτει τόσο από τη θέση στην οποία εντοπίζεται, όσο και από την οπή στη μία απόληξή της, που υποδηλώνει την υποδοχή του ανεβάτη. Ακριβώς δίπλα στον ανεμόμυλο έχει τοποθετηθεί σήμερα τριγωνομετρικό σημείο για τοπογραφικές εξαρτήσεις (εικόνα 176). Στα νοτιοανατολικά του ανεμόμυλου υπάρχει σήμερα ένα κελλί, που πιθανόν να ανήκε σε αυτόν. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 175. Το εσωτερικό του ανεμόμυλου Δ10. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 176. Τριγωνομετρικό σημείο δίπλα από τον ανεμόμυλο Δ10. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.4.11. Ο ανεμόμυλος Δ11

Εικόνα 177. Ο ανεμόμυλος Δ11. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 177) που βρίσκεται στο μυλοτόπι Σ3 στα βόρεια του οικισμού της Δρυοπίδας, σε πραγματική απόσταση 723 μέτρα από το ιστορικό του κέντρο και σχετικά απομονωμένος από τους υπόλοιπους ανεμόμυλους του μυλοτοπίου. Είναι ο πρώτος από τα δυτικά ανεμόμυλος. Η πρόσβαση σε αυτόν γίνεται με δύο διαφορετικούς τρόπους. Ο πρώτος αποτελεί τη συνέχεια της διαδρομής από τον ανεμόμυλο Δ7 στον ανεμόμυλο Δ10, που όπως περιγράφηκε είναι πολύ δύσκολη (εικόνα 174). Η απόσταση από τον ανεμόμυλο Δ10 στο Δ11 είναι όση περίπου από το Δ7 στο Δ10 καθιστώντας την εκτός από πολύ δύσκολη και πολύ μεγάλη. Αν και ο οικισμός είναι ορατός και γεωγραφικά δεν απέχει πολύ ο ανεμόμυλος από αυτόν, η αίσθηση της απόστασης φαντάζει τεράστια, ενώ τα ίχνη ανθρώπινης παρουσίας έχουν σταματήσει ήδη από τον ανεμόμυλο Δ9, αν όχι νωρίτερα. Η δεύτερη διαδρομή είναι αρκετά μικρότερου μήκους και γίνεται από το Γαλατά, περνώντας το ρέμα και ανηφορίζοντας προς το μύλο. Η διαδρομή αυτή όμως όχι απλά ξεπερνάει τα όρια της δυσκολίας, αλλά αγγίζει τα όρια της επικινδυνότητας. Πρόκειται για τις ίδιες περίπου δυσκολίες που συναντώνται και στην πρώτη διαδρομή, με δύο επιπλέον: το πολύ έντονο επικλινές του εδάφους και τις ξύλινες κλειδωμένες θύρες χαμηλού ύψους και τα μεταλλικά πλέγματα που διακόπτουν τη διαδρομή. Οι πεζούλες εκατέρωθεν της οδού δεν την οριοθετούν μονάχα, αλλά λειτουργούν και ως στηθαία, αφού πίσω από αυτές συχνά υπάρχουν χαράδρες. Μια ενδεικτική εικόνα της διαδρομής είναι η 178. Συνεπώς μεταξύ των δύο συνίσταται η πρώτη, αν και προφανώς, ο μυλωνάς του περασμένου αιώνα θα προτιμούσε τη δεύτερη, καθώς δεν θα ήταν αφημένη στη μοίρα της όπως τώρα. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 220-240 μέτρα, ενώ η

μέση ετήσια ένταση ανέμου 7,50 m/s, ήτοι 4,00 bf περίπου. Πρόκειται επομένως για μία πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Κατά το παρελθόν ο ανεμόμυλος Δ11 ανήκε στο μυλωνά Ζαφείρη Λελούδα. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης δεν κατέστη δυνατός ο εντοπισμός του ιδιοκτήτη του σήμερα.

Εικόνα 178. Η διαδρομή από τον ανεμόμυλο Δ11 προς το Γαλατά. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Ο ανεμόμυλος Δ11 έχει μία ομοιότητα με τον Δ10. Κατασκευάστηκαν ακριβώς την ίδια εποχή (1942), αλλά και εγκαταλείφθηκαν μαζί. Για τον ανεμόμυλο αυτό υπάρχουν δύο ιστορικές φωτογραφίες που τον τεκμηριώνουν σε ένα μικρό βαθμό κατά το παρελθόν. Η εικόνα 179 ανάγεται στο έτος 1957, και προέρχεται από ελληνική ταινία. Η ποιότητα της εικόνας, συναρτημένη της απόστασης αλλά και της επιλογής να αποκοπεί από το πλάνο η στέψη, καθιστούν τη φωτογραφία ελάσσονος σημασίας, αφού δεν δύναται να αντληθεί κανένα στοιχείο. Η δεύτερη φωτογραφία (εικόνα 180) ανάγεται στο έτος 1988 και είναι και αυτή τραβηγμένη από μακριά, συνεπώς οι πληροφορίες άντλησης είναι πενιχρές. Το μόνο στοιχείο που διακρίνεται είναι ότι η τρούλα είχε ήδη καταρρεύσει.

Ο ανεμόμυλος διασώζεται σήμερα σε ακέραια μορφή. Πρόκειται για μία κατασκευή ύψους κορμού 5,60 μέτρα και περίμετρο 17,03 μέτρα. Για την ακρίβεια πρόκειται για τον ψηλότερο ανεμόμυλο της Κύθνου, κάτι το οποίο γίνεται αμέσως αντιληπτό όταν στέκεται κανείς εμπρός του. Αναλογικά με το μέσο όρο των διαστάσεων των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων παρατηρείται ότι το ύψος του είναι μεγαλύτερο από το σύννηθες, ενώ η διάμετρός του μικρότερη. Πρόκειται δηλαδή για έναν ανεμόμυλο με μεγάλο ύψος και μικρή διάμετρο, του οποίου ο λόγος H/D είναι μεγαλύτερος της μονάδος (1,03) και επομένως μπορεί να θεωρηθεί πυργόμυλος. Η

μορφή του με μία πρώτη εκτίμηση φαίνεται να προσομοιάζει αυτή του ορθού κυλίνδρου, που επομένως τον κατατάσσει στην κατηγορία [2].

Εικόνα 179. Ο ανεμόμυλος Δ11 περί το έτος 1957. Πηγή: Ελληνική Ταινία: Η Δίψα, 1957. Πηγή: www.youtube.com/watch?v=_s3YIQ5-v-M

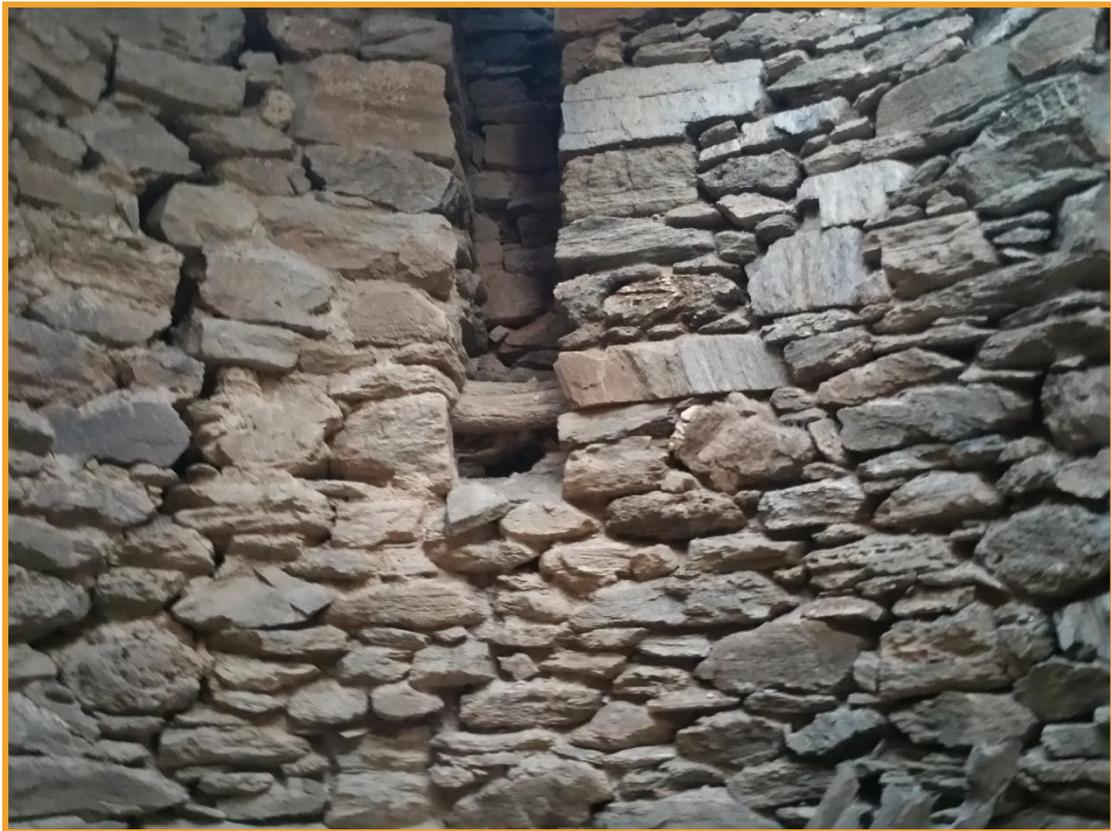
Εικόνα 180. Άποψη Δρουσιδας περί το έτος 1988. Πηγή: Βενετούλιας Γιώργης, 2007, σελ. 184

Η θεμελίωση του μύλου πραγματοποιείται χωρίς δόντι ή δαχτυλίδι, ενώ η επιστέγασή του καθίσταται μέχρι στιγμής άγνωστη. Η θύρα εισόδου του βρίσκεται στην ανατολική του πλευρά, όπως και το ένα εκ των δύο παραθύρων, ακριβώς από πάνω της. Το άλλο παράθυρο βρίσκεται από τη δυτική πλευρά κατά το σύνηθες. Η οικοδομική ποιότητα του ανεμόμυλου και η λάξευση των λίθων στην καλύτερη των περιπτώσεων θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μέτρια. Ιδιαίτερα επιμελημένοι φαίνονται οι λαμπάδες της θύρας. Πέραν αυτών έχει γίνει χρήση τόσο λαξευμένων και μεγάλων λίθων όσο και μικρών αργών ανά περιοχές (εικόνες 177, 181). Είναι γνωστό ότι όταν ο άνεμος αποδεικνύονταν μη επαρκής, οι μυλωνάδες καλούσαν τους μυλομαραγκούς να υπερυψώσουν τους υφιστάμενους πύργους. Η περίπτωση του Δ11, παρότι θα μπορούσε να αιτιολογηθεί από το μεγάλο ύψος του μύλου, δεν φαίνεται να ανήκει σε αυτήν την περίπτωση, αφού η αλλαγή λίθων και τεχνικής συναντάται ανά περιοχές ανάκατα στο σύνολο της τοιχοποιίας και όχι από κάποια στάθμη και άνω. Ο ανεμόμυλος χαρακτηρίζεται από αρμολογήματα, ενώ διακρίνονται αμυδρά ίχνη επιχρίσματος. Ρωγμές εντοπίζονται στο σύνολο του κορμού, όπως ήταν αναμενόμενο από την οικοδομική ποιότητα της κατασκευής.

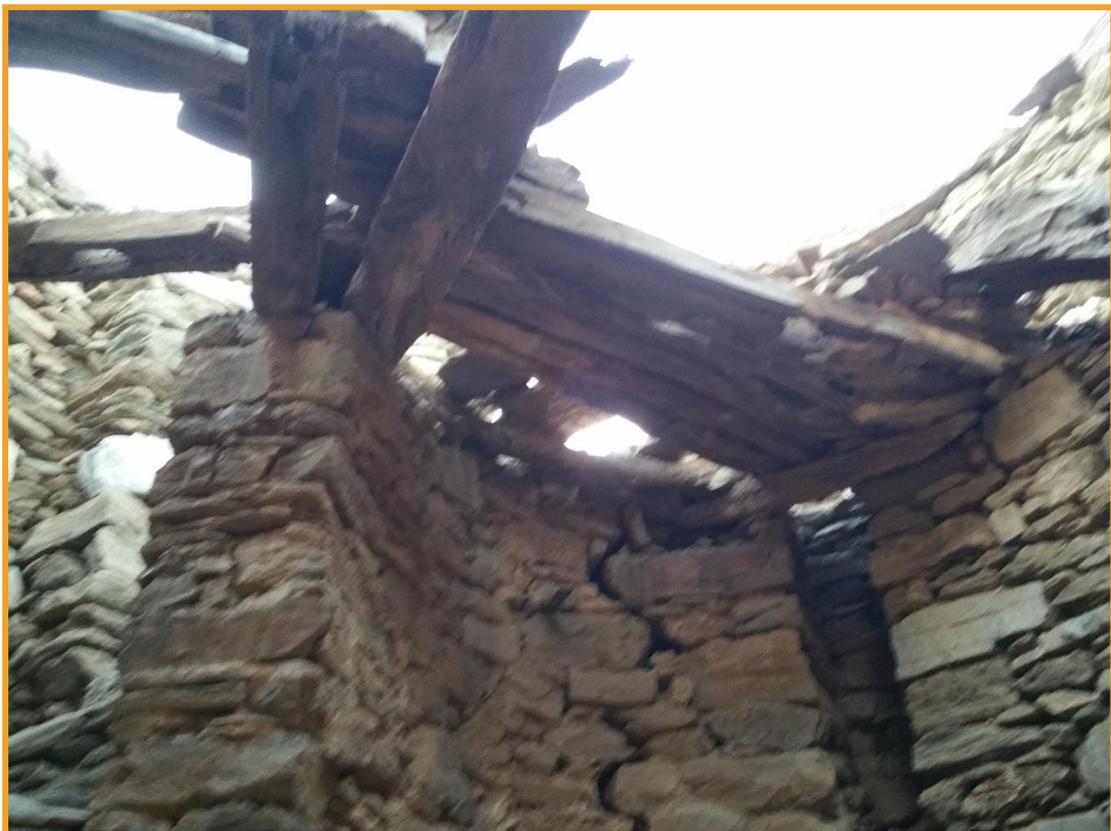

Εικόνα 181. Ο ανεμόμυλος Δ11. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Στο εσωτερικό, ο ανεμόμυλος φαίνεται να έχει την ίδια οικοδομική ποιότητα με το εξωτερικό, αν όχι παραδόξως καλύτερη (εικόνα 182). Ρωγμές συναντώνται και εκεί (εικόνα 183). Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι πολύ στενές σοκαρότρυπες, πλησίον των οποίων έχουν τοποθετηθεί λαξευμένοι λίθοι μεγάλης διατομής (εικόνα 182). Τόσο τα ξύλινα δομικά μέλη όσο και ο μηχανισμός έχουν σε πολύ μεγάλο ποσοστό καταστραφεί. Από την εικόνα 183 διακρίνεται η καθαριά μολόπετρα. Άλλα στοιχεία δεν είναι διακριτά.

Εικόνα 182. Το εσωτερικό του ανεμόμυλου Δ11. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 183. Το εσωτερικό του ανεμόμυλου Δ11. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πλησίον του ανεμόμυλου Δ11 δεν εντοπίστηκε κάποιο κελλί. Ούτε στο χάρτη από τις δορυφορικές φωτογραφίες διακρίνεται κάτι σε μικρή απόσταση. Σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες θα έπρεπε να είχε, όπως όλοι οι άλλοι μύλοι της Δρυοπίδας (εκτός του Δ1). Αυτό είναι κάτι που θα πρέπει να διερευνηθεί, τουλάχιστον σε μελλοντική επίσκεψη στο χώρο.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύγκριση των μύλων Δ10 και Δ11, αφού είναι γνωστό ότι ανάγονται στην ίδια εποχή. Φαίνεται πως και οι δύο παρουσιάζουν ίδια διάμετρο στη στέψη και στη βάση τους, με το Δ10 όμως να παρουσιάζει αύξηση στο μέσον του. Κατά τη βιβλιογραφία η μορφή αυτή ανήκει στην κατηγορία 3, παρά τις ομοιότητες των διαστάσεων των άκρων. Ο Δ11 όμως αντιτίθεται στη βιβλιογραφία, αφού κατασκευάστηκε με έναν τρόπο που προηγείται της θετικής μείωσης. Ο Δ10 φαίνεται πολύ καλύτερα κατασκευασμένος από το Δ11, ενώ ο δεύτερος παρουσιάζει σημαντικά μεγαλύτερες διαστάσεις. Φαίνεται επομένως πως η εποχή μικρό ρόλο έπαιξε στα κατασκευαστικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά των ανεμόμυλων, αφού αμφότεροι οι δύο συγκρινόμενοι μύλοι, που βρίσκονται και στο ίδιο μυλοτόπι, παρουσιάζουν εντελώς διαφορετικά γνωρίσματα. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Δ.4.12. Ο ανεμόμυλος Δ12

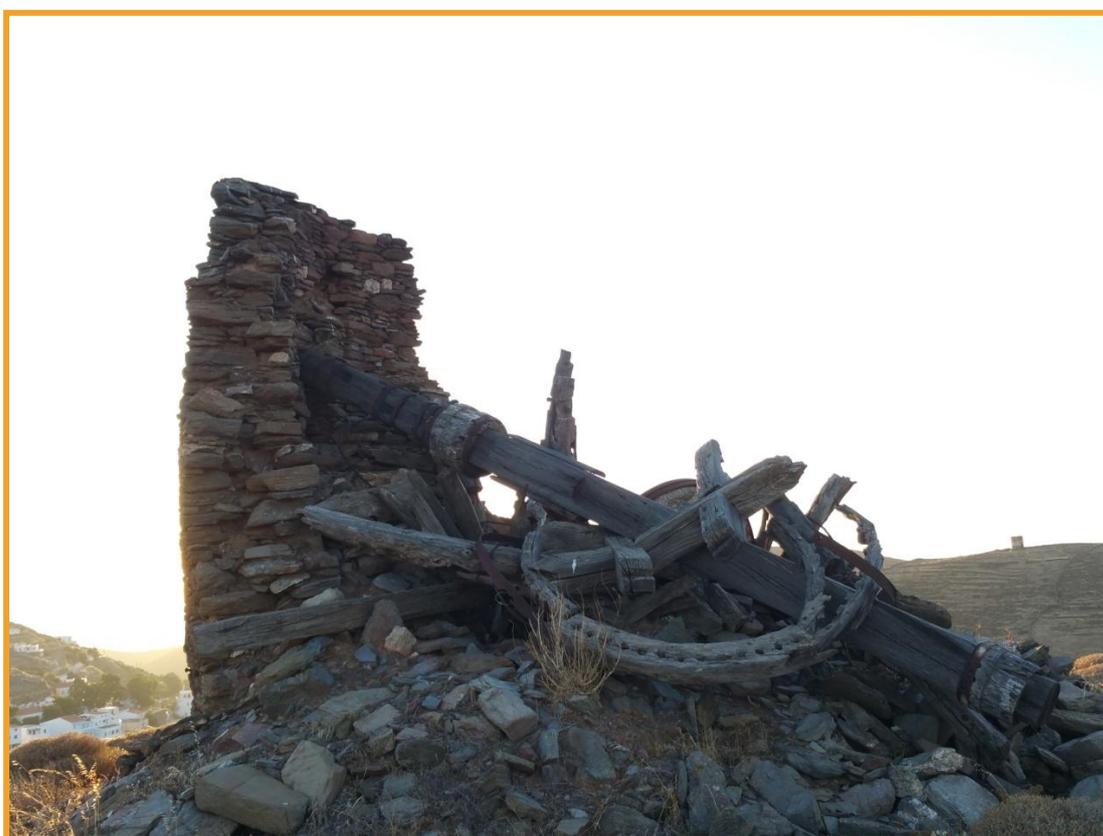

Εικόνα 184. Ο ανεμόμυλος Δ12. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 184) που βρίσκεται στο μυλοτόπι Σ2 στα ανατολικά του οικισμού της Δρυοπίδας, πλησίον του ανεμόμυλου Δ13. Η απόστασή του (πραγματική) από το ιστορικό κέντρο του οικισμού είναι 747 μέτρα. Η πρόσβαση σε αυτόν γίνεται διαμέσου μονοπατιού από το ανατολικό άκρο του χωριού, πλησίον της εξόδου του νεκροταφείου. Αν και δεν θεωρείται σε καμία περίπτωση εύκολη διαδρομή, είναι σημαντικά ευκολότερα προσπελάσιμη από αυτές των δυτικών ανεμόμυλων του μυλοτοπίου Σ3 που περιγράφηκαν παραπάνω. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 220-240 μέτρα πάνω από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ ο μέσος ετήσιος άνεμος ανέρχεται σε 7,50 m/s, ήτοι σε 4,00 bf περίπου. Πρόκειται επομένως για μία τοποθεσία με πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Κατά το παρελθόν ο ανεμόμυλος ανήκε στο μυλωνά Παναγιώτη Παπαγεωργίου Πρίντζιπα. Σήμερα βρίσκεται στην ιδιοκτησία της Μαρίας Πρίτζιπας. Στους γηγενείς, ο ανεμόμυλος είναι γνωστός ως "ο μύλος του Παναγιώτη του Μυλωνά".

Από την κατάσταση του ανεμόμυλου σήμερα καθίσταται αδύνατη η κατάταξή του σε κάποια από τις κατηγορίες. Στην εικόνα 184 φαίνεται ότι παρουσιάζει μείωση προς τα πάνω, στην εικόνα 185 όμως φαίνεται μέχρι να ξεκινήσει η μείωση, παρουσιάζεται αύξηση. Θεωρείται δεδομένο ότι η κατάρρευση του συνόλου της κατασκευής προκάλεσε βλάβες στην ακέραια, ακόμα, τοιχοποιία, επομένως μέσα από τις σύγχρονες φωτογραφίες η κατηγοριοποίηση του ανεμόμυλου θεωρείται ρισκοκινδυνευμένη. Ο ασφαλέστερος τρόπος κατάταξης είναι διαμέσου των ιστορικών φωτογραφιών που απεικονίζουν τον ανεμόμυλο. Παλαιότερη, είναι η εικόνα 35 που

ανάγεται στο 1938, αν όχι προγενέστερα, όπως έχει ήδη επισημανθεί. Πρόκειται για τον ανεμόμυλο στα αριστερά από τους δύο στα δεξιά της εικόνας. Αν και η απόσταση είναι μεγάλη, φαίνεται να έχει σχήμα ορθού κυλίνδρου. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, με κάθε επιφύλαξη, θα θεωρηθεί ότι ο ανεμόμυλος ανήκει στην κατηγορία [2]. Η φτερωτή της κατασκευής δεν είναι διακριτή από τη φωτογραφία, ενώ δεν είναι σαφές εάν πρόκειται λόγω απόστασης ή εγκατάλειψης. Επικρατέστερο φαίνεται το πρώτο σενάριο, αφού προφορικές μαρτυρίες θέλουν το μύλο να δουλεύει κατά το μεσοπόλεμο και την κατοχή. Από την ίδια φωτογραφία αντλείται το συμπέρασμα ότι ο μύλος ήταν επιχρισμένος εξωτερικά, ενώ η κατάσταση της τρούλας του επιβεβαιώνει τις προφορικές μαρτυρίες. Κατά τις μαρτυρίες των γηγενών, ο ανεμόμυλος λειτουργούσε έως το έτος 1956, οπότε και εγκαταλείφτηκε. Ως εκ τούτου αποτελεί όχι μόνο τον τελευταίο σε λειτουργία ανεμόμυλο του μυλοτοπίου Σ2, αλλά και έναν εκ των τελευταίων συνολικά.

Εικόνα 185. Ο μηχανισμός του ανεμόμυλου Δ12. Στο βάθος δεξιά, διακρίνεται ο ανεμόμυλος Δ11. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Η επόμενη χρονικά εικόνα που απεικονίζει τον ανεμόμυλο Δ12 είναι 186 και ανάγεται στο 1957 (είναι στα δεξιά της εικόνας), ένα δηλαδή έτος μετά την εγκατάλειψή του. Δεδομένου ότι πρόκειται για στιγμιότυπο βιντεοσκοπικής λήψης, της οποίας ο λόγος καρέ/δευτερόλεπτο φαίνεται να είναι μικρός, κατά τη στροφή της κάμερας, η εικόνα παρουσιάζεται "διπλή". Παρά ταύτα, μπορεί να διακριθεί ότι ο ανεμόμυλος ήταν ακόμα επιχρισμένος, ενώ διατηρούνταν η επιστέγασή του. Η φτερωτή δεν διακρίνεται, στοιχείο που εγείρει προβληματισμούς. Επικρατέστερο φαίνεται το ενδεχόμενο να μην είναι ορατή εξαιτίας της ποιότητας της εικόνας.

Εικόνα 186. Ο ανεμόμυλος Δ12 περί το έτος 1957. Πηγή: Ελληνική Ταινία: Η Δίψα, 1957. Πηγή: www.youtube.com/watch?v=_s3YiQ5-v-M

Εικόνα 187. Ο ανεμόμυλος Δ12. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Η επόμενη φωτογραφία που περιλαμβάνει τον ανεμόμυλο Δ12 είναι η 49, που ανάγεται στο έτος 1976 (είναι ο ανεμόμυλος στα αριστερά). Αν και χρόνια εγκαταλελειμμένος, φαίνεται πως ο κορμός του ακόμα διατηρούνταν ακέραιος, ενώ είχε καταρρεύσει η τρούλα του, ή μέρος αυτής, αφού η εικόνα 57 που είναι τραβηγμένη από διαφορετική οπτική γωνία, την απεικονίζει. Η εικόνα 57 έχει τραβηχτεί το έτος 1989 και όπως φαίνεται ο κορμός του μύλου διατηρούνταν ακόμα. Μετά από αυτές δεν έχουν εντοπιστεί άλλες φωτογραφίες, βάσει των οποίων θα μπορούσε να προσδιοριστεί επακριβώς η κατάρρευση του ανεμόμυλου.

Παρά την κακή κατάσταση στην οποία ο μύλος διατηρείται σήμερα, το ακέραιο μέρος της τοιχοποιίας του φτάνει έως τη στέψη, όπως μαρτυρά η πλάκα αποστράγγισης των υδάτων στην κορυφή (εικόνα 187). Το ύψος του κορμού της κατασκευής ανέρχεται σε 5,53 μέτρα. Δεν κατέστη δυνατή η μέτρηση ούτε της περιμέτρου του μύλου ούτε της διαμέτρου του, λόγω της κατάστασής του. Έτσι, δεν κατέστη δυνατό να υπολογιστεί και ο λόγος H/D. Αναλογικά με το όσο όρο των διαστάσεων των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων, παρατηρείται ότι το ύψος του είναι μεγαλύτερο από το εύρος τιμών του μέσου όρου.

Η θεμελίωση του μύλου πραγματοποιείται χωρίς δόντι ή δαχτυλίδι, ενώ η επιστέγαση δεν αποκλείεται να αφορούσε χόρτινη τρούλα. Η θύρα εισόδου πρέπει να πραγματοποιούνταν από την ανατολική πλευρά, ακολουθώντας τον κανόνα, αφού στη δυτική του τοιχοποιία που διασώζεται, δεν διακρίνεται κάποιο άνοιγμα στο ισόγειο. Διακρίνεται όμως εσωτερικά μια εσοχή στον όροφο, που πιθανόν να υποδηλώνει τη θέση του δυτικού παραθύρου (εικόνα 188 - πάνω δεξιά). Έτσι, ακολουθώντας τον κανόνα των αντιδιαμετρικών παραθύρων, εξάγεται το συμπέρασμα ότι η θύρα ήταν στην ανατολή (κάτι που συμβαδίζει με τον κανόνα των θέσεων των θυρών), εάν φυσικά η εσοχή ήταν παράθυρο. Η εικόνα 35 ενισχύει την υπόθεση αυτή, αφού η θύρα δεν διακρίνεται ούτε στη νότια πλευρά. Δεδομένου ότι στη βόρεια πλευρά αποκλείεται να ήταν, αφού ο βόρειος είναι ο επικρατούν άνεμος της ευρύτερης περιοχής, η μοναδική πιθανή πλευρά είναι η ανατολική. Η ποιότητα λάξευσης των λίθων και η οικοδομική του μύλου εν γένει μπορεί να χαρακτηριστεί μέτρια. Σήμερα ο ανεμόμυλος δεν διασώζει ίχνος επιχρίσματος εξωτερικά, όμως είναι γνωστό ότι κατά το παρελθόν ήταν επιχρισμένος. Επιχρισμένος δεν φαίνεται ούτε στο εσωτερικό, ωστόσο δεν είναι γνωστό αν ποτέ υπήρξε. Στη διασωζόμενη τοιχοποιία εξωτερικά, διακρίνονται αρμολογήματα πλησίον της βάσης του (εικόνα 187).

Αυτό που χαρακτηρίζει τον ανεμόμυλο Δ12, εκτός από τον τρόπο κατάρρευσής του, είναι η κατάσταση διατήρησης του μηχανισμού του. Κατά κανόνα, παρατηρείται το φαινόμενο οι ανεμόμυλοι που διασώζονται σε καλή ή μέτρια κατάσταση να έχουν απολέσει την πλειοψηφία των μερών του μηχανισμού τους. Στην περίπτωση του Δ12 όμως, συμβαίνει το αντίθετο. Ο κορμός διατηρείται σε κακή κατάσταση, ενώ ο μηχανισμός του μύλου είναι σχεδόν άθικτος.

Εικόνα 188. Ο μηχανισμός του ανεμόμυλου Δ12. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 189. Ο μηχανισμός του ανεμόμυλου Δ12. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 190. Το κατομούχλι και το λιμπουνάρι του ανεμόμυλου Δ12. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Όπως φαίνεται στις εικόνες 185, 188, 189 και 190 διατηρούνται το αξόνι, τα δαχτυλίδια της κινητής στέγης, το λιμπουνάρι και το κατομούχλι. Κάτω από την άμορφη μάζα ξύλων και λίθων, δεν αποκλείεται να διασώζεται ο μηχανισμός του τιμονιού (στάντης, τράπεζα, ανεβάτης), η ανέμη, η χελιδόνα, το βασιλικό σίδηρο κα. Εκτός αυτών, διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση η μία μύλοπετρα (εικόνα 191).

Εικόνα 191. Η μύλοπετρα του ανεμόμυλου Δ12. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για την παναριά μύλοπετρα, όπως αποδεικνύει η υποδοχή για τη χελιδόνα. Η διάμετρος της μύλοπετρας αγγίζει τα 1,70 μέτρα, ενώ το πάχος της τα 18,50 εκατοστά. Αναλογικά με το μέσο όρο των διαστάσεων των μύλοπετρών των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων παρατηρείται ότι το πάχος της ήταν σχετικά μικρό. Πλησίον του ανεμόμυλου διακρίνονται κατασκευές, που δεν αποκλείεται κάποια εξ' αυτών να αποτελούσε το κελλί του. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Δ.4.13. Ο ανεμόμυλος Δ13

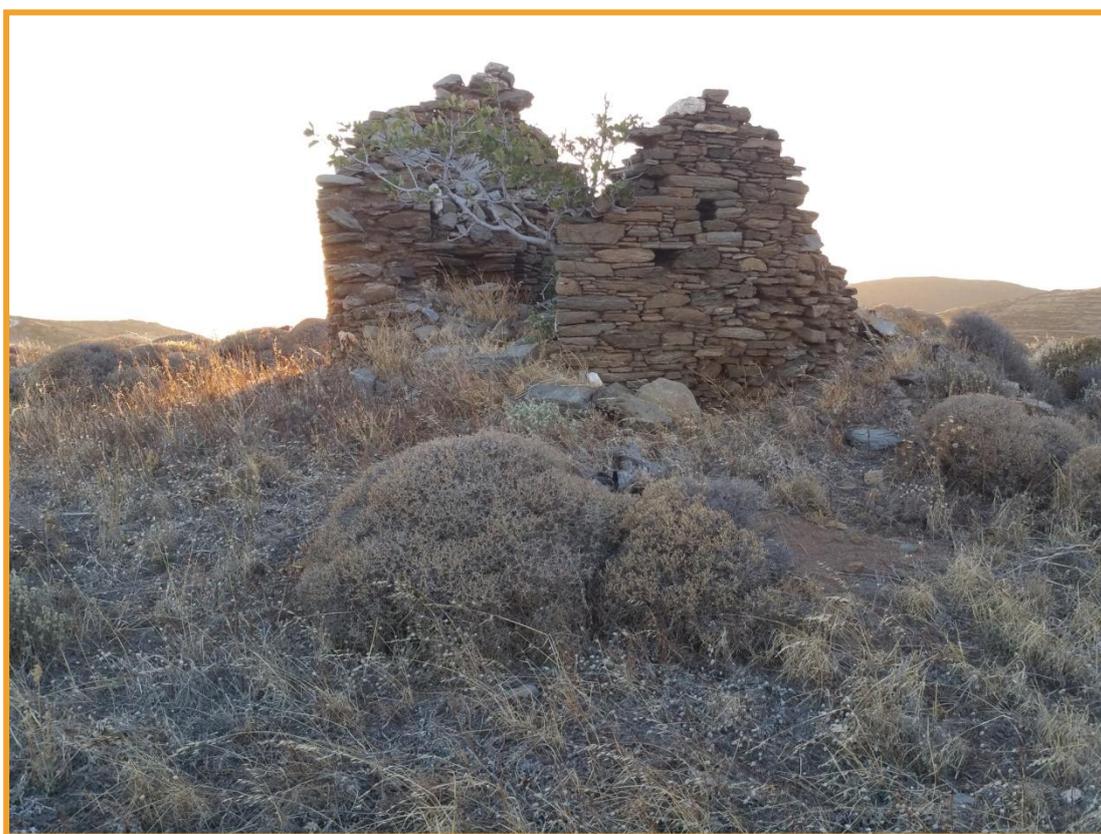
Εικόνα 192. Ο ανεμόμυλος Δ13. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 192) εβρισκόμενο στο μυλοτόπι Σ2 στα ανατολικά του οικισμού της Δρυοπίδας, σε πραγματική απόσταση 742 μέτρα από το ιστορικό της κέντρο, μεταξύ του ανεμόμυλου Δ12 και Δ16. Η πρόσβαση σε αυτόν γίνεται όπως και στον Δ12, αφού βρίσκεται σε πολύ μικρή απόσταση από αυτόν. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 220-240 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ η μέση ένταση του ανέμου ανέρχεται σε 7,50 m/s, ήτοι 4,00 bf περίπου. Πρόκειται επομένως για μια θέση με πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Παλαιότερα, ο ανεμόμυλος ανήκε στον Γιώργο Γονιδάκη (Τσαλαπατιάρης), ενώ σήμερα βρίσκεται στην ιδιοκτησία του (...) Τζιώτη. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης δεν κατέστη δυνατός ο εντοπισμός του ονόματος του τελευταίου μυλωνά.

Για τον ανεμόμυλο αυτό οι πληροφορίες είναι σχετικά περιορισμένες, σε σχέση με το διπλανό του, Δ12. Από το μικρό ύψος που διασώζεται σήμερα, φαίνεται να ανήκε στην κατηγορία [2], καθώς φαίνεται να είχε τη μορφή ορθού κυλίνδρου. Αυτό φαίνεται να επιβεβαιώνεται από την παλαιότερη φωτογραφία απεικόνισης του μύλου, την εικόνα 35, αν και είναι πολύ μακρινή για να εξαχθεί αδιαμφισβήτητο συμπέρασμα. Φαίνεται πως ο ανεμόμυλος ήταν από παλιά ανεπίχριστος. Όπως και Δ12, ο κορμός του μύλου διακρίνεται ακέραιος, ενώ διατηρεί την επιστέγασή του, στοιχείο που υποδηλώνει ότι κατά την εποχή λήψης της εικόνας ο μύλος λειτουργούσε. Η φτερωτή του μύλου δεν είναι διακριτή για να το επιβεβαιώσει, όπως ακριβώς συμβαίνει και στην περίπτωση του Δ12. Κατά τους γηραιούς γηγενείς ο μύλος είχε καταρρεύσει πριν τη γέννησή τους, υπονοώντας έτσι ότι η φωτογραφία είναι προγενέστερης εποχής.

Η επόμενη φωτογραφία που περιλαμβάνει τον ανεμόμυλο Δ12 είναι η 49, που ανάγεται στο έτος 1976 (είναι ο ανεμόμυλος στα δεξιά). Φαίνεται πως η εικόνα αυτή αποτελεί την πρώτη φωτογραφία που τεκμηριώνει την κατάρρευση του μύλου. Η εγκατάλειψή του επομένως φαίνεται πως είναι προγενέστερη του μεσοπολέμου, συμβαδίζοντας με τις προφορικές μαρτυρίες. Η επόμενη εικόνα στην οποία φαίνεται ο ανεμόμυλος είναι η 57, η οποία ανάγεται στο έτος 1989. Από την εικόνα αυτή δεν εξάγεται κάποιο επιπρόσθετο συμπέρασμα για τον ανεμόμυλο αυτό.

Σήμερα ο ανεμόμυλος διασώζεται σε κακή κατάσταση. Πρόκειται για μία κατασκευή διασωζόμενου ύψους 3,69 μέτρων στο ψηλότερο σημείο του και περιμέτρου 16,78 μέτρων. Αναλογικά με το μέσο όρο των διαστάσεων των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων παρατηρείται ότι η διάμετρος του Δ13 είναι μικρότερη του εύρους τιμών. Δεδομένου ότι το ύψος του μύλου δεν διασώζεται μέχρι τη στέψη, καθίσταται αδύνατο να υπολογιστεί ο λόγος H/D.

Εικόνα 193. Ο ανεμόμυλος Δ13. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Η θεμελίωση του ανεμόμυλου πραγματοποιείται χωρίς δόντι ή δαχτυλίδι, ενώ η επιστέγαση δεν είναι ξεκάθαρο με ποιον τρόπο επιτυγχάνονταν, αφού η εικόνα 34 έχει ληφθεί από πολύ μεγάλη απόσταση. Πολύ πιθανόν ο μύλος να διέθετε χόρτινη τρούλα. Η θύρα εισόδου του ανεμόμυλου βρίσκονταν από την ανατολική πλευρά, όπως φαίνεται από το διασωζόμενο λαμπά της (εικόνα 193). Για τα υποτιθέμενα παράθυρα της στέψης δεν είναι κάτι γνωστό. Από την ιστορική εικόνα 35 δεν είναι κάτι διακριτό, αφού η απουσία επιχρίσματος καθιστά τον ανεμόμυλο σκοτεινό και συναρτήσει της μεγάλης απόστασης λήψεως, εκμηδενίζονται οι λεπτομέρειες. Η τοιχοποιία φαίνεται μέτρια κατασκευασμένη, με εξαίρεση τους επιμελημένους λίθους του λαμπά της θύρας εισόδου. Η ίδια περίπου κατάσταση φαίνεται να επικρατεί και στο

εσωτερικό (εικόνα 194). Στην εξωτερική πλευρά της δυτικής τοιχοποιίας παρατηρείται κατασκευαστικός αρμός στη στάθμη του ισογείου (εικόνα 195), που υποδηλώνει ότι κατά το παρελθόν υπήρχε κάποιο άνοιγμα σε αυτή τη θέση, το οποίο πληρώθηκε μεταγενέστερα. Επίχρισμα δεν εντοπίστηκε ούτε στο εξωτερικό ούτε στο εσωτερικό. Στο εσωτερικό του μύλου σήμερα έχει αναπτυχθεί βλάστηση, ακόμα και δέντρα (εικόνα 192, 193, 194). Από τον εξοπλισμό του ανεμόμυλου δεν φαίνεται να διατηρείται κάποιο στοιχείο σήμερα, τόσο εντός του μύλου όσο και πλησίον του. Όπως στην περίπτωση του ανεμόμυλου M9 έτσι και στον Δ13 δεν διασώζεται ίχνος από την κλίμακα ανάβασης.

Εικόνα 194. Το εσωτερικό του ανεμόμυλου Δ13. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Σε κοντινή από τον ανεμόμυλο διακρίνεται μια ερειπωμένη κατασκευή, που δεν αποκλείεται να αποτελούσε το κελλί του κατά το παρελθόν. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 195. Κατασκευαστικός αρμός στον ανεμόμυλο Δ13. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.4.14. Ο ανεμόμυλος Δ14

Εικόνα 196. Ο ανεμόμυλος Δ14. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 196) που βρίσκεται στο μυλοτόπι Σ3, στα βόρεια του οικισμού της Δρυοπίδας, σε πραγματική απόσταση 1259 μέτρα από το ιστορικό της κέντρο. Η θέση του είναι πολύ κοντά στον ανεμόμυλο Δ10 (εικόνα 197). Επομένως, πρόκειται για μια δύσκολη διαδρομή μέχρι την τοποθεσία αυτή. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι, όπως στο Δ10, 240-260 μέτρα πάνω από τη στάθμη της θάλασσας. Ο άνεμος εκεί έχει μέση ετήσια ένταση 8,50 m/s, ήτοι 5,00 bf. Πρόκειται δηλαδή για τις καλύτερες συνθήκες λειτουργίας. Για τον ανεμόμυλο αυτό δεν είναι γνωστά τα στοιχεία του μυλωνά που εργάζονταν σε αυτό, αλλά ούτε και για το σύγχρονο ιδιοκτήτη του.

Για την ιστορία του μύλου δεν είναι τίποτα απολύτως γνωστό. Φαίνεται πως εγκαταλείφτηκε κατά το 19^ο αιώνα (τουλάχιστον), αφού δεν υπάρχουν υλικά και γραπτά τεκμήρια για αυτόν, ενώ οι γηγενείς δεν γνωρίζουν πληροφορίες. Το μόνο δεδομένο είναι ότι η λειτουργία του δεν συνέπεσε με αυτή του ανεμόμυλου Δ10, αφού για το δεύτερο είναι γνωστή η εποχή που κατασκευάστηκε και εγκαταλείφτηκε. Από την παντελή απουσία δεδομένων για την ιστορία και τη μορφή του, καθίσταται αδύνατη η κατάταξή του σε κάποια κατηγορία.

Ο ανεμόμυλος διασώζεται σε κακή κατάσταση σήμερα. Πρόκειται για μία κατασκευή διασωζόμενου ύψους κορμού 1,33 μέτρων. Δεδομένης της κατάστασης διατήρησής του, δεν μπορεί να μετρηθεί η διάμετρος ή η περιμετρός του, ενώ δεν είναι δυνατόν να υπολογιστεί ο λόγος H/D.

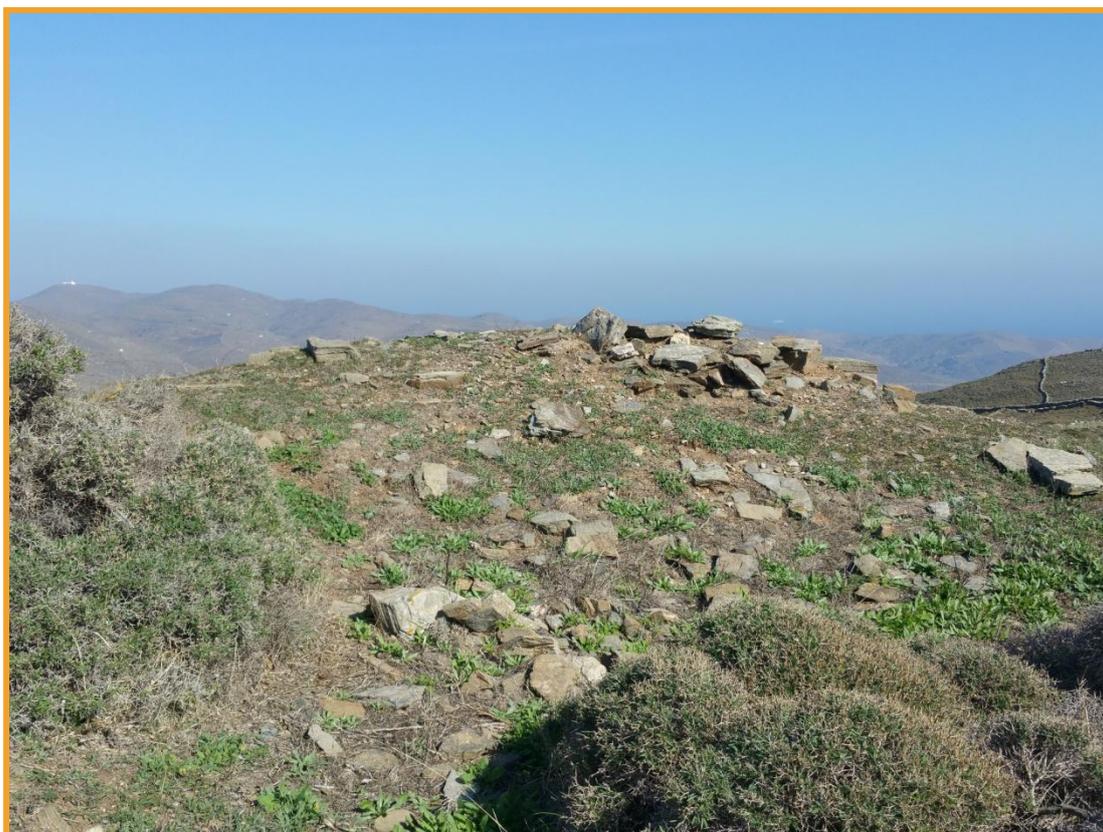
Η θεμελίωση του μύλου πραγματοποιείται χωρίς δόντι ή δαχτυλίδι, ενώ για την επιστέγασή του απουσιάζουν παντελώς δεδομένα. Η θύρα εισόδου δεν είναι εξακριβωμένο από ποιά μεριά βρίσκονταν, αφού τα τεκμήρια είναι λιγοστά. Η μόνη πλευρά που διατηρείται σε ικανό ύψος είναι η βόρεια και ελάχιστα η δυτική. Ως εκ τούτου περισσότερο πιθανό καθίσταται το σενάριο να βρίσκονταν από τα ανατολικά. Για τα υποτιθέμενα ανοίγματα στη στέψη δεν είναι κάτι γνωστό. Εξωτερικά δεν διακρίνεται ίχνος επιχρίσματος, δημιουργώντας αμφιβολίες για εάν ποτέ υπήρχε. Η λάξευση των λίθων θεωρείται αρκετά καλή (εικόνα 196), ωστόσο, η συνολική οικοδομική ποιότητα του μνημείου δεν είναι ανάλογη. Το εσωτερικό του μύλου είναι πληρωμένο με λίθους και χώμα, δίνοντας την εντύπωση ότι ο μύλος κατέρρευσε προς το εσωτερικό του. Δεν είναι απίθανο το σενάριο ηθελημένα να κατεδαφίστηκε, ειδάλλως δεν θα υπήρχε λόγος να πληρωθεί. Σήμερα δεν διασώζεται κανένα μέλος του μηχανισμού του. Πλησίον του μύλου δεν φαίνεται να υπάρχει κάποιο κελλί, που η ύπαρξή του να υποδηλώνει ότι ανήκε κάποτε σε αυτόν. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 197. Ο ανεμόμυλος Δ14. Πίσω του, στα δεξιά, διακρίνεται ο ανεμόμυλος Δ10. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.4.15. Ο ανεμόμυλος Δ15

Εικόνα 198. Ο ανεμόμυλος Δ15. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

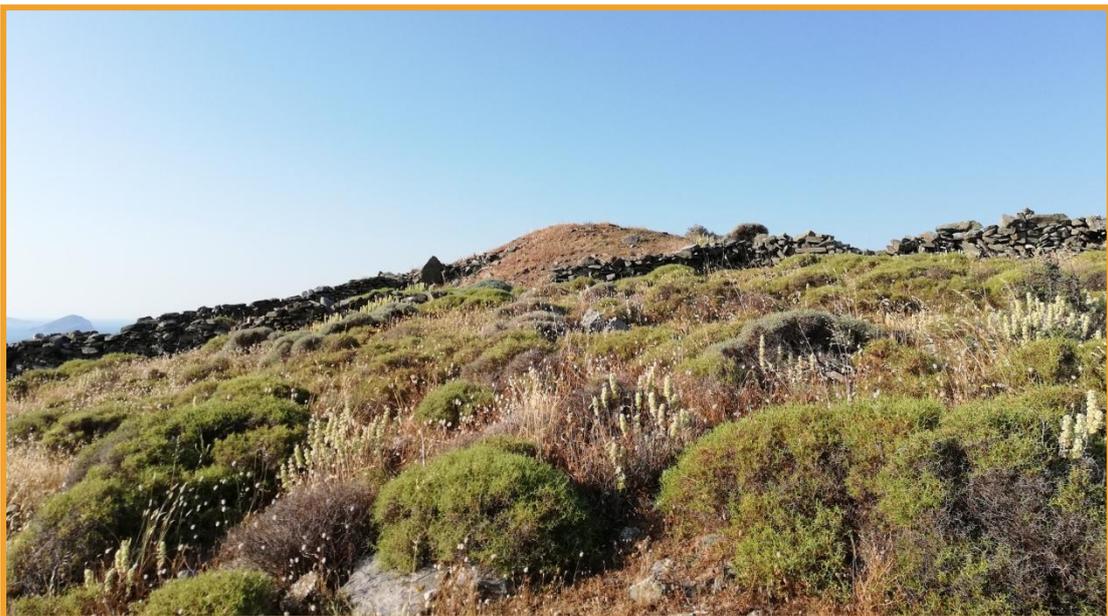
Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 198) που βρίσκονταν στο μυλοτόπι Σ3 στα βόρεια του οικισμού της Δρυοπίδας, σε πραγματική απόσταση 1200 μέτρων από το ιστορικό κέντρο του οικισμού. Η θέση του είναι πολύ κοντινή με αυτή του ανεμόμυλου Δ10, όπως δηλαδή του και Δ14, από την ανατολική όμως μεριά. Η διαδρομή επομένως που ακολουθεί κανείς για την πρόσβαση σε αυτόν, είναι όμοια με αυτήν που περιγράφηκε για την πρόσβαση στον ανεμόμυλο Δ10. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι, όπως στο Δ10, 240-260 μέτρα πάνω από τη στάθμη της θάλασσας. Ο άνεμος εκεί έχει μέση ετήσια ένταση 8,50 m/s, ήτοι 5,00 bf περίπου. Πρόκειται δηλαδή για μία τοποθεσία με τις καλύτερες για τον ανεμόμυλο συνθήκες λειτουργίας. Για τον ανεμόμυλο αυτό δεν είναι γνωστά τα στοιχεία του μωλανά που εργαζόνταν σε αυτό, αλλά ούτε και για το σύγχρονο ιδιοκτήτη του.

Ο ανεμόμυλος σήμερα είναι σχεδόν ανύπαρκτος. Το μόνο που έχει απομείνει από αυτόν είναι ελάχιστοι λίθοι που φαίνεται να διαγράφουν κυκλική πορεία, πριν χαθούν κάτω από έδαφος (εικόνα 199). Για την ιστορία του δεν είναι τίποτα γνωστό. Φαίνεται ότι όπως και ο ανεμόμυλος Δ14, εγκαταλείφθηκε κατά τον 19^ο αιώνα (τουλάχιστον). Δεδομένης της κατάστασης των καταλοίπων δεν ήταν δυνατόν να ληφθούν μετρήσεις ώστε να τεκμηριωθεί η μορφή του μύλου. Η μορφή κατάρρευσής του προσομοιάζει αυτή του Δ14, ήτοι το εσωτερικό του μύλου πληρώθηκε μετά την καταστροφή του. Στην περίπτωση του Δ15 μάλιστα, η πλήρωση είναι εντονότερη, καθώς δημιουργεί λόφο προς το εσωτερικό του (εικόνα 200), υποδηλώνοντας έτσι ότι είναι ανθρώπινο έργο και όχι αθέλητη κατάρρευση.

Δεν υπάρχουν σήμερα τεκμήρια που να υποδηλώνουν τον τρόπο θεμελίωσης του ανεμόμυλου, την ύπαρξη ή όχι επιχρίσματος, τη θέση της θύρας εισόδου και την κατασκευαστική ποιότητα του ανεμόμυλου. Δεν αποκλείεται ο ανεμόμυλος αυτός, όπως και ο Δ14, να έδωσε το οικοδομικό του υλικό στο μεταγενέστερο ανεμόμυλο Δ10. Σήμερα εκτός από τον κορμό του μύλου, δεν διασώζεται ούτε ο εξοπλισμός του. Πλησίον του μύλου υπάρχει μια κατασκευή, που δεν αποκλείεται να αποτελούσε το κελί του. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 199. Ο ανεμόμυλος Δ15. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 200. Ο ανεμόμυλος Δ15. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.4.16. Ο ανεμόμυλος Δ16

Εικόνα 201. Ο ανεμόμυλος Δ16. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 201) που βρίσκεται στο μυλοτόπι Σ2 στα ανατολικά του οικισμού της Δρυοπίδας, σε πραγματική απόσταση 921 μέτρα από το ιστορικό κέντρο του οικισμού. Βρίσκεται σε απόσταση από τους άλλους δύο μύλους του μυλοτοπίου και είναι σχετικά απομονωμένος, στο τοπικό μέγιστο της πλαγιάς του λόφου. Η πρόσβαση σε αυτούς γίνεται μέσα από την ίδια διαδρομή που ακολουθείται για την πρόσβαση στο Δ12 και Δ13, συνεχίζοντας όμως ανατολικότερα. Υπάρχει και άλλος τρόπος πρόσβασης, από τα δυτικά, ωστόσο είναι αρκετά δυσκολότερος, παρότι συντομότερος. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 220-240 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ η μέση ετήσια ένταση του ανέμου 8,00 m/s, ήτοι 4,00 bf περίπου. Πρόκειται δηλαδή για μία τοποθεσία ανεμόμυλου με πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Κατά την επίσκεψη στην τοποθεσία, παρότι ο άνεμος υπολογίζεται ως παρόμοιος στους αντίστοιχους χάρτες, γίνεται αμέσως αντιληπτή η αυξημένη έντασή του, υποδηλώνοντας ότι πρόκειται για ιδανική τοποθεσία ανέγερσης ανεμόμυλου. Άγνωστο παραμένει το όνομα του παλαιού μυλωνά του ανεμόμυλου, όπως και του σύγχρονου ιδιοκτήτη του.

Σήμερα ο ανεμόμυλος είναι σχεδόν ανύπαρκτος. Το μόνο, ίσως, υλικό τεκμήριο της κατασκευής του, είναι μερικοί ημιθαμένοι λαξευτοί λίθοι (εικόνα 202). Το βασικότερο στοιχείο όμως που υποδηλώνει τη θέση του, είναι η πλήρωση του εσωτερικού του ανεμόμυλου, με παρεμφερές τρόπο που έγινε στην περίπτωση του Δ14 και Δ15. Έτσι και στην περίπτωση του Δ16, έχει δημιουργηθεί ένας τεχνητός λόφος κυκλικού σχήματος από χώμα και λίθους (εικόνα 201, 203), υποδηλώνοντας ότι πιθανόν ο ανεμόμυλος ηθελήμενα κατεδαφίστηκε. Για την ιστορία του ανεμόμυλου, το μόνο γνωστό στοιχείο είναι ότι αυτός παραμένει στην κατάσταση που διατηρείται σήμερα,

τουλάχιστον από την εποχή του μεσοπολέμου, όπως αποδεικνύει η απουσία του στην ιστορική εικόνα 34 (στην κορυφή του λόφου, στα δεξιά της εικόνας). Δεν υπάρχουν σήμερα τεκμήρια που να υποδηλώνουν τον τρόπο θεμελίωσης του ανεμόμυλου, την ύπαρξη ή όχι επιχρίσματος, τη θέση της θύρας εισόδου και την κατασκευαστική ποιότητα του ανεμόμυλου, ενώ δεν δύναται να υπολογιστούν οι διαστάσεις του. Σήμερα εκτός από τον κορμό του μύλου, δεν διασώζεται ο εξοπλισμός του, όπως επίσης και κάποια κατασκευή πλησίον του, που να μπορεί να θεωρηθεί ως το κελλί του. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

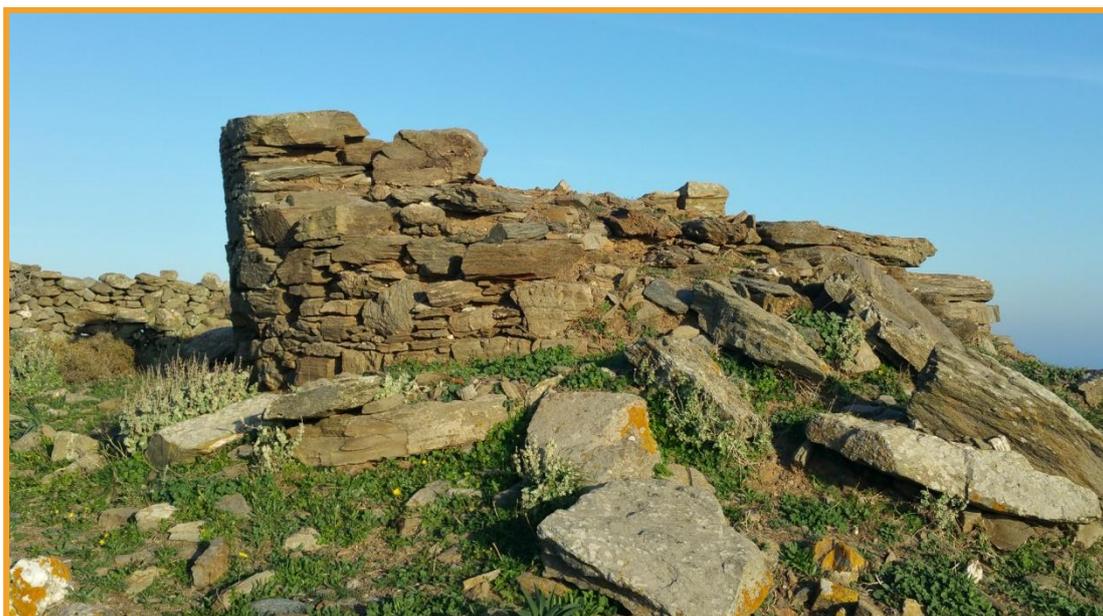

Εικόνα 202. Η βάση του ανεμόμυλου Δ16. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 203. Η θέση του ανεμόμυλου Δ16. Αυτός βρίσκονταν στην κορυφή του λόφου. Είναι διακριτός ο τεχνητός λόφος στην κορυφή του φυσικού λόφου, που υποδηλώνει τη θέση του. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.4.17. Ο ανεμόμυλος Δ17

Εικόνα 204. Ο ανεμόμυλος Δ17. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 204) που βρίσκεται στο μυλοτόπι Σ3 στα βόρεια του οικισμού της Δρυοπίδας, σε πραγματική απόσταση 932 μέτρα από το ιστορικό της κέντρο. Ο ανεμόμυλος είναι σχετικά απομονωμένος, μεταξύ του ανεμόμυλου Δ11 και Δ14. Η πρόσβαση στον ανεμόμυλο αυτό γίνεται μέσα από δύο διαφορετικές διαδρομές, που αμφότερες περιγράφηκαν κατά την ανάλυση του ανεμόμυλου Δ11. Αν και βρίσκεται στο μέσον των δύο διαδρομών, ενδεικνυόμενη είναι αυτή από τα ανατολικά (μέσω των ανεμόμυλων Δ7, Δ8, Δ9, Δ15, Δ10, Δ14). Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 240-260 μέτρα, ενώ η μέση ετήσια ένταση ανέμου 8,50 m/s, ήτοι 5 bf περίπου. Πρόκειται επομένως για μία τοποθεσία με τις καλύτερες δυνατές συνθήκες λειτουργίας. Δεν είναι γνωστός ο παλιός μυλωνάς που εργαζόνταν στον ανεμόμυλο Δ17, ούτε και ο σύγχρονος ιδιοκτήτης του.

Για την ιστορία του μύλου δεν είναι τίποτα γνωστό. Από τις προφορικές μαρτυρίες των γηγενών ο ανεμόμυλος αυτός δεν συγκαταλέγεται σε αυτούς που λειτουργούσαν κατά το μεσοπόλεμο ή την κατοχή. Η εγκατάλειψή του επομένως πρέπει να έγινε αρκετά προγενέστερα. Όπως και οι ανεμόμυλοι Δ14, Δ15 και Δ16, έτσι και ο ανεμόμυλος Δ17 παρουσιάζει πλήρωση στο εσωτερικό του, σε μικρότερο όμως βαθμό (εικόνα 205). Αν και από την εικόνα 204 διακρίνεται μία αρνητική μείωση, το χαμηλό διασωζόμενο ύψος του, συναρτήσει της κατάστασης διατήρησής του καθιστά αδύνατη την αναγραφή της κατηγορίας στην οποία αυτός εντάσσεται με ασφάλεια. Το υφιστάμενο ύψος του ανεμόμυλου διασώζεται στα 1,73 μέτρα, ενώ η περιμέτρος του στα 16,01 μέτρα. Αναλογικά με το μέσο όρο των διαστάσεων των κυκλαδίκων ανεμόμυλων, παρατηρείται ότι η διάμετρος του είναι μικρότερη του εύρους τιμών του μέσου όρου. Δεδομένου του χαμηλού ύψους στο οποίο ο ανεμόμυλος Δ17 διασώζεται σήμερα, δεν κατέστη δυνατός ο υπολογισμός του λόγου H/D.

Η θεμελίωση του ανεμόμυλου πραγματοποιείται χωρίς δαχτυλίδι ή δόντι, ενώ για την τρούλα του δεν είναι κάτι γνωστό. Δεν υπάρχουν επίσης στοιχεία για τη θέση

της θύρας, πόσο μάλλον των ανοιγμάτων του μνημείου. Η εξωτερική τοιχοποιία, είναι κακή τόσο από οικοδομικής άποψης συνολικά όσο και σαν λάξευση λίθων μεμονωμένα (εικόνα 206). Αποτελείται από μεγάλους λίθους με στοιχειώδη λάξευση, συμπληρωμένους με μικρές αλάξευτες πέτρες. Επίχρισμα δεν διατηρείται, διακρίνεται όμως αρμολόγημα σε ορισμένα σημεία (εικόνα 206). Απουσιάζουν στοιχεία του μηχανισμού σε ολόκληρη τη γύρω περιοχή, ενώ σε απόσταση διακρίνονται κάποιες αγροτικές κατασκευές, που κάποια εκ των οποίων θα μπορούσε να επιτελεί το ρόλο του κελλιού του μύλου. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 205. Ο ανεμόμυλος Δ17. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 206. Ο ανεμόμυλος Δ17. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.4.18. Ο ανεμόμυλος Δ18

Εικόνα 207. Ο ανεμόμυλος Δ18. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο (εικόνα 207) ευρισκόμενο στο μυλοτόπι Σ1 στα νότια του οικισμού της Δρυοπίδας, σε πραγματική απόσταση μόλις 1247 μέτρων από το ιστορικό της κέντρο. Είναι αρκετά απομονωμένος από τους άλλους μύλους του μυλοτοπίου και βρίσκεται στην κορυφή του λόφου, στα νότια αυτών. Πρόκειται για έναν από τους λίγους ανεμόμυλους που υπέδειξε προφορική μαρτυρία στο μελετητή, καθώς δεν ήταν ορατός ούτε από τη στάθμη του εδάφους σε οποιοδήποτε σημείο του νησιού ούτε από τους δορυφορικούς χάρτες. Η πρόσβαση στον ανεμόμυλο είναι σχετικά εύκολη, αφού είναι πλησίον του δρόμου, ενώ η βλάστηση δεν είναι υψηλή σε τέτοιο βαθμό που να εμποδίζει τη διέλευση. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 300-320 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ η μέση ετήσια ένταση του ανέμου ανέρχεται σε 8,50 m/s, ήτοι 5,00 bf περίπου. Πρόκειται επομένως για μία τοποθεσία με τις καλύτερες δυνατές συνθήκες λειτουργίας ενός ανεμόμυλου. Δεν κατέστη δυνατός ο εντοπισμός του ονόματος του παλαιού μυλωνά που εργάζονταν σε αυτό τον μύλο. Σήμερα ανήκει στην ιδιοκτησία του Μάριου Παπαμακάρου.

Ούτε για τη μορφή ούτε για την ιστορία του ανεμόμυλου Δ18 είναι κάτι γνωστό. Τα μόνα γνωστά στοιχεία προέρχονται από τις προφορικές μαρτυρίες των κατοίκων, που δεν τον περιλαμβάνουν στους λειτουργούντες μύλους της κατοχής και του μεσοπολέμου, ενώ υποστηρίζουν ότι αυτός διατηρούνταν σε καλύτερη κατάσταση μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες. Η κατάστασή του σήμερα δεν επιτρέπει την κατάταξή του σε κάποια κατηγορία ούτε τη λήψη μετρήσεων για την εξαγωγή πιθανών πορισμάτων.

Εκ πρώτης όψης φαίνεται πως ο ανεμόμυλος θεμελιωνόταν χωρίς δόντι ή δαχτυλίδι, ενώ για την επιστέγασή του τίποτα δεν είναι γνωστό. Από την υφιστάμενη κατάσταση του μύλου δεν είναι γνωστή επίσης η θέση της θύρας εισόδου, αλλά και των δύο ανοιγμάτων που πιθανότατα να είχε στο ύψος της στέψης. Οι λίθοι φαίνεται να έχουν στοιχειώδη λάξευση (εικόνα 203), ενώ απουσιάζει επίχρισμα σε αυτούς. Η κατάσταση διατήρησης δεν επιτρέπει κριτική στην οικοδομική ποιότητα του μνημείου.

Όπως οι ανεμόμυλοι Δ14, Δ15, Δ16 και Δ17, έτσι και ο ανεμόμυλος Δ18 φαίνεται πληρωμένος στο εσωτερικό του. Εντύπωση προκαλεί ότι στη μέση της πλήρωσης, στο υψηλότερο σημείο του μύλου και του λόφου, έχει τοποθετηθεί τριγωνομετρικό σημείο για τοπογραφικές εξαρτήσεις. Φαίνεται πως για τους τοπογράφους μελετητές η αξία των μετρήσεων ήταν μεγαλύτερη από αυτή του μνημείου, ώστε να επιλέξουν να πακτώσουν το στύλο εξαρτήσεων ακριβώς πάνω στο μνημείο και όχι λίγα μέτρα δίπλα του, όπως έγινε στην περίπτωση του ανεμόμυλου Δ10. Γύρω από τον ανεμόμυλο δεν έχει εντοπιστεί κανένα μέλος του μηχανισμού του μύλου. Από το χάρτη διακρίνεται μία κατασκευή στα βόρεια, που ίσως να αποτελούσε το κελλί του μύλου. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 208. Ο ανεμόμυλος Δ18. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.4.19. Ο ανεμόμυλος Δ19

Εικόνα 209. Πιθανή θέση ανεμόμυλου Δ19. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο που βρίσκονταν στην περιοχή του Γαλατά της Δρουσιπιδας, σε πραγματική απόσταση 279 μέτρων από το ιστορικό κέντρο της, λίγα μόλις μέτρα μακριά από τον ναό του Αγίου Μηνά. Η πρόσβαση σε αυτόν γίνεται μέσα από τον οικισμό, επομένως πρόκειται για μία σχετικά εύκολη διαδρομή. Το υψόμετρο της δεδομένης τοποθεσίας είναι 180-200 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ η μέση ετήσια ένταση του ανέμου 6,50 m/s, ήτοι 4 bf περίπου. Πρόκειται δηλαδή για μία καλή κατά τη βιβλιογραφία τοποθεσία για άλεση. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης δεν κατέστη δυνατός ο εντοπισμός του ονόματος του παλαιού μυλωνά ούτε του σύγχρονου ιδιοκτήτη της περιοχής. Πιθανόν ο πρώτος να ήταν το ίδιο πρόσωπο με τον ιδιοκτήτη του Δ9. Κατά μία προφορική μαρτυρία ο ανεμόμυλος Δ19 καλούνταν παλαιόμυλος.

Η ιστορία του ανεμόμυλου είναι πολύ μικρή. Κατά τις προφορικές μαρτυρίες που ελήφθησαν, κατασκευάστηκε περί το έτος 1925, ενώ εγκαταλείφθηκε ευθύς μετά την ανέγερσή του. Ο λόγος ήταν η χαμηλή ένταση του ανέμου στη δεδομένη τοποθεσία. Έκτοτε δεν λειτούργησε ξανά. Τόσο το υλικό όσο και ο μηχανισμός του μεταφέρθηκαν για την ανέγερση του ανεμόμυλου Δ9.²⁵⁵ Σήμερα είναι εντελώς κατεστραμμένος, ενώ οι λίθοι του έχουν δημιουργήσει μία άμορφη μάζα. Σε αυτήν έχουν προστεθεί απορρίμματα κάθε λογής, υποβαθμίζοντας περαιτέρω τα κατάλοιπα του μνημείου. Για τον εντοπισμό του, ακολουθήθηκαν οι οδηγίες γηγενών. Για τον ανεμόμυλο Δ19 δεν έχουν εντοπιστεί ιστορικές φωτογραφίες που να τεκμηριώνουν τη μορφή του. Έτσι, παραμένει έως τώρα άγνωστη η κατηγορία στην οποία ανήκε. Δεν υπάρχουν σήμερα τεκμήρια που να υποδηλώνουν τον τρόπο θεμελίωσης του

²⁵⁵ Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί το μήκος της διαδρομής από το Δ19 στο Δ9 για τη μεταφορά του οικοδομικού του υλικού, λαμβάνοντας υπόψη ότι το νησί αφθονεί σε σχιστόλιθο. Ίσως τα αίτια της μεταφοράς να ανάγονται στην εξαιρετική λάξευση των λίθων του Δ9.

ανεμόμυλου, την ύπαρξη ή όχι επιχρίσματος και τη θέση της θύρας εισόδου, ενώ δεν δύναται να υπολογιστούν οι διαστάσεις του. Η κατασκευαστική ποιότητα του ανεμόμυλου είναι εμμέσως γνωστή, αφού για την κατασκευή του ανεμόμυλου Δ9 χρησιμοποιήθηκε το ίδιο υλικό. Εκ πρώτης όψης δεν φαίνεται να διατηρούνται στοιχεία από το μηχανισμό του μύλου. Ίσως, κάποια μέρη αυτού να βρίσκονται ανάμεσα στα θραύσματα λίθων και τα απορρίμματα. Δεδομένης της απόστασής του από τον οικισμό, θεωρείται δεδομένο ότι ο μυλωνάς θα διέμενε στο χωρίο και όχι σε κάποιο κελλί. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Από την επιτόπου έρευνα στην περιοχή, ακολουθώντας τις προφορικές μαρτυρίες των γηγενών²⁵⁶ εντοπίστηκαν δύο μεγάλοι λιθοσορροί. Ο μεγαλύτερος εξ' αυτών διακρίνεται στην εικόνα 209. Ανάμεσα στους λίθους διακρίνονται πάσης λογής απορρίμματα. Δεδομένου ότι από μία μαρτυρία το σύνολο και όχι μέρος του υλικού του ανεμόμυλου μεταφέρθηκε για την ανέγερση του Δ9, δεν αποκλείεται ο λιθοσορρός να έχει διαφορετική προέλευση, ενώ η τοποθεσία του μύλου να βρίσκονταν λίγα μέτρα παραπλευρώς αυτού.

---

²⁵⁶ Η μία μαρτυρία ήθελε τον ανεμόμυλο περί τα 50 μέτρα από τον Άγιο Μηνά στα ανατολικά του, ενώ η άλλη στα 100.

Δ.4.20. Ο ανεμόμυλος Δ20

Εικόνα 210. Η θέση του ανεμόμυλου Δ20 (κορυφή λόφου στη μέση της εικόνας). Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για έναν ανεμόμυλο που γνωστοποιήθηκε στον ερευνητή μέσω μίας προφορικής μαρτυρίας, ενώ δεν εντοπίστηκαν υλικά κατάλοιπα αυτού στην επιδεικνυόμενη τοποθεσία. Σύμφωνα με αυτή βρίσκονταν στην κορυφή ενός λόφου (εικόνα 210) που βρίσκεται στα ανατολικά του οικισμού της Δρυοπίδας, νότια του μυλοτοπίου Σ2, σε πραγματική απόσταση 717 μέτρων από το ιστορικό κέντρο του οικισμού. Το υψόμετρο του λόφου είναι 220-240 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ η μέση ετήσια ένταση του ανέμου στην εν λόγω περιοχή ανέρχεται σε 7,50 m/s, ήτοι σε 4,00 περίπου bf. Πρόκειται δηλαδή για μία θέση με πολύ καλή απόδοση στο άλεσμα. Για τον ανεμόμυλο αυτό δεν κατέστη δυνατή η εύρεση του ονόματος του παλαιού μυλωνά ούτε του σύγχρονου ιδιοκτήτη της περιοχής, αφού ήταν ασαφώς καθορισμένη και η θέση του.

Δεδομένης της παντελούς απουσίας στοιχείων, δεν είναι δυνατή η ένταξη του ανεμόμυλου σε κάποια κατηγορία. Επίσης, δεν υπάρχουν σήμερα τεκμήρια που να υποδηλώνουν τον τρόπο θεμελίωσης του ανεμόμυλου, την ύπαρξη ή όχι επιχρίσματος, τη θέση της θύρας εισόδου και την κατασκευαστική του ποιότητα, ενώ δεν δύναται να υπολογιστούν οι διαστάσεις του. Παράλληλα, δεν εντοπίστηκαν ίχνη από το μηχανισμό του. Στην κορυφή του λόφου υπάρχει σήμερα ένα κτήριο με κεραιές παραπλεύρως του (εικόνα 211), ενώ σε μικρή απόσταση από αυτό, ένα βενζινάδικο (εικόνα 212). Το βενζινάδικο είναι στη στάθμη της ασφαλτοστρωμένης οδού στα ανατολικά, ήτοι βρίσκεται αρκετά χαμηλότερα. Για την ανέγερσή του πραγματοποιήθηκαν μεγάλης κλίμακας εκσκαφές στην πλαγιά του λόφου. Κατά την προφορική μαρτυρία ο ανεμόμυλος πρέπει να βρίσκονταν στο τμήμα της πλαγιάς που καταστράφηκε, με

αποτέλεσμα να απουσιάζουν σήμερα τα όποια υλικά κατάλοιπα θα τον τεκμηριώσαν. Συνοπτικά, τα στοιχεία του ανεμόμυλου διακρίνονται στο σχετικό παράρτημα.

Εικόνα 211. Η κορυφή του λόφου στον οποίο βρίσκονταν ο Δ20. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 212. Το βενζινάδικο στη Δρουσιίδα. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.5. ΘΕΣΕΙΣ ΕΙΔΙΚΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ

Όπως έχει ήδη επισημανθεί από το μέρος Γ', αλλά και από τα πρώτα κεφάλαια του μέρους Δ', η υφιστάμενη βιβλιογραφία κάνει λόγο για περισσότερους ανεμόμυλους από αυτούς που εντοπίστηκαν στο πεδίο. Στην περίπτωση της Μεσσαριάς τα πράγματα είναι απλά, καθώς είναι γνωστή η περιοχή που λειτουργούσαν οι ανεμόμυλοι που δεν εντοπίστηκαν, για τους οποίους θα γίνει στη συνέχεια λόγος. Στην περίπτωση της Δρυοπίδας όμως, τα πράγματα είναι ιδιαίτερα περίπλοκα, καθώς είναι γνωστό ότι το 1835 λειτουργούσαν 22 ανεμόμυλοι, ενώ κατά την παρούσα μελέτη έχουν εντοπιστεί (ή τουλάχιστον έχουν γνωστοποιηθεί από τους γηγενείς οι τοποθεσίες σε) μόλις 20, οι 4 εκ των οποίων είναι μεταγενέστεροι, όπως έχει τεκμηριωθεί από τις ιστορικές φωτογραφίες και τις προφορικές μαρτυρίες (Δ7, Δ10, Δ11 και Δ19). Συνεπώς, από την τρέχουσα μελέτη λείπουν 6 ανεμόμυλοι, εάν και εφόσον, όλοι οι υπόλοιποι αποτελούν αυτούς που λειτουργούσαν κατά τη δεδομένη εποχή. Κατά την περίπτωση επομένως που η μελέτη δεν έχει υποπέσει σε πλάνη, έχοντας θεωρήσει και άλλους μεταγενέστερους ανεμόμυλους ως προγενέστερους του 1835, δεδομένου ότι εκλείπουν στοιχεία για το παρελθόν τους, τότε οφείλουν να επισημανθούν οι τοποθεσίες, οι οποίες συγκεντρώνουν μεγάλες πιθανότητες να φιλοξενούσαν κάποιους εξ' αυτών. Πρόκειται για τις περιοχές Π1, Π2, Π3, Π4 και Π5 σύμφωνα με το χάρτη Χ02, καθώς και για τα τρία μυλοτόπια του οικισμού. Αντίστοιχα, για την περιοχή της Μεσσαριάς, πρόκειται για το μυλοτόπι Χ1, με το οποίο και θα ξεκινήσει η ανάλυση. Τέλος, υπάρχουν δύο ακόμα τοποθεσίες, μακριά από τους δύο μεσόγειους οικισμούς, το όρος "ανεμόμυλος" στην περιοχή Κατακέφαλο και η περιοχή "παλιόμυλος" στο βελίδι.

Δ.5.1. Μυλοτόπι Χ1

Στην περίπτωση της Μεσσαριάς, οι συγγραφείς Βάος και Νομικός αριθμούν τους ανεμόμυλους του μυλοτοπίου Χ1 στη Μεσσαριά σε 5, ενώ κάνουν λόγο για 3 περισσότερους, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των γηγενών. Κατά την παρούσα μελέτη εντοπίστηκαν 7 ανεμόμυλοι στο εν λόγω μυλοτόπι. Φαίνεται πως ο ανεμόμυλος που δεν εντόπισε ο ομάδα ήταν κατά πάσα πιθανότητα, όπως έχει ήδη επισημανθεί, ο Μ12, αφού στη θέση του έχει κτιστεί κτήριο, πιθανότατα πριν την εκπόνηση της μελέτης του. Παράλληλα, φαίνεται πως δεν εντόπισαν τον ανεμόμυλο Μ15. Κατά τις προφορικές μαρτυρίες του Στέφανου Νομικού, οι γηγενείς κατά την επίσκεψή του στην Κύθνο, του είχαν διηγηθεί ότι κάποιοι εξ' αυτών καταστράφηκαν λόγω της διάνοιξης κάποιου δρόμου. Ο ανεμόμυλος Μ15 βρισκονταν πάνω σε μία ιδιωτική μεταγενέστερη διάνοιξη, που υποδηλώνει ότι οι διηγήσεις αναφέρονταν τουλάχιστον σε αυτόν. Επομένως, αν οι μαρτυρίες των γηγενών της δεκαετίας του 1970 ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, το μυλοτόπι αυτό είχε έναν ακόμα ανεμόμυλο. Πρόκειται για τον ανεμόμυλο Μ17. Κατά την παρούσα μελέτη έγινε διεξοδική μελέτη για την εξεύρεσή του, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Η μόνη τοποθεσία που δεν ελέγχθηκε αλλά εντούτοις θα μπορούσε να τον φιλοξενεί είναι η θέση 79, στην οποία δεν πραγματοποιήθηκε επίσκεψη λόγω χρόνου. Βρίσκεται σε υψόμετρο 180-200 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας, ενώ η

μέση ετήσια ένταση του ανέμου ανέρχεται σε 7,50 m/s, ήτοι σε 4,00 bf περίπου. Σε κάθε περίπτωση όμως πρόκειται για μία θέση αρκετά απομακρυσμένη από το υπόλοιπο μολοτόπι. Άλλες πιθανές θέσεις δεν δύνανται να υποτεθούν κατά την παρούσα φάση καθώς η εκτός σχεδίου δόμηση έχει λάβει μεγάλες διαστάσεις, εξαφανίζοντας τυχόν προγενέστερα τεκμήρια, ενώ η παραμέληση της βλάστησης στην ευρύτερη περιοχή καθιστά τα τυχόν εναπομείναντα κατάλοιπα αδιάκριτα.

Δ.5.2. Μυλοτόπι Σ1

Κατά την μελέτη του Βάου και Νομικού, όπως στην περίπτωση του μυλοτοπίου Χ1 της Μεσσαριάς, έτσι και σε αυτήν του μυλοτοπίου Σ1 καταγράφηκαν επιπρόσθετοι ανεμόμυλοι από τα υφιστάμενα κατάλοιπα. Πρόκειται για προφορικές μαρτυρίες των γηγενών που δεν επαληθεύτηκαν στο πεδίο, αφού δεν εντοπίστηκαν σχετικά τεκμήρια. Για το μυλοτόπι Σ1, οι γηγενείς της εποχής της επίσκεψης των συγγραφέων ανέφεραν ότι υπήρχαν περισσότεροι ανεμόμυλοι στο μυλοτόπι, χωρίς όμως να προσδιορίσουν τον αριθμό και τη θέση τους. Κατά την παρούσα μελέτη, στο ίδιο μυλοτόπι, σε σχετική όμως απόσταση από την πλειοψηφία των μύλων, εντοπίστηκε ο ανεμόμυλος Δ18. Η ύπαρξή του και η θέση του γνωστοποιήθηκε από κάτοικο της περιοχής. Δεδομένου ότι οι γηγενείς κατά την εποχή επίσκεψης των μυολόγων στο νησί δεν προσδιόρισαν αριθμό στους εκλιπόντες μύλους, δεν είναι γνωστό αν ο Δ18 αποτελεί το μόνο ανεμόμυλο που δεν καταγράφηκε από τη μελέτη τους ή υπάρχουν και άλλοι. Κατά την επιτόπου έρευνα στην περιοχή δεν εντοπίστηκαν άλλα κατάλοιπα, ωστόσο η περιοχή αυτή εξακολουθεί να παραμένει υποψήφια για την ύπαρξη επιπρόσθετων ανεμόμυλων κατά το παρελθόν.

Δ.5.3. Μυλοτόπι Σ2

Από την περιοχή αυτή εντοπίστηκε μία θέση κατά την έρευνα πεδίου που παρουσιάζει ενδείξεις περί υπάρξεως κάποιας κατασκευής στο παρελθόν. Πρόκειται για την καταγεγραμμένη θέση 62. Παρατηρώντας την εικόνα 213, διακρίνονται διάσπαρτοι λίθοι και ο συνήθης τεχνητός λόφος πλήρωσης. Ο άνεμος της περιοχής δεν διαφέρει από τις παρακείμενες περιοχές του μυλοτοπίου, ενώ η θέση της τοποθεσίας στο βόρειο πρανάς του λόφου, εξασφαλίζει τον επικρατούν άνεμο. Υπό άλλες συνθήκες θα μπορούσε να θεωρηθεί ανεμόμυλος, ωστόσο υπάρχουν κάποια στοιχεία που κωλύουν την ταύτισή του. Τόσο η πλήρωση όσο και τα κατάλοιπα διακρίνονται σε ελάχιστο βαθμό, ενώ η θέση δεν βρίσκεται στην κορυφή του λόφου. Αυτή εξάλλου είναι κατειλημμένη από τον ανεμόμυλο Δ16 που διασώζεται και αυτός σε παρεμφερή κατάσταση. Η απόσταση ωστόσο, των δύο θέσεων είναι ιδιαίτερα μικρή και δεδομένου ότι η θέση 62 βρίσκεται βόρεια του Δ16, κρίνεται ότι θα εμπόδιζε την λειτουργία του. Υπάρχει βέβαια και το ενδεχόμενο να υπήρξαν και οι δύο ανεμόμυλοι, σε διαφορετικές όμως χρονικές περιόδους. Σε κάθε περίπτωση και με τα υφιστάμενα δεδομένα, η θέση 62 κρίνεται από το μελετητή ότι δεν πρέπει να αναγραφεί ως

ανεμόμυλος, ενώ για τη διερεύνησή του, οφείλουν να γίνουν ανασκαφικές τομές στο πρηνές του λόφου.

Εικόνα 213. Η θέση 62 στο μυλοτόπι Σ2. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.5.4. Μυλοτόπι Σ3

Το μυλοτόπι Σ3 όπως έχει ήδη αναφερθεί καταλαμβάνει μία αρκετά μεγάλη έκταση. Η ομαδοποίηση των ανεμόμυλων έγινε με γνώμονα ότι αυτοί βρίσκονται στη ράχη του ίδιου υψώματος και όχι στη μικρή μεταξύ τους απόσταση. Έτσι, διακρίνονται τρεις υποομάδες. Ιδιαίτερα πιθανές τοποθεσίες για την ύπαρξη ανεμόμυλων είναι τα διαστήματα μεταξύ των υποομάδων, ήτοι οι περιοχές μεταξύ των ανεμόμυλων Δ15 και Δ9 και μεταξύ των ανεμόμυλων Δ17 και Δ14. Οι περιοχές αυτές παρουσιάζουν ακριβώς τα ίδια χαρακτηριστικά με τις παρακείμενες, υποδηλώνοντας ότι η ύπαρξη ανεμόμυλων σε αυτές θα μπορούσε να προσδώσει μία συνέχεια στο μυλοτόπι. Παρά την αυξημένη αυτή πιθανότητα, κατά την επίσκεψη στην περιοχή δεν εντοπίστηκε κάποιο ίχνος που να τεκμηριώνει την ύπαρξή τους. Στο μεταξύ, σε πολύ μικρή απόσταση από τον ανεμόμυλο Δ17 στα ανατολικά, η ένταση του ανέμου αυξάνει στα 9,00 m/s.

Μεταξύ των πιθανών διαστημάτων, υπάρχει μία τοποθεσία με αυξημένη πιθανότητα υπάρξεως ανεμόμυλου κατά το παρελθόν. Πρόκειται για τη θέση 80. Η θέση αυτή βρίσκεται ανάμεσα στους ανεμόμυλους Δ15 και Δ9, στο μέσο περίπου της μεταξύ τους απόστασης. Στην περιοχή αυτή σχηματίζεται ένα τοπικό μέγιστο στο λόφο (εικόνα 214), ενώ το τοπικό μονοπάτι αλλάζει κλίση. Ακόμα, έχει τοποθετηθεί μεταλλική

κατασκευή μεγάλου ύψους, οποία φαίνεται να φιλοξενεί κάποια κεραία. Η ύπαρξη αυτής στο συγκεκριμένο σημείο, ενισχύει την άποψη ότι υπήρχε κάποτε εκεί κάποιος ανεμόμυλος, εξαιτίας του ιδανικού της τοποθεσίας τόσο για τη μία όσο για την άλλη χρήση. Παράλληλα, πλησίον της κεραίας διακρίνεται πεζούλα κατασκευασμένη εν ξηρώ, η οποία συγκεντρώνει ασυνήθιστα μεγάλους και λαξευμένους λίθους (εικόνα 215). Δεν είναι όμως σαφώς καθορισμένο εάν στην περιοχή υπήρχε κάποια κατασκευή της οποίας το υλικό χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή της πεζούλας ή αν μεταφέρθηκε υλικό από κάποιον άλλο ανεμόμυλο, δεδομένου ότι κανείς των γειτονικών δεν βρίσκεται σε καλή κατάσταση.

Εικόνα 214. Η θέση 80 (ο λόφος στα δεξιά της εικόνας). Στο βάθος, στην επόμενη κορυφή, διακρίνεται ο ανεμόμυλος Δ10. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

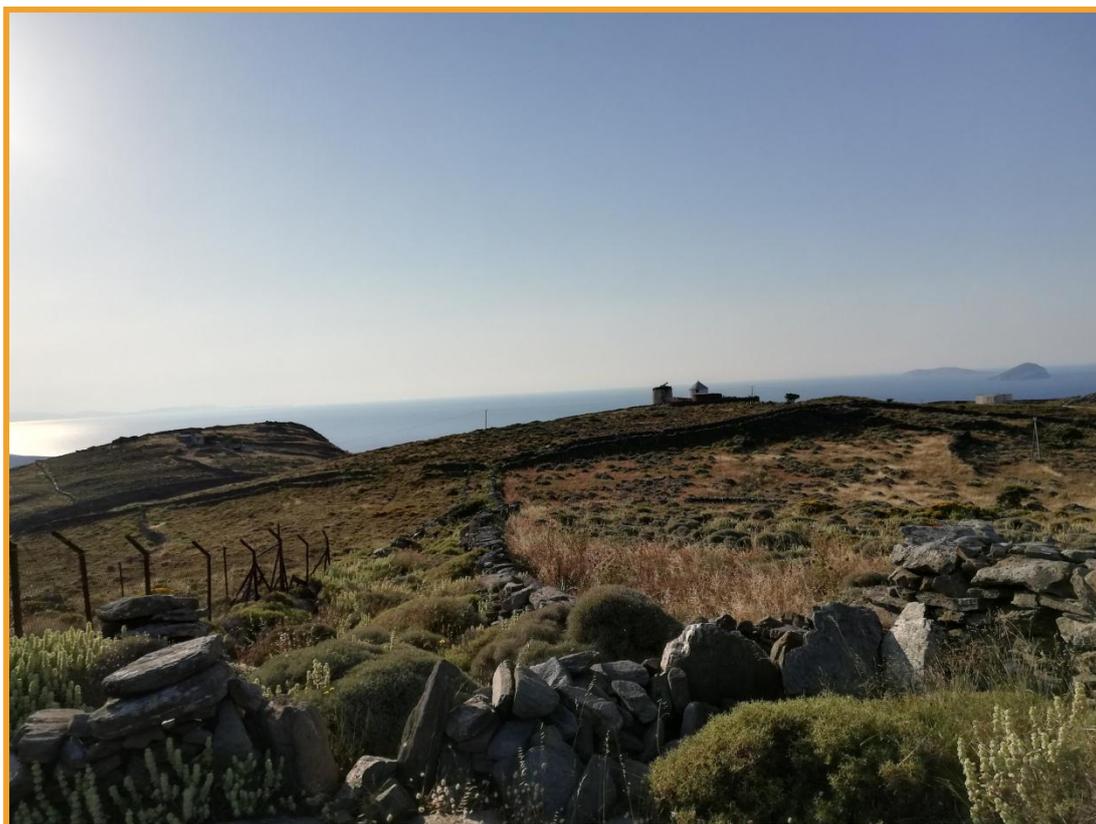

Εικόνα 215. Πεζούλα στη θέση 80. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.5.5. Περιοχή Π1

Πρόκειται για μία περιοχή στα βορειοανατολικά του μυλοτοπίου Σ3. Η περιοχή αυτή αποτελεί την απόληξη του υψώματος που συγκεντρώνει τους ανεμόμυλους του εν λόγω μυλοτοπίου και θα δημιουργούσε με αυτό ένα ενιαίο σύνολο εάν δεν διέρχονταν από εκεί η ασφαλτοστρωμένη οδός που συνδέει τη Μεσσαριά με τη Δρυοπίδα. Αν και παρουσιάζει χαμηλότερο υψόμετρο, βόρεια αυτής δεν υπάρχουν υψώματα σε αρκετά μεγάλη απόσταση, με αποτέλεσμα ο άνεμος να έχει εξίσου μεγάλη ένταση, όπως μαρτυρά ο χάρτης αιολικού δυναμικού (8,50 m/s, ήτοι 5,00 bf περίπου). Παράλληλα βρίσκεται σε ένα τοπικό μέγιστο, αφού στο σημείο που διέρχεται η ασφαλτοστρωμένη περιοχή και διαχωρίζει την περιοχή Π1 από το μυλοτόπι Σ3 παρουσιάζει υψομετρική υποβάθμιση. Στην περιοχή αυτή δεν είναι κάτι διακριτό από τους δορυφορικούς χάρτες, ενώ σήμερα εντοπίζονται νέες κατασκευές, πιθανόν ιδιωτικές κατοικίες (εικόνα 216). Αν και η περιοχή βρίσκεται σε μικρή μόνο απόσταση από το δρόμο, αποτελεί μία από τις ελάχιστες περιοχές στις οποίες δεν πραγματοποιήθηκε επίσκεψη στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, λόγω του περιορισμένου χρόνου διαμονής στο νησί.

Εικόνα 216. Περιοχή Π1. Πρόκειται για το λόφο στο βάθος, στα αριστερά της εικόνας. Στο βάθος, στη μέση της εικόνας, διακρίνονται οι ανεμόμυλοι Δ7, Δ8 και Δ9. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.5.6. Περιοχή Π2

Πρόκειται για μία περιοχή ευρισκόμενη στα νοτιοανατολικά του μυλοτοπίου Σ3, πολύ κοντά στην περιοχή Π1. Η έκταση της περιοχής αυτής είναι ιδιαίτερα μικρή και αποτελεί ένα μικρό ύψωμα, και αυτό συνέχεια του μεγάλου υψώματος στο οποίο βρίσκεται το μυλοτόπι Σ3. Η ένταση του ανέμου στη δεδομένη τοποθεσία είναι ανάλογη αυτής του μυλοτοπίου Σ3, παρότι η περιοχή Π1 εμποδίζει ίσως έως ένα μικρό βαθμό τη διέλευση του. Στην τοποθεσία αυτή πραγματοποιήθηκε επίσκεψη, χωρίς όμως να έχει εντοπιστεί κάποια ένδειξη από τα δορυφορικά υπόβαθρα. Κατά τον έλεγχο για κατάλοιπα, εντοπίστηκε λιθοσορός (εικόνα 217), ο οποίος εντείνει τις υποθέσεις περί υπάρξεως ανεμόμυλου κατά το παρελθόν. Όπως δείχνει ο μικρός αριθμός των λίθων, το μέγεθος και η λάξευσή τους, δύσκολα πρόκειται για εναπόθεση μπαζών, χωρίς όμως να αποκλείεται και αυτή η περίπτωση. Στη θέση αυτή θα πρέπει να υπήρχε κάποια κατασκευή, η οποία όμως δεν δύναται με τα υφιστάμενα δεδομένα να ταυτιστεί με τη μορφή και τη χρήση της.

Από την ίδια εικόνα φαίνεται η σχέση της περιοχής Π2 με το μυλοτόπι Σ3 στα αριστερά, με την περιοχή Π1 στα δεξιά και με την ασφαλτοστρωμένη οδό που επιτελεί διαχωριστικό ρόλο. Είναι διακριτό επίσης πως τόσο το Σ3 όσο και η Π1 έχουν μεγαλύτερο υψόμετρο από την Π2. Στα αριστερά της εικόνας διακρίνεται η βάση του ανεμόμυλου Δ7.

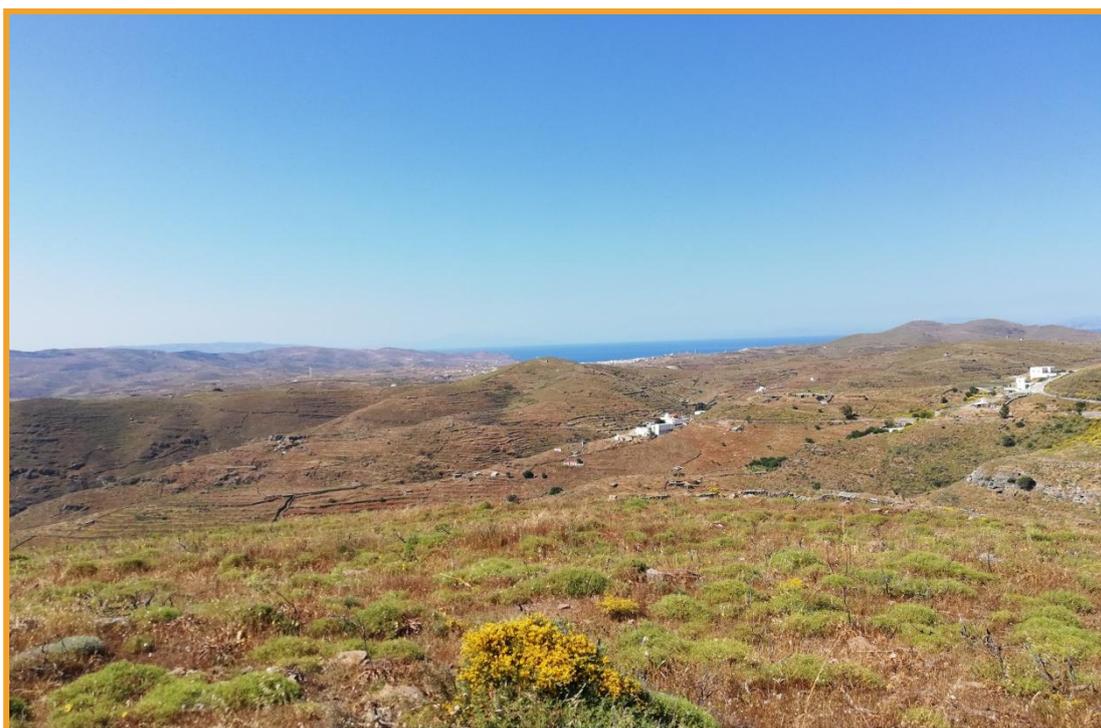

Εικόνα 217. Κατάλοιπα στην περιοχή Π2. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.5.7. Περιοχή Π3

Πρόκειται για μία περιοχή ευρισκόμενη μεταξύ του μυλοτοπίου Σ2 και Σ3, ελαφρώς μετατοπισμένη προς τα ανατολικά τους. Στο σημείο αυτό δημιουργείται ένα τοπικό μέγιστο, το οποίο δεν αποκλείεται να φιλοξενούσε κάποιον ανεμόμυλο κατά το παρελθόν. Η ένταση του ανέμου σε αυτή την περιοχή είναι παρεμφερής με αυτή που συναντάται στο μυλοτόπι Σ2, ήτοι ανέρχεται σε 7,50 m/s, δηλαδή 4,00 bf περίπου, ενώ κατά τόπους αγγίζει και αυτήν του μυλοτοπίου Σ3 (8,50 m/s, δηλαδή 5,00 bf περίπου). Ως εκ τούτου πρόκειται για μία περιοχή με αυξημένες πιθανότητες στον εντοπισμό κάποιου κατάλοιπου. Τόσο μέσα από τη μελέτη των δορυφορικών υποβάθρων όσο και μέσα από την επιτόπου επιφανειακή έρευνα που πραγματοποιήθηκε, δεν εντοπίστηκε ουδεμία ένδειξη ανεμόμυλου, στοιχείο όμως που δεν απαλλάσσει την περιοχή Π3, από τις υποψήφιες περιοχές ύπαρξης ανεμόμυλου κατά το παρελθόν. Σε κάθε περίπτωση όμως, η απουσία ενδείξεων την καθιστά λιγότερο πιθανή από τις άλλες περιοχές που αναλύονται κατά το κεφάλαιο αυτό.

Δ.5.8. Περιοχή Π4

Εικόνα 218. Η θέα από την περιοχή Π4 προς το βορρά. Ο λόφος στη μέση της εικόνας συνιστά την περιοχή Π5. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Η ραχοκοκαλιά της νήσου νότια της Δρυοπίδας φτάνει σε ένα από τα μεγαλύτερα ύψη της, όπως έχει ήδη επισημανθεί σε προγενέστερα κεφάλαια, ενώ σχηματίζονται κάθετες σε αυτή βουνοπλαγιές από τα δυτικά της. Ερευνητικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι δύο βόρειες βουνοπλαγιές καθώς βρίσκονται εγγύτερα στον οικισμό της Δρυοπίδας και ως εκ τούτου αποτέλεσαν αντικείμενο διερεύνησης της παρούσας εργασίας. Η τρίτη βουνοπλαγιά φιλοξενεί σήμερα ένα σύνολο από κεραιές, ενώ βρίσκεται αρκετά μακριά από τον οικισμό της Δρυοπίδας, στοιχείο που την

απέκλεισε από την επιτόπου έρευνα. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης πραγματοποιήθηκε επίσκεψη στις δύο πρώτες. Στη δεύτερη βουνοπλαγιά, αν και είχαν σημειωθεί από τα δορυφορικά υπόβαθρα κάποιες θέσεις προς επιθεώρηση, εν τέλει αποδείχθηκαν ότι δεν αφορούσαν ανεμόμυλους. Παράλληλα, δεν εντοπίστηκε κάποια άλλου είδους ένδειξη κατά την επιφανειακή έρευνα, που να υπονοούσε ότι στην περιοχή αυτή θα μπορούσε να λειτουργούσε κατά το παρελθόν κάποιος ανεμόμυλος.

Εικόνα 219. Πεζούλα στην περιοχή Π4. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον όμως παρουσίασε η πρώτη βουνοπλαγιά, η απώληξη της οποίας συνιστά την περιοχή Π4. Πρόκειται για μία περιοχή νοτιοδυτικά του οικισμού της Δρυοπίδας, πλησίον του μυλοτοπίου Σ1. Η περιοχή αυτή παρουσιάζει μεγαλύτερη μέση ετήσια ένταση ανέμου από όλα τα μυλοτόπια της Δρυοπίδας, κατ' επέκταση και της Μεσσαριάς. Πιο συγκεκριμένα ανέρχεται σε 9,50 m/s, κατά προσέγγιση δηλαδή σε 5,00 bf. Αυτό πιθανότατα οφείλεται, εκτός του υψομέτρου, στην πολύ μεγάλη απόσταση που μεσολαβεί μεταξύ των υψωμάτων του βορά και της εν λόγω τοποθεσίας (εικόνα 218). Παράλληλα, τα υψώματα του βορρά δεν παρουσιάζουν μεγαλύτερο υψόμετρο από την τοποθεσία αυτή, με αποτέλεσμα να μην εμποδίζεται η διέλευση του ανέμου. Η δε απόστασή του από τον οικισμό (περίπου 2300 μέτρα), παρότι μεγάλη, δεν είναι και αποτρεπτική για την ανέγερση κάποιου μύλου. Κατά την επίσκεψη στην περιοχή δεν εντοπίστηκε κάποιο κατάλοιπο κατασκευής που θα μπορούσε να υποδηλώσει ότι επρόκειτο για ανεμόμυλο. Ωστόσο, εντοπίστηκαν πεζούλες εν ξηρώ κατασκευασμένες, με πολύ μεγάλους λαξευτούς λίθους και συχνά σε καμπυλοειδή σχήματα, κάτι ιδιαίτερα ασυνήθιστο (εικόνες 219, 220). Η δε μεταφορά τους από κάποια μακρινή τοποθεσία θα πρέπει να αποτελεί ένα άτοπο σενάριο, αφού πρόκειται για πολύ μεγάλου βάρους δομικά μέλη, αλλά και πολύ καλά λαξευμένα ώστε να μεταφερθούν από μακρινή απόσταση για μία τόσο ευτελή κατασκευή. Επομένως, δεν αποκλείεται στη θέση αυτή

να υπήρχε κάποιο ανθρώπινο έργο, το οποίο όμως παραμένει άγνωστο αν αφορούσε ανεμόμυλο ή άλλης χρήσης κτήριο. Οι λίθοι της εικόνας 220 αυξάνουν τις πιθανότητες να υπήρχε κάποιος ανεμόμυλος στην τοποθεσία. Η πρόσβαση στην τοποθεσία αυτή γίνεται σήμερα μέσα από χωματόδρομο μεγάλου πλάτους. Δεν είναι απίθανο η διάνοιξη του να προκάλεσε την καταστροφή των τεκμηρίων της κατασκευής αυτής.

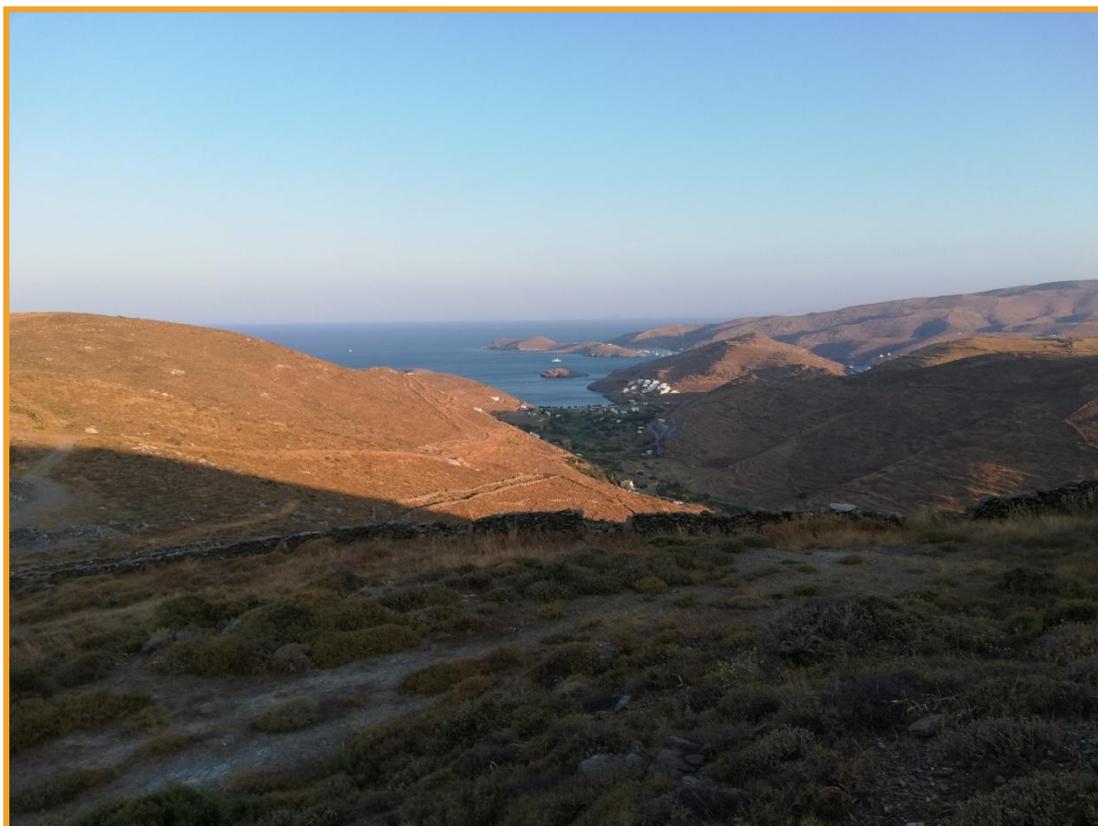
Εικόνα 220. Λαξευμένος λίθος σε καμπύλο σχήμα στην περιοχή Π4. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.5.9. Περιοχή Π5

Πρόκειται για μία περιοχή στα βορειοδυτικά του οικισμού της Δρυοπίδας, στα δυτικά του μυλοτοπίου Σ3 και βόρεια της περιοχής Π4. Το ύψωμα διακρίνεται στην εικόνα 218, με πηγή λήψης την τοποθεσία Π4. Η περιοχή παρουσιάζει παρεμφερές υψόμετρο και ένταση ανέμου με αυτή του μυλοτοπίου Σ3, ενώ η απόστασή της από τον οικισμό είναι αντίστοιχη με τους πιο απομακρυσμένους ανεμόμυλους αυτού.

Φαίνεται πως κατά το παρελθόν χρησιμοποιούνταν τα τοπικά μονοπάτια για την πρόσβαση στην περιοχή Π5, από τη νότια και ανατολική του πλευρά. Κατά την τρίτη επίσκεψη στο νησί της Κύθνου, επιχειρήθηκε η πρόσβαση μέσω του μυλοτοπίου Σ3, ωστόσο η πυκνή βλάστηση και το ανάγλυφο έκαναν τη διαδρομή δυσπροσπέλαστη και χρονοβόρα. Παράλληλα, η απόσταση από το κεντρικό οδικό δίκτυο ήταν ιδιαίτερα μεγάλη, ενώ η απόσταση από τον οικισμό της Δρυοπίδας μεγάλη αλλά και επικίνδυνη, όπως έχει ήδη αναλυθεί. Ως εκ τούτου επιλέχθηκε να μην γίνει επίσκεψη κατά τη δεδομένη περίοδο, κάτι όμως που έγινε στο πλαίσιο της τέταρτης

επίσκεψης. Δεδομένων των προαναφερθέντων προβλημάτων, η πρόσβαση έγινε από τα δυτικά, από την παραλία της Επισκοπής μέσω μιας νεότερης διάνοιξης (κατά το μεγαλύτερο μέρος της απόστασης). Επιλέχθηκε δηλαδή μία διαδρομή πολλαπλάσιου μήκους, αλλά αρκετά ευκολότερη στην κίνηση (εικόνα 221). Από την επίσκεψη στην περιοχή Π5, δεν εντοπίστηκε τίποτα που θα μπορούσε να αποτελεί κατάλοιπο ανεμόμυλου, παρά τις αυξημένες πιθανότητες που συγκέντρωνε.

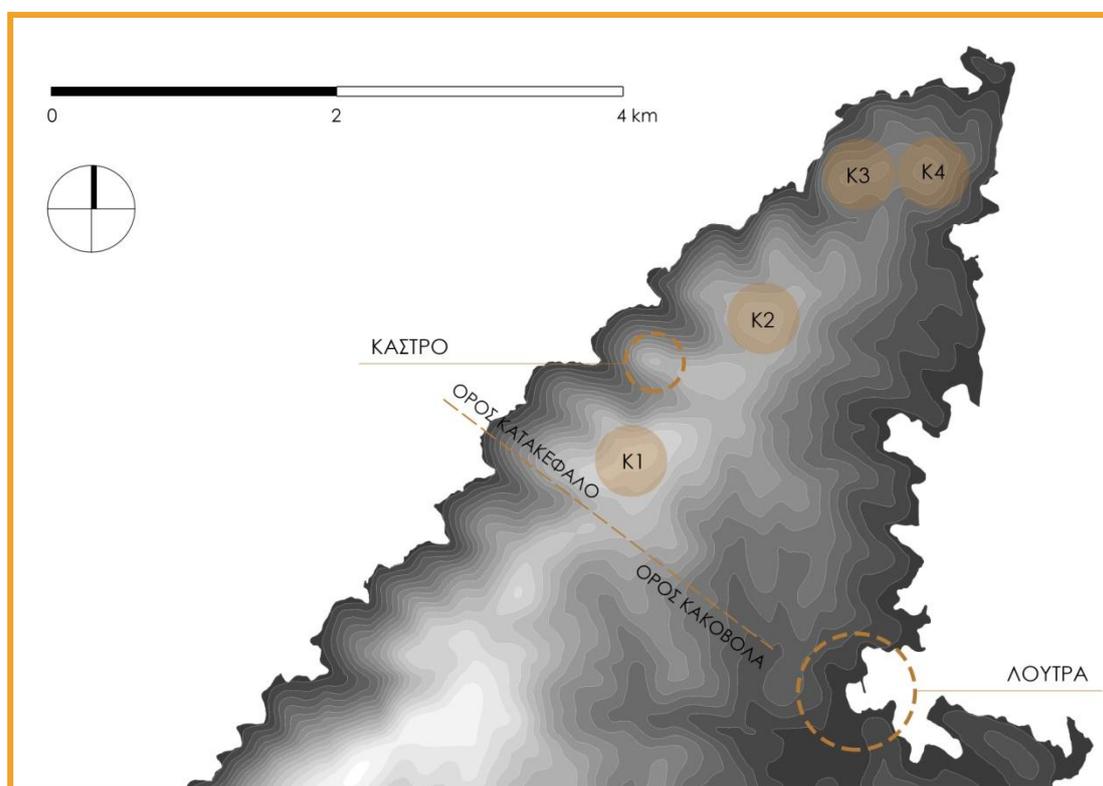
Εικόνα 221. Η παραλία Επισκοπή από το ενδιάμεσο της απόστασης αυτής και της περιοχής Π5. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Δ.5.10. Περιοχή "Παλαιόμυλος" στο Βελίδι

Πρόκειται για μία περιοχή μεταξύ των οικισμών της Χώρας και της Δρυοπίδας, πλησίον της πρώην μονής του Ταξιάρχη του Βελιδίου. Πρόκειται για μία ονομασία που προκαλεί σύγχυση, καθώς είναι όμοια με αυτή του ανεμόμυλου Δ19, όπως τον καλούν οι γηγενείς. Κατά μία προφορική μαρτυρία κατοίκου της Μεσσαριάς, η κορυφή του λόφου στα ανατολικά της ασφαλτοστρωμένης οδού που συνδέει τους δύο οικισμούς, βόρεια της μονής και σε μικρή απόσταση από αυτή, ονομάζονταν Παλαιόμυλος. Η ονομασία της, σύμφωνα με την ίδια μαρτυρία, οφείλεται στον ανεμόμυλο που κάποτε φιλοξενούσε, ο οποίος λειτουργούσε από μοναχούς. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης δεν κατέστη δυνατή η αυτοψία στην τοποθεσία αυτή προκειμένου να αναζητηθούν τα τυχόν κατάλοιπα. Κατά την περίπτωση που η μαρτυρία αληθεύει, δεν αποκλείεται να ανήκε στη μονή του Ταξιάρχη του Βελιδίου, που βρίσκονταν εγγύτατα της περιοχής. Ωστόσο, δεν έχει εντοπιστεί κάποιο ιστορικό έγγραφο που να τεκμηριώνει

ότι στην ιδιοκτησία της μονής, πριν αυτή διαλυθεί, υπήρχε κάποιος ανεμόμυλος, όπως αντίθετα συμβαίνει στην περίπτωση της μονής της Παναγίας Κανάλας. Ως εκ τούτου, δεν αποκλείεται και το ενδεχόμενο ο ανεμόμυλος να ανήκε στη δεύτερη, παρότι σε μεγάλη απόσταση από αυτή. Δεδομένου ότι σήμερα οι γαίες στην περιοχή αυτή ανήκουν σε Δρυοπίδεις κάτοικους, καθίσταται ιδιαίτερα παράδοξο το γεγονός ότι η μαρτυρία δόθηκε από κάτοικο της Μεσσαριάς, ενώ ουδείς εκ των κατοίκων της Δρυοπίδας προέβη σε σχετική επισήμανση. Προφανώς, ο υποτιθέμενος αυτός ανεμόμυλος, αποτελεί μια ειδική κατηγορία καθώς δεν βρίσκεται πλησίον κάποιου οικισμού, ενώ θεωρείται από το μελετητή απίθανο να περιλαμβάνεται στους 22 ανεμόμυλους που ο Landefer εντόπισε στη Δρυοπίδα, κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα.

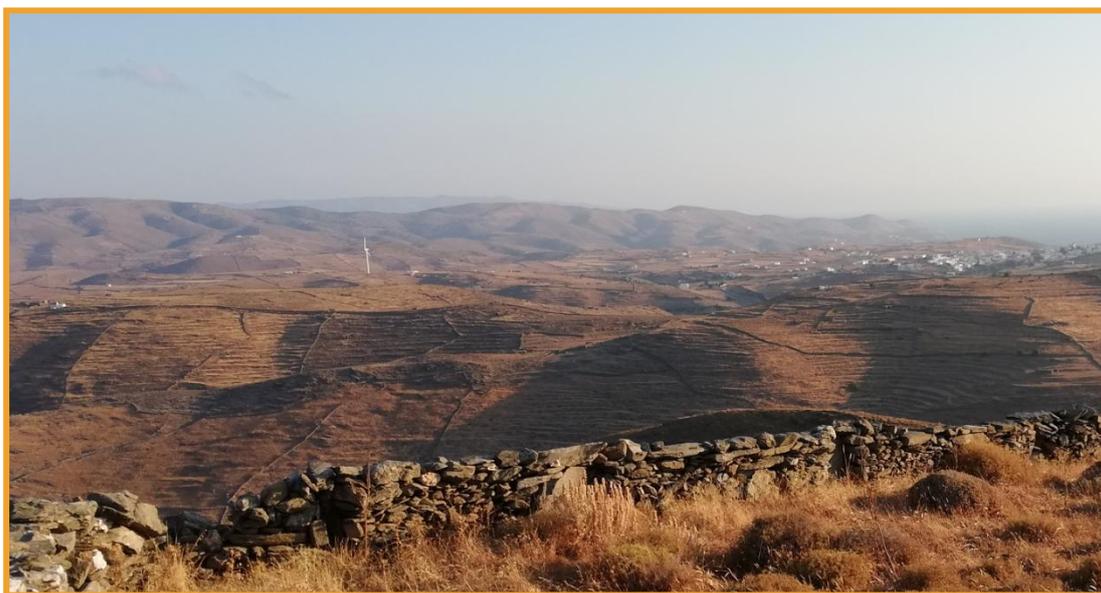
Δ.5.11. Το όρος "Ανεμόμυλος" στον Κατακέφαλο

Εικόνα 222. Χάρτης όρους Κατακεφάλου. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Για το όρος αυτό έχει ήδη γίνει λόγος αρκετές φορές. Όπως και ο υποτιθέμενος ανεμόμυλος στο Βελίδι έτσι και αυτός της εξεταζόμενης περίπτωσης ανήκει σε μία ειδική κατηγορία καθώς βρίσκεται σε απομακρυσμένη από τους οικισμούς τοποθεσία. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης δεν κατέστη δυνατή η αυτοψία στην ευρύτερη περιοχή για την εξεύρεσή του. Ωστόσο, δεδομένου ότι η περιοχή είναι ασαφώς καθορισμένη, ενώ κρίνεται από το μελετητή πολύ πιθανό να υπήρχε κάποιος ανεμόμυλος σε αυτή, τόσο εξαιτίας του ονόματός της όσο και της θέσης της πλησίον του κάστρου της Ωριάς, έγινε προσπάθεια για τον εντοπισμό της μέσω των δορυφορικών χαρτών.

Πιο συγκεκριμένα, η υπόθεση περί της ακριβούς θέσης του όρους εστιάζει σε 4 περιοχές (εικόνα 222). Η πρώτη (Κ1) βρίσκεται στο μέγιστο ύψος του όρους Κατακέφαλο (εικόνα 223) στο νοτιότερο τμήμα του και αποτελεί τη νοητή προέκταση του όρους Κακόβολο από το νότο. Η (πραγματική) απόσταση της περιοχής από το κάστρο είναι περίπου 1200 μέτρα, ενώ το υψόμετρο 280-300 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας. Στην περιοχή ο άνεμος πνέει με μέση ετήσια ένταση τα 9,50 m/s, ήτοι τα 5 bf. Από τα δορυφορικά υπόβαθρα έχουν εντοπιστεί κάποιες κατασκευές πλησίον της δεδομένης τοποθεσίας, χωρίς όμως να μπορούν να ταυτιστούν. Σε κάθε περίπτωση όμως δεν φαίνονται να είναι κυκλικής μορφής. Φυσικά, δεδομένου ότι κατά την περίπτωση που ο εν λόγω ανεμόμυλος υπήρχε, θα ήταν και ο παλαιότερος, ενώ δεν είναι γνωστή η ευρύτερη κατηγορία στην οποία ανήκε, ήτοι ξετροχάρης ή αξετροχάρης. Στη δεύτερη περίπτωση δεν αποκλείεται να είχε πεταλόσχημη μορφή. Η περιοχή αυτή κρίνεται από το συγγραφέα λιγότερο πιθανή ως υποψήφια για να αποτελούσε κατά το παρελθόν το όρος ανεμόμυλος. Παρότι ο άνεμος καθίσταται ιδιαίτερα ευνοϊκός (ίσως βέβαια υπερβολικός, λαμβάνοντας υπόψη τις τιμές στις περιοχές των εντοπισθέντων ανεμόμυλων του νησιού) και παρότι ο συγγραφέας Βάλληνας αναφέρει ότι το όρος βρίσκονταν στο ψηλότερο σημείο του όρους Κατακέφαλο, το υψόμετρο που προσδιορίζει (710 πόδια ήτοι 216 περίπου μέτρα) βάσει των μετρήσεων της εποχής του είναι αρκετά χαμηλότερο από αυτό της περιοχής. Σαφώς, τα σύγχρονα τεχνολογικά μέσα έχουν δώσει τη δυνατότητα ακριβέστερων μετρήσεων σε σχέση με την εποχή του Βάλληνας, ωστόσο η διαφορά προσεγγίζει το 1/3 του συνολικού ύψους, καθιστώντας την εκτός κάθε αποδεκτού ορίου. Επιπλέον, τα υλικά κατάλοιπα που εντοπίζονται δεν βρίσκονται στο μέγιστο της τοποθεσίας, αλλά σε σχετική απόσταση από αυτό.

Εικόνα 223. Το όρος Κατακέφαλος στα ΒΔ της νήσου (στο βάθος). Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Η περιοχή Κ2 βρίσκεται σε πραγματική απόσταση 1400 μέτρων από το κάστρο της Ωριάς, σε ένα τοπικό μέγιστο με ύψος 220-240 μέτρα από τη στάθμη της θάλασσας. Η μέση ετήσια ένταση του ανέμου στη δεδομένη τοποθεσία ανέρχεται σε 8,50 m/s και κατά τόπους σε 9,50 m/s, ήτοι σε 5 bf περίπου. Από τα δορυφορικά υπόβαθρα έχει εντοπιστεί μία κατασκευή στην κορυφή του λόφου, χωρίς όμως να μπορεί να προσδιοριστεί. Παρότι βρίσκεται σε μεγαλύτερη απόσταση από το κάστρο

και σε χαμηλότερο υψόμετρο, η περιοχή αυτή θεωρείται από το μελετητή ως η επικρατέστερη για τη φιλοξενία κάποιου ανεμόμυλου κατά το παρελθόν. Αρχικά, συγκεντρώνει ιδανικές συνθήκες ανέμου ώστε να λειτουργήσει μία κατασκευή εκμετάλλευσης της αιολικής ενέργειας. Παράλληλα, η απόστασή του από το κάστρο δεν είναι απαγορευτική, αφού στην περίπτωση της Δρυοπίδας έχουν εντοπιστεί ανεμόμυλοι με ανάλογου μήκους διαδρομές. Ακόμα, από τα δορυφορικά υπόβαθρα διακρίνεται μονοπάτι που οδηγεί στην κορυφή, η οποία κυκλώνεται ή φαίνεται να κυκλώνονταν από πεζούλες. Τέλος, το υψόμετρο της τοποθεσίας σχεδόν ταυτίζεται με αυτό που αναγράφει ο Βάλληνδας και διαφέρει από αυτό μόνο λίγα μόνο μέτρα. Η περιοχή αυτή καλείται σήμερα "Καλογερίτσα".

Οι περιοχές K3 και K4 βρίσκονται στη βόρεια απόληξη του ακρωτηρίου, πλησίον της θάλασσας. Πρόκειται για το βορειότερο άκρο του νησιού. Αμφότερες οι τοποθεσίες βρίσκονται σε υψόμετρο 140-160 μέτρων, με δυνατό όμως άνεμο της τάξεως των 8,50 m/s, ήτοι των 5,00 bf. Αν και στις δύο περιοχές διακρίνονται υλικά κατάλοιπα, ενώ η ένταση του ανέμου είναι ιδανική για τη λειτουργία ενός ανεμόμυλου, το υψόμετρό τους είναι αρκετά χαμηλότερο από αυτό που υποδεικνύει ο Βάλληνδας. Παράλληλα, η απόστασή τους από το κάστρο είναι αρκετά μεγάλη (3.000 περίπου μέτρα), καθιστώντας ίσως τη διαδρομή ασύμφορη. Παρά ταύτα, τόσο στις περιοχές K3 και K4 όσο και στην περιοχή K1 οφείλουν να γίνουν στο μέλλον αυτοψίες, καθώς ακόμα και να μην βρίσκονταν σε κάποια από αυτές το αναζητούμενο όρος, δεν αποκλείεται να φιλοξενούσαν κάποιον ανεμόμυλο κατά το παρελθόν.

Δ.6. ΤΑΞΙΝΟΜΙΣΗ ΥΛΙΚΟΥ ΣΕ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ. ΠΙΝΑΚΕΣ & ΧΑΡΤΕΣ

Δ.6.1. Πίνακες

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, όπως έχει ήδη αναφερθεί, συνετάχθησαν πίνακες για την ταξινόμηση των ανεμόμυλων που εντοπίστηκαν στο πεδίο. Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκαν 2 υπόβαθρα πινάκων, τα οποία παρουσιάζονται στα σχετικά παραρτήματα. Το πρώτο υπόβαθρο σχετίζεται με την ανάλυση έκαστου ανεμόμυλου. Το δεύτερο υπόβαθρο περιλαμβάνει το σύνολο των ανεμόμυλων και των χαρακτηριστικών τους, έτσι ώστε αυτά να συγκριθούν για τη διεξαγωγή αποτελεσμάτων. Εκτός αυτού του σκοπού, ο δεύτερος πίνακας χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο καταγραφών στο πεδίο, διευκολύνοντας την έρευνα και καθιστώντας την ταχύτερη.

Σε γενικές γραμμές τα στοιχεία των ανεμόμυλων που αναγράφονται σε κάθε πίνακα, αναλύθηκαν στο σχετικό κεφάλαιο, ωστόσο δεν διευκρινίστηκαν τα κριτήρια κατάταξης και η ερμηνεία κάθε κατηγορίας που χρήζει περαιτέρω ανάλυση. Το γεωγραφικό πλάτος και μήκος ελήφθησαν από το υπόβαθρο googlemaps, όπως και το υψόμετρο της εκάστοτε τοποθεσίας. Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων ελήφθη η περίμετρος των εντοπισθέντων ανεμόμυλων, όπου όμως αυτό δεν ήταν δυνατό, μετρήθηκε η διάμετρος. Προκειμένου να γνωστοποιηθούν στον αναγνώστη ποια στοιχεία μετρήθηκαν και ποιά υπολογίστηκαν, στους πίνακες που σχετίζονται με κάθε ανεμόμυλο ξεχωριστά υπάρχει χρωματική επισήμανση στα δεύτερα.

Η κατάσταση διατήρησης χωρίστηκε σε 5 κατηγορίες. Στην πρώτη ανήκουν οι ανεμόμυλοι που έχουν αποκατασταθεί, επομένως είτε με αλλοιώσεις είτε χωρίς διατηρούνται ακέραιοι και συνήθως στεγάζουν κάποια χρήση, ή με μικρές επισκευές δύναται να το κάνουν. Η δεύτερη κατηγορία σχετίζεται με τους ανεμόμυλους που διατηρούν τον κορμό μέχρι τη στέψη τους, ανεξάρτητα από τη διάσωση του μηχανισμού, των ξύλινων δομικών στοιχείων στο εσωτερικό τους ή την επιστήγασή τους. Η τρίτη κατηγορία, που αναγράφεται ως μέτρια, αφορά ανεμόμυλους που έχουν απολέσει ένα σημαντικό μέρος της λιθοδομής του κορμού τους. Εντός της κατηγορίας αυτής υπάρχουν ίσως οι περισσότερες διακυμάνσεις, καθώς θα ήταν ίσως υπερβολή ο διαχωρισμός σε περισσότερες κατηγορίες, αφού ο αριθμός έκαστης θα μπορούσε να προσεγγίζει αυτόν της μονάδας. Στην τέταρτη κατηγορία συμπεριλαμβάνονται οι ανεμόμυλοι που διασώζονται σε κακή κατάσταση. Η πλειοψηφία αυτών διατηρείται σε πολύ χαμηλό ύψος, ενώ δεν είναι γνωστοί στην τοπική κοινωνία, αφού δεν είναι διακριτοί από μακριά. Εξαιρέση αποτελούν ο Δ12 και Δ13, που διατηρούνται μέχρι ένα ικανό ύψος, αλλά κατατάσσονται σε αυτή την κατηγορία αφού η αναλογία πλήρων προς κενών είναι μικρότερη από την τιμή της μονάδας. Η πέμπτη τέλος κατηγορία σχετίζεται με τους ανεμόμυλους που δεν είναι διακριτοί από κάποιον μη ειδικό και που χρήζουν αρχαιολογική έρευνα για να τεκμηριωθούν. Στην ίδια κατηγορία ανήκουν και οι ανεμόμυλοι που ενώ δεν εντοπίστηκαν στο πεδίο, ενώ ιστορικές φωτογραφίες και προφορικές μαρτυρίες καθιστούν γνωστές τις θέσεις τους.

Στην καρτέλα διατήρηση μηχανισμού κρίθηκε σκόπιμο να αναγραφούν τα μέλη που εντοπίστηκαν κατά την έρευνα πεδίου και όχι τυχόν υποθέσεις από μέλη τα οποία ενδεχομένως να βρίσκονται στο εσωτερικό των μύλων που διαθέτουν κλειδωμένες θύρες. Ως απόσταση από κέντρο οικισμού στον πίνακα, νοείται η μετατόπιση από την εξεταζόμενη θέση μέχρι τη μητρόπολη κάθε οικισμού (Αγία Τριάδα και Αγία Άννα για τη Μεσσαριά και τη Δρυοπίδα αντίστοιχα). Ως πραγματική απόσταση στον πίνακα νοείται η απόσταση μέσα από το υφιστάμενο τοπικό δίκτυο, η συντομότερη δηλαδή διαδρομή μεταξύ των δύο σημείων. Προφανώς και η πραγματική απόσταση είναι πάντα μεγαλύτερη από την απόσταση. Στο σημείο αυτό οφείλει να επισημανθεί ότι η διαδρομή που ακολουθούσε ο μυλωνάς μπορεί να διέφερε από αυτή που αναγράφεται ως πραγματική. Και αυτό γιατί η κατοικία του μυλωνά μπορούσε να βρίσκεται οπουδήποτε μέσα στους οικισμούς, πιθανότατα σε εντελώς διαφορετικές περιοχές από αυτές που βρίσκονταν η μητρόπολη.

Ως παλαιός μυλωνάς, νοείται συνήθως το τελευταίο πρόσωπο που εργάστηκε σε κάποιο μύλο, αφού οι γηγενείς σε πολύ σπάνιες περιπτώσεις γνώρισαν τους προγόνους του. Σε ελάχιστες περιπτώσεις εντοπίστηκαν περισσότερα ονόματα, τα οποία για οικονομία χώρου αναγράφηκαν μόνο στο κείμενο και όχι στους πίνακες. Το παρατσούκλι, όπου κατέστη γνωστό καταγράφηκε, αφού οι συνωνυμίες είναι πολλές στο νησί και το ονοματεπώνυμο προσδιορίζει σε μικρότερο βαθμό από το παρατσούκλι την ταυτότητα κάποιου.

Σχετικά με την τοιχοποιία του κορμού, αναγράφονται δύο κατηγορίες. Η μία σχετίζεται με τη λάξευση των λίθων και διαφοροποιείται σε καλή, μέτρια και κακή. Η άλλη, σχετίζεται με την οικοδομική αρτιότητα του συνόλου της κατασκευής, ήτοι με το πλέξιμο των λίθων, την επιμέλεια στην τοποθέτησή τους, τη χρήση ίδιου ή διαφορετικού μεγέθους λίθων, κτλ.

Τέλος, η πρόσβαση στον ανεμόμυλο σχετίζεται με τη διαδρομή προς αυτόν και όχι με τη δυνατότητα εισόδου στο εσωτερικό του. Η κατηγορία διαχωρίστηκε σε τρεις χαρακτηρισμούς: εύκολη, δύσκολη και πολύ δύσκολη. Ως κριτήριο κατάταξης δεν ελήφθη το μήκος της διαδρομής, αλλά άλλες αντικειμενικές δυσκολίες, όπως η παρουσία βλάστησης που καθιστούσε τη διαδρομή χρονοβόρα και κοπιαστική, καθώς και ο βαθμός επικινδυνότητας εξαιτίας των ιδιαίτερων γεωμορφολογικών χαρακτηριστικών.

Βάσει των παραπάνω προέκυψαν αρκετές ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις που είναι άξιες σχολιασμού. Η πλειοψηφία των δεδομένων που αντλούνται από τους πίνακες θα αναγραφούν στη συνέχεια, παράλληλα με τους χάρτες, αφού πρόκειται για αλληλοσυμπληρωμένα στοιχεία. Στο πλαίσιο του παρόντος κεφαλαίου θα γίνει απλά μία επισκόπηση των ακρότατων τιμών έκαστης κατηγορίας και η αναφορά όσων στοιχείων δεν διακρίνονται στους χάρτες που θα ακολουθήσουν.

Φαίνεται πως οι ανεμόμυλοι της Κύθου ήταν κτισμένοι σε υψόμετρα μεταξύ 140 και 320 μέτρων, με το M1 και το M5 να εντοπίζονται στα κατώτατα ύψη και το Δ18 στα ανώτατα. Ο ανεμόμυλος με την ελάχιστη διάμετρο που μετρήθηκε στο νησί ήταν ο M10, η οποία ανάγεται σε 4,83 μέτρα. Αντίθετα η μεγαλύτερη διάμετρος εντοπίστηκε στον ανεμόμυλο M9, η οποία ανάγεται σε 7,10. Αμφότερες οι τιμές αυτές φαίνεται να υπερβαίνουν τις ακρότατες που έχουν εντοπιστεί στο σύνολο των ανεμόμυλων των Κυκλάδων (5,20 και 6,70 μέτρα αντίστοιχα). Επόμενη μεγαλύτερη τιμή διαμέτρου είναι τα 6,00 μέτρα που σημειώνονται για τον ανεμόμυλο Δ9. Το ελάχιστο ύψος που

εντοπίστηκε σε ανεμόμυλο της Κύθνου ήταν τα 4,67 μέτρα (Μ6) και το μέγιστο 5,60 μέτρα (Δ11). Σε αντίθεση με την περίπτωση των διαμέτρων, οι ακρότατες τιμές που έχουν εντοπιστεί σε ανεμόμυλους στο σύνολο των Κυκλάδων για τα ύψη, υπερβαίνουν τις εντοπισθείσες (4,50 και 6,30 μέτρα αντίστοιχα). Ο λόγος H/D παρουσιάζεται μικρότερος στον ανεμόμυλο Μ6 της Μεσσαριάς (0,86) και μεγαλύτερος στον ανεμόμυλο Δ11 της Δρυοπίδας (1,03), συμβαδίζοντας έτσι με την περίπτωση των υψών. Παρακάτω διακρίνεται η αναλογία των ανεμόμυλων του νησιού που διαθέτουν επίχρισμα προς το σύνολο αυτών για τους οποίους υπάρχουν στοιχεία:

Μεσσαριά:

Εσωτερικό επίχρισμα: 2/3

Εξωτερικό επίχρισμα: 6/11

Δρυοπίδα:

Εσωτερικό επίχρισμα: 3/13

Εξωτερικό επίχρισμα: 10/18

Βάσει των στοιχείων αυτών είναι δόκιμο να ειπωθεί ότι το ήμισυ μόνο των ανεμόμυλων του νησιού διέθετε επίχρισμα κατά το πρόσφατο παρελθόν στις εξωτερικές παριές της τοιχοποιίας τους, ενώ ο εσωτερικός χώρος παρέμενε κατά κανόνα ανεπίχριστος. Πρέπει να επισημανθεί ότι υπάρχουν ιστορικές μαρτυρίες που τεκμηριώνουν επίχρισμα σε ανεμόμυλους που παραμένουν σήμερα ανεπίχριστοι. Παράλληλα, υπάρχουν και ιστορικές φωτογραφίες που τεκμηριώνουν την απουσία επιχρίσματος σε ανεμόμυλους που σήμερα διαθέτουν. Δεδομένης της επιλογής των κατοίκων του νησιού να εγκατασταθούν σε μεσόγειες τοποθεσίες για να αποτρέψουν τον κίνδυνο της πειρατείας, ίσως κατά τα πρώτα χρόνια λειτουργίας τους οι ανεμόμυλοι να παρέμεναν ανεπίχριστοι ώστε να μην διακρίνονται από το περιβάλλον τους εύκολα. Αντίστοιχα, χρόνια εγκαταλελειμμένοι ανεμόμυλοι που είχαν επίχρισμα κατά το πρόσφατο παρελθόν, σταδιακά το απώλεσαν εξαιτίας των φθορών του περιβάλλοντος.

Σε γενικές γραμμές φαίνεται ότι η πλειοψηφία των ανεμόμυλων έχει απολέσει τους μηχανισμούς τους, με εξαίρεση ίσως το μυλοτόπι Σ1 της Δρυοπίδας όπου αρκετοί διατηρούν ακέραια πολλά μέλη τους. Οι ανεμόμυλοι που διατηρούν τον εξοπλισμό τους σε μεγαλύτερο βαθμό είναι ο Δ2, ο Δ8, ο Δ12 και ο Μ1. Πρέπει ωστόσο να επισημανθεί ότι ο μηχανισμός του τελευταίου αντικαταστάθηκε σε μεγάλο βαθμό από νέα εξαρτήματα, κατασκευασμένα από αφρικανική ξυλεία, κατά την αποκατάστασή του.

Η μικρότερη απόσταση μεταξύ ανεμόμυλου και ιστορικού κέντρου στην περίπτωση της Μεσσαριάς είναι τα 263 μέτρα (Μ2) ενώ στην περίπτωση της Δρυοπίδας είναι τα 195 μέτρα (Δ19). Δεδομένου ότι ο Δ19 ελάχιστα λειτούργησε, ο επόμενος σε σειρά ανεμόμυλος μικρότερης απόστασης για τον εν λόγω οικισμό είναι

ο Δ12, ο οποίος απέχει από το ιστορικό κέντρο του οικισμού μόλις 365 μέτρα. Μεγαλύτερη απόσταση φαίνεται να παρουσιάζουν ο Μ16 για τη Μεσσαριά (723 μέτρα) και ο Δ8 για τη Δρυοπίδα (1008 μέτρα).

Σχετικά με την πραγματική απόσταση ανεμόμυλων και ιστορικών κέντρων φαίνεται πως η μικρότερη σχετίζεται για τους ανεμόμυλους Μ2 για τη Μεσσαριά και Δ19 για τη Δρυοπίδα, με πραγματικές αποστάσεις 319 και 279 μέτρων αντίστοιχα. Δεδομένου ότι, όπως ήδη αναφέρθηκε, ο ανεμόμυλος Δ19 ελάχιστα έως καθόλου λειτούργησε, κρίνεται σκόπιμη και η αναγραφή του επόμενου σε σειρά ανεμόμυλου, του Δ20, του οποίου η πραγματική απόσταση από το ιστορικό κέντρο του οικισμού ανάγεται σε 714 μέτρα. Οι μεγαλύτερες πραγματικές αποστάσεις σχετίζονται με τους ανεμόμυλους Μ5 (896 μέτρα) και Δ9 (1391 μέτρα). Βάσει των παραπάνω φαίνεται πως οι κάτοικοι της Μεσσαριάς επέλεξαν να μην απομακρυνθούν πολύ από τον οικισμό τους, παρότι η περιοχή που κατοικούσαν συγκέντρωνε λιγότερο ευνοϊκές τοποθεσίες για την ανέγερση ανεμόμυλων. Αντιθέτως, στην περίπτωση της Δρυοπίδας οι κάτοικοι εκμεταλλεύτηκαν στο έπακρο την τοπιογραφία και τα φυσικά χαρακτηριστικά της ευρύτερης περιοχής του οικισμού τους, επιλέγοντας έτσι να εγκατασταθούν και σε τοποθεσίες διπλάσιας απόστασης από αυτές που επέλεξαν οι κάτοικοι της Μεσσαριάς. Σε κάθε περίπτωση, από τα παραπάνω δεδομένα καθίσταται γνωστό για τον εντοπισμό των ανεμόμυλων που δεν έχουν εντοπιστεί, ότι αυτοί βρίσκονταν κατά πάσα πιθανότητα σε ακτίνα 900 μέτρων από τον οικισμό της Μεσσαριάς και 1400 περίπου μέτρων πραγματικής απόστασης από τον οικισμό της Δρυοπίδας.

Δ.6.2. Χάρτες τυπολογιών (Χ03 & Χ04)

Οι χάρτες Χ03 και Χ04 σχετίζονται με τις τυπολογίες που καταγράφηκαν στους πίνακες και προχώρησαν στη μεταφορά τους στο χώρο. Παράλληλα, η μελέτη προέβη και σε δεύτερη ταξινόμηση, ανάλογα με τα επιμέρους χαρακτηριστικά που συναντώνται. Πρόκειται για τις κατηγορίες που στο υπόμνημα αναγράφονται ως ΚΧ (κοινά χαρακτηριστικά). Μέσα από τους δύο αυτούς χάρτες γνωστοποιούνται οι ακριβείς θέσεις στις οποίες η κάθε κατηγορία παρουσιάζει μεγαλύτερη συγκέντρωση, ώστε συναρτήσει των αναλυθέντων πινάκων να προκύψουν τα σχετικά συμπεράσματα. Ακολουθούν οι αναλογίες ανεμόμυλων σε κάθε κατηγορία ανά οικισμό:

Μεσσαριά:

Κατηγορία [1]: 3/16

Κατηγορία [2]: 2/16

Κατηγορία [3]: 6/16

Χωρίς στοιχεία: 5/16

Δρυοπίδα:

Κατηγορία [1]: 5/20

Κατηγορία [2]: 3/20

Κατηγορία [3]: 5/20

Χωρίς στοιχεία: 7/20

Αν και στις δύο περιπτώσεις οι χωρίς στοιχεία ανεμόμυλοι παραμένουν αρκετοί ώστε να επηρεάσουν το αποτέλεσμα, φαίνεται πως στη Μεσσαριά εντοπίζονται περισσότεροι νεότερου τύπου ανεμόμυλοι από τη Δρυοπίδα. Το στοιχείο αυτό έρχεται σε αντίθεση με τα πληθυσμιακά δεδομένα του διαγράμματος 1, αφού σε αυτό παρατηρείται ότι η Δρυοπίδα είναι αυτή που παρουσιάζει αυξητικές τάσεις μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Αντιθέτως, ο πληθυσμός της Μεσσαριάς διαγράφει φθίνουσα πορεία έως το πρώτο μισό του ίδιου αιώνα. Οι δύο σημαντικές αυξήσεις που έγιναν κατά τον αιώνα αυτό ήταν περί το διάστημα της ελληνικής επανάστασης και ιδίως κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Η επόμενη σημαντική αύξηση έγινε κατά την περίοδο της κατοχής, για την οποία όμως δεν γνωστοποιήθηκε κατά τις συνεντεύξεις τυχόν ανέγερση νέου ανεμόμυλου. Επομένως, οι υποψήφιες περίοδοι στις οποίες θα μπορούσε να κατασκευάστηκαν οι περισσότεροι ανεμόμυλοι της κατηγορίας [3] στη Μεσσαριά είναι οι δύο πρώτες. Ο ανεμόμυλος Μ6 εξάλλου είναι γνωστό ότι κατασκευάστηκε κατά την πρώτη εξ' αυτών. Προγενέστερα του 19^{ου} αιώνα, βάσει διαγράμματος και μόνο, δεν φαίνεται να υπήρχε ανάγκη για νέους ανεμόμυλους, με μόνη εξαίρεση το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα, στο οποίο σημειώθηκε θεαματική αύξηση πληθυσμού. Όπως θα σημειωθεί όμως και αργότερα, στα συμπεράσματα του Μέρους Δ, φαίνεται πως το διάγραμμα πληθυσμιακής εξέλιξης έρχεται σε αντίθεση με τα υπόλοιπα στοιχεία.

Αντίθετα με τη Μεσσαριά, στον οικισμό της Δρυοπίδας οι ανεμόμυλοι παρουσιάζονται περίπου ισομοιρασμένοι στις 3 κατηγορίες. Το σύνολο των ανεμόμυλων κατηγορίας [1] παρουσιάζεται συγκεντρωμένο στο μυλοτόπι Σ1, χωρίς να αποκλείεται όμως οι κατεστραμμένοι ανεμόμυλοι στα άλλα μυλοτόπια, να ήταν αυτής της κατηγορίας. Παρατηρώντας την πληθυσμιακή εξέλιξη από το ίδιο διάγραμμα, διακρίνεται όπως ήδη επισημάνθηκε μία αύξουσα πορεία. Διακρίνονται ωστόσο και 4 τοπικά μέγιστα κατά τα έτη 1879, 1896, 1920 και 1951. Κατά το τελευταίο διάστημα είναι γνωστό ότι κατασκευάστηκαν οι ανεμόμυλοι Δ10 και Δ11, ενώ για το προτελευταίο ο ανεμόμυλος Δ19. Από την ιστορική εικόνα 35, στην οποία απουσιάζει ο Δ7 και η οποία όπως όλα δείχνουν είναι προγενέστερη του 1939, δύναται να υποτεθεί ότι αυτός κατασκευάστηκε κατά την ίδια περίπου περίοδο με το Δ19, ήτοι την προτελευταία. Για τους υπόλοιπους ανεμόμυλους της Δρυοπίδας τα στοιχεία είναι ελλιπή.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι θέσεις που εντοπίζεται η κάθε κατηγορία ανεμόμυλου. Οι περιοχές που φαίνεται να ήταν συγκεντρωμένοι οι παλαιότερου τύπου ανεμόμυλοι είναι συνήθως σε μεγαλύτερες στάθμες, ακολουθώντας τη βιβλιογραφία. Στην περίπτωση της Μεσσαριάς φαίνεται πως οι πρώτοι ανεμόμυλοι κατασκευάστηκαν στο μυλοτόπι Χ1, ενώ στη Δρυοπίδα στο Μυλοτόπι Σ1.

Από τους ίδιους χάρτες διακρίνονται επίσης 2 διαφορετικές ομάδες ανεμόμυλων που συγκεντρώνουν κοινά επιμέρους χαρακτηριστικά. Η πρώτη κατηγορία (ΚΧ1) σχετίζεται με ανεμόμυλους που δεν είναι επιχρισμένοι και διαθέτουν άρτια οικοδομική ποιότητα, εξαιρετική λάξευση λίθων, μεγάλη διάμετρο (5,69-6,00 μέτρα) και μεγάλο ύψος (5,55-5,58 μέτρα). Αυτοί είναι ο Μ5, ο Δ1 και ο Δ9. Ίσως υπήρχαν και άλλοι ανεμόμυλοι με κοινά χαρακτηριστικά, που η μεταγενέστερη επίχρισή τους να τα απέκρυψε. Οι δύο ανεμόμυλοι της Δρυοπίδας είναι της κατηγορίας [3], ενώ αυτός της Μεσσαριάς [2], με κάθε όμως επιφύλαξη. Η κατηγορία ΚΧ2 περιλαμβάνει ανεμόμυλους που συγκεντρώνουν τα ακριβώς αντίθετα χαρακτηριστικά. Είναι επιχρισμένοι, αρκετά χαμηλοί σε ύψος, με μικρή σχετικά διάμετρο και λόγο Η/Δ. Όλοι τους ανήκουν στην κατηγορία [3]. Πρόκειται για τους Μ6, Μ7, Μ14 και Δ8. Τόσο η μία όσο και η άλλη ομάδα δεν υποδηλώνει εποχή, τουλάχιστον σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, επομένως δεν δύναται να προκύψει κάποιο συμπέρασμα (πχ ηλικία, κοινό πρόσωπο μυλομαραγκού ή εργατών κτλ).

Δ.6.3. Χάρτες κατάστασης διατήρησης (Χ05 & Χ06)

Οι χάρτες Χ05 και Χ06 σχετίζονται με την κατάσταση διατήρησης των ανεμόμυλων που εντοπίστηκαν στο πεδίο. Στην καρτέλα "απουσία μηχανισμού" του υπομνήματος έχουν σημειωθεί οι ανεμόμυλοι των οποίων ο μηχανισμός δεν εντοπίστηκε κατά την έρευνα πεδίου ή δεν εντοπίστηκαν παρά ελάχιστα μέλη του. Τόσο στην περίπτωση της Μεσσαριάς όσο και της Δρυοπίδας φαίνεται πως ελάχιστοι ανεμόμυλοι διατηρούν την πλειοψηφία των μελών του μηχανισμού τους. Ως εκ τούτου, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, κατά το ενδεχόμενο μίας αποκατάστασης οι μηχανισμοί πρέπει να ανακατασκευαστούν. Τόσο μέσα από τους χάρτες αυτούς όσο και από τους πίνακες που προηγήθηκαν διακρίνονται τα εξής ποσοστά:

Μεσσαριά:

Αποκατεστημένοι ανεμόμυλοι (καλή κατάσταση): 2/16

Καλή κατάσταση: 2/16

Μέτρια κατάσταση: 1/16

Κακή κατάσταση: 3/16

Ανύπαρκτοι ή σχεδόν ανύπαρκτοι ανεμόμυλοι: 8/16

Δρυοπίδα:

Αποκατεστημένοι ανεμόμυλοι (καλή κατάσταση): 2/20

Καλή κατάσταση: 5/20

Μέτρια κατάσταση: 3/20

Κακή κατάσταση: 6/20

Ανύπαρκτοι ή σχεδόν ανύπαρκτοι ανεμόμυλοι: 4/20

Από τα στοιχεία αυτά παρατηρείται εκ πρώτης όψης ότι η Μεσσαριά, παρότι συγκεντρώνει λιγότερους ανεμόμυλους από τη Δρυοπίδα, διαθέτει τους διπλάσιους σε αριθμό που δεν διασώζονται σήμερα. Πρόκειται στην ουσία για το ήμισυ των ανεμόμυλων του οικισμού. Σε κάθε περίπτωση, οι αναλογίες θα άλλαζαν αν σε αυτά προστίθονταν οι ανεμόμυλοι που είναι γνωστό ότι υπήρχαν μέσα από προφορικές μαρτυρίες και γραπτές πηγές, οι οποίοι είναι περισσότεροι για τον οικισμό της Δρυοπίδας. Πρέπει να σημειωθεί φυσικά ότι πιθανόν να υπήρχαν κατά το παρελθόν περισσότεροι ανεμόμυλοι που δεν εντοπίστηκαν ούτε μέσα από γραπτές ούτε από προφορικές μαρτυρίες. Τα ποσοστά στην περίπτωση πρόσθεσης των ανεμόμυλων που δεν έχουν ταυτοποιηθεί οι θέσεις τους, θα είχαν ως εξής:

Μεσσαριά:

Αποκατεστημένοι ανεμόμυλοι (καλή κατάσταση): 2/17

Καλή κατάσταση: 2/17

Μέτρια κατάσταση: 1/17

Κακή κατάσταση: 3/17

Ανύπαρκτοι ή σχεδόν ανύπαρκτοι ανεμόμυλοι: 9/17

Δρυοπίδα:

Αποκατεστημένοι ανεμόμυλοι (καλή κατάσταση): 2/26

Καλή κατάσταση: 5/26

Μέτρια κατάσταση: 3/26

Κακή κατάσταση: 6/26

Ανύπαρκτοι ή σχεδόν ανύπαρκτοι ανεμόμυλοι: 9/26

Ακόμα και σε αυτήν την περίπτωση όμως το ποσοστό 9/17 έχει πολύ μεγαλύτερο λόγο από το 9/26 και υπερβαίνει το ήμισυ του ιδίου. Τα αίτια του μεγάλου αυτού αριθμού για την περίπτωση της Μεσσαριάς ανάγονται στην "ανάπτυξη" του οικισμού των τελευταίων ετών. Πολλοί εκ των απολεσθέντων ανεμόμυλων έδωσαν τη θέση ή/και το υλικό τους σε νέες κατασκευές, συνήθως εξοχικές κατοικίες, με αποτέλεσμα να μην υπάρχουν πλέον. Στην περίπτωση της Δρυοπίδας, η βραδεία "ανάπτυξη", ιδίως στον τομέα του τουρισμού, φαίνεται να είναι υπαίτια για την καλύτερη διατήρηση των ανεμόμυλων του οικισμού. Δεν έχει μέχρι σήμερα εντοπιστεί περίπτωση

ανεμόμυλου στη Δρυοπίδα, ο οποίος να έδωσε τη θέση του σε άλλη κατασκευή, παρά μόνο μέρος του υλικού του. Παρατηρώντας τα άλλα στοιχεία του χάρτη φαίνεται πως η Δρυοπίδα, εκτός από τους λιγότερους εκλιπόντες, πιθανότατα για τους ίδιους λόγους, διαθέτει και τους περισσότερους καλά διατηρημένους ανεμόμυλους.

Οι αποκατεστημένοι ανεμόμυλοι των δύο οικισμών παρουσιάζονται ίσοι σε αριθμό, ήτοι 2 αμφότεροι. Ωστόσο, διαφέρουν σε ποιότητα. Ο ένας αποκατεστημένος της Μεσσαριάς (Μ1) σήμερα δεν στεγάζει κάποια χρήση και ως εκ τούτου τα στοιχεία της φύσης τείνουν να τον επαναφέρουν στην προγενέστερη της αποκατάστασης μορφή του. Ο άλλος αποκατεστημένος ανεμόμυλος του ίδιου οικισμού (Μ3) στεγάζει σήμερα μία εξοχική κατοικία και διατηρείται σε αρκετά καλύτερη κατάσταση. Ωστόσο, η ποιότητα της αποκατάστασης δεν κρίνεται σε καμία των περιπτώσεων ικανοποιητική. Αντιθέτως, οι δύο αποκατεστημένοι ανεμόμυλοι της Δρυοπίδας συγκεντρώνουν καλύτερα χαρακτηριστικά. Ο ένας (Δ2), παρότι δεν διαθέτει χρήση και οι βλάβες του χρόνου είναι εμφανείς, παρουσιάζεται σε καλύτερη κατάσταση από το Μ1. Σε περίπτωση που η έλλειψη συντήρησης συνεχίσει, ίσως οι δύο μύλοι παρουσιάσουν στο μέλλον τα ίδια χαρακτηριστικά. Ο δεύτερος αποκατεστημένος ανεμόμυλος (Δ7) στεγάζει σήμερα μία εξοχική κατοικία, όπως ο Μ3. Η αποκατάστασή του όμως είναι σαφώς ανώτερη.

Πρέπει να επισημανθεί ωστόσο, όπως έχει ήδη γίνει στο πλαίσιο άλλων κεφαλαίων, ότι η έλλειψη παιδείας σε θέματα που άπτονται του αντικείμενου της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι σε μεγάλο βαθμό υπαίτια για την παραμέληση των μνημείων αυτών. Στην περίπτωση της Δρυοπίδας, που δεν έχει εξίσου "αναπτυχθεί" με τη Μεσσαριά, ο κίνδυνος που διατρέχει τα εν λόγω μνημεία είναι η εγκατάλειψη. Και αυτό φαίνεται από το μεγάλο αριθμό των ανεμόμυλων που διασώζονται σήμερα σε κακή κατάσταση. Ως εκ τούτου, επιβεβαιώνονται μέσα από τους πίνακες και τους χάρτες οι δύο κίνδυνοι που διατρέχουν οι ανεμόμυλοι: Να εγκαταλειφθούν και να καταρρεύσουν, καθώς και στο πλαίσιο της "ανάπτυξης" να δώσουν τη θέση τους σε νέες κατασκευές ή να αποκατασταθούν με εσφαλμένα κριτήρια.

Παρατηρώντας το χάρτη Χ05 διακρίνεται ότι η περιοχή που συγκεντρώνει τους περισσότερους ανύπαρκτους ή σχεδόν ανύπαρκτους ανεμόμυλους και τους ανεμόμυλους σε κακή κατάσταση είναι το μυλοτόπι Χ1. Παρότι ο οικισμός δεν επεκτάθηκε προς αυτή τη διεύθυνση κατά τον προηγούμενο αιώνα, ίσως εξαιτίας του ρέματος στα νότια του, φαίνεται ότι το μυλοτόπι αυτό αποτέλεσε ιδανική τοποθεσία για εκτός σχεδίου εξοχικές κατοικίες, με ιδιαίτερες συνθήκες θέας και εύκολη πρόσβαση. Ίσως η διάνοιξη των οδών και η κατά τόπους διάστρωσή τους με τσιμεντοκονιάματα να συνέβαλε στην ταχύτερη "ανάπτυξη" της περιοχής, αφού κατέστη προσβάσιμη από τροχοφόρα οχήματα.

Αισθητά καλύτερο, αλλά και αυτό σε κακή κατάσταση φαίνεται να διατηρείται το μυλοτόπι Χ2. Πρόκειται για μία αναμενόμενη καταστροφή, αφού ο οικισμός της Μεσσαριάς επεκτάθηκε προς τη διεύθυνση αυτή κατά τους δύο περασμένους αιώνες.

Παρατηρώντας το χάρτη Χ06 διακρίνεται ότι η περιοχή που συγκεντρώνει τους περισσότερους ανύπαρκτους ή σχεδόν ανύπαρκτους ανεμόμυλους και τους ανεμόμυλους σε κακή κατάσταση είναι τα μυλοτόπια Σ2 και Σ3. Το πρώτο, αν και περιέχει αρκετά λιγότερους ανεμόμυλους, είναι όλοι τους σε αυτή την κατηγορία. Πρόκειται για ένα μυλοτόπι επομένως λιγότερο γνωστό, αφού τα κατάλοιπά του είναι δύσκολα διακριτά από τον οικισμό. Το μυλοτόπι Σ3 παρουσιάζει τους μισούς

ανεμόμυλους του σε αυτή την κατηγορία (4/8). Από τις ιστορικές φωτογραφίες και την ανάλυση εν γένει που προηγήθηκε, καθίσταται σαφές ότι το μυλοτόπι Σ3 εγκαταλείφθηκε πρώτο. Η εγκατάλειψή του, όπως όλα δείχνουν, έλαβε χώρα σε μία εποχή αρκετά προγενέστερη της εγκατάλειψης του αγροτικού τομέα περί το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα. Έτσι, θεωρείται εντελώς συμπτωματική η σειρά εγκατάλειψης των γαιών (με πρώτες τις δυτικές) με αυτές των μυλοτοπιών.

Ανεξάρτητα από το μυλοτόπι στο οποίο ανήκει, παρατηρείται ότι η κατάσταση διατήρησης κάποιου ανεμόμυλου είναι συνήθως άμεσα εξαρτημένη από την απόστασή του από το κύριο οδικό δίκτυο. Τόσο στην περίπτωση της Μεσσαριάς όσο και της Δρυοπίδας, η διάνοιξη δρόμων πλησίον των μνημείων αυτών συνετέλεσε στην καλύτερη διατήρησή τους, αφού η πρόσβαση σε αυτούς κατέστη ευκολότερη από ποτέ. Αντιθέτως, οι ανεμόμυλοι πλησίον των οποίων δεν διανοίχθη κάποια κεντρική οδός, όχι μόνο παρέμειναν δυσπρόσιτοι εξαιτίας της απόστασης και των μέσων κίνησης, αλλά η βαθμιαία παραμέληση του αγροτικού τοπίου κατέστησε τις διαδρομές δυσπροσπέλαστες.

Ιδιαίτερη ίσως μνεία θα μπορούσε να γίνει για την εγκατάλειψη του M13 και την καταστροφή του. Και αυτό, διότι βάσει του συγκεκριμένου μύλου μπορούν να γίνουν υποθέσεις για την πολεοδομική εξέλιξη του οικισμού. Δεδομένου ότι κατά το έτος 1896 ο Βάλληνας κάνει λόγο για τη συνοικία του ανεμόμυλου σημαίνει ότι ο οικισμός είχε ήδη επεκταθεί πολεοδομικά έως αυτόν, ενώ θεωρείται σχεδόν βέβαιο ότι είχε διακόψει τη λειτουργία του, αφού η παρουσία κατοικιών πέριξ του, θα διέκοπτε την εύρυθμη λειτουργία του. Στην προηγούμενη αναφορά που κάνει σε αυτόν τον θέτει σαν σημείο προσανατολισμού και τον οριοθετεί στο ανατολικό άκρο του οικισμού. Βάσει των στοιχείων αυτών, η επέκταση του οικισμού πρέπει να έλαβε χώρα στην εν λόγω τοποθεσία περί το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα.

Δ.6.4. Χάρτες αιολικού δυναμικού και υψομέτρων (X07 & X08)

Οι χάρτες X07 και X08 σχετίζονται με το αιολικό δυναμικό της κάθε περιοχής που συναντάται ανεμόμυλος και το υψόμετρο που αυτοί βρίσκονται. Πιο συγκεκριμένα, τα υψόμετρα ταξινομήθηκαν σε 4 κατηγορίες. Όλοι οι ανεμόμυλοι της Μεσσαριάς βρίσκονται στην κατώτερη κατηγορία, ήτοι βρίσκονται σε υψόμετρα χαμηλότερα των 200 μέτρων. Αντιθέτως, οι ανεμόμυλοι της Δρυοπίδας βρίσκονται σε αρκετά μεγαλύτερα υψόμετρα, με το Δ18 να υπερβαίνει τη στάθμη των 300 μέτρων από τη θάλασσα. Μεταξύ των τριών μυλοτοπιών παρατηρείται ότι σε μεγαλύτερο υψόμετρο βρίσκεται το Σ1 (251-300 μέτρα), ενώ τα άλλα δύο ακολουθούν (200-250 μέτρα). Μόνη εξαίρεση για τα δεδομένα της Δρυοπίδας παρουσιάζει ο ανεμόμυλος Δ19, ο οποίος προσεγγίζει τα υψόμετρα της Μεσσαριάς. Πιο συγκεκριμένα, για την περίπτωση της Δρυοπίδας παρατηρούνται:

Ανεμόμυλοι σε υψόμετρο >300 μέτρων: 1/20

Ανεμόμυλοι σε υψόμετρο 251-300 μέτρα: 6/20

Ανεμόμυλοι σε υψόμετρο 200-250 μέτρα: 12/20

Ανεμόμυλοι σε υψόμετρο <200 μέτρων: 1/20

Ως προς την ένταση του ανέμου παρατηρείται ότι αν και η Μεσσαριά υστερεί σε υψόμετρο, παρουσιάζει δυσανάλογα ισχυρό αιολικό δυναμικό, που προσεγγίζει κατά τόπους αυτό της Δρυοπίδας. Πιθανότατα αυτό οφείλεται στη βορειότερη τοποθεσία της, αφού ο βόρειος, αποτελεί τον επικρατούντα άνεμο της νήσου. Το μυλοτόπι Σ2 της Δρυοπίδας, το οποίο προστατεύεται από το βορρά από το μυλοτόπι Σ3, παρουσιάζει ίδια περίπου μέση ένταση ανέμου με την πλειοψηφία των ανεμόμυλων της Μεσσαριάς. Το Σ1 και το Σ3 όμως εντάσσονται στην επόμενη, ισχυρότερη βαθμίδα. Ο μοναδικός ανεμόμυλος στην περιοχή του οποίου ο άνεμος πνέει με μέση ετήσια ένταση 6,5 m/s είναι ο Δ19. Παρότι η ένταση αυτή αντιστοιχεί στα 5 bf, η κλίμακα αυτή δεν είναι επακριβώς προσδιορισμένη και ανήκουν σε αυτή μεγάλα εύρη τιμών. Δεδομένου ότι δεν συναντάται σε κανέναν άλλο ανεμόμυλο τόσο χαμηλή ένταση ανέμου, θεωρείται ότι ορθώς εγκαταλείφθηκε για λόγους αιολικού δυναμικού, σύμφωνα με τις πληροφορίες των γηγενών. Με εξαίρεση τον εν λόγω ανεμόμυλο, που είναι γνωστό ότι ελάχιστα έως καθόλου λειτούργησε, από το χάρτη αυτό και τους πίνακες που ήδη αναλύθηκαν, προκύπτει το συμπέρασμα ότι ο κανόνας ανέγερσης ενός ανεμόμυλου ήταν να κτίζεται σε περιοχή με μέση ετήσια ένταση ανέμου από 7-9 m/s. Πρέπει να σημειωθεί ότι παρότι έχουν εντοπιστεί περιοχές κοντά στους οικισμούς με μέση ετήσια ένταση ανέμου μεγαλύτερη των 9 m/s, δεν έχουν εντοπιστεί σε αυτές ανεμόμυλοι. Ως εκ τούτου, ισχυρότερος άνεμος αυτής της τιμής δεν πρέπει να ενδεικνυόταν για τη λειτουργία των ανεμόμυλων. Σε γενικές γραμμές παρατηρούνται τα εξής στοιχεία για τους ανεμόμυλους των δύο οικισμών, σχετικά με το αιολικό δυναμικό στις αντίστοιχες περιοχές:

Μεσσαριά:

Ανεμόμυλοι σε περιοχή έντασης ανέμου 6,50 m/s: 0/16

Ανεμόμυλοι σε περιοχή έντασης ανέμου 7,00 m/s: 3/16

Ανεμόμυλοι σε περιοχή έντασης ανέμου 7,50 m/s: 11/16

Ανεμόμυλοι σε περιοχή έντασης ανέμου 8,00 m/s: 0/16

Ανεμόμυλοι σε περιοχή έντασης ανέμου 8,50 m/s: 2/16

Δρυοπίδα

Ανεμόμυλοι σε περιοχή έντασης ανέμου 6,50 m/s: 1/20

Ανεμόμυλοι σε περιοχή έντασης ανέμου 7,00 m/s: 0/20

Ανεμόμυλοι σε περιοχή έντασης ανέμου 7,50 m/s: 5/20

Ανεμόμυλοι σε περιοχή έντασης ανέμου 8,00 m/s: 2/20

Ανεμόμυλοι σε περιοχή έντασης ανέμου 8,50 m/s: 12/20

Από τα παραπάνω στοιχεία διακρίνεται πως η Δρυοπίδα έχει περισσότερους από τους μισούς της ανεμόμυλους σε τοποθεσίες με ιδανικές συνθήκες άλεσης.

Δ.7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ Δ' ΜΕΡΟΥΣ

Από το Μέρος Δ' προκύπτουν τα σημαντικότερα ίσως συμπεράσματα της τεκμηρίωσης της παρούσας εργασίας. Από τις συνεντεύξεις που ελήφθησαν από τους γηγενείς κατέστη γνωστός ένας σημαντικός αριθμός ανεμόμυλων, ο οποίος συμπλήρωσε τη βιβλιογραφική και την επιτόπια έρευνα. Από τις ίδιες συνεντεύξεις γνωστοποιήθηκαν τα ονόματα των μυλωνάδων και των ιδιοκτητών των μύλων του νησιού, παρά τις συγχύσεις σε αυτά που ήταν λογικό να προκύψουν. Είναι ιδιαίτερα περιεργό το γεγονός ότι οι ανεμόμυλοι σήμερα είναι γνωστοί στην πλειοψηφία τους με τα ονόματα ή τα παρατσούκλια των τελευταίων μυλωνάδων τους. Φαίνεται έτσι ότι οι ονομασίες τους ήταν κάτι μεταβαλλόμενο, αφού τις προγενέστερες περιόδους καθίσταται σαφές ότι θα ονοματίζονταν αλλιώς.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απόψεις των γηγενών σχετικά με τους λόγους για τους οποίους η Δρυοπίδα είχε περισσότερους ανεμόμυλους από τη Μεσσαριά, τουλάχιστον κατά τους τελευταίους αιώνες. Κατά μία μαρτυρία, αυτό οφείλονταν στο γεγονός ότι η Μεσσαριά δεν διέθετε αρκετούς μυλωνάδες. Στην πραγματικότητα όμως, όπως φαίνεται από τον αριθμό των ονομάτων έκαστου οικισμού, περί το έτος 1864, οι Μεσσαριώτες κάτοικοι που ασχολούνταν με επαγγέλματα σχετικά με μύλους ήταν περισσότεροι από τους Δρυοπίδες. Κατά μία δεύτερη μαρτυρία, αυτό οφείλονταν στο μεγαλύτερο πληθυσμό της Δρυοπίδας έναντι της Μεσσαριάς. Και σε αυτήν όμως την περίπτωση πρέπει να σημειωθεί ότι μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, η Μεσσαριά συνοικούνταν από περισσότερους ανθρώπους. Μία τρίτη μαρτυρία κάνει λόγο στη διαφορά της βάσης της οικονομίας των δύο οικισμών, θεωρώντας τον οικισμό της Δρυοπίδας περισσότερο αγροτικό από αυτόν της Μεσσαριάς. Τέλος, μία μαρτυρία κάνει λόγο για την καλύτερη κατάσταση διατήρησης των ανεμόμυλων της Δρυοπίδας έναντι αυτών της Μεσσαριάς. Παράλληλα, κατά την ίδια μαρτυρία, οι μυλωνάδες της Δρυοπίδας ήταν περισσότερο έμπειροι από τους μυλωνάδες της Μεσσαριάς. Δεδομένου ότι το κριθάρι καθίσταται, τουλάχιστον μέσα από προφορικές μαρτυρίες, δυσκολότερο στην άλεση από το σιτάρι, ενώ στη Δρυοπίδα η άλεση σιταριού δεν ήταν παρά ελάχιστη, δίνει μία σχετική αξιοπιστία σε αυτήν τη μαρτυρία. Το εντονότερο αιολικό δυναμικό της Δρυοπίδας επίσης, μπορεί να συνέβαλε στην απόκτηση της εμπειρίας αυτής σε μεγαλύτερο ίσως βαθμό. Ωστόσο, δεδομένου ότι το ερωτηθέν υποκείμενο της εν λόγω μαρτυρίας κατάγονταν από τη Δρυοπίδα, δημιουργεί εύλογα αμφιβολίες. Στην πραγματικότητα, φαίνεται πως η σημαντικότερη παράμετρος που επέδρασε στην εγκατάσταση των ανεμόμυλων ήταν το ισχυρό αιολικό δυναμικό που συγκέντρωνε η Δρυοπίδα σε σχέση με τη Μεσσαριά.

Εντύπωση προκαλεί επίσης το γεγονός ότι οι γηγενείς όχι μόνο αγνοούν, αλλά αμφισβητούν την ύπαρξη ανεμόμυλων εκτός των δύο μεσόγειων οικισμών. Ο υποτιθέμενος ανεμόμυλος στο ομώνυμο όρος, καθώς και ο υποτιθέμενος ανεμόμυλος στην περιοχή "Παλαιόμυλος" είναι σχεδόν άγνωστοι στην τοπική κοινωνία. Στην περιοχή της Κανάλας, παρότι το αιολικό δυναμικό επιτρέπει την εύρυθμη λειτουργία κάποιου ανεμόμυλου, εκ πρώτης όψης φαίνεται πως δεν φιλοξενούσε κάποιον. Ο ανεμόμυλος που ανήκε στη μονή πρέπει να βρίσκονταν πέραξ της περιοχής της Δρυοπίδας. Για την ταυτοποίηση αυτού, οφείλουν να γίνουν αναζητήσεις σε

ιστορικά έγγραφα, όπως συμβόλαια, κάτι που ξεπερνά τα όρια της παρούσας μελέτης.

Από τις θέσεις των εντοπισθέντων ανεμόμυλων και την τυπολογία τους, προκύπτουν πολύ ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Σύμφωνα με τους συγγραφείς Βάο και Νομικό, το αναστήκωμα του αξονιού ανάγεται κατά πάσα πιθανότητα στο 15^ο αιώνα.²⁵⁷ Δεδομένου ότι η Δρυοπίδα διαθέτει πλήθος ανεμόμυλων κατηγορίας [1], η οποία ανάγεται σε μία εποχή πριν το αναστήκωμα του αξονιού, προκύπτει το συμπέρασμα ότι οικισμός κατοικούνταν ήδη από τη μεσαιωνική περίοδο. Παράλληλα, η μετακίνηση του πληθυσμού από το Μεγάλο Χωριό (αν ποτέ αυτό υπήρχε) στη Δρυοπίδα, θα πρέπει να πραγματοποιήθηκε προγενέστερα του αιώνα αυτού. Ακόμα, κατά την έλευση των Φράγγων κατακτητών το Μεγάλο Χωριό πρέπει να είχε ήδη καταστραφεί, αφού με τα σημερινά δεδομένα, δεν διακρίνονται κατάλοιπα ανεμόμυλων πλησίον της περιοχής αυτής, ενώ είναι βιβλιογραφικά γνωστό ότι κατά την εγκατάστασή τους οι εν λόγω κατακτητές έχτιζαν ανεμόμυλους.

Παρότι, σύμφωνα με την πληθυσμιακή εξέλιξη των οικισμών, η Μεσσαριά θα έπρεπε να συγκεντρώνει περισσότερους ανεμόμυλους παλαιάς κατηγορίας [1] από τη Δρυοπίδα, στην πραγματικότητα συμβαίνει το αντίθετο. Πιθανόν οι ανεμόμυλοι της Μεσσαριάς για τους οποίους δεν διασώζονται σήμερα τεκμήρια να ήταν αυτής της κατηγορίας. Στην περίπτωση της Δρυοπίδας υπάρχουν αρκετοί ανεμόμυλοι που δεν εντοπίστηκαν κατά την έρευνα πεδίου, ενώ είναι γνωστό μέσα από γραπτές πηγές ότι υπήρχαν. Δεν αποκλείεται κάποιοι εκ των νεότερων να κατασκευάστηκαν πάνω σε ερείπια προγενέστερων, συμπληρώνοντας νέο υλικό ή να χρησιμοποίησαν εξολοκλήρου το υλικό των παρακείμενων προγενέστερων, καταστρέφοντας και τα τελευταία τεκμήρια. Σε γενικές γραμμές, φαίνεται πως το πρόβλημα με τους ανεμόμυλους της Μεσσαριάς έγκειται στην κατεδάφισή τους για την ανέγερση εξοχικών κατοικιών, ενώ στη Δρυοπίδα στην εγκατάλειψη και παραμέλησή τους, που βαθμιαία τους κατέστησαν ερείπια. Εξαιρεση ίσως στο δεύτερο οικισμό αποτελεί το μυλοτόπι Σ1, το οποίο κινδυνεύει από αλλοιώσεις.

Σχετικά με τους εντοπισθέντες ανεμόμυλους από την έρευνα πεδίου, παρατηρούνται ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Σε όλες τις περιπτώσεις που ήταν εμφανείς οι κλίμακες ανάβασης ήταν δεξιόστροφες και βρίσκονταν στα αριστερά της θύρας εισόδου. Ο αριθμός των αντενών ανάγονταν σε όλες τις γνωστές περιπτώσεις στον κανόνα, σε 10, ήτοι 5 ζευγάρια. Οι διάμετροι των ανεμόμυλων της Κύθνου παρουσιάζονται μεγαλύτερες από το μέσο όρο των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων που προσδιορίζει η βιβλιογραφία. Αντίθετα με τις διαμέτρους, τα ύψη των ανεμόμυλων της Κύθνου φαίνονται μικρότερα του μέσου όρου. Επομένως, ως προς τα κατασκευαστικά και μορφολογικά τους χαρακτηριστικά, οι ανεμόμυλοι της Κύθνου επιβεβαιώνουν τον κανόνα των κυκλαδίτικων ανεμόμυλων, με μικρές διαφοροποιήσεις.

Η κατάταξη των ανεμόμυλων που εντοπίστηκαν στο πεδίο σε κάποια κατηγορία, κατέστη σε πολλές περιπτώσεις δύσκολη, παρότι ο κορμός τους συχνά διασώζονταν ως τη στέψη. Οι λόγοι ήταν δύο. Ο πρώτος σχετίζεται με τη γεωμετρία του κάθε ανεμόμυλου. Ο ορθός κύλινδρος ως γεωμετρικό στερεό είναι ένα σχήμα απόλυτο, σε αντίθεση με τις κατασκευές θετικής και αρνητικής μείωσης, που περιέχουν μεγάλο εύρος κλίσεων. Έτσι, μία μικρή κλίση από την κατακόρυφο δεν είναι πάντα διακριτό αν έγινε ηθελημένα. Δεδομένων των οικοδομικών υλικών και της

²⁵⁷ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 202

προβιομηχανικής τεχνολογίας, η αθέλητη απόκλιση από το σχήμα του ορθού κυλίνδρου θεωρείται δεδομένη. Έτσι, ακόμα και αν οι μυλομαραγκοί είχαν την πρόθεση να δημιουργήσουν ανεμόμυλους σχήματος ορθού κυλίνδρου, δεν δύναται να γίνει εύκολα αντιληπτό, αφού η παραμικρή απόκλιση παραπέμπει σε διαφορετικό στερεό. Ως εκ τούτου ο ορθός κύλινδρος είναι ένα σχήμα ανεμόμυλου που δεν συναντάται σε μεγάλο βαθμό στις καταγραφές των χαρτών που αναλύθηκαν. Ο δεύτερος παράγοντας που επηρέασε αρνητικά στην κατάταξη των ανεμόμυλων της Κύθνου σε κατηγορίες ήταν η παθολογία τους. Τυχόν διαμπερείς ρωγμές είχαν την τάση να αποκολλήσουν μέρος της μάζας των μύλων "εκτός του επιπέδου" τους. Δεδομένου ότι οι ρωγμές των περιπτώσεων αυτών είχαν μεγαλύτερη ένταση σε μεγαλύτερο ύψος, η διάμετρος της στέψης παρουσίαζε μεγαλύτερη απόκλιση από τη μέση και ιδίως τη βάση. Έτσι, δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο κάποιοι ανεμόμυλοι που αρχικά σχεδιάστηκαν ως ορθοί κύλινδροι να καταχωρήθηκαν κατά την τρέχουσα εργασία ως ανεμόμυλοι με αρνητικοί μείωση (κατηγορία [1]). Πρέπει να σημειωθεί ότι η προοπτική λόγω του ύψους των κατασκευών ενέτεινε τη δυσκολία στην κατάταξή τους.

Σε γενικές γραμμές, οι ανεμόμυλοι της Δρυοπίδας ήταν περισσότερο δυσπρόσιτοι από αυτούς της Μεσσαριάς λόγω του μήκους και της προσπελασιμότητας της διαδρομής από τον οικισμό προς αυτούς. Αντίθετα όμως, ουδείς εκ των ανεμόμυλων της Μεσσαριάς που διατηρούνταν ακέραιος, δεν ήταν προσβάσιμος στο εσωτερικό του, αφού υπήρχε πάντα θύρα που εμπόδιζε την είσοδο. Οι ανεμόμυλοι του μυλοτοπίου Σ1, από τους οποίους σήμερα περνάει ο δρόμος, τους κατέστησε ιδιαίτερα προσιτούς σε σχέση με αυτούς των άλλων μυλοτοπίων, ενώ η τοπογραφία της περιοχής και η κατάσταση που αυτοί διατηρούνταν, αποτέλεσαν στοιχεία που τους μετέτρεψαν σε αξιοθέατα του νησιού και χαρακτηριστικά του τοπίου, όπως θα επισημανθεί και κατά το Μέρος Ε'. Αυτά πρέπει να είναι τα κυριότερα αίτια που κατέστησαν τους εν λόγω ανεμόμυλους και μόνο τουριστικά αξιοθέατα.

Τα κριτήρια επιλογής των θέσεων των ανεμόμυλων είναι από τη βιβλιογραφία γνωστά. Αυτά είναι το τοπογραφικό ανάγλυφο, το αιολικό δυναμικό, ο συνδυασμός των δύο που καθορίζει το μικροκλίμα και η απόσταση από τους οικισμούς.²⁵⁸ Πλέον υπάρχουν ποσοτικά δεδομένα για τα μεγέθη αυτά, καθώς από την παρούσα μελέτη τεκμηριώθηκε βάσει ευρημάτων ότι οι ανεμόμυλοι της Κύθνου κατασκευάζονταν πάντα στις κορυφές λόφων ή στις πλαγιές προς το βορρά, σε υψόμετρο μεταξύ 140 και 320 μέτρων, σε θέσεις με άνεμο μέσης ετήσιας έντασης μεταξύ 7,00 και 9,00 m/s και σε πραγματική απόσταση μικρότερη από 1400 μέτρα από κάποιο σημείο αναφοράς. Σημεία αναφοράς αποτελούσαν οι ιστορικοί οικισμοί, το μεσαιωνικό κάστρο και τα μοναστήρια.

Λαμβάνοντας υπόψη τα δεδομένα που αναλύθηκαν, συνετάχθησαν 4 χάρτες υποθέσεων και συμπερασμάτων. Πρέπει να σημειωθεί ότι και οι 4 χάρτες των συμπερασμάτων αποτελούν χάρτες ερμηνείας του υποκειμένου συγγραφέας, που σχεδιάστηκαν με βάσει τα υφιστάμενα δεδομένα, βασισμένα σε μαρτυρίες, σε ενδείξεις και στη βιβλιογραφία, ενώ δεν αποκλείεται στο μέλλον, με νεότερα στοιχεία, οι χάρτες να χρήζουν τροποποίησης.

Οι Χ09 και Χ10 σχετίζονται με τις υποθέσεις περί χρονολόγησης των ανεμόμυλων του νησιού. Βάσει της πληθυσμιακής εξέλιξης της νήσου, τις προφορικές

²⁵⁸ Καρατζόγλου Κωνσταντίνος, σελ. 81

μαρτυρίες και της τυπολογίας και του υψόμετρου στο οποίο βρίσκονται, οι ανεμόμυλοι της Μεσσαριάς και της Δρυοπίδας χωρίστηκαν σε 3 ομάδες. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν αυτοί των οποίων η κατασκευή ανάγεται προ του έτους 1700, όταν δηλαδή ο πληθυσμός της Μεσσαριάς έφτασε στο απόγειό του. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι ανεμόμυλοι οι οποίοι κατασκευάστηκαν κατά το διάστημα δύο αιώνων, του 18^{ου} και του 19^{ου}. Τέλος, η τρίτη κατηγορία σχετίζεται με τους ανεμόμυλους που κατασκευάστηκαν κατά το πρώτο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα. Φαίνεται πως στην περίπτωση της Μεσσαριάς η πλειοψηφία των ανεμόμυλων του χάρτη (9/16) ανάγονται στην δεύτερη περίοδο, ενώ μόλις 7/16 ανεμόμυλους είναι προγενέστεροι του 1700. Απουσιάζουν παντελώς νεότεροι ανεμόμυλοι που χρονολογούνται κατά τον 20^ο αιώνα. Στην περίπτωση της Δρυοπίδας φαίνεται ότι οι παλαιότεροι ανεμόμυλοι είναι συγκεντρωμένοι στο μυλοτόπι Σ1, χωρίς όμως να αποκλείεται ότι κάποιοι εκ των κατεστραμμένων ανεμόμυλων του μυλοτοπίου Σ3 δεν ανήκαν σε αυτή την κατηγορία. Με τα υφιστάμενα δεδομένα εικάζεται ότι 6/20 ανεμόμυλους ήταν κατασκευασμένοι πριν το 1700, 10/20 ανεμόμυλοι κατασκευάστηκαν μεταξύ του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα, ενώ 4/20 ανεμόμυλοι κατασκευάστηκαν κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα.

Οι χάρτες X11 και X12 σχετίζονται με την περίοδο εγκατάλειψης του κάθε ανεμόμυλου. Σύμφωνα με τις ιστορικές φωτογραφίες, τις προφορικές μαρτυρίες και την κατάσταση στην οποία οι ανεμόμυλοι διατηρούνται σήμερα, φαίνεται ότι οι μισοί ανεμόμυλοι της Μεσσαριάς (8/16) εγκαταλείφθηκαν κατά το διάστημα 1835-1900, 3/16 κατά το διάστημα 1900-1945, ενώ 5 ανεμόμυλοι μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο. Στην περίπτωση της Δρυοπίδας φαίνεται πως οι μισοί ανεμόμυλοι της (10/20) εγκαταλείφθηκαν μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο, 3/20 ανεμόμυλοι εγκαταλείφθηκαν κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, ενώ 7/20 ανεμόμυλοι εγκαταλείφθηκαν ήδη από το 19^ο αιώνα.

Οι μαρτυρίες περί αριθμού ανεμόμυλων, όπως έχει ήδη αναφερθεί στο σχετικό κεφάλαιο, έχουν ως εξής: Περί το έτος 1835, ο Xavier Landerer κατά την επίσκεψή του στην Κύθνο αρίθμησε τους ανεμόμυλους της Δρυοπίδας σε 22. Βάσει των παραπάνω χαρτών, οι ανεμόμυλοι που πρέπει να λειτουργούσαν κατά την εποχή επίσκεψής του είναι ο Δ1, Δ2, Δ3, Δ4, Δ5, Δ6, Δ8, Δ9, Δ12, Δ13, Δ14, Δ15, Δ16, Δ17, Δ18 και Δ20. Πρόκειται για 16 ανεμόμυλους. Οι υπόλοιποι 6 ανεμόμυλοι είναι αυτοί των οποίων τα κατάλοιπα τους δεν εντοπίστηκαν από την παρούσα μελέτη, ενώ προτείνεται η αναζήτησή τους στις υποδειχθείσες περιοχές. Η επόμενη μαρτυρία για τους ανεμόμυλους της νήσου προέρχεται από τη μελέτη του Βάου και του Νομικού, οι οποίοι σύμφωνα με τα ευρήματα και τις προφορικές μαρτυρίες των τότε γηγενών, αρίθμησαν τους λειτουργούντες ανεμόμυλους της νήσου σε 22 για την εποχή των τελών του 19^{ου} αιώνα. Οι ανεμόμυλοι αυτοί εικάζεται ότι ήταν ο Δ1, Δ2, Δ3, Δ4, Δ5, Δ6, Δ8, Δ9, Δ12, Δ13, Δ14, Δ17, Δ18, Δ20, Μ1, Μ3, Μ4, Μ5, Μ6, Μ7, Μ8 και Μ10. Για τους ανεμόμυλους Δ14, Δ17, Δ18 και Δ20 υπάρχουν αμφιβολίες. Ίσως αντί για κάποιους εξ' αυτών να λειτουργούσαν ορισμένοι εκ των 6 ανεμόμυλων που δεν εντοπίστηκαν από την παρούσα μελέτη. Το σενάριο ωστόσο αυτό προϋποθέτει ότι η παντελής καταστροφή τους έλαβε χώρα σχετικά πρόσφατα, αφού προϋποθέτει ότι διατηρούνταν σε καλύτερη κατάσταση από τους αμφισβητούμενους μύλους. Παράλληλα όμως, πρέπει να συνέβη πριν από το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, αφού δεν είναι τίποτα γνωστό για αυτούς από τους γηγενείς. Η τελευταία μαρτυρία ήταν προφορική και σχετίζεται με τους ανεμόμυλους που λειτουργούσαν την περίοδο της κατοχής. Αυτοί αριθμούνταν 10 για τη Δρυοπίδα και 5 για τη Μεσσαριά. Σύμφωνα με την ίδια μαρτυρία, οι ανεμόμυλοι που λειτουργούσαν στη Δρυοπίδα ήταν οι Δ1, Δ2, Δ3, Δ4, Δ5, Δ6, Δ7, Δ10, Δ11 και Δ12. Οι

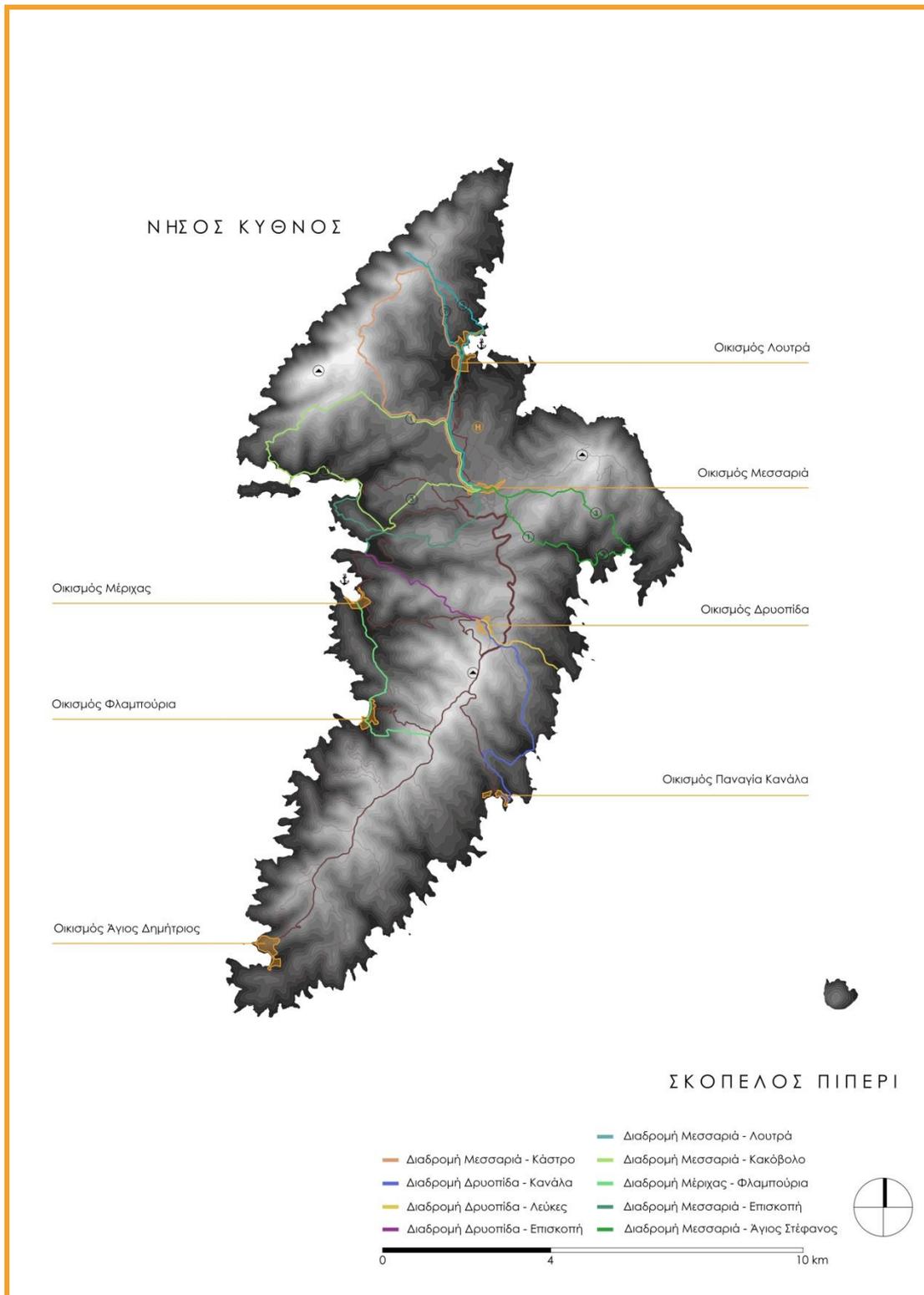

ανεμόμυλοι της Μεσσαριάς που λειτουργούσαν κατά την ίδια περίοδο δεν είναι γνωστοί και βάσει των στοιχείων που συλλέχθηκαν από τη μελέτη, εικάζεται ότι ήταν ο Μ1, Μ3, Μ5, Μ6 και Μ7.

ΜΕΡΟΣ Ε'

συνολική προστασία και διαχείριση

Εικόνα 224. Υφιστάμενες πεζοπορικές διαδρομές στην Κύθνο. Πηγή: www.topoguide.gr, υπό επεξεργασία

Ε.1. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ & ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

Ανεμόμυλοι της Κύθνου και λοιπά παραδείγματα

Ε.1.1. Υφιστάμενη προστασία ανεμόμυλων Κύθνου

Από τη σύσταση του ελληνικού κράτους μέχρι σήμερα η κείμενη νομοθεσία προστάτευε μνημεία όπως οι ανεμόμυλοι, κυρίως μέσω έμμεσων διατάξεων, στο σύνολο της ελληνικής επικράτειας. Για τις προγενέστερες νομοθεσίες του αρχαιολογικού νόμου 3028/2002²⁵⁹ δεν θα γίνει κάποια νύξη, αφού σήμερα ισχύει ο τελευταίος που τις υπερκαλύπτει. Πρέπει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με αυτόν, ως αρχαία μνημεία νοούνται τα πολιτιστικά αγαθά από τους προϊστορικούς χρόνους έως και το 1830. Ως εκ τούτου, από την τεκμηρίωση που προηγήθηκε, καθίσταται γνωστό ότι μεγάλος αριθμός ανεμόμυλων του νησιού ανάγεται σε αυτόν το χαρακτηρισμό.

Από το παράδειγμα (τουλάχιστον) της Κύθνου όμως, φαίνεται πως η εφαρμογή του αρχαιολογικού νόμου παρουσιάζει σημαντικά κωλύματα. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που το υλικό εγκαταλελειμμένων ανεμόμυλων αποσπάστηκε για την ανέγερση άλλων κτηρίων ή οι περιπτώσεις όπου νέα κτήρια αντικατέστησαν ανεμόμυλους που προϋπήρχαν στην ίδια θέση. Φαίνεται πως για τους γηγενείς η οικονομική αξία των οικοπέδων απεδείχθη υψηλότερη των αξιών των ιδίων των μνημείων. Ο κυριότερος ίσως λόγος για τον οποίο κωλύεται η εφαρμογή του αρχαιολογικού νόμου, τουλάχιστον στην περίπτωση της Κύθνου, είναι η έλλειψη τεκμηρίωσης των καταλοίπων των ανεμόμυλων μέχρι και σήμερα. Η έλλειψη αυτή, αφενός συνέβαλε στην άγνοια μεγάλου μέρους της τοπικής κοινωνίας για την σημασία των ανεμόμυλων αλλά και για την ύπαρξη πολλών εκ των καταλοίπων τους, αφετέρου συνετέλεσε στην απουσία ελέγχου από τις κρατικές υπηρεσίες.

Παρά το μεγάλο αριθμό των ανεμόμυλων του νησιού, ελάχιστοι εξ' αυτών είναι ονομαστικά προστατευμένοι από την κείμενη νομοθεσία του Υπουργείου Πολιτισμού. Πιο συγκεκριμένα, προστατεύονται μόνο 7 ανεμόμυλοι στη Δρυοπίδα, 6 εκ των οποίων βρίσκονται στο μυλοτόπι Σ1. Πρόκειται για τους ανεμόμυλους του Φρακίσκου Π. Τζιωτάκη, αυτός του Αντ. Π. Τζιωτάκη, αυτός του Μιχ. Μπουρίτη, αυτός του Ιωάν. Μιχ. Φίλιππα, αυτός του Αντ. Φρ. Γονιδάκη, αυτός του Στερ. Ιωάν. Μανώλικα, με ακτίνα προστασίας 100 μέτρων περιμετρικά έκαστου ανεμόμυλου, όλοι τους κηρυγμένοι ως ιστορικά διατηρητέα μνημεία.²⁶⁰ Ακόμα, προστατεύεται αυτός του Κωνσταντίνου Τζιωτάκη με ακτίνα προστασίας 20 μέτρα, κηρυγμένος και αυτός ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο.²⁶¹ Πρόκειται για τον ανεμόμυλο Δ7.

Εκτός των παραπάνω ανεμόμυλων, οι οποίοι προστατεύονται από το Υπουργείο Πολιτισμού, υπάρχει ένας ακόμα ανεμόμυλος που προστατεύεται νομοθετικά, από το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, ο οποίος είναι

---

²⁵⁹ Ν. 3028/2002, ΦΕΚ 153/Α/2002

²⁶⁰ ΦΕΚ 356/Β/1993, ΦΕΚ 880/Β/1994

²⁶¹ ΦΕΚ 1053/Β/1995

χαρακτηρισμένος ως διατηρητέος.²⁶² Πρόκειται για τον ανεμόμυλο Μ3 στη Μεσσαριά. Ανάμεσα στα άλλα, το φύλλο αναφέρει ότι "επιβάλλεται η αποκατάσταση της στέγης στην αρχική παραδοσιακή της μορφή, ...";²⁶³ κάτι που όπως φαίνεται δεν περατώθηκε με αυτόν ακριβώς τον τρόπο.

Από τον περιορισμένο αριθμό κηρύξεων διαφαίνεται η ανεπάρκεια της προστασίας των μνημείων αυτών. Σχεδόν κανένας εκ των ανεμόμυλων της Μεσσαριάς βρίσκεται υπό καθεστώς ονομαστικής προστασίας, ενώ ακόμα και στη Δρυοπίδα υπάρχουν αρκετοί ανεμόμυλοι που διασώζονται ακόμα σε ακέραια μορφή, άγνωστο μέχρι πότε, και δεν έχουν μέχρι σήμερα κηρυχτεί. Εκτός των ακέραιων μύλων, υπάρχουν αρκετά κατάλοιπα σε πολύ κακή κατάσταση, για τα οποία, όπως παρουσιάστηκε μέσα από τα προηγούμενα κεφάλαια, υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι κατασκευάστηκαν προ της απελευθέρωσης του ελληνικού κράτους. Πρόκειται δηλαδή για ένα σύνολο αρχαίων μνημείων, τα οποία σήμερα δεν προστατεύονται, διότι δεν έχουν έως τώρα καταγραφεί και τεκμηριωθεί.

Πέραν της νομικής προστασίας, ιδιαίτερα ανεπαρκής κρίνεται και η προστασία των μνημείων αυτών από τους ίδιους τους ιδιοκτήτες τους. Η πλειοψηφία των μύλων βρίσκεται σε κρίσιμη κατάσταση, καθώς φθείρονται από τα καιρικά φαινόμενα και τη χρόνια εγκατάλειψη. Τέσσερεις εξ' αυτών είναι αποκατεστημένοι, ωστόσο η ποιότητα των επεμβάσεων που έχουν υποστεί δεν είναι σε όλες τις περιπτώσεις ικανοποιητικού βαθμού.

E.1.2. Υφιστάμενη προστασία μυλοτοπιών Κύθνου & νέα δόμηση

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι κηρυγμένοι (από το ΥΠΠΟ) ανεμόμυλοι διαθέτουν ακτίνα προστασίας, προκειμένου να μην αλλοιωθεί το άμεσο περιβάλλον τους από σύγχρονες κατασκευές. Η ακτίνα αυτή, παρά τα θετικά της, δεδομένης της τιμής της, δυσχεραίνει την οποιαδήποτε απασχόληση του ιδιοκτήτη εντός αυτής. Πρέπει να σημειωθεί ότι μικρά κελλιά κατασκευάζονταν πλησίον των ανεμόμυλων στο παρελθόν καθώς σε αυτά στεγάζονταν οι μυλωνάδες κατά τη διαμονή τους στα μυλοτόπια. Ως εκ τούτου φαίνεται πως η ακτίνα προστασίας δεν πρέπει μόνο να σχετίζεται με τη δόμηση αλλά και με τις χρήσεις, αφού ορισμένες (πχ γεωργικές αποθήκες) θα μπορούσαν να καταστούν ωφέλιμες, υπό την προϋπόθεση ότι δεν εμποδίζουν τη λειτουργία των μύλων, ενώ συγχρόνως δεν υποβαθμίζουν αισθητικά το τοπίο.

Παράλληλα, πρέπει να επισημανθεί ότι η ακτίνα δεν είναι επακριβώς προσδιορισμένη. Σύμφωνα με τον αρχαιολογικό νόμο²⁶⁴ υπάρχουν δύο ήδη ακτινών προστασίας, οι οποίες σχετίζονται με τις κηρύξεις αρχαιολογικών χώρων Α και Β προστασίας. Στα ΦΕΚ κήρυξης όμως των συγκεκριμένων ανεμόμυλων της Κύθνου ως διατηρητέα μνημεία, δεν προσδιορίζεται ποια ακτίνα νοείται. Έτσι, οι ξενοδοχειακές κατασκευές που παρατηρούνται εντός της ακτίνας προστασίας των ανεμόμυλων του

²⁶² ΦΕΚ 754/Δ/2004

²⁶³ ΦΕΚ 754/Δ/2004

²⁶⁴ ΦΕΚ 153/Α/2002

Μυλοτοπίου Σ1, δεν είναι γνωστό εάν είναι αυθαίρετα κατασκευασμένες ή όχι. Πρέπει να επισημανθεί επίσης ότι στην περίπτωση του ανεμόμυλου Μ3, ο οποίος έχει κηρυχτεί διατηρητέος, δεν προστατεύεται ο περιβάλλον χώρος.

Για τους μη κηρυγμένους ακέραιους ανεμόμυλους όμως, τα προβλήματα ανάγονται και στη δόμηση και στη χρήση των κτηρίων που ανεγείρονται ακριβώς δίπλα τους, η οποία και τους υποβαθμίζει, τόσο αισθητικά όσο και λειτουργικά. Σύμφωνα με το εθιμικό δίκαιο που εφαρμόζονταν κατά τους περασμένους αιώνες προστατεύονταν οι περιοχές γύρω από τους μύλους, ώστε να μη διαταραχτεί η εύρυθμη λειτουργία τους. Στους σύγχρονους όρους δόμησης απουσιάζουν οποιεσδήποτε νομοθετικές ρυθμίσεις σχετικές με τα μυλοτόπια του νησιού, με αποτέλεσμα αυτά να εντάσσονται στους κανονισμούς περί εκτός σχεδίου δόμησης που διέπουν το νησί.²⁶⁵

Τα προβλήματα της απουσίας σχετικής νομοθεσίας είναι ορατά, σε ανεμόμυλους όπως ο Δ2 στο μυλοτόπι Σ1 στα νότια της Δρυοπίδας. Τόσο ο ναός του Αγίου Νεκταρίου σε μικρή απόσταση από αυτόν, όσο και η δεντροφύτευση, έχουν απομονώσει τον ανεμόμυλο από το υπόλοιπο μυλοτόπι, κατά τις προαναφερθείσες επισημάνσεις του Μέρους Δ'. Αν και το περιβάλλον του μνημείου είναι σήμερα παντελώς κατεστραμμένο, ο μύλος επιδέχεται νέα χρήση, ενώ δύναται να περιστραφεί εκ νέου η φτερωτή του. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο στην περίπτωση του ανεμόμυλου Μ3 στα ανατολικά της Μεσσαριάς. Όπως έχει ήδη γίνει αναφορά στο σχετικό κεφάλαιο, ο οικισμός επεκτάθηκε κατά τον προηγούμενο αιώνα προς τη διεύθυνση αυτή, με αποτέλεσμα το μνημείο να βρεθεί εντός του. Η φτερωτή του εν λόγω ανεμόμυλου είναι αδύνατον σήμερα να επαναλειτουργήσει, με αποτέλεσμα να περιορίζονται σημαντικά οι δυνατές χρήσεις, κατά το ενδεχόμενο μίας ορθής αποκατάστασης. Για την περίπτωση αυτή, απαιτείται να βρεθεί μία χρήση που θα έχει λάβει υπόψη τα υφιστάμενα δεδομένα του σύγχρονου περιβάλλοντος της κατασκευής. Σε κάθε περίπτωση είναι άξιο προβληματισμού ότι το εθιμικό δίκαιο, προϊόν ανθρώπων δίχως επιστημονική κατάρτιση, ήταν πληρέστερο και προστάτευε περεταίρω τους ανεμόμυλους και τα μυλοτόπια, από το νομικό.

Σχετικά με τη νέα δόμηση, ιδιαίτερα σημαντική καθίσταται η αναφορά της κείμενης νομοθεσίας στη μορφολογία των ανεμόμυλων. Πιο συγκεκριμένα, αναγράφεται ότι απαγορεύεται η ανέγερση κτηρίων που προσεγγίζουν τη μορφή ανεμόμυλου, ενώ επιτρέπεται η αποκατάσταση των υφιστάμενων.²⁶⁶ Η εν λόγω αναφορά καθίσταται ιδιαίτερα σημαντική, αφού δεν επρόκειτο να ανεγερθούν κατασκευές οι οποίες θα οδηγήσουν σε πλάνη για το αν υπήρξαν σύγχρονες ή παλαιές. Παράλληλα, σε τυχόν μεταγενέστερες μελέτες για τη διερεύνηση των τοποθεσιών ανέγερσης των ανεμόμυλων της Κύθου, θα αποφευχθεί η οποιαδήποτε σύγχυση των μελετητών.

---

²⁶⁵ ΦΕΚ 931/Δ/2002

²⁶⁶ ΦΕΚ 931/Δ/2002

Ε.1.3. Υφιστάμενη ανάδειξη ανεμόμυλων Κύθνου

Εικόνα 225. Εικόνα προφίλ του Πολιτιστικού Συλλόγου Δρυπίδας στο Facebook. Πηγή: <https://www.facebook.com/politistikosdriopidas>

Παρότι οι ανεμόμυλοι της Κύθνου δεν φαίνεται να προστατεύονται επαρκώς από την κείμενη νομοθεσία και τους ιδιοκτήτες τους, παρουσιάζεται ιδιαίτερα ανεπτυγμένη η τάση προβολής και ανάδειξής τους. Πιο συγκεκριμένα, η πλειοψηφία των διαδικτυακών ιστότοπων τουριστικού και πολιτιστικού περιεχομένου προβάλλουν τους ανεμόμυλους, θεωρώντας τους ως ένα αναπόσπαστο στοιχείο της τοπιογραφίας του νησιού. Σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα, ο ανεμόμυλος έχει χρησιμοποιηθεί ως "city branding" του τόπου (εικόνα 225).

Εικόνα 226. Info Point στην είσοδο του δημαρχείου Κύθνου. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Το ίδιο παρατηρείται και σε αναλογικά μέσα προβολής, όπως στα info point που βρίσκονται σε αρκετούς οικισμούς του νησιού (εικόνα 226), όπου οι ανεμόμυλοι συγκαταλέγονται ανάμεσα στα αξιοθέατα του.²⁶⁷ Παράλληλα, δεν είναι λίγες οι μινιατούρες ανεμόμυλων που εντοπίζονται σε κάθε χρήσης κτήρια στο σύνολο των οικισμών της Κύθνου. Άλλες σε μεγαλύτερο, άλλες σε μικρότερο μέγεθος, άλλες με

²⁶⁷ Στα μέσα περίπου της πινακίδας, δεξιά, διακρίνεται ένας ανεμόμυλος στην περιοχή της Δρυοπίδας

φτερωτή που στρέφεται με τον άνεμο, άλλες με φτερωτή ακίνητη και άλλες χωρίς φτερωτή, υποδηλώνουν ότι ο ανεμόμυλος αποτελεί ένα μνημείο που επηρεάζει ακόμα την τοπική παράδοση έντονα. Ενδεικτικά, ορισμένες εκ των κατασκευών αυτών φαίνονται στις εικόνες 227, 228, 229, 230, 231 που ακολουθούν. Έχει επίσης παρατηρηθεί και το φαινόμενο έκθεσης εξαρτήματος ανεμόμυλου σε χώρο εστίασης, ανάμεσα σε άλλα έπιπλα και αντικείμενα του παρελθόντος (εικόνα 232). Η εν λόγω ανέμη, βρίσκεται ακριβώς δίπλα από ένα ομοίωμα ανεμόμυλου (εικόνα 227), που ανήκει στο ίδιο κατάστημα, ενώ είναι άγνωστο από ποιον ανεμόμυλο έχει ληφθεί.

Ακόμα, παρατηρείται το φαινόμενο χρήσης του ονόματος "ανεμόμυλος" για επιχειρήσεις πάσας λογής. Χαρακτηριστικότερη υπήρξε η περίπτωση του κέντρου νυχτερινής διασκέδασης *milos club*, που λειτούργησε κατά το πρώτο μισό της τρέχουσας δεκαετίας. Αυτό βρισκόταν σε σχετικά απομονωμένη τοποθεσία, πλησίον των ανεμόμυλων στα νότια της Δρυοπίδας, από τους οποίους, προφανώς, έλαβε το όνομά του.

Εικόνα 227. Ομοίωμα ανεμόμυλου σε εστιατόριο στη Μεσσαριά. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 228. Ομοίωμα ανεμόμυλου σε κατάστημα παραδοσιακών προϊόντων στα νότια της Δρυοπίδας. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 229. Ομοίωμα ανεμόμυλου σε κατοικία της Δρυοπίδας. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 230. Ομοίωμα ανεμόμυλου σε κατοικία της Δρυοπίδας. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 231. Ομοίωμα ανεμόμυλου σε σνακ μπαρ στην είσοδο της Μεσσαριάς. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 232. Ανέμη βαμμένη λευκή, δίπλα στο ομοίωμα ανεμόμυλου της εικόνας 227. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πέραν των παραπάνω, έχει επιχειρηθεί ένας πραγματικός τρόπος προβολής και ανάδειξης, από τον ιδιοκτήτη του ανεμόμυλου Δ5 στο μολοτόπι Σ1 στα νότια του οικισμού της Δρυοπίδας. Περιμετρικά του ανεμόμυλου έχει τοποθετηθεί τεχνητός φωτισμός, ώστε αυτός να καθίσταται διακριτός και να αναδεικνύεται κατά τις νυχτερινές ώρες. Παρά την προσπάθεια ανάδειξης, η παραμέληση της βλάστησης του περιβάλλοντα χώρου (εκτός του ίδιου του μνημείου), δυσχεραίνει το αποτέλεσμα (εικόνα 233, 234).

Πρέπει να σημειωθεί ότι η εγκατάλειψη των ανεμόμυλων ανέγειρε προβληματισμούς σε ορισμένους κατοίκους ήδη κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Η τοπική εφημερίδα της Μεσσαριάς κοινοποίησε το 1958 μία επιστολή έκκλησης για την αποκατάσταση των ανεμόμυλων της Κύθνου, προκειμένου να διασωθούν ως μνημεία και ως τοπόσημα του νησιού.²⁶⁸ Σύμφωνα με προφορική μαρτυρία ηλικιωμένου κατοίκου της Δρυοπίδας επίσης, είχε από τον ίδιο προταθεί στο διοικητικό συμβούλιο της Κύθνου η αποκατάσταση των ανεμόμυλων δια εθελοντικής ομαδικής εργασίας, διαθέτοντας τον εαυτό του για το σκοπό αυτό.

²⁶⁸ Λεβαντής Γιώργος, 1958, σελ. 3

Εικόνα 233. Φωτισμός ανεμόμυλου στην Κύθνο αμέσως μετά τη δύση του ηλίου. Η βλάστηση εμποδίζει την ενέργεια. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 234. Φωτισμός ανεμόμυλου στην Κύθνο κατά τις βραδινές ώρες. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Παρά την "προβολή και την ανάδειξη" των ανεμόμυλων του νησιού με πολλαπλές μεθόδους, θετικές ή αρνητικές, η πλειοψηφία τους δεν είναι επισκέψιμη, αφού πολλοί βρίσκονται σε δυσπρόσιτες, μάκρυνες από τους οικισμούς τοποθεσίες, με μόνες διόδους προσέγγισης τις ιστορικές αγροτικές οδούς. Οι οδοί αυτές είναι δύσβατες εξαιτίας του φυσικού ανάγλυφου αλλά και ιδίως εξαιτίας της παραμέλησής τους από τους κατοίκους του νησιού, αφού πλέον ελάχιστα χρησιμοποιούνται. Παράλληλα, οι ανεμόμυλοι που βρίσκονται σε κακή κατάσταση, αλλά διαθέτουν ένα ικανό ύψος, καθιστούν επικίνδυνη την παραμονή του επισκέπτη στον εσωτερικό τους χώρο, αφού ουδεμία μέριμνα έχει ληφθεί για τη στερέωσή τους. Οι δε ανεμόμυλοι που διατηρούνται σε ένα ικανό ύψος και βρίσκονται σε καλή κατάσταση, ιδίως στην περίπτωση της Μεσσαριάς, διαθέτουν συνήθως θύρα που είναι κλειδωμένη, κάτι ιδιαίτερα λογικό, αφού όλοι τους είναι ιδιωτικοί. Είναι επομένως ιδιαίτερα οξύμωρο το γεγονός ότι προβάλλεται ως τουριστικό αξιοθέατο ένα σύνολο μνημείων, μη επισκέψιμων. Παράδοξο είναι επίσης, ότι ουδεμία μέριμνα λαμβάνεται για την αλλαγή της παρούσας κατάστασης.

Εκτός από τον κίνδυνο της κατάρρευσης των μνημείων, η ανάδειξή τους, συναρτήσκει του τουρισμού που ολοένα και μεγεθύνεται στο νησί, εγείρει προβληματισμούς σχετικά με την ορθή διαχείρισή τους. Η σημερινή τάση εκμετάλλευσης της πολιτιστικής κληρονομιάς ως τουριστικού προϊόντος για την προσέλκυση επισκεπτών με στόχο τη μετατροπή της σε πηγή εισοδήματος, έχει ήδη λάβει μεγάλες διαστάσεις στο νησί. Αδόμητες εκτάσεις εκτός σχεδίου παραχωρούν τη θέση τους σε βίλες προς ενοικίαση, εγκαταλελειμμένα κτήρια αναδιαμορφώνονται σε ξενώνες, κατοικίες μετατρέπονται σε ξενώνες βραχυχρόνιας μίσθωσης, εποχιακά καταστήματα αναψυχής, εστίασης ή παροχής υπηρεσιών για τους επισκέπτες. Δεδομένου ότι έχουν ήδη παρατηρηθεί κρούσματα εσφαλμένων αποκαταστάσεων ανεμόμυλων στο νησί, πρέπει να ληφθεί άμεσα μέριμνα για την έγκαιρη προστασία τους.

E.1.4. Παραδείγματα προστασίας & διαχείρισης ανεμόμυλων στο Αιγαίο

Πριν την ανάλυση των προτάσεων προστασίας και διαχείρισης των ανεμόμυλων του νησιού της Κύθνου, κρίνεται σκόπιμη η παράθεση ορισμένων ενδεικτικών παραδειγμάτων εφαρμογής σε αντίστοιχους ανεμόμυλους στο χώρο του Αιγαίου, ώστε να κατανοηθεί πώς αντίστοιχοι μελετητές αντιμετώπισαν κοινά προβλήματα. Πολλά είναι τα παραδείγματα αποκαταστάσεων που θα μπορούσαν να αναλυθούν. Κρίνεται σκόπιμη η παράθεση δύο ιδιαίτερων, επιτυχημένων περιπτώσεων. Πρόκειται για δύο αξιοπρεπείς προσεγγίσεις, ώστε με αφορμή αυτές, η τρέχουσα μελέτη να προχωρήσει ένα βήμα παραπέρα και να μην επαναλάβει τα ίδια λάθη. Τα παραδείγματα που επιλέχθηκαν να αναλυθούν είναι δύο, αυτό της Πάτμου και αυτό της Κω. Η σειρά παρουσιάσής τους είναι και η χρονολογική.

Το παράδειγμα της Πάτμου (2010)

Εικόνα 235. Οι ανεμόμυλοι της Χώρας της Πάτμου μετά την αποκατάσταση (2010). Πηγή: www.in.gr

Πρόκειται για μια μελέτη αποκατάστασης τριών ανεμόμυλων στη Χώρα της Πάτμου, που έλαβε χώρα το 2010 και βραβεύτηκε από την Eurora Nostra (εικόνα 235). Οι δύο ανεμόμυλοι ήταν κατασκευασμένοι το 1588 ενώ ο τρίτος το 1863.²⁶⁹ Το έργο χρηματοδοτήθηκε από τον τραπεζίτη Charles Pictet, καθώς και από συνεισφορές του Ιδρύματος Σταύρου Νιάρχου και ορισμένων ιδιωτών. Βασική πρόθεση του κύριου χρηματοδότη και εμπνευστή του εγχειρήματος ήταν οι ανεμόμυλοι να γυρίσουν και πάλι τις φτερωτές τους. Η μελέτη είχε διεπιστημονικό χαρακτήρα κάτι που σε συνάρτηση με το διαθέσιμο χρόνο και τους ανάλογους οικονομικούς πόρους αποτέλεσε ένα από τα καλύτερα παραδείγματα εφαρμογής στον ελλαδικό χώρο.

Πιο συγκεκριμένα, τοποθετήθηκαν αισθητήρες για τον προσανατολισμό της φτερωτής κάθε ανεμόμυλου ώστε να αντικατασταθεί ο ανθρώπινος παράγοντας. Σχεδιάστηκε νέος μηχανισμός για κάθε ανεμόμυλο, ο οποίος είχε μοντελοποιηθεί ψηφιακά, ενώ είχε πραγματοποιηθεί εκτενής μελέτη του τρόπου κίνησής του. Το αιολικό δυναμικό μετρήθηκε με ακρίβεια επιτόπου ώστε να περαστεί ως ποσοτική παράμετρος στα ψηφιακά δεδομένα. Τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν είχαν διαφορετικές ιδιότητες από τα παραδοσιακά, έτσι ώστε να έχουν μεγαλύτερη αντοχή στις καταπονήσεις και ανθεκτικότητα στο χρόνο. Η απουσία του ανθρώπινου παράγοντα καθιστούσε την επιλογή αυτή απαραίτητη, καθώς οι φθορές θα ήταν ταχύτερες από τους συμβατικούς

²⁶⁹ Δήμος Πάτμου: www.patmos.gr

ανεμόμυλους σε περίπτωση που τα υλικά παρέμεναν τα ίδια. Η επιλογή του υλικού του κάθε εξαρτήματος πραγματοποιήθηκε μετά από εξέταση των ευπαθών σημείων της κατασκευής, της τριβής από την κίνηση του μηχανισμού και των φορτίων που θα παραλάμβανε. Ο ένας ανεμόμυλος διατήρησε τη χρήση του αλευρόμυλου, προκειμένου να αναβιώσει τόσο την παραδοσιακή μορφή του όσο και επαγγέλματα που είχαν χαθεί. Ο δεύτερος ανεμόμυλος μετατράπηκε σε ανεμογεννήτρια, με την αντικατάσταση της μολόπετρας από μια γεννήτρια. Έτσι, ενώ η χρήση του άλλαξε, εξωτερικά δεν έχει κάποια διαφορά από την προγενέστερη μορφή του και από αυτή των μύλων εκατέρωθέν του. Ο τρίτος μύλος τέλος, επρόκειτο να χρησιμοποιηθεί για την παραγωγή νερού.²⁷⁰

Το παράδειγμα της Κω (2013)

Εικόνα 236. Ο "Παραδοσιακός Ανεμόμυλος της Αντιμάχειας" μετά την αποκατάσταση (2013). Πηγή: photographybysophiakaragianni.blogspot.com/2014/06/blog-post_10.html

Στον οικισμό της Αντιμάχειας στην Κω, λειτουργούσε ένας ανεμόμυλος, γνωστός σήμερα ως "Παραδοσιακός Ανεμόμυλος της Αντιμάχειας". Ο ανεμόμυλος αυτός κηρύχτηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού, το 1995.²⁷¹ Εν έτη 2013 ο ανεμόμυλος αποκαταστάθηκε από τον ιδιοκτήτη του στην αρχική του μορφή (εικόνες 236, 237), ενώ ο μηχανισμός του αντικαταστάθηκε από νέο, για την κατασκευή του οποίου χρησιμοποιήθηκε αφρικανική ξυλεία. Το μνημείο έκτοτε στέγασε

²⁷⁰ Δήμος Πάτμου: www.patmos.gr

²⁷¹ ΦΕΚ 530/Β/1995

μουσειακή χρήση, προβάλλοντας στους επισκέπτες τη λειτουργία του μύλου και τη ζωή σε αυτόν. Ο δε παλιός μηχανισμός μεταφέρθηκε ακριβώς δίπλα από τον ανεμόμυλο, στεγάστηκε και εκτέθηκε στο κοινό (εικόνα 238). Σήμερα ο ανεμόμυλος αυτός αποτελεί ένα από τα κυριότερα αξιοθέατα του οικισμού και προβάλλεται σε άρθρα αλλά και βίντεο στο διαδίκτυο²⁷².

Εικόνα 237. Ο νέος αλεστικός μηχανισμός του "Παραδοσιακού Ανεμόμυλου της Αντιμάχειας".
Πηγή: photographybysophiakaragianni.blogspot.com/2014/06/blog-post_10.html

Εικόνα 238. Έκθεση του αυθεντικού μηχανισμού του "Παραδοσιακού Ανεμόμυλου της Αντιμάχειας". Πηγή: photographybysophiakaragianni.blogspot.com/2014/06/blog-post_10.html

²⁷² Ανεμόμυλος Αντιμάχειας. Πηγή: www.youtube.com/watch?v=dlgYB3T78WQ

Παρά τις καλές προθέσεις και το σχετικά επιτυχημένο εγχείρημα αποκατάστασης, εντοπίζεται ένα σημαντικό πρόβλημα που το δυσχεραίνει. Πρόκειται για την ανέγερση τριώροφης, νόμιμης, οικοδομής σε πολύ μικρή απόσταση από το μύλο, αχρηστεύοντας τον.²⁷³

---

²⁷³ Γρυπάρη Μαρία, 25-28/06/1998, σελ. 76

E.2. ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ

E.2.1. Ιεράρχηση αξιών

Όπως έχει ήδη επισημανθεί πολλακώς, ο κίνδυνος που διαφαίνεται για τους ανεμόμυλους της Κύθνου κατά το άμεσο μέλλον είναι διπλός. Είτε οι ανεμόμυλοι θα καταρρεύσουν από τη φυσική φθορά του χρόνου, αφού ουδεμία μέριμνα συντήρησης πραγματοποιείται στην πλειοψηφία αυτών, είτε, στο πλαίσιο της τουριστικής ανάπτυξης του νησιού, οι ανεμόμυλοι θα αποκατασταθούν για να στεγάσουν μια νέα χρήση, που δεν αποκλείεται να τους αλλοιώσει με μη αναστρέψιμες επεμβάσεις. Στη δεύτερη περίπτωση ανήκει και το σενάριο κατεδάφισης όσων διασώζονται σε κακή κατάσταση προκειμένου στη θέση τους να ανεγερθούν εξοχικές κατοικίες ή τουριστικά καταλύματα. Πρόκειται δηλαδή για δύο σενάρια καταστροφής, που στην πρώτη περίπτωση το ρόλο του "καταστροφέα" διαδραματίζει ο χρόνος, ενώ στη δεύτερη ο άνθρωπος. Για την αποφυγή αμφότερων των σεναρίων, τα μνημεία αυτά πρέπει να προστατευτούν άμεσα.

Για την επιλογή της κατάλληλης μεθόδου προστασίας, οφείλει πρώτα να πραγματοποιηθεί μια εξέταση των κυριότερων αξιών τους. Οι αξίες αυτές σχετίζονται τόσο με την υλική όσο και με την άυλη διάστασή τους. Δεδομένου ότι πρόκειται για νεότερα μνημεία²⁷⁴, ενώ η σχέση και η σημασία τους για την τοπική κοινωνία ήταν τεράστια, οι δεύτερες καθίστανται ισχυρότερες των πρώτων. Στο πλαίσιο του παρόντος κεφαλαίου, επιχειρείται μια διερεύνηση των κυριότερων αξιών που εντοπίζονται στα μνημεία αυτά και η ανάπτυξη της δυναμικής έκαστης αξίας. Η διερεύνηση αυτή έχει ως στόχο την ιεραρχική διαβάθμιση των αξιών στην περίπτωση της μεταξύ τους σύγκρουσης, ώστε να ληφθούν οι ανάλογες αποφάσεις. Δεδομένου ότι η ιεράρχηση αυτή αποτελεί έργο ενός και μόνο ατόμου, καθίσταται προφανές ότι για άλλο μελετητή η σειρά δυναμικής των αξιών θα μπορούσε να ήταν διαφορετική.

Είναι γεγονός, ότι παρότι οι ανεμόμυλοι της Κύθνου μελετώνται ως σύνολο, δεν περιέχουν όλοι τις ίδιες αξίες και στον ίδιο βαθμό. Για το λόγο αυτό, στη σειρά δυναμικής τους διευκρινίζεται σε ποιούς ανεμόμυλους αναφέρεται έκαστη αξία, ενώ στην περίπτωση που κάποια αξία δεν αφορά κάποιον ανεμόμυλο, θεωρείται ότι παραλείπεται από τη λίστα γι αυτόν.

Φαίνεται πως στους ανεμόμυλους, πλην των αποκατεστημένων (M1, M3, Δ2, Δ7) μπορεί να τους αποδοθεί έως ένα βαθμό και η, κατά Riegl,²⁷⁵ αξία παλαιότητας. Πρόκειται δηλαδή για την αίσθηση που δίνουν οι ανεμόμυλοι κατά τη δεδομένη στιγμή, εξαιτίας της όψης τους από τη χρόνια εγκατάλειψη. Η παρουσία της αξίας αυτής είναι περισσότερο έντονη στα κατάλοιπα που ελάχιστα διασώζονται, ενώ φθίνει προχωρώντας προς τους ακέραιους ανεμόμυλους. Δεδομένου ότι πρόκειται για

---

²⁷⁴ Ο όρος "νεότερα μνημεία" δεν αναφέρεται στον αντίστοιχο όρο του Υπουργείου Πολιτισμού, αλλά χρησιμοποιείται για να δηλώσει ότι δεν πρόκειται για μεσαιωνικά ή αρχαία μνημεία. Οι ανεμόμυλοι, τουλάχιστον της Κύθνου, χρονολογούνται από το τέλος του μεσαίωνα μέχρι και το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα.

²⁷⁵ Riegl Alois, 2006, σελ. 47-55

νεότερα μνημεία, στην πλειοψηφία τους μεταβυζαντινά, η αξία παλαιότητας παρουσιάζει μικρή δυναμική σε σχέση με τις υπόλοιπες αξίες που θα αναλυθούν.

Αισθητά ισχυρότερη παρουσιάζεται η αξία υλικής αυθεντικότητας. Οι λίθινοι κορμοί των μύλων φαίνεται στην πλειοψηφία τους να έχουν υποστεί ελάχιστες επεμβάσεις, οι οποίες αφορούν κυρίως αρμολογήματα και ενέματα. Στην πλειοψηφία των μύλων διακρίνεται επίσης μια ομοιογένεια στη λάξευση των λίθων, ενώ απουσιάζουν οποιασδήποτε μορφής αρμοί, στοιχεία που υποδηλώνουν ότι το υλικό τους είναι, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, το αρχικό. Εκτός από το κέλυφος, η αξία αυτή συναντάται και στο μηχανισμό, όπου αυτός διασώζεται. Αν και ισχυρότερη από την αξία παλαιότητας, η αξία υλικής αυθεντικότητας δεν παρουσιάζει ιδιαίτερα μεγάλη δυναμική, αφού πρόκειται για νεότερα μνημεία. Ακόμα και στην περίπτωση των παλαιότερων ανεμόμυλων, δεν αποκλείεται οι μηχανισμοί τους να αντικαταστάθηκαν από νεότερους σε κάποια εποχή, οι οποίοι θα προσαρμόστηκαν στο παλαιό κέλυφος. Για την εξακρίβωση της θεωρίας αυτής, απαιτείται λεπτομερής αποτύπωση όλων των μηχανισμών και εξέταση των στοιχείων τους συναρτήσει της βιβλιογραφίας, κάτι που δεν πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης.

Μεγάλο ποσοστό των ανεμόμυλων της Κύθνου διατηρείται σήμερα σε καλή ή μέτρια κατάσταση. Ως εκ τούτου, συναντάται σε αυτούς η, κατά Riegl, αξία χρήσης,²⁷⁶ αφού το κέλυφός τους έχει τη δυνατότητα να στεγάσει μία νέα χρήση.

Ένας εκ των ανεμόμυλων της Κύθνου (Μ6) φέρει επιγραφή στο ανώφλι του. Εντοπίζεται, επομένως, σε αυτόν η, κατά Riegl,²⁷⁷ ηθελημένη αναμνηστική αξία. Πρόκειται για μια ιδιαίτερα σημαντική αξία, καθώς προσδιορίζει ηλικία στο μύλο, καθιστώντας την περισσότερο σημαντική από τις τρεις προηγούμενες.

Ιδιαίτερα ισχυρή, καθίσταται η, κατά Riegl,²⁷⁸ ιστορική αξία. Μέσα από τους ανεμόμυλους, όπως απεδείχθη από τα συμπεράσματα των Μερών που προηγήθηκαν, προέκυψαν πορίσματα σχετικά με τη δομή της τοπικής κοινωνίας, την πολεοδομική εξέλιξη των οικισμών, ακόμα και για την ιστορική τους παρουσία, σε περιόδους που δεν υπάρχουν μέχρι στιγμής άλλες πηγές.

Αδιαμφισβήτητης σημασίας, όπως έχει προκύψει από την ανάλυση που προηγήθηκε, καθίσταται η αξία τοποσήμου. Πρόκειται για την ταύτιση των μνημείων αυτών με την τοπιογραφία του νησιού και τη σύνθεση ενός μοναδικού χαρακτήρα, συναρτήσει, βέβαια, και των άλλων χαρακτηριστικών του. Είναι η αξία που ο Παναγιώτης Τουρνικιώτης αναφέρει ως "εθνική αξία",²⁷⁹ σε μικρότερη όμως κλίμακα, με καθαρά τοπική σημασία.

Αρκετά ισχυρότερη όλων των παραπάνω αξιών, παρουσιάζεται αυτή της, κατά Κορρέ,²⁸⁰ συλλογικής αξίας μνήμης. Οι μνήμες των κατοίκων με τα μνημεία αυτά είναι ακόμα νωπές. Πρόκειται για το νόημα του ανεμόμυλου, την προσφορά του στην τοπική κοινωνία, στη διασφάλιση της σίτισης των κατοίκων του τόπου. Το κρίθινο ψωμί, παρέμεινε για πολλούς αιώνες η βασική διατροφή των κατοίκων, κάτι που

---

²⁷⁶ Riegl Alois, 2006, σελ. 65-69

²⁷⁷ Riegl Alois, 2006, σελ. 62-64

²⁷⁸ Riegl Alois, 2006, σελ. 55-62

²⁷⁹ Τουρνικιώτης Παναγιώτης, 2006, σελ. 14

²⁸⁰ Κορρές Μ., 2017, σελ. 5

καταστούσε τους ανεμόμυλους απαραίτητους και αναντικατάστατους. Η αξία αυτή εντοπίζεται στο σύνολο των ανεμόμυλων ανεξαιρέτως.

Οι αξίες αυτές προσδιορίζουν πέραν των άλλων τους λόγους για τους οποίους οι ανεμόμυλοι της Κύθνου καθίστανται σημαντικοί. Συγχρόνως, προσδιορίζονται οι λόγοι για τους οποίους τα μνημεία αυτά είναι άξια προστασίας. Συνοψίζοντας, βάσει των παραπάνω, η σειρά δυναμικής των κυριότερων αξιών, από την ισχυρότερη στην ασθενέστερη, ορίζεται ως η ακόλουθη:

- (1) Συλλογική Αξία Μνήμης²⁸¹
- (2) Αξία Τοποσήμου²⁸²
- (3) Ιστορική Αξία²⁸³
- (4) Ηθελημένη Αναμνηστική Αξία²⁸⁴
- (5) Αξία Χρήσης²⁸⁵
- (6) Αξία Υλικής Αυθεντικότητας²⁸⁶
- (7) Αξία Παλαιότητας²⁸⁷

E.2.2. Σχέδιο δράσεων

Προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι δύο κίνδυνοι που παρουσιάστηκαν, αλλά συγχρόνως να διασφαλιστούν και να αναδειχθούν οι αξίες που αναλύθηκαν, οι ανεμόμυλοι της Κύθνου πρέπει να προστατευτούν. Βάσει των αξιών που αναπτύχθηκαν καθίσταται σαφές ότι τόσο οι επισκέπτες όσο και οι γηγενείς, ιδίως οι νεότερες γενιές, πρέπει να γνωρίσουν τα μνημεία. Πρόκειται για μια γνωριμία μέσα από ένα σύνολο αισθήσεων, καθώς πρέπει αρχικά οι άνθρωποι να μπορούν να τα δουν να δουλεύουν για να τα κατανοήσουν, να μπορούν να τα αγγίξουν για να τα

---

²⁸¹ Σχετίζεται με το σύνολο των ανεμόμυλων, ανεξαρτήτως της κατάστασης στην οποία διασώζονται

²⁸² Σχετίζεται με το σύνολο των ανεμόμυλων, ιδίως με αυτούς που διασώζονται σε ακέραια μορφή και ιδίως με τους ανεμόμυλους του μυλοτοπίου Σ1.

²⁸³ Σχετίζεται με το σύνολο των ανεμόμυλων. Η κατάσταση στην οποία διασώζονται τους διαβαθμίζει, καθώς όσο πιο ακέραιος είναι ένας ανεμόμυλος, τόσα περισσότερα στοιχεία μπορούν να αντληθούν από αυτόν.

²⁸⁴ Σχετίζεται μόνο με τον ανεμόμυλο Μ6

²⁸⁵ Σχετίζεται με όσους ανεμόμυλους βρίσκονται σήμερα σε καλή ή μέτρια κατάσταση. Κατ' εξαίρεση, σχετίζεται και με τους ανεμόμυλους Δ12 και Δ13.

²⁸⁶ Σχετίζεται με το σύνολο των ανεμόμυλων που έχουν διασωθεί, ωστόσο ιεραρχούνται ανάλογα με την ποσότητα υλικού διατήρησης, τόσο του κορμού όσο και του μηχανισμού. Δεν σχετίζονται με τους ανεμόμυλους που είναι πλέον ανύπαρκτοι ή σχεδόν ανύπαρκτοι.

²⁸⁷ Σχετίζεται με το σύνολο των ανεμόμυλων που έχουν διασωθεί πλην των αποκατεστημένων (Μ1, Μ3, Δ2, Δ7)

αισθανθούν, να μπορούν να μάθουν πληροφορίες για αυτά για να τα κατανοήσουν. Παράλληλα, γίνεται κατανοητό ότι οι ανεμόμυλοι αποτέλεσαν κατασκευές που λειτούργησαν κάτω από ορισμένες συνθήκες οι οποίες σήμερα εκλείπουν. Η επαναφορά επομένως του συνόλου τους στη μορφή και τη χρήση που είχαν κατά το παρελθόν πρέπει να θεωρηθεί μια μη επιθυμητή ενέργεια, αφού δεν θα λύσει προβλήματα και αντιθέτως, θα δημιουργήσει. Ακόμα, από την εμπειρία των εφαρμογών προστασίας που αναλύθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο συμπεραίνεται ότι οποιαδήποτε μέθοδος προστασίας αποφασιστεί πρέπει να συνδέεται με κάποια χρήση, ειδάλλως οι ανεμόμυλοι είναι καταδικασμένοι να επιστρέψουν στην προγενέστερή τους μορφή. Και για τη χρήση αυτή απαραίτητος κρίνεται ο ανθρώπινος παράγοντας ή κάποιος μηχανισμός που θα μπορέσει να τον αντικαταστήσει. Η αφρικανική ξυλεία που συνηθίζεται σε αποκαταστάσεις ελληνικών μύλων επιφέρει ικανοποιητικό αποτέλεσμα, όχι όμως βέλτιστο. Το κάθε εξάρτημα των παραδοσιακών ανεμόμυλων κατασκευάζονταν από διαφορετικό τύπο ξύλου που εισάγονταν από διαφορετική τοποθεσία. Το παράδειγμα της Πάτμου, αν και δεν χρησιμοποίησε παρεμφερή υλικά, έλαβε υπόψη τη διαφορετικότητα του κάθε εξαρτήματος και προσάρμοσε τα νέα υλικά σε αυτή, βάσει των ιδιοτήτων τους και των αναγκών της κατασκευής.

Η περίπτωση της Κύθνου παρουσιάζει μια ειδοποιό διαφορά με τις άλλες μελέτες. Δεν σχετίζεται με την προστασία και τη διαχείριση ενός ανεμόμυλου ή μιας μικρής ομάδας, αλλά με το σύνολο των ανεμόμυλων του νησιού. Για την προστασία τους απαιτείται μια συνολική αντιμετώπιση, η οποία φυσικά θα λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες του κάθε μύλου. Πρόκειται για ένα σύνολο δράσεων που εκτείνεται σε αρκετές μεθόδους προστασίας και διαχείρισης, προκειμένου να καταστεί εφικτή και βιώσιμη. Οι μέθοδοι αυτές σχετίζονται με την εφαρμογή άμεσων μέτρων ώστε να διασφαλιστεί η ακεραιότητα των μνημείων, με νομοθεσίες για την αποτελεσματικότερη προστασία τους, με τη θέσπιση περιπατητικών διαδρομών που να διέρχονται από τις τοποθεσίες στις οποίες βρίσκονται για την ανάδειξή τους, με προτάσεις αποκατάστασης και επανάχρησης και με περαιτέρω διαφήμιση προκειμένου να εξασφαλιστεί η προσέλευση κοινού. Όλες οι δράσεις αυτές, οι οποίες και θα αναλυθούν στη συνέχεια, θα λάβουν χώρα με στόχο την εκπλήρωση κάποιων βασικών σκοπών του σχεδίου που εξαρχής τίθενται. Οι σκοποί αυτοί, με σειρά δυναμικής αλλά και προτεραιότητας είναι οι ακόλουθοι:

- A) Προστασία ανεμόμυλων από περαιτέρω κατάρρευση
- B) Διερεύνηση δυνατότητας αξιοποίησης ανεμόμυλων για την κοινή ωφέλεια
- Γ) Διαμόρφωση συνθηκών επισκεψιμότητας των ανεμόμυλων
- Δ) Διασφάλιση ελεύθερου του περιβάλλοντος χώρου των ανεμόμυλων
- E) Διαφύλαξη και ανάδειξη των θέσεων όλων των καταγεγραμμένων ανεμόμυλων του νησιού

Για την εκπλήρωση των παραπάνω στόχων προτείνεται ο διαχωρισμός των ανεμόμυλων σε 3 μεγάλες ομάδες, ανάλογα με την κατάσταση διατήρησης του

κορμού και του μηχανισμού τους και ανάλογα με τη χωροθέτησή τους. Στην πρώτη ομάδα ανήκουν οι ανεμόμυλοι οι οποίοι διατηρούνται σε καλή ή μέτρια κατάσταση, συμπεριλαμβανομένων και των αποκατεστημένων. Για τους ανεμόμυλους αυτούς, που αποτελούν ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό του συνόλου, προτείνεται η αποκατάσταση και η διερεύνηση της δυνατότητας μετατροπής τους σε ανεμογεννήτριες. Πρόκειται για τη σημαντικότερη προτεινόμενη χρήση, ενώ οι λόγοι της επιλογής αυτής είναι αρκετοί. Αρχικά, οι ανεμόμυλοι ήταν πάντα αλληλένδετοι με την έννοια της "προσφοράς", αφού αποτέλεσαν το μέσον διαβίωσης των κατοίκων της νήσου κατά το παρελθόν, ιδίως τις περισσότερες παραγωγικές περιόδους. Ως εκ τούτου, μέσω της προτεινόμενης αυτής χρήσης, οι ανεμόμυλοι θα είναι σε θέση να προσφέρουν εκ νέου. Η σύγχρονη τάση προστασίας μνημείων σήμερα, ιδίως μετά τη συνδιάσκεψη της Νάρα (1994), δεν σχετίζεται με τη διάσωση του υλικού των μνημείων αλλά με τη διάσωση του νοήματός τους. Εννοιολογικά εξάλλου, οι ανεμογεννήτριες αποτελούν την εξέλιξη της ανεμογεννήτριας στον 20^ο αιώνα, στοιχείο που υποδηλώνει μία φυσική συνέχεια. Με τη στροφή των φτερωτών, η Κύθνος επρόκειτο να μετατραπεί στο "νησί των ανεμόμυλων". Παρά τους ανέμους της Μυκόνου, που την καθιστούν ανάμεσα στα άλλα και για το λόγο αυτό γνωστή, καθώς και παρά τη σημαντικότερη μέχρι σήμερα μελέτη αποκατάστασης ανεμόμυλων στην Πάτμο, δεν έχει έως σήμερα επιχειρηθεί κάποιο εγχείρημα τέτοιας κλίμακας. Το στοιχείο αυτό θα μπορούσε να καταστήσει το νησί της Κύθνου μοναδικό.

Οι υπόλοιπες χρήσεις έχουν καθαρά συμπληρωματικό χαρακτήρα της βασικής. Ένας εκ των ανεμόμυλων της προαναφερθείσας κατηγορίας προτείνεται να αποτελέσει μουσείο, προκειμένου να γνωστοποιηθεί στους γηγενείς και τους επισκέπτες η προβιομηχανική τεχνολογία της νήσου. Η δεύτερη ομάδα περιλαμβάνει τους ανεμόμυλους που βρίσκονται σε κακή κατάσταση ή τα κατάλοιπά τους δεν είναι παρά ελάχιστα. Δεδομένου ότι τυχόν επεμβάσεις επαναφοράς τους σε μία ολοκληρωμένη μορφή θα συνιστούσε ανακατασκευή και όχι αποκατάσταση, καθώς η αναλογία νέου προς παλαιού υλικού θα ήταν θα ήταν αρκετά μεγάλη, προτείνεται η απλή στερέωση και ανάδειξή τους. Η τρίτη τέλος κατηγορία περιλαμβάνει τους ανεμόμυλους για τους οποίους απουσιάζουν σήμερα υλικά τεκμήρια. Για την κατηγορία αυτή προτείνεται μία σήμανση που θα υποδηλώνει τη θέση τους. Φυσικά, υπάρχουν εξαιρέσεις ανεμόμυλων που εντάσσονται σε διαφορετική ομάδα, ανάλογα με τα επιμέρους ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί ο ανεμόμυλος Δ12, ο οποίος βρίσκεται σε κακή κατάσταση μεν, διατηρείται τμηματικά έως τη στέψη δε. Ως εκ τούτου, προτείνεται και αυτός να αποκατασταθεί κατ' εξαίρεση.

Παρά το κοινό όραμα και την κοινή στρατηγική για το σύνολο των ανεμόμυλων του νησιού, υπάρχουν κάποιες αντικειμενικές δυσκολίες στην εφαρμογή των δράσεων. Όλοι οι ανεμόμυλοι της νήσου είναι ιδιωτικοί, που έχει ως αποτέλεσμα την ύπαρξη πολλών διαφορετικών απόψεων και συμφερόντων. Παράλληλα, ήδη δύο ανεμόμυλοι είναι αποκατεστημένοι και ήδη στεγάζουν κάποια χρήση. Για το λόγο αυτό, στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης έγινε προσπάθεια ώστε οι προτεινόμενες δράσεις να μπορούν όχι μόνο να συνδυαστούν και να εναρμονιστούν μεταξύ τους αλλά και να έχουν τη δυνατότητα μεμονωμένης εφαρμογής. Παράλληλα, σε γενικές γραμμές προτείνεται να μην αλλάξει το ιδιοκτησιακό καθεστώς, παρά μόνο σε ελάχιστες περιπτώσεις, προκειμένου να περιοριστούν τα έξοδα απαλλοτριώσεων και να δοθεί συγχρόνως η δυνατότητα στους ιδιοκτήτες των ανεμόμυλων να προσφέρουν οι ίδιοι στην κοινωνία, αλλά και εν τέλει να επωφεληθούν οικονομικά. Πρόκειται δηλαδή για ένα σύνολο

ενεργειών που οι ίδιοι θα προβούν, βάσει των παρεχόμενων κινήτρων και όχι μία αυταρχική εντολή της πολιτείας, που ενδεχομένως να προκαλέσει αντιδράσεις.

Από τα παραδείγματα που παρουσιάστηκαν κατά το προηγούμενο κεφάλαιο αποδεικνύεται ότι γνώσεις και τεχνολογία αξιοποίησης υπάρχει. Φαίνεται πως βασικότερο πρόβλημα με τις αποκαταστάσεις σχετίζεται με την παρουσία ανθρώπινου παράγοντα ή αισθητήρων, προκειμένου να προσανατολίζεται η φτερωτή ανάλογα με τις διευθύνσεις των ανέμων. Οι δύο επιτυχημένες μελέτες αποκαταστάσεων στο Αιγαίο το έλαβαν υπόψη. Η πλειοψηφία όμως των αποκαταστάσεων, στην οποία ανήκουν και αυτές των ανεμόμυλων Δ2 και Μ1 της Κύθου, αποδεικνύουν το αντίθετο. Αποδεικνύουν παράλληλα την ελλιπή τεκμηρίωση πριν την εκπόνηση της όποιας μελέτης αλλά και την απουσία προγραμματισμού των δράσεων εξαρχής. Βασισμένη στα λάθη του παρελθόντος αλλά και στα επιτυχή παραδείγματα αυτού, η τρέχουσα μελέτη καλείται να αντιμετωπίσει τους τρόπους προστασίας και διαχείρισης των ανεμόμυλων της νήσου. Τα κεφάλαια που έπονται έχουν αναγραφεί με σειρά προτεραιότητας.

Ε.3. ΑΜΕΣΑ ΜΕΤΡΑ

Προκειμένου οι ανεμόμυλοι να προστατευτούν από ενδεχόμενη κατάρρευση οφείλουν να λάβουν χώρα μια σειρά από άμεσα μέτρα. Ο μηχανισμός κατάρρευσης των ανεμόμυλων είναι λίγο πολύ γνωστός. Η πρώτη συνήθως απώλεια μετά την εγκατάλειψη είναι η φτερωτή. Και αυτό συμβαίνει διότι απουσιάζει η ανθρώπινη παρουσία, που θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει το βασικό πλεονέκτημα των ξετροχάριδων ανεμόμυλων, το μηχανισμό προσανατολισμού της. Ο μηχανισμός, ακόμα και δεμένος με το κοπέλι και το σοκαρόσκοινο, είναι εκτεθειμένος στις καιρικές συνθήκες. Ένας ισχυρός άνεμος αντίθετης κατεύθυνσης από αυτή που έχει προσανατολιστεί η φτερωτή κατά την τελευταία φορά λειτουργίας του μύλου, ενδέχεται να καταστρέψει παντελώς τις αντένες και τον κούδουνα, αφήνοντας το αξόνι ελεύθερο.

Παράλληλα, αν και σύμφωνα με τη βιβλιογραφία οι χόρτινες τρούλες μπορούσαν να διατηρηθούν έως και δέκα χρόνια, απαιτούνταν τακτική συντήρηση.²⁸⁸ Όπως στην περίπτωση της φτερωτής, η απουσία ανθρώπινης παρουσίας διαδραματίζει καθοριστικό παράγοντα στο χρόνο ζωής της επιστέγασης. Αποτέλεσμα της χρόνιας εγκατάλειψης είναι η διέλευση των όμβριων υδάτων, μέσα από διόδους τοπικών αστοχιών, στο εσωτερικό των μύλων. Το φαινόμενο καθίσταται δυσμενέστερο με την πάροδο του χρόνου καθώς οι αστοχίες πληθύνουν, όπως και οι δίοδοι διέλευσης του νερού. Η παρουσία του νερού στη ξυλεία του μηχανισμού και των δομικών στοιχείων της κατασκευής έχει σαν αποτέλεσμα τη δραστική μείωση της ανθεκτικότητάς της, αφού το υλικό βρίσκεται σε διαρκή αλλαγή συνθηκών (ξηρό - νωπό). Σύντομα τα ξύλινα μέρη αποδιοργανώνονται, χάνουν τη συνοχή και τις μηχανικές τους ιδιότητες ενώ παύουν να επιτελούν το ρόλο τους. Ο ρόλος του μηχανισμού έχει απολεστεί ήδη από τη στιγμή εγκατάλειψης του μύλου. Η αποδιοργάνωση της δομικής ξυλείας όμως έχει ως συνεπακόλουθι την απομείωση της φέρουσας ικανότητας της κατασκευής, την ώρα που τα σταθερά φορτία (βάρος κατασκευής και μηχανισμού) παραμένουν τα ίδια.

Εκτός από τα ξύλινα μέρη, η παρουσία του νερού σταδιακά εισχωρεί και στο εσωτερικό των τοιχοποιιών, ιδίως μετά την κατάρρευση της επιστέγασης. Η απόπλυση του συνδετικού κονιάματος των τοιχοποιιών με τη σειρά του συμβάλει στην απομείωση της πρόσφυσης μεταξύ των λίθων. Λαμβάνοντας υπόψη την ήδη απομειωμένη αντοχή της κατασκευής από την αποδιοργάνωση των ξύλινων μερών, είναι θέμα χρόνου η παντελής κατάρρευσή της. Το χρονικό διάστημα που μεσολαβεί από την εγκατάλειψη ενός ανεμόμυλου μέχρι την κατάρρευσή του είναι σχετικό και διαφέρει από κατασκευή σε κατασκευή. Οι παράγοντες που επιδρούν είναι τόσο εξωγενείς (κλιματολογικά δεδομένα), όσο και ενδογενείς (ποιότητα κατασκευής και οικοδομικών υλικών).

Προκειμένου οι ανεμόμυλοι της Κύθνου να προστατευτούν από το μηχανισμό κατάρρευσης που αναλύθηκε, να ανακοπεί η προϊούσα φθορά και να προστατευτούν από την παθολογία που παρουσιάζουν εν γένει, προτείνεται η εφαρμογή ορισμένων μέτρων συντήρησης και στερέωσης. Πρόκειται για την πρώτη προτεραιότητα του παρόντος σχεδίου, αφού δεν αποκλείεται χωρίς αυτά, σύντομα να παρουσιαστεί μη

---

²⁸⁸ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 181

επιθυμητή παθολογία σε ορισμένους ανεμόμυλους, ακόμα και σε σημείο ολικής κατάρρευσης.

Τα μέτρα αυτά διαχωρίζονται σε δύο κατηγορίες. Τα μόνιμα και τα προσωρινά. Τα πρώτα σχετίζονται με τους ανεμόμυλους της δεύτερης ομάδας (βλ. Κεφάλαιο Ε.2.), ήτοι με τους ανεμόμυλους που διατηρούνται σε κακή κατάσταση ή είναι σχεδόν ανύπαρκτοι σήμερα. Στόχος είναι οι κατασκευές αυτές να διατηρηθούν ως έχουν στο χρόνο και να μην προχωρήσουν περαιτέρω οι δομικές τους αστοχίες. Προφανώς, για τους ανεμόμυλους των οποίων τα κατάλοιπα είναι λιγοστά, απαιτείται πρώτα να πραγματοποιηθούν ανασκαφές, που θα φέρουν στην επιφάνεια περισσότερα στοιχεία. Για τις υπόλοιπες περιπτώσεις όμως, τα μέτρα αυτά κρίνονται άμεσα, προκειμένου να μην προχωρήσουν περαιτέρω οι βλάβες.

Οι εργασίες που προτείνεται να λάβουν χώρα για την κατηγορία αυτή είναι η αρμολόγηση και η χρήση ενεμάτων, αφού οι ανεμόμυλοι της κατηγορίας αυτής είναι χρόνια εγκαταλελειμμένοι. Ως εκ τούτου στην πλειοψηφία τους σήμερα το συνδετικό κονίαμα μεταξύ των λίθων έχει απολεσθεί. Τόσο τα αρμολογήματα όσο και τα ενέματα κρίνεται δόκιμο να γίνουν από ειδικό συνεργείο, υπό την επίβλεψη αρμόδιων μηχανικών. Η σύσταση αυτών οφείλει να γίνει μετά από δειγματοληψία υπολειμμάτων και μετά από εργαστηριακή εξέτασή τους, ώστε να είναι συμβατά με το υπόστρωμα. Συγχρόνως, μέριμνα οφείλει να ληφθεί για την απόχρωσή τους, ώστε να μην ενοχλούν οπτικά το θεατή, αλλά συγχρόνως να είναι αντιληπτά από κάποιον ειδικό.

Εν αντιθέσει των μόνιμων, τα προσωρινά μέτρα σχετίζονται με επεμβάσεις στους καλά ή μέτρια διατηρημένους ανεμόμυλους, μέχρις ότου λάβει χώρα η αποκατάστασή τους. Πρόκειται για επεμβάσεις με αναστρέψιμες κατασκευές (πχ μεταλλικές υποστυλώσεις και αντηρίδες) ώστε να αφαιρεθούν κατά την ολοκλήρωση των εργασιών αποκατάστασης. Οι επεμβάσεις αυτές εστιάζουν στα ευπαθή σημεία που είναι έτοιμα να ανατραπούν ή να καταρρεύσουν και βρίσκονται υπό τον άμεσο κίνδυνο των δυναμικών καταπονήσεων της ανεμοπίεσης ή του σεισμού και των έντονων βροχοπτώσεων. Οι ανεμόμυλοι που χρειάζονται άμεσα τέτοιου είδους ενέργειες είναι ο Δ10, Δ12 και Δ13. Οι δύο τελευταίοι, αποτελούν εξαίρεση, καθώς παρότι σε κακή κατάσταση εντάσσονται στην κατηγορία που επρόκειτο να αποκατασταθούν, εξαιτίας του μεγάλου ύψους στο οποίο διατηρούνται. Ο προσδιορισμός επιπρόσθετων ανεμόμυλων που θα ενισχυθούν με τέτοιου είδους μέτρα δύναται να γίνει μετά τη γνωμοδότηση αρμόδιων πολιτικών μηχανικών. Προφανώς, σε επόμενο στάδιο, κατά τις εργασίες αποκατάστασης, επρόκειτο να γίνουν επεμβάσεις στερέωσης και συντήρησης και με μόνιμα μέτρα στους ανεμόμυλους της κατηγορίας αυτής, όπου κριθεί απαραίτητο. Ωστόσο, πρόκειται για μία ενέργεια που έπεται χρονικά.

Προκειμένου ο μηχανισμός των ανεμόμυλων να προστατευτεί από τις περιβαλλοντικές επιδράσεις, προτείνεται η μεταφορά και η στέγασή του μέχρις ότου οι εργασίες ολοκληρωθούν. Το παράδειγμα της Κω φαίνεται να αποτελεί ένα καλό παράδειγμα για το πως τα μέλη των μηχανισμών θα μπορούσαν να προστατευτούν προσωρινά και να είναι επισκέψιμα συγχρόνως. Τα μέλη που δύναται να χρησιμοποιηθούν εκ νέου κατά τις αποκαταστάσεις που έπονται, προτείνεται να τοποθετηθούν σε παρακείμενες τοποθεσίες ώστε να χρησιμοποιηθούν ευθύς μετά την αποκατάσταση των μύλων στους οποίους ανήκουν. Αντιθέτως, στην περίπτωση μηχανισμών ανεμόμυλων που δεν επρόκειτο να αποκατασταθούν, εξαιτίας της

κατάστασης διατήρησής τους, προτείνεται η απόσπασή τους και η μεταφορά τους σε διαφορετική τοποθεσία, κοινή για όλες τις αντίστοιχες περιπτώσεις. Απαραίτητη προϋπόθεση πριν γίνει η ενέργεια αυτή είναι η καταγραφή των θέσεων που κάθε μέλος μηχανισμού εντοπίστηκε, ώστε στη συνέχεια να συνεχίσει να είναι γνωστό από ποιον ανεμόμυλο αντλήθηκε τι. Κρίνεται σκόπιμο τα παραπάνω μέλη να μην τοποθετηθούν σε κάποιο μόνιμο χώρο αποθήκευσης, αλλά προσωρινό, ώστε μελλοντικά, όπως θα επισημανθεί στο κεφάλαιο E.7 να εκτεθούν στο κοινό. Η μεταφορά από το πεδίο στην προσωρινή αποθήκη θα αποτελέσει και ένα από τα δυσκολότερα εγχειρήματα της συνολικής πρότασης, αφού οι τοπικοί οδοί δεν επιτρέπουν την πρόσβαση με τροχοφόρα οχήματα σε όλες τις περιπτώσεις.

Τέλος, στα άμεσα μέτρα συγκαταλέγονται και ορισμένες ενέργειες που σχετίζονται με το περιβάλλον των εξεταζόμενων μνημείων. Η παραμέληση του αγροτικού παραγωγικού τομέα κατά τις τελευταίες δεκαετίες είχε σαν συνεπακόλουθο την ανάπτυξη βλάστησης στους αγρούς, ανάμεσα στους οποίους βρίσκονται και οι ανεμόμυλοι. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η Κύθνος ανήκει στις ξηρότερες περιοχές της Ελλάδας, ενώ η βλάστηση περιορίζεται σε φρύγανα και αλλοφυτικές διαπλάσεις,²⁸⁹ ο κίνδυνος της πυρκαγιάς παραμένει ανοιχτός. Λαμβάνοντας επίσης υπόψη ότι η πυροσβεστική της νήσου δεν διαθέτει ειδικά οχήματα, ενώ οι αγροτικοί οδοί δεν είναι αμαξιτές, η καταστολή της θα καταστεί ιδιαίτερα δύσκολο εγχείρημα. Ως εκ τούτου, προτείνεται ο καθαρισμός του περιβάλλοντος χώρου των μνημείων αυτών ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Η ενέργεια αυτή δεν θα προστατέψει μόνο τα μνημεία από τον κίνδυνο της πυρκαγιάς, αλλά και τις παρακείμενες αγροτικές κατασκευές, καλλιεργημένες εκτάσεις, ζωντανά, ενδεχομένως και ανθρώπους. Πρόκειται, επομένως, για μία ενέργεια που θα συμβάλει και στην κοινή ωφέλεια. Υπεύθυνοι για τον εν λόγω καθαρισμό προτείνεται να είναι οι ιδιοκτήτες των ανεμόμυλων και των παρακείμενων εκτάσεων. Η ενέργεια προφανώς αυτή σχετίζεται με το σύνολο των ανεμόμυλων ανεξαρτέτως κατάστασης διατήρησης και πρόθεσης αποκατάστασης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η συκιά που βρίσκεται στην είσοδο του ανεμόμυλου Δ4 στο μυλοτόπι Σ1 της Δρυοπίδας. Δεδομένης της μικρής απόστασής της από το μνημείο, είναι πολύ πιθανόν οι ρίζες της να προκαλέσουν σημαντικές βλάβες στη θεμελίωση του μνημείου, αν δεν το έχουν ήδη κάνει. Παράλληλα, λόγω της θέσης της, εμποδίζεται η πρόσβαση στο εσωτερικό του ανεμόμυλου.

---

²⁸⁹ Γιλαντζή Ιουλία, 2007, σελ. 22, 23

Ε.4. ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΑ ΜΕΤΡΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ

Δεδομένου ότι η υφιστάμενη νομοθεσία είναι ανεπαρκής, όπως κρίθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, κρίνεται δόκιμη και η αναθεώρηση - συμπλήρωσή της με ειδικές ρυθμίσεις για τη δόμηση και τις επιτρεπόμενες χρήσεις, προκειμένου οι ανεμόμυλοι της Κύθνου και το άμεσο περιβάλλον τους να προστατευτούν αποτελεσματικά. Όπως έχει ήδη επισημανθεί, σημαντικότερο πρόβλημα καθίσταται αυτό της εκτός σχεδίου δόμησης, αφού δεν υπάρχει ειδική νομοθεσία που να ρυθμίζει τους όρους και τους περιορισμούς σε περιοχές πλησίον των ανεμόμυλων του νησιού. Το αποτέλεσμα είναι ιδιαίτερα εμφανές στην αεροφωτογραφία του μολοτοπίου Σ1 (εικόνα 239).

Εικόνα 239. Σύγχρονη αεροφωτογραφία μολοτοπίου Σ1. Πηγή: <https://www.google.com/maps>

Οκτώ μύλοι είναι ήδη κηρυγμένοι με προηγούμενες νομοθετικές διατάξεις, ωστόσο, διαφέρει η ακτίνα προστασίας μεταξύ τους, ενώ είναι ασαφώς καθορισμένο το καθεστώς δόμησης εντός της. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης προτείνεται η αναθεώρηση των διατάξεων αυτών. Πιο συγκεκριμένα οι προτεινόμενες μεταρρυθμίσεις ορίζονται στις εξής παραγράφους:

1. Οι ανεμόμυλοι που διατηρούνται, σύμφωνα με τους Χάρτες Χ05 και Χ06, αποκατεστημένοι, σε καλή ή σε μέτρια κατάσταση, ήτοι ο Μ1, Μ3, Μ4, Μ5, Μ6, Δ1, Δ2, Δ3, Δ4, Δ5, Δ6, Δ7, Δ8, Δ10 και Δ11, καθώς και οι Δ12 και Δ13, κηρύσσονται ως ιστορικά διατηρητέα μνημεία. Οι επιτρεπόμενες για αυτούς χρήσεις είναι η αγροτική αποθήκη, το εμπόριο παραδοσιακών προϊόντων, ο εκθεσιακός χώρος, η βιοτεχνία

άλεσης (ανεμόμυλος) και η ανεμογεννήτρια. Απαγορεύεται η κατασκευή WC εντός των ανεμόμυλων. Για τις παραπάνω χρήσεις που απαιτούν, βάσει της κείμενης νομοθεσίας, WC, αυτό θα στεγάζεται στα κελιά πλησίον των μύλων, που αποτελούν παρακολουθήματά τους. Σε περίπτωση που απουσιάζουν σχετικά παρακολουθήματα, απαγορεύεται η στέγαση στα μνημεία αυτά οποιαδήποτε χρήση που απαιτεί WC. Οι δύο τελευταίες επιτρεπόμενες χρήσεις αφορούν μόνο ανεμόμυλους που βρίσκονται εκτός ορίων οικισμών, όπως αυτά ορίζονται από τη σχετική νομοθεσία και την τυχόν τροποποίησή της στο μέλλον.

2. Οι ανεμόμυλοι που διατηρούνται, σύμφωνα με τους Χάρτες Χ05 και Χ06, σε κακή κατάσταση, ή είναι σχεδόν ανύπαρκτοι, ήτοι ο Μ2, Μ9, Μ10, Μ11, Δ9, Δ14, Δ15, Δ16, Δ17, Δ18 και Δ19, κηρύσσονται ως ιστορικά διατηρητέα μνημεία. Απαγορεύεται η ανακατασκευή και η στέγαση οποιασδήποτε χρήσης σε αυτούς, χωρίς ειδική άδεια και αιτιολογημένη απόφαση από το ΥΠΠΟ.

3. Οι ευρύτερες περιοχές γύρω από τους ανεμόμυλους, αλλά και όσες περιοχές συγκεντρώνουν μεγάλες πιθανότητες φιλοξενίας τυχόν καταλοίπων ανεμόμυλων, όπως ορίζονται από τους χάρτες Χ13 και Χ14, κηρύσσονται ως αρχαιολογικοί χώροι Β προστασίας, σύμφωνα με το άρθρο 13 του αρχαιολογικού νόμου 3028/2002. Για τις περιοχές αυτές ισχύουν οι διατάξεις του άρθρου 3 του ΦΕΚ 931/Δ/2002, με τη διαφορά ότι για την εκκίνηση των οικοδομικών εργασιών στη φάση της εκσκαφής, απαιτείται η αυτοψία από αρχαιολόγους.

4. Όλα τα καταγεγραμμένα μυλοτόπια της Κύθνου, σύμφωνα με τους χάρτες Χ01 και Χ02, καθώς και οι περιοχές περιμετρικά των ανεμόμυλων (ακτίνα προστασίας) που βρίσκονται εκτός μυλοτοπίων, σύμφωνα με τους χάρτες Χ13 και Χ14, κηρύσσονται ως ιστορικοί τόποι, βάσει της παραγράφου δ του άρθρου 2 του αρχαιολογικού νόμου 3028/2002.

Για τον ακριβή καθορισμό της ακτίνας προστασίας τόσο των ανεμόμυλων της παραγράφου 1 όσο της 2 και της 4, οφείλει να προηγηθεί μία συνολική ανάλυση της υπαίθρου του νησιού. Βάσει αυτής, θα καθοριστούν οι όροι δόμησης και οι χρήσεις γης όχι μόνο εντός των μυλοτοπίων αλλά στο σύνολο του νησιού, ενώ παράλληλα θα διατυπωθεί η νομοθεσία για τους ανεμόμυλους των οποίων η ακτίνα προστασίας θα βρίσκεται μερικώς ή ολικώς εντός ορίων οικισμού. Σε κάθε περίπτωση, η ακτίνα δόμησης οφείλει να διαφέρει από την ακτίνα χρήσης, αφού κατά το παρελθόν υπήρχαν κατασκευές σε μικρή απόσταση από τους μύλους, με συγκεκριμένες όμως προδιαγραφές και χρήση.

Μετά τον καθορισμό της ακτίνας προστασίας των εν λόγω μνημείων, εντός αυτής θα ισχύουν οι δυσμενέστεροι όροι που θα οριστούν και όχι οι διατάξεις του άρθρου 3 του ΦΕΚ 931/Δ/2002 στο οποίο κάνει αναφορά η παράγραφος 3.

Ε.5. ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

Δεδομένου ότι η τεκμηρίωση των ανεμόμυλων δεν έχει ολοκληρωθεί, ενώ εκκρεμεί η εξεύρεση 6 τουλάχιστον ανεμόμυλων ακόμα, προτείνεται η διεξαγωγή ανασκαφικών τομών σε συγκεκριμένες τοποθεσίες. Παράλληλα, υπάρχουν κατάλοιπα ανεμόμυλων που οριακά διακρίνονται και ως εκ τούτου, προκειμένου να τεκμηριωθούν και εν συνεχεία, να μπορέσουν να προστατευτούν, κρίνεται απαραίτητη η ανασκαφή τους. Πρόκειται επομένως για δύο διαφορετικές περιπτώσεις ανασκαφών. Όπως επισημάνθηκε από το προηγούμενο κεφάλαιο, οι ευρύτερες τοποθεσίες που αναμένεται να εντοπιστούν οι άγνωστοι ακόμα ανεμόμυλοι της Κύθνου είναι σε μεγάλο βαθμό γνωστές. Δεδομένου όμως ότι η ανασκαφή ολόκληρων περιοχών είναι κάτι ανέφικτο, κυρίως από οικονομικής άποψης, ενώ δεν αποκλείεται τα αναζητούμενα κατάλοιπα να έχουν παντελώς απολεσθεί, στο πλαίσιο του προηγούμενου κεφαλαίου προτάθηκε η προληπτική κήρυξη ορισμένων περιοχών σε αρχαιολογικούς χώρους. Ο μόνος περιορισμός, ήτοι η παρουσία αρχαιολόγων κατά την ανέγερση κάποιας κατασκευής, προτάθηκε προκειμένου να γνωστοποιηθεί ότι δεν εντοπίστηκαν αρχαιολογικά κατάλοιπα. Ως εκ τούτου πρόκειται για μία σχετικά ανέξοδη μέθοδο αντιμετώπισης, η οποία όμως επρόκειτο να γίνει σε βάθος χρόνου.

Η δεύτερη περίπτωση παρουσιάζει διαφορετικά χαρακτηριστικά, καθώς τα ανασκαφικά αποτελέσματα οφείλουν να εξαχθούν κατά το δυνατόν συντομότερα. Τα προτεινόμενα προς ανασκαφή κατάλοιπα είναι αυτά των ανεμόμυλων Μ11, Μ12, Δ14, Δ15 και Δ16 ώστε να τεκμηριωθεί και επιστημονικά ότι πρόκειται για ανεμόμυλους, όταν εντοπιστούν οι θεμελιώσεις τους. Το ίδιο ισχύει και για τις περιπτώσεις των Μ16 και Δ20, για τους οποίους δεν έχουν εντοπιστεί υλικά τεκμήρια, ενώ η θέση τους είναι γνωστή μόνο μέσα από προφορικές μαρτυρίες. Στην ίδια περίπτωση ανασκαφών ανήκουν και αυτές που προτείνεται να λάβουν χώρα για την τεκμηρίωση του τύπου θεμελίωσης των ανεμόμυλων Δ3 και Δ4.

Εκτός των παραπάνω, υπάρχει και μία τρίτη κατηγορία ανασκαφών, που σχετίζεται εννοιολογικά με την πρώτη, αλλά η προτεινόμενη μέθοδος διαχείρισης είναι όμοια με τη δεύτερη. Πρόκειται για τις επακριβώς προσδιορισμένες τοποθεσίες που εντοπίστηκαν ενδείξεις περί υπάρξεως ανεμόμυλων, όχι όμως και αδιαμφισβήτητες αποδείξεις. Πρόκειται για την καταγεγραμμένη θέση 62 στο μυλοτόπι Σ2, τη θέση 80 στο μυλοτόπι Σ3 και τα υποδειχθέντα κατάλοιπα της περιοχής Π2. Για τις εν λόγω θέσεις προτείνεται η διεξαγωγή ανασκαφών προκειμένου να διαπιστωθεί μέσω τυχόν θεμελιώσεων εάν υπήρξαν ποτέ εκεί ανεμόμυλοι.

Τυχόν εντοπισμός ανεμόμυλων από όλες τις παραπάνω περιπτώσεις, συνεπάγεται με εκ νέου αναθεώρηση της προτεινόμενης νομοθεσίας, αφού θα πρέπει και τα νέα ευρήματα να προστατευτούν νομοθετικά. Ως εκ τούτου, η προτεινόμενη σειρά εργασιών του παρόντος σχεδίου δεν είναι απόλυτη αλλά σχετική, αφού ενδέχεται να τροποποιηθεί και να αναπροσαρμοστεί σύμφωνα με τα δεδομένα που θα προκύψουν.

Ε.6. ΠΕΡΙΠΑΤΗΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ

Όπως έχει επισημανθεί αρκετές φορές στο παρόν τεύχος, οι ανεμόμυλοι της Κύθνου, παρότι προβάλλονται από την τοπική κοινωνία, δεν είναι επισκέψιμοι. Για την ακρίβεια, δεν υπάρχει κατά κανόνα πρόσβαση ούτε μέχρις αυτούς ούτε στο εσωτερικό τους. Στο πλαίσιο του παρόντος κεφαλαίου θα επιχειρηθεί η αντιμετώπιση του πρώτου σκέλους, ήτοι της πρόσβασης μέχρις αυτούς. Προκειμένου να καταστούν επισκέψιμοι, οφείλει να γίνει ανάδειξη ορισμένων διαδρομών που τους συνδέουν, τόσο με κάποιον οικισμό όσο και μεταξύ τους. Ήδη, η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου και η συντακτική ομάδα του πεζοπορικού οδηγού έχουν καταγράψει τις πλέον αξιόλογες περιπατητικές διαδρομές του νησιού, που προτείνονται στους επισκέπτες και μέσω του δήμου (εικόνα 224).

Οι ανεμόμυλοι της Μεσσαριάς δεν φαίνεται να παρουσιάζουν κάποιο ενδιαφέρον από άποψη επισκέψεως, καθώς βρίσκονται σε πολύ μικρή απόσταση από τον οικισμό ενώ μεγάλο μέρος της διαδρομής προς αυτούς είναι διαστρωμένο, με αποτέλεσμα να χάνεται ο "παραδοσιακός χαρακτήρας" της. Παράλληλα, οι ακέραιοι ανεμόμυλοι της Μεσσαριάς βρίσκονται σε διαφορετικά μυλοτόπια, καθιστώντας μία συνολική διαδρομή προς αυτούς προβληματική. Ακόμα, μεγάλο ποσοστό ανεμόμυλων έχει σήμερα καταστραφεί και σήμερα διασώζονται στην καλύτερη των περιπτώσεων ελάχιστα υπολείμματα από αυτούς. Η πολεοδομική εξέλιξη και η εκτός σχεδίου δόμηση έχει παντελώς αλλάξει το χαρακτήρα των δύο μυλοτοπιών, με αποτέλεσμα κανένα εξ' αυτών να είναι σήμερα άξιο επισκέψεως.

Αντιθέτως, φαίνεται πως οι ανεμόμυλοι της Δρυοπίδας συγκεντρώνουν περισσότερα επιθυμητά χαρακτηριστικά ώστε να τους επισκεφθεί κανείς. Έξι από τους επτά μύλους του μυλοτοπίου Σ1 διασώζονται σε ακέραια μορφή, ενώ ανεμόμυλους σε καλή κατάσταση διαθέτει και το μυλοτόπι Σ3. Το δεύτερο μάλιστα, εξαιτίας της κλίμακας του ενδείκνυται για επίσκεψη. Το μυλοτόπι Σ2, παρότι δεν διαθέτει κανέναν ανεμόμυλο σε ακέραια μορφή, σύμφωνα με την παρούσα πρόταση επρόκειτο να αποκτήσει δύο αποκατεστημένους μύλους. Ως εκ τούτου παρουσιάζει και αυτό συνθήκες επισκεψιμότητας, σε μικρότερο, όμως, βαθμό. Και τα τρία μυλοτόπια τέλος, εκτός των άλλων, διαθέτουν ιδανικές συνθήκες θέας, αφού βρίσκονται σε κορυφές λόφων, ενώ η απόσταση από τη θάλασσα στην ευρύτερη περιοχή της Δρυοπίδας είναι ιδιαίτερα μικρή.

Έγινε προσπάθεια ώστε οι προτεινόμενες διαδρομές να μην δημιουργήσουν αυτοτελείς περιπάτους, αλλά να συνδυαστούν με τις υφιστάμενες πεζοπορικές διαδρομές. Λαμβάνοντας τα παραπάνω υπόψη σχεδιάστηκαν δύο διαδρομές, η μία στα βόρεια προς το μυλοτόπι Σ3 και η άλλη νότια, προς το μυλοτόπι Σ1. Παρατηρώντας το χάρτη Χ15 διακρίνεται η σχέση των διαδρομών αυτών με τις υφιστάμενες. Πιο συγκεκριμένα προτείνεται η ενοποίηση της πρώτης εκ των δύο προτεινόμενων διαδρομών με αυτή που συνδέει τη Δρυοπίδα με την παραλία της Επισκοπής. Αντίστοιχα, η δεύτερη προτείνεται να ενοποιηθεί με τις δύο υφιστάμενες που συνδέουν τη Δρυοπίδα με τις Λεύκες και την Κανάλα αντίστοιχα. Συνολικά, οι προτεινόμενες διαδρομές φαίνονται στο χάρτη Χ16 σε επίπεδο νησιού.

Προκειμένου οι διαδρομές να καταστούν αντιλήψιμες και προσβάσιμες, προτείνεται ο καθαρισμός τους και η τοποθέτηση επεξηγηματικών πινακίδων. Κατά μήκος των μονοπατιών, προτείνεται επίσης η ανά αραιά διαστήματα διαμόρφωση σημείων στάσης. Καθαρισμός θα πρέπει να γίνει και περιμετρικά του κάθε μύλου, ώστε να αποκαλυφθεί η ζεύκτρα, η οποία πιθανότατα να ήταν πλακοστρωμένη. Η ζεύκτρα θα είναι ορατή από τις διαδρομές και θα οριοθετεί τους ανεμόμυλους.

Ε.7. ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ

Βασική πρόθεση της παρούσας μελέτης, όπως επισημάνθηκε ήδη, είναι η εκ νέου περιστροφή των φτερωτών της πλειοψηφίας των ανεμόμυλων του νησιού, ώστε αυτό να μετατραπεί στο "νησί των ανεμόμυλων". Η κύρια χρήση που θα συντελέσει σε αυτή τη μετατροπή είναι αυτή της ανεμογεννήτριας. Με την παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος προτίθεται να καλυφθεί μέρος των ενεργειακών αναγκών του νησιού, που όπως όλα δείχνουν παρουσιάζει αυξητικές τάσεις.

Η αλλαγή χρήσης των μνημείων αυτών δεν παρουσιάζει κάποια διαφορά στο εξωτερικό τους, καθώς ο ρόλος της φτερωτής παραμένει ο ίδιος. Όπως και στην περίπτωση της Πάτμου, η διαφορά παρουσιάζεται μόνο στο εσωτερικό των μύλων, αφού ο προγενέστερος μηχανισμός είχε σαν στόχο την άλεση των καρπών των δημητριακών, ενώ ο προτεινόμενος στοχεύει στην παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας. Έτσι, το τελευταίο μέρος του αλεστικού μηχανισμού, ήτοι οι μυλόπετρες, προτείνεται να αντικατασταθεί από μία γεννήτρια, στην οποία θα συσσωρεύεται η αιολική ενέργεια που αντλείται από τον κινητικό μηχανισμό. Δεδομένου ότι πρόκειται για αντικατάσταση αυθεντικού μηχανισμού, προτείνεται η εφαρμογή της πρότασης σε όσους ανεμόμυλους διατηρούνται σε καλή ή μέτρια κατάσταση, αλλά δεν έχουν εντοπιστεί εντός ή εκτός αυτών οι δύο μυλόπετρες. Στους ανεμόμυλους αυτούς θα μπορούσε να προστεθεί και ο Δ13, αφού διατηρείται μέχρι ένα ικανό ύψος, ενώ η μορφή του είναι γνωστή μέσα από ιστορικές φωτογραφίες. Συνοψίζοντας, οι ανεμόμυλοι που θα μπορούσαν να μετατραπούν σε ανεμογεννήτριες είναι οι Μ4, Μ5, Μ6, Δ1, Δ2, Δ3, Δ4, Δ5, Δ6, Δ8, Δ10, Δ11 και Δ13. Πρόκειται για 13 ανεμόμυλους που συγκεντρώνουν τα χαρακτηριστικά που αναπτύχθηκαν. Προφανώς, για την καταλληλότητα των ανεμόμυλων αυτών για στέγαση της εν λόγω χρήσης, οφείλουν να γνωμοδοτήσουν επιστήμονες από διαφορετικούς κλάδους, όπως ηλεκτρολόγοι μηχανικοί, μηχανολόγοι μηχανικοί και μηχανικοί περιβάλλοντος. Μέσα από αυτοψία σε όλους τους παραπάνω μύλους, θα προσδιοριστεί αν οι τυχόν νεόδητες κατασκευές που βρίσκονται πλησίον τους, είναι ικανές να επηρεάσουν την εύρυθμη λειτουργία της προτεινόμενης χρήσης.

Όλοι οι ανεμόμυλοι που επρόκειτο να στεγάσουν τη χρήση της ανεμογεννήτριας, προτείνεται να φωτιστούν με τεχνητό φωτισμό, ώστε τις βραδινές ώρες να είναι διακριτοί από κάποιον διερχόμενο, προκειμένου να αποφευχθούν τυχόν ατυχήματα, καθώς θα δουλεύουν 24 ώρες την ημέρα, εφόσον το επιτρέπει η ένταση του ανέμου. Σχετικά με το ιδιοκτησιακό καθεστώς των ανεμόμυλων αυτής της ομάδας προτείνεται η παραμονή τους υπό την κυριότητα των σημερινών ιδιοκτητών τους. Πρέπει να επισημανθεί ότι στην περίπτωση της Μεσσαριάς, υπάρχουν πολλοί ανεμόμυλοι που διαθέτουν κλειδωμένη θύρα εισόδου. Αδυναμία πρόσβασης υπάρχει και στο εσωτερικό του ανεμόμυλου Δ4 στη Δρυοπίδα, εξαιτίας της συκιάς που φράζει την είσοδο. Ως εκ τούτου, υπάρχει η περίπτωση να διατηρούνται οι μυλόπετρες σε επιπρόσθετους μύλους. Κατά την περίπτωση που εντοπιστούν, ίσως η μελέτη χρήζει αναπροσαρμογής.

Άξιο προβληματισμού καθίσταται το ενδεχόμενο εύρεσης μελών μηχανισμού από διαφορετικές χρονικές περιόδους στον ίδιο ανεμόμυλο ή μέλη μηχανισμού που ανάγονται σε διαφορετική εποχή από το σχήμα του κορμού του. Σε αυτήν την

περίπτωση οφείλει να πραγματοποιηθεί ειδική μελέτη για να αποφασιστεί σε ποιά μορφή θα αποκατασταθεί ο μηχανισμός.

Σχετικά με τις μεθόδους αποκατάστασης των λίθινων μελών των ανεμόμυλων, προτείνεται η χρήση φύλλου μολύβδου για τη διάκριση του αυθεντικού υλικού με αυτό της συμπλήρωσης. Η ίδια τεχνική προτείνεται να εφαρμοστεί στο σύνολο των προτεινόμενων προς αποκατάσταση μύλων, για τους οποίους χρειάζεται συμπλήρωση υλικού, ώστε να υπάρχει ένα κοινό λεξιλόγιο και μία ομοιογένεια στις τεχνικές επεμβάσεων. Για τους ανεμόμυλους που ήταν αρχικά επιχρισμένοι, όπως αποδεικνύουν τα υπολείμματα λευκού κονιάματος στις εξωτερικές παρίες τους ή οι ιστορικές φωτογραφίες που τους απεικονίζουν, προτείνεται η εκ νέου επίχρισή τους. Αντιθέτως, οι ανεμόμυλοι που διατηρούνται ανεπίχριστοι, ενώ οι ιστορικές φωτογραφίες δεν τεκμηριώνουν επίχρισμα, προτείνεται να αφεθούν ως έχουν. Για τους ανεμόμυλους που υπάρχουν αμφιβολίες, όπως ο Δ1, προτείνεται να αφεθούν ανεπίχριστοι, μέχρις ότου νεότερα δεδομένα, όπως νέες μαρτυρίες γηγενών ή νέες ιστορικές φωτογραφίες που δεν έχουν έως τώρα, από την παρούσα μελέτη, εντοπιστεί, διαλευκάνουν την υπόθεση. Σχετικά με τα ξύλινα μέλη προτείνεται η εξέταση της φέρουσας ικανότητάς τους από ειδικούς, ώστε να διαπιστωθεί ποια εξ' αυτών δύναται να παραμείνουν στις θέσεις τους και ποια χρήζουν αντικατάστασης. Παράλληλα, προτείνεται η εκτενής εξέταση του μηχανισμού κάθε ανεμόμυλου από αυτούς και η τεκμηρίωσή του, ούτως ώστε να κατασκευαστούν εκ νέου τα απολεσθέντα μέλη και να συναρμολογηθούν αρμονικά με τα διασωζόμενα, όπου αυτό είναι δυνατό. Τα νέα μέλη θα πρέπει να είναι διακριτά από τα παλαιά, σε τέτοιο βαθμό, όμως, που να γίνονται αντιληπτά από κάποιον ειδικό, ενώ δεν θα προκαλούν οπτική όχληση στον επισκέπτη. Ακολουθώντας το παράδειγμα της Πάτμου, προκειμένου να βελτιστοποιηθεί η απόδοση του μηχανισμού αλλά και να αποφευχθεί η παρουσία του ανθρώπινου παράγοντα, που απαιτεί χρόνο, μόχθο και μισθό, προτείνεται η χρήση αισθητήρων για την αυτόματη προσαρμογή της φτερωτής ανάλογα με την κατεύθυνση του ανέμου. Αυτοί μπορούν να τοποθετηθούν εκτός μύλων και να σχετίζονται με μία μικρή ομάδα. Λαμβάνοντας το μέσο όρο της έντασης του ανέμου και την κατεύθυνση αυτού, ενώ θεωρώντας τις μικρές αυξομειώσεις αμελητέες, οι φτερωτές των ανεμόμυλων θα ακολουθούν ανά ομάδες κοινή κίνηση.

Τα διασωζόμενα μέλη που δεν δύναται να συνεργαστούν με οτιδήποτε νέο, εξαιτίας των εκτεταμένων βλαβών ή φθορών τους, προτείνεται να αποσπαστούν από τα μνημεία και να μεταφερθούν μαζί με τα υπόλοιπα μέλη που περιγράφηκαν στο κεφάλαιο Ε.3. σε προσωρινή αποθήκη έως ότου εκτεθούν μόνιμα. Ιδανικός χώρος έκθεσης είναι κάποιος εκ των ανεμόμυλων που διατηρείται ακέραιος, διαθέτει χώρο ή ήδη διαμορφωμένες κτηριακές εγκαταστάσεις γύρω του, βρίσκεται σε μικρή απόσταση από κάποιον εκ των δύο μεσόγειων οικισμών, ώστε να είναι εύκολα προσβάσιμος, ενώ διατηρεί σε μεγάλο βαθμό τον εξοπλισμό του, προκειμένου να καταστεί και ο ίδιος επισκέψιμος. Βέλτιστη περίπτωση θεωρείται η διατήρηση και των μυλοπετρών του μύλου, αφού με αυτό τον τρόπο ο μηχανισμός θα είναι πληρέστερος, ενώ η χρήση του μουσείου δεν θα συναγωνίζεται αυτή της ανεμογεννήτριας.

Φαίνεται πως ο μοναδικός διαθέσιμος ανεμόμυλος που συγκεντρώνει τα παραπάνω χαρακτηριστικά, ενώ δεν στεγάζει κάποια χρήση σήμερα, είναι ο Μ1 στο Κατωχώρι της Μεσσαριάς. Ο περιβάλλον χώρος του ανεμόμυλου διατηρείται σήμερα σε μεγάλο βαθμό αδόμητος, παρέχοντας έτσι τη δυνατότητα σχεδιασμού ειδικής εγκατάστασης για την έκθεση των μηχανισμών. Η όποια εγκατάσταση για το σκοπό

αυτό, προτείνεται να γίνει μέσα από αρχιτεκτονικό διαγωνισμό, ο οποίος θα υπερβαίνει τους όρους και τους περιορισμούς δόμησης που τέθηκαν στο κεφάλαιο Ε.4. Επικουρικά, θα μπορούσε να συμβάλει ως χώρος έκθεσης το μεγάλο εγκαταλελειμμένο κελλί ακριβώς δίπλα από το μύλο, χωρίς ωστόσο να είναι γνωστό αν ανήκει στην ίδια ιδιοκτησία. Εκτός των μηχανισμών, στο μουσείο αυτό θα μπορούσε να εκτεθεί το ιστορικό φωτογραφικό υλικό από ανεμόμυλους που συγκεντρώθηκε από την παρούσα μελέτη, συμπληρωμένο από επιπρόσθετες φωτογραφίες που θα εντοπιστούν στο μέλλον. Ακολουθώντας το παράδειγμα της Κω, η παρουσία κάποιου προσώπου με ειδικές γνώσεις στον ανεμόμυλο, θα μπορούσε να τον καταστήσει λειτουργικό, τουλάχιστον για το διάστημα των ξεναγήσεων. Αποκορύφωμα της επίσκεψης δεν θα είναι άλλο, από την επίσκεψη στον ίδιο το μύλο, όπου οι επισκέπτες θα έχουν τη δυνατότητα να δουν από κοντά το μηχανισμό του ανεμόμυλου σε λειτουργία. Το μουσείο θα έχει καθαρά εκπαιδευτικό χαρακτήρα, αφού η ξενάγηση θα προχωράει σε πρακτική εφαρμογή, με τελικό προϊόν το παραγόμενο αλεύρι. Επιθυμητή θα ήταν η επίσκεψη στο μουσείο από τα σχολεία του νησιού, στο πλαίσιο των σχολικών εκπαιδευτικών εκδρομών. Η παρουσία μουσείου στη δεδομένη τοποθεσία, δύναται να αναζωογονήσει την περιοχή του Κατωχωρίου, αφού η απουσία χρήσεων πέραν της μόνιμης κατοικίας και των εγκαταλελειμμένων κτηρίων, την καθιστά ελάχιστα επισκέψιμη από τους επισκέπτες.

Δεδομένου ότι η χρήση του ανεμόμυλου αυτού είναι μοναδική στις προτάσεις, ενώ ο Μ1 αποτελεί ίσως το μοναδικό ανεμόμυλο που συγκεντρώνει τις προϋποθέσεις να στεγάσει μουσείο, προτείνεται είτε αυτός να αγοραστεί και να αξιοποιηθεί από το δήμο, είτε να ενοικιαστεί από το δήμο με πολύ μακροχρόνια μίσθωση, βάσει ειδικού συμβολαίου. Η διαχείριση του μηχανισμού πολλών διαφορετικών ανεμόμυλων, η οργάνωση ενός τέτοιου εγχειρήματος και η διάρκειά του στο χρόνο, προϋποθέτουν χειρισμούς που ο ιδιωτικός τομέας δύσκολα θα μπορούσε να κάνει.

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, υπάρχουν δύο ανεμόμυλοι που στεγάζουν σήμερα τη χρήση της εποχιακής εξοχικής κατοικίας. Πρόκειται για τους ανεμόμυλους Μ3 στη Μεσσαριά και Δ7 στη Δρυοπίδα. Σχετικά με τη χρήση του Μ3, τα πράγματα είναι περισσότερο σύνθετα. Η πολεοδομική εξέλιξη του οικισμού πέραν του ανεμόμυλου αυτού, καθιστά την κίνηση της φτερωτής αδύνατη, τόσο για λειτουργικούς λόγους όσο και για παράγοντες ασφάλειας. Ως εκ τούτου, ιδανική χρήση δεν υπάρχει. Σε κάθε περίπτωση, ο ανεμόμυλος Μ3 οφείλει εκ νέου να αποκατασταθεί, αφού η υφιστάμενη κατάστασή του τον υποβαθμίζει αισθητικά. Η παρουσία χρήσης σήμερα δυσχεραίνει τις προτάσεις επανάχρησης των εν λόγω ανεμόμυλων. Έτσι, παρά τις ιδανικές ή έστω επιθυμητές χρήσεις σε αυτούς, προτείνεται αυτοί να παραμείνουν ως έχουν, αφήνοντας ανοιχτό το ενδεχόμενο της εκ νέου επανάχρησής τους στο μέλλον.

Σχετικά με τους ανεμόμυλους που διατηρούνται σήμερα σε κακή κατάσταση ή παρουσιάζονται σχεδόν ή εντελώς ανύπαρκτοι, δεν προτείνεται αποκατάσταση και επανάχρηση. Για τους εντελώς ανύπαρκτους ανεμόμυλους, οι οποίοι είναι μόνο μέσα από προφορικές και γραπτές μαρτυρίες ή ιστορικές φωτογραφίες, προτείνεται η σήμανση της θέσης τους. Η σήμανση αυτή θα ήταν επιθυμητό να πραγματοποιηθεί με διακριτικό τρόπο, αλλά να είναι συγχρόνως αντιλήψιμη από το διερχόμενο. Στις περιπτώσεις όπου νέα κατασκευή έχει πάρει τη θέση κάποιου ανεμόμυλου που προϋπήρχε αυτής, προτείνεται η σχετική σήμανση να τοποθετηθεί εγγύτητα του κτηρίου, από την πλευρά της οδού ή του μονοπατιού. Σήμανση προτείνεται να τοποθετηθεί και στις περιπτώσεις των ανεμόμυλων που είναι σχεδόν ανύπαρκτοι, εκτός

αν οι ανασκαφές αναδείξουν μεγάλο μέρος του κορμού τους, που σήμερα βρίσκεται κάτω από τη γη. Σχετικά με το ιδιοκτησιακό καθεστώς των ανεμόμυλων αυτής της ομάδας προτείνεται η παραμονή τους υπό την κυριότητα των σημερινών ιδιοκτητών τους. Στους χάρτες Χ17 και Χ18, καθώς και στους πίνακες 5 και 6 διακρίνονται όλες οι προτεινόμενες χρήσεις.

ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ	ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ	ΠΡΟΤΑΣΗ			
		ΑΝΕΜΟΓΕΝΝΗΤΡΙΑ	ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ & ΣΤΕΡΕΩΣΗΣ	ΑΠΛΗ ΣΗΜΑΝΣΗ	ΆΛΛΟ
Δ1	καλή	+			
Δ2	αποκατεστημένος (καλή)	+			
Δ3	καλή	+			
Δ4	καλή	+			
Δ5	καλή	+			
Δ6	καλή	+			
Δ7	αποκατεστημένος (καλή)				+
Δ8	καλή	+			
Δ9	κακή		+		
Δ10	μέτρια	+			
Δ11	καλή	+			
Δ12	κακή				+
Δ13	κακή	+			
Δ14	κακή		+		
Δ15	σχεδόν ανύπαρκτος			+	
Δ16	σχεδόν ανύπαρκτος			+	
Δ17	κακή		+		
Δ18	κακή		+		
Δ19	σχεδόν ανύπαρκτος			+	
Δ20	ανύπαρκτος			+	

Πίνακας 5. Προτάσεις επεμβάσεων στους ανεμόμυλους της Δρυοπίδας. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ	ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ	ΠΡΟΤΑΣΗ				
		ΑΝΕΜΟΓΕΝΝΗΤΡΙΑ	ΜΟΥΣΕΙΟ	ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ & ΣΤΕΡΕΩΣΗΣ	ΑΠΛΗ ΣΗΜΑΝΣΗ	ΆΛΛΟ
M1	αποκατεστημένος (καλή)		+			
M2	κακή			+		
M3	αποκατεστημένος (καλή)					+
M4	μέτρια	+				
M5	καλή	+				
M6	καλή	+				
M7	σχεδόν ανύπαρκτος				+	
M8	ανύπαρκτος				+	
M9	κακή			+		
M10	κακή			+		
M11	σχεδόν ανύπαρκτος			+		
M12	σχεδόν ανύπαρκτος				+	
M13	ανύπαρκτος				+	
M14	ανύπαρκτος				+	
M15	ανύπαρκτος				+	
M16	ανύπαρκτος				+	

Πίνακας 6. Προτάσεις επεμβάσεων στους ανεμόμυλους της Μεσσαριάς. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

E.8. ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΔΡΑΣΕΩΝ

Οι παραπάνω προτάσεις αποκατάστασης και επανάχρησης που τέθηκαν, αποτελούν ένα ιδανικό σενάριο προσαρμοσμένο στις αξίες των ανεμόμυλων και στους επιδιωκόμενους, από την παρούσα μελέτη, στόχους που τέθηκαν. Θεωρείται δεδομένο, επειδή το σύνολο των ανεμόμυλων της νήσου και των γαιών που αυτοί βρίσκονται ή βρίσκονταν δεν ανήκει στο κράτος αλλά σε ιδιώτες, ότι δεν πρόκειται να συμφωνήσουν όλοι στην εφαρμογή των παραπάνω σχεδίων αποκατάστασης, επανάχρησης και σήμανσης. Είναι κάτι που έγκειται τόσο στη βούληση όσο και στην οικονομική δυνατότητα των ιδιοκτητών, αφού οι προτεινόμενες δράσεις σχετίζονται με την οικονομική επιβάρυνση των ιδίων. Έτσι, παρά τα οφέλη των προτεινόμενων δράσεων για τους ίδιους και για την τοπική κοινωνία, κρίνεται αναγκαία η οικονομική ενίσχυση των προτεινόμενων δράσεων μέσα από χρηματοδοτικά προγράμματα, αλλά και από την παροχή κινήτρων μέσα από νομοθετικές διατάξεις.

Περί τη δεκαετία του 1980 ο ΕΟΤ, μέσω των υπηρεσιών του ΥΠΠΟ, ενίσχυε οικονομικά μέσω μικρών επιδοτήσεων τις επισκευές ανεμόμυλων, κάτι που όμως δεν συνεχίστηκε.²⁹⁰ Παράλληλα, σε χώρες του εξωτερικού, όπως στην Αγγλία, επιδοτούνται επεμβάσεις σε ιστορικά κτήρια από το ίδιο το κράτος, με ποσοστό της τάξεως του 40%, κάτι που δεν λαμβάνει χώρα στην ελληνική επικράτεια.²⁹¹ Αν και τέτοιες επιδοτήσεις κρίνονται λίαν απαραίτητες, ενώ στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης προτείνεται να τεθούν σε εφαρμογή, καθίσταται δεδομένο ότι δεν είναι εφικτή η αναμονή της έγκρισης σχετικών διατάξεων. Σήμερα επίσης, ισχύει η επιδότηση της τάξεως του 50% στο επιτόκιο δανεισμού για επισκευές ή αποκαταστάσεις σε κηρυγμένα από το ΥΠΕΚΑ ιστορικά κτήρια που προορίζονται για κατοικία, μέχρι και το ποσό των 10.000 ευρώ.²⁹² Δεδομένου ότι κατά την παρούσα μελέτη η κατοικία δεν αποτελεί μία επιδιωκόμενη χρήση στους ανεμόμυλους του νησιού, θα ήταν θεμιτό αν τέτοιες οικονομικές διευκολύνσεις ισχύουν για ένα μεγαλύτερο εύρος χρήσεων. Ανάλογη νομοθεσία δεν φαίνεται να ισχύει στην περίπτωση της κήρυξης μνημείων από το ΥΠΠΟ, παρότι κρίνεται απαραίτητη. Σε περίπτωση που η κείμενη νομοθεσία δεν προχωρήσει σε ανάλογη εφαρμογή του νόμου και για κηρυγμένα μνημεία, προτείνεται η διπλό-κήρυξη των ανεμόμυλων της Κύθνου, όπως περιγράφηκαν στο κεφάλαιο Ε.4. και ως διατηρητέα κτήρια μέσω του ΥΠΕΚΑ. Ακόμα, προτείνονται μερικές επιπρόσθετες τροποποιήσεις της κείμενης νομοθεσίας προκειμένου να διευκολυνθούν οι ιδιοκτήτες των ανεμόμυλων της Κύθνου. Για τους ιδιώτες που θα προχωρήσουν στην αποκατάσταση και την αλλαγή χρήσης των ανεμόμυλων τους, σύμφωνα με το παρόν σχέδιο διαχείρισης, μετατρέποντάς τους σε ανεμογεννήτριες, προτείνεται η μείωση της φορολογίας αυτών. Παράλληλα, προτείνεται η απαλλαγή από το τέλος του ΕΝΦΙΑ. Οι φοροελαφρύνσεις αυτές προτείνεται να λαμβάνουν χώρα για όλο το διάστημα που οι ανεμόμυλοι θα εντάσσονται στο προτεινόμενο πρόγραμμα διαχείρισης.

Περισσότερο εφικτή και άμεσα υλοποιήσιμη φαίνεται η ένταξη των ανεμόμυλων της Κύθνου σε τρέχοντα χρηματοδοτικά προγράμματα. Ιδιαίτερα ωφέλιμο παρουσιάζεται και το πρόγραμμα ΕΠΑνΕΚ 2014-2020. Σύμφωνα με αυτό επιδοτούνται

---

²⁹⁰ Γρυπάρη Μαρία, σελ. 76

²⁹¹ Τράτσα Μάχη, 17/08/2013

²⁹² Τράτσα Μάχη, 17/08/2013, Υπουργείο Περιβάλλοντος & Ενέργειας: www.ypeka.gr

τομείς, ανάμεσά τους και αυτός της ενέργειας. Μια ακόμα σημαντική πηγή χρηματοδότησης είναι αυτή του προγράμματος LEADER 2014-2020 Κυκλάδων. Το πρόγραμμα αυτό παρέχει οικονομικές ενισχύσεις σε επιχειρηματικές δραστηριότητες που συμβάλουν στην ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών. Ανάμεσα στους επιδοτούμενους τομείς συγκαταλέγεται και η ενέργεια. Τέλος, οι ανεμόμυλοι της Κύθνου δύναται να ενταχθούν στο πρόγραμμα χρηματοδότησης του Πράσινου Ταμείου. Το πρόγραμμα αυτό παρέχει οικονομικούς πόρους σε τομείς που περιλαμβάνουν και αυτόν της αποκατάστασης και της επανάχρησης των ανεμόμυλων του νησιού, σύμφωνα με το παρόν σχέδιο δράσης. Προφανώς, τα παραπάνω προγράμματα δεν είναι και τα μοναδικά, παρά μερικά από τα οποία οι ανεμόμυλοι της Κύθνου θα μπορούσαν να ενταχθούν, ώστε να διευκολυνθούν οι ιδιοκτήτες τους. Παράλληλα, ιδιωτικές χορηγίες θα ήταν ιδιαίτερα ωφέλιμες για την κάλυψη μέρους των εξόδων αποκατάστασης, αλλά και χορηγίες από δημόσιους φορείς όπως το δήμο ή την περιφέρεια.

Πρέπει να επισημανθεί ότι τα απαιτούμενα ποσά για την αποκατάσταση και την επανάχρηση του κάθε ανεμόμυλου που προτείνεται να μετατραπεί σε ανεμογεννήτρια είναι αρκετά μικρότερα από αυτά που δαπανήθηκαν στην αντίστοιχη περίπτωση της Πάτμου. Πριν λάβει χώρα η μελέτη εφαρμογής στην Πάτμο, πραγματοποιήθηκαν πειράματα για την ανακατασκευή και την κίνηση των μηχανισμών, για τη λήψη δεδομένων αιολικού δυναμικού, για την περιστροφή της τρούλας βάσει της έντασης και της κατεύθυνσης του ανέμου, σύμφωνα με τους αισθητήρες, για τα ευπαθή σημεία της κατασκευής, για την εκτιμώμενη παραγόμενη ενέργεια, κα. Κατά την παρούσα μελέτη, τα παραπάνω θεωρούνται πλέον γνωστά και ως εκ τούτου μπορούν να ληφθούν έτοιμα τα δεδομένα και η εμπειρία από το συγκεκριμένο παράδειγμα εφαρμογής και μέσα από μικρές αναπροσαρμογές να εφαρμοστούν στο νησί της Κύθνου.

Ε.9. ΠΡΟΒΟΛΗ - ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

Παρατηρώντας τόσο το διαδικτυακό ιστότοπο του δήμου Κύθνου συνολικά όσο και το επισυναπτόμενο οπτικοακουστικό μέσον προβολής της νήσου, καθίσταται ευδιάκριτος ο τρόπος παρουσίασής της στους επισκέπτες. Ως σλόγκαν του δήμου έχει χρόνια τώρα οριστεί το "Κύθνος, το νησί της απλότητας και της φιλοξενίας". Η επιλογή αυτού υποδηλώνει μία αδυναμία στην εξεύρεση και την κατανόηση των πραγματικών χαρακτηριστικών του νησιού που το καθιστούν μοναδικό, αφού, κατά το μελετητή, κρίνεται πως έχουν αισθητή απόσταση από την πραγματικότητα. Φαίνεται πως η συγκρότηση μίας ισχυρής ταυτότητας για το νησί βρίσκεται ακόμη σε εμβρυακό στάδιο, ενώ όλα δείχνουν πως αυτό δεν προβληματίζει ιδιαίτερα την τοπική κοινωνία. Το βίντεο δε, που προβάλλει το νησί, αν και εξιδανικεύει το τοπίο της νήσου και αναδεικνύει της ακτές της στον υπέρτατο βαθμό, δεν συμπεριλαμβάνει λήψεις από το μνημειακό της πλούτο, τους αρχαιολογικούς χώρους, τα μουσεία και εν γένει την πολιτιστική της κληρονομιά. Εκτός της σοβαρής αυτής παράλειψης, παρουσιάζει τους δύο μεσόγειους ιστορικούς οικισμούς σε μόλις 52 περίπου δευτερόλεπτα από το σύνολο των 4 λεπτών και 40 δευτερολέπτων. Τα παραπάνω, υποδηλώνουν τη σαφή πρόθεση του δήμου, ανεξαρτήτως δημοτικής αρχής, για ανάπτυξη στραμμένη στο μαζικό τουρισμό, τα αρνητικά αποτελέσματα του οποίου είναι ήδη ορατά σε περισσότερο "ανεπτυγμένα" νησιά. Το γεγονός ότι η τουριστική ανάπτυξη της Κύθνου υστέρησε χρονικά, κατέστησε το νησί προνομιακό έναντι άλλων, αφού υπάρχει πλέον μεγαλύτερη ωριμότητα σχετικά με τους όρους της ανάπτυξης και της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, ενώ συγχρόνως δημιουργεί ιδιαίτερα ευνοϊκές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη στο εξής.

Στην αρχή του Μέρους Ε' πραγματοποιήθηκε μία σύντομη αναφορά στους τρόπους προβολής και διαφήμισης των ανεμόμυλων της νήσου σήμερα από τους κατοίκους του νησιού, εκτός από τους τοπικούς φορείς. Η υφιστάμενη κατάσταση δεν φαίνεται να είναι η βέλτιστη. Παρότι αναγνωρίζονται ως τοπόσημα, οι ανεμόμυλοι δεν αποτελούν επισκέψιμα αξιοθέατα, ενώ οι προσπάθειες ανάδειξής τους μέσω νυχτερινού φωτισμού είναι μεμονωμένες και δεν έχουν πάντα το επιθυμητό αποτέλεσμα. Με τη διάνοιξη των προτεινόμενων μονοπατιών που αναφέρθηκαν κατά το κεφάλαιο Ε.6., ο επισκέπτης θα έχει τη δυνατότητα να δει από κοντά ένα σύνολο από ανεμόμυλους, ενώ πολλοί εξ' αυτών θα βρίσκονται σε λειτουργία. Παράλληλα, μέσω του προτεινόμενου μουσείου θα έχει τη δυνατότητα επίσκεψης στο εσωτερικό ενός μύλου, ώστε να κατανοήσει σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο λειτουργίας του, την ιστορία του τόπου και ιδίως τη σημασία της προβιομηχανικής κληρονομιάς της νήσου.

Δεδομένων των παραπάνω, η Κύθνος δύναται να προβληθεί τόσο στην εθνική όσο και στη διεθνή κοινότητα ως "το νησί των ανεμόμυλων" και όχι ως "το νησί της απλότητας και της φιλοξενίας".

E.10. ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΔΡΑΣΕΩΝ

Οι προτεινόμενες αποκαταστάσεις και νέες χρήσεις στους ανεμόμυλους της Κύθνου, πέραν των άλλων, εξασφαλίζουν τη βιωσιμότητά τους, αφού επενδύουν στο μέλλον και όχι στο παρόν. Μέσα από την εκ νέου λειτουργία της φτερωτής των ανεμόμυλων, η Κύθνος θα γίνει γνωστή ως "το νησί των ανεμόμυλων", πράγμα που θα συμβάλει δραστικά στην τουριστική ανάπτυξή της. Μία τέτοια ανάπτυξη θα επιφέρει μεγάλα οικονομικά οφέλη για το σύνολο της τοπικής κοινωνίας, ενώ συγχρόνως μεγάλο ποσοστό της θα αποτελείται από επισκέπτες εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Πρόκειται δηλαδή για διπλό κέρδος, οικονομικό και συγχρόνως πολιτιστικό.

Σχετικά με τα οικονομικά οφέλη που οι ίδιοι οι αποκατεστημένοι ανεμόμυλοι δύναται να προσφέρουν, τόσο για τους ιδιοκτήτες τους όσο και για την κοινωνία, παρουσιάζονται εξίσου ικανοποιητικά. Όπως έχει επισημανθεί στο σχετικό κεφάλαιο, οι ανεμόμυλοι δεν εκμεταλλεύονται τον άνεμο εξίσου καλά με τις ανεμογεννήτριες. Παρά ταύτα, μπορούν να συμβάλουν στη μείωση της παραγωγής ενέργειας μέσω της καύσης ορυκτών καυσίμων που λαμβάνει χώρα στη ΔΕΗ. Μέσα από τις μελέτες που πραγματοποιήθηκαν στην περίπτωση της Πάτμου, γνωστοποιήθηκε μία ενδεικτική τιμή της εκτιμώμενης ισχύος ενός συμβατικού ανεμόμυλου που μετατρέπεται σε ανεμογεννήτρια. Και αυτή είναι 4,50 kW. Η τιμή, ωστόσο, αυτή προέκυψε από μετρήσεις εντός ενός μικρού χρονικού διαστήματος. Ως εκ τούτου, δεδομένου ότι ο ευνοϊκός για τη λειτουργία των ανεμόμυλων άνεμος, όπως έχει ήδη επισημανθεί, παρουσιάζεται 310 ημέρες το χρόνο, ενώ ανά τακτά διαστήματα η λειτουργία των μύλων θα διακόπτεται για εργασίες συντήρησης, η εκτιμώμενη ισχύς προβλέπεται να είναι χαμηλότερη. Για τον υπολογισμό των δεδομένων που θα ακολουθήσουν ενδεικτικά θα χρησιμοποιηθεί η τιμή 3,00 kW. Προφανώς και για τον ακριβή προσδιορισμό της τιμής πρέπει να ληφθούν δεδομένα όπως το αιολικό δυναμικό της περιοχής του κάθε μύλου, το ύψος του κορμού του, η απόσταση από τους στύλους της ΔΕΗ και από τους οικισμούς όπου και η ενέργεια θα καταναλωθεί. Δεδομένου ότι οι προτεινόμενοι προς αποκατάσταση, με αντίστοιχη χρήση, ανεμόμυλοι της νήσου ανέρχονται σε 13, η συνολική εκτιμώμενη ισχύς τους ανάγεται σε 39,00 kW. Με έναν πρόχειρο υπολογισμό, θεωρώντας ότι ο χρόνος έχει 8760 ώρες, η ετήσια παραγωγή ενέργειας του ενός εξ' αυτών ανέρχεται σε 26,280 MWh, ενώ του συνόλου τους σε 341,640 MWh. Θεωρώντας πάλι ότι η μέση ένταση του ανέμου είναι σταθερή ανά μήνα για την απλούστευση των δεδομένων, προκύπτει ότι η ενέργεια που παράγει ο ένας αποκατεστημένος ανεμόμυλος ανά μήνα είναι 2,190 MWh, ενώ το σύνολό τους 28,47 MWh.

Στον κάτωθι πίνακα (πίνακας 7) φαίνεται η παραγωγή και η κατανάλωση ενέργειας ανά μήνα στο νησί της Κύθνου, για το έτος 2015. Δεδομένου ότι σήμερα το αιολικό πάρκο και η ανεμογεννήτρια πλησίον της παραλίας Απόκρουσης δεν είναι πλέον σε λειτουργία, η μόνη ενέργεια που παράγεται από ανανεώσιμες πηγές είναι η ηλιακή, από τα φωτοβολταϊκά σώματα στα βόρεια της Μεσσαριάς. Πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι το νησί δεν είναι συνδεδεμένο με τη χερσαία Ελλάδα, λόγω τεχνολογικών και τεχνικοοικονομικών δυσκολιών.²⁹³ Από τον πίνακα παρατηρείται ότι η κατανάλωση ενέργειας, ιδίως τους θερινούς μήνες, παρουσιάζεται πολύ μεγαλύτερη από την παραγόμενη από ανανεώσιμες πηγές ενέργεια. Με την εκτιμώμενη

---

²⁹³ Χονδρός Σταμάτης Ν., 2017, σελ. 35

παραγόμενη ενέργεια από τους αποκατεστημένους ανεμόμυλους, προβλέπεται να πολλαπλασιαστεί η παραγόμενη ενέργεια από ανανεώσιμες μορφές. Στον πίνακα 8 φαίνεται το ενεργειακό αποτύπωμα των κτηρίων της νήσου ανά χρήση (σε μέσο όρο). Φαίνεται πως η ετήσια παραγωγή ενέργειας από τους προτεινόμενους προς αποκατάσταση ανεμόμυλους με τη χρήση της ανεμογεννήτριας υπερκαλύπτει τις ενεργειακές ανάγκες του ενός εκ των δύο σχολείων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (341,640 MWh έναντι 235,900 MWh). Ως εκ τούτου, αν και η παραγόμενη ενέργεια δεν είναι σημαντικά μεγάλη, δεν είναι και μικρή. Βάσει κάποιου διακανονισμού με το δήμο, θα μπορούσε η ενέργεια να αξιοποιηθεί από τη ΔΕΗ για τον περιορισμό της παραγωγής ενέργειας από ορυκτά καύσιμα, ενώ να δοθούν στους ιδιοκτήτες των ανεμόμυλων άλλου είδους οφέλη.

ΜΗΝΑΣ	ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΑΠΟ ΘΕΡΜΙΚΟΥΣ ΣΤΑΘΜΟΥΣ (MWh)	ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΑΠΟ ΦΩΤΟΒΟΛΤΑΪΚΟΥΣ ΣΤΑΘΜΟΥΣ (MWh)	ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΗΛΕΚΤΡΙΚΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ (MWh)
Ιανουάριος	634,27	20,99	643,46
Φεβρουάριος	576,28	18,97	587,99
Μάρτιος	584,07	30,00	596,40
Απρίλιος	631,56	35,36	642,66
Μάιος	552,22	42,72	561,82
Ιούνιος	627,27	46,56	635,60
Ιούλιος	950,77	40,84	962,69
Αύγουστος	1399,24	39,40	1351,24
Σεπτέμβριος	724,45	46,40	736,47
Οκτώβριος	515,80	28,84	525,54
Νοέμβριος	479,43	31,68	487,22
Δεκέμβριος	588,71	21,64	599,20

Πίνακας 7. Παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας από θερμικούς και φωτοβολταϊκούς σταθμούς και κατανάλωση από τους τελικούς χρήστες, για τη νήσο Κύθνο το έτος 2015. Πηγή: Χονδρός Σταμάτης Ν., 2017, σελ. 35

ΚΤΗΡΙΟ	ΜΕΣΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΠΡ. ΕΝ. ΠΑ ΘΕΡΜΑΝΣΗ	ΜΕΣΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΠΡ. ΕΝ. ΠΑ ΨΥΞΗ	ΜΕΣΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΠΡ. ΕΝ. ΠΑ ΦΩΤΙΣΜΟ	ΜΕΣΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΠΡ. ΕΝ. ΠΑ ΖΗΧ	ΜΕΣΗ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΠΡ. ΕΝ.
Μονοκατοικία	142,680	42,450	0,000	59,970	245,100
Πολυκατοικία	106,930	29,860	0,000	58,690	195,490
Ξενώνες Ετήσιας Λειτουργίας	11,500	178,700	114,200	1,500	306,000
Ξενώνες Θερινής Λειτουργίας	5,600	120,430	176,500	24,130	326,680
Αίθουσες πολλαπλών χρήσεων	33,000	80,500	64,200	61,400	239,100
Εστιατόρια	249,300	381,430	167,030	194,070	991,770
Καφενεία	156,120	207,340	215,720	51,340	630,520
Καταστήματα	108,440	150,330	157,690	4,970	421,420
Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης	115,700	34,600	32,700	52,900	235,900
Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	58,400	34,000	56,300	22,200	170,900
Νηπιαγωγεία	33,000	0,800	27,500	26,800	88,100

Πίνακας 8. Μέση πρωτογενής ενεργειακή κατανάλωση κτηρίων της νήσου Κύθνου. Πηγή: Χονδρός Σταμάτης Ν., 2017, σελ. 37

Απαραίτητο στοιχείο για την εξασφάλιση της βιωσιμότητας του προτεινόμενου προγράμματος δράσεων είναι ο τακτικός έλεγχός του και η αναπροσαρμογή του στα νεότερα δεδομένα. Προκειμένου να λειτουργήσει ομαλά το σχέδιο μέχρι την αναθεώρησή του, προτείνεται ανά τακτά χρονικά διαστήματα έλεγχος και συντήρηση των κατασκευών και καθαρισμός της γύρω περιοχής τους. Για τα ίδια τα υλικά που επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν οφείλει να πραγματοποιηθεί μία εξαρχής μελέτη του κύκλου ζωής τους. Προκειμένου να αποφευχθούν τυχόν ατυχήματα, δεδομένου ότι οι φτερωτές των μύλων θα γυρίζουν χωρίς την παρουσία προσωπικού, κρίνεται σκόπιμη η προσωρινή παύση της λειτουργίας τους, κάτω από ορισμένες συνθήκες. Τυχόν αισθητήρες ανίχνευσης κίνησης περιμετρικά του μύλου θα μπορούσαν να αντιληφθούν κάποιο διερχόμενο και να διακόψουν την περιστροφή της φτερωτής. Διακοπή θα μπορούσε να επιτελεστεί και με τη βοήθεια κάποιου κουμπιού, η θέση του οποίου ιδανικά θα πρέπει να βρίσκεται πλησίον της θύρας εισόδου, αφού είναι γνωστό ότι σπανιότατα η φτερωτή θα βρίσκεται από την πλευρά αυτή. Για το σύστημα πέδησης θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ειδικά δισκόφρενα, ωστόσο δεν θα γίνει αναφορά στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, καθώς έγκειται στο γνωστικό αντικείμενο διαφορετικών επιστημονικών κλάδων. Παράλληλα, για την προστασία των ανεμόμυλων από κεραυνούς, προτείνεται η γνωμοδότηση σχετικών ερευνητών, προκειμένου να καθοριστεί η περιοχή που θα τοποθετηθεί κάποιο αλεξικέραυνο, με ακτίνα προστασίας που θα περιλαμβάνει ένα σημαντικό αριθμό μύλων.

Τέλος, όλες οι προτεινόμενες ενέργειες ταξινομήθηκαν στον κάτωθι πίνακα (πίνακας 9). Πρόκειται για έναν πίνακα που δείχνει ποιές προτάσεις σχετίζονται με ποιούς σκοπούς του σχεδίου που αρχικά τέθηκε, ώστε να διαπιστωθεί ότι όλοι ες' αυτών ικανοποιούνται.

	Σκοπός Α	Σκοπός Β	Σκοπός Γ	Σκοπός Δ	Σκοπός Ε
Άμεσα Μέτρα	+			+	
Νομοθετικά Μέτρα	+			+	+
Προτεινόμενες Ανασκαφές				+	+
Περιπατητικές Διαδρομές		+	+	+	
Αποκαταστάσεις και νέες Χρήσεις	+	+	+		
Προβολή & Διαφήμιση		+	+		

Πίνακας 9. Σχέση σκοπών και δράσεων. Αντιστοίχιση. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

ΜΕΡΟΣ ΣΤ'

ενδεικτική πρόταση αναστήλωσης

Εικόνα 240. Μετρήσεις με γεωδαιτικό σταθμό στον ανεμόμυλο Δ5. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

ΣΤ.1. Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΟΥ ΜΥΛΟΥ

Στο πλαίσιο των μεθόδων προστασίας και διαχείρισης των ανεμόμυλων της Κύθνου, η μελέτη προχώρησε στην εξέταση μίας περίπτωσης εφαρμογής. Πρόκειται για τον ανεμόμυλο Δ5. Οι λόγοι που οδήγησαν στην επιλογή του συγκεκριμένου μύλου ήταν αρκετοί. Αρχικά, η επιλογή έγινε με γνώμονα την ανθρώπινη ασφάλεια και ως εκ τούτου επικίνδυνοι ανεμόμυλοι όπως ο Δ8, εξαρχής απορρίφθηκαν. Δεδομένου ότι η αποτύπωση έλαβε χώρα με ειδικό τοπογραφικό εξοπλισμό, του οποίου το βάρος ήταν αρκετά μεγάλο, βασικό κριτήριο επιλογής ήταν η απόσταση από το οδικό δίκτυο και τους οικισμούς. Συγχρόνως, η διαδρομή όφειλε να είναι ομαλή, χωρίς έντονες υψομετρικές διαφορές και ιδίως χωρίς την παρουσία έντονης βλάστησης, ώστε να μεταφερθεί με ευκολία ο εξοπλισμός. Τα δύο αυτά κριτήρια αποτέλεσαν και τα σημαντικότερα με εξαίρεση την ασφάλεια, αφού η αποτύπωση δεν ήταν εξαρχής γνωστό αν θα ολοκληρώνονταν στο διάστημα της μίας ημέρας, που θα είχε σαν αποτέλεσμα την ανάγκη μεταφορά του εξοπλισμού εκ νέου την επόμενη ημέρα. Δευτερευόντως, ελήφθη υπόψη η τοπιογραφία της γύρω περιοχής, τα τυχόν εμπόδια και η κατάσταση της βλάστησης πέριξ του μύλου, προκειμένου να διευκολυνθεί η τοποθέτηση των τοπογραφικών εργαλείων και κατ' επέκταση η λήψη των μετρήσεων. Ακόμα, ρόλο διαδραμάτισε η δυνατότητα του ανεμόμυλου να αποτυπωθεί εύκολα, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του (διαστάσεις, επίχρισμα κτλ). Τέλος, δεδομένου ότι πρόκειται για ενδεικτική μελέτη εφαρμογής, ο ανεμόμυλος όφειλε να είναι ένας εξ' αυτών που επρόκειτο να αποκατασταθούν, σύμφωνα με τις προτάσεις του προηγούμενου Μέρους, ήτοι να ήταν κατά το δυνατόν ακέραιος.

Βάσει των παραπάνω, η μελέτη κατέληξε σε 3 υποψήφιους προς αποτύπωση ανεμόμυλους, με σειρά προτίμησης τους Μ1, Μ6 και Δ5. Στο Μ1 δεν κατέστη δυνατή η πρόσβαση στο εσωτερικό του μύλου και η γεωμετρική τεκμηρίωσή του, αφού ο ιδιοκτήτης δεν φάνηκε να παρουσιάζει τάσεις συνεργασίας. Ομοίως, πρόσβαση στο εσωτερικό δεν υπήρχε ούτε για την περίπτωση του ανεμόμυλου Μ6, αφού μέχρι την εποχή που έλαβε χώρα η αποτύπωση δεν είχε εντοπιστεί ο ιδιοκτήτης του μύλου, ενώ ουδείς εκ των γηγενών είχε στοιχεία επικοινωνίας του (!). Ως εκ τούτου, η μελέτη προχώρησε στην τρίτη επιλογή, στην οποία δεν υπήρχε κάποιος περιορισμός στην πρόσβαση, λόγω της απουσίας θύρας εισόδου. Η επίσκεψη στο νησί για την εν λόγω αποτύπωση πραγματοποιήθηκε κατά το μήνα Ιούνιο, παράλληλα με την έρευνα πεδίου για την τεκμηρίωση του συνόλου των ανεμόμυλων της Κύθνου, όπως αυτή περιγράφηκε στα προηγούμενα κεφάλαια.

ΣΤ.2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗΣ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

Δεδομένης της γεωμετρίας της κατασκευής, ήτοι του ύψους, της κυρτότητας και της μείωσης, επιλέχθηκε η αποτύπωση να μην λάβει χώρα δια συμβατικών μέσων, αφού τα σφάλματα των μετρήσεων θα είχαν μεγάλη απόκλιση από την πραγματικότητα. Ως εκ τούτου, επιλέχθηκε να χρησιμοποιηθεί ειδικός τοπογραφικός εξοπλισμός, ο οποίος περιλάμβανε τρισδιάστατο σαρωτή και γεωδαιτικό σταθμό, με τα παρελκόμενά τους εργαλεία (εικόνα 240). Παράλληλα, δεδομένου ότι εφαρμόστηκε και η τεχνική της φωτογραμμετρίας, χρησιμοποιήθηκε τρίποδας μεγάλου ύψους για τη λήψη φωτογραφιών πλησίον της στέψης του μνημείου. Ο εξοπλισμός δανείστηκε τόσο από τη Σχολή Τοπογράφων Μηχανικών όσο και από τη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Για τη χρήση του εξοπλισμού στο πεδίο, αδιαμφισβήτητης σημασίας υπήρξε η συμβολή της τοπογράφου μηχανικού Μαργαρίτας Σκαμαντζάρη. Ιδιαίτερες δυσκολίες δεν υπήρξαν στο πεδίο, με εξαίρεση, ίσως, τη συνεχή παρουσία ήλιου λόγω τόπου και χρόνου, που είχε σαν αποτέλεσμα αρκετές εκ των φωτογραφιών που ελήφθησαν να κριθούν εν συνεχεία ακατάλληλες, λόγω μεγάλων τονικών αντιθέσεων.

Η μελέτη αποτύπωσης στο πεδίο διήρκησε δύο περίπου ημέρες. Κατά την πρώτη ημέρα έγινε επίσκεψη στον ανεμόμυλο Μ6 για να ελεγχθεί η δυνατότητα πρόσβασης στο εσωτερικό του. Ως εκ τούτου, και δεδομένου ότι ο ανεμόμυλος Δ5 βρίσκεται σε παντελώς διαφορετική τοποθεσία από το Μ6, η μελέτη ξεκίνησε κατά τις ύστερες πρωινές ώρες. Η ώρα αποχώρησης από το πεδίο ήταν κατά τις 11:00 μμ, προκειμένου να ολοκληρωθούν οι διαδικασίες που είχαν ήδη ξεκινήσει. Πιο συγκεκριμένα, κατά την πρώτη ημέρα τοποθετήθηκαν σημάδια στο εσωτερικό και το εξωτερικό του ανεμόμυλου ώστε να εξαρτηθούν οι μετρήσεις και οι φωτογραφίες, ενώ ελήφθησαν φωτογραφίες περιμετρικά του μύλου, σε διαφορετικές αποστάσεις, καθώς και στο εσωτερικό αυτού. Παράλληλα, έγιναν όλες οι απαραίτητες μετρήσεις με το γεωδαιτικό σταθμό (5 στάσεις, 1 στο εσωτερικό του μύλου, 4 στον περιβάλλοντα χώρο) και οι σαρώσεις με τον τρισδιάστατο σαρωτή (7 στάσεις, 2 στο εσωτερικό του μύλου, 5 στον περιβάλλοντα χώρο). Κατά τη δεύτερη ημέρα η ενασχόληση στο πεδίο ήταν αρκετά μικρότερης διάρκειας και περιορίστηκε στις πρωινές μόνο ώρες. Μόνο αντικείμενο στο πεδίο υπήρξε η ολοκλήρωση των εκκρεμοτήτων της προηγούμενης ημέρας και η λήψη φωτογραφιών με τον μεγάλο ύψους τρίποδα, ώστε να καλυφθούν πληρέστερα οι περιοχές περί τη στέψη.

Η επεξεργασία των δεδομένων έγινε ως επί το πλείστον μέσω του λογισμικού *metashape*, στο οποίο καταχωρήθηκαν οι μετρήσεις και οι φωτογραφίες, οι οποίες και εξαρτήθηκαν μεταξύ τους. Οι τρισδιάστατες σαρώσεις επιλέχθηκε να μη χρησιμοποιηθούν, καθώς τα υπόλοιπα δεδομένα υπήρξαν από μόνα τους ικανά για μία πλήρη τρισδιάστατη απόδοση του μύλου. Το σφάλμα των μετρήσεων περιορίστηκε σε μικρότερη τιμή από αυτή του ενός εκατοστού, ενώ το αποτέλεσμα της επεξεργασίας φαίνεται στις εικόνες 241, 242, 243, 244, 245 και 246. Από το τρισδιάστατο μοντέλο ελήφθησαν ορθοφωτογραφίες οι οποίες χρησίμευσαν ως υπόβαθρο για τον εν συνεχεία σχεδιασμό των αρχιτεκτονικών σχεδίων με λογισμικό CAD.

Εικόνα 241. Τρισδιάστατο μοντέλο ανεμόμυλου Δ5. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 242. Τρισδιάστατο μοντέλο ανεμόμυλου Δ5. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 243. Τρισδιάστατο μοντέλο ανεμόμυλου Δ5. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 244. Τρισδιάστατο μοντέλο ανεμόμυλου Δ5. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 245. Τρισδιάστατο μοντέλο ανεμόμυλου Δ5. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 246. Τρισδιάστατο μοντέλο ανεμόμυλου Δ5. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

ΣΤ.3. ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΥ

Η ιστορική, η φωτογραφική και έως ένα βαθμό η κατασκευαστική τεκμηρίωση του μύλου έχει πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο του Μέρους Δ', κατά την ανάλυση έκαστου ανεμόμυλου. Ως εκ τούτου, στο πλαίσιο του παρόντος κεφαλαίου θα γίνει αναφορά στη γεωμετρική του τεκμηρίωση, σε κάποια ειδικά χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής και κατασκευαστικής του φυσιογνωμίας που δεν αναλύθηκαν, καθώς και στην παθολογία του. Τα σχέδια που περατώθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, τα οποία και θα αναλυθούν στη συνέχεια, είναι τα Α01 και Α02 που σχετίζονται με τη γεωμετρία του μύλου και τα Π01 και Π02 που σχετίζονται με την παθολογία του. Κατά το σχεδιασμό, ελήφθη η παραδοχή ότι όπου παρουσιάζεται επίχρισμα δεν σχεδιάζονται οι υποκείμενοι λίθοι, παρότι σε ορισμένες περιπτώσεις αυτοί ήταν εμφανείς. Ως +/- 0,00 τέθηκε ένα συμβατικό σημείο εξάρτησης των σχεδίων, που τυχαίνει να ταυτίζεται με τη χαμηλότερη στάθμη του εδάφους πλησίον του μύλου.

ΣΤ.3.1. Γεωμετρικά & αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά μνημείου

Εικόνα 247. Η σκάλα του ανεμόμυλου Δ5 στο ανώτερο διασωζόμενο μέρος της. Στα δεξιά, διακρίνεται η κατεστραμμένη σοκαρότρυπα και στα αριστερά η σοκαρότρυπα όπου και συναντάται σημαντική απομείωση του πάχους της τοιχοποιίας. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Πρόκειται για μία κατασκευή η οποία παρουσιάζει αρνητική μείωση, ήτοι η διάμετρος της στέψης είναι μεγαλύτερη της βάσης. Η μείωση επιτυγχάνεται δια μικρής εκφοράς των λίθων της κατασκευής, με τους υπερκείμενους, δηλαδή, λίθους να προεξέχουν μερικά εκατοστά των υποκείμενων. Η κλίση του μύλου δεν είναι σταθερή και κατά το μέγιστό της, στα βόρεια, προσεγγίζει το 5,70%, ήτοι τις 9,05°. Πρέπει να επισημανθεί, ωστόσο, ότι η κατασκευή τείνει στη μέγιστη διάμετρό της 85 cm περίπου κάτω από το ύψος της στέψης, ήτοι πλησίον της ποδιάς των παραθύρων. Στο σημείο αυτό, η μέγιστη κλίση ανέρχεται σε 8,20%, ήτοι τις 16,05° (κλίση 28%), ενώ η διάμετρος της κατασκευής αγγίζει τα 5,50 m. Το μέγιστο ύψος της κατασκευής ανέρχεται σε 5,10 m από τη στάθμη του φυσικού εδάφους, ήτοι παρουσιάζεται κατά 15 cm περίπου ψηλότερος από τις ενδεικτικές μετρήσεις του πεδίου που προηγήθηκαν. Η μέγιστη διάμετρος του ισογείου ανέρχεται σε 5,28 m (στάθμη οριζόντιας τομής + 2,00 m), η μέγιστη διάμετρος σε ένα ύψος που ενδεικτικά θα μπορούσε να βρίσκεται το πατάρι, σε 5,36 m (στάθμη οριζόντιας τομής + 3,00 m), ενώ η μέγιστη διάμετρος του ορόφου σε 5,50 m (στάθμη οριζόντιας τομής + 4,00 m).

Η κλίμακα ανάβασης του μύλου βρίσκεται στα αριστερά του εισερχομένου, ακολουθώντας τον κανόνα, ενώ διασώζεται σήμερα έως ένα ικανό ύψος (περίπου 2,00 m). Από το ήμισυ αυτού, λίθοι και χώμα έχουν καλύψει τα σκαλοπάτια με αποτέλεσμα να μην είναι ορατά (εικόνα 247). Εκ πρώτης όψης φαίνεται πως το κάθε ρίχτι διαφέρει σε ύψος και ανέρχεται κατά μέσο όρο σε 25 cm. Τα πατήματα παρουσιάζουν μικρότερες αποκλίσεις και προσεγγίζουν την τιμή των 30 cm. Φαίνεται πως αυτά ήταν καλυμμένα από πλάκες σχιστόλιθου, προκειμένου η επιφάνεια να δημιουργήσει επίπεδο και να καταστήσει την ανάβαση ευκολότερη (εικόνα 248). Τουλάχιστον για το τμήμα που διασώζεται, η κλίμακα ανάβασης φαίνεται να έχει ελαφρώς αυξανόμενο πλάτος κατά την άνοδο, από 0,90 έως 1,00 m. Αυτό οφείλεται στην απομείωση της μάζας της τοιχοποιίας προς τη στέψη.

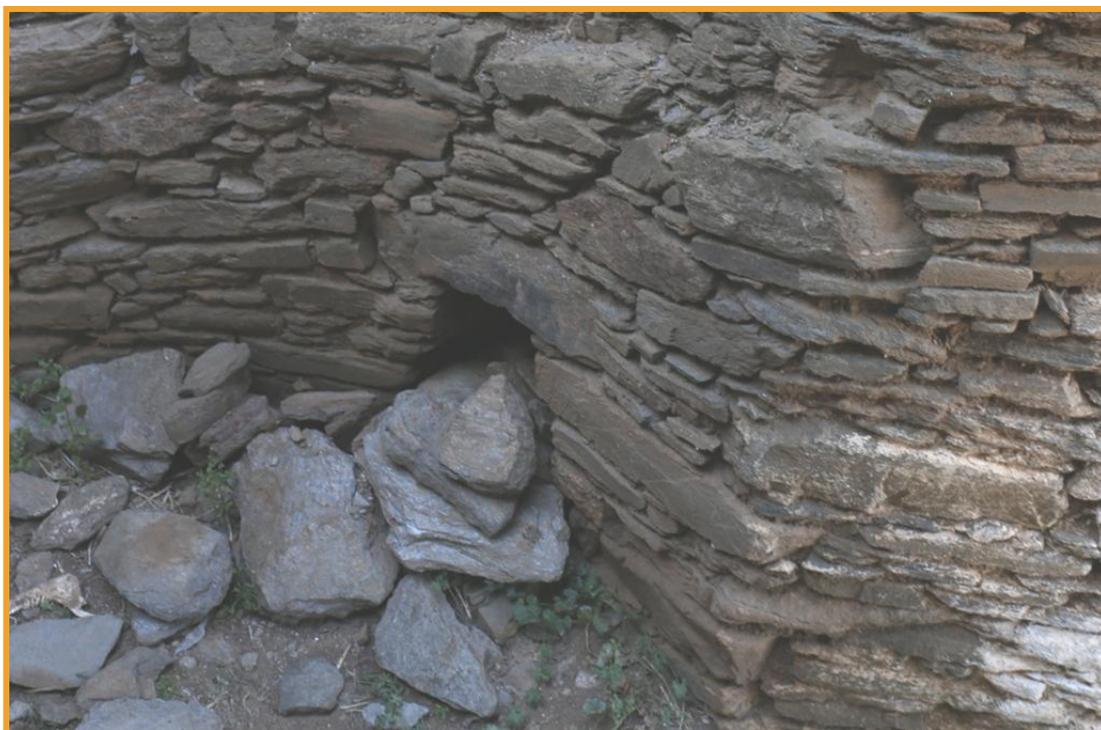

Εικόνα 248. Σκαλοπάτια στην κλίμακα ανάβασης του ανεμόμυλου Δ5. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Η θύρα εισόδου έχει ύψος που προσεγγίζει τα 1,80 m, ωστόσο, η ακριβής μέτρηση δεν είναι εφικτή εξαιτίας της βλάστησης στη βάση των λαμπάδων της. Το πλάτος αυτής δεν είναι σταθερό και προσεγγίζει κατά μέσο όρο τα 70 cm. Το παράθυρο που βρίσκεται στη στάθμη του ορόφου πάνω από τη θύρα εισόδου έχει ύψος 0,90 m περίπου και πλάτος που αγγίζει τα 0,70 cm. Το παράθυρο που βρίσκεται αντιδιαμετρικά του πρώτου παρουσιάζει διαφορετικές αναλογίες από το πρώτο και έχει ύψος 0,70 m και πλάτος 0,78 m περίπου.

ΣΤ.3.2. Κατασκευαστικά χαρακτηριστικά μνημείου

Η τοιχοποιία του μνημείου δεν παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά στο σύνολό της. Τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά των εσωτερικών παριών δεν δύναται να συγκριθούν με αυτά των εξωτερικών, αφού εξωτερικά ο ανεμόμυλος είναι επιχρισμένος. Το πάχος της τοιχοποιίας είναι μεταβαλλόμενο. Στη στάθμη του ισογείου, η τοιχοποιία ξεκινάει με πάχος που κατά περιοχές ξεπερνάει το 1,00 m (έως και 1,15 m περίπου), ενώ μικρότερο πάχος παρουσιάζουν οι περιοχές πλησίον της κλίμακας ανάβασης (0,80 m). Ίσως ηθελημένα ο μυλομαραγκός να προέβη σε αυτήν την επιλογή, για εξοικονόμηση υλικού, αφού η παρουσία της κλίμακας ανάβασης πλησίον των περιοχών αυτών θα μπορούσε να ενισχύσει την περιοχή. Για την εξακρίβωση της θεωρίας αυτής οφείλουν να γίνουν μελέτες και σε άλλους ανεμόμυλους, μετά από αναλόγως λεπτομερή αποτύπωση. Σε ύψος 0,85 μέτρων δημιουργείται πατούρα της τάξης των 15-20 cm. Η πατούρα αυτή δεν εντοπίζεται πλησίον της κλίμακας ανάβασης.

Εικόνα 249. Οπή στη στάθμη του δαπέδου του ισογείου στον ανεμόμυλο Δ5. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Σε μεγαλύτερη στάθμη, σε ύψος που διαφέρει ανά περίπτωση (μεγαλύτερο όμως του 1,00 m), σημειώνεται η ποδιά των σοκαρότρυπων. Οι σοκαρότρυπες του ανεμόμυλου Δ5 είναι 6 σε αριθμό και παρουσιάζουν αρνητική μείωση. Η μία εξ αυτών (στα δεξιά της κλίμακας ανάβασης), διασώζεται σε πολύ κακή κατάσταση. Πλησίον της ποδιάς τους είναι αγκυρωμένο το ξύλο από το οποίο δένονταν το σοκαρόσκοινο. Το βάθος των οπών διαφέρει από θέση σε θέση. Σε κάθε περίπτωση η οπή παρουσιάζεται βαθύτερη πλησίον της ποδιάς και φτάνει έως και 60 cm. Οι σοκαρότρυπες απέχουν μεταξύ τους ίσα περίπου διαστήματα. Έχει προβλεφτεί ώστε αυτές να μην βρίσκονται κάτω από κάποιο εκ των ανοιγμάτων του ορόφου. Σε ύψος 2,20 μέτρων από το δάπεδο, δημιουργείται μία ακόμα πατούρα της τάξης των 15 - 25 cm. Η πατούρα είναι διπλή, ήτοι σε μικρό μόλις ύψος το πάχος της τοιχοποιίας απομειώνεται εκ νέου 20 cm

περίπου περεταίρω. Πρόκειται για το ανώτερο τμήμα των σοκαρότρυπων. Τέλος, σε ορισμένες περιπτώσεις, οι πατούρες παρουσιάζονται σε μεγαλύτερο ύψος, ήτοι σε 3,20 μέτρα περίπου από τη σημερινή στάθμη του δαπέδου. Συνοψίζοντας, το μέσο πάχος της τοιχοποιίας του μύλου, από 1,15 m στη στάθμη του ισογείου, απομειώνεται σε 1,00 m στη στάθμη του παταριού και σε 0,65 m στη στάθμη του ορόφου. Εξαιρεση αποτελεί η περιοχή μεταξύ της κλίμακας ανάβασης και της θύρας εισόδου, κάτι όμως που συμβαίνει μόνο στην περίπτωση του ισογείου.

Από τα υφιστάμενα δεδομένα τεκμηριώνεται το ύψος της στάθμης του δαπέδου του ορόφου. Πρόκειται για την τελευταία πατούρα που περιγράφηκε, η θέση της οποίας ταυτίζεται με τη συνήθη των Κυκλάδων, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία. Η διπλή πατούρα λίγο χαμηλότερα πρέπει να προέκυψε από τοπικές καταρρεύσεις, ενώ το αρχικό ύψος αυτής πρέπει να ταυτίζεται με αυτό που περιγράφεται στην προηγούμενη πρόταση. Όπως υποδηλώνουν το ύψος του ανεμόμυλου και οι συνήθεις κανόνες που το διέπουν, όπως αυτοί αντλούνται από τη βιβλιογραφία και τις μαρτυρίες των γηγενών, ο μύλος είχε 3 στάθμες. Ωστόσο, κατά την παρούσα μελέτη δεν εντοπίστηκαν οπές στο ανάλογο ύψος, που να υποδηλώνουν ότι σε αυτές αγκυρώνονταν οι δοκοί στήριξής του. Ως ανάλογο ύψος νοείται αυτό που προκύπτει τόσο από τις σχετικές αναφορές της βιβλιογραφίας όσο και από τα ανθρωπομετρικά μεγέθη.

Εικόνα 250. Ανώφλι θύρας εισόδου ανεμόμυλου Δ5. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Στα δεξιά του εισερχομένου, στη στάθμη του δαπέδου του ισογείου, διακρίνεται μία μεγάλη διαστάσεων οπή (εικόνα 249). Τόσο βάσει των διαστάσεων της όσο και του ανωφλιού αυτής, υποδηλώνεται ότι κατασκευάστηκε ηθελημένα. Δεν αποκλείεται η οπή αυτή να επιτελούσε το ρόλο του τζακιού, που είναι γνωστό από τη βιβλιογραφία

ότι υπήρχε σε ανάλογες θέσεις.²⁹⁴ Πιθανόν το ρόλο της καμινάδας να επιτελούσε η οπή που βρίσκεται εξωτερικά πάνω από αυτό, ήτοι αυτή να ήταν οριζόντια, κάτι που επίσης συναντάται βιβλιογραφικά.²⁹⁵ Μεγάλη οπή παρατηρείται και πάνω από την κλίμακα ανάβασης, στο ανώι. Πρόκειται πιθανόν για κάποιο χώρο αποθήκευσης. Μία ακόμα κόγχη παρατηρείται δίπλα από το άνοιγμα της ανατολής, που πολύ πιθανόν να είχε την ίδια χρήση.

Η θύρα εισόδου του ανεμόμυλου διαθέτει ξύλινο πρέκι, το οποίο παραμένει ανεπίχριστο. Με μικρότερης διατομής ξύλα γεφυρώνεται το άνοιγμα και κατά βάθος (εικόνα 250). Η τοιχοποιία στο εν λόγω σημείο παρουσιάζει κεκλιμένη μορφή.

ΣΤ.3.3. Παθολογία μνημείου

Το μνημείο παρουσιάζει ένα σύνολο από φθορές και βλάβες, οι οποίες χρήζουν άμεσης αντιμετώπισης. Σημαντικότερο ίσως πρόβλημα του μνημείου είναι η κατάρρευση ενός μεγάλου τμήματος της τοιχοποιίας του, στα ανατολικά (εικόνα 151). Το απολεσθέν τμήμα βρίσκεται κατά κύριο λόγο μπροστά από το σημείο κατάρρευσης και έχει μετατραπεί σε μία άμορφη μάζα από κονίαμα, λίθους, χώμα και βλάστηση (εικόνα 251). Πολύ πιθανόν, ποσοστό της κλίσης της αρνητικής μείωσης του ανεμόμυλου να οφείλεται σε αυτή την κατάρρευση, αφού η απώλεια μίας τόσο μεγάλης περιοχής, διακόπτει τη συνοχή της τοιχοποιίας, περιορίζοντας έτσι τις μηχανικές αντοχές της και τη διαφραγματική της λειτουργία.

Εικόνα 251. Λιθοσορός μπροστά από τον ανεμόμυλο Δ5. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

²⁹⁴ Τα τζάκια στους ανεμόμυλους κατασκευάζονταν συνήθως από την ανατολική ή τη δυτική πλευρά, προκειμένου ο καπνός να έβγαινε έξω και συγχρόνως να μην μαύριζαν τα πανιά. Πηγή: Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 174

²⁹⁵ Πηγή: Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 174

Σημαντικό στοιχείο παθολογίας του ανεμόμυλου αποτελούν οι μεγάλης κλίμακας ρωγμές που παρατηρούνται στο σύνολο των όψεών του. Η περιοχή που παρουσιάζει τα σημαντικότερα προβλήματα είναι η δυτική, αφού ακριβώς κάτω από το παράθυρο του ορόφου διακρίνονται διαμπερείς ρωγμές μεγάλου πλάτους. Το πρόβλημα παρουσιάζεται εντονότερο εσωτερικά, αφού η απουσία επιχρίσματος και, κατά περιοχές, κονιάματος, διευρύνει τις αποστάσεις (εικόνα 252). Δεδομένου ότι οι ρωγμές εκτός από διαμπερείς είναι κατακόρυφες, έκτασης από τη στέψη έως τη βάση του μνημείου, ενώ παρατηρούνται μεγαλύτερες σε υψηλότερες στάθμες, καθίσταται σαφές ότι η τοιχοποιία παρουσιάζει τάσεις αποκόλλησης και ανατροπής. Λιγότερες ρωγμές παρατηρούνται στα νότια του μνημείου, κάτι ιδιαίτερα λογικό αφού εκεί βρίσκεται η κλίμακα ανάβασης, η οποία προσθέτει μάζα. Παραδόξως όμως, αρκετά περιορισμένες ρωγμές παρατηρούνται στα ανατολικά, στο σημείο που εντοπίζεται η μεγάλη κατάρρευση. Όπως η κατάρρευση αυτή έτσι και οι ρωγμές συμβάλουν με τη σειρά τους στην αύξηση της διαμέτρου της στέψης. Δεν αποκλείεται αυτές να προέκυψαν μετά την απώλεια των ξύλινων μελών, ιδίως της επιστέγασης, τα οποία θα διαδραμάτιζαν έως ένα βαθμό κάποιου είδους διαφράγματος στο μνημείο. Έτσι, η εξαρχής ηθελημένη αρνητική μείωση στην κατασκευής παρουσίασε τα δομικά της προβλήματα, όταν οι εφελκυστηκές τάσεις που τη συγκρατούσαν έπαψαν να λαμβάνουν χώρα.

Εικόνα 252. Διαμπερής κατακόρυφη ρωγμή από την εσωτερική παρειά της δυτικής τοιχοποιίας του ανεμόμυλου Δ5. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Όπως επισημάνθηκε σχετικά, ο ανεμόμυλος δεν έχει παντού το ίδιο πάχος. Η αλλαγή αυτού δεν έγκειται μόνο καθ' ύψος, αλλά και κατά πλάτος, αφού οι σοκαρότρυπες απομειώνουν κατά τόπους τη μάζα της κατασκευής. Εκ πρώτης όψης, οι σοκαρότρυπες δεν φαίνεται να δημιουργούν κάποιο σημαντικό πρόβλημα στην

κατασκευή. Πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι η σοκαρότρυπα που βρίσκεται στην περιοχή της κλίμακας ανάβασης, δημιουργεί σημαντική απομείωση του πάχους της τοιχοποιίας, από 1,00 m σε μόλις 37,00 cm! Παρότι δεν υπάρχουν εμφανείς βλάβες τόσο εσωτερικά, όσο και εξωτερικά στο σημείο αυτό, καθίσταται προφανές ότι πρόκειται για ένα από τα πλέον τρωτά σημεία της κατασκευής, που χρήζει ενίσχυση.

Η απουσία της επιστέγασης του ανεμόμυλου, εκτός των άλλων συμβάλλει στην εισροή υδάτων στη στέψη και το εσωτερικό του. Τα ύδατα αυτά έχουν αποπλύνει το συνδετικό κονίαμα των λίθων σε μεγάλο βαθμό. Η απουσία αυτή γίνεται αμέσως εμφανής κατά την παρατήρηση του αποτυπώματος της απόπλυσης στο επίχρισμα, κάτω από την περιοχή που έχει απολεσθεί μεγάλο μέρος της μάζας του μύλου (εικόνα 151, 251). Σημαντικότερα προβλήματα φαίνεται να παρουσιάζονται στο εσωτερικό του μνημείου, αφού η απουσία επιχρίσματος το αφήνει εκτεθειμένο. Έως σήμερα έχουν απολεσθεί οι αρμοί των λίθων, ιδίως πλησίον της στέψης. Εξωτερικά, παρατηρούνται ανάλογα προβλήματα στη στέψη, κυρίως στην περιοχή του δυτικού ανοίγματος και στα σημεία πέριξ των ρωγμών, σε μικρότερο όμως βαθμό. Στα ίδια σημεία στο εξωτερικό, παρουσιάζεται φθορά και του επιχρίσματος.

ΣΤ.4. ΠΡΟΤΑΣΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ & ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗΣ

Όπως κατέστη γνωστό ήδη από το Μέρος Ε', ο ανεμόμυλος Δ5 προτείνεται να αποκατασταθεί με σκοπό να χρησιμοποιηθεί ως ανεμογεννήτρια, προκειμένου να προσφέρει στο βαθμό του εφικτού, ενέργεια στο νησί. Στο κεφάλαιο αυτό θα γίνει μία αναφορά στις τεχνικές αποκατάστασης.

Προκειμένου ο ανεμόμυλος να επισκευαστεί, ώστε να επανέλθει στις μηχανικές ιδιότητες που είχε κατά την εποχή της ανέγερσής του, προτείνεται η προσθήκη ενεμάτων στη μάζα της τοιχοποιίας. Όπως έχει ήδη επισημανθεί, αυτά θα προκύψουν μετά από εργαστηριακές μελέτες του υφιστάμενου κονιάματος, ώστε το νέο προϊόν να είναι συμβατό με το υφιστάμενο και να προσεγγίζει τις χημικές και μηχανικές του ιδιότητες. Προκειμένου να λάβει χώρα η προτεινόμενη αυτή τεχνική, οφείλει να προηγηθεί αρμολόγηση στο σύνολο του ανεμόμυλου, προκειμένου να καλυφθούν οι αρμοί και τις μόνες διεξόδους των ενεμάτων να αποτελέσουν οι ειδικοί σωλήνες που θα τοποθετηθούν. Όπως τα ενέματα έτσι και το αρμολόγημα, οφείλει να έχει συνάφεια με το υπόστρωμα. Προκειμένου να γνωστοποιηθεί με ακρίβεια η ποσότητα του ενέματος που επρόκειτο να εισαχθεί στη μάζα των τοιχοποιιών, καθώς και οι θέσεις και η ποσότητα που τελικά θα εξέλθει, κρίνεται απαραίτητη η αρίθμηση των σωλήνων. Για τη βέλτιστη πλήρωση των κενών μεταξύ των λίθων και του κονιάματος και λαμβάνοντας υπόψη το ύψος της κατασκευής, προτείνεται η ενεμάτωση να λάβει χώρα σταδιακά, σε τουλάχιστον 5 φάσεις. Έκαστη φάση οφείλει να λάβει χώρα μετά το πέρας μίας ημέρας, προκειμένου το ένεμα να έχει σκληρυνθεί επαρκώς. Η ενεμάτωση οφείλει να ξεκινήσει από τις χαμηλότερες στάθμες και σταδιακά να συνεχίσει προς τη στέψη. Ενδεικνύται η πίεση αυτής να μην υπερβαίνει την ατμοσφαιρική, ενώ συνίσταται η εργασία να λάβει χώρα από ειδικά συνεργεία, προκειμένου να μην φραχθεί το πορώδες και να μην δημιουργηθούν άλατα.

Στην εσωτερική παρειά της τοιχοποιίας του μνημείου, στην οποία απουσιάζει παντελώς κάθε είδους επιχρίσματος, η διαδικασία μπορεί να λάβει χώρα χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες. Στην περίπτωση της εξωτερικής παρειάς, όμως, δεδομένης της παρουσίας επιχρίσματος, εγείρονται προβληματισμοί. Το επίχρισμα έχει κατά τόπους αποσαρτωθεί, ενώ η αποχώρηση του κονιάματος σε περιοχές πλησίον των ρωγμών και της στέψης έχει αποκαλύψει τους λίθους. Σε μία ενδεχόμενη ενεμάτωση επίσης, βάσει της κατάστασής του, δεν αποκλείεται μέρος του επιχρίσματος να εκτιναχτεί, παρά τις συνθήκες πίεσης που θα έχουν εκ των προτέρων μελετηθεί. Ως εκ τούτου, τεχνικά και μόνο, η βέλτιστη λύση επισκευής θα ήταν να αφαιρεθεί παντελώς το επίχρισμα από τις όψεις του μνημείου, προκειμένου να μπορέσει να λάβει χώρα το αρμολόγημα, ώστε στη συνέχεια να πραγματοποιηθεί η διαδικασία της ενεμάτωσης. Ωστόσο, όπως έχει ήδη επισημανθεί από την ιστορική τεκμηρίωση που προηγήθηκε (βλ. κεφάλαιο Δ.4.), το επίχρισμα του μύλου, τουλάχιστον οι ενδότερες στρώσεις του, πρέπει να ανάγεται στα τέλη του μεσοπολέμου, ενώ για την απόδειξή αυτή, οφείλουν να γίνουν εργαστηριακές μελέτες, μετά από λήψη δείγματος. Επομένως, το επίχρισμα δεν αποκλείεται να έχει ηλικία περίπου 80 ετών. Βάσει των παραπάνω, κατά την εφαρμογή των επεμβάσεων προστασίας του μνημείου συγκρούεται η αξία της υλικής αυθεντικότητας με την τεχνική της επέμβασης. Πίσω από τη δεύτερη, κρύβεται η ιστορική αξία, που τάσσεται υπέρ της

αποκατάστασης.²⁹⁶ Πρόκειται, επομένως, για μία σύγκρουση αξιών. Δεδομένου ότι η ιστορική αξία του ίδιου του επιχρίσματος είναι μικρή σχετικά με αυτή του συνόλου (80 έτη σε σχέση με τουλάχιστον μισή χιλιετία), ενώ η αξία υλικής αυθεντικότητας παρουσιάζεται αρκετά ασθενέστερη από αυτή της ιστορικής αξίας, όπως εκ των προτέρων διαβαθμίστηκαν στο κεφάλαιο Ε.2., στη σύγκρουση υπερισχύει η προτεινόμενη τεχνική επέμβασης. Προτείνεται δηλαδή η αφαίρεση του επιχρίσματος και η διεξαγωγή αρμολογημάτων, όπως προτάθηκε και για τις εσωτερικές παρίες της τοιχοποιίας. Δεδομένου όμως, στο σύνολο της μελέτης έγινε προσπάθεια διευκόλυνσης μεταγενέστερων μελετών και προκειμένου να μην απολεσθεί παντελώς η ιστορική αξία του κονιάματος και η αξία υλικής του αυθεντικότητας, προτείνεται να αφεθούν "μάρτυρες" σε ορισμένα σημεία των όψεων, ήτοι μικρές περιοχές του υφιστάμενου επιχρίσματος, προκειμένου να είναι διαθέσιμο να εξεταστεί μελλοντικά από άλλους ερευνητές. Οι μάρτυρες αυτοί, οφείλουν πριν την ενεμάτωση να στερεωθούν, προκειμένου να μην αποκολληθούν κατά τη διαδικασία αυτής.

Προκειμένου να επισκευαστούν οι ρηγματώσεις που παρατηρούνται στο σύνολο της τοιχοποιίας, ιδίως οι διαμπερείς, προτείνεται να εφαρμοστούν λιθοσυρραφές στα σημεία με μεγάλο πλάτος, ήτοι να τοποθετηθούν νέοι λίθοι που θα γεφυρώσουν τα κενά. Τα κενά που θα προκύψουν στο εσωτερικό των ρωγμών θα πληρωθούν με ενέματα, όπως περιγράφηκε παραπάνω. Στις ρωγμές μικρότερου πλάτους προτείνεται η χρήση μεταλλικών συνδέσμων για τη συρραφή τους. Οι σύνδεσμοι αυτοί θα πρέπει να έχουν κατά το δυνατόν μεγαλύτερη ανθεκτικότητα στις περιβαλλοντικές επιδράσεις, ώστε να μην οξειδωθούν στο άμεσο μέλλον και προκαλέσουν βλάβες στους λίθους της τοιχοποιίας.

Δεδομένου ότι το μνημείο παρουσιάζει μεγάλη απώλεια μάζας στην ανατολική του όψη, προτείνεται η πλήρωσή της με λίθους, προερχόμενους από το δάπεδο του εσωτερικού του χώρου και από το λιθοσορρό εξωτερικά του, κάτω από την περιοχή της απώλειας. Οι λίθοι αυτοί θα πρέπει να εξεταστούν ως προς την κατάσταση διατήρησής τους και να τοποθετηθούν εκ νέου στο μνημείο. Η οικοδομική της νέας τοιχοποιίας προτείνεται να προσεγγίζει αυτή της παλαιάς, ώστε να οπτικά και κατασκευαστικά να δίνει με το μνημείο. Δεδομένου ότι οι νέες θέσεις καθίσταται απίθανο να ταυτίζονται με τις παλιές, λόγω του είδους της τοιχοποιίας, προτείνεται η τοποθέτηση φύλλου μολύβδου μεταξύ της υφιστάμενης και της νέας τοιχοποιίας, παρότι η δεύτερη θα έχει πρακτικά το ίδιο (αυθεντικό) υλικό με την πρώτη, ήτοι θα ανάγεται στην εποχή ανέγερσής του. Σε περίπτωση που αποδειχθεί ότι οι λίθοι δεν επαρκούν για την πλήρωση του κενού, οφείλει να γίνει τοποθέτηση και νέων λίθων. Η προέλευση αυτών θα μπορούσε να γίνει από την ίδια περιοχή, ενώ η λάξευσή τους να προσεγγίζει αυτή των υφιστάμενων λίθων. Κατά την τοποθέτησή τους στο μνημείο, στην περίπτωση που αυτή κριθεί απαραίτητη, προτείνεται η προσθήκη ενός ακόμη φύλλου μολύβδου, προκειμένου να διαφοροποιηθεί από την υποκείμενη στρώση. Δεδομένου ότι οι σοκαρότρυπες δεν παρουσιάζουν παθολογία, παρότι τρωτά σημεία, εκ της σκοπιάς του αρχιτέκτονα μηχανικού προτείνεται να αφεθούν ως έχουν, με εξαίρεση αυτήν που περιγράφηκε ως σημείο τρωτότητας. Απαραίτητη, ωστόσο,

---

²⁹⁶ Διότι θα χαθεί ένα μνημείο που αντίστοιχα αυτού σπανίζουν στο χώρο του Αιγαίου και διότι θα χαθεί ένα μνημείο που χρονολογείται τουλάχιστον από το 15^ο αιώνα, τα επιμέρους στοιχεία του οποίου αλλά και του συνόλου που αυτά δημιουργούν δύναται να αποτελέσουν σημαντικά ερευνητικά τεκμήρια για τους ερευνητές, συμβάλλοντας στην κατανόηση του ίδιου του μνημείου και όχι μόνο.

κρίνεται η γνωμοδότηση αρμόδιου πολιτικού μηχανικού, ο οποίος θα εκπονήσει στατική μελέτη για το εν λόγω μνημείο.

Τόσο η εσωτερική όσο και η εξωτερική επιφάνεια της τοιχοποιίας (με εξαίρεση τους μάρτυρες), προτείνεται μετά το πέρας των παραπάνω εργασιών να επιχρισθεί. Το επίχρισμα στις περιοχές που διαχωρίζουν τα φύλλα μολύβδου προτείνεται να είναι κοινό, αφού αυτά αρκούν για τον οπτικό διαχωρισμό των περιοχών. Στο εσωτερικό, προτείνεται η χρήση επιχρίσματος για να προστατευτεί η τοιχοποιία, τόσο οι λίθοι όσο και οι αρμοί μεταξύ των λίθων, περιορίζοντας παράλληλα την υγρασία στους εσωτερικούς χώρους. Κατά τον τρόπο αυτό θα προστατευτεί και η γεννήτρια. Η χρήση κονιάματος στο εσωτερικό γίνεται καθ' υπέρβαση της προγενέστερης μορφής του μνημείου. Πρέπει να επισημανθεί, όμως, ότι πολύ πιθανόν, όπως έχει προκύψει από την ιστορική τεκμηρίωση που πραγματοποιήθηκε στο σχετικό κεφάλαιο, ο ανεμόμυλος κατά τους πρώτους αιώνες λειτουργίας του να μην είχε επίχρισμα ούτε εξωτερικά. Επίσης, λαμβάνοντας υπόψη ότι μεγάλο μέρος των ανεμόμυλων στο Αιγαίο ήταν επιχρισμένο τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά, κρίνεται ότι μία αναστρέψιμη επέμβαση όπως αυτή του εσωτερικού επιχρίσματος, δύναται να λάβει χώρα, προς όφελος της προστασίας του μνημείου.

Ιδιαίτερος προβληματισμός προκύπτει σχετικά με την ανακατασκευή των δαπέδων του εσωτερικού χώρου. Για το ισόγειο, προτείνεται ο καθαρισμός του δαπέδου και η ανασκαφή του μέχρι την αρχική του στάθμη. Για λόγους αισθητικής και λειτουργίας προτείνεται να μην παραμείνει χωμάτινο, αλλά να καλυφθεί με πλάκες σχιστόλιθου. Δεν αποκλείεται βέβαια, μετά την αποχωμάτωση να βρεθεί κάποιο υπόστρωμα, το οποίο σε αυτήν την περίπτωση θα κρατηθεί και θα επισκευαστεί, όπου κριθεί απαραίτητο.

Σχετικά με τον όροφο, προτείνεται η ανακατασκευή του με ξύλινα μέλη, δοκούς και σανίδες, όπως θα ήταν κατασκευασμένος κατά το παρελθόν. Παρότι δεν έχουν εντοπιστεί υλικά κατάλοιπα αυτού, η μορφή του είναι κατά προσέγγιση γνωστή από τα διασωθέντα αντίστοιχα μέλη διαφορετικών ανεμόμυλων της Κύθου και του Αιγαίου εν γένει. Σχετικά με την ύπαρξη βορδοναρίων, ήτοι ξύλινων δοκών ενίσχυσης του πατώματος, κατά το παρελθόν, τα τεκμήρια είναι ελλιπή. Κατά τη βιβλιογραφία η χρήση τους ήταν συχνή, ενώ συναντώνται σήμερα σε όλα τα παραδείγματα ακέραιων ανεμόμυλων του νησιού που διατηρούν τα ξύλινα μέλη τους. Για την ακρίβεια, χρησιμοποιούνταν όπως φαίνεται δύο βορδονάρια (πχ για τον ανεμόμυλο Δ8, εικόνα 168), η μία πλευρά των οποίων αγκυρώνονταν στη μάζα της τοιχοποιίας πλησίον της εισόδου²⁹⁷, ενώ η άλλη εδράζονταν στην τοιχοποιία της κλίμακας ανάβασης, στα δεξιά της ανόδου. Παρατηρώντας την εικόνα 253 φαίνεται να απουσιάζουν οι οπές αυτές από τη μάζα της τοιχοποιίας πάνω από τη θύρα εισόδου στο ύψος της πατούρας. Μία οπή που διακρίνεται, είναι μικρών διαστάσεων, υποδηλώνοντας ότι δεν θα μπορούσε να επιτελέσει το ρόλο οπής για κάποιο βορδονάρι, ενώ συγχρόνως, βρίσκεται σε αρκετά χαμηλότερη από την πατούρα στάθμη. Παράλληλα, πλησίον της εισόδου παρατηρείται η μεγάλη απώλεια μάζας που έχει επισημανθεί, στην περιοχή της οποίας δεν αποκλείεται να υπήρχε κάποια εκ των αναζητούμενων οπών. Μία διαφορετική προσέγγιση είναι αυτή που θέλει τα βορδονάρια προσανατολισμένα κάθετα στην προηγούμενη εκδοχή, αγκυρωμένα στη μάζα των τοιχοποιιών μεταξύ των

---

²⁹⁷ Η μία βρισκονταν συνήθως πάνω από τη δεξιά παρειά της θύρας εισόδου, κατά τη φορά του εισερχομένου, ενώ η δεύτερη δεξιότερα.

σοκαρότρυπων. Κατά την προσέγγιση αυτή βοηθάει το γεγονός ότι οι μάζες μεταξύ των σοκαρότρυπων δεν έχουν όλες το ίδιο ύψος. Η πιθανή αγκύρωση κάποιου μεγάλης διατομής ξύλου στις χαμηλότερες, θα μπορούσε να τους δώσει το απαιτούμενο ύψος, ώστε να προσεγγίσουν τη στάθμη των άλλων. Μία τέτοια προσέγγιση όμως δεν συναντάται στη βιβλιογραφία, ούτε και σε κάποιον άλλο ανεμόμυλο του νησιού, με αποτέλεσμα να πρέπει να απορριφθεί. Ως εκ τούτου, βάσει των υφιστάμενων δεδομένων, θα θεωρηθεί ότι ο ανεμόμυλος Δ5 δεν ανήκει στον κανόνα και δεν διέθετε βορδονάρια, παρά μόνο δοκίδες στις οποίες καρφώνονταν το δάπεδο. Προτείνεται, επομένως, η ανακατασκευή του πατώματος με τον τρόπο αυτό, μαζί με τις όποιες συμπληρώσεις στη μάζα της τοιχοποιίας για να το υποστηρίξουν. Οι προτεινόμενες δοκίδες δεν θα προσομοιάζουν την παραδοσιακή μορφή, η οποία τείνει στο σχήμα του κυλίνδρου, αλλά θα έχουν τυποποιημένη ορθογωνική διατομή.

Εικόνα 253. Το εσωτερικό του ανεμόμυλου Δ5. Στα αριστερά του ανοίγματος διακρίνεται κόγχη, που πιθανότατα να αποτελούσε αποθηκευτικό χώρο. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Σε αντίθεση με τις δύο προηγούμενες στάθμες, η ανακατασκευή του παταριού καθίσταται προβληματική. Και αυτό διότι, αφενός σήμερα η ανακατασκευή του δεν θα έχει λειτουργική υπόσταση, σύμφωνα με την προτεινόμενη νέα χρήση του ανεμόμυλου (ανεμογεννήτρια), αφετέρου δεν έχουν εξακριβωθεί στην τοιχοποιία οι οπές στις οποίες αγκυρώνονταν τα ξύλινα μέλη. Ως εκ τούτου, προτείνεται να μην ανακατασκευαστεί. Σε περίπτωση που κατά τη διάρκεια της εσωτερικής επίχρισης του μύλου εντοπιστούν κάποιες εκ των οπών, προτείνεται η διαδικασία να συνεχίσει ως έχει προγραμματιστεί, ήτοι να μην ανακατασκευαστεί το πατάρι, ωστόσο, προτείνεται οι οπές να σημανθούν και να μην αποκρυφτούν από το επίχρισμα.

Για την οποιαδήποτε επέμβαση στην κλίμακα ανάβασης πρέπει να προηγηθεί ο καθαρισμός της από το χώμα και τη βλάστηση που την καθιστούν δυσδιάκριτη. Καθαρισμός οφείλει να λάβει χώρα στο σύνολο το μνημείου, καθώς το αποπλυμένο κονίαμα έχει συσσωρευτεί στα κατώτερα στρώματα του μύλου, ενώ έχει αναπτυχθεί βλάστηση κατά τόπους, οι ρίζες της οποίας δύνανται να βλάψουν το μνημείο. Στη συνέχεια, προτείνεται η ανακατασκευή του τελευταίου τμήματος της κλίμακας ανάβασης, προκειμένου να φτάσει στο ύψος του δαπέδου του ορόφου, όπως θα ήταν κατά το παρελθόν. Όπως και στην περίπτωση της απολεσθείσας μάζας του τοίχου πλησίον της εισόδου, η ανακατασκευή προτείνεται να λάβει χώρα μετά την τοποθέτηση φύλλου μολύβδου.

Σχετικά με την ανακατασκευή της στέγης υπήρξαν σημαντικά διλήμματα. Τρεις είναι οι πιθανές εκδοχές επιστέγασης, που συναντώνται τόσο στη βιβλιογραφία, όσο και στα παραδείγματα αποκαταστάσεων. Η πρώτη είναι με χόρτινη τρούλα, ήτοι με ξύλινο σκελετό και πλήρωση με βούρλα, η δεύτερη με σανιδένια τρούλα, ενώ η τρίτη με σανιδένια τρούλα εσωτερικά και επένδυση με βούρλα εξωτερικά, ώστε να προσομοιώνει τη μορφή της πρώτης εκδοχής. Ιστορικά, θεωρείται δόκιμη η πρώτη, καθώς αποτελεί το μοναδικό τρόπο επιστέγασης ανεμόμυλων στο νησί, ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγεται και ο εξεταζόμενος. Η μέθοδος αυτή όμως, μειονεκτεί ως προς τις άλλες, καθώς χρειάζεται τακτική συντήρηση, ενώ σε αντίθετη περίπτωση το νερό θα εισρεύσει στο εσωτερικό. Δεδομένου ότι ο μύλος δεν επρόκειτο να στεγάσει μυλόπετρες αλλά γεννήτρια, η εξασφάλιση στεγανότητας στην κατασκευή κρίνεται απαραίτητη. Η δεύτερη μέθοδος προστατεύει αποτελεσματικά το εσωτερικό του μύλου και τη γεννήτρια από το νερό της βροχής, ενώ συγχρόνως δεν απαιτεί συχνή συντήρηση. Ο τρόπος αυτός επιστέγασης όμως, δεν συναντάται πουθενά στο νησί, ενώ είναι γνωστό ότι ο εν λόγω ανεμόμυλος ουδέποτε επιστεγάζονταν με αυτόν. Η τρίτη, τέλος, εκδοχή προστατεύει αποτελεσματικά το εσωτερικό του μύλου, ενώ συγχρόνως δεν δημιουργεί οπτική όχληση στο θεατή, αφού εξωτερικά δεν θα είναι διακριτή κάποια αλλαγή. Ωστόσο, ο τρόπος επιστέγασης αυτός δεν αποτελεί μία αρχιτεκτονική λύση, αλλά μία σκηνογραφία. Βάσει των παραπάνω, ως πλέον δόκιμη λύση, που επιλέγεται και ως προτεινόμενη, είναι η δεύτερη. Καθ' υπέρβαση της αρχικής μορφής, προτείνεται η κατασκευή μίας επιστέγασης που ουδέποτε ο ανεμόμυλος είχε, προκειμένου να προστατευτεί αποτελεσματικά το εσωτερικό του. Παράλληλα, πρόκειται για μία τεχνική επιστέγασης η οποία, παρότι δεν εμφανίζεται στο νησί της Κύθνου, είχε ευρύτατη διάδοση στο Αιγαίο. Πρόκειται για μία αναστρέψιμη επέμβαση στο μνημείο, η οποία όχι μόνο μπορεί να αφαιρεθεί, αλλά είναι και από τη φύση της αναλώσιμη, αφού η ανθεκτικότητά της, αν και μεγάλη σε σχέση με τη χόρτινη τρούλα, είναι πολύ μικρότερη από αυτή των λίθινων μελών, όπως φαίνεται από την κατάσταση διατήρησης αντίστοιχων ανεμόμυλων στις Κυκλάδες. Για την καλύτερη κατασκευή της, προτείνεται η προσθήκη τεγίδων, ενώ για τη στεγάνωσή της, προτείνεται η τοποθέτηση

μεταλλικών φύλλων. Τα φύλλα αυτά θα είναι καβαλικευτά, ήτοι το φύλο που βρίσκεται σε ψηλότερη στάθμη να καβαλάει το υποκείμενο, ώστε να μην εισρεύσει νερό της βροχής στο εσωτερικό.

Στη συνέχεια, προτείνεται η ανακατασκευή του μηχανισμού του μύλου εκ του μηδενός, αφού δεν έχουν διασωθεί τα ξύλινα μέλη του. Για τα ακριβή υλικά αποκατάστασής του, οφείλουν να γνωμοδοτήσουν μηχανικοί διαφορετικών κλάδων, συγκροτώντας μία διεπιστημονική ομάδα. Τα μόνα μέλη αυτού που δεν χρειάζονται ανακατασκευή είναι οι μυλόπετρες και τα παρελκόμενα αυτής, αφού επρόκειτο να τα αντικαταστήσει η γεννήτρια, η οποία μέσω της κινητικής ενέργειας, θα παράγει ηλεκτρική. Υπάρχουν αρκετοί τύποι γεννητριών, όπως και διαστάσεις. Στα σχέδια των προτάσεων παρουσιάζεται ενδεικτικά μία γεννήτρια κυλινδρικής διατομής, η οποία εδράζεται στο δάπεδο του ορόφου. Προφανώς, για την επιλογή της κατάλληλης, οφείλουν να γνωμοδοτήσουν αρμόδιοι μηχανικοί, μηχανολόγοι και ηλεκτρολόγοι, καθώς πρόκειται για ένα αντικείμενο που ξεφεύγει από τα όρια της αρχιτεκτονικής.

Όπως προέκυψε από την τεκμηρίωση, ο ανεμόμυλος Δ5, βάσει της μορφής του, αποτελεί έναν από τους παλαιότερους ανεμόμυλους της νήσου. Ως εκ τούτου, καθίσταται πιθανόν ότι κατά το παρελθόν θα στέγαζε διαφορετικό μηχανισμό από αυτόν που θα είχε τον 20^ο αιώνα. Η παντελής απουσία των μελών του, δίδει τη δυνατότητα επιλογής κατά την εφαρμογή της αποκατάστασης. Κατά την παρούσα μελέτη, προτείνεται ο σχεδιασμός ενός μηχανισμού που προσομοιάζει τα χαρακτηριστικά των τελευταίων μηχανισμών των ανεμόμυλων των Κυκλάδων και όχι των πρώτων, προκειμένου να εκμεταλλεύονται σε μεγαλύτερο βαθμό την ένταση του ανέμου. Επομένως, ο αριθμός των προτεινόμενων αντενών ανέρχεται σε 5 ζευγάρια, ενώ το αξόνι προτείνεται να τοποθετηθεί υπό κλίση. Η προτεινόμενη ρόδα έχει 72 δόντια και διάμετρο 2,15 μέτρα.

Όπως αναφέρθηκε από το προηγούμενο κεφάλαιο προτείνεται η τοποθέτηση αισθητήρων τόσο για τον προσανατολισμό της φτερωτής όσο και για την προσωρινή παύση λειτουργίας της σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης. Στην πρώτη περίπτωση, προτείνεται η τοποθέτηση του αισθητήρα σε μία περιοχή μεταξύ των ανεμόμυλων Δ3 και Δ4, πλησίον της οδού. Πρόκειται για μία περιοχή μεταξύ της πλειοψηφίας των μύλων του μυλοτοπίου, περίπου στο τοπικό μέγιστο του λόφου. Για τον προσδιορισμό της ακριβούς τοποθεσίας, αλλά και για την πιθανότητα τοποθέτησης περισσότερων του ενός αισθητήρων, για την κάλυψη των αναγκών ολόκληρου του μυλοτοπίου, οφείλουν και πάλι να γνωμοδοτήσουν αρμόδιοι μηχανικοί. Κάποιο κουμπί έκτακτης ανάγκης, το οποίο θα τερματίζει την περιστροφή της φτερωτής του μύλου συνίσταται να τοποθετηθεί στη θύρα εισόδου, δρώντας έτσι συμπληρωματικά με τους αισθητήρες που θα επιτελούν το αντίστοιχο έργο. Το κουμπί αυτό θα μπορεί να αδρανοποιήσει μόνο τον εν λόγω ανεμόμυλο, αφήνοντας τους άλλους να λειτουργούν κανονικά. Μετά από έναν καθορισμένο χρόνο, ο οποίος θα έχει εκ των προτέρων οριστεί, ο ανεμόμυλος θα ξεκινάει εκ νέου τη λειτουργία του. Αισθητήρες προτείνεται να τοποθετηθούν και για τον έλεγχο των ρωγμών στο μέλλον. Σε περίπτωση που αποδειχθεί ότι αυτές παρουσιάζουν τάσεις διάνοιξης, θα πρέπει να ενισχυθεί η κατασκευή πλησίον της στέψης της με περίσφιξη.

Τέλος, προτείνεται η κατασκευή κουφωμάτων για τη θύρα εισόδου και τα παράθυρα του ορόφου. Η μορφή αυτών θα μπορούσε να προσδιοριστεί από τις ιστορικές φωτογραφίες που απεικονίζουν αντίστοιχα κουφώματα σε διαφορετικούς

μύλους (καρφωτά κουφώματα). Εν συντομία, οι ενέργειες που προτείνεται να λάβουν χώρα για την αποπεράτωση του έργου είναι με ενδεικτική σειρά προτεραιότητας οι ακόλουθες:

- 1) Τοποθέτηση ικριωμάτων και αντηρίδων περιμετρικά του μνημείου. Η διαδικασία αυτή προϋποτίθεται για τις εργασίες που θα ακολουθήσουν.
- 2) Καθαρισμός επιφανειών, αποχρωματώσεις στον εσωτερικό χώρο και απομάκρυνση της βλάστησης.
- 3) Εκπόνηση στατικής μελέτης από αρμόδιο πολιτικό μηχανικό προκειμένου να καταστεί γνωστή η φέρουσα ικανότητα της κατασκευής.
- 4) Τοποθέτηση φύλλου μολύβδου στην επιφάνεια πάνω από την οποία προτίθεται να συμπληρωθεί υλικό.
- 5) Συμπλήρωση απολεσθέντος τμήματος πάνω από το φύλλο μολύβδου με υφιστάμενο και νέο υλικό.
- 6) Συρραφή ρωγμών
- 7) Προσθήκη αρμολογημάτων τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό με ειδικό, συμβατό κονίαμα. Το κονίαμα αυτό θα έχει αναλυθεί εργαστηριακά ως προς τις χημικές και μηχανικές του ιδιότητες από αρμόδιους μελετητές.
- 8) Προσθήκη ενεμάτων στο εσωτερικό της μάζας των τοιχοποιιών. Τα ενέματα αυτά θα έχουν αναλυθεί εργαστηριακά ως προς τις χημικές και μηχανικές τους ιδιότητες από αρμόδιους μελετητές.
- 9) Εκ νέου επίχριση της εξωτερικής και εσωτερικής επιφάνειας του μύλου.
- 10) Ανακατασκευή και επανατοποθέτηση ξύλινων δομικών στοιχείων.
- 11) Τοποθέτηση γεννήτριας και μηχανισμού κίνησης της φτερωτής
- 12) Ανακατασκευή επιστέγασης.
- 13) Προσθήκη κουφωμάτων
- 14) Σύνδεση του ανεμόμυλου με τις γραμμές της ΔΕΗ
- 15) Τοποθέτηση αισθητήρων για την τυχόν εκ νέου διάνοιξη των πρώην ρωγμών
- 16) Αφαίρεση ικριωμάτων

Πρέπει να σημειωθεί ότι η προαναφερθείσα σειρά δεν είναι παρά ενδεικτική. Η εργασία 10 για παράδειγμα οφείλει να γίνει παράλληλα με τις ενέργειες 5, 7, 8 και 9, καθώς η πλήρωση της τοιχοποιίας θα δυσκολέψει την εισαγωγή των μεγάλων ξύλινων μελών στο εσωτερικό του μύλου. Παράλληλα όμως, απαιτείται η φέρουσα ικανότητα του ανεμόμυλου να είναι σε θέση να παραλάβει τα απαιτούμενα φορτία. Επομένως, καθίσταται σαφές ότι κάποιες εκ των παραπάνω εργασιών θα λάβουν χώρα

συγχρόνως. Φαίνεται επίσης ότι για την ακριβή σύνταξη της σειράς εργασιών κρίνεται λίαν απαραίτητο το στάδιο 2, ήτοι η γνωμοδότηση του αρμόδιου πολιτικού μηχανικού.

Σχετικά με την προέλευση των κυριότερων υλικών που θα απαιτηθούν για τις ανωτέρω εργασίες προτείνεται η χρήση τοπικού σχιστόλιθου και ξυλείας σύμφωνα με αυτή που αναγράφεται στη σχετική βιβλιογραφία.²⁹⁸ Τοπική ξυλεία συνίσταται να μην χρησιμοποιηθεί καθώς είναι αρκετά περιορισμένη τόσο σαν ποσότητα όσο και σαν γκάμα επιλογών. Η μεταφορά των ξύλινων μελών στο νησί αποτελεί μία πρόκληση, όπως άλλωστε αποτελούσε και κατά το παρελθόν, ιδίως για τα μεγαλύτερα μέλη της κατασκευής, όπως το αξόνι.

Τα σχέδια που απεικονίζουν τις προτεινόμενες επεμβάσεις είναι τα Π'01 (κατόψεις) και Π'02 (όψεις και τομές). Στο δεύτερο, οι μηχανισμοί σχεδιάστηκαν σε ενδεικτικές θέσεις, με προσανατολισμό φτερωτής διαφορετικό σε κάθε σχέδιο. Προς απλούστευση του σχεδίου, προκειμένου να γίνει ευκολότερα κατανοητό και με ουσιαστικότερη πληροφορία, η Τομή A-A απεικονίζει το μηχανισμό προβαλλόμενο και όχι τεμνόμενο. Παράλληλα, για τους ίδιους λόγους, στην τομή A-A και στην Όψη II δεν τοποθετήθηκαν τα πανιά της φτερωτής, ο γύρος και τα ξάρτια. Ακόμα, στην Όψη III δεν απεικονίζονται τα ξάρτια. Τέλος, σε όλα τα σχέδια που αυτή φαίνεται, η γεννήτρια παρουσιάζεται προβαλλόμενη. Μετά τις επεμβάσεις, ο ανεμόμυλος, ο οποίος σήμερα έχει τη μορφή της εικόνας 254, προτίθεται να αποκτήσει αυτή της εικόνας 255.

Εικόνα 254. Ο ανεμόμυλος Δ5, υφιστάμενη κατάσταση. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

²⁹⁸ Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, 1994, σελ. 190

Εικόνα 255. Ο ανεμόμυλος Δ5, προτεινόμενη κατάσταση. Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης πραγματοποιήθηκε μία εκτενής εξέταση των ανεμόμυλων της νήσου Κύθνου. Εξαρχής τέθηκαν κάποια βασικά ερωτήματα, με γνώμονα την απάντηση των οποίων αναπτύχθηκε το σύνολο της μελέτης. Συνολικά καταγράφηκαν 45 ανεμόμυλοι, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που δεν έχουν εντοπιστεί. Η προηγούμενη και μοναδική έως τώρα, επιστημονική μελέτη που είχε πραγματοποιηθεί για τους ανεμόμυλους του νησιού ήταν αυτή του Βάου και του Νομικού, που αριθμούσε τους εντοπισθέντες ανεμόμυλους σε 25, ενώ μαζί με αυτούς που δεν εντόπισαν αλλά τεκμηριώθηκαν από προφορικές μαρτυρίες σε 28. Πρόκειται σχεδόν για διπλασιασμό των ευρημάτων.

Από τα δεδομένα που υπάρχουν έως σήμερα φαίνεται πως οι ανεμόμυλοι της νήσου ήκμασαν περί τον 18^ο αιώνα, πιθανόν κατά το δεύτερο μισό του. Ως εκ τούτου, με τα υφιστάμενα και μόνο στοιχεία, ο 18^{ος} αιώνας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως "ο αιώνας των ανεμόμυλων". Δεδομένων των στοιχείων αυτών και συναρτήσει του αριθμού των ανεμόμυλων που έχουν εντοπιστεί σε άλλα αντίστοιχα νησιά κρίνεται ότι ελάχιστοι περισσότεροι ανεμόμυλοι θα μπορούσαν να λειτουργούν στο νησί. Ιδιαίτερα παράδοξο καθίσταται το γεγονός ότι "ο αιώνας των ανεμόμυλων" δεν φαίνεται να παρουσιάζει τάσεις πληθυσμιακής αύξησης, αντιθέτως μάλιστα παρατηρείται ότι ο πληθυσμός παρουσιάζει σε γενικές γραμμές συρρίκνωση, καθώς η κλίση της Μεσσαριάς στο διάγραμμα 1 καθίσταται εντονότερη από αυτή της Δρυοπίδας. Ίσως κατά το διάστημα αυτό να άλλαξαν οι διατροφικές συνήθειες των κατοίκων και να στράφηκαν στα δημητριακά, αν αυτό δεν συνέβη παλαιότερα. Μετά την ελληνική επανάσταση ξεκίνησε γοργά η εγκατάλειψή τους. Σε όλο το διάβα αυτής της ύφεσης, υπήρχαν περίοδοι όπου κατασκευάστηκαν νέοι ανεμόμυλοι, με κυριότερη ίσως την πιο πρόσφατη, την περίοδο της κατοχής. Όλοι οι εντοπισθέντες ανεμόμυλοι παρουσιάζουν ορισμένα κοινά γνωρίσματα. Σε αυτά δεν ανήκει το υψόμετρο, αλλά η ένταση του ανέμου, που καθορίζεται από αρκετά περισσότερους παράγοντες, αλλά και η απόσταση από κάποιο κέντρο. Το ρόλο του κέντρου αυτού φαίνεται πως διαδραμάτιζαν οι δύο μεσόγειοι οικισμοί, το κάστρο και τα μοναστήρια. Δεδομένου ότι οι ανεμόμυλοι πλησίον της Μεσσαριάς και της Δρυοπίδας εγκαταλείφθηκαν τελευταίοι, μόνο η πρώτη εκ των περιπτώσεων φαίνεται να είναι γνωστή στους γηγενείς. Από αυτούς, ωστόσο, γνωστοποιήθηκαν πολλά λαογραφικής σημασίας στοιχεία για τους ανεμόμυλους του νησιού και, ιδίως, επισημάνθηκε η ύψιστη προσφορά τους κατά το παρελθόν. Η θλίψη των γηραιών γηγενών είναι εμφανής όταν αναλογίζονται την κατάσταση των ανεμόμυλων σήμερα, από τη χρόνια εγκατάλειψη και παραμέληση. Εξαιτίας της λαογραφικής τους σημασίας, των αξιών που συγκεντρώνουν και, ιδίως, εξαιτίας της προαναφερθείσας σημαντικότητας προσφοράς τους στην τοπική κοινωνία, οι ανεμόμυλοι της Κύθνου είναι άξιοι προστασίας.

Οι απαντήσεις των παραπάνω ερωτημάτων είχαν ως στόχο να συνεισφέρουν στην κατανόηση του πολιτισμού και του τρόπου ζωής της κοινωνίας που τους δημιούργησε και τους χρησιμοποίησε. Μελετώντας κάθε πτυχή του ανεμόμυλου ερευνήθηκε η σχέση του με την παραγωγή, την οικονομία, την κοινωνία, την παράδοση, την ιστορία και τη γεωμορφολογία του νησιού. Μέσα από τα παραπάνω

προέκυψαν ενδιαφέροντα συμπεράσματα σχετικά με πλήθος ζητημάτων άμεσα ή έμμεσα σχετιζόμενα με τους ανεμόμυλους.

Σήμερα οι ανεμόμυλοι, ή καλύτερα η χρήση τους, ανήκει στο παρελθόν. Το κοινωνικό πλαίσιο, τα παραδοσιακά επαγγέλματα και η λαϊκή παράδοση έδωσαν τη θέση τους σε ένα νέο κοινωνικοοικονομικό σύστημα. Οι ανεμόμυλοι αποτελούν μνημεία κατασκευασμένα στο πνεύμα του παρελθόντος, σε μια εποχή με διαφορετικές συνθήκες και διαφορετικές ανάγκες για τους κατοίκους. Ο σημερινός ρόλος των ανεμόμυλων είναι εντελώς διαφορετικός. Αποτελούν ένα, μη επισκέψιμο, τουριστικό έκθεμα, που συχνά στεγάζει τη χρήση αποθήκης, σπανίως κατοικίας, ενώ πολύ συχνά στεγάζει διάσπαρτους λίθους, χώμα και βλάστηση. Τα μνημεία αυτά, λαμβάνοντας υπόψη την κρατική και την τοπική αδιαφορία, σύντομα δεν θα υπάρχουν ή θα έχουν αλλοιωθεί σε τέτοιο βαθμό, που η επαναφορά τους στην προγενέστερή τους μορφή θα είναι πρακτικά αδύνατη. Παράλληλα, όσο προχωράει η φθορά, τόσο λιγότερο αναγνώσιμοι αυτοί καθίστανται, κάτι που θα έχει σημαντικό αντίκτυπο στο μέλλον. Και ενώ η χρήση των ανεμόμυλων ανήκει στο παρελθόν, το νόημά τους παραμένει επίκαιρο. Ως εκ τούτου οφείλει να ληφθεί μέριμνα για την προστασία και τη διαχείρισή τους, ακόμα και με διαφορετική χρήση, υπό την προϋπόθεση ότι αυτή αναδεικνύει το νόημα και δεν το υποβιβάζει.

Για τους παραπάνω λόγους η μελέτη προχώρησε στο σχεδιασμό μίας ενιαίας στρατηγικής για την προστασία και τη διαχείριση του συνόλου των ανεμόμυλων του νησιού. Πρόκειται για μία στρατηγική ανάπτυξης που υπερβαίνει το υφιστάμενο θέμα μελέτης και εκτείνεται σε μία πολιτική ανάπτυξης του συνόλου του νησιού της Κύθνου. Κοινό χαρακτηριστικό της πλειοψηφίας των αξιών που οι ανεμόμυλοι συγκεντρώνουν είναι η ανάγκη για αποκατάσταση. Αν οι ανεμόμυλοι συνεχίσουν να φθείρονται από το χρόνο, θα χαθούν για πάντα οι γραπτές μαρτυρίες των επιγραφών, θα καταστραφούν σε ένα σημαντικό βαθμό τα υλικά κατάλοιπά τους, θα χαθούν οι αξίες τους, ενώ θα απολεστεί ένα σύνολο σημαντικών τεκμηρίων της ζωής του παρελθόντος. Η κύρια χρήση που προτάθηκε για τους ακέραιους ανεμόμυλους του νησιού ήταν η ανεμογεννήτρια, καθώς αυτή υπήρξε η εξέλιξη του ανεμόμυλου, ενώ σαν κατασκευή και σαν νόημα έχει παρεμφερή λειτουργία. Δεδομένου ότι η σύγχρονη τάση προστασίας μνημείων είναι η διατήρηση κυρίως του νοήματός τους και δευτερευόντως του υλικού τους, η προτεινόμενη αυτή χρήση θεωρείται ως η πλέον κατάλληλη για τα εν λόγω μνημεία. Προκειμένου να καταστούν οι ανεμόμυλοι γνωστοί στην τοπική κοινωνία προτάθηκε ο σχεδιασμός νέων περιπατητικών διαδρομών άμεσα σχετιζόμενες με τις υφιστάμενες, ενώ επισημάνθηκε συγχρόνως η δυνατότητα έκθεσης των μηχανισμών και των ιστορικών φωτογραφιών σε ένα μουσείο, στεγασμένο σε έναν εκ των υφιστάμενων ανεμόμυλων (και στη γύρω περιοχή του), που έχει την ικανότητα να τεθεί εκ νέου σε λειτουργία. Μία εκ των περιπτώσεων αποκατάστασης και επανάχρησης μελετήθηκε εκτενέστερα, ώστε να καταστεί με ακρίβεια γνωστός ο τρόπος αντιμετώπισης των άλλων αντίστοιχων ανεμόμυλων του νησιού.

Δεδομένου ότι η παρούσα μελέτη αφορά μία μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία και όχι μία διδακτορική διατριβή ή μία διεπιστημονική και αμειβόμενη μελέτη, ενώ τα διαθέσιμα από κάθε άποψη μέσα ήταν ελάχιστα κατά τη διάρκεια εκπόνησης (χρόνος, κεφάλαιο, εξοπλισμός, ομάδα, διαμονή, κτλ), αυτή άφησε ορισμένα θέματα ανοιχτά. Πρόκειται για θέματα τα οποία χρήζουν περαιτέρω διερεύνηση, ενώ, μετά τη διαλεύκανσή τους, η τεκμηρίωση των ανεμόμυλων της Κύθνου θα γίνει πληρέστερη αν όχι πλήρης. Η τρέχουσα μελέτη έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στη συνέχειά της, προκειμένου

να γίνουν γνωστά στον επόμενο μελετητή, είτε πρόκειται για το ίδιο είτε για διαφορετικό πρόσωπο, τα στάδια που οφείλουν να περατωθούν, προκειμένου αυτή να ολοκληρωθεί. Παράλληλα, μέσω της καταγραφής των συντεταγμένων των θέσεων που απεδείχθη ότι τελικά δεν υπήρξαν ανεμόμυλοι, στοχεύει στην ενημέρωση των μελλοντικών ερευνητών, ώστε να αποφύγουν τυχόν άσκοπες επισκέψεις στα ίδια σημεία.

Πιο συγκεκριμένα, για την ολοκλήρωση της μελέτης οφείλει αρχικά να πραγματοποιηθεί έλεγχος σε φορείς που διαθέτουν βιομηχανικά αρχεία, προκειμένου να εντοπιστούν τυχόν καταγεγραμμένα τεκμήρια της ποσότητας κριθαριού που εξαγόταν από την Κύθνο προς τις ζυθοποιίες των Αθηνών. Βάσει αυτών θα τεκμηριωθεί η παραγωγή της Κύθνου, τουλάχιστον κατά τον 20^ο αιώνα. Κατά την παρούσα μελέτη επιχειρήθηκε επαφή με τη Ζυθοποιία Φιξ, μέσω αλληλογραφίας και τηλεφωνικής επικοινωνίας, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Δεν αποκλείεται όμως, άλλα, παρεμφερή αρχεία διαφορετικών πηγών να προσδώσουν σχετικές πληροφορίες. Πιθανόν, πληροφορίες δύνανται να αντληθούν και από τη μελέτη της Εθνικής Μετεωρολογικής Υπηρεσίας, για την οποία δεν υπάρχουν σήμερα στοιχεία. Προφορικές πληροφορίες θέλουν τη μελέτη στεγασμένη σε κάποια κατοικία που επιτελεί σήμερα το ρόλο αποθήκης, ευρισκόμενη σε κάποιο νησί των Κυκλάδων. Εκτός των παραπάνω, οφείλουν να εξεταστούν λεπτομερώς ιστορικά έγγραφα μεταβίβασης ακίνητης περιουσίας, όπως συμβόλαια ή διαθήκες. Κάτι τέτοιο ξεπερνάει τα όρια του κλάδου της αρχιτεκτονικής και εκτείνεται σε αυτόν της γλωσσολογίας, προσανατολισμένης στη γραφή του παρελθόντος, αφού τα χειρόγραφα των περασμένων αιώνων είναι ιδιαίτερα δύσκολο να αναγνωστούν. Βάσει αυτών, αναμένεται να εντοπιστούν οι ηλικίες ορισμένων ανεμόμυλων και τα ονόματα όλων των μυλωνάδων που εργάστηκαν διαδοχικά σε αυτούς. Ήδη, από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους εντοπίστηκε έγγραφο που τεκμηριώνει τα παραπάνω ονόματα για το έτος 1864. Ωστόσο, πρόκειται για υλικό που δεν χρησιμοποιήθηκε κάπως από την παρούσα μελέτη. Η παράθεσή του στο τεύχος είχε σαν σκοπό κυρίως να διευκολύνει τους επόμενους ερευνητές που θα καταπιαστούν με το εν λόγω αντικείμενο μελέτης στο μέλλον. Ιδιαίτερη δυσκολία για το εν λόγω εγχείρημα παρουσιάζει η δύσκολη εύρεση διαθηκών, καθώς είναι γνωστό ότι συχνά γίνονταν δια στόματος.

Ιδιαίτερα σημαντική καθίσταται η διερεύνηση της χρονολογίας που ελήφθησαν οι φωτογραφίες που ο Γούναρης παραθέτει στο σύγγραμμά του. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, βάσει της τεκμηρίωσης των ανεμόμυλων του νησιού, απεδείχθη ότι αυτές ανάγονται αρκετά παλαιότερα από την εποχή έκδοσης του συγγράμματός του. Η εποχή αυτή είναι άγνωστη, σαφώς προγενέστερη της ανέγερσης του ανεμόμυλου Δ7. Δεδομένης της σπανιότητας των φωτογραφικών λήψεων της εποχής, λαμβανομένης υπόψη της περιοχής, θεωρείται κατά το μελετητή ότι οι φωτογραφίες που παραθέτονται στο εν λόγω σύγγραμμα έχουν ληφθεί κατά την ίδια εποχή, από τον ίδιο πιθανόν φωτογράφο. Για τους ίδιους λόγους, θεωρείται δύσκολο το ενδεχόμενο να ελήφθησαν κατά το 19^ο αιώνα. Επικρατέστερο φαίνεται το σενάριο να ανάγονται στα πρώτα χρόνια του μεσοπολέμου, χωρίς όμως να αποκλείεται και το ενδεχόμενο να ανάγονται σε μία εποχή λίγα χρόνια πριν τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Η εξεύρεση της ακριβούς ημερομηνίας, δύνανται να τεκμηριώσει περαιτέρω τους ανεμόμυλους του νησιού και όχι μόνο.

Οι συνεντεύξεις που ελήφθησαν από τους γηγενείς αποτέλεσαν πολύτιμο υλικό για την ολοκλήρωση της παρούσας μελέτης. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι ηλικιωμένοι

κάτοικοι του νησιού είναι άγνωστο μέχρι πότε θα βρίσκονται εν ζωή, κρίνεται αναγκαία η άμεση λήψη επιπρόσθετων. Όπως έχουν αποδείξει οι υφιστάμενες συνεντεύξεις, πληροφορίες για ανεμόμυλους μπορεί να δώσει ο οποιοσδήποτε ηλικιωμένος και όχι αποκλειστικά οι μυλωνάδες. Ανάμεσα στους ερωτηθέντες πρέπει σε κάθε περίπτωση να προστεθούν και οι σύγχρονοι ιδιοκτήτες των ανεμόμυλων, οι οποίοι δύνανται να έχουν στη διάθεσή τους πληροφορίες, φωτογραφικό υλικό ή οποιοδήποτε άλλο στοιχείο που μπορεί να συμπληρώσει την παρούσα μελέτη.

Σχετικά με τις εξ' αποστάσεως δράσεις, θα ήταν δόκιμο να λάβουν χώρα δύο ακόμα σημαντικές ενέργειες που θα συμπληρώσουν σημαντικά την τεκμηρίωση. Η πρώτη σχετίζεται με τις εργαστηριακές μελέτες των κονιαμάτων των ανεμόμυλων. Ίσως από την εξέταση αυτή να προκύψουν συμπεράσματα για την ηλικία ή για τη συσχέτιση ορισμένων ανεμόμυλων μεταξύ τους. Η δράση αυτή προτάθηκε εξάλλου στο πλαίσιο των προτάσεων αποκατάστασης, προκειμένου τα νέα κονιάματα να είναι από χημικής και μηχανικής άποψης συμβατά με τα υφιστάμενα. Η δεύτερη ενέργεια σχετίζεται με τη διάδοση της πληροφορίας, μετά την ολοκλήρωση της τεκμηρίωσης των ανεμόμυλων της νήσου. Μέσα από το Σύστημα Γεωγραφικών Πληροφοριών (G.I.S.) δύνανται να σχεδιαστεί ένας ψηφιακός χάρτης της νήσου, στον οποίο να καταχωρηθούν οι ανεμόμυλοι βάσει συντεταγμένων. Ο χρήστης θα μπορεί να περιηγείται σε αυτόν και επιλέγοντας κάποιον εκ των ανεμόμυλων να εμφανίζονται φωτογραφίες και σχετικά στοιχεία.

Σημαντική προσφορά καθίσταται και η συνέχιση της έρευνας πεδίου. Λόγω έλλειψης χρόνου, η παρούσα μελέτη άφησε εκτός, επισκέψεις σε κάποιες σημαντικές τοποθεσίες. Ανοιχτή παραμένει σήμερα η υπόθεση του νερόμυλου, του παλαιόμυλου στο Βελίδι και του όρους Ανεμόμυλος. Ακόμα, αν και έγινε μία σύντομη αναφορά, δεν εξετάστηκαν εκτενώς οι μηχανικοί μύλοι του νησιού, που λειτούργησαν κατά τον περασμένο αιώνα. Τέλος, κατά τη διερεύνηση των κατασκευών από τους δορυφορικούς χάρτες, ώστε να ελεγχθούν οι εν λόγω θέσεις στο πεδίο, ελήφθησαν υπόψη μόνο οι κυκλικές. Ανεμόμυλοι, ωστόσο, στο Αιγαίο δεν υπήρξαν μόνο οι ξετροχάριδες, αλλά και οι αζετροχάριδες. Ως εκ τούτου, δεν αποκλείεται στο νησί να υπήρχε κάποιος ανεμόμυλος διαφορετικής μορφής, όπως πεταλόσχημης. Κάτι τέτοιο απαιτεί περαιτέρω έρευνα. Συγχρόνως, η παρούσα μελέτη δεν προχώρησε στην καταγραφή ειδικότερων αρχιτεκτονικών και κατασκευαστικών στοιχείων, όπως για παράδειγμα τζάκια στο εσωτερικό των μύλων ή αναλογίες των σοκαρότρυπων ανά μύλο. Μία εκτενής ανάλυση, όπως αυτή του ανεμόμυλου Δ5, θα ήταν δόκιμη από κάθε άποψη και για τους υπόλοιπους ανεμόμυλους του νησιού.

Προκειμένου η τεκμηρίωση να καταστεί πλήρης, οφείλει να πραγματοποιηθεί αποτύπωση όλων των διασωζόμενων σήμερα μηχανισμών των ανεμόμυλων του νησιού, ώστε να προκύψουν συμπεράσματα για την παλαιότητά τους, μέσα από στοιχεία όπως οι οπές της ρόδας ή ο αριθμός των αντενών. Συγχρόνως, ανεξάρτητα από το νησί της Κύθου, η εξέταση των διαστάσεων των ανεμόμυλων συναρτηθεί αυτών του μηχανισμού τους αποτελεί ένα θέμα το οποίο δεν έχει ακόμα επιστημονικώς διερευνηθεί. Στην περίπτωση που βρεθεί κάποια αναλογία μεταξύ τους, θα μπορούσαν να υπολογιστούν οι διαστάσεις των ανεμόμυλων για τους οποίους διατηρούνται ορισμένα εξαρτήματα του μηχανισμού τους, ενώ οι ίδιοι είναι ερείπια. Αυτό φυσικά προϋποθέτει να περιέχουν τον αρχικό τους μηχανισμό και όχι τυχόν νεότερο, προσαρμοσμένο στο παλαιό κέλυφος.

Στο πλαίσιο των προτάσεων προστασίας και διαχείρισης των ανεμόμυλων της εξεταζόμενης νήσου προτάθηκε η μεταφορά του μηχανισμού των ανεμόμυλων, που δεν επρόκειτο να επαναχρησιμοποιηθεί, στο μουσείο. Δεν γνωστοποιήθηκε ωστόσο, ο τρόπος μεταφοράς των στοιχείων αυτών, μία ενέργεια ιδιαίτερα πολύπλοκη και επώδυνη. Οι τοποθεσίες που έχουν ανεγερθεί οι ανεμόμυλοι δεν είναι προσβάσιμες από τροχοφόρα οχήματα, η βλάστηση είναι ψιλή και πυκνή, ενώ η απόσταση από το οδικό δίκτυο πολλές φορές μεγάλη. Παράλληλα, τα εξαρτήματα παρουσιάζουν μεγάλες διαστάσεις και ενίοτε μεγάλο βάρος. Η εν λόγω μεταφορά κατά το παρελθόν πραγματοποιούνταν δια ανθρώπινης σωματικής καταπόνησης ή μέσω ζώων φόρτου. Πρόκειται, ίσως, για μία από τις σημαντικότερες προκλήσεις που η παρούσα μελέτη δεν αντιμετώπισε.

Εν κατακλείδι, οι ανεμόμυλοι της Κύθνου αποτελούν σημαντικότερα για την τοπική κοινωνία μνημεία, τα οποία πρέπει άμεσα να προστατευτούν. Είναι γεγονός ότι είναι αδύνατον να διασωθούν όλοι και στον ίδιο βαθμό. Ωστόσο, μέσα από την παρούσα μελέτη έγινε το πρώτο βήμα για τη διάσωσή τους, αφού η τεκμηρίωσή τους μπορεί να συντελέσει στη νομική τους προστασία από τις αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες και στην προστασία τους από τους ίδιους τους κατοίκους του νησιού, ενώ μέσω των προτεινόμενων δράσεων δύναται να ευαισθητοποιήσει περαιτέρω τους κατοίκους αλλά και τις τοπικές αρχές, ώστε να εφαρμοστεί μέρος αν όχι το σύνολό τους.

Γενικές πληροφορίες

Το παρόν παράρτημα συνετάχθη με σκοπό τη συμπλήρωση του παρόντος τεύχους, συμπεριλαμβάνοντας στοιχεία που μνημονεύονται στο κείμενο, όπως χάρτες και πίνακες.

Όπως έχει επισημανθεί ήδη στο κείμενο της μελέτης, το υπόβαθρο 1 αποτελείται από πολλούς χάρτες, κάθε ένας εκ των οποίων σχεδιάστηκε χρησιμοποιώντας ως αρχικό υπόβαθρο διαφορετική πηγή, ανάλογα με την ευκρίνειά της στη δεδομένη περιοχή. Πάνω σε αυτό σημειώθηκαν οι θέσεις που στη συνέχεια ελέγχθηκαν στο πεδίο. Στο πλαίσιο του παρατήματος αυτού δεν θα παρατεθεί το σύνολο των χαρτών, παρά ένας εξ' αυτών, προκειμένου να γίνει γνωστή στον αναγνώστη η ακριβής μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για τον εντοπισμό των ανεμόμυλων στο πεδίο.

Το υπόβαθρο 2 αντίστοιχα, σχεδιάστηκε για να καταγραφούν σε αυτό οι πληροφορίες της κάθε θέσης του υποβάθρου 1, ήτοι εάν η θέση αποτελούσε πράγματι ανεμόμυλο και κάποια χαρακτηριστικά και ενδεικτικές μετρήσεις που ελήφθησαν επιτόπου. Το υπόβαθρο αυτό σχεδιάστηκε εκ του μηδενός από το μελετητή κατά την κρίση του. Στο παρόν τεύχος παρατίθεται η αρχική του μορφή.

Το υπόβαθρο 3 αποτελεί την εξέλιξη του υποβάθρου 3. Κάποια εκ των πεδίων διαγράφηκαν, ενώ προστέθηκαν νέα, τα οποία αντλήθηκαν από το έργο του Ιωάννη Κουμανούδη. Πρόκειται για τον τελικό πίνακα ταξινόμησης, στον οποίο παρουσιάζεται η συγκριτική ανάλυση μεταξύ του συνόλου των ανεμόμυλων της Κύθνου.

Το υπόβαθρο 4 αφορά τη συνοπτική ανάλυση κάθε ανεμόμυλου της Κύθνου σε μορφή πινάκων. Έτσι, συμπεριλαμβάνονται τόσοι πίνακες όσοι και οι ανεμόμυλοι για τους οποίους εντοπίστηκαν και καταγράφηκαν στοιχεία. Το υπόβαθρο αυτό βασίστηκε στα υπόβαθρα καταγραφών του Ελληνικού Τμήματος της Διεθνούς Επιτροπής Διατήρησης της Βιομηχανικής Κληρονομιάς (TICCIH), ενώ προσαρμόστηκε στα δεδομένα του αντικείμενου της παρούσας μελέτης.

Υπόβαθρο 1 - Ενδεικτικός χάρτης πεδίου

Υπόβαθρο 3 - Πίνακας ταξινόμησης

Υπόβαθρο 4 - Ανάλυση έκαστου ανεμόμυλου

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Μ1 (Ο ΜΥΛΟΣ ΤΟΥ ΣΑΒΑΔΗ)	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.412415 Γ.Μ.: 24.426892
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΜΕΣΣΑΡΙΑ	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	140-160 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	324 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΝΑΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΚΟΤΟΥΛΙΑΣ ΑΝΔΡΕΑΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΤΖΙΩΤΗΣ ΣΤΕΦΑΝΗΣ (ΠΑΡΑΤΣΟΥΚΛΙ: ΣΑΒΑΔΗΣ)		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΑΠΟΚΑΤΕΣΤΗΜΕΝΟΣ (ΚΑΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ)		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΑΞΟΝΙ, ΚΟΥΔΟΥΝΑΣ, ΡΟΔΑ, ΑΝΕΜΗ, ΜΥΛΟΠΕΤΡΕΣ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	17,88 m		
ΥΨΟΣ:	5,35 m (Στέψη)		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	5,69 m		
Η/Δ:	0,94 m		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΘΕΤΙΚΗ ΜΕΙΩΣΗ (3)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΔΕΝ ΔΙΑΚΡΙΝΕΤΑΙ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Μ2 (Ο ΜΥΛΟΣ ΤΟΥ ΜΠΙΝΤΑΚΟΥ)	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.410248 Γ.Μ.: 24.430181
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΜΕΣΣΑΡΙΑ (Χ1)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	160 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ:	319 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΔΥΣΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΤΖΙΩΤΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΤΖΙΩΤΗΣ ΜΗΧΑΛΗΣ (ΠΑΡΑΤΣΟΥΚΛΙ:		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΚΑΚΗ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΡΟΔΑ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	17,58 m		
ΥΨΟΣ:	2,55 m		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	5,60 m (από 2,40 m)		
Η/Δ:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΜΕΙΩΣΗ (1)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΜΕΤΡΙΑ, ΜΕΤΡΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Μ3 (Ο ΜΥΛΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΖΟΥΡΗ)	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.413525
			Γ.Μ.: 24.434539
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΜΕΣΣΑΡΙΑ (Χ2)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	160-180 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	471 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΚΑΤΟΙΚΙΑ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΝΑΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΝΑΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΑΛΒΑΡΙΔΗΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΤΖΟΥΡΗΣ		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΑΠΟΚΑΤΕΣΤΗΜΕΝΟΣ (ΚΑΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ)		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	17,42 m (από 1,30 m)		
ΥΨΟΣ:	ΔΕΝ ΜΕΤΡΗΘΗΚΕ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	5,55 m		
Η/Δ:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΘΕΤΙΚΗ ΜΕΙΩΣΗ (3)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΔΕΝ ΔΙΑΚΡΙΝΕΤΑΙ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Μ4	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.414924
			Γ.Μ.: 24.437129
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΜΕΣΣΑΡΙΑ (Χ2)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	180 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	775 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΑΠΟΘΗΚΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΝΑΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΓΚΡΙΕΛΑΣ ΑΝΤΡΕΑΣ (ΠΑΡΑΤΣΟΥΚΛΙ: ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ)	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΜΙΧΑΛΗΣ ΒΑΣΑΛΟΣ (ΠΑΡΑΤΣΟΥΚΛΙ: Ο ΑΓΑΣ)		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΜΕΤΡΙΑ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	16,24 m (από 1,65 m)		
ΥΨΟΣ:	4,2		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	5,17 m		
Η/Δ:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΟΡΘΟΣ ΚΥΛΙΝΔΡΟΣ (2)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΜΕΤΡΙΑ, ΜΕΤΡΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Μ5	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.415355
			Γ.Μ.: 24.433445
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΜΕΣΣΑΡΙΑ	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	140-160 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	896 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΝΑΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΚΩΣΤΑΣ ΠΙΑΝΝΑΚΟΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ: 	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΛΕΒΑΝΤΗΣ		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΚΑΛΗ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΕΛΑΧΙΣΤΑ ΞΥΛΑ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	17,87 m		
ΥΨΟΣ:	5,58 (στέψη)		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	5,69 m		
Η/Δ:	0,98		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΟΡΘΟΣ ΚΥΛΙΝΔΡΟΣ (2)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΚΑΛΗ, ΚΑΛΗ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Μ6 (Ο ΜΥΛΟΣ ΤΗΣ ΤΣΑΤΣΑΣ)	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.411010
			Γ.Μ.: 24.434540
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΜΕΣΣΑΡΙΑ	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	160-180 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	1829	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	641 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΑΠΟΘΗΚΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΝΑΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΑΝΤΩΝΗΣ ΛΕΒΑΝΤΗΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ: 	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΛΕΒΑΝΤΗΣ		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΚΑΛΗ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	16,85 m (από 1,81)		
ΥΨΟΣ:	4,67 (στέψη)		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	5,37 m		
Η/Δ:	0,86		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΘΕΤΙΚΗ ΜΕΙΩΣΗ (3)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΔΕΝ ΔΙΑΚΡΙΝΕΤΑΙ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Μ7	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.413627
			Γ.Μ.: 24.434932
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΜΕΣΣΑΡΙΑ (Χ2)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	160-180 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	507 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΖΩΓΙΟΣ		
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΑΓΓΕΛΗΣ ΛΑΧΑΝΟΣ		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΣΧΕΔΟΝ ΑΝΥΠΑΡΚΤΟΣ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΥΨΟΣ:	1,9		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
Η/Δ:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΘΕΤΙΚΗ ΜΕΙΩΣΗ (3)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Μ8	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.411033
			Γ.Μ.: 24.434876
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΜΕΣΣΑΡΙΑ	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	160-180 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	642 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΣΤΑΜΑΤΗΣ ΓΚΟΥΜΑΣ		
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΑΥΓΟΥΣΤΑΚΗΣ (ΤΖΙΩΤΗΣ)		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΑΝΥΠΑΡΚΤΟΣ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΥΨΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
Η/Δ:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΜΕΙΩΣΗ (1)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Μ9	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.409269
			Γ.Μ.: 24.431761
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΜΕΣΣΑΡΙΑ (Χ1)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	160-180 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	548 ή 535 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΛΑΡΑΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΑΣΟΣ		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΚΑΚΗ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	15,70 m		
ΥΨΟΣ:	1,63 m		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	7,10 m		
H/D:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΜΕΤΡΙΑ, ΜΕΤΡΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Μ10	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.408953
			Γ.Μ.: 24.432770
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΜΕΣΣΑΡΙΑ (Χ1)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	160-180 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	612 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΝΙΚΟΛΟΣ ΛΕΒΑΝΤΗΣ (ΠΑΡΑΤΣΟΥΚΛΙ: ΚΑΛΟΥΜΑΡΑΣ)	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΝΙΚΟΛΟΣ ΛΕΒΑΝΤΗΣ (ΠΑΡΑΤΣΟΥΚΛΙ: ΚΑΛΟΥΜΑΡΑΣ)		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΚΑΚΗ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΡΟΔΑ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	15,17 m		
ΥΨΟΣ:	2,50 m		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	4,83 m		
H/D:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΜΕΙΩΣΗ (1)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΜΕΤΡΙΑ, ΜΕΤΡΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Μ11	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.408508
			Γ.Μ.: 24.433931
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΜΕΣΣΑΡΙΑ (Χ1)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	180-200 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	722 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΔΥΣΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΖΑΔΙΝΟΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ: 	
ΠΑΛΙΟΣ ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΒΛΑΣΤΑΡΑΚΗΣ (ΠΑΡΑΤΣΟΥΚΛΙ: ΒΛΑΣΤΑΡΗΣ)		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΣΧΕΔΟΝ ΑΝΥΠΑΡΚΤΟΣ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΥΨΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
Η/Δ:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Μ12	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.409659
			Γ.Μ.: 24.431045
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΜΕΣΣΑΡΙΑ (Χ1)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	160-180 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	424 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΚΑΤΟΙΚΙΑ (ΝΕΟ ΚΤΗΡΙΟ)	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΔΥΣΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΑΠΑΜΑΚΑΡΙΟΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ: 	
ΠΑΛΙΟΣ ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΣΧΕΔΟΝ ΑΝΥΠΑΡΚΤΟΣ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΥΨΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
Η/Δ:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Μ13	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.412574 Γ.Μ.: 24.432537
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΜΕΣΣΑΡΙΑ (Χ2)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	160 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	269 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΠΛΑΤΕΙΑ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:		ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΑΝΥΠΑΡΚΤΟΣ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΥΨΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
Η/Δ:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Μ14	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.409139 Γ.Μ.: 24.432383
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΜΕΣΣΑΡΙΑ (Χ1)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	160 - 180 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	552 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΚΑΤΟΙΚΙΑ (ΝΕΟ ΚΤΗΡΙΟ)	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΡΑΦΑΛΗΣ ΒΛΑΣΤΑΡΗΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΓΙΩΡΓΗΣ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ (ΠΑΡΑΙΣΟΥΚΛΙ: ΒΑΣΙΛΙΑΣ)		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΑΝΥΠΑΡΚΤΟΣ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΥΨΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
Η/Δ:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Μ15	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.410003 Γ.Μ.: 24.430843
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΜΕΣΣΑΡΙΑ (Χ1)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	160 - 180 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	382 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΑΥΛΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ (ΝΕΟ ΚΤΗΡΙΟ)	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΛΑΦΟΥΖΟΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ: 	
ΠΑΛΙΟΣ ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΦΙΛΙΠΠΗΣ ΦΙΛΙΠΠΑΚΗΣ		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΑΝΥΠΑΡΚΤΟΣ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΥΨΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
Η/Δ:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Μ16	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.415005 Γ.Μ.: 24.437501
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΜΕΣΣΑΡΙΑ (Χ2)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	180 - 200 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	814 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:		ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ: 	
ΠΑΛΙΟΣ ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΛΕΒΑΝΤΗΣ		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΑΝΥΠΑΡΚΤΟΣ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΥΨΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
Η/Δ:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ1	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.378976
			Γ.Μ.: 24.430104
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ (Σ1)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	280-300 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	932 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΝΑΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΜΑΝΩΛΙΚΑΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΓΟΝΙΔΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΚΑΛΗ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	18,01 m (από 0,75 m)		
ΥΨΟΣ:	5,55 m (στέψη)		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	5,74 m		
H/D:	0,97 m		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΘΕΤΙΚΗ ΜΕΙΩΣΗ (3)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΚΑΛΗ, ΚΑΛΗ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ2	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.377316
			Γ.Μ.: 24.429080
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ (Σ1)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	300 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	1025 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΝΑΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΝΑΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΖΙΩΤΑΚΗΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΜΙΧΑΛΗΣ ΤΖΙΩΤΑΚΗΣ		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΑΠΟΚΑΤΕΣΤΗΜΕΝΟΣ (ΚΑΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ)		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΑΞΟΝΙ, ΑΝΤΕΝΕΣ, ΡΟΔΑ, ΑΝΕΜΗ, ΜΥΛΟΠΕΤΡΕΣ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	17,23 m (από 0,90 m)		
ΥΨΟΣ:	5,52 m (στέψη)		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	5,49 m		
H/D:	1,01 m		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΜΕΙΩΣΗ (1)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ3	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.377335
			Γ.Μ.: 24.429509
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ (Σ1)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	300 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	991 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΝΑΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΑΝΤΩΝΗΣ ΤΖΙΩΤΑΚΗΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΑΝΤΩΝΗΣ ΤΖΙΩΤΑΚΗΣ		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΚΑΛΗ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΚΟΥΔΟΥΝΑΣ, ΑΞΟΝΙ, ΡΟΔΑ, ΣΤΑΝΤΗΣ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	16,83 m (από 0,90 m)		
ΥΨΟΣ:	5,33 m (στέψη)		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	5,36 m		
H/D:	0,99 m		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΜΕΙΩΣΗ (1)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΜΕΤΡΙΑ, ΜΕΤΡΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ4	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.377356
			Γ.Μ.: 24.429900
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ (Σ1)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	300 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	957 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΝΑΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ / ΣΥΚΙΑ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΚΟΡΕΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΦΙΛΙΠΠΑ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΜΙΧΑΛΗΣ ΦΙΛΙΠΠΑΣ		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΚΑΛΗ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΚΟΥΔΟΥΝΑΣ, ΑΞΟΝΙ, ΡΟΔΑ, ++		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	17,10 m (από 1,78 m)		
ΥΨΟΣ:	5,26 m (στέψη)		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	5,45 m		
H/D:	0,97 m		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΜΕΙΩΣΗ (1)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΜΕΤΡΙΑ, ΜΕΤΡΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ5	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.377146
			Γ.Μ.: 24.430146
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ (Σ1)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	300 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	951 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΝΑΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΝΙΚΟΣ ΜΠΟΥΡΙΤΗΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΜΙΧΑΛΗΣ ΜΠΟΥΡΙΤΗΣ		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΜΕΤΡΙΑ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	16,21 m (από 1,30 m)		
ΥΨΟΣ:	4,95 m (στέψη)		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	5,16 m		
H/D:	0,96 m		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΜΕΙΩΣΗ (1)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΜΕΤΡΙΑ, ΜΕΤΡΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ6	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.377773
			Γ.Μ.: 24.431076
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ (Σ1)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	280-300 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	843 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΔΥΣΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΝΑΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΜΑΚΑΡΙΟΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΒΡΕΤΟΣ ΜΑΡΤΙΝΟΣ		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΜΕΤΡΙΑ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	16,79 m (από 1,31 m)		
ΥΨΟΣ:	5,17 m (στέψη)		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	5,35 m		
H/D:	0,97 m		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΜΕΙΩΣΗ (1)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΚΑΚΗ, ΚΑΚΗ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ7 (Ο ΜΥΛΟΣ ΤΟΥ ΚΩΣΤΑΚΗ)	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.389836
			Γ.Μ.: 24.438304
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ (Σ3)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	240 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	1321 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΚΑΤΟΙΚΙΑ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΝΑΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΝΑΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΖΙΩΤΑΚΗΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΒΑΣΑΡΙΔΗΣ ΜΠΕΛΗΣ		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΑΠΟΚΑΤΕΣΤΗΜΕΝΟΣ (ΚΑΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ)		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΑΞΟΝΙ, ΑΝΤΕΝΕΣ, ΡΟΔΑ, ΑΝΕΜΗ, ΜΥΛΟΠΕΤΡΕΣ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	17,51 m (από 1,46 m)		
ΥΨΟΣ:	5,41 m (στέψη)		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	5,58 m		
H/D:	0,97 m		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΘΕΤΙΚΗ ΜΕΙΩΣΗ (3)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ, ΚΑΛΗ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ8 (Ο ΜΥΛΟΣ ΤΟΥ ΓΕΡΟΜΗΛΑ)	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.390041
			Γ.Μ.: 24.438055
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ (Σ3)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	240-260 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	1352 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΔΥΣΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΓΟΝΙΔΑΚΗΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΜΗΛΑΣ ΓΟΝΙΔΑΚΗΣ		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΚΑΛΗ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΑΞΟΝΙ, ΡΟΔΑ, ΣΤΑΝΤΗΣ, ΤΡΑΠΕΖΑ, ΑΝΕΒΑΤΗΣ, ΛΙΜΠΟΥΝΑΡΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	16,18 m (από 1,64 m)		
ΥΨΟΣ:	4,81 m (στέψη)		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	5,15 m		
H/D:	0,93 m		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΘΕΤΙΚΗ ΜΕΙΩΣΗ (3)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΚΑΛΗ, ΚΑΛΗ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ9 (Ο ΜΥΛΟΣ ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΑΚΗ)	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.390131
			Γ.Μ.: 24.437632
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ (Σ3)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	240-260 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	1391 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΔΥΣΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΜΑΡΙΑ ΜΑΡΤΙΝΟΥ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ ΤΖΙΩΤΑΚΗΣ		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΚΑΚΗ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	18,83 m (από 1,61 m)		
ΥΨΟΣ:	2,63 m		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	6,00 m		
H/D:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΘΕΤΙΚΗ ΜΕΙΩΣΗ (3)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΚΑΛΗ, ΚΑΛΗ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ10	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.390504
			Γ.Μ.: 24.434859
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ (Σ3)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	240-260 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	1942	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	1215 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΠΟΛΥ ΔΥΣΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΡΤΙΝΟΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ ΜΑΡΤΙΝΟΣ (ΠΑΠΑΒΑΓΓΕΛΗΣ)		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΜΕΤΡΙΑ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΤΡΑΠΕΖΑ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	16,88 m (από 1,45 m)		
ΥΨΟΣ:	5,22 m (Στέψη)		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	5,38 m		
H/D:	0,97		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΘΕΤΙΚΗ ΜΕΙΩΣΗ (3)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΚΑΛΗ, ΜΕΤΡΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ11	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.387537
			Γ.Μ.: 24.430670
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ (Σ3)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	220-240 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	1942	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	723 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΠΟΛΥ ΔΥΣΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:		ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΖΑΦΕΙΡΗΣ ΛΕΛΟΥΔΑΣ		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΚΑΛΗ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	17,03 m (από 1,31 m)		
ΥΨΟΣ:	5,60 m (Στέψη)		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	5,42 m		
Η/Δ:	1,03		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΟΡΘΟΣ ΚΥΛΙΝΔΡΟΣ (2)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΜΕΤΡΙΑ, ΜΕΤΡΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ12 (Ο ΜΥΛΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΤΟΥ ΜΥΛΩΝΑ)	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.383607
			Γ.Μ.: 24.435087
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ (Σ2)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	220-240 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	747 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΔΥΣΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΜΑΡΙΑ ΠΡΙΝΤΖΙΠΑ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:	ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΡΙΝΤΖΙΠΑΣ		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΚΑΚΗ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΑΞΟΝΙ, ΡΟΔΑ, ΚΑΤΩΜΟΥΧΛΙ, ΛΙΜΠΟΥΝΑΡΙ, ΠΑΝΑΡΙΑ, ++		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΥΨΟΣ:	5,53 m (στέψη)		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
Η/Δ:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΟΡΘΟΣ ΚΥΛΙΝΔΡΟΣ (2)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΜΕΤΡΙΑ, ΜΕΤΡΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΝΑΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ13	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.383546
			Γ.Μ.: 24.435270
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ (Σ2)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	220-240 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	742 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΔΥΣΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΤΖΙΩΤΗΣ ...	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΟΝΙΔΑΚΗΣ (ΠΑΡΑΤΣΟΥΚΛΙ: ΤΣΑΛΑΠΑΤΙΑΡΗΣ)		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΚΑΚΗ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	16,78 m (από 0,85)		
ΥΨΟΣ:	3,69 m		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	5,34		
Η/Δ:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΟΡΘΟΣ ΚΥΛΙΝΔΡΟΣ (2)		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΜΕΤΡΙΑ, ΜΕΤΡΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ14	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.390729
			Γ.Μ.: 24.434507
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ (Σ3)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	240-260 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	1259 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΠΟΛΥ ΔΥΣΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:		ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΚΑΚΗ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΥΨΟΣ:	1,33 m		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
Η/Δ:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΚΑΛΗ, ΜΕΤΡΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ15	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.390482
			Γ.Μ.: 24.435102
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ (Σ3)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	240-260 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	1200 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΠΟΛΥ ΔΥΣΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:		ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΣΧΕΔΟΝ ΑΝΥΠΑΡΚΤΟΣ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΟΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΥΨΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
Η/D:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ16	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.383152
			Γ.Μ.: 24.437135
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ (Σ2)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	220-240 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	921 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΔΥΣΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΌΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:		ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΣΧΕΔΟΝ ΑΝΥΠΑΡΚΤΟΣ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΌΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΥΨΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
Η/D:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ17	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.388769
			Γ.Μ.: 24.432115
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ (Σ3)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	240-260 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	932 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΠΟΛΥ ΔΥΣΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΟΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:		ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΚΑΚΗ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΟΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	16,01		
ΥΨΟΣ:	1,73		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	5,10		
H/D:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΚΑΚΗ, ΚΑΚΗ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ18	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.374775
			Γ.Μ.: 24.430179
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ (Σ1)	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	300-320 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΌΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	1247 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΟΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:	ΜΑΡΙΟΣ ΠΑΠΑΜΑΚΑΡΙΟΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΚΑΚΗ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΟΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΥΨΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
H/D:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΚΑΚΗ, ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ19	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: 37.384149 Γ.Μ.: 24.432523
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	180 -200 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	1925	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	279 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΟΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:		ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΣΧΕΔΟΝ ΑΝΥΠΑΡΚΤΟΣ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΟΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΥΨΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
Η/D:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΌΧΙ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΟΝΟΜΑΣΙΑ:	ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΣ Δ20	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ:	Γ.Π.: (37.380714) Γ.Μ.: (24.436240)
ΠΕΡΙΟΧΗ:	ΔΡΥΟΠΙΔΑ	ΥΨΟΜΕΤΡΟ:	220-240 m
ΤΕΚΜΗΡΙΩΜΕΝΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΟΧΙ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ:	714 m
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΡΗΣΗ:	ΒΕΝΖΙΝΑΔΙΚΟ	ΠΡΟΣΒΑΣΗ:	ΕΥΚΟΛΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ:	ΟΧΙ	ΚΛΕΙΔΩΜΕΝΗ ΘΥΡΑ:	ΌΧΙ
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:		ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ:	
ΠΑΛΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ:			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ:	ΑΝΥΠΑΡΚΤΟΣ		
ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ:	ΟΧΙ		
ΚΑΤΩ ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΥΨΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ:	ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΕΤΡΗΘΕΙ		
Η/D:	-		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΟΡΜΟΥ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΛΑΞΕΥΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ:	ΧΩΡΙΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Μονογραφίες

- Bent Theodore J., *The Cyclades or life among the insular Greeks*, Longmans, Green and Co., London, 1885
- Dapper Olfert, *Description exacte des isles de l' archipel*, Chez George Gallet, Amsterdam, 1703
- Frieseman Hendrik, *Description historique et géographique de l' archipel*, Chez la Societe Typographique, Berne, 1789
- Haugsted Ida, *Η Κύθνος στα 1700, 1836, 1845*, Σύνδεσμος Κυθνίων, Αθήνα, 1987
- Landerer Xavier, *Περί των εν Κύθνο θερμών υδάτων*, εκ του περί τα ιδιωτικά έργα τμήμα της βασιλικής τυπογραφίας, Αθήνα, 1835
- Renfrew Colin, Bahn Paul, *Αρχαιολογία, Θεωρίες, Μεθοδολογία και Πρακτικές Εφαρμογές*, Ινστιτούτο του βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2001
- Riegl Alois, *Ουσία και γένεση της μοντέρνας λατρείας των μνημείων*, Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών, Αθήνα, 2006
- Sandwich John Montagu, Earl of, *A voyage performed by the late Earl of Sandwich round the Mediterranean in the years 1738 and 1739*, Printed for T. Cadell Jun. and W. Davies, in the Strand, MDCCXCIX, London, 1799
- Thévenot Jean, *Relation d' un voyage fait au levant*, Chez Lovis Bilaine, Paris, 1665
- Tournefort Joseph Pitton, *Relation d' un voyage du Levant fait par ordre du Roy*, Tome 1er, Imprimerie Royale, Paris, 1717
- Βάλληνας Αντώνης, *Ιστορία της νήσου Κύθνου*, Τυπογραφείο των καταστημάτων Σπυρίδωνος Κουσουλίνου, Αθήνα, 1896
- Βάλληνας Αντώνης, *Κυθνιακά*, Τυπογραφείο της Προόδου, Ερμούπολη, 1882
- Βάος Ζαφείρης, Νομικός Στέφανος, *Ο ανεμόμυλος στις Κυκλάδες*, Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα, 1994
- Βελουδάκη Χρυσάνθη Άννα, *Το Κάστρο της Ωριάς στην Κύθνο*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, Διπλωματική Εργασία, Αθήνα, 2014
- Βενετούλιας Γιώργης, *παραμύθια της Κύθνου*, Σύνδεσμος Δρυοπιδέων Κύθνου, Αθήνα, 1995

- Βενετούλιας Γιώργης, *Του νησιού μου, Παραδόσεις της Κύθνου*, Εκδόσεις Εν Πλω, Αθήνα, 2007
- Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16 Οκτωβρίου 1940*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 1950
- Γιαννίσαρης Γεώργιος Κ., *Οι νερόμυλοι της Ευρυτανίας*, Ινστιτούτο Των Ελληνικών Μύλων, Αθήνα, 2015
- Γιλαντζή Ιουλία, *Δίκτυο Αειφόρων Νήσων Δάφνη*, Κύθνος, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Διεπιστημονικό Ινστιτούτο Περιβαλλοντικών Ερευνών, Αθήνα, 2007
- Γούναρης Αντώνιος, *Κύθνος, Γεωγραφία - Ιστορία - Ήθη - Έθιμα*, Έκδοση Συνδέσμου Δρυοπιδέων "Κυθνιακής Ζωής", Αθήνα, 1938
- Γραφείον Δημόσιας Οικονομίας, *Πληθυσμός της Ελλάδος του έτους 1861*, Βασιλικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 1862
- Δημητριάδης Ευάγγελος Π., *Ιστορία της πόλης και της πολεοδομίας, Ευρωπαϊκοί πολιτισμοί, Μυκηναϊκοί χρόνοι ως τις αρχές του 20ου αι.*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1995
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού - κατοίκων της 5ης Απριλίου 1981*, Εθνικό Τυπογραφείο, Τόμος 1, Αθήνα, 1994
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Αποτελέσματα της απογραφής πληθυσμού - κατοίκων στις 19 Μαρτίου 1961*, Εθνικό Τυπογραφείο, Τόμος 1, Αθήνα, 1964
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Μόνιμος πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 18ης Μαρτίου 2001*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 2004
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 7ης Απριλίου 1951*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 1955
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 14ης Μαρτίου 1971*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 1972
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 17ης Μαρτίου 1991*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 1994
- Κορρές Μ., *Αναστηλωτικές και άλλες επεμβάσεις σε μνημεία κατά την Αρχαιότητα*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Αθήνα, 2017
- Κουμανούδης Ιωάννης Ν., *Ανεμομυλικά*, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, Αθήνα, 2004
- Κουμανούδης Ιωάννης Ν., *Ανεμομυλικά II*, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, Αθήνα, 2009
- Κουμανούδης Στέφανος Α., *Λεξικόν λατινοελληνικόν*, Εκδότες Αντωνιάδης Κ., Βλαστός Σ. Κ., Τόμος 2ος, Αθήνα, 1884
- Λαίου - Θωμαδάκη Αγγελική, *Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη βυζαντινή εποχή*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1987

- Μαρμαράς Εμμανουήλ Β., *Εθνικό δίκαιο και δομημένο περιβάλλον στις Κυκλάδες*, Ανάπτυπο από τον Τόμο ΙΒ' της επετηρίδος της Εταιρίας Κυκλαδικών Μελετών, Αθήνα, 1995
- Μαρμαράς Εμμανουήλ Β., *Σημειώσεις του μαθήματος: Ιστορία της πόλης και της πολεοδομίας*, Πολυτεχνείο Κρήτης, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Χανιά, 2011
- Μπαμπινιώτης Γ., *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Β' έκδοση, Αθήνα, 2002
- Μπελαβίλας Νίκος, κ.α., *Ορυχεία στο Αιγαίο, Βιομηχανική αρχαιολογία στην Ελλάδα*, Υπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας Αιγαίου και νησιωτικής Πολιτικής, Μέλισσα, Αθήνα, 2009
- Μπελαβίλας Νίκος, *Λιμάνια και Οικισμοί στο Αρχιπέλαγος της Πειρατείας, 15^{ος}-19^{ος} αι.*, Εκδόσεις Οδυσσεάς, Αθήνα, 1997
- Μπεργελές Γεώργιος, *Ανεμοκινητήρες*, Εκδόσεις Συμεών, Αθήνα, 2005
- Οικονομίδης Δημήτριος Β., *Οι εν Ελλάδι παραδοσιακοί αλευρόμυλοι*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 1977, Ανάπτυπον εκ της της επετηρίδος του κέντρου ερεύνης της ελληνικής λαογραφίας, τόμος ΚΕ' (1977/80)
- Πατρώνης Βασίλης, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, Οικονομία, Κοινωνία και Κράτος στην Ελλάδα (18^{ος} - 20^{ος} αιώνες)*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, Αθήνα, 2015
- Πετμεζάς Σωκράτης Δ., *Η ελληνική αγροτική οικονομία κατά τον 19^ο αιώνα, Η περιφερειακή διάσταση*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα, 2003
- Προύζος Γεώργιος Εμμ., *Το μοναστηριακό ζήτημα στο ελεύθερο ελληνικό κράτος κατά την περίοδο αντιβασιλείας του Όθωνος (1833-1835)*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, Τμήμα Θεολογίας, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, Διπλωματική εργασία, Μέγαρο, 2010
- Ρούσκας Γιάννης, *Μυλοτόπια, Μύλοι και Μυλωνάδες*, Έκδοση του ιδίου, Αθήνα, 1999
- Σακκοπούλου Καθλίν Α., *Κύθνος, Το νησί του Μανώλα, Ένα απομνημόνευμα σε κείμενο και εικόνες*, Λιθογραφείο Θ. Πετρουλάκης Α.Ε., Αθήνα, 1993
- Σπαθάρη Έλση, *Αρμενίζοντας στο Χρόνο, Το πλοίο στην ελληνική τέχνη*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα, 1995
- Στατιστική της Ελλάδος, *Πληθυσμός 1879*, Τυπογραφείο Σ. Κ. Βλαστού, Αθήνα, 1881
- Στατιστική της Ελλάδος, *Πληθυσμός, Απογραφή της 15 - 16 Απριλίου 1889*, Εθνικό Τυπογραφείο και Λιθογραφείο, Μέρος 2ο, Αθήνα, 1890
- Τμήμα Δημόσιας Οικονομίας και Στατιστικής, *Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού κατά την 5 - 6 Οκτωβρίου 1896*, Εθνικό Τυπογραφείο και Λιθογραφείο, Μέρος 2^ο, Αθήνα, 1897

- Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας - Διεύθυνσις Στατιστικής, *Απογραφή του πληθυσμού του Βασιλείου της Ελλάδος κατά την 19 Δεκεμβρίου 1920 (π., η)*, Εθνικό Τυπογραφείο, 4^{ος} Τόμος, Αθήνα, 1923
- Υπουργείον των Εσωτερικών - Υπηρεσία Απογραφής, *Στατιστικά αποτελέσματα της γενικής απογραφής του πληθυσμού κατά την 27 Οκτωβρίου 1907*, Εθνικό Τυπογραφείο, 1^{ος} Τόμος, Αθήνα, 1909
- Φιλιππίδης Δημήτρης, *Μεσογειακά Σπίτια Ελλάδα*, Εκδόσεις Κλειδάριθμος, Αθήνα, 1994
- Χιλιαδάκης Στέλιος Ε., *Τα νησιά των Κυκλάδων, Κύθνος*, Εκδόσεις Εμμανουήλ Μαθιουδάκη, Αθήνα, χ.χ.
- Χονδρός Σταμάτης Ν., *Μοντελοποίηση Ενεργειακής Κατανάλωσης της Νήσου Κύθνου*, Διπλωματική Εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Ηλεκτρολόγων Μηχανικών και Μηχανικών Ηλεκτρονικών Υπολογιστών, Αθήνα, 2017

Μονογραφίες από τις οποίες αντλήθηκε μόνο εικονογραφικό υλικό

- Βενετούλιας Γιώργης, *Η Κύθνος του χθες, χ.ε.*, Αθήνα, 1998
- Βενετούλιας Γιώργης, *το μυριστικό κυδώνι, η παραδοσιακή κουζίνα της Κύθνου*, Εκδόσεις Εν Πλω, Αθήνα, 2012

Κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους

- Βιτάλης Μανώλης, "Ζητήματα πολεοδομικού σχεδιασμού στην Κύθνο", *Αναπτυξιακά προβλήματα & διαγραφόμενες προοπτικές στην Κύθνο*, Δήμος Κύθνου, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα, 2008
- Νίκος Μαρτίνος, "Οι βασικές συνιστώσες της ανάπτυξης στην Κύθνο", *Αναπτυξιακά προβλήματα & διαγραφόμενες προοπτικές στην Κύθνο*, Δήμος Κύθνου, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα, 2008
- Τουρνικιώτης Παναγιώτης, "Ιδεολογικά και θεωρητικά προβλήματα αναστήλωσης αρχιτεκτονικών μνημείων στην Ελλάδα στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα", *Συντήρηση, Αναστήλωση και Αποκατάσταση Μνημείων στην Ελλάδα 1950-2000*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα, 2006
- Φιλιππίδης Δημήτρης, "Ανώνυμη αρχιτεκτονική στην Ελλάδα ή ο Έλληνας Ράμπορτ, Το κλίμα ως τροποποιητικός παράγοντας", *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 2010

Άρθρα/επιστημονικές δημοσιεύσεις σε περιοδικά & εφημερίδες

- Βλαστάρη Ειρήνη, "Οι ανεμόμυλοι της Κύθνου", *Ο μυρολόγος*, Τεύχος 2^ο, Αθήνα, Άνοιξη, 2019
- Δημητρόπουλος Δημήτρης, "Ελαιοτριβεία, μύλοι, φούρνοι, εκκλησίες στον νησιωτικό χώρο τον 17^ο αιώνα", *Επιστημονικό περιοδικό Μνήμων*, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, Τομ. 16, Αθήνα, 1994
- Λεβαντής Γιώργος, "Να σωθούν οι μύλοι", *Εφημερίδα Τα Θερμιά*, αριθμός φύλλου 72, Αθήνα, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1958
- Λειμώνα - Τρεμπέλα Ελένη, "Αιγαιοπελαγίτικοι ανεμόμυλοι", *Τεχνικά Χρονικά*, Τεύχος 4^ο, Αθήνα, 1974
- Μενεΐδης Κωστής, "Γεωργικά Νέα", *Εφημερίδα Τα Θερμιά*, αριθμός φύλλου 72, Αθήνα, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1958
- Μενεΐδης Κωστής, *Εφημερίδα Τα Θερμιά*, αριθμός φύλλου 161, Αθήνα, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1968
- Τράτσα Μάχη, "Η δυστυχία του να έχεις διατηρητέο", *Εφημερίδα το Βήμα*, Αθήνα, 17/08/2013
- Φωτιάδη Ιωάννα, "Με ρυθμούς χελώνας τα αιολικά πάρκα", *Εφημερίδα Καθημερινή*, Αθήνα, 30/05/2009
- Χιώτη Λαμπρινή, "Οι ανεμόμυλοι του οικισμού της Ύδρας", *Περιοδικό Αρχαιολογία online*, Αθήνα, 2011

Επιστημονικές δημοσιεύσεις σε συνέδρια

- Γρυπάρη Μαρία, "Προστασία και αξιοποίηση των ανεμόμυλων. Το παράδειγμα της Σίφνου", *Πρακτικά Α' Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου*, Εταιρία Σιφναϊκών Μελετών, Τόμος Γ', Αθήνα, 2001, σελ. 75-80
- Καρατζόγλου Κωνσταντίνος, "Συμβολή στην καταγραφή των παραδοσιακών ανεμόμυλων της νήσου Σίφνου", *Α' Διεθνές Σιφναϊκό Συμπόσιο*, Τόμος Γ', Σίφνος, 25-28/06/1998, σελ. 81-84
- Παπαστεφανάκη Λήδα, "Εξορυκτικές επιχειρήσεις και εργασία. Η περίπτωση του Αιγαίου (1860-1960)", *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορικά Μεταλλεία στο Αιγαίο, 19^{ος}-20^{ος} αιώνας*, (Μήλος 3-5.10.2003), Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα, 2005, σελ. 27-47

Αρχεία

- Γενικά Αρχεία του Κράτους: Φάκελος #574, Αρχείο Μοναστηριακών (1833-1886)
- Γενικά Αρχεία του Κράτους: Εκλογικά Συλλογής Γιάννη Βλαχογιάννη, Σειρά #001 - Εκλογικοί Κατάλογοι, Φάκελος #019 - Εκλογικοί Κατάλογοι Επαρχίας Κέας (1864-1889)

Εφημερίδα της Κυβέρνησης

- ΦΕΚ 356/Β/1993
- ΦΕΚ 880/Β/1994
- ΦΕΚ 530/Β/1995
- ΦΕΚ 1053/Β/1995
- ΦΕΚ 931/Δ/2002
- ΦΕΚ 153/Α/2002
- ΦΕΚ 754/Δ/2004

Διαδικτυακές πηγές

- Natura 2000: natura2000.eea.europa.eu
- Δήμος Κύθνου: www.kythnos.gr
- Ελληνική Στατιστική Αρχή: www.statistics.gr
- Ελληνικό Τμήμα της Διεθνούς Επιτροπής Διατήρησης της Βιομηχανικής Κληρονομιάς: ficcih.gr
- Δήμος Πάτμου: www.patmos.gr
- Δραστηριότητες Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας: extras.ha.uth.gr
- Λεξικό Αγγλικής Γλώσσας, Πανεπιστήμιο Οξφόρδης: en.oxforddictionaries.com
- Google Maps: www.google.com/maps
- Bing Maps: www.bing.com/maps
- Ελληνικό Κτηματολόγιο: gis.ktimanet.gr/wms/ktbasemap/default.aspx

- Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: www.odysseus.culture.gr
- Υπουργείο Περιβάλλοντος & Ενέργειας: www.ypeka.gr
- www.in.gr
- photographybysophiakaragianni.blogspot.com/2014/06/blog-post_10.html
- www.booking.com
- www.topoguide.gr

Οπτικοακουστικό υλικό

- Ελληνική Ταινία: Η Δίψα, 1957. Πηγή: www.youtube.com/watch?v=_s3YiQ5-v-M
- Ανεμόμυλος Αντιμάχειας. Πηγή: www.youtube.com/watch?v=dIgyB3T78WQ
- Κοινωνική Σειρά: Το Μυθιστόρημα των Τεσσάρων. Πηγή: https://www.youtube.com/watch?v=6ZlQv9T_kFI
- Ντοκιμαντέρ Κύθνος Μνήμες Προγόνων, Κρασί - Κριθάρι - Μέλι - Τυρί, Παραδοσιακές πρακτικές στο διάβα του χρόνου: www.youtube.com/watch?v=vqePyFuoOmw

Οπτικοακουστικό υλικό που δεν αναφέρεται στο κείμενο

https://www.youtube.com/watch?v=2YYfG_uWc-s

<https://www.youtube.com/watch?v=6Pb8JfFCatM>